

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ŞEYH MUHAMMED YAHYÂ EFENDİ VE MİR'ÂTÜ'L-MÜBTEDÎ ADLI
ESERİ (İNCELEME-METİN)

DOKTORA

Zehra SERTER GÖKÇEK

TEMMUZ-2023
GÜMÜŞHANE

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**ŞEYH MUHAMMED YAHYÂ EFENDÎ VE MİR'ÂTÜ'L-MÜBTEDÎ ADLI
ESERİ (İNCELEME-METİN)**

**SHAYKH MUHAMMAD YAHYA EFENDÎ AND HIS WORK ENTITLED
'MİR'ÂTU'L-MUBTADÎ' (REVIEW-TEXT)**

DOKTORA

Zehra SERTER GÖKÇEK

**TEMMUZ-2023
GÜMÜŞHANE**

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**ŞEYH MUHAMMED YAHYÂ EFENDÎ VE MİR'ÂTÜ'L-MÜBTEDÎ ADLI
ESERİ (İNCELEME-METİN)**

**SHAYKH MUHAMMAD YAHYA EFENDÎ AND HIS WORK ENTITLED
'MİR'ÂTU'L-MUBTADÎ' (REVIEW-TEXT)**

DOKTORA

Zehra SERTER GÖKÇEK

Danışman: Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK

**TEMMUZ-2023
GÜMÜŞHANE**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Doktora Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Şeyh Muhammed Yahyâ Efendi ve Mir’âtü'l-Mübtedî Adlı Eseri (İnceleme-Metin)**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

05/07/2023

.....
Zehra SERTER GÖKÇEK

TEŞEKKÜR

Doktora ders döneminden itibaren bilgilerinden istifade ettiğim, tez konusunun tespitindeki katkıları ve çalışmamızın her aşamasındaki destek ve teşviklerinden ötürü danışman hocam Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Doktora tez izleme komitesinde bulunan hocalarım Doç. Dr. Fetullah YILMAZ'a ve Dr. Öğr. Üyesi Özkan KERİMOĞLU'na tasviye ve yardımları için müteşekkirim. Üzerimdeki maddî-mânevî emeklerinden dolayı kıymetli annem ve babama minnettarım. Tezin arşiv ve tarih kaynakları bakımından zengileştirilmesindeki katkıları ve akademik süreçteki desteklerinden dolayı eşim Doç. Dr. Mehmet Fatih GÖKÇEK'e ve bu süreçte beni anlayış ve hoşgörü ile karşılayan kızlarım Zeynep Betül ve Elif Kevser'e de hassaten teşekkür ederim.

Zehra SERTER GÖKÇEK
GÜMÜŞHANE – 2023

ÖZET

Tezin konusunu 19. yüzyıl Nakşibendî tarikatının Müceddidî kolu şeyhlerinden Seyyid Muhammed Yahya Efendi ve *Mir'âtü'l-mübtedî* isimli eseri oluşturmaktadır. Muhammed Yahya Efendi, 1822-1880 yılları arasında İstanbul'da yaşamıştır. Kendisi Otakçılar mevkiinde bulunan Mustafa Paşa Tekkesi'nde yaklaşık 32 sene şeyhlik görevini yürütmüştür. Muhammed Yahya Efendi'nin tam olarak nasıl bir eğitim aldığı bilinmemekle birlikte kaleme aldığı eserinden, Mustafa Paşa Tekkesi'nde tefsir, hadis ve fıkıh dersi vermesinden ve dönemin ilim muhitleriyle olan yakın ilişkisinden hareketle İslamî ilimler tahsil etmiş olduğu söylenebilir. Muhammed Yahya Efendi irşad faaliyetlerine ilaveten Mustafa Paşa Tekkesi'nde bir matbaa kurarak çok sayıda eserin basılmasına öncülük etmiştir. Bu yönü ile de Osmanlı ilim ve kültür hayatının gelişmesine katkı sağlamış bir kişidir. Muhammed Yahya Efendi, ihvanının kendisinden tarikat âdâbını anlatan bir eser yazmasını istemeleri üzerine *Mir'âtü'l-mübtedî* isimli eserini kaleme almıştır. Eserinin yazımını 16 Ocak 1876'da tamamlamıştır. Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* isimli eserinde âdâb konusunu sûrî âdâb ve mânevî âdâb olmak üzere iki kısma ayırarak anlatmıştır. Sûrî âdâba kısaca değindikten sonra eserinin geri kalan kısmında mânevî âdâba genişçe yer vermiştir. Eser, tarikata yeni giren kişilere seyr ü sülûklerinde yol gösterecek ve onların mânevî gelişimlerine katkı sağlayacak önemli bilgiler içermektedir. Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* isimli eserini klasik tasavvuf kaynaklarından elde ettiği bilgilerle ve kendi görüşleriyle yazmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mir'âtü'l-mübtedî, Müceddidî, Nakşibendî, Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi, Tarikat âdâbı

SUMMARY

The subject of the thesis is Sayyid Muhammad Yahya Efendi, one of the mujaddidi branch sheikhs of the 19th-century Naqshbandi sect, and his work entitled *Mir'āt al-Mubtadī*. Sheikh Sayyid Muhammad Yahya Efendi lived in Istanbul between 1822-1880. He carried out the duty of sheikh for about 32 years in the Mustafa Pasha Tekke located in the Otakçılar district. Although it is not known exactly what kind of education Sheikh Sayyid Muhammed Yahya Efendi received, it can be said that he studied Islamic sciences based on his work, teaching tafsir, hadith, and fiqh in the Mustafa Pasha Tekke, and his close relationship with the scientific circles of the period. In addition to his irshad (spiritual and ethical guidance) activities, Sheikh Sayyid Muhammed Yahya Efendi established a printing house in Mustafa Pasha Tekke and pioneered the printing of many works. With this aspect, he contributed to the development of Ottoman scientific and cultural life. Sheikh Sayyid Muhammed Yahya Efendi wrote *Mir'āt al-Mubtadī* upon the request of the fellows of the sect to write a work describing the ādāb of the sect. He completed this work on January 16, 1876. In *Mir'āt al-Mubtadī* Sheikh Sayyid Muhammed Yahya Efendi has explained ādāb by dividing it into two parts as formal ādāb and spiritual ādāb. After briefly mentioning formal ādāb, he gave a wide place to spiritual ādāb in the rest of his work. The work contains important information that will guide the new entrants to the sect in their sayr al-sulūk (spiritual journey) and contribute to their spiritual development. Sheikh Sayyid Muhammed Yahya Efendi wrote his *Mir'āt al-Mubtadī* with the knowledge he obtained from the Sufi classics and with his own views.

Keywords: Mir'āt al-Mubtadī, Mujaddidi, Naqshbandi, Sheikh Sayyid Muhammad Yahya Efendi, ādāb of sect

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET.....	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
EKLER DİZİNİ.....	X
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	XI
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Konusu ve Önemi	1
1.2. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi	2
1.3. Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi'nin Yaşadığı Dönemde Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu.....	2
1.3.1. Siyasî, Askerî ve İctimaî Durum.....	2
1.3.2. Tasavvufî Hayat ve Tekkeler	8
1.3.3. Nakşî-Müceddidîlik.....	10
2. ŞEYH SEYYİD MUHAMMED YAHYA EFENDİ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERİ.....	14
2.1. Hayatı ve Şahsiyeti.....	14
2.2. Tarikatı, Tarikat Silsilesi, Mürşidi ve Halifeleri	17
2.3. Tekkesi (Otağçılar Mustafa Paşa Tekkesi)	19
2.3.1. Bânîsi.....	19
2.3.2. Kuruluşu ve İşleyişi.....	21
2.3.3. Postnişinleri.....	25
2.4. Eseri.....	27
2.4.1. Eserin İsmi	27
2.4.2. Eserin Telif Sebebi ve Tarihi	28
2.4.3. Eserin Kaynakları.....	29
2.4.4. Eserin Nüsha ve İmla Özellikleri	33
3. ŞEYH SEYYİD MUHAMMED YAHYA EFENDİ'NİN TARİKAT ANLAYIŞI VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ.....	35
3.1. Mârifet.....	35

3.1.1. Mârifete Talip Olan Sâlikin Bir Şeyhe İntisabının Gerekliliği ve Şeyhte Bulunması Gereken Vasıflar	36
3.2. Âdâb	37
3.2.1. Âdâb-ı Sûrî	41
3.2.1.1. Tekkede Kalan Dervişlerin Sûrî Âdâbı	41
3.2.1.2. Tekkeye Mukabele Günleri Gelen Dervişlerin Sûrî Âdâbı	44
3.2.2. Âdâb-ı Mânevî	45
3.2.2.1 Abdest	45
3.2.2.2. Hıfz-ı Nisbet	46
3.2.2.3. Helal Lokma	47
3.2.2.4. Helal-Haramlara Riayet Etmek ve Şüpheli Şeylerden Kaçınmak	48
3.2.2.5. Helal Kazanç	54
3.2.2.6. Nefy-i Vücûd	55
3.2.2.7. Cömertlik	56
3.2.2.8. Sünnete Uymak	57
3.2.2.9. Azîmet ile Amel Etmek ve Bidat ile Ruhsatlardan Kaçınmak	59
3.2.2.10. Zühd	60
3.2.2.11. Tevekkül	65
3.2.2.12. Kanaat	70
3.2.2.13. Fakr	70
3.2.2.14. Sabır	77
3.2.2.15. Uzlet	82
3.2.2.16. Tövbe	84
3.2.2.17. Zikir	90
3.2.2.18. Murakabe	96
3.2.2.19. Kelimât-ı Kudsiyye	101
4. MİR'ÂTÜ'L-MÜBTEDÎ (METİN)	105
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	292
KAYNAKÇA	295
EKLER	304
ÖZGEÇMİŞ	309

EKLER DİZİNİ

Ek 1. Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi Cami-Tevhidhane Bölümünden Bir Görüntü ..	304
Ek 2. Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi Haziresinden Bir Görüntü.....	305
Ek 3. Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi'nin Kabri.....	306
Ek 4. <i>Mir'âtü'l-mübtedî</i> İsimli Eserin 1 ^b -2 ^a Varaklarının Görüntüsü	307
Ek 5. <i>Mir'âtü'l-mübtedî</i> İsimli Eserin 16 ^b -17 ^a Varaklarının Görüntüsü	308

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: Bin, ibn (oğlu)
b.y.	: Basım yeri yok
bk.	: Bakınız
BOA.	: Osmanlı Arşivi
C. MF.	: Cevdet Maarif
cm.	: Santimetre
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
İ.DH.	: İrade Dâhiliye
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
mlf.	: Müellif, yazar
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve diğerleri
VGMA.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
y.y.	: Yayıncı yok

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu ve Önemi

Orta Asya'da doğarak geniş bir coğrafyaya yayılma imkânı bulan Nakşibendîlik, tasavvuf tarihindeki önemli tarikatlardan birisidir. İslam âleminde Kâdirî tarikatından sonra en yaygın tarikattır. Kur'ân ve sünnete sıkıca bağlı olma hususundaki hassasiyeti ile ulemâ kesimi tarafından da kabul görmüştür. Nakşibendî tarikatı tarihî süreç içinde birçok kola ayrılmıştır. Bunlardan birisi de 17. yüzyılda İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî tarafından kurulan Müceddidîlik'tir. İlk olarak Hindistan ve çevresinde yayılan Nakşibendî tarikatının bu kolu, İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî'nin oğlu Muhammed Masûm'un halifeleri vasıtasıyla 17. yüzyılda Anadolu'ya kadar getirilerek burada yayılma imkânı bulmuştur. Müceddidîliği, İstanbul'a getiren kişi de onun halifelerinden Muhammed Murad el-Buhârî'dir. Şeyh Murad el-Buhârî, Eyüp'te kendisine tahsis edilen tekkesinde irşad faaliyetlerini yürütmüştür. Bir süre sonra Eyüp'ün muhtelif yerlerinde Müceddidî tekkeleri açılmıştır. Böylelikle Eyüp semti Müceddidî kolu müntesipleri için önemli bir merkez haline gelmiştir. Eyüp'teki Müceddidî tekkelerinden birisi de 18. yüzyılda Sadrazam Köse Mustafa Paşa tarafından inşâ ettirilen Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi'dir. Bu tekkenin ilk şeyhi Murad el-Buhârî'nin oğlu Mehmed Ali Efendi'dir. Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi'nin 19. yüzyıldaki postnişinlerinden birisi de tezimizin konusunu teşkil eden *Mir'âtü'l-mübtedî* isimli eserin müellifi Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi'dir. Kendisi bu tekkede 9. postnişin olarak görev yapmıştır. İrşat faaliyetlerinin yanı sıra tekkede kurduğu matbaada birçok eserin basılmasına vesile olarak Osmanlı ilim ve kültür hayatına katkı sağlamıştır. Müridlerine İslam'ın emir ve yasaklarını, tasavvufun mahiyet ve inceliklerini, tarikat âdâbını ayrıca Nakşî-Müceddidî tarikatının usûl ve erkânını öğretmeye çalışmıştır. Muhammed Yahya Efendi *Mir'âtü'l-mübtedî* isimli eserinde Nakşî-Müceddidî tarikatına özellikle yeni giren sâliklere yolun başından itibaren seyr ü sülûklerinde lazım olacak hususları anlatmıştır. *Mir'âtü'l-mübtedî* adlı eser, bu bakımdan Nakşî-Müceddidî tarikatı mensuplarına mânevî gelişimlerinde rehber olacak bir başucu kitabı olma özelliğini taşımaktadır. Tezimizde, hayatı ve eseri hakkında şimdiye kadar çalışma yapılmamış olan ve bu sebeple de hakkında çok fazla bilgi olmayan Muhammed Yahya Efendi ve *Mir'âtü'l-mübtedî* adlı eseri ele alınacaktır. Ayrıca kendisinin görev yaptığı Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi hakkında da bilgi verilecektir.

1.2. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışmamızda öncelikle Nakşibendî tarikatının önemli kollarından birisi olan Müceddidiliğin İstanbul'daki tekkelerinden Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi'nin kuruluşundan günümüze kadarki süreçte geçirdiği değişiklikler, tekkede görev yapan postnişinler ve tekkenin hizmet sahası hakkında bilgi verilmesi amaçlanmaktadır. Bununla birlikte çalışmanın asıl odaklandığı konu Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi şeyhlerinden Seyyid Muhammed Yahya Efendi'nin hayatı, *Mir'âtü'l-mübtedî* adlı eseri ve bu eserinden hareketle tarikat anlayışı ve tasavvufî görüşleridir. Nitekim Muhammed Yahya Efendi'nin hayatı, *Mir'âtü'l-mübtedî* adlı eseri ve tasavvufî görüşleri üzerinde şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple Şeyh Efendi'nin hayatı, şahsiyeti, tasavvufî görüşleri ve Nakşî-Müceddidî kolundaki yeri üzerinde durularak alana bir nebze de olsa katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Ayrıca el yazması olarak kütüphane raflarında unutulmaya yüz tutmuş *Mir'âtü'l-mübtedî*'nin günümüz harflerine aktarılarak tasavvuf sahasında araştırma yapacak kişilerin istifadesine sunulması hedeflenmektedir.

Çalışmada ilk olarak muasır kaynaklara ve arşiv vesikalarına müracaat edilerek Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi ve Muhammed Yahya Efendi'nin hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde Muhammed Yahya Efendi'nin tarikat anlayışı ve tasavvufî görüşleri ortaya konulmuştur. Sonrasında ise *Mir'âtü'l-mübtedî* isimli eserin Latin harflerine çevrilen metnine yer verilmiştir.

1.3. Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi'nin Yaşadığı Dönemde Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

1.3.1. Siyasî, Askerî ve İctimaî Durum

Osmanlı Devleti, 18. yüzyılın ikinci yarısında Rusya ve Avusturya ile yaptığı savaşlardan istediği sonuçları alamamış ve özellikle Rusya karşısında ciddi mağlubiyete uğramıştır. Bu yenilgilerin sonucunda kuzeyde Kırım ve havalisi başta olmak üzere geniş bir coğrafyayı Ruslara bırakmıştır. Osmanlı idarecileri, savaşlarda düşmanlar karşısında uğradıkları ağır yenilgiler sonrasında artık varlıklarını devam ettirmenin yolunun her alanda köklü reformlar yapmaktan geçtiğini anlamıştır.¹

1792-1807 tarihleri arasındaki Nizam-ı Cedid döneminde devlet bünyesindeki müesseseler gözden geçirilerek çağın ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi için önemli

¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985), s. 52-53; Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: IRCICA Yayınları, 1994), 1/65-72.

adımlar atıldı. Savaşlarda düşman karşısında alınan yenilgilerin önüne geçmek adına bilhassa Avrupa usûlünde disiplinli ve eğitilmiş bir ordu kurulması çalışmalarına öncelik verildi. Bu reform hareketi Avrupa'ya duyulan hayranlıktan daha ziyade zarurî ve hayatî ihtiyacın bir sonucuydu. Ancak Nizam-ı Cedid dönemi, reform hareketlerini yürüten kadroların yetersizliği, iç karışıklıklar ve dışarıda düşmanlarla yapılan savaşlar nedeniyle başarısızlıkla neticelendi.²

Nizam-ı Cedid döneminin hükümdarı III. Selim, Kabakçı Mustafa önderliğindeki reform karşıtlarının 25-29 Mayıs 1807 tarihindeki ayaklanmaları sonrasında tahttan indirildi. Reform karşıtları III. Selim'in yerine IV. Mustafa'yı tahta çıkardılar. Ancak IV. Mustafa'nın padişahlığı uzun sürmedi. Nitekim saltanat değişikliğini gerçekleştirenlerin devlet yönetimine müdahaleleri büyük sorunlara yol açtı. Reform taraftarları ve karşıtları arasındaki mücadele daha da şiddetlendi. Alemdar Mustafa Paşa'nın etrafında toplanan Nizam-ı Cedid taraftarları, III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak için 28 Temmuz 1808'de saraya hücum ederek darbe teşebbüsünde bulundular. IV. Mustafa, bu hengâmede tahtını korumak için sarayın kapılarını kapattırarak III. Selim ve II. Mahmud'un öldürülmesini emretti. Saray görevlileri hızla harekete geçerek III. Selim'i katlettiler. II. Mahmud ise olaydan yaralı olarak kurtuldu. Alemdar Mustafa Paşa ve taraftarları saraya girince IV. Mustafa'yı tahttan indirerek yerine hayatta kalan en büyük şehzade olması hasebiyle II. Mahmud'u geçirdiler. 1792-1807 tarihleri arasında içeride söz konusu reform hareketleri ve iç karışıklıklar yaşanırken dışarıda da Fransa, İngiltere ve Rusya karşısında başarısızlıkla sonuçlanan savaşlar yapılmıştı.³

II. Mahmud, tahta geçmesinin hemen akabinde kendisini tahta çıkartan Alemdar Mustafa Paşa'nın arzusuna uyarak Rumeli ve Anadolu'nun meşhur ayanlarını huzuruna kabul etti. Yapılan görüşmeler sonunda devlet ricali ile ayanların birbirlerine karşı olan hak ve sorumluluklarını belirleyen Sened-i İttifak isimli belge imzalandı. Ancak sonraki yıllarda merkeziyetçi bir siyaset izleyen II. Mahmud, ayanların çoğunu ortadan kaldıracaktı.⁴

II. Mahmud'un 1808-1839 yılları arasındaki saltanatı sırasında başta yeniçeri isyanları, merkezî idareyi zaafa uğratan idareciler ve ayanların cezalandırılması, Sırp ve Yunanlıların milliyetçi ayaklanmaları, İran ve Rus savaşları, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı olmak üzere önemli hadiseler yaşanmıştır. Osmanlı idaresi

² Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 76-79; Beydilli, "Küçük Kaynarca", I/72-80.

³ Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 71-72, 79-80; Beydilli, "Küçük Kaynarca", I/80-81; Kemal Beydilli, "Selim III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/423-424; Kemal Beydilli, "Mustafa IV", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/283-284.

⁴ Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 80-81; Kemal Beydilli, "Mahmud II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/353.

altında yaşayan Sırların 1816'da özerklik elde etmesi ve Rumların 1829'da bağımsız bir Yunan Devleti kurması Balkanlar'da yaşayan diğer gayrimüslim halklar arasında milliyetçilik akımlarını hızlandırdı. Fransa'nın 1830'da Cezayir'i işgal etmesiyle Afrika'da ilk defa toprak kaybı yaşandı.⁵

Osmanlı Devleti ile Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa arasında yaşanan anlaşmazlık 1832'de bir iç savaşa dönüştü. Mısır kuvvetleri, Osmanlı ordusunu mağlup ederek Kütahya önlerine kadar ilerledi. Osmanlı Devleti'nin Mısır valisi karşısındaki bu başarısızlığı devletin içinde bulunduğu acziyeti açıkça ortaya koymaktaydı. Osmanlı Devleti'nin iç sorunu olan bu meseleye Rusya, İngiltere ve Fransa'nın müdahale etmesiyle sorun büyüyerek uluslararası bir hal aldı. Bu süreçte Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yardım ederek Boğazlar üzerinde önemli haklar elde etmesi Avrupalı devletleri rahatsız etti. Bunun sonucunda ise Avrupalı devletlerin de müdahil olduğu Boğazlar Meselesi ortaya çıktı.⁶

II. Mahmud döneminde devletin yeniden yapılandırılması ve merkeziyetçi bir idarenin tesis edilmesi için hayatî öneme sahip köklü ıslahatlar yapıldı. II. Mahmud'un gerçekleştirdiği en önemli ıslahat faaliyeti, yenilik karşıtı muhaliflerin dayanağı olan Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da ortadan kaldırılması olmuştur. Böylece ıslahat hareketinin önündeki en büyük engel bertaraf edildi. Yeniçeri Ocağı'nın yerine Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye isimli modern bir ordu kuruldu. Divan-ı Hümayun işlevini kaybetmiş olduğu için bunun yerine Hâriciye, Dâhiliye, Maliye ve Evkaf nezâretleri ihdas edildi. Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbiâlî, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, Meclis-i Has, Meclis-i Vûkelâ ve Meclis-i Umûr-ı Sıhhiyye gibi meclisler oluşturuldu. Bâbiâlî Tercüme Odası açıldı. Yurt dışına ilk defa öğrenci gönderildi. Mühendishâne, Harbiye ve Tıphâne gibi kurumlarda Fransızca eğitim dili oldu. Takvîm-i Vekâyi' isimli bir resmi gazete çıkarılmaya başlandı. Müsadere usûlüne ve timar sistemine son verildi. Din adamları kıyafetlerini muhafaza etmekle beraber mülkî idare memurlarının Avrupalı bir kıyafet olarak ceket ve pantolon giyinmeleri ve fes takmaları istendi.⁷

II. Mahmud'un 28 Haziran 1839'da vefat etmesi üzerine yerine oğlu Abdülmecid, padişah oldu. Henüz on yedi yaşında olan genç padişah, devlet idaresinde yeterince tecrübeli değildi. Taht değişikliği sonrasında ortaya çıkan otorite boşluğu merkezdeki devlet adamları arasındaki rekabeti iyice derinleştirdi. Bu sıralarda Mısır Meselesi'nin ikinci aşaması, Nizip Savaşı'nın yenilgi ile sonuçlanması nedeniyle tehlikeli bir hale girdi. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, Nizip önlerinde aldığı galibiyetin etkisiyle ve

⁵ Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 97-119; Beydilli, "Mahmud II", 27/353.

⁶ Beydilli, "Mahmud II", 27/354-355.

⁷ Beydilli, "Mahmud II", 27/353-354.

Osmanlı donanmasının kendisine teslim edilmesinin verdiği güçle anlaşılmaya razı olmadı. Bu sebeple İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya devletleri, Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Mısır Meselesi'nin kendilerine danışılmadan çözülmemesini istediler. Bir süredir Avrupa'da temaslarda bulunan Hâriciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, İstanbul'a dönerek devletin içeride ve dışarıda güçlenmesine ve itibar kazanmasına imkân sağlayacağına inandığı reform programını ilan etmeye Sultan Abdülmecid'i razı etti. Osmanlı Devleti, 3 Kasım 1839'da yayımlanan Tanzimat Fermanı ile birlikte köklü reform sürecini başlatmış oldu. Fermanın getirdiği müspet hava ile Avrupalı devletlerin müdahil olduğu Mısır Meselesi ve Boğazlar Sorunu Londra'da 1840-1841 tarihlerinde yapılan konferanslarda çözüme kavuşturuldu.⁸

Sultan Abdülmecid'in padişahlığının ortalarında ciddiye kazanan mukaddes makamlar meselesi nedeni ile Osmanlı Devleti ile Rusya karşı karşıya geldi. Rusya, Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoks Hristiyanlara geniş haklar verilmesini isteyerek bir kez daha onların hamisi olduğunu ileri sürdü. Ancak himaye talebinin kabul edilmemesi üzerine Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek durumu protesto etti. Çok geçmeden Eflak-Boğdan topraklarını işgal ederek Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. 1853 Kırım Savaşı olarak bilinen bu muharebede İngiltere, Fransa ve Piyomente Ruslara karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldı. Savaş sırasında Osmanlı Devleti ile birlikte hareket eden Avrupalı müttefikleri, bu yardımlarının karşılığında Tanzimat Fermanı'nı teyit eden ve aynı zamanda söz konusu fermanı tamamlayan 1856 tarihli Islahat Fermanı'nın ilan edilmesine padişahı ikna ettiler. Bu yeni ferman, Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlere geniş haklar verilmesi esasına dayanıyordu. Islahat Fermanı'nın Kırım Savaşı'nı bitiren 1856 Paris Konferansı'nda konuşulan konulardan birisi olması, Avrupalı devletlere Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerle ilgili meselelere müdahil olma hakkı verdi. Bununla birlikte Osmanlı topraklarının bütünlüğü Avrupalı devletlerce güvence altına alındı. Sultan Abdülmecid'in padişahlığı Osmanlı Devleti'nin yenileşme tarihi açısından da ayrı bir yere sahiptir. Nitekim bu dönemde Osmanlı Devleti'nin kadim kurumlarının yerlerine birçok yeni müessese ihdas edilmiş ve devlet askerî, idarî, malî, adlî, içtimaî, eğitim vb. sahalarda modernize edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte devlet bu dönemde bir taraftan iç ve dış siyasette ciddi krizlerle uğraşırken öte yandan reform hareketlerinin ortaya çıkardığı büyük masrafların ve hesapsızca yapılan harcamaların doğurduğu derin malî buhranlar yaşamıştır.⁹

⁸ Cevdet Küçük, "Abdülmecid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/259.

⁹ Küçük, "Abdülmecid", 1/260-262.

Sultan Abdülmecid'in ölümünden sonra yerine 25 Haziran 1861'de Abdülaziz geçti. Padişahlığının ilk yıllarında Osmanlı Devleti iyice derinleşen malî buhran ile uğraşmaktaydı. Balkan coğrafyasında çıkan Karadağ isyanı ciddi bir hal almış, Hersek eyaletindeki kargaşa da iyice büyümüştü. Sultan Abdülaziz malî krizi çözmek için kapsamlı tasarruf tedbirlerine başvurdu. Bu işe öncelikle kendisinin de mensup olduğu hanedanın ve sarayın harcamalarını kısarak başladı. Tasarruf tedbirlerinin kapsamını giderek genişletti. Devletin dış politikada sarsılan itibarını yeniden sağlamak için 1863'te Mısır'a gitti. Akabinde Fransa imparatoru ve İngiltere kraliçesinin daveti üzerine 1867'de Avrupa gezisine çıktı. Sultan Abdülaziz'in gerçekleştirdiği Avrupa seyahati dış siyasette barışın temin edilmesine katkı sağladı. Osmanlı Devleti Karadağ'da çıkan ayaklanmayı bastırmakla birlikte Bosna-Hersek, Bulgaristan, Sırbistan, Romanya ve Girit'te yaşanmakta olan huzursuzlukların önüne bir türlü geçemedi.¹⁰

Sultan Abdülaziz, Osmanlı Devleti'nin devamının kara ve denizde yeni silahlarla mücehhez ve talimli bir orduya sahip olmaktan geçtiğini düşünüyordu. Bu sebeple, ordusunu satın aldığı modern silahlarla teçhiz ettirdi. Ordunun eğitiminde Avrupa'dan getirdiği uzman subayları görevlendirdi. Satın alınan yeni silahlarla Boğazlar ve sınır boylarında bulunan stratejik önemi haiz müstahkem mevkiileri güçlendirdi. Sultan Abdülaziz, denizciliğe de büyük önem vererek İngiltere ve Fransa ölçüsünde güçlü ve modern bir donanma kurdu. Bu dönemde ulaşım ve muhabere alanında da ciddi adımlar atıldı. Demiryollarının uzunluğu 452 kilometreden 1344 kilometreye çıkarıldı. Telgraf şebekesinin Osmanlı vilayetlerinin tümüne ulaştırılması için çalışmalar yapıldı. Avrupa tarzında eğitim-öğretim yapan yeni okullar açılarak eğitim modernize edildi. Ancak her alanda yapılan bu hızlı reform hareketinin sonucunda Osmanlı Devleti'nin borcu 200 milyon altına çıktı. Sultan Abdülaziz döneminin sonlarına doğru devlet artık borçlarını ödeyemeyecek bir hale geldi. Devlet adamları ve halk nezdinde padişaha karşı oluşan memnuniyetsizlik her geçen gün daha da derinleşti. Sonunda padişahın ülke ve milleti iflasa sürüklediği gerekçe gösterilerek tahttan indirilmesine fetva verildi. Böylece Sultan Abdülaziz, 30 Mayıs 1876'da tahttan indirilerek yerine V. Murad getirildi.¹¹

V. Murad'ın tahta geçmesi ile birlikte kargaşalar son bulmadığı gibi bilakis artarak devam etti. Nitekim Feriye Sarayı'na nakledilen Abdülaziz, 4 Haziran 1876'da odasında bilekleri kesilmiş bir şekilde ölü halde bulundu. Eskiden beri rahatsız olduğu bilinen V. Murad, gerek intihar süsü verilen bu hadiseden gerekse ardı kesilmeyen karışıklıklardan ruhsal olarak ziyadesiyle etkilendi. Cinnet geçiren padişah, görev ve sorumluklarını

¹⁰ Cevdet Küçük, "Abdülaziz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/179-180.

¹¹ Küçük, "Abdülaziz", 1/180-183.

yerine getiremez hale geldi. Doktorların iyileşemez raporu vermesi üzerine tahttan indirilerek yerine 31 Ağustos 1876'da Mithat Paşa ve arkadaşlarına anayasaya dayalı meşrutî yönetime geçme sözü veren II. Abdülhamid tahta çıkarıldı.¹²

II. Abdülhamid, verdiği sözün arkasında durarak anayasanın hazırlanması için Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşan bir komisyon kurdurdu. Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-ı Esasî hazırlanarak 23 Aralık 1876'da ilan edildi. Kanun-ı Esasî'de belirtildiği üzere seçimler üç ay içinde yapılarak 19 Mart 1877'de Meclis-i Mebusan açıldı. Böylece Osmanlı Devleti, anayasalı meşrutî idare sistemine geçmiş oldu. Bu sırada Rusların Osmanlı toprakları üzerinde takip ettiği genişleme siyasetine hız vermesi iki devleti karşı karşıya getirdi. Rusya 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Osmanlı Devleti, Kafkasya ve Balkan cephelerinde Rusları durdurmaya muvaffak olamadı. Bu kritik dönemde Meclis-i Mebusan üyeleri arasında ait oldukları milletlerin haklarının genişletilmesi hususunda hararetli tartışmalar yaşanmaktaydı. Mebuslar, savaşın sevk ve idaresinden daha çok kendi milletleri adına elde edecekleri haklara odaklanmıştı. Meclis'in görev ve sorumluluklarını yerine getirmediğini düşünen II. Abdülhamid anayasanın kendisine tanıdığı yetkiyi kullanarak 13 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ı süresiz tatil ettiğini duyurdu. Osmanlı Devleti, 3 Mart 1878'de imzaladığı Ayastefanos Antlaşması ile savaştan mağlup olarak ayrıldı. Avrupalı devletler bu antlaşmanın bölgedeki dengeleri kendi aleyhlerine değiştirdiğini ileri sürerek yeniden yapılmasında ısrarcı oldular. Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin de katılımıyla 13 Temmuz 1878'de yapılan Berlin Antlaşması ile birçok yeri kaybettiği gibi Ruslara da ciddi miktarda savaş tazminatı vermek zorunda kaldı. Bu süreçte Kıbrıs, Bosna-Hersek, Tunus ve Mısır gibi stratejik açıdan önemli olan topraklar Osmanlı hâkimiyetinden çıktı. II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında meydana gelen bu gelişmelerden sonra padişah tedricen ülke yönetiminde mutlak güç haline gelecek bir siyaset izlemeye başladı. II. Abdülhamid, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı bir koz olarak kullandığı dış borçları ödemek için Düyûn-ı Umumiyye'nin kurulmasına müsaade etti. Böylece devletin uluslararası arenada sarsılmış olan itibarını iade etti. II. Abdülhamid padişahlığı döneminde dış politikada başarılı bir strateji takip etti. Osmanlı toprakları üzerinde çıkarları olan devletlere karşı denge politikası izledi. Halifelik sıfatını etkin şekilde kullanarak İslam âleminin desteğini arkasına aldı. Ayrıca Tanzimat

¹² Cevdet Küçük, "Murad V", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/184-185.

dönemindeki reformları devam ettirerek ülkesinin modernize edilmesine ciddi katkı sağladı. Özellikle eğitim alanında takdire şayan işler yaptı.¹³

1.3.2. Tasavvufî Hayat ve Tekkeler

Tekkeler, bir şeyh efendinin nezaretinde tasavvuf âdâb ve erkânının öğretildiği, tarıkata ait merasimlerin icra edildiği, toplumun mânevî ve ahlakî olarak eğitildiği yerlerdir. Tekkelerin ilk olarak ne zaman ve nerede kurulduğu hakkında farklı görüşler vardır. Herevî ve Câmî'ye göre ilk tekke miladî 8. yüzyılda Remle'de kurulmuştur. İbn Teymiyye'ye göre ise aynı yüzyılda Abadan'da inşa edilmiştir. İlk dönemlerde mimarî bakımdan küçük yapılardan ibaret olan tekkeler, sonradan bünyelerine farklı yapısal birimleri katarak daha büyük ibadet mekânları haline gelmiştir. Tekkeler zamana ve mekâna göre ribat, dergâh, hankâh, âsitâne ve zâviye gibi farklı isimlerle anılmıştır.¹⁴

İlk tekkeler, 8. yüzyıldaki kuruluşlarını müteakiben hızla İslam dünyasındaki şehir ve kırsal alanlara yayılmıştır. Bu müesseselerde öncelikle bireylerin mânevî olarak gelişimi amaçlanmıştır. Bireyin kemâle ulaşması ile birlikte toplumun da tekâmül edeceği düşünülmüştür. Bununla birlikte tekke ve zâviyelere müntesip olan şeyh ve dervişler, çoğu defa yaşadıkları devrin hâricî ve dâhilî meselelerinden azade bir hayat sürmemişlerdir. Bazen dışarıdan yapılan düşman saldırılarına karşı ülkelerini müdafaa etmek için İslam ordularına katılmışlardır. Şüphesiz burada verilebilecek ilk örneklerden birisi Moğol ordusuna karşı yapılan savaşta müritleriyle birlikte şehit düşen Kübreviyye şeyhi Necmeddin-i Kübrâ'dır. Bazen de İslam ordularının gayrimüslim devletlere karşı yürüttükleri gaza hareketlerine katılmışlardır. Böylece birçok şeyh ve derviş, aksiyoner kimlikleriyle vatanlarının müdafaa edilmesine ve ülke topraklarının genişletilmesine katkı sağlamışlardır. Şehirlerde kurulan tekkeler, vakıf gelirleri ve hayırseverlerin yaptığı aynî ve nakdî bağışlarla faaliyetlerini asırlarca sürdürerek toplumun maddî ve mânevî olarak eğitilmesi hususunda hizmet etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde uç bölgelerinde kurulan tekke ve zâviyeler, bulundukları yerlerin imar ve iskânında mühim roller üstlenmişlerdir. Nitekim burada yaşayan şeyh ve dervişler, boş toprakları ziraata açarak üretime katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca yaşadıkları bölgelerin asayiş ve güvenliğini de sağlamışlardır. Böylece ıssız olan bu mahalleri mamur hale getirerek muhacirlerin iskânına hazırlamışlardır. El emeği ile geçinmeyi önemseyen bu dervişler, yaşantıları ve hoşgörülerıyla de bölgelerindeki gayrimüslimlerin ihtidasında müessir olmuşlardır.¹⁵

¹³ Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/217-221.

¹⁴ Mustafa Kara, "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/368.

¹⁵ Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Tekkeler", *İslâm Medeniyeti Mecmuası* 5/4 (1982), 29-30; Semih Ceyhan, "Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair", *Türkiye'de Tarikatlar*, ed. Semih Ceyhan (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 30-31;

Tekke ve zâviye şeyhleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren maddî ve mânevî nüfuzlarıyla padişahların yanlarında yer alarak onlara destek olmuşlardır. Şeyh Edebali'nin, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve Osman Bey'in faaliyetleri üzerindeki etkisi herkesçe malumdur. Tekke şeyhlerinin kuruluş ve yükselme dönemlerindeki desteklerini gösteren örnekleri çoğaltmak mümkündür. Osmanlı toplumunda geniş bir tabana sahip olan Bayramî şeyhi Akşemseddin ve müritlerinin II. Mehmed ile ilişkisi bu meyanda zikredilebilir. Akşemseddin ve müritleri, genç padişahın Bizans üzerine yapacağı sefer davetine icabet ederek İstanbul kuşatmasında bilfiil hazır bulunmuşlardır. Akşemseddin, kuşatma sırasında muhalif devlet adamlarına karşı her daim genç padişahın yanında yer alarak bu süreçte onun en önemli destekçilerinden birisi olmuş ve fethin mânevî mimarları arasında gösterilmiştir. Yine 16. yüzyıl mutasavvıflarından Şemseddin-i Sivasî, mânevî şöhretinden istifade edilmek üzere III. Mehmed tarafından Habsburglar üzerine yapılacak olan sefere davet edilmiştir. Müritleriyle birlikte bu sefere katılan Şemseddin-i Sivasî ordudaki vaaz ve irşadlarıyla 1596'da Eğri Kalesi'nin fethedilmesine katkı sağlamıştır.¹⁶ Osmanlı devlet adamlarının tekkelerdeki sûfî çevrelerle olan bu müspet ilişkileri, devletin yıkılışına kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde tasavvufî hayatın bir başka ifade ile tarikat ve tekkelerin faaliyetlerinin devlet eliyle denetlenmesi 19. yüzyılda hız kazanmıştır. Daha önceki dönemlerde nispeten serbest hareket etme imkânına sahip olan tekkeler, 19. yüzyılda merkezîyetçi yönetim anlayışının ön plana çıkması ile artık resmî merciler vasıtasıyla yakından takip edilmeye başlanmıştır. 19. yüzyıla kadar tarikatların ve tekkelerin çalışmalarını doğrudan denetleyen herhangi bir resmî kurum mevcut değildir. III. Selim döneminde bazı tekke şeyhleri, sapkın görüşleri olan tarikat erbabını tespit ve takip ederek zararlı faaliyetleri olanları gerekli mercilere haber vermekle görevlendirilmiştir. İmparatorluk sathında faal olan dergâhlar, 1812 tarihli bir fermanla tarikat pirinin medfun olduğu tekke merkez kabul edilmek suretiyle âsitâne olarak adlandırılan merkez tekkelere bağlanmıştır. Böylece tekke ve tarikatların takip edilebilmesi kolaylaşmıştır. Postnişini olmayan bir tekkeye şeyh olarak tayin edilecek kişinin isminin şeyhülislama bildirilmesi ve taşradaki tekkelere şeyh atanırken âsitâne şeyhinin görüşünün alınması usûlü kabul edilmiştir. Ayrıca tekkelere ait vakıflar, Evkaf nezaretine bağlanmıştır. Böylece tekkeler idarî ve malî olarak doğrudan devletin kontrolü altına girmiştir.

Ömer Lütfi Barkan, *İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri*, haz. Yahya Kemal Taştan (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2021), 161-162; Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/499.

¹⁶ Halil İnalcık, *Fâtih Sultan Mehmed Han* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022), 190-195; Osman Türer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Padişah-Tarikat Şeyhi Münasebetine Dair Tarihî Bir Örnek", *Türk Dünyası Araştırmaları* 28 (1984), 182-193.

Şeyhülislamlık makamına bağlı olarak 1866'da kurulan Meclis-i Meşayih, tekkelerin denetimi hususunda önemli görevler üstlenmiştir. Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Osman Dede'nin başkanlık yaptığı Meclis-i Meşayih'in ilk üyeleri Halvetî, Kâdirî, Nakşibendî, Sa'dî ve Sünbülî tarikatı mensuplarından oluşmaktadır. 1874 tarihinde Rifaî tarikatının da bu mecliste temsil hakkı elde etmesi ile üye sayısı 6'ya çıkmıştır. Meclis-i Meşayih'in kurulmasından sonra tarikat şeyhlerinin atanmasında bu meclis söz sahibi olmuştur.¹⁷

1.3.3. Nakşî-Müceddidîlik

Anavatanı Orta Asya olan, Arap Yarımadası, Kuzey ve Aşağı Sahra Afrika dışında İslam dünyasının hemen her bölgesine yayılma imkânı elde eden Nakşibendî tarikatının silsilesi Hz. Ebû Bekir vasıtasıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dayanmaktadır.¹⁸ Nakşibendî tarikatının tarihî tekâmül süreci dört aşamada ele alınabilir. Bu aşamaların her birinde tarikata yeni bir hüviyet kazandıracak kaideler ortaya konulmuştur. Dört merhaleden oluşan tekâmül sürecinin her aşamasında katkıları olan bazı sûfilerin isimleri ön plana çıkmıştır. Bu sebeple Nakşibendî tarikatı söz konusu gelişim sürecinde müessir olan bu sûfilerin isimlerine nispet edilen kollarla anılmıştır. Tarikatın gelişim aşamalarından ilki Abdülhâlik Gucdüvânî'den (öl. 575/1179) Bahâeddîn Nakşibend'e (öl. 791/1389) kadar olan dönemdir. Bu ilk ekol, Tarîkat-ı Hâcegân veya Hâcegâniyye şeklinde ifade edilmiştir. Tarîkat-ı Hâcegân ekolünü koyduğu esaslar ile sistemleştiren ilk kişi Abdülhâlik Gucdüvânî'dir.¹⁹

Abdülhâlik Gucdüvânî, kelimât-ı kudsiyye ya da kelimât-ı Nakşibendiyye diye ifade edilen ve Nakşibendî tarikatının temelini oluşturan on bir prensibin sekizini ortaya koyarak geliştirmiştir. Daha sonra Bahâeddîn Nakşibend, sekiz prensibe üç prensip daha ekleyerek bunların sayısını on bire çıkarmıştır. Gucdüvânî'den önce cehrî ve hafî zikir birlikte gerçekleştirilmekteyken Gucdüvânî, hafî zikir yapmayı tercih etmiştir. Onun bu tercihi kendinden sonra gelen tarikat büyükleri için örnek teşkil etmiştir. Nitekim Üveysî yolla Gucdüvânî'ye intisap ettiği bilinen Bahâeddîn Nakşibend de hafî zikri benimsemiştir.²⁰

Tarîkat-ı Hâcegân ekolü, Gucdüvânî'den sonra halifesi Ârif Rivgerî (öl. 715/1315) vasıtasıyla geniş bir alana yayılmıştır. Rivgerî'nin halifesi Mahmud Encirfağnevî'nin (öl. 717/1317) çalışmalarıyla Buhara'da yayılma imkânı bulmuştur. Encirfağnevî'den sonra

¹⁷ Bilgin Aydın, "Meclis-i Meşâyih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/247-248.

¹⁸ Hamid Algar, "Nakşibendiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/335.

¹⁹ Halil İbrahim Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidîlik Anadolu'daki Temsilcileri ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 26, 30-32.

²⁰ Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidîlik*, 32-34.

halifesi Ali Râmîtenî (öl. 721/1321) aracılığıyla Harizm'e ulaşmıştır. Ali Râmîtenî'den sonra ise halifesi Muhammed Baba Semmâsî (öl. 755/1354), Buhara ve Harizm'de faaliyetlerini arttırmıştır. Böylece Tarikat-ı Hâcegân ekolü, Semmâsî'nin aracılığıyla Horasan, Afganistan ve Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.²¹

Söz konusu ekolün ikinci aşaması, Bahâeddîn Nakşibend'den İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî'ye (öl. 1034/1624) kadar olan dönemdir. Ekol bu sırada Nakşibendîlik ismini almıştır. Bahâeddîn Nakşibend'in kurucusu olduğu kabul edilen tarikat, halifelerinden Alâeddin Attâr (öl. 802/1400), Muhammed Parsâ (öl. 822/1419) ve Yakub Çerhî (öl. 851/1447) vasıtasıyla sistemleşip gelişmiş ve farklı bölgelere ulaşma imkânı bulmuştur. Tarikatın yayılmasında Yakub Çerhî'nin halifesi Ubeydullah Ahrâr'ın (öl. 895/1490) önemli katkıları olmuştur.²² Ubeydullah Ahrâr vasıtasıyla Nakşibendî tarikatı Orta Asya'daki en yaygın tarikat olmuştur.²³ Ubeydullâh Ahrâr'ın konumuzla alakalı olarak bu husustaki katkılarından birisi de halifesi Abdullah İlâhî-i Simavî'yi (öl. 896/1490) Anadolu'ya göndermesidir.²⁴ Nakşibendî tarikatı Abdullah İlâhî-i Simavî vasıtasıyla Anadolu'da yayılmıştır. Böylece bu bölge tarikatın Orta Asya'dan sonraki ikinci büyük merkezi haline gelmiştir.²⁵

Tarikatın üçüncü aşaması, İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî'den adını alan Müceddidîlik kolunun ortaya çıkmasıdır. Bu dönem İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî ile başlayıp Hâlid el-Bağdâdî'ye (öl. 1242/1824) kadar devam etmektedir. Son olarak dördüncü aşama ise Hâlid el-Bağdâdî ile başlayıp günümüze kadar gelen Hâlidîyye kolunun ortaya çıkmasıdır.²⁶

Nakşibendî tarikatının söz konusu tarihsel sürecinin önemli aşamalarından biri 17. yüzyılda Müceddidî kolunun teşekkül etmesidir. Müceddidî kolu ile birlikte Nakşibendî tarikatı Hindistan'ın en aktif tarikatlarından birisi haline gelmiştir. Öyle ki Hint alt kıtası Orta Asya ve Anadolu'dan sonra tarikatın en fazla müntesip/muhibbinin bulunduğu coğrafyalardan biri olmuştur.²⁷ Nakşibendî tarikatının Hindistan'da yayılmasına İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî'nin müşşidi olan Bâkî Billah Kabûlî (öl. 1012/1603) büyük katkı sağlamıştır. Bâkî Billah ölümünden önce yerine yetiştirdiği halifelerinden İmâm-ı Rabbânî'yi görevlendirmiştir. Böylece Müceddidî ekolünün ortaya çıkmasını sağlayacak süreç başlamıştır. Müceddidîlik ismi bu kolun kurucusu İmâm-ı Rabbânî'nin "İkinci Bin Yılın Yenileyicisi" manasına gelen "Müceddid-i Elf-i Sâni" unvanı ile ilişkilendirilerek

²¹ Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidîlik*, 36.

²² Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidîlik*, 37-39.

²³ Algar, "Nakşibendiyye", 32/336.

²⁴ Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidîlik*, 39-40.

²⁵ Algar, "Nakşibendiyye", 32/337-338.

²⁶ Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidîlik*, 41-42.

²⁷ Algar, "Nakşibendiyye", 32/338.

verilmiştir. İmâm-ı Rabbânî, Nakşibendî tarikatının bazı fiil ve fikirlerini yeniden yorumlayarak geliştirmiştir. Böylece tarikatın değişim ve gelişiminde etkili olmuştur.²⁸ İmâm-ı Rabbânî birçok halife yetiştirmiştir. Bunlar arasında oğulları Hâce Muhammed Sıddîk, Hâce Muhammed Saîd, Hâce Muhammed Masûm ve Hâce Muhammed Yahyâ da bulunmaktadır.²⁹ Müceddidîliğin Hint alt kıtasının dışındaki diğer coğrafyalara yayılması İmâm-ı Rabbânî'nin oğlu Hâce Muhammed Masûm (öl. 1079/1668) ve onun neslinden gelen torunlarının öncülüğü ile gerçekleşmiştir. Müceddidilik Asya, Afrika ve Avrupa gibi birçok kıtaya ulaşmıştır.³⁰ Böylece Müceddidilik zaman içinde Nakşibendî tarikatının diğer kollarının önüne geçmiştir.³¹

Müceddidilik Anadolu'ya Hâce Muhammed Masûm'un halifelerinden Muhammed Murad el-Buhârî (öl. 1132/1720) ve Yekdest Ahmed el-Cûryânî'nin (öl. 1119/1707) çabalarıyla gelmiştir. İstanbul'a Müceddidîliği getiren kişi yine Muhammed Murad el-Buhârî'dir. Mekke'de yaşayan Yekdest Ahmed el-Cûryânî ise yetiştirdiği halifelerini Anadolu'ya göndermek suretiyle Müceddidîliğin bu coğrafyada yayılmasına katkı sağlamıştır. Yekdest Ahmed el-Cûryânî'nin halifelerinden Mehmed Emin Tokadî'nin (öl. 1158/1745) bu konudaki hizmetleri ayrıca zikredilebilir. Nitekim Mehmed Emin Tokadî, İstanbul'daki 58 yıllık irşad vazifesi sırasında çok sayıda kişinin yetişmesini sağlamış ve onun halifeleri vasıtasıyla Müceddidilik Anadolu'da yayılmıştır.³²

Murad el-Buhârî, irşad faaliyetlerini Eyüp Nişanca'daki tekkesinde yürütmüştür.³³ Murad el-Buhârî, dönemindeki devlet ricâli, ulemâ, meşayih ve halktan birçok kişiyi etkilemiş ve onların teveccühlerine mazhar olmuştur.³⁴ Kendisine yakınlık gösteren zâtlardan biri de Şeyhülislam Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi'dir (öl. 1155/1742). Bu zât babası tarafından Eyüp Nişanca'da yaptırılmış olan dârü'l-hadisi Murad el-Buhârî adına tekkeye dönüştürmüştür.³⁵ Murad el-Buhârî, kendi adına tahsis edilen bu tekkede şeyhlik görevini yerine getirmiştir.³⁶ Murad el-Buhârî ve ailesi Osmanlı devlet adamları nezdinde iyi bir itibara sahiptir. Nitekim Murad el-Buhârî'nin çocuklarından Şeyh Mehmed Efendi, çalışmamıza konu olan *Mir'âtü'l-mübtedî* isimli eserin müellifi Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi'nin postnişinlik yaptığı Mustafa Paşa Tekkesi'nin temel atma merasimine davet edilmiştir. Davete icap eden Şeyh Mehmed Efendi yaptığı

²⁸ Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidilik*, 45-47.

²⁹ Algar, "Nakşibendiyye", 32/338.

³⁰ Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidilik*, 60-65.

³¹ Algar, "Nakşibendiyye", 32/338.

³² Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidilik*, 84, 86-87.

³³ Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidilik*, 93.

³⁴ Halil İbrahim Şimşek, "Murad Buhârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/186.

³⁵ M. Baha Tanman, "Şeyh Murad Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/62.

³⁶ Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidilik*, 94.

duanın ardından eliyle tekke inşaatının temeline toprak koymuştur. Nakşî-Müceddidî tarikatının kullanımına tahsis edilen Mustafa Paşa Tekkesi'nin ilk şeyhliği ise Şeyh Muradzâde Şeyh Ali Efendi'ye verilmiştir.³⁷

Nakşibendî tarikatı İslamiyet'in emir ve yasaklarına riayet etme hususuna oldukça hassasiyet göstermektedir. Kur'ân ve sünnete tam anlamıyla bağlı olan Nakşibendî tarikatı, bidatlardan sakınma ve âlimlere hürmet etme hususlarındaki duyarlılığı ile dikkat çekmektedir.³⁸ Müceddidî kolu da Nakşibendî tarikatının bu temel özelliklerini kendisine prensip edinmiştir. Şeriata bağlılık konusundaki duruşundan ötürü ulemâ zümresinin takdirini kazanmıştır.³⁹ Müceddidîliğin müessisi İmâm-ı Rabbânî, İslamî hükümlere riayet etme ve şeriata uyma hususundaki hassasiyeti ile bilinen bir zâttır. Sûfîlerin şeriata uygun olmayan hallerini terk etmelerini ve dinî hükümlere uymalarının gerekliliğini birçok kez vurgulamıştır. İmâm-ı Rabbânî dinin özüne özellikle iman ve ibadet hususlarına eklenen veya onlardan çıkartılan şeyleri bidat olarak kabul etmiştir. Bidatler konusunda iyi veya kötü şeklinde yapılan ayrımı kabul etmeyerek bidatlerin her türlüşünü sünnetin muhafazasının önünde bir engel olarak görmüştür.⁴⁰

³⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), No. 739.1, 2-3; Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, haz. Tahir Güngör (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), I/47-49; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, haz. Ahmed Nezih Galitekin (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001), 371.

³⁸ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı (XII – XVII Asırlar)* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 338.

³⁹ Algar, "Nakşibendiyye", 32/338.

⁴⁰ Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidilik*, 45, 47-48.

2. ŞEYH SEYYİD MUHAMMED YAHYA EFENDİ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERİ

2.1. Hayatı ve Şahsiyeti

Seyyid Muhammed Yahya Efendi'nin hayatı hakkındaki malumat eserinde kendisiyle ilgili verdiği bilgilerle ve arşiv/mecmualardaki kayıtlarla sınırlıdır. Eldeki bu bilgiler ise ne yazık ki onun hayatını kronolojik bir bütünlük içinde sunmaktan uzaktır. Muhammed Yahya Efendi, 1822'de İstanbul'da doğmuştur.⁴¹ Dedesinin ismi Mehmed'dir. Babası ise Nakşî-Müceddidî şeyhi Seyyid Mustafa Efendi'dir. Seyyid Mustafa Efendi, oğlunun dünyaya gelmesinden birkaç yıl öncesine kadar Fatih Otlukçu Yokuşu'nda bulunan Şeyhülislam Samanîzâde Ömer Hulusi Efendi Tekkesi'nde şeyhlik yapmıştır. Edirnekapı Otakçılar mevkiinde bulunan Mustafa Paşa Tekkesi şeyhlerinden Veliyüddin Dede Efendi'nin 1820 yılında vefat etmesi üzerine onun yerine postnişin olmuştur.⁴² Muhammed Yahya Efendi'nin babası Şeyh Seyyid Mustafa Efendi 1832 yılında vefat etmiştir. Merhum şeyhin yerine büyük oğlu Seyyid Ahmed Efendi postnişin olmuştur. Babası, abisi ve kendisinin künyelerinde seyyid kelimesinin geçmesi, ailenin Hz. Peygamber (s.a.v.) soyundan geldiğine delalet etmektedir. Muhammed Yahya Efendi'nin ailesi, İstanbul'da ikamet etmekle birlikte aslen Silistreli'dir. Ailenin Osmanlı sarayı ile ilişkilerinin iyi düzeyde olduğu görülmektedir. Nitekim Şeyh Seyyid Ahmed Efendi, II. Mahmud'un kızı Sâliha Sultan'ın 1834'te Çırağan Sarayı'ndaki düğününe davet edilen tekke şeyhlerinden birisidir. Padişah bu merasim sırasında diğer tekke şeyhlerine ihsanda bulunduğu gibi Şeyh Seyyid Ahmed Efendi'ye de 350 kuruş atıyye vermiştir.⁴³ Şeyh Seyyid Ahmed Efendi'nin 1848'de vefatından sonra kardeşi Muhammed Yahya Efendi postnişin olmuştur.⁴⁴ Muhammed Yahya Efendi şeyh olduğu sırada 26 yaşındadır.

⁴¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Kamil Kepeci* [KK.d.], No. 6290, 290.

⁴² Zâkir Şükrî Efendi, *Die Istanbuler Derwisch-Konvente Und Ihre Scheiche, (Mecmu'a-ı Tekaya)*, haz. Mehmet Serhan Tayşi - Klaus Kreiser (Freiburg: y.y., 1980), 7, 53; Mustafa Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u, İstanbul'un İç Tarihi, Fatih*, (İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2021), 2/551.

⁴³ Mehmet Arslan, "Müellifi Bilinmeyen Sûnâme I", *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri*, mlf. Anonim (İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı, 2011), 7/183-196; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980), 129-130.

⁴⁴ Zâkir Şükrî Efendi, *Mecmu'a-ı Tekaya*, 53; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, haz. Ali Aktan - Abdülkadir Yuvalı - Mustafa Keskin (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1995), 1/274; Mehmet Nermi Haskan, *Eyüpsultan Tarihi* (İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, 1996), 71; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021), 285; M. Şefik Korkusuz, *İstanbul Tekkeleri ve Postnişinleri* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2016), 270; Mehmed Akif Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2016), 71.

Muhammed Yahya Efendi'nin tam olarak nasıl bir eğitim aldığı bilinmemekle birlikte kaleme aldığı eserinden ve dönemin ilim muhitleriyle olan yakın ilişkilerinden hareketle İslamî ilimler tahsil ettiği söylenebilir. Muhammed Yahya Efendi aynı zamanda hüsn-i hat talimi verebilecek seviyede iyi bir hattattır. Nitekim kendisi Cerrahî âsitânesi şeyhlerinden Mehmed Rızaeddin Yaşar Efendi'ye 1863 tarihinde hüsn-i hat icazeti vermiştir.⁴⁵ Zaten *Mir'âtü'l-mübtedî* adlı eserini gayet düzgün bir nesih hatla kaleme alması iyi bir hattat olduğuna delalet etmektedir. Kendi ifadesine göre amelde Hanefî mezhebine, itikatta ise Mâtürîdî mezhebine mensuptur.⁴⁶ Muhammed Yahya Efendi dervişlerden Osman Nuri Efendi'nin kız kardeşi ile evlenmiştir.⁴⁷ Ancak aile hayatıyla ilgili elimizde şimdilik bunun dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Muhammed Yahya Efendi, Mustafa Paşa Tekkesi'nde bir matbaa kurarak 1862-1880 yılları arasında birçok eserin basılmasına öncülük etmiştir. Muhammed Yahya Efendi, tekke içinde kurduğu matbaada tespit edebildiğimiz kadarıyla 113 adet eser basmıştır. Muhammed Yahya Efendi, muhtemelen matbaacılık işini, postnişini olduğu tekkesinin masraflarını karşılamak için yapmıştır.⁴⁸ Muhammed Yahya Efendi'nin bu teşebbüsü, eserinin birçok yerinde dile getirdiği "kişinin çalışarak helal kazanç peşinde koşması gerektiği"⁴⁹ söylemine uygun düşen bir eylemdir. Bu da Muhammed Yahya Efendi'nin müntesiplerine tavsiye ettiği şeyleri kendi hayatına da tatbik eden bir şeyh olduğuna delalet etmektedir. 19. yüzyılda İstanbul'daki birçok tekkenin ekonomik olarak devlete bağımlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda Muhammed Yahya Efendi'nin diğer tekke postnişinlerine kıyasla bu konuda farklı bir yol izlediği görülmektedir. Muhammed Yahya Efendi'nin irşad faaliyetlerine ilaveten tekkede matbaacılıkla da uğraşması, tekkelerin miskinlerin mekânı olduğu tezine anti-tez olarak gösterilebilecek bir örnek teşkil etmektedir. Zaten kendisi eserinde "tekkelerin tembel kişilerin toplanıp miskince vakit geçirmesi için inşa edilmiş bir mekân olmadığı"⁵⁰ uyarısında bulunarak birtakım kişilerin tekkeler hakkındaki menfi görüşlerinden rahatsızlığını bir ölçüde dile getirmiştir. Muhammed Yahya Efendi, aynı zamanda bu matbaa sayesinde birçok kişiye iş imkânı sağlamıştır. Nitekim son devir Osmanlı âlim ve yazarlarından Bereketzâde İsmail Hakkı ve ders arkadaşı Cumalı Mustafa Efendi talebelik yıllarında bir süre bu matbaada musahhihlik yapmışlardır.⁵¹

⁴⁵ M. Fahrettin Dal, *Fahreddin Erenden'in Tasavvufî Görüşleri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 7, 468.

⁴⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, 001113), 204^b.

⁴⁷ BOA, KK.d., No. 6290, 290.

⁴⁸ Muharrem Varol, "19. Yüzyıl İstanbulu'nda Bazı Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies* 42 (2013), 332-338.

⁴⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 12^a, 18^b, 40^b, 41^a, 101^b.

⁵⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 11^a.

⁵¹ Bereketzâde İsmail Hakkı, *Yâd-ı Mâzî*, haz. Mümtaz Habib Güven (İstanbul: Nehir Yayınları, 1997), 39-40.

Bu bilgilerden hareketle Muhammed Yahya Efendi'nin matbaacılığı profesyonel bir şekilde icra ettiği ve dönemindeki devlet adamları nezdinde ve ilim muhitlerinde bilinen bir zât olduğu söylenebilir. Nitekim dönemin şeyhülislamlarından Meşrebzâde Mehmed Arif Efendi'nin Karaca Ahmet'te bir aile mezarlığı olmasına rağmen Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi haziresine defnedilmesi, kendisinin bu tekkeye yakınlığı, intisabı veya Muhammed Yahya Efendi'yle muhtemel ilişkisiyle ilgili olabilir. Yine 19. yüzyılda şeyhülislamlık yapan Mehmed Refik Efendi için burada bir kabir hazırlanması, bu tekkenin veya bir başka açıdan bakıldığında Muhammed Yahya Efendi'nin meşihat makamıyla iyi ilişkiler içinde olduğunu akla getirmektedir.⁵²

Arşivde bulunan 1868 tarihli tekke yoklama defterinden anlaşıldığına göre Muhammed Yahya Efendi'nin Halil Efendi b. Seyyid Ahmed adlı bir halifesi bulunmaktadır. Muhammed Yahya Efendi'nin babası, abisi ve kendisinin tekkede birbirlerini müteakiben postnişin oldukları göz önünde bulundurulduğunda Halil Efendi b. Seyyid Ahmed'in bu aileye mensup olması muhtemeldir. Nitekim Halil Efendi'nin babasının isminin Seyyid Ahmed olması, Muhammed Yahya Efendi'nin abisi Şeyh Seyyid Ahmed Efendi'yi akla getirmektedir. Bu ihtimalin doğru olması halinde Halife Halil Efendi'nin, Muhammed Yahya Efendi'nin yeğeni olması muhtemeldir. Yoklama defterine sonradan düşülen bir nota göre Halife Halil Efendi, Muhammed Yahya Efendi'den yaklaşık olarak 8 yıl önce yani 5 Temmuz 1872'de vefat etmiştir.⁵³

Muhammed Yahya Efendi 8 Ocak 1880'de Hakk'a yürümüştür.⁵⁴ Şeyh Efendi'nin, ölüm sebebi bilinmese de vefat ettiği sırada kendisi 58 yaşındadır. Son devir biyografi yazarlarından Mehmed Süreyya'ya göre Muhammed Yahya Efendi ve ailesinin kabirleri Mustafa Paşa Tekkesi'nin haziresinde bulunmaktadır.⁵⁵ Ancak kendisinden önce tekkede postnişin olan babası ve abisinin kabirleri tespit edebildiğimiz kadarıyla günümüze ulaşmamıştır. Kendisinin mezar taşı ise ne yazık ki sarık kısmı kırık bir şekilde ayakta kalabilmiştir. Dönemin şairlerinden Yenişehirli Avnî Bey, Muhammed Yahya Efendi'nin vefatına dair bir tarih düşürmüştür. Bu tarih Şeyh Efendi'nin mezar taşı kitabesine de kaydedilmiştir. Mezar taşı kitabesi şu şekildedir:

⁵² Varol, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Bazı Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri", 334-335; Zeynep Altuntaş, "Sultan Abdülmecid Döneminde Trabzonlu Bir Şeyhülislam: Şatırzade/Meşrebzade Mehmed Arif Efendi", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 69-70.

⁵³ BOA, *KK.d.*, No. 6290, 290.

⁵⁴ Zâkir Şükrî Efendi, *Mecmu'a-ı Tekaya*, 53.

⁵⁵ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, I/274.

Hüve Dost

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Ey temâşâ eyleyen bu hâb-gâh-ı akdesi

Râbıtayla gel sakın âlâyış-i tezvîrden

Hâcegân-ı Nakşibendî'den ferîd-i rûzgâr

Hâce Yahyâ'nın tenidir bunda ârâm eyleyen

Ol zamân kim düşdi çâh-ı kabre ol Yûsuf-nijâd

İtdi Ya'kûb-ı ümîde âlemi beytül-hazen

Mürşid-i devrân idi Yahyâ-yı Şîrvânî gibi

Sırr-ı Yahyâ-yı Nebî'den dem ururdu bî-sühan

Hûş der-dem dest der-kesb ü nazar der-pây idi

Sohbet eylerken iderdi halvet ender encümen

Bâz-geşti iktizâ itdirdi hükm-i yâd-kerd

Ric'at itdi âlem-i lâhûta ol vechü'l-hasen

Dâne-i eşkimle yazdım Avniyâ târîhini

Şeyh Yahyâ-yı zamân kıldı sefer ender vatan

24 Muharrem Sene 1297.

Mezar taşı kitabesinden anlaşılacağı üzere Muhammed Yahya Efendi, Nakşibendî Hâcegânı içinde seçkin bir yere sahiptir. Kendisi Yahya Şîrvânî gibi döneminin önemli mürşidlerindendir. Kelimât-ı kudsiyyeyi prensip edinerek bu ilkeleri hayatına tatbik etmiştir. Nitekim kendisi her daim gafletten uzak duran, kalbini Allah'tan başka her şeyden arındıran, sohbet esnasında dahi Cenâb-ı Hak'tan gâfil olmayan, Allah'ın rızasını kazanmayı gaye edinen ve zikre devam eden bir zâttır. Yine dönemin şairlerinden Sabrî'ye göre Muhammed Yahya Efendi vecd ehli olup devletin ebediyyen devamına duacıdır. Daima gayret içinde olup vaktini boş geçirmemektedir.⁵⁶

2.2. Tarikatı, Tarikat Silsilesi, Mürşidi ve Halifeleri

Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi, Nakşî-Müceddidî tarikatına mensuptur. Kendisi 18. yüzyıl sadrazamlarından Köse Mustafa Paşa'nın İstanbul Eyüp'te 1753'te yaptırdığı Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi'nde 9. postnişin olarak 1848-1880 seneleri arasında 32 yıl Nakşî-Müceddidî şeyhi olarak irşad hizmetinde bulunmuştur. *Mir'âtü'l-mübtedî* isimli eserinde tarikat silsilesini şu şekilde açıklamıştır:

➤ Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi

⁵⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 204^b.

- Şeyh Seyyid Ahmed el-Silistrevî
- Şeyh Seyyid Mustafâ el-Silistrevî
- Şeyh Hâce Ahmed Hudâverdi
- Şeyh Hâfız Muhammed el-Hisârî
- Şeyh Halîl Birgivî
- Muhammed Murâd el-Buhârî
- Muhammed Meyân el-Ma'sûm
- Seyyid Ahmed el-Fârûkî
- Muhammed Bâkî
- Hâcegî İmkenegî
- Mevlânâ Dervîş Muhammed
- Kādî Muhammed Zâhid
- Hâce Ubeydullâh el-Ahrâr
- Hâce Mevlânâ Ya'kûb-ı Çerhî
- Hâce Muhammed Bahâeddîn Nakşibend
- Hâce Seyyid Emîr el-Külâl
- Hâce Muhammed Bâbâ Semmâsî
- Hâce Alî Râmîtenî
- Hâce Mahmûd İncîri Fağnevî
- Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî
- Hâce Ebû Yûsuf Hemedânî
- Hâce Ebû Alî Fârmedî
- Ebû'l-Hasan el-Harakânî
- Hâce Bâyezîd-i Bistâmî
- Ca'feri's-Sâdık
- Kâsım b. Muhammed
- Selmân-ı Fârisî
- Hz. Ebû Bekir
- Hz. Peygamber (s.a.v.).⁵⁷

Muhammed Yahya Efendi'nin tarikat terbiyesi çocukluk döneminde kendisini irşad eden babası Şeyh Seyyid Mustafa Efendi'nin eliyle başlamıştır. O'nun 1832'de vefat etmesinden sonra yerine büyük oğlu Seyyid Ahmed Efendi postnişin olmuştur. O da vefat tarihi olan 1848'e kadar Muhammed Yahya Efendi'yi irşad etmiştir. Muhammed Yahya Efendi'nin tespit edebildiğimiz kadarıyla Halil Efendi b. Seyyid

⁵⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübeddî* (Belediye Yazmaları, 001113), 194^a-194^b.

Ahmed isimli bir halifesi bulunmaktadır. Ancak Halil Efendi, Muhammed Yahya Efendi'den önce öldüğü için postnişin olamamıştır.⁵⁸ Şeyh Efendi vefat ettiğinde muhtemelen yerine geçebilecek bir evladı ve halifesi olmadığı için tekkenin postnişinliğine Bosnalı Şeyh Yahya Efendi getirilmiştir. Bosnalı Şeyh Yahya Efendi'nin 1898 yılında vefat etmesi üzerine tekkenin şeyhliği oğlu Şeyh Mehmed Ali Can Efendi'ye geçmiştir.⁵⁹

2.3. Tekkesi (Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi)

2.3.1. Bânîsi

Tekkenin bânîsi olan Sadrazam Köse Mustafa Paşa, Çorlu'da doğmuştur. Babası 18. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından Sofu Abdurrahman Paşa'dır. Kaynaklarda kendisinden Bâhir ve son sadaretinden azledilmesini müteakiben idam edildiği için Maktûl olarak bahsedilmektedir. Köse Mustafa Paşa iyi bir eğitim almıştır. Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın himayesinde ikbal basamaklarından hızla yukarı çıkmıştır. Önce hassa silâhşörü, akabinde kapıcıbaşı olmuştur. 1746'da mîrâhûr-ı sâni ve 1749'da mîrâhûr-ı evvelik görevlerine getirilmiştir. I. Mahmud döneminde 1752'de sadrazam olmuştur.⁶⁰ Sadareti sırasında Marmara bölgesinde meydana gelen depremlerin ortaya çıkardığı tahribatı gidermekle uğraşmıştır.⁶¹

III. Osman'ın tahta geçmesinden bir süre sonra rakiplerinin girişimleri neticesinde 1755'te azledilmiştir. Aynı yıl içinde önce Midilli'ye gönderilmiş, sonrasında ise Mora muhassılı olmuştur. III. Osman, bu süreçte görevlendirdiği sadrazamların icraatlarından memnun kalmayarak sonunda devlet adamları ve halk nezdinde oluşan beklentinin etkisiyle Mustafa Paşa'yı 1756'da yeniden sadaret makamına getirmiştir. Mustafa Paşa sadareti döneminde İstanbul'da çıkan büyük yangınlar ve bu felaketin ortaya çıkardığı masraflarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Aynı zamanda Mustafa Paşa'nın ismi, Şehzade Mehmed'in zehirlenerek öldürülmesi hadisesine karışmıştır. Töhmets altında bırakılarak azledilip 1757'de Rodos'a sürgüne gönderilmiştir. Bir süre sonra Koca Ragıp Paşa'nın aracı olmasıyla affedilmiştir. Aynı yıl içinde önce Midilli'ye gönderilmiş akabinde Eğriboz muhafızlığı ve Karlılı sancakbeyliği ile görevlendirilmiştir. 1758'de Mısır ve 1762'de Halep valiliklerine atanmıştır.⁶²

⁵⁸ BOA, KK.d., No. 6290, 290.

⁵⁹ Zâkir Şükrî Efendi, *Mecmu'a-ı Tekaya*, 53.

⁶⁰ Ahmed Câvid, *Verd-i Mutarrâ*, haz. Mehmet Arslan (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013), 254.

⁶¹ Mücteba İlgürel, "Köse Mustafa Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/345.

⁶² Ahmed Câvid, *Verd-i Mutarrâ*, 254-255; İlgürel, "Köse Mustafa Paşa", 31/345-346.

III. Mustafa, 1763'te kendisini görevli olarak bulunduğu Halep'ten İstanbul'a çağırarak sadaret makamına getirmiştir. Mustafa Paşa, üçüncü kez sadrazam olmasının etkisiyle gurura kapılmıştır. Bu dönemdeki görevi sırasında dış politikada Prusya-Rusya-Lehistan cephelerinde bazı önemli gelişmeler yaşanmıştır. İç politikada ise bu kez Mustafa Paşa'nın adı bir dizi yolsuzluk iddiasına karışmıştır. Yapılan soruşturmalar neticesinde 1765'te azledilerek Midilli Adası'na sürgüne gönderilmiştir. Hakkındaki şikâyetlerin devam etmesi nedeniyle Mayıs 1765'te idam edilmiştir. Kesilen başı Eyüp'te inşa ettirdiği tekkesinin haziresine gömülmüştür. Başka bir rivayete göre ise mezarı Midilli'dedir.⁶³

Ahmed Câvid, *Verd-i Mutarrâ* isimli eserinde Köse Mustafa Paşa'nın "gâyet mütelevvin, hasûd u cesûr ve hiyel ü hud'aya mâ'il" ve "hıyâneti zâhir" bir zât olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca sahip olduğu bu menfi sıfatların ve hıyanetinin bedelini canı ile ödediğini ileri sürmüştür.⁶⁴ Mehmed Süreyyâ ise *Sicill-i Osmânî*'de Köse Mustafa Paşa'nın "âkil, şâir bir zât" olduğunu ifade etmekle birlikte "tama, hırs ve kizb ve duruğ" gibi kötü özellikleri de bulunduğunu söylemektedir.⁶⁵ Elbette ki bu ifadelerin mazul ve maktûl bir kişinin arkasından yazıldığı ve merhum paşanın muhaliflerinin kişisel düşünceleri de olabileceği göz önünde tutulmalıdır.

Köse Mustafa Paşa, I. Mahmud, III. Osman ve III. Mustafa dönemlerinde 3 kez sadaret makamına getirilmiş, toplamda 4 yıl 9 dokuz ay 27 gün sadrazamlık görevinde bulunmuştur. Adı her ne kadar bazı şayialara karışsa da kendisi hayırsever bir zât olup kamunun istifade etmesi için çok sayıda eser yaptırmıştır. Köse Mustafa Paşa'nın hayratının bir kısmından dönemin biyografi yazarları, eserlerinde bahsetmektedir. Örneğin Ahmed Câvid, bu meyanda Eyüp'te Mehmed Paşa Mahallesi'ndeki camiye ve Nakşibendî zâviyesini zikretmektedir.⁶⁶ Mehmed Süreyyâ ise Köse Mustafa Paşa'nın bazı mescid ve camileri tamir ettirdiğini ve dönemin meşayihinden Şeyh Muradzâde Mehmed Efendi'nin keşfiyle Kurşunlu Mahzen'de medfun olan sahabelerin mezarlarını bularak burada bir cami yaptırdığını söylemektedir.⁶⁷ Bununla birlikte Köse Mustafa Paşa'nın hayratının tam listesi ve hizmet sahası hakkındaki en geniş bilgi kendisinin tanzim ettirdiği vakfiyelerde bulunmaktadır. Bu vakfiyelerden anlaşıldığına göre Köse Mustafa Paşa, İstanbul surlarının hemen dışında bulunan Otakçılar'da bir cami ve tekke inşa ettirmiştir. Karaköy'de Kurşunlu Mahzen olarak bilinen yeri camiye çevirmiş ve

⁶³ Ahmed Câvid, *Verd-i Mutarrâ*, 255; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-cevâmi'*, 371; İlgürel, "Köse Mustafa Paşa", 31/346.

⁶⁴ Ahmed Câvid, *Verd-i Mutarrâ*, 255.

⁶⁵ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, haz. Orhan Hülâgü – Mustafa Ekincikli – Hamdi Savaş (İstanbul: Sebil Yayinevi, 1998), IV/II/14.

⁶⁶ Ahmed Câvid, *Verd-i Mutarrâ*, 255.

⁶⁷ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, IV/II/14.

ayrıca buraya bir tekke yaptırmıştır. Eyüp'te Murad el-Buhârî Türbe ve Camisi'ni tamir ettirmiş, tekkeye dört derviş odası ilave ettirip türbenin yanına bir de çilehâne yaptırmıştır. İstanbul Cafer Ağa Dârü'l-hadisi'ni mescide dönüştürmüştür. Sofya'da Hacı Hamza Mahallesi'nde bir çeşme yaptırmış ve Divane Davud Köyü'nde bulunan bir camiye elden geçirtmiştir. İstanbul'da Kireç İskeleyi Mescidi'ne minber koydurarak burayı camiye çevirmiştir. Ayrıca İstanbul Ramî'de bir çeşme yaptırmıştır.⁶⁸ Hayratının hizmetlerini sürdürebilmesi ve toplumun geniş bir kesiminin sunulan bu hizmetlerden yararlanabilmesi için inşa ettirdiği müesseselere mülkiyeti kendisine ait olan zengin gelir kaynaklarını vakfetmiştir. Bu müesseselerde görev yapan kişilerin maaşları da kurulan vakıftan karşılanmıştır.⁶⁹

2.3.2. Kuruluşu ve İşleyişi

Sadrazam Köse Mustafa Paşa, bânisi olduğu cami ve tekkesini İstanbul surlarının dışında Eyüp kazasına bağlı Otakçılar mevkiindeki Mehmed Paşa Mahallesi'nde inşa ettirmiştir.⁷⁰ Aynı zamanda Maktûl Mustafa Paşa Cami ve Tekkesi olarak bilinen bu yapı, bugünkü idari taksimatta İstanbul ili Eyüp ilçesi Defterdar Mahallesi Fethi Çelebi Caddesi 112. ada 1-2. parselde yer almaktadır.⁷¹ Köse Mustafa Paşa, cami ve tekkesini, Hâşimî biraderi Ali Efendi'nin mirasçılarından satın aldığı, içinde mesken ve bahçenin bulunduğu mahalle yaptırmıştır. Burasının cami ve tekke yeri olarak seçilmesinde yakınlarında Emir Buhârî Camisi'nin ve bazı büyük zevatın mezarlarının bulunması belirleyici olmuştur. Dönemin Nakşî-Müceddidî meşayihinden Şeyh Muradzâde Şeyh Mehmed Efendi, yapının temel atma merasimine davet edilmiştir. Davete icap eden Şeyh Efendi, yaptığı duanın ardından eliyle inşaatın temeline toprak koymuştur. Yapımına 12 Mart 1753'te başlanan cami ve tekke, 107 günde tamamlanmıştır. İnşası tamamlanan tekke, Nakşibendî tarikatına müntesip olduğu bilinen Sadrazam Köse Mustafa Paşa tarafından bu tarikatın kullanımına tahsis edilmiştir. Tekkenin ilk şeyhliği Şeyh Muradzâde Şeyh Ali Efendi'ye verilmiştir.⁷²

Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi ilk yapıldığında cami-tevhidhane, hazire, harem, selamlık, derviş hücreleri, mutfak, şadırvan, kuyu ve çeşmeden oluşmakta idi.⁷³ Eserin cami-tevhidhane kısmında namazlar kılınmakta, tarikat merasimleri icra edilmekte ve

⁶⁸ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, 330; Yusuf Sağır, "Sadrazam Köse Mustafa Paşa'nın Vakıf Eserleri", *Vakıflar Dergisi* 40 (2013), 57.

⁶⁹ Sağır, "Sadrazam Köse Mustafa", 57-62.

⁷⁰ VGMA, No. 739.1, 2; No. 739.4, 7; Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, I/45, 47; Ahmed Câvid, *Verd-i Mutarrâ*, 255.

⁷¹ Köseoğlu, *İstanbul*, 70; Korkusuz, *İstanbul Tekkeleri*, 269.

⁷² VGMA, No. 739.1, 2-3; Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, I/47-49; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, 371.

⁷³ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, 371.

dersler yapılmaktaydı. Hazire kısmında vefat eden tekke postnişinleri ve aileleri, Şeyhülislam Meşrebzâde Mehmed Ârif Efendi başta olmak üzere dönemin önde gelen zevatı, tekkeye mensup olan derviş ve muhipler medfundu. Harem, şeyh efendilerin aileleriyle birlikte yaşadığı ve tekkeye gelen hanım misafirlerin ağırlandığı mekândı. Selamlık kısmı ise muhtemelen Osmanlı dönemindeki diğer tekkelerde olduğu gibi şeyh odası, meydan odası, zâkirbaşı odası ve kahve ocağı gibi birimlerden müteşekkildi. Tekkede ikamet eden dervişler selamlık kısmının içinde yer alan sayısı 16 olan derviş hücrelerinde kalmaktaydı. Ayrıca tekkeye gelen erkek misafirler de derviş hücrelerinde konaklardı. Mutfak kısmında tekkede kalan derviş ve misafirlere, önemli gün ve gecelerde tekkede yapılan merasimlere katılanlara yemek ve tatlılar pişirilirdi. Şadırvan, çeşme ve kuyu ise cami ve tekkenin su ihtiyacını karşılamaktaydı.⁷⁴

Otakçılar Mustafa Paşa Cami ve Tekkesi'ndeki hizmetlerin aksamadan yürütülebilmesi için vakıf tarafından bazı kişiler görevlendirilmişti. Cami kadrosunda görevli olanlar, vakit namazlarını kıldıran 1 imam, Kur'ân okumak ve hatim indirmekle vazifeli 1 devirhân, ezan ve salâ okumakla görevli 1 müezzin-i salâ, caminin eşyalarının korunması, kandillerin yakılması ve temizlik işlerinin yapılmasından sorumlu 1 kayyim-ferraştı. Tekkede ise ayin ve merasimleri yürüterek dervişlerin mânevî gelişimlerine mihmandarlık eden 1 şeyh, tekke mutfağında derviş ve misafirlere yemek pişiren 2 aşçı, tekkenin kapılarını açıp güvenliği sağlayan 1 bevvâb, tekkeye su getiren yolların bakım ve onarımı ile uğraşan 1 râh-ı âbî, tekkenin helâlarını temizleyen ve geceleri buradaki kandilleri yakan 1 kennâs vazifelendirilmişti. Ayrıca vakıf yazışmalarını yürüten 1 kâtip ve vakıf gelirlerini toplamakla görevli 1 câbî bulunmaktaydı. Bu kişilere vakıftan yevmiye usûlü maaş bağlanmıştı. Buna göre imam 10 akçe, devirhan 4 akçe, müezzin-i salâ 4 akçe, kayyim-ferraş 8 akçe maaş almaktaydı. Aynı usûl üzere tekkede görevli olan şeyh 80 akçe, 2 aşçı 20 akçe, bevvâb 4 akçe, râh-ı âbî 4 akçe, kennâs 5 akçe, kâtib 15 akçe ve câbî 10 akçe maaş almaktaydı. Ayrıca şeyhe haftada beş gün yaptığı ders mukabilinde 40 akçe daha verilmekteydi. Tekkede bulunan 16 derviş hücresinde mukim olan tarikat müntesiplerinin her birine de günlük 5 akçe olmak üzere toplamda 80 akçe ödenmekteydi.⁷⁵

Cami ve tekkenin bazı masraflarının karşılanması için vakıftan kaynak ayrılmıştı. Cami ve minarenin aydınlatılması, ibadethanedeki hasır ve halı ihtiyacının karşılanması için bu kaynak kullanılmaktaydı. Ayrıca cami mihrabının sağ ve sol taraflarına konulan

⁷⁴ M. Baha Tanman, *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990), 89; M. Baha Tanman - Sevgi Parlak, "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/374-375.

⁷⁵ VGMA, No. 739.1, 2-3; Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, I/49; Sağır, "Sadrazam Köse Mustafa", 59-60.

2 adet balmumunun ücreti vakıftan ödenmekteydi. Cami ve tekkenin tamir masrafları yine aynı kaynaktan karşılanmaktaydı. Tekkenin yemek masrafları için günlük 120 akçe tahsis edilmişti. Pazartesi geceleri yapılan hatm-i Hâcegân için haftalık 450 akçe ve cuma geceleri yapılan hatm-i Hâcegân için haftalık 450 akçe olmak üzere haftalık toplam 900 akçe, Reğaib-Mirac-Berat gecelerinde tekkede zikre katılan dervişlere dağıtılmak üzere yıllık 1800 akçe ve Mevlid Kandili merasimi için yıllık 800 akçe tahsis edilmişti.⁷⁶

Vakfiyeden anlaşıldığına göre tekkede pazartesi ve cuma geceleri hatm-i Hâcegân zikri yapılmaktaydı. Zikir sırasında evliya ve Nakşî şeyhlerinin ruhlarına da dua edilmekteydi. Haftada 2 gün yapılan hatm-i Hâcegân zikrine katılanlara ikram edilmek üzere tekke mutfağında yemek ve tatlılar pişirilmekteydi. Söz konusu ikramların masraflarının karşılanması için tekkeye haftalık 900 akçe ödeme yapılmaktaydı. Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi'nde Reğaib, Mirac ve Berat gecelerinde tarikat usûlüne uygun zikirler ve 70 bin kelime-i tevhid çekilmekteydi. Vakfin kurucusu Sadrazam Köse Mustafa Paşa, vakfiyesinde bu zikirlerden hâsıl olan sevabın kendisinin ve aile efradının ruhlarına bağışlanmasını da şart koşmuştu. Reğaib, Mirac ve Berat gecelerinde zikre katılan fakir dervişlere yıllık 1800 akçe dağıtılmaktaydı. Mevlid Kandili'nde Kur'ân-ı Kerîm hatmedilmekteydi. Ayrıca Mevlid Kandili merasiminin masraflarının karşılanması için yaklaşık 800 akçe tahsis edilmişti. Şeyh efendiler, tekke camisinde talep eden kişilere haftanın beş günü tefsir, hadis ve fıkıh dersi vermekteydi. Bu dersleri yapmaları halinde kendilerine günlük 40 akçe ilave ödeme yapılmaktaydı.⁷⁷

Şeyhlik, tekkede liyakat esaslı göz önünde bulundurularak babadan oğula intikal edebilirdi. Şeyh efendinin kendisinden sonra bu makama oturmak için vakfiyede belirtilen şartlara sahip bir evladı olmaması halinde yerine ehil başka bir kişi geçebilirdi. Vakfiyeye göre bu kişi Nakşibendî tarikatının âdâb ve erkânını bilmeli, talep edenlere tefsir, hadis ve fıkıh derslerini vermeye muktedir olmalıydı.⁷⁸ Buradan anlaşılacağı üzere vakfı kuran Sadrazam Köse Mustafa Paşa, tasavvuf eğitimi ile şer'î ilimlerin birlikte öğretilmesine önem veren bir zâttı. Bu hassasiyet aslında kendisinin de bağlı olduğu Nakşibendî tarikatının dayandığı esaslardan kaynaklanmaktaydı.

Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi, 19. yüzyılın ikinci yarısında dervişlerin mânevî gelişimlerine vesile olmanın yanı sıra Osmanlı bilim ve kültür hayatına da katkı sağlamıştır. Nitekim tekke postnişinlerinden Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi, Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi'nde bir matbaa kurarak 1862-1880 yılları arasında

⁷⁶ VGMA, No. 739.1, 2-3; Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, I/49; Sağır, "Sadrazam Köse Mustafa", 60.

⁷⁷ VGMA, No. 739.1, 2; Sağır, "Sadrazam Köse Mustafa", 62.

⁷⁸ VGMA, No. 739.1, 2-3; Sağır, "Sadrazam Köse Mustafa", 62.

birçok eserin basılmasına öncülük etmiştir. Şeyh Yahya Efendi Matbaası/Yahya Efendi Matbaası olarak bilinen bu basımhane özellikle 1870-1877 yılları arasında faal olarak çalışmıştır. Tekke içinde kurulan matbaada tespit edebildiğimiz kadarıyla 113 adet eser basılmıştır. Bu rakam, döneminde aktif olan diğer 4 tekke matbaasında basılan eserlerle kıyaslandığında oldukça fazladır. Yahya Efendi Matbaası'nda basılan 113 adet eserin 41 adedi dinî eser kategorisine girmekte olup diğerleri farklı alanlarla alakalıdır. Basılan eserlerin kategori ve sayılarına bakıldığında edebiyat 36, mantık 17, tasavvuf 17, fıkıh 8, hadis 5, kelim 4, siyer 5, tefsir 1, usûl 1, bilim 6, tarih 3, coğrafya 2, takvim 1, yemek kitabı 1 ve kategorisi tam olarak tayin edilemeyen 6 eser olmak üzere toplamda 113'tür. Buradan anlaşılacağı üzere tekke matbaasında dinî ve edebî eserlerin dışında farklı kategorilerde çok sayıda eserin basıldığı görülmektedir. Muhammed Yahya Efendi'nin 1880'de ölümünden sonra sahipsiz kalan matbaayı Hacı Necip Efendi isimli bir kişi çalıştırmaya başlamıştır. Hacı Necip Efendi, bir süre sonra gerekli yerlere müracaat ederek müstakil bir işletme ruhsatı almıştır. Ruhsatın alınmasını müteakiben basımhane, devlet salnamelerinde Hacı Necip Efendi Matbaası ismiyle zikredilmiştir.⁷⁹ Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi, bu yönüyle faal olduğu dönemde maddî ve mânevî olarak toplumun gelişimine katkı sağlamıştır.

Muhammed Yahya Efendi, aynı zamanda tekkedeki bu matbaa sayesinde birçok kişiye iş imkânı sağlamıştır. Nitekim son devir Osmanlı âlim ve yazarlarından Bereketzâde İsmail Hakkı ve arkadaşı Cumalı Mustafa Efendi, talebelik yıllarında bir süre tekke matbaasında musahhihlik yapmışlardır. Hatta Cumalı Mustafa Efendi, musahhihlik yaptığı sırada tekke kalmıştır. Bu bakımdan Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi, insanların maiyetlerini temin etmelerine ve barınmalarına vesile olmuştur. Bereketzâde İsmail Hakkı, *Yâd-ı Mâzî* isimli eserinde tekkenin, Edirnekapi dışındaki kabristanlık alanın Eyüp'e doğru uzanan kısmında yer aldığını belirtmiştir. Musahhihlik yapmak üzere tekkeye giderken yoldaki müşahede ve duygularını eserinde canlı bir şekilde anlatmıştır. İsmail Hakkı Efendi, matbaaya gitmek için sur içinde bulunan evinden sabah namazı vakti yola koyulduğunu, kale kapısından çıkıp kabristanının içinden geçen yola yöneldiğinde karanlığın da etkisiyle korkuya kapıldığını belirtmiştir. Zülali Çeşmesi'nin ilerisi servi ağaçları ve kabirlerle kuşatılmış olduğundan yolculuğun bundan sonraki kısmının daha ürkütücü olduğunu ve bu sebeple Zülali Çeşmesi'ne gelince tekkeye doğru hızla koşmaya başladığını söylemektedir.⁸⁰ İsmail Hakkı Efendi'nin bu ifadelerinden Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi'nin insanlardan ve şehrin

⁷⁹ Varol, "19. Yüzyıl İstanbul'da Bazı Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri", 332-344.

⁸⁰ Bereketzâde İsmail Hakkı, *Yâd-ı Mâzî*, 39-40.

tüm gürültüsünden uzakta olduğu ve تنها bir yerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Tekke bu yönüyle münzevî hayat sürmek isteyen kişilerin ibadet etmek için tercih edebileceği bir yer olmalıdır.

Otakçılar Mustafa Paşa Cami ve Tekkesi, 19. yüzyılda birkaç defa onarım geçirmiştir. II. Mahmud döneminde cami-tevhidhane kısmındaki tamirat daha çok süslemelerle sınırlı kalmıştır. Yine bu dönemde harem kısmı da elden geçirilmiştir. 1894 senesindeki büyük depremde cami-tevhidhane bölümü ciddi şekilde zarar görmüştür. Öyle ki yapının kubbesi çökmüş ve minaresi şerefe altına kadar yıkılmıştır. Ne yazık ki bu depremden sonra mabet kullanılamaz hale gelmiştir. Meydana gelen bu tahribatı gidermek için yapı, 1897 ve 1906 yıllarında tamir edilmiştir. Ancak 1925'te tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonra metruk kalan yapı, hızla harap olmuştur. 1935'te cami-tevhidhane, selamlık, derviş hücreleri ve şadırvan yıkılmıştır. Akabinde yapının harabe kısımları gecekondular olarak kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu tahribat 1935 sonrasında hızlanmıştır. Maalesef bu tarihten sonra yapının birçok bölümü ortadan kaybolmuştur. Yakın zamana kadar mezbelelik halinde olan Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi, 1997-1998 yıllarında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından aslına uygun bir şekilde yeniden inşa edilmiştir. Günümüzde tevhidhane kısmı cami olarak kullanılırken derviş hücreleri ise Suffa Vakfı'nın kullanımına tahsis edilmiştir.⁸¹

2.3.3. Postnişinleri

Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi'nde inşa edildiği 1753 yılından tekke ve zâviyelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar 11 kişi şeyhlik yapmıştır.⁸² Tekkenin bânîsi olan Sadrazam Köse Mustafa vakfiyesinde burayı Nakşibendî tarikatının kullanımına tahsis etmiştir. Tekkede şeyhlik yapan zâtların silsilelerine bakıldığında bunların Nakşibendî tarikatının Müceddidî koluna mensup oldukları görülmektedir. Vakfiyeye göre tekkede şeyhlik yapacak olan kişiler, Kur'ân ve sünnete sıkı bir şekilde bağlı olmalı, Nakşibendî tarikatının âdâb ve erkânını bilmeli, talep eden kişilere İslamî ilimlerden tefsir, hadis ve fıkıh derslerini vermeye muktedir olmalıdır.⁸³

Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi'nde postnişinlik, liyakat esası göz önünde bulundurularak babadan oğula veya ailenin diğer fertlerine intikal etmekteydi. Örneğin Silistreli Şeyh Seyyid Mustafa Efendi ve oğulları Şeyh Seyyid Ahmed Efendi ve Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi 1820'den 1880'e kadar yaklaşık 60 sene birbirlerini

⁸¹ Tanman, *İstanbul Tekkeleri*, 89; M. Baha Tanman, "Mustafa Paşa Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, ed. Nuri Akbayar vd. (İstanbul: Tarih Yurt Vakfı Yayınları, 1994), 5/564; Haskan, *Eyüpsultan*, 71; Köseoğlu, *İstanbul*, 71.

⁸² Zâkir Şükrî Efendi, *Mecmû'a-ı Tekaya*, 52-53; Korkusuz, *İstanbul Tekkeleri*, 269-270.

⁸³ VGMA, No. 739.1, 2-3; Sağır, "Sadrazam Köse Mustafa", 62.

müteakiben tekkede postnişinlik yapmışlardı.⁸⁴ Şeyh efendinin kendisinden sonra bu makama geçmek için bir erkek evladının bulunmaması durumunda veya evladı olmakla birlikte bu kişinin vakfiyede belirtilen şartları taşınamaması halinde yerine ehil başka bir kişi geçebilirdi. Örneğin tekke postnişinlerinden Şeyh el-Hâc Mehmed Efendi 1801'de vefat ettiğinde erkek evladı olmadığı için yerine vakıf mütevellisinin teklifi üzerine vakfiyede belirtilen şartları taşıyan Nakşibendî halifelerinden Hâce Ahmed Hudâverdi Efendi şeyh olmuştu.⁸⁵ Yine bu konuda başka bir örnek ise Muhammed Yahya Efendi'nin 8 Ocak 1880'de vefatını müteakiben muhtemelen yerine geçecek oğlu olmadığı için tekke postnişinliğine Bosnalı Şeyh Yahya Efendi getirilmişti.⁸⁶

Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi'nde postnişinlik yapan zâtların isimleri şu şekildedir:

1. Şeyh Muradzâde Şeyh Mehmed Ali Efendi (öl. 1169/1755).
2. Şeyh Seyyid Ahmed Efendi (öl. 1188/1774).
3. Şeyh el-Hâc Mehmed Efendi (öl. 1216/1801).
4. Şeyh Hâce Ahmed Hudâverdi Efendi (öl. 4 Muharrem 1225/9 Şubat 1810). Kendisi Kastamonulu Şeyh el-Hâc İbrahim Efendi'nin halifesidir. Kabri cami mihrabı önünde bulunmaktadır.
5. Şeyh el-Hâc Seyyid Mahmud Efendi (öl. 3 Safer 1227/17 Şubat 1812). Kendisi Şeyh Hâce Ahmed Hudâverdi Efendi'nin halifesidir.
6. Şeyh Veliyüddin Dede Efendi (öl. 1236/1820). Kendisi Şeyh Hâce Ahmed Hudâverdi Efendi'nin halifesidir.
7. Silistreli Şeyh Seyyid Mustafa Efendi (öl. 1248/1832). Kendisi Şeyh Hâce Ahmed Hudâverdi Efendi'nin halifesidir.
8. Şeyh Seyyid Ahmed Efendi (öl. 3 Muharrem 1265/29 Kasım 1848). Kendisi Silistreli Şeyh Seyyid Mustafa Efendi'nin büyük oğludur.
9. Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi (öl. 25 Muharrem 1297/8 Ocak 1880). Kendisi Silistreli Şeyh Seyyid Mustafa Efendi'nin küçük oğlu olup Şeyh Seyyid Ahmed Efendi'nin kardeşidir.
10. Bosnalı Şeyh Yahya Efendi (öl. 1315/1897). Zâkir Şükrî'ye göre ise Bosnalı Şeyh Yahya Efendi'nin vefat tarihi 27 Cemaziyelevvel 1316/13 Ekim 1898'dir. Ancak merhum şeyhin tekkenin avlu kısmında bulunan mezar taşındaki kitabesinde ölüm tarihi 1315/1897 olarak yazılıdır.

⁸⁴ Zâkir Şükrî Efendi, *Mecmu'a-ı Tekaya*, 53.

⁸⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Maarif* [C. MF], No. 15/704.

⁸⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dâhiliye* [İ.DH], No. 1295/101832.

11. Şeyh Mehmed Ali Can Efendi (öl?). Kendisi Bosnalı Şeyh Yahya Efendi'nin oğlu olup tekkenin son postnişinidir.⁸⁷

2.4. Eseri

Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi'nin tespit edebildiğimiz kadarıyla şu an için bilinen tek eseri *Mir'âtü'l-mübtedî*'dir. Bununla birlikte Muhammed Yahya Efendi'nin, yaşadığı dönemde irşad faaliyetlerine ilaveten tekkesinde kurduğu maatbasında farklı kategorilerde birçok eseri bastığı, başta Şeyhülislam Meşrebzâde Mehmed Arif Efendi olmak üzere dönemin ilmiye sınıfı mesuplarıyla yakın ilişkiler içinde olduğu, muasır olan meşayih ve şura ile bir araya geldiği ve tekkesinde halka tefsir, hadis ve fıkıh dersleri verdiği göz önünde bulundurulduğunda kendisi neşriyat ve tedrisata kıymet veren bir zâttır. Bu sebeple çalışmamıza konu olan *Mir'âtü'l-mübtedî* adlı eserinden başka henüz tespit edilememiş başka eserlerinin de olması muhtemeldir.

2.4.1. Eserin İsmi

Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi, elyazmasının serlevhasında kayıtlı olan "Hâzâ Kitâbu *Mir'âtü'l-mübtedî*" ibaresinden anlaşılacağı üzere eserine *Mir'âtü'l-mübtedî* adını vermiştir.⁸⁸ Muhammed Yahya Efendi, elyazmasının sebep-i telif kısmındaki "bu mecmû'ânun kütüb-i müte'addiden cem'ine mübâderet olunup *Mir'âtü'l-mübtedî* ismi ile tevessüm olundu" ifadeleriyle eserinin ismini bir kez daha belirtmiştir.⁸⁹ Ayrıca esere takdim yazısı yazan son devir Osmanlı devlet adamlarından Selanik Vilayeti Kapı Kethüdası Raşid Efendi de takrizindeki "işbu *Mir'âtü'l-mübtedî* ismiyle müsemma ve belki âyine-i müntehî dinmeğe şâyân ve ahrâ olan te'lif-i celîl ve tasnîf-i bî-adîlinde" ifadeleriyle eserin ismine işaret etmiştir.⁹⁰

Esasında Muhammed Yahya Efendi'nin çalışmasına verdiği bu isim, eseri yazma amacına ve eserin muhtevasına da uygundur. Nitekim Muhammed Yahya Efendi eserini, Nakşibendî tarikatına yeni intisap eden dervişlere, bu yolda yürürlerken rehberlik etmesi niyetiyle kaleme almıştır. Şüphesiz, lügatte "ayna" anlamına gelen "mir'ât"⁹¹ ve "bir şey öğrenmeye yeni başlayan, acemi" manasına gelen "mübtedî"⁹² kelimeleriyle oluşturulan *Mir'âtü'l-mübtedî* isimlendirmesi eserin yazılma amacına ve içeriğine muvafık bir başlık olmuştur.

⁸⁷ Zâkir Şükrî Efendi, *Mecmu'a-ı Tekaya*, 52-53; Tanman, "Mustafa Paşa Tekkesi", 5/564; Haskan, *Eyüpsultan*, 70-71; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 285-286.

⁸⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 1^b.

⁸⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 3^b.

⁹⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 205^b.

⁹¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2006), "mir'ât", 652.

⁹² Devellioğlu, "mübtedî", 702.

Dönemin şairlerinden Sabrî'ye göre Muhammed Yahya Efendi'nin bu eserinin benzeri beşer tarafından yazılmamıştır. Nitekim bu eser birçok sırrı açığa çıkarmaktadır. Yahya Efendi *Mir'âtü'l-mübtedî*'yi her ne kadar mübtedîlere hitaben yazmış olsa da eseri ancak müntehî olanlar anlayabilir. Bu da Allah'ın bir lutfudur. Nakşibendî tarikatına müntesip olan sâlikler bu eseri okuduklarında Allah'ı hatırlayarak feyz alırlar ve Nakşibedî tarikatının esaslarını öğrenirler.⁹³

2.4.2. Eserin Telif Sebebi ve Tarihi

Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî*'yi yazma sebebini eserin mukaddime kısmında açıklar. Buna göre Muhammed Yahya Efendi, Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi'nde ihvanıyla sohbet halinde iken garip bir kişi dergâha gelerek sohbe dâhil olur. Bir süre sonra bu garip kişi, Muhammed Yahya Efendi'ye tarikat âdâb ve erkânıyla alakalı bazı sorular yöneltir. Şeyh Efendi tarafından bu sualler gayet detaylı ve dikkatli bir şekilde cevaplanır. Ancak bu kişi, delil olarak kullanılamayacak nitelikteki bazı sözlerle kendisine verilen cevaplara karşı çıkar. Muhammed Yahya Efendi, bu itirazlara da makul cevaplar vererek açıklamalar yapar.⁹⁴

Bir süre sonra, mecliste bulunan ihvandan bazı kişiler Muhammed Yahya Efendi'ye hitaben sûfîlerin şimdiye kadar birçok eser yazdıklarını, ancak bu zâtların mânevî rûtbelerinin yüksek olmasından ötürü eserlerinde daha derin meseleleri ele aldıklarını ve yolun başında olan sâliklerin ihtiyacı olan âdâb meselelerini kısaca anlattıklarını söylerler. İhvan konuşmanın devamında Muhammed Yahya Efendi'den kendileri gibi yola yeni çıkan dervişlere lazım olan tarikat âdâbını anlatan bir eser yazmasını isterler. Muhammed Yahya Efendi ise tevazu göstererek kendisinin buna güç yetiremeyeceğini söyler. Ancak ihvanın bu konudaki ısrarına dayanamayarak klasik tasavvuf kitaplarından istifade ederek tasavvuftaki âdâb ve erkân konularını anlatan *Mir'âtü'l-mübtedî* isimli eserini kaleme almaya başlar.⁹⁵

Muhammed Yahya Efendi'nin eserini tam olarak ne zaman yazmaya başladığı bilinmemektedir. Kendisi 1848 tarihinde Mustafa Paşa Tekkesi postnişini olduğuna göre *Mir'âtü'l-mübtedî*'yi bu tarihten sonraki bir zamanda yazmaya başlamış olmalıdır. Eserin yazımının tamamlandığı tarih ise 16 Ocak 1876'dır.⁹⁶

⁹³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 204^b-205^a.

⁹⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 1^b-3^b.

⁹⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 3^b.

⁹⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 204^b.

2.4.3. Eserin Kaynakları

Seyyid Muhammed Yahya Efendi *Mir'âtü'l-mübtedî*'yi kaleme alma sebebini açıkladığı mukaddime bölümünde "bu mecmû'ânun kütüb-i müte'addideden cem'ine mübâderet olunup *Mir'âtü'l-mübtedî* ismi ile tevessüm olundu" ifadelerine yer vermiştir. Muhammed Yahya Efendi'nin bu ifadelerinden hareketle *Mir'âtü'l-mübtedî*'yi birçok eserden istifade ederek yazdığı anlaşılmaktadır. Kendisi eserinde birçok kez İmâm Gazzâlî'nin *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn* isimli eserinden iktibaslarda bulunmuştur. Muhammed Yahya Efendi'nin *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn*'den yararlanmasında muhtemelen İmâm Gazzâlî'nin eserindeki konuları daha çok klasik ahlak ve tasavvuf kaynaklarından yararlanarak anlatması ve söz konusu bilgilerin toplu bir şekilde *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn*'de bulunması etkili olmuştur. İmâm Gazzâlî, eserinde zühd ve takvâ yönünden ön plana çıkan sahabe ve tabînin örnek hayatlarına ve sözlerine sıkça yer vermiştir. Yine ilk dönem sûfilerinin sözlerinden de aktarımlarda bulunmuştur. Abdullah b. Mübârek, Hâris el-Muhâsibî, Ebû Tâlib el-Mekkî ve Abdülkerîm el-Kuşeyrî başta olmak üzere birçok mutasavvıfın eseri İmâm Gazzâlî'nin kullandığı kaynaklar arasındadır.⁹⁷ Muhammed Yahya Efendi de eserinde tasavvuftaki âdâb ve erkân konularını işlemeden ötürü klasik tasavvuf kaynaklarından istifade edilerek kaleme alınmış olan *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn*'den faydalanmıştır. Muhammed Yahya Efendi bazı yerlerde İmâm Gazzâlî'nin ve eserinin ismini açıkça zikrederek *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn*'den doğrudan alıntılar yapmıştır:

İhyâ'ü ulûmi'd-dîn

Ve emme't-teşehhüdü fe-izâ celeste lehû
feclis müte'eddiben ve sarrih bi-enne
cemî'a mâ tüdlî bihî mine's-sâlavâtî ve't-
tayyibâtî ey mine'l-ahlâki't-tâhireti li'llâhi
ve kezâlike'l-mülkü li'llâhi ve hüve
ma'na't-tahiyâtî. Ve ehzır fî kalbike'n-
Nebiyye salla'llâhu aleyhi ve sellem ve
şahsihi'l-kerîm. Ve kul selâmun aleyke
eyyühe'n-Nebiyyü ve rahmetu'llâhi ve
berekâtühû ve'l-yesduk emelüke fî ennehû
yeblüghû ve yerüddü aleyke mâ hüve

Mir'âtü'l-mübtedî

Hattâ Hücetü'l-İslâm lakabı ile mülakkab olan İmâm Muhammed el-Gazzâlî aleyhi rahmeti'l-Meliki'l-Müte'âl Hazretleri *İhyâ'u'l-ulûm*'da a'mâl-i salâtuñ şurût ve erkânınun her birerlerinde huzûr-ı kalbi tafsîl ider iken "Ve emme't-teşehhüdü fe-izâ celeste lehû feclis müte'eddiben ve sarrih bi-enne cemî'a mâ tüdlî bihî mine's-sâlavâtî ve't-tayyibâtî ey mine'l-ahlâki't-tâhireti li'llâhi ve kezâlike'l-mülkü li'llâhi ve hüve ma'na't-tahiyâtî. Ve ehzır fî

⁹⁷ Mustafa Çağrı, "İhyâü Ulûmi'd-Dîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/10.

evfâ minhü.⁹⁸

kalbike'n-Nebiyye salla'llâhu aleyhi ve sellem ve şahsihi'l-kerîm. Ve kul selâmun aleyke eyyühe'n-Nebiyyü kavli ile Resûl-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimizün şahs-ı kerîmlerini zihinde hâzır kılmaklık câ'iz idüğünü iş'âr buyurmuşlardır.⁹⁹

Birçok yerde ise İmâm Gazzâlî'nin ve eserinin adını zikretmeksizin ondan istifade ederek eserini yazmıştır:

İhyâ'ü ulûmi'd-dîn

Farz edelim ki bir insan, içine zehir katılmış bir balı zevkle yedi; balın tadından dolayı zehrin farkına varamadı. Daha sonra uzun süre hastalığa tutulup acı çekti; saçı döküldü, organları felç oldu. Bu insana yine zehirli bal ikram edilse, adam akıllı acıkmış olsa ve canı tatlı çekse dahi bu baldan nefret eder mi etmez mi? İşte tövbe edenin gûnahtan acı hissetmesi böyle bir şeydir. Bunun sebebi, her günahın bal gibi tatlı olduğunu, etkisinin ise zehir gibi zararlı olduğunu bilmesidir.¹⁰⁰

Mir'âtü'l-mübtedî

Semm ile mahlût aseli tenâvül iden şahs hîn-i tenâvülünden içün semmin müdrik olmayup tenâvül ider soñra ol aselden te'sîr iden semden bir maraz hâsıl olup bu marazın imtidâdı ile müte'ellim olur. Lihye ve saçları dikilür yâhûd a'zâsından bir uzvı mu'attal olur. Soñra bu şahs hulviyyâta iştihâsının galebesi ve illet-i cû'ının şiddeti zamânında böyle bir mesmûm asel getirilmiş olsa bu şahsuñ nefsi bu aselden teneffür ider mi itmez mi? Eger nefret itmez dinür ise bi'z-zarûre müşâhede eylediği şey'i inkâr eylemiş olur. Bunı akl-ı selîm sâhibi inkâr eylemez meger mecnûn ola. Belki mesmûm olan aselden degil cins-i aselden nefret ider. İmdi tâ'ibuñ merâret-i zünûbı bulması dahi asel-i mesmûmı tenâvül iden şahs gibidir ki her bir zünûbuñ zevki asel ve ameli semm olduğunda şübhe etmez.¹⁰¹

⁹⁸ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 1/169.

⁹⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 167^b.

¹⁰⁰ İmâm Gazzâlî, *İhyâ (Muhtasar İhyâu Ulûmi'd-Dîn Tercümesi)*, çev. Mustafa Çağrı (İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 4/52.

¹⁰¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 137^a-137^b.

İhyâ'ü ulûmi'd-dîn

Diyelim ki biri şehirlerden ve kabilelerden uzak düşmüş, insanların nadiren geçtiği çöllerde yolculuk yapıyor. Yolculuğu için yanında yol azığı da bulundurmuyor. Bu tutum tevekkülün şartı değildir; aksine böyle تنها yerlerde yolculuk için yanına yiyecek içecek almak eskilerin âdetidir. Önceden de söylediğimiz gibi azığa değil de Allah'ın inayetine güvenmek şartıyla yanına yiyecek içecek almakla tevekküle zarar gelmez.¹⁰²

Mir'âtü'l-mübtedî

Bunuñ misâli şunuñ gibidir ki bir âdem berr u beyâbâna müsâferet ider ki ol mahalle insân varmaz illâ nâdiren olarak varır ola. Veyâhûd âdî olan mahalle müsâferet ider ammâ me'kûlât ve meşrûbâtıdan bir şey' istihsâb itmez ola. Bunlaruñ ikisinde dahi tenâvül idecek şey'üñ bulunması zan olunur. Velâkin çok kerrede bulunmaz böyle olan mahalle giden sâlik bir şey' istihsâb itmeyerek gitmek tevekkülünden degildir. Belki evvelîn ve âhirînüñ sünneti i'timâdı yalñuz Cenâb-ı Hakk'uñ kudret ve ihsânına olarak bu levâzımâtı dahi ihsân-ı İlâhiyye'den bilerek berâber alup gitmek tevekkülünden olur. Zâd u zahîreye i'timâd olunmaz.¹⁰³

İhyâ'ü ulûmi'd-dîn

Fakirin zengine (mânevi) üstünlüğü meselesi Cüneyd-i Bağdâdî ve (İbrahim) el-Havvâs'ın da aralarında bulunduğu çoğunluk fakirliği daha üstün görmüşlerdir. (Ebü'l-Abbas Ahmed) İbn Atâ ise malının hakkını veren şükürlü zenginin sabırlı fakirden üstün olduğunu söyler.¹⁰⁴

Mir'âtü'l-mübtedî

Beyân-ı Fazîleti'l-Fakr ale'l-Ganî Hazret-i Cüneyd ve Havvâs ve ekser mutasavvıfa fakruñ tafdüline zâhib olmuşlardır. Alî b. Atâ ganî-i şâkiruñ efdaliyyetine zâhib olmuşdur.¹⁰⁵

¹⁰² İmam Gazzâlî, *İhyâ (Muhtasar İhyâü Ulûmi'd-Dîn Tercümesi)*, 4/405-406.

¹⁰³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 79^a.

¹⁰⁴ İmam Gazzâlî, *İhyâ (Muhtasar İhyâü Ulûmi'd-Dîn Tercümesi)*, 4/289.

¹⁰⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 90^a.

Ev Eşyası

Esâs-ı beyt

Bu konudaki zühdün de dereceleri vardır. En yüksek derece: Hz. İsa'nın derecesidir. Allah'ın salat ve selamı hem onun hem de diğer bütün seçkin kulların üzerine olsun! Hz. İsa'nın yanında sadece bir tarak bir de kâse vardı. Birinin sakalını tarak yerine parmaklarıyla taradığını görünce tarağını attı. Başka birinin dereden avucuyla su içtiğini görünce kâseyi de attı. Diğer bütün araç gereçlerde de hüküm budur. Bu eşya bir amaç için istenir. Böyle bir ihtiyaç olmayınca bunlara sahip olmak dünya ve ahirette yüküdür. Bulundurulması kaçınılmaz olan eşyada ise en düşük derecesiyle yetinilir.¹⁰⁶

Zühd için bu esâs-ı beytde dahi derecât vardır. Derece-i ûlâsı Hazret-i İsa salâvâtü'llâhi ve selâmuhû alâ nebiyyinâ ve aleyhi hâli gibidir ki bir tarak ile bir su bardağından başka bir şey' kendülerinde bulunmaz idi. Soñra bir insân gördiler ki parmakları ile sakalını tarar kendülerinde olan tarağı yabana ilkâ eylediler. Soñra bir âdem dahi gördiler ırmaktan iki ellerinüñ avuçları ile su içer bardağı dahi yabana ilkâ eylediler. İmdi esâs-ı beytten küllîsinüñ hükmi bunun gibidir. Zîrâ esâs-ı beyt bir maksûd için murâd olunur. Ol şeyden istignâ hâsıl olur ise ol şey' dünyâ ve âhiretde vebâldir.¹⁰⁷

Muhammed Yahya Efendi'nin İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât* isimli eserinden de istifade ettiği anlaşılmaktadır. *Mektûbât*, İmâm-ı Rabbânî'nin görüşlerini ortaya koyan mektuplarının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir eserdir.¹⁰⁸ Nakşibendî tarikatı ile ilgili temel kaynaklardan biri olması cihetiyle önemli bir eserdir.¹⁰⁹ Muhammed Yahya Efendi'nin Nakşibendî tarikatı ile ilgili verdiği bilgiler, kelimât-ı kudsiyyeye ilişkin yaptığı açıklamalar ve tarikat âdâbına dair ifadelerinde *Mektûbât*'ın izlerine tesadüf edilmektedir:

Mektûbât

Mir'âtü'l-mübtedî

Zâhirde doğru olmadığı görülse bile, şeyhinin her yaptığıının ve her söylediğinin doğru olduğuna inanmalıdır. Çünkü o her yaptığını ilham ve izin ile yapar. Böyle olduğu için de burada itirazın yeri yoktur. Bazı durumlarda

Eger bi-hasebi'l-beşeriyye hazret-i şeyhde bir mekrûh görür ise hüsn-i te'vîl ile te'vîl idüp bunda elbette bir hikmet vardır. Ben bunda râcîl ü mahkûmum bunlar üzerime lâzım degildir. Hak ile ne mu'âmelesi var ise itsün bu zât-ı şerîfden benim fâ'ide-i

¹⁰⁶ İmam Gazzâlî, *İhyâ (Muhtasar İhyâü Ulûmi'd-Dîn Tercümesi)*, 4/335-336.

¹⁰⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 68^a.

¹⁰⁸ Hamid Algar, "İmâm-ı Rabbânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/198.

¹⁰⁹ Hamid Algar, "Mektûbât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/11.

ilhamına hata bulaşsa bile böyledir. Zîrâ ilham hatası ictihad hatası gibidir ki burada itiraz etmek ve kınamak câiz değildir.¹¹⁰

ma'nevim var. Ancak baña lâzım olan budur deyüp (ve kün beyne yedeyi's-şeyhi ke'l-meyyiti beyne yedeyi'l-gassâli) müfâdı üzere kendinden idrâk ve irâdeyi külliye selb idüp (el-Mürîdü men lâ irâdete lehû) medlûlünü ke[n]düye hâl iderek şeyhüñ fikrinden gayri kendinde bir fikr olmayup...¹¹¹

Mektûbât

Nazar ber-kadem ile adımın nazar makamına hiçbir zaman ulaşamayacağı şekilde, nazardan geri kalması gerektiği kastediliyorsa bu iyidir. Çünkü bu mânâ ilerlemeye engel olmaz. Yine aynı şekilde, nazar ve kadem ile zâhirî olan nazar ve kadem kastediliyorsa bu da olabilir. Zîrâ yürüme sırasında nazarda tefrika hâsıl olur ve değişik hislere kapılarak dağılır. O halde gözü ayağa dikmek, cem'iyet haline en fazla yaklaştıran bir tutumdur.¹¹²

Mir'âtü'l-mübtedî

Nazar ber-kadem, bu kelime dahi ıstılâh-ı Hâcegân'da sâlik sûk ve pazarda hâl-i meşyinde kademinüñ üzerine nazar idüp etrâfına nazardan aynını muhâfaza eylemesinden ibâretidir. Zîrâ sâlik-i mübtedî âfâka nazar ile suver-i mubassırâtı kalbine nakş olup kalbinde teferruk peydâ olur. Mübtedîye kendini teferrukadan halâs itmek dahi emr-i müşkildir. Bu teferruk ile cem'iyet-i hâtır ve huzûr-ı kalb bir yere cem' olmaz. Hâlbuki sâlik kârından mahrum olup berzah-ı azîme dûçar olur. Bundan için sâlik-i mübtedî nazarını kademinden ayırmayup dâ'imâ nazar ber-kadem ile sülûkini muhâfaza ider.¹¹³

2.4.4. Eserin Nüsha ve İmla Özellikleri

Mir'âtü'l-mübtedî'nin bilinen tek yazma nüshası İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler Bölümü 1113 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Bu nüsha aynı zamanda müellif hattıdır. Eser 29x20 cm ebatındadır. Eser umumiyetle siyah mürekkeple yazılmıştır. Bununla birlikte başlıklar ve ifade başlarında kırmızı mürekkep

¹¹⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Kelime Anlamlı ve Açıklamalı Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi*, çev. Ömer Faruk Tokat (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2009), 4/613.

¹¹¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 9^a-9^b.

¹¹² İmâm-ı Rabbânî, *Kelime Anlamlı ve Açıklamalı*, 4/675.

¹¹³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 197^b-198^a.

kullanılmıştır. Yazmanın sayfalarında metni içine alan ve mavi mürekkep kullanılarak tek çizgi ile çizilmiş bir çerçeve bulunmaktadır. Eser düzgün bir nesih hatla yazılmıştır. Metin genel itibariyle harekesiz olmakla birlikte Arapça ifadelerin bulunduğu bazı kısımlar harekelidir. Elyazmasının ferağ kaydının bulunduğu son kısımda yer alan 18 beyitlik manzume hariç tutulursa eserin tamamı mensurdur. Yazmanın varak numaraları sonradan Latin rakamları kullanılarak verilmiştir. Ancak varak numaraları yazılırken 188. varaktan sonraki sayfaya sehven 199 numarası verildiği için bu kısımdan itibaren varak numaraları hatalı bir şekilde devam etmektedir. Bu sebeple eserin son varağında yazılı olan 215 rakamı eserin gerçek varak sayısı değildir. Hatanın yapıldığı kısımdan itibaren rakamlar düzeltildiğinde eserin varak sayısı 205'tir. Eserdeki satır sayıları da aynı değildir. Bazı sayfalar 17 satır, bazı sayfalar 18 satır, bazı sayfalar ise 19 satırdır.

Tek nüsha olarak günümüze ulaşan elyazması az da olsa bazı imla hataları içermektedir. Bu hatalar çoğunlukla harflerin noktalarının konulmaması veya fazladan konulmasıyla alakalıdır. Bazıları ise kelimelerdeki harflerin yazımı esnasında sıraya dikkat edilmemesinden veya harflerin yazılmasının unutulmasından kaynaklanmıştır.

3. ŞEYH SEYYİD MUHAMMED YAHYA EFENDİ'NİN TARİKAT ANLAYIŞI VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

3.1. Mârifet

Mârifet, sözlükte "bilmek, tanımak, ikrar etmek ve bir şeyi tefekkür ederek ikrar etmek" anlamlarına gelmektedir.¹¹⁴ Mutasavvıflara göre mârifet iç tecrübeyle doğrudan İlâhî ve mânevî hakikatleri tadararak ve aynı zamanda ruhanî halleri yaşayarak elde edilen bir bilgidir.¹¹⁵ Sûfilerden birisi "Mârifet, kalplerin Hak Teâlâ'nın öğrettiği incelikleri mütâlaa etmesidir." demiştir.¹¹⁶ Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî'ye "Allah'ın kullarına ilk farz kıldığı şey nedir?" denildiğinde, kendisi "Mârifettir, çünkü Allah Teâlâ: *'Ben insanları ve cinleri bana kulluk etsinler diye yarattım.'*¹¹⁷ buyurmaktadır." diyerek cevap vermiştir.¹¹⁸

Muhammed Yahya Efendi'ye göre âlimler mârifeti genel olarak bir şeyin doğrusunu bilme anlamına gelen ilim sözcüğüyle ifade etmişlerdir. Sûfiler ise mârifeti, Allah'ı isimleri ve sıfatları ile bilen, davranışlarında Allah'ı tasdik eden ve kötü ahlaktan arınan kişinin sıfatı olarak görmektedir. Allah'ı tanıyan ve bilen kişi kalbinde Allah'tan başkasına yer vermez ve nefsânî arzu ve isteklerden uzaklaşarak tam manasıyla kalben Allah'a bağlanır. Her durumda Allah'a yönelen ve Yüce Allah'ın tasarruflarındaki sırların ne olduğunu Allah'ın bildirmesi ile öğrenen bu kişiye ârif ve kişinin bu haline de mârifet denir.¹¹⁹

Muhammed Yahya Efendi, sûfilerin kendi hallerine ve kavrayışlarına göre mârifet konusunda farklı görüşler beyan ettiklerini belirtir. Burada Bâyezîd-i Bistâmî'nin mârifetin ne olduğu kendisine sorulduğunda cevap olarak okuduğu *"Krallar bir memlekete girdi mi, orayı harap ederler ve halkının ileri gelenlerini zelil hale getirirler."*¹²⁰ meâlindeki âyeti örnek gösterir. Yahya Efendi, bu âyetten hareketle bir

¹¹⁴ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), "arf", 331; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem ibn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), "arf", 9/236-43; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), "mârifet", 221; Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Fârûkî et-Tehânevî, *Keşşâfû istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), "mârifet", 2/1583-90.

¹¹⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), "Marifet", 236.

¹¹⁶ Ebü Nasr Abdullâh b. Ali b. Muhammed es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, thk. Abdülhalim Mahmûd - Tâhâ Abdülbâkî Sürûr (Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-Hadîse - Bağdad: Mektebetü'l-Müsennâ, 1380/1960), 57; Ebü Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'* (İslâm Tasavvufu), çev. H. Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 34.

¹¹⁷ ez-Zâriyât 51/56.

¹¹⁸ Serrâc, *el-Lüma'*, 37.

¹¹⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 4^a.

¹²⁰ en-Neml 27/34.

kalbe mârifet yerleşince baskın olan nefsânî duyguların gücünün kırılacağını ve bu duyguların kalpten çıkacağını söylemektedir.¹²¹

Yahya Efendi'ye göre kişinin mârifete ulaşması için "yaratıcısının kim olduğu, kendisinin ne için yaratıldığı, nihâî varış yerinin neresi olduğu, dünyada ve ahirette ne kadar kalacağı, Allah'a ne kadar ihtiyacı olduğu" gibi cevaplarını bulması gereken bazı sorular vardır. Bu sebeple kişi "*Her can ölümü tadacaktır.*"¹²² meâlindeki âyeti hatırlanarak çıkarmadan dünyaya ve ahirete kıymetleri ölçüsünde değer verip Allah'a kullukta bulunmak ve mârifetullahı elde etmeye çalışmak için gayret göstermelidir.¹²³

Muhammed Yahya Efendi, mahlûkatın yaratılış sebebinin "*Ben gizli bir hazineydim, bilinmek istedim, bilinmek için mahlûkatı yarattım.*"¹²⁴ hadisinde işaret edildiği üzere Yaratıcı'yı bilmesi olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda müfessirlerin, "*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*"¹²⁵ meâlindeki âyette geçen (لِيعْبُدُونَ) "kulluk etsinler" ifadesini (لِيعْرِفُونَ) "tanısınlar" manasında tefsir ettiklerini söylerken mârifet ehli için böyle bir te'vile gerek olmadığını belirtmektedir. Yahya Efendi mârifetsiz ibadetin, ibadet kabul edilmeyeceğini, ibadetin ancak mârifet ile gerçek manasını bulacağını ifade etmektedir.¹²⁶ Yahya Efendi bu açıklamalarıyla sâlikin, öncelikle Rabbini bilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Sâlikin ibadetlerinin anlam bulmasının da ancak kendisine kulluk ettiği yaratıcısını tanıması ile mümkün olacağını belirtmektedir. Bu sebeple sâlikin İlâhî marifete ulaşmayı amaçlaması gerekir.

3.1.1. Mârifete Talip Olan Sâlikin Bir Şeyhe İntisabının Gerekliliği ve Şeyhte Bulunması Gereken Vasıflar

Muhammed Yahya Efendi'ye göre İlâhî mârifete talip olan kişi, kendisine âlim, fâzıl, itikadî sağlam ve şeriata bağlı bir kişiyi mürşid edinmelidir. Mürşid, şariat âdâbı ve tarikat erkânı ile ahlaklanmış ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnet-i seniyyesinden bir an dahi ayrılmayan bir kişi olmalıdır. Sâlik bu kişiden itikadî ve fikhî konuları öğrenmelidir. Yahya Efendi, mârifet ehlinin "Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır."¹²⁷ sözüne atıfta bulunarak kişinin kendisine bir mürşid edinmesi gerektiğine işaret etmiştir. Sâlike bu yoldaki ilimleri öğreten kişiye şeyh ve bu ilme de tarikat ilmi denilmiştir.¹²⁸

¹²¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 4^b.

¹²² el-Ankebût 29/57.

¹²³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 4^b-5^a.

¹²⁴ Ebü'l-Fidâ İsmâ'il b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-ilbâs*, thk. Abdülhamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hindâvî (b.y.: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000), 2/156.

¹²⁵ ez-Zâriyât 51/56.

¹²⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 3^b-4^a.

¹²⁷ Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalîm Mahmûd - Mahmûd b. Şerîf (Kahire: Müessesetü Dârü's-Şa'b, 1409/1989), 621.

¹²⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 5^b.

Muhammed Yahya Efendi, şeyh olan kişide bulunması gereken temel nitelikleri şöyle sıralamıştır: Kâmil bir şeyhten terbiye görüp şer'î hükümleri bilmek, tarikat halleri ile amel etmek, hakikatin sırlarını keşfederek Hakk'a ulaşmış olmak, kişinin tarikattan ayağını kaydıracak tehlikeleri bilmek, sâlikleri tarikat yolunun zorluklarına karşı hazırlayarak onlara bu yolda rehberlik etmek, sâlikleri nefsin ve şeytanın tuzaklarından korumak, sâliklere istidatlarına göre seyr ü sülûklerini tamamlatıp onları Hakk'a ulaştırmak, istidadı olmayan sâlikleri ise bu yolda yetiştirmek, kendi huzurunda veya kendisinin hazır bulunmadığı yerlerde ruhâniyetiyle sâlikleri terbiye edebilmek, ahlakullâh ile ahlaklanıp Hz. Peygamber'in (s.a.v.) âdâbı ile edeplenmiş olmak, sözleri, fiilleri ve halleri şeriata uygun olmak, insanları kulluğa çağırarak ve sünnete uymaya teşvik etmek, bidat ve ruhsatlardan sakınarak ihtiyatlı davranmak, sâliklere meşakkat ve fakirlik durumlarında örnek olabilmek için nefsin hoşuna giden şeylerden uzak durarak fakirliği tercih etmek, her fiil ve halinde Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine tabi olmaktır. Bu vasıflara sahip olan kişi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hilafetine varis olur ve kendisine de tarikat şeyhi denir. Bununla birlikte söz konusu özelliklere sahip olmayan bir kişiyi örnek alıp kendisine uymak doğru değildir. Çünkü böyle bir kişi, sâliki güvenli bir şekilde Hakk'a ulaştıramaz hatta onun Hak'tan ayrılmasına bile sebep olur.¹²⁹

Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* isimli eserinin mukaddime kısmında -yukarıda zikredildiği üzere- kısaca mârifet konusuna ve İlâhî mârifete ulaşmak için bir mürşid-i kâmile bağlanılmasının gerekliliğine değinmiştir. Eserin mukaddimesinden sonraki asıl kısımda ise kişiyi mârifetullahı ulaştıracak araçlardan birisi olan âdâb konusuna yer vermiştir. Yahya Efendi tarikata yeni giren sâliklere seyr ü sülûklerinde lazım olan âdâb konusunu âdâb-ı sûrî ve âdâb-ı mânevî şeklinde ikiye ayırarak detaylı bir şekilde anlatmıştır. Muhammed Yahya Efendi, tarikattaki önemli hususların başında âdâbın geldiğine dikkat çekerek sâliklerin bu konudaki ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla eserinin tamamını âdâb konusuna tahsis etmiştir.

3.2. Âdâb

Âdâb, sözlükte "kişiler arasındaki iyi ilişkileri düzenleyen esaslar",¹³⁰ "izlenmesi gereken esaslar, görgü kuralları"¹³¹ manasına gelmektedir. Âdâb, edep kelimesinin çoğuludur. Edep, sözlükte terbiye, zariflik, nezaket anlamlarına gelmektedir.¹³² Edep,

¹²⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 5^b-6^b.

¹³⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Âdâb", 22.

¹³¹ Ethem Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), "Âdâb", 30.

¹³² Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcî'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), "edb", 1/86; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "edb", 1/206.

her türlü hatadan sakınmayı bilmektir.¹³³ Tasavvufta ise edep sâlikin ifrat ve tefrit arasındaki sınırı korumaya riayet ederek orta bir yol tutmasıdır.¹³⁴ Sûfiler edep hakkında bazı açıklamalar yapmışlardır. Ebu'l-Abbâs b. Atâ'ya "Edebin ne olduğu" sorulduğunda "Güzelliklere vâkıf olmaktır. Allah ile ilişkilerinde, gizli âşikâr, edep üzere bulunmaktır. Eğer bunu yapabilirsen edep ehli sayılırsın."¹³⁵ cevabını vermiştir.

Muhammed Yahya Efendi, edep kelimesinin Arapça kökenli olduğunu ve lügatte tüm hatalardan korunmaya vesile olacak şeyleri bilmek anlamına gelen ilim kelimesiyle açıklandığını söylemektedir. Edebin zâhirî ve bâtinî yönleri üzerinden birçok tanımının yapıldığını belirtmektedir. Örneğin âlimlerin edebi "zâhirî güzel ahlak" olarak tanımlarken, âriflerin "bâtinî güzel ahlak" şeklinde tarif ettiklerini belirtmektedir. Yine âlimlerin edebi sünnete uygun davranış olarak açıklarken âriflerin edebi şeriatın ve tarikatın esaslarını korumak olarak gördüklerini söylemektedir. Bu bağlamda iffet, zerafet, nezaket, adalet, güzel davranış, güzel ahlak ve iyi vasıflar gibi şeriata ve akla uygun olan fiil ve sözlerin edepten kabul edildiğini belirtmektedir.¹³⁶

Muhammed Yahya Efendi "Allah'a giden yollar, mahlûkatın nefesleri sayısındadır."¹³⁷ sözünden hareketle kişiyi Allah'a ulaştıran birçok yol olduğunu ifade etmektedir. Kendisi bu yollardan biri olan Nakşibendî tarikatına müntesip olduğundan Nakşî âdâbının esasları hakkında bilgi vermektedir. Yahya Efendi'ye göre Nakşibendî tarikatı, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine uymak, azîmet ile amel etmek, bidat ve ruhsatlardan kaçınmak esasları üzerine kurulmuştur. Zâhiren ve bâtinen Kur'ân ve sünnete uymak, selef-i sâlihinin eserlerini rehber edinmek bu tarikatın temel esaslarındandır. Her ilim dalında olduğu gibi tarikat ilminde de bir öğreticiye ve irşad eden bir mürebbî mürşide ihtiyaç vardır. Allah'a ulaşan veli kullar, bu mertebeleri kendi başlarına elde etmemişlerdir. Bu yolda ilerlerken kendilerine mürebbî mürşidleri rehber olmuştur.¹³⁸

Muhammed Yahya Efendi, tarikattaki önemli konulardan birisinin terbiye olduğunu söyleyerek Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "*Beni Rabbim terbiye etti ve benim terbiyemi güzel yaptı.*"¹³⁹ hadisi ile "*Peygamber size ne veriyse onu alın.*"¹⁴⁰ meâlindeki âyetin terbiye hususunda delil olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁴¹ Yahya Efendi, burada özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ahlakının örnek alınmasına işaret

¹³³ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "edeb", 15.

¹³⁴ Abdürrezzak Kâşânî, *Letâ'ifu'l-a'lâm fî işârâtı ehli'l-ilhâm (Tasavvuf Sözlüğü)*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), "Edeb", 46.

¹³⁵ Serrâc, *el-Lüma'*, 164-165.

¹³⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübeddî* (Belediye Yazmaları, 001113), 7^b.

¹³⁷ Necmüddin Kübra, *Usûlu Aşere (Tasavvufî Hayat)*, çev. Mustafa Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 35.

¹³⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübeddî* (Belediye Yazmaları, 001113), 7^a.

¹³⁹ Ebû Abdullâh Muhammed Hasan İsmâ'îl eş-Şâfi'î (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 97.

¹⁴⁰ el-Haşr 59/7.

¹⁴¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübeddî* (Belediye Yazmaları, 001113), 7^a.

etmektedir. Görüşlerini bu şekilde ifade ettikten sonra edebın ne anlama geldiğini açıklamaktadır.¹⁴²

Muhammed Yahya Efendi'ye göre sūfıler edebi "edeb ma'allāh", "edeb ma'a Resūlillāh", "edeb ma'a ehlillāh" ve "edeb ma'a halkillāh" olmak üzere dört kısma ayırmıştır. Birinci kısım olan edeb ma'allāh, âdâb-ı zâhirî ve âdâb-ı bâtinî olarak ikiye ayrılmaktadır. Âdâb-ı zâhirî, şeriata uygun hareket ederek İlâhî emir ve yasaklara riayet edip devamlı abdestli bulunmaya çalışarak her an kulluk üzere olmaktır. Âdâb-ı bâtinî ise Allah'ı zikretmek ve tefekkür etmek suretiyle kişiyi Allah'tan uzaklaştıran her düşünceden kalbi muhafaza ederek Allah sevgisi ile meşgul olmaktır. Muhammed Yahya Efendi, *"O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar! Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka."*¹⁴³ meâlindeki âyette bu mertebeye işaret olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁴⁴

İkinci kısım olan edeb ma'a Resūlillāh, zâhirî ve bâtinî edep olarak ikiye ayrılmaktadır. Zâhirî yönü, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine uymak ve ahlakı ile edeplenmek, bâtinî yönü ise kalbin sürekli Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sevgisi ile dolu olarak zorluk ve kolaylık durumlarında her daim sünnet üzere yaşamaktır.¹⁴⁵

Üçüncü kısım olan edeb ma'a ehlillāh, zâhirî edep ve bâtinî edep olarak ikiye ayrılmaktadır. Zâhirî yönü şeyhin huzurunda bir soru sorulmadıkça konuşmamak, hareket ve oturma halinde şeyhe itaat etmek, sohbet esnasında tartışmadan kaçınmak, kendisine her ne söylenirse söylensin bunları tasdik etmek, yersiz yere gülmemek, tarikat âdâbına uygun olmayan davranışlardan sakınmak ve mürşidini Hakk'ın kapısı olarak görüp onun önderliğinde Hakk'a ulaşacağını bilmektir. Bâtinî yönü ise şeyhine sürekli muhabbet ve bağlılık halinde olup emirlerine itiraz etmemektir. Yahya Efendi, sâlikin her kabahatinin affolunabileceğini ancak şeyhine itiraz etmenin bağışlanmayacak hatalardan sayıldığını ifade eder. Şeyhe itiraz etmenin sâliki bâtinî zevkten alıkoyacak bir durum olduğuna da dikkat çeker. Tarikatta hedefe en hızlı şekilde ulaşmak için şeyhin izinden gidilmesi gerektiğini söyler.¹⁴⁶ Sâlikin tarikattaki seyr ü sülûkünde ilerlemesinin bir ölçüde sürekli şeyhinin huzurunda olup hiçbir fiilinde kendisine karşı gelmemesine bağlı olduğunu ifade eder. Eğer sâlik şeyhinin zâhiren kötü bir haline şahit olursa bunu iyiye yorup bu halde bir hikmet olduğunu düşünmelidir. Sâlik, bazı meseleleri idrak etme hususunda bilgisiz ve yetersiz olduğunu aklından çıkarmamalıdır.

¹⁴² Muhammed Yahya Efendi'nin âdâb kelimesiyle ilgili açıklamasına tarafımızdan takdim-tehir yapılarak "Âdâb" bölümünün giriş kısmında yer verilmiştir.

¹⁴³ eş-Şuarâ 26/88-89.

¹⁴⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 7^b-8^a.

¹⁴⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 8^a.

¹⁴⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 8^b-9^a.

Bu sebeple "Şeyhin elinde, ölünün gassalın elinde olduğu gibi ol."¹⁴⁷ sözünden hareketle idrak ve iradesini ortadan kaldırmalı ve "Mürîd, iradesi olmayan kişidir."¹⁴⁸ söylemini esas alıp şeyhinin söylediğinden başka bir şeyi kabul etmemeli ve kurtuluşu sadece mürşidinde görmelidir.¹⁴⁹

Dördüncü kısım olan edeb ma'a halkillâh ise büyüklere hürmet, küçüklere merhamet, hastaları ziyaret, fakirlere ihsan, tüm insanlara sıdk ve ihlâsla davranma, halkın rahatı ve huzuru için kendi rahatını terk etmektir.¹⁵⁰ Edebin kısımları bahsinde en muhtasar anlatılan bölüm edeb ma'a halkillâh'tır.

Muhammed Yahya Efendi'ye göre dervişlerin bilmesi gereken iki çeşit âdâb vardır. Bunlardan biri "sûrî âdâb", diğeri ise "mânevî âdâb"tır. Yahya Efendi, sûrî ve mânevî âdâb esaslarıyla edeplenmiş olan Nakşibendî dervişlerinin iki kısımdan müteşekkil olduğunu söylemektedir. Yahya Efendi'ye göre dervişlerin bir kısmı tekkede kalarak sürekli şeyhin hizmetinde bulunurlarken dervişlerin kâhır ekseriyeti ise mukabele günleri tekkeye gelip diğer günlerde kendi işleri ile meşgul olurlar. Muhammed Yahya Efendi, tekkede kalan dervişlerin halini Ashâb-ı Suffe'ye benzetmektedir. Yahya Efendi'ye göre suffede kalan sahabe-i kirâm, nasıl dünyadan yüz çevirerek kalplerini buğz, düşmanlık ve hilekârlıktan arındırıp "*Mü'minler ancak kardeşirler.*"¹⁵¹ âyeti gereğince muhabbetle her konuda bir araya gelmişler ise tekkede kalan dervişlerin de dünya malını ve şöhreti terk ederek Allah'a ibadet ile meşgul olmayı arzulayıp O'na tevekkül etmeleri gerektiğini ve bu tevekküllerinin neticesi olarak Allah tarafından rızıklarının kendilerine gönderildiği bilinci ile bir arada bulunduklarını ifade etmektedir.¹⁵² Mukabele günleri tekkeye gelenler ise "münib" ve "muhib" olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Münib, mürşidinin kendisinden biat etme sözünü aldığı ve mürşidi tarafından kendisine zikirlerin öğretildiği sâliktir. Muhib ise mürşid ile arasında bir biatin olmadığı, sadece Allah dostlarına muhabbet duyan, hatm-i Hâcegân ve cehrî zikirle katılmak için tekkeye gelen kişidir.¹⁵³

¹⁴⁷ Benzer ifade için bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, thk. Abdülali Abdülhamîd Hâmid (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 2/470; Tehânevî, *Keşşâf*, "mürîd", 2/1515.

¹⁴⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 350.

¹⁴⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 9^b.

¹⁵⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 9^b.

¹⁵¹ el-Hucurât 49/10.

¹⁵² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 10^b.

¹⁵³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 10^a.

3.2.1. Âdâb-ı Sûrî

3.2.1.1. Tekkede Kalan Dervişlerin Sûrî Âdâbı

Muhammed Yahya Efendi'ye göre tekkede kalmak isteyen kişiler tekkelerin tembel kişilerin toplanıp miskince vakit geçirmesi için inşa edilmiş bir mekân olmadığını bilmelidir. Bilakis tekkeler dinî ilimleri öğrenmek, sûrî ve mânevî âdâbı tahsil etmek suretiyle insân-ı kâmil olmaya vesile olan mârifetullahın öğrenileceği yerlerdir.¹⁵⁴ Sâlik, tarikata kendisinden önce intisap eden dervişlere saygı göstermeli, kendisinden sonra intisap edenlere ise şefkatli davranmalıdır. Kendisinde şehvet, gazap, kibir, nifak, ucb, dünya sevgisi ve hırs gibi kötü özellikler olduğunu fark ettiğinde bunları iffet, hilim, merhamet, kanaat, cömertlik ve zühd gibi övülen ahlakî özellikler ile değiştirmelidir.¹⁵⁵ Sâlik, dergâhta yapılması gereken bir iş olduğunda bunu başkasının yapmasını beklemeden gücü yettiğinde kendisi yapmalıdır. Böylece dergâhta yediği lokmayı kendine helal ettirmiş olur. Bu yaptığı hizmetin şeyh veya dergâhtaki kişilerin şahsına yönelik değil bilakis Allah rızası için yapılan bir amel olduğunu bilmelidir.¹⁵⁶

Yahya Efendi'ye göre sâlik ibadetlerinde bir gevşeklik hissettiğinde boş işlerle uğraşması caiz olmadığından hiç değilse dergâhın bahçesine çiçekler ekerek etrafı güzelleştirmekle meşgul olmalıdır. Bu sayede "*Allah'ın rahmetinin eserlerine bak!*"¹⁵⁷ ve "*Ey basiret sahipleri ibret alın.*"¹⁵⁸ âyetlerinde ifade edildiği üzere etraftaki çiçeklere bakıp Allah'ın kudretini tefekkür edebilecektir.¹⁵⁹ Muhammed Yahya Efendi dergâhtaki sâlikin tefekkür âdâbını çiçek tohumu örneğinden hareketle şu şekilde açıklamaktadır. Sâlik, dergâhın bahçesine diktiği çiçeğin tohumuna baktığında onu renkli bir çiçeğe dönüştürecek olan İlâhî kudreti tefekkür etmeye başlar. Bu sırada sâlik toprağa düşen o küçük çiçek tohumu gibi kendi kalbine de Allah'ın tevhid tohumunu düşürmesini bekleyerek İlâhî mârifete ulaşmayı umar. Ancak bu bekleyişi sırasında Cenâb-ı Hakk'ın inayetine nâil olamaması halinde bunun sebebini kulluk ve ibadetlerindeki kusurlarında aramalıdır. Sâlik, İlâhî mârifete ulaşmak için Allah'a ibadet ve kulluğa devam etme hususunda gayret göstermelidir.¹⁶⁰

Sâlikin şeriata uygun olarak çalışıp kazanması ve bu şekilde geçimini sağlaması önemlidir. Ayrıca elde ettiği kazancın tasarrufunda cimrilikten kaçınması ve cömert olması gereklidir. Sâlikin, "*Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları*

¹⁵⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 11^a-11^b.

¹⁵⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 11^b-12^a.

¹⁵⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 12^a.

¹⁵⁷ er-Rûm 30/50.

¹⁵⁸ el-Haşr 59/2.

¹⁵⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 12^b.

¹⁶⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 12^b-13^a.

kendilerine tercih ederler."¹⁶¹ âyetindeki övülen kişilerden olması için kazancını ihtiyaç sahipleri ile paylaşmaya gayret etmesi elzemdir.¹⁶²

Yahya Efendi'ye göre dergâhta dikkat edilecek âdâb esaslarından biri de dergâha zengin ya da fakir bir kişi geldiğinde onlara ikramda bulunmak, misafir olan bu kişilerin gönlünü hoş tutup kötü muamelede bulunmaktan kaçınmaktır. Bir diğer husus ise sâlikin derviş kardeşlerinden biri hasta olduğunda gücü yettiğinde ona hizmet etmesidir.¹⁶³

Muhammed Yahya Efendi, dergâhtaki ibadet âdâbı ve burada yapılan günlük işler hakkında da bazı hususlara dikkat çekmektedir. Yahya Efendi'ye göre vakit namazlarının cemaat ile kılınmasına özen gösterilmelidir. Cemaatle namaz kılmak sünnet-i müekkede olduğundan imamın bulunmadığı zamanlarda dahi cemaat terk edilmemelidir. Kezâ ezan okunması da sünnettir. Bu sebeple müezzinin olmadığı zamanlarda da ezan okunması ihmal edilmemelidir. Dervişler sabah namazını edâ ettikten sonra işrak namazını kılıncaya kadar mescitte beklemelidir. Yemeklerini namaz sonrasında mescitten ayrılarak yiyebilirler. Bundan sonra tarikata yeni intisab etmiş olan sâlikler dergâhın bahçesini temizler ve pazara gidip dergâhın ihtiyacı olan şeyleri alırlar. Muhammed Yahya Efendi burada bir hususa dikkat çekmektedir. Pazara giden derviş, nazar ber-kadem halinde, etrafına bakınmayarak zikir ile meşgul olmalı, Cenâb-ı Hak'tan gafil olmamalıdır. Çünkü etrafa bakınmak kalbin başka şeylerle dolmasına sebep olur. Bu da derviş için tehlikeli bir durumdur. Tarikatın kıdemli müntesibi olan sâlikler ise münasip bir vakitte bir süre kaylûle yaparlar. Öğle namazını cemaatle kıldıktan sonra maişetlerini temin etmek için mesleklerini icra ederler. İkinci vakti girince namazlarını cemaatle kılıp güneş batıncaya kadar murâkabe halinde olurlar. Mertebesi yüksek olanlar nefy ü isbât zikri ile, mertebesi düşük olanlar ism-i Celâl zikri ile, mertebesi daha düşük olanlar ise lisânî zikir, istiğfâr, salât ve selâm ile meşgul olurlar. Dervişler, akşam namazının edâ edilmesi ve yemeğin yenilmesini müteakiben seyr ü sülûk ve sünnet-i seniyye konularında sohbet ederler. Sohbet esnasında yalan, laf taşıma ve gıybet gibi fiillerden kaçınılmalıdır. Dervişler, yatsı namazı vakti girince cemaat ile namazlarını kıldıktan sonra hatm-i Hâcegân yaparlar. Akabinde herkes odasına geçer, biraz uyuduktan sonra gecenin yarısında uyanarak abdest alıp evrâd ve ezkâr ile meşgul olurlar. Sabah namazı vakti girince dervişlerden birisi ezan okur ve cemaatle namazlarını kılarlar.¹⁶⁴

¹⁶¹ el-Haşr 59/9.

¹⁶² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 12^a-12^b.

¹⁶³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 13^a.

¹⁶⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 13^b-14^a.

Muhammed Yahya Efendi âdâb-ı sûrî bahsinde yemek âdâbına da yer vermiştir. Burada ilk olarak yemeğin iki öğün olduğunu belirttikten sonra yemek âdâbının bilinmesi gereken genel kaidelerini zikretmektedir. Bunların başında lokmanın helal olması gelmektedir. Ayrıca sofraya oturmadan önce elleri yıkamak, yemeği yer sofrasında yemek, yemek esnasında sofradan kalkıp gezinmemek, doymadan sofradan kalkmak, yemeği Allah'ın emirlerine uymak ve takvâli olmak niyeti ile yemek, verilen rızka ve sofradaki yemeğe razı olmak, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti üzere yemeği hep birlikte yemek gibi genel âdâb esaslarına dikkat çekmektedir.¹⁶⁵ Yahya Efendi, tekkede kalan dervişlerin sohbet ve yemek esnasında bir arada bulunmalarının berekete vesile olduğunu söylemektedir. Bu beraberliğin yemeği ziyadeleştirdiğini bir hadis-i şerife yer vermek suretiyle şöyle açıklamaktadır: Rivayet edildiğine göre Ashâb-ı kirâm'dan bazı kişiler Hz. Peygamber'e (s.a.v.) *"Bizler yemek yiyoruz ama doymuyoruz."* deyince Hz. Peygamber (s.a.v.) *"Sizler ayrı ayrı yiyor olmalısınız, yemeği topluca yiyin ve (yemeğe başlarken) Allah'ın adını anın ki, bereketli olsun."* buyurmuşlardır.¹⁶⁶ Yahya Efendi, bu hadis-i şerifi zikretmek suretiyle yemeğe besmele çekerek başlamanın ve yemeği birlikte yemenin sofranın bereketini arttıracak hususundaki görüşünü delillendirmiştir.¹⁶⁷

Yahya Efendi, yemek sırasında dikkat edilmesi gereken âdâb esaslarına da değinmektedir. Bunlar, yemeğe besmele ile başlamak, yemeğin sonunda Allah'a hamdetmek, sağ elle yemek, yemeğe tuz ile başlayıp tuz ile bitirmek, lokmayı küçük almak ve iyice çiğnemedi yutmamak, lokmayı yutmadan yeni bir lokma almamak, sofradaki yemeği kötülememek, meyve-yemiş istisna olmak üzere her zaman önünden yemek, ekmeği bıçakla kesmeyip elle koparmak, sıcak olan yemeğin soğuması için yemeğe üflememek, çekirdekli meyve yenildiğinde çekirdeğini meyvenin içine karıştırmamak, yemek esnasında gerekmedikçe çok su içmemek, su içildiğinde ise kâseyi sağ elle tutup besmele çektikten sonra suyu yudumlayarak içmek, yemekten sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v.) duası ile Cenâb-ı Allah'a hamd ve şükrederek sofradan kalkmak ve elleri yıkamaktır.¹⁶⁸

Muhammed Yahya Efendi, sofrâ âdâbına dair başka kurallara da dikkat çekmektedir. Bunlar, şeyhten önce yemeğe başlamamak, eğer şeyh yoksa dervişlerin en kıdemlisinden sonra yemeğe başlamak, yemek esnasında sâlihlerin yeme-içme ile ilgili menkıbeleri hakkında konuşmak, sofradaki diğer kişilerden fazla yememek, yanındaki

¹⁶⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 14^a.

¹⁶⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.), "Et'ime", 17 (No. 3286).

¹⁶⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 10^b-11^a.

¹⁶⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 14^b.

kişilere yemek yemeleri hususunda ısrar etmemek, sofradaki kişilerin yüzüne dikkatle bakmamak, kişileri rahatsız edecek çirkin davranışlardan uzak durmak, yemeğin sonunda dua okunmadıkça sofradan kalkmamak ve yemekten sonra şeyhin meydanında hep birlikte kahve içmektir.¹⁶⁹

Muhammed Yahya Efendi'ye göre dervişler yemekten sonra hücrelerine çekilerek zikir ve virdleriyle meşgul olmalı, dergâh bahçesinde dolaşırken gürültü yaparak zikreden dervişleri rahatsız etmemelidir. Bu sebeple yürürken ses çıkartan nalçalı ayakkabı giymemelidir.¹⁷⁰

3.2.1.2. Tekkeye Mukabele Günleri Gelen Dervişlerin Sûrî Âdâbı

Muhammed Yahya Efendi, sâlikin bir şeyhe biat eden bir derviş gördüğünde onun hangi tarıkata müntesip olduğuna bakmaksızın kendisine güler yüz göstermesi gerektiğini söylemektedir. Aynı zamanda sâlikin, kendi şeyhine saygı gösterdiği gibi diğer tarikat şeyhlerine de saygı göstermesi gerektiğini zikretmektedir.¹⁷¹

Muhammed Yahya Efendi'ye göre sâlik, bir derviş kardeşinin ihtiyacını fark ettiğinde gücü yettiğince malıyla ve bedeniyle ona yardımcı olmaya çalışmalıdır. Diğer tarikatların da dervişlerine sıdk ve ihlâs ile muamelede bulunup hiç kimseye buğz ve haset etmemelidir. Allah dostlarından birini diğerine üstün tutmamalı, hepsini büyük kabul etmelidir. Bu mertebede olan sâlik kendisini herkesten aşağı görüp başkalarını üstün saymalıdır.¹⁷²

Yahya Efendi, sâlikin mukabele gününe katılmayı farz ibadet gibi önemsemesi gerektiğini ve dergâhın hizmetinde bulunmayı diğer işlerine tercih etmesi lazım geldiğini belirtmektedir. Sâlikin mukabele günü dergâha giderken elinde yeşil bir yaprak dahi olsa bunu dergâha götürüp hediye etmesinin önemine dikkat çekmektedir. Muhammed Yahya Efendi'ye göre sâlik, dergâha geldiğinde şeyhin izni olması halinde bir süre huzurda oturmalı, akabinde dışarı çıkıp dergâhtaki kardeşleri ile musafaha etmeli ve ardından dergâhın bir hizmetinde bulunmaya gayret etmelidir. Sâlik, bu hizmeti kendisi için bir lütuf telakki etmeli, mürşidinin kendisinden razı olmasına vesile bir amel olarak görüp Allah'a hamdetmelidir. Ayrıca Yahya Efendi, sâlikin bu hizmetinden dolayı enâniyet göstermesinin amelini ziyan edeceğine dikkat çekmektedir.¹⁷³

¹⁶⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 14^b-15^a.

¹⁷⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 15^a.

¹⁷¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 15^b.

¹⁷² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 15^b.

¹⁷³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 15^b-16^a.

Muhammed Yahya Efendi, sâlikin bu konulardaki âdâblara dikkat etmesini vacip derecesinde görmektedir. Sâlikin bu hususlardan birinde eksik davranması halinde istiğfarda bulunması, zikir ve evrâdına devam ederek mânevîyat yolunda ilerlemeye gayret etmesi gerektiğini belirtmektedir.¹⁷⁴

3.2.2. Âdâb-ı Mânevî

Muhammed Yahya Efendi'ye göre sâlik seyr ü sülûkünün başında sûrî âdâba riayet edip zamanla mânevî âdâb hususunda merhale kazanarak en yüksek makama ulaşır. Mânevî âdâb, temizlik ile başlayıp merteye merteye artarak hıfz-ı nisbet, helal lokma, helal ve haramlara riayet, nefy-i vücûd, cömertlik, zühd, tevekkül, kanaat, fakr, sabır, uzlet, tevbe, inâbe, zikir-i müdâm ve murâkabe menziline kadar yükselir.¹⁷⁵ Muhammed Yahya Efendi sâlikin seyr ü sülûkündeki halini süt, maya ve yoğurt arasındaki ilişki üzerinden şu misalle açıklamaktadır: Yoğurt süttten meydana gelir. Ancak bunun için süte bir miktar maya koymak gerekir. Bunun da ilave edileceği bir vakit vardır. Süt ateşte pişirildikten bir müddet sonra içine maya ilave edilir. Böylece bir süre sonra yoğurt meydana gelir. İşte sâlik de abdest ile başlayıp mânevî durumları kendine hal edinerek mayası çalınacak kıvama gelince kendisine telkîn olunan esmâ ve zikirlerin tesiri ile bu süreci tamamlar.¹⁷⁶

3.2.2.1 Abdest

Muhammed Yahya Efendi, mânevî âdâb konusuna abdest bahsini işleyerek başlamıştır. Abdestin bozulduğu her durumda abdest alarak sürekli abdestli olmanın ve böylece temiz bulunmanın abdestin âdâbından olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁷ Yahya Efendi'ye göre sâlik, abdest esnasında ellerini yıkarken tüm günahlardan ellerimi temizledim ve bir daha aynı günahlara dönmemeye niyet ettim diye düşünmeli, ağzına su verirken İlâhî zikirden başkasını ağzıma almam diye tefekkür etmeli, burnuna su verirken dünya kokusu yerine cennet kokusunu koklamayı arzu ediyorum diye düşünmeli, yüzünü yıkarken dünyadan yüz çevirip Cenâb-ı Hakk'ın rızasına yöneldim diyerek niyet etmeli, başını mesh ederken İlâhî emirlerin tamamını baş tacı kabul ettiğini düşünmeli, kulaklarını mesh ederken dünya sözünü kulağından çıkarıp İlâhî emirlerin bildirildiği Kur'ân-ı Kerîm'i işitmeyi amaçladığını düşünmeli, boynunu mesh ederken "*Şüphesiz biz emaneti teklif ettik.*"¹⁷⁸ meâlindeki âyetle ifade edilen emanetin

¹⁷⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 16^a.

¹⁷⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 16^a.

¹⁷⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 16^a-16^b.

¹⁷⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 16^b.

¹⁷⁸ el-Ahzâb 33/72.

kendi boynu üzerinde olduğunu düşünmeli ve bu emaneti muhafaza etmeye niyet ettiğini aklından çıkarmamalı, ayaklarını yıkarken Cenâb-ı Allah'ın razı olmadığı bir yere gitmekten sakınacağını ve razı olduğu yere gitmeye niyet ettiğini düşünmelidir. Yahya Efendi, sâlikin bu düşünceler ile abdestini tamamlamasını ve söz konusu hususlara uygun hareket etmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁷⁹ Bu açıklamalardan hareketle abdest esnasındaki tefekkürün, sâlikin mânevî arınmasına vesile olacağı söylenebilir.

3.2.2.2. Hıfz-ı Nisbet

Muhammed Yahya Efendi, hıfz-ı nisbetin iki manası olduğunu söylemektedir. Hıfz-ı nisbetin birinci manası, sâlikin kendi mürşidinden başlayarak Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kadar tarikat silsilesindeki kişileri bilmesidir. Tarikatı yabancı kişilerin hilesinden korumak için silsiledeki kişilerin bilinmesi önemlidir. Yahya Efendi, daha çok hıfz-ı nisbetin ikinci manası üzerinde durmuştur. Hıfz-ı nisbetin ikinci manası şeyhin müridten söz alması, müride ezkâr ve evrâd telkin etmesi ve yol göstermesidir. Hıfz-ı nisbetin tarikatın asıl konularından biri olduğunu söyleyen Yahya Efendi, sâlikin bu bağı muhafaza edemediğinde yolunu koruyamayacağını ve bu kişinin de tarikattan atılarak perişan olacağını belirtmektedir. Bu sebeple sâlikin bu bağı koruması gerektiğine dikkat çekmektedir.¹⁸⁰ Yahya Efendi'ye göre sâlik, şeyhine verdiği söze bağlı kalarak mürşidinin hiçbir emrini terk etmemeli ve daha da fazlasını yerine getirmeye gayret etmelidir. Her durumda şeyhini önder edinip feyiz ve gönül ferahlığına şeyhi vasıtası ile ulaşacağına inanmalıdır. Sâlik, şeyhinin emirlerinden birini terk ederse sözünü bozmuş olur. Sâlikin ahdinin bozulmasına yol açan diğer fiiller ise itikadî bozukluk, şeyhinin hakkını gözetmemek, şeyhin verdiği vazifeleri terk etmek ve diğer şeyhlerin meclislerine katılmaktır. Sâlik şeyhinden özür dileyerek tekrar söz verirse mürşidi ile olan bağı yenileme fırsatı yakalayabilir.¹⁸¹

Yahya Efendi'ye göre sâlik aynı anda iki şeyhe intisap etmemelidir. Nitekim böyle bir durum sâliki kurtuluşa ulaştırmaz. Sâlik, şeyhine muhalif olan başka mürşid ve müridler ile görüşmemeli ve sohbet etmemelidir. Ancak bu şekilde murakabesi müşahadeye dönüşebilir. Sâlik murakabesi müşahadeye dönüşünce herkesle görüşebilir. Sâlikin bundan sonraki hali tarikattaki durumuna zarar vermez.¹⁸²

¹⁷⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 16^b-17^a.

¹⁸⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 17^a-17^b.

¹⁸¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 17^b.

¹⁸² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 17^b-18^a.

Muhammed Yahya Efendi'ye göre sâlik kendisini Hakk'a ulaştıran kişinin şeyhi olduğuna inanmalıdır. Şeyhinin bütün emirlerini gönülden kabul edip yerine getirmelidir. Şeyhini Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vekili olarak kabul edip şeyhine tâbi olmayı Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tâbi olmak mesabesinde görmelidir. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itaat etmenin Allah'a itaat etmek olduğuna inanmalıdır. Eğer sâlik bu şekilde bir inanç geliştirmezse şeyhi ile olan kalbindeki bağı kopar ve mânevî yakınlık hâsıl olmaz. Bundan dolayı sâlik "*O dünyayı kaybetmiştir, ahireti de.*"¹⁸³ meâlindeki âyet-i kerîmede ifade edilen topluluğa dâhil olur.¹⁸⁴

3.2.2.3. Helal Lokma

Muhammed Yahya Efendi'ye göre sâlik yiyecek, içecek ve giyecek gibi ihtiyaçlarını karşılarken haramlardan kaçınmalıdır. Sâlik helal olan bir şeyin en iyisini tercih etmelidir. Bu şekildeki bir tercih kişinin iç huzuruna ve mânevî ilerleyişine katkı sağlar.¹⁸⁵ Sâlikin günlük yiyeceği kadar helal kazanç elde etmesi farzdır. Allah'a ibadet edebilmesi için bedeninin buna ihtiyacı vardır. Kişinin el emeğiyle helalinden kazanıp yediği şey yiyeceğinin en temizidir. Esasında helal olan şeylerin hepsi temizdir ancak biri diğerine göre daha temizdir. Haram olan şeylerin tamamı pistir ancak biri diğerine göre daha pistir.¹⁸⁶ Yahya Efendi bu açıklamalarıyla helal ve haramlarda dereceler olduğuna dikkat çekmiştir.

Muhammed Yahya Efendi'ye göre haramdan sakınmanın dört derecesi vardır. Birincisi, haramlığı kesin olan şeyden kaçınmaktır. Harama bulaşıp günahını kabul eden kişiye fâsık denir. Takvâ sahibi olup haramlardan sakınan kişiye ise âdil denir. İkincisi, zahirine bakılarak yenilmesine izin verilen ancak haram olma ihtimali bulunan şüpheli şeylerden sakınmaktır. Şüpheli şeylerden sakınan bu kişiye sâlih denir.¹⁸⁷ Üçüncüsü, fakihlerin mübah olduğuna fetva verdikleri şeyler hususunda ihtiyatlı davranmaktır. Mübah olandan dahi ihtiyaç kadarını tercih etmek gerekir. Yahya Efendi bu hususu açıklamak için şöyle bir örnek vermektedir. Mesela güzel koku mübah olmakla birlikte sâlikin güzel koku kullanmayı terk etmesi daha iyidir. Nitekim güzel koku şehveti tahrik edebilir, şehvet ise kötü düşünmeyi harekete geçirir, bu da beraberinde kişiyi harama bakmaya yöneltir. Bu bakış da kişiyi tahrik ederek helal olmayan fiilin ortaya çıkmasına sebep olur. Böyle bir durum ise kişinin helakine yol açar. Yahya Efendi'ye göre söz

¹⁸³ el-Hac 22/11.

¹⁸⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 18^a.

¹⁸⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 18^a-18^b.

¹⁸⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 18^b.

¹⁸⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 19^a.

konusu durumlarda ihtiyatlı davranan bu kişiye müttakî denir.¹⁸⁸ Sâlik nefsinin mücâhede ile terbiye ettiğinde kıyamet günü yükü hafif olup sıratın kolayca geçecektir. Ayrıca sâlik takvâsı ölçüsünde ahirette yüksek dereceye ulaşacaktır.¹⁸⁹ Haramdan kaçınmanın dördüncü derecesi ise herhangi bir mahzuru olmadığı gibi sakıncalı sonuca da yol açmayacağı bilinen amellerden uzak durmaktır. Allah rızasından başka bir amaçla elde edilen ve Allah'a kulluğun dışında başka bir niyet barındıran bu amellerden sakınan kişilere siddîk denir. Siddîklar helal olan şeyin, Allah'ın rızasına uygun, ibadet gücü kazanmak ve hayatın devamını sağlamak için elde edilen şey olduğunu söylemektedir.¹⁹⁰

3.2.2.4. Helal-Haramlara Riayet Etmek ve Şüpheli Şeylerden Kaçınmak

Helal, "kullanılmasından dolayı hakkında ceza verilmeyen şey" ve "şer'in yapılmasını serbest bıraktığı şey"¹⁹¹ demektir. Dinen yapılması veya yenilip içilmesi yasak olmayan şeye de helal denir. Cenâb-ı Allah'ın ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir şeyin helal olduğunu bildirmeleri ve işlenmesinde günah bulunmadığını söylemeleri, onun helal olduğunu ifade eder. Bir şeyin yasaklandığına dair delil olmaması onun helal olduğunu gösterir.¹⁹² Helalin zıttı ise haramdır. Haram, sözlükte Allah'ın yasakladığı şey anlamına gelmektedir.¹⁹³ Fıkıh terimi olarak mükelleften kesin ve bağlayıcı olarak yapılmaması istenen şeydir.¹⁹⁴ Şüphe ise sözlükte "benzer ve denk olmak, birbirine benzemesinden dolayı iki şeyi birbirine karıştırmak; belirsizlik, karışıklık, kuşku" gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹⁵ Başka bir ifade ile şüphe, haram veya helal olduğu kesin olmayan şeydir.¹⁹⁶

Muhammed Yahya Efendi'ye göre helal, haram olmasını gerektirecek özelliklerden arınmış olan şeydir. Ancak helal olan şey bir sebepten dolayı haram ya da mekruh olabilir. Mesela kişinin kendi arazisinden veya başka birine ait olmayan kullanıma açık bir yerden aldığı yağmur suyu helaldir. Bununla birlikte bu suyun haram olmasına sebep olabilecek her türlü özellikten de arınmış olması gerekir. Ancak bu niteliklere sahip olan su helaldir. Başkasının arazisinden alınan yağmur suyu ise gasb

¹⁸⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 19^a-19^b.

¹⁸⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 19^b-20^a.

¹⁹⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 19^b.

¹⁹¹ Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, "helâl", 92.

¹⁹² Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), "Helâl", 252.

¹⁹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "hrm", 12/119.

¹⁹⁴ Ferhat Koca, "Haram (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/100.

¹⁹⁵ Hacı Mehmet Günay, "Şüphe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/263.

¹⁹⁶ Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, "şübhe", 124.

edilerek elde edildiği için helal değildir.¹⁹⁷ Muhammed Yahya Efendi'ye göre haram, haram olmasına sebep olan bir özelliği içinde barındıran şeydir. Mesela şarap sarhoş edici özelliğinden dolayı haramdır. Haksızlık ve faiz gibi yasaklanmış olan bir sebeple elde edilen mal da haramdır.¹⁹⁸

Helal ve haram küçük yaşlardan itibaren öğretilen ilmihal bilgisi olup her ikisi de Kur'ân âyetleri ile açıklanır. Bu sebeple helal ve haramlar katî bir biçimde bilinir. Üzerinde durulması gereken esas husus ise şüpheli şeylerdir.¹⁹⁹

Yahya Efendi şüpheyi helal mi haram mı olduğuna dair iki kanaatin zihinde belirmesiyle ortaya çıkan şey olarak tanımlar. Bu ikiliğin ortaya çıkmasına zannın sebep olduğunu ifade eder.²⁰⁰ Yahya Efendi'ye göre şüphenin ortaya çıkmasına sebep olan dört durum vardır. Birinci durumda şüphe, helal ve haram hükümlerinin sebeplerinden kaynaklanır. İkinci durumda şüphe, helallerle haramların birbirine karışmasından ortaya çıkar. Üçüncü durumda şüphe, bir şeyin helal olma sebebine bir günahın karışması ile ortaya çıkar. Dördüncü durumda şüphe ise delillerdeki karışıklıktan kaynaklanır.²⁰¹

Yahya Efendi bir şeyin helalliğinin ve haramlığının şer'î bir sebebe bağlı olmasını şüphe ile vesvesenin ayırıcı bir özelliği olarak ifade eder. Çünkü vesvese de şüphe gibi görünür ancak şer'î bir dayanağı yoktur. Bu duruma sadece vehim sebep olur. Mesela kara ve denizde avlanmak helaldir. Bir kişi geyik avlasa ancak bu geyiğin kendisinden önce başka bir avcı tarafından avlanmışken kaçtığını ve sonra kendisinin avladığını vehmetse bu şüphe değil, bir vesvesedir. Eğer av hayvanının üzerinde avcı yarası bulunursa o zaman şüphe etmek için şer'î bir sebep var demektir.²⁰² Yahya Efendi kısaca vesvesenin şüpheden farkını ifade ettikten sonra şüphenin çeşitlerini açıklar.

Muhammed Yahya Efendi şüphe sebeplerinden ilki olan helal ve haram olma nedenlerini şu şekilde açıklar. Mesela Allah'ın ismi zikredilerek kesilmesi durumunda koyunun eti helaldir. Allah'ın isminin zikredilmeden kesilmesi halinde ise koyunun eti haram olur. Eğer haram ve helal olma sebeplerinde şüphe ortaya çıkarsa iki ihtimalden biri gerçekleşir. Helal veya haram olması ya eşit derecede ihtimal barındırıyordur ya da biri diğerine göre daha kuvvetli bir sebep olarak görülüyordur. Eğer helal ve haram olma sebepleri arasında bir denklik varsa söz konusu şey bulunduğu hal üzere bırakılır. Yani haramsa haram olarak kalır, helal olan şey de helal olmaya devam eder. Helal

¹⁹⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedit* (Belediye Yazmaları, 001113), 20^a-20^b.

¹⁹⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedit* (Belediye Yazmaları, 001113), 20^b.

¹⁹⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedit* (Belediye Yazmaları, 001113), 20^a.

²⁰⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedit* (Belediye Yazmaları, 001113), 21^a.

²⁰¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedit* (Belediye Yazmaları, 001113), 20^b.

²⁰² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedit* (Belediye Yazmaları, 001113), 21^a.

olduğu bilinen bir şey şüphe ile terk edilmez. Aynı şekilde haram olduğu bilinen bir şey de şüphe ile helaldir denilerek yenilemez.²⁰³

Yahya Efendi'ye göre haram olan bir şeyin daha sonra helal olduğu ile ilgili bir şüphe ortaya çıkarsa bu şüphe ile hareket etmekten kaçınmak gerekir. Söz konusu şeyin haramlığının devam ettiğini bilmek elzemdir. Mesela bir av hayvanı ok ile yaralandıktan sonra hayvan suya düşerse ve hayvan sudan çıkarılınca ölmüş olduğu anlaşılırsa bu hayvanın suda boğularak mı yoksa isabet eden okun yaralamasıyla mı öldüğü tam olarak bilinmediğinden bu hayvanın etinin haram olduğuna hükmedilir. Bir hayvanın etinin helal olması usûlünce kesilmesi ile mümkündür. Yani hayvan, Allah'ın ismi zikredilerek kesilirse veya Allah'ın ismi zikredilerek atılan şeyin isabet etmesi ile ölürse helal olur.²⁰⁴

Yahya Efendi'ye göre bir şeyin aslı haram iken sonradan helal sayılması yönünde kuvvetli bir görüş hâsıl olsa o şey şüpheli duruma gelmiş olur. Şüpheli şeyden kaçınmak gerekir. Mesela bir avcının ok attığı avı bir süre kaybolsa sonra ölü olarak bulunsa ve üzerinde de avcının attığı okun açtığı yaradan başka bir yara bulunmasa dahi bu hayvanın başka bir sebepten dolayı ölme ihtimali vardır. Bir yerden düşerek veya başka bir sebeple ölmüş olabilir. Eğer üzerinde ok yarasından başka bir yara görülürse hayvanın eti haram olur. Ancak hayvanın avcı tarafından yaralanmış olması ölümün açık sebebidir. Başka ölüm sebeplerinin akla gelmesi ise şüpheden kaynaklanmaktadır. Kural olarak kesin olan hüküm şüphe ile değişmez.²⁰⁵

Muhammed Yahya Efendi'ye göre bir şeyin helal olduğu bilinmekle beraber daha sonra muteber kabul edilen bir sebepten dolayı o şeyin haram olduğu yönünde ağırlıklı bir görüş ortaya çıkabilir. Bu durumda helalliği ortadan kalkar ve haram hükmü verilir. Mesela bir yerden aktığı görülen su helaldir. Ancak muteber bir sebepten dolayı kullanılmasının caiz olmadığı konusunda ihtihad edilirse o suyun haram olduğuna hükmedilir.²⁰⁶

Muhammed Yahya Efendi, helal olduğuna hükmedilen şeyler hususunda ihtiyatlı olunması gerektiğini hatırlatarak bunların terk edilmesinin lüzumundan bahseder. Bunları terk etmeyen kişilerin ise takvâlı ve sâlih insanlar olamayacağını belirtir. Bu kişilerin âdil olmaya devam etmekle birlikte sâdık birer sâlik olma mertebesine ulaşamayacaklarını da söyler.²⁰⁷

²⁰³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 21^b.

²⁰⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 22^a.

²⁰⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 23^a.

²⁰⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 23^b.

²⁰⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 23^b.

Yahya Efendi'ye göre şüphe bazen de helaller ile haramların birbirine karışmasından ortaya çıkar. Mesela bir kişi on tane kesilmiş koyun almak istese ve bir yerde de on adet kesilmiş koyun olduğunu bilse ancak bunların beş tanesini Mecusî, diğer beş tanesini de Ehl-i kitap olan bir kişi kesmiş olsa bu durumda koyunlardan birini diğerinden ayırt etmesi de mümkün olmadığı için haram olduğunu kabul etmesi gerekir. Bu sebeple sâdık olan sâlikin de hangisinin haram hangisinin helal olduğunu bilemediği bu tür şüpheli bir durumdan kaçınması gerekir.²⁰⁸

Yahya Efendi şüphenin bazen de belirli sayıda haramın belirsiz sayıda helale karışmış olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Mesela bir şehirdeki kadınlardan on tanesi süt anne olsa bu durum o şehirdeki kadınlarla evlenme yasağını gerektirmez. Erkek dilediği kadın ile evlenebilir. Bu husustaki sakınma hali vesvese olarak kabul edilir. Bu hal vera ve takvâdan kabul edilmez.²⁰⁹

Muhammed Yahya Efendi'ye göre kişi bir hususta şüpheyne düştüğünde kalbine danışmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), şüpheli bir durumla karşılaşan kişiye bir konuda kim ne fetva verirse versin kişinin o meselede kalbine danışmasını tavsiye etmiştir.²¹⁰ Çünkü müminin kalbi şüpheyi kabul etmez. Şüpheyi kabul ettiği takdirde hakiki mümin olmaz. Gerçek manada mümin olamayan da Cenâb-ı Allah'ın sâliki değil nefs-i emmarenin sâliki olur.²¹¹

Yahya Efendi şüphenin belirsiz sayıdaki haram ve helalin birbirine karışmasından da ortaya çıkabileceğini ifade eder. Bir şeyin haram olduğuna dair bir işaret yoksa onu helal kabul etmek gerekir. Ondan istifade eden kişi günahkâr olmaz. Ancak o şeyi terk etmek vera sahibi ve takvâlı olmanın gereğidir.²¹²

Muhammed Yahya Efendi'ye göre şüphenin sebeplerinden biri de bir şeyin helal olma sebebine hoş karşılanmayan bir eylemin karışmasıdır. Bu durum bazen malın elde ediliş sürecinde ortaya çıkar. Cuma günü namaz vakti girdikten sonra alışveriş yapmak bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu alışverişteki satım akdi geçerlidir. Ancak vera ve takvâlı kişiler Cuma namazı vaktinde alışveriş yapmamalıdır.²¹³ Yahya Efendi'ye göre âlimler bağcının meyhaneciye üzüm, demir ustasının ise eşkiyâya kılıç satmasının doğruluğu hususunda ve bu satıştan elde edilen kazancın helalliği konusunda ihtilaf

²⁰⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 24^a.

²⁰⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 24^b.

²¹⁰ Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl es-Semerkandî ed-Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000), "Buyû", 2 (No. 2575); Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 24^b-25^a.

²¹¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 25^a.

²¹² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 25^a-25^b.

²¹³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 26^a-26^b.

etmişlerdir. Kabul gören görüş bu satış işlemlerinin geçerli olduğudur. Ancak elde edilen kazanç mekruhtur ve terk edilmesi vera yönünden gereklidir.²¹⁴

Muhammed Yahya Efendi şüphe sebeplerini açıklarken son olarak delillerdeki karışıklıktan kaynaklanan şüphe çeşitinden bahsetmektedir. Yahya Efendi'ye göre bu karışıklık şer'î delillerin, alametlerin, benzerliklerin çelişmesinden kaynaklanmaktadır. Mesela av için eğitilmiş köpeğin avından bir parça yemesi durumunda avın kalan kısmını yemenin helal olduğu hususunda fetva verilmişse de bundan kaçınmak gerekir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) *"Eğitilmiş köpeğini avına gönderip üzerine Allah'ın adını anmışsan (avından) yiyebilirsin. Köpeğin ondan yemesi hariç. Eğer avdan yerse ondan yeme. Ben onu kendisi adına yakalamış olmasından endişe ederim."*²¹⁵ hadis-i şerifinden anlaşılacağı üzere bu avdan yemek haramdır. Bazı kişiler ise *"Onların sizin için tuttuklarından yiyin."*²¹⁶ meâlindeki âyetten hareketle o avın helal olduğuna hükmetmişlerdir. Çünkü avdan bir parça yenilmiş olsa da geri kalanı köpeğin sahibi için tuttuğu şeydir. Âyetin zâhirinden helal olduğunun anlaşıldığını söylemişlerdir. Ayrıca müslümanın avını bıçakla boğazlamasından sonra köpeğin avın bir miktarını yemiş olmasına rağmen o avın yenilmesinin helal olduğunu söylemişlerdir. Yahya Efendi bu konuyla ilgili olarak Hanefî ve Şâfi mezheplerinin görüşlerine de yer vermiştir. Hanefî mezhebinde bu avın yenilmemesi hususunda icmânın olduğunu söylemektedir. Yahya Efendi, Hanefî mezhebine mensup olduğu için sâlikin de bu tür bir avı yemekten kaçınması gerektiğini söylemektedir.²¹⁷

Muhammed Yahya Efendi besmele çekilmeden kesilen hayvanın etinin yenilmeyeceğini ifade ederek *"Üzerine Allah'ın adı anılmayan(hayvan)lardan yemeyin"*²¹⁸ meâlindeki âyete ve *"Eğitilmiş köpeğini avına gönderir, bu arada Allah'ın ismini de anarsan avını yiyebilirsin."*²¹⁹ hadis-i şerifine dikkat çekmiştir. Bu konuyla ilgili *"Mümin besmele ile kesse de veya besmeleyi çekmese de Allah'ın adıyla kesmiş olur."*²²⁰ hadisini de zikrederek burada besmele çekmeyi unutanların kastedildiğini ifade etmektedir. Sonuç olarak sâlikin vera ve takvâlı davranıp bu tür şüpheli durumlarda ihtiyatlı olması gerektiğinin önemini vurgulamıştır.²²¹

²¹⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 28^b-29^a.

²¹⁵ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Küfî, *el-Musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 4/232 (No. 19567); Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Cû'fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır (y.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), "Zebâ'ih ve's-sayd", 10 (No. 5487).

²¹⁶ el-Mâide 5/4.

²¹⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 32^b-34^a.

²¹⁸ el-En'âm 6/121.

²¹⁹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/232 (No. 19567); Buhârî, "Zebâ'ih ve's-sayd", 10 (No. 5487).

²²⁰ Ebu'l-Fetûh Muhammed b. Alî et-Tâ'î, *Kitâbü'l-erba'in fi irşâdi's-sâ'irin ilâ menâzili'l-muttakîn*, thk. Abdüssettâr Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1420/1999), 224.

²²¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 34^a-34^b.

Muhammed Yahya Efendi delillerdeki karışıklıktan kaynaklanan şüphe hususunda haber-i vâhid delili üzerinde durmuştur. İhtilâfın olmadığı bir konuda, hükmün delilinin haber-i vâhid olmasını kabul etmeyenler olduğu gibi bunu delil kabul edenlerin de olduğuna dikkat çekmiştir. Yahya Efendi, sahabe-i kirâmın âdil bir kişiden işittikleri şeyi kabul ettiklerini bu konuda şüphe etmenin veradan dolayı değil vesveseden kaynaklandığını açıklamıştır. Ancak râvinin hakkında belirli bir delâlet ile şüphe ortaya çıkmışsa râvi âdil olsa dahi bu konuda ihtiyatlı olunması gerektiğini söylemiştir.²²²

Yahya Efendi'ye göre her kalbe itibar edilmez. Kalplerin çoğu vesveseli olduklarından dolayı birçok şeyden nefret ederler. Kalplerin bazıları da birçok şeye inanır. Bu sebeple ilmi ile âmil, şer'î hükümleri bilen, ince halleri gözetken kalbe itibar edilmelidir. Böyle bir kalp zor bulunduğundan dolayı kendi kalbine itimat etmeyen kişi, kalbi nurlu olan ve şeriat yolunda giden bir kalp sahibini bulmayı istemelidir.²²³

Muhammed Yahya Efendi sâlikin hayırlı bir amaç için bir şey yapmaya karar verdiğinde niyet ettiği bu işinin, muhakkik âlimlerin açıkladıkları şer'î kurallara uygun olması gerektiğini ifade eder. Yahya Efendi'ye göre bazı kişiler hayırlı bir şey yaptıklarını zannederken bidat olan bir şey ortaya koyarlar. Bu kişiler kendi amellerini ziyan etmekle kalmayıp birçok cahil kişinin de söz konusu bidatler ile amel etmelerine sebep olurlar. Bu kişilerin Yüce Allah'ın âyet-i kerîmede bildirdiği *"İyi bir iş yaptıklarını sandıkları halde dünya hayatındaki çabaları kaybolup giden kimseler."*²²⁴ olmalarından korkulur. Bu sebeple sâlikin vera ve takvâ hususundaki incelikleri bilmesi, zâhiri/şer'î ilimler ile süslenmiş ve bâtinî/ledünnî ilimler ile aydınlanmış bir kâmil mürşide tâbi olup kendisinden vera ve takvâyı öğrenmesi gerekir.²²⁵

Yahya Efendi'ye göre bilgisizlik ile amel eden kişi ifrata düşebilir. Bu kişinin vesveseli hali kendisine hiçbir fayda sağlamaz. Öte taraftan tefrit derecesine düşen kişi dünya ve ahiretini kaybedebilir. Bu sebeple sâlik fıkıh, hadis ve tefsir gibi şer'î ilimleri öğrenip sonra Hakk'a ulaşma yoluna yönelmelidir.²²⁶

Muhammed Yahya Efendi'ye göre kişinin el emeği ile çalışarak helal lokma temin etmesi önemlidir. Ticaretinin haramdan, mekruhtan, faizden uzak ve şeriata uygun olması gerekir. Sâlik kazancını hayır yolunda sarfetmeli ve Allah'ın rızasından başka bir yere harcamaktan kaçınmalıdır.²²⁷

²²² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 37^a.

²²³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 39^a.

²²⁴ el-Kehf 18/104.

²²⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 29^b-30^a.

²²⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 40^b.

²²⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 40^b.

3.2.2.5. Helal Kazanç

Muhammed Yahya Efendi'ye göre sâlikin iç huzuru ve mânevî ilerlemesi helal rızık ile geçimine bağlıdır.²²⁸ Bu sebeple sâlikin el emeği ile çalışarak helal lokmasını temin etmesi önemlidir. İnsanın gününün bir bölümünü uyku gibi zarurî ihtiyaçlarına, bir kısmını Allah'a ibadet etmeye, kalan kısmını ise kendisinin ve ailesinin maişetini temin etmek için çalışmaya ayırması gerekir. Sâlikin el emeği ile helal lokma kazanmak için çalışması ahiretteki derecesini yükseltecek olan bir meşguliyettir.²²⁹

Yahya Efendi eserinde kişinin geçimi için çalışmasının gerekliliğine dair âyet-i kerîme ve hadis-i şeriflere yer vermiştir. *"Gündüzü de geçimi temin zamanı kıldık."*²³⁰ meâlindeki ayette belirtilen gündüz vaktini kişinin geçimini sağlaması ve temel ihtiyaçlarını karşılaması için Allah'ın kuluna bir nimeti olarak ifade etmektedir. *"Bir kimse insanlardan yardım istemekten utanıp ailesinin geçimini sağlamak, komşularına yardım etmek gibi niyetlerle dünya nimeti ister, helal nimet için çalışırsa (ahirette) dolunay gibi parlayan bir yüzle Allah'a kavuşacaktır."*²³¹ hadisini zikrederek kişinin kazancındaki niyetinin ne olması gerektiğine ve böyle bir helal kazancın nasıl bir mükafata vesile olacağına dikkat çekmektedir.²³²

Yahya Efendi, bir başka hadis-i şerifte *"Birinizin eline ipini alması ve odun toplayıp sırtında taşımaya (topladığını satarak geçimini sağlaması), Allah'ın kendisini varlıklı kıldığı bir adama gidip bir şeyler istemesinden daha iyidir; üstelik adam ya verir ya da vermez."*²³³ buyrulduğunu söyleyerek kişinin istemekten sakındırıldığını ve çalışmaya teşvik edildiğini belirtmektedir. Konuyla ilgili sahabe sözlerine de yer veren Yahya Efendi, Hz. Ömer'in (r.a.) *"Sizden rızık taleb eden birisi oturup 'Ya Rabbi sen bana rızık sebepsiz ver' demesin, zîrâ yakînen bilirsiniz ki gökten altın ve gümüş yağmaz."*²³⁴ sözünü zikreder. Ayrıca sahabenin karada, denizde ve hurma bahçelerinde ticaret ile meşgul olduklarını da belirtir.²³⁵

Muhammed Yahya Efendi bir hadis-i şerifte *"Bana mal topla veya tüccar ol diye vahyolunmadı, fakat Rabbini hamd ile tesbih et, secde edenlerden ol ve ölüm sana gelinceye kadar Rabbine ibadet et diye vahyolundu."*²³⁶ diye buyurulmasının ticaret ile

²²⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 40^b.

²²⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 41^a.

²³⁰ en-Nebe 78/11.

²³¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/467 (No. 22186); Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled b. Râhûye, *Müsned*, thk. Abdülgafûr b. Abdülhak el-Belûşî (Medine-i Münevvere: Mektebetü'l-İmân, 1412/1991), 1/353 (No. 352).

²³² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 41^b.

²³³ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Mahmûd Halil (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1991), "Câmi" (No. 2110); Buhârî, "Zekât" 50 (No. 1470).

²³⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâ'ü ulûmî'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 2/62.

²³⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 41^b.

²³⁶ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Şu'ayb el-Arnaût, Muhammed Zühayr eş-Şâvîş (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983), 14/237 (No. 4036).

uğraşmayı yasaklayan bir rivayet gibi düşünülebileceğine dikkat çekmiştir. Yahya Efendi'ye göre ticaret sadece kişinin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar olmalıdır. Başkalarına faydalı olabilmek niyeti ile ihtiyaç fazlası kazanç elde etmek de istenebilir. Ancak kişinin ihtiyacından fazla mal biriktirmesi kınanan bir durumdur. Nitekim bütün günahların başı dünya sevgisidir. Ancak kişinin kendisinin ve ailesinin ihtiyacını karşılamak ve başkalarına muhtaç olmamak için çalışıp kazanması daha efdaldır.²³⁷ Yine kişinin istemeksizin kendisine verileni kabul etmeyip çalışmayı tercih etmesi faziletlidir. Çünkü veren el alan elden her yönüyle hayırlıdır. Kişi inzivaya çekilerek fakirliği ve zaruret halini tercih ettiğinde insanlar nazarında fakirliği bilinir olduğu için hal diliyle yine insanlardan istemiş gibi olur. Her durumda iffetli olmak için çalışıp kazanmak daha iyidir.²³⁸ Bununla birlikte çalışıp kazanmayı terk etmek dört grup kişi için daha uygundur. Birincisi bedenlen ibadet ederek kulluk eden kimselerdir. İkincisi dünyevî şeylerden vazgeçerek gönlünü Allah'a bağlamayı tercih eden, kalben keşif yolunda yürüten kişilerdir. Üçüncüsü dini meselelerde insanların faydalanacağı zâhirî ilimleri öğreten ve insanları yetiştirmek ile meşgul olan müftü ve muhaddis gibi kişilerdir. Dördüncüsü sultan ve kadı gibi müslümanların işlerini düzeltmek için çalışanlardır.²³⁹

Muhammed Yahya Efendi'ye göre sâlik, kınanan ve hakir görülen bir eylem olan istemeyi terk etmeli, bunun yerine övülen bir amel olan çalışıp kazanmakla meşgul olmalıdır. Sâlik, ticaretini fesâd ve ribâdan koruyarak kazancının helal ve temiz olmasına dikkat etmelidir.²⁴⁰

3.2.2.6. Nefy-i Vücûd

Muhammed Yahya Efendi'ye göre mânevî âdâb esaslarından birisi de nefy-i vücûddur. Nefy-i vücûd, sâlikin seyr ü sülûkünün başında mürşidine tamamen teslim olması, kendi iradesini bir tarafa bırakarak "gassalın elindeki ölü gibi"²⁴¹ mürşidinin iradesine tâbi olmasıdır. Mürşidi ne söylerse onu yapması, şeyhinin kendisine verdiği evrâd, ezkâr ve hizmet ile meşgul olup kendi nefsinin isteklerini yerine getirmemesidir. Nefy-i vücûd, kendi varlığını şeyhinin varlığında yok edip şeyhinin kalp tarlasına ektiği tevhid tohumunun kemâle ermesidir.²⁴²

²³⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 42^a.

²³⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 42^b.

²³⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 42^b.

²⁴⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 43^a.

²⁴¹ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, thk. Abdülali Abdülhamîd Hâmid (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 2/470; Tehânevî, *Keşşâf*, "mürîd", 2/1515.

²⁴² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 43^a-43^b.

3.2.2.7. Cömertlik

Cömertlik, İslam ahlak literatüründe cûd, sehâ ve îsâr kavramları ile ifade edilmektedir. Sehâ ve sehâvet sözlükte, "ocağın, içinde kolaylıkla ateş yakılacak şekilde geniş tutulması ve yanmakta olan ateşin alev ve dumanının kolayca yükselmesine imkân hazırlanması" manasına gelmektedir. Bu sebeple gönül zenginliğini ve genişliğini ifade etmek için de sehâvet kelimesi kullanılmıştır. Sehâvet kelimesiyle terim olarak aynı anlama gelen bir kelime de cûd'dur.²⁴³ Cûd kelimesi "ihtiyacı olmayanın ihtiyacı olana karşılıksız vermesi",²⁴⁴ "mal ve ilim gibi varlıklardan başkalarına harcama" ve "cömert olma" gibi anlamlar taşımaktadır.²⁴⁵ Sûfilere göre cûd, insana harcamanın zor gelmemesidir. Sehâ cömertliğin ilk derecesidir. Sonra sırasıyla cûd ve îsâr gelir.²⁴⁶ Îsâr ise kişinin fayda sağlama ve zararı giderme hususunda başkasını kendisine tercih etmesi demektir.²⁴⁷

Muhammed Yahya Efendi'ye göre cûd esirgmeden çokça vermek ve infak etmekte zorlanmamaktır. Sûfiler cömertliğin sehâ, cûd ve îsâr olmak üzere üç mertebesi olduğunu ifade ederler. Sehâ, kişinin sahip olduklarının bazısını verip bazılarını elinde tutmasıdır. Cûd, kişinin malının çoğunu verip az bir şeyi kendisine bırakmasıdır. Îsâr ise kişinin zarureti tercih edip sahip olduklarını başkalarına vermesi yani başkasını kendisine tercih etmesidir. Cömertlik âdâb-ı mânevîdendir. Cömertlik Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ahlakı olan sehâvetden sayılmaktadır.²⁴⁸

Muhammed Yahya Efendi, dervişlerin hallerinin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnet-i seniyyesine uygun olması gerektiğinden hareketle sâlikin yarını düşünmeyerek yiyecek, içecek, giyecek ve para biriktirmekten kaçınıp kendinden daha fakir olana yardım etmeyi alışkanlık edinmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu sebeple sâlikin sehâveti hal edinmesi elzemdir.²⁴⁹

Muhammed Yahya Efendi'ye göre mal bir hikmet ve amaç için yaratılmıştır. Bu hikmet de mahlûkatın ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Gerektiği yerde malını harcamaktan sakınmak buhl'dür. Malın elde tutulması gerektiği yerde harcanması ise tebzîr'dir. Buhl ile tebzîr arasındaki orta yol ise sehâ ve cûd hâlidir.²⁵⁰ Yahya Efendi,

²⁴³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "shv", 14/373-374; Mustafa Çağrırcı, "Cömertlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/72.

²⁴⁴ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcû'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, (Kuveyt: Dâru'l-Hidâye - Dâru lhyâ'i't-Turâsi, 1385-1466/1970-2001), "cûd", 7/527.

²⁴⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "cûd", 102-103.

²⁴⁶ Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâle (Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi)*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 336.

²⁴⁷ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "îsâr", 40.

²⁴⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 43^b.

²⁴⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 44^a.

²⁵⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 44^a-44^b.

"Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma."²⁵¹ âyetini zikrederek övülen davranışın ne olduğunun bu âyet ile bizlere bildirildiğini söylemektedir. Yahya Efendi övülmekte olan halin israf ile imsak arasındaki orta yol olduğuna şu âyet ile dikkat çekmektedir: *"Onlar harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır."*²⁵² Yahya Efendi, sehânın kişiyi cennete ulaştıran bir vasıf olduğunu, buhlun ise kişiyi ateşe sevk eden ve kınanan bir davranış olduğunu şu hadis-i şerifi zikrederek ifade etmektedir: *"Cömertlik, dalları dünyaya uzanan cennet ağaçlarından bir ağaçtır. Kim onun dallarından birine tutunursa, bu onu cennete götürür. Cimrilikse, dalları dünyaya uzanmış cehennem ağaçlarından bir ağaçtır. Kim de onun dallarından birine tutunursa, bu da onu ateşe (cehenneme) götürür."*²⁵³

Muhammed Yahya Efendi, sehâvet denilen şey için el ile vermenin yeterli olmadığını kalbin de bu verilenden razı olması gerektiğini ifade etmektedir. Kişinin sadece eliyle verip kalbiyle rıza göstermediği bu duruma sehâ değil mütesehhî denileceğini söylemektedir. Mütesehhî herhangi bir sebepten dolayı vermekte zorlanmak anlamındadır.²⁵⁴

Yahya Efendi, bir kişinin nefsinin hoşuna giden hizmet, mükafat, teşekkür veya övgü amacıyla bir şey vermesinin o kişiye cûd sıfatı kazandırmayacağını da söylemektedir. Bu kişiye övgü satın alan denileceğini ve malını medh karşılığında kullanmış olacağını belirtmektedir. Cûdun gerçek manasının karşılık beklemezsizin vermek olduğuna dikkat çekmektedir. Sâlikin her işinde olduğu gibi malından harcarken de Allah rızası için ihlâsla amel etmesi gerektiğini söylemektedir.²⁵⁵

3.2.2.8. Sünnete Uymak

Sünnet sözlükte, "izlenen yol, yöntem, örnek alınan uygulama, örf ve gelenek" anlamlarına gelmektedir. Fıkıh, hadis ve kelâm ilimlerinde terim anlamı açısından farklılıklar gösteren sünnet kelimesinin ortak anlamı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yolunu takip etmektir.²⁵⁶ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söz, fiil ve takrîrlerini ifade eden²⁵⁷ sünnet kelimesi hadislerde Hz. Peygamber (s.a.v.) için kullanılmakla birlikte halifelere ve başka insanlara da atfedilmiştir.²⁵⁸ Muhammed Yahya Efendi'nin sünnetin ne olduğunu

²⁵¹ el-İsrâ 17/29.

²⁵² el-Furkân 25/67; Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 44^b.

²⁵³ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 13/308 (No. 10375); Lafzı farklı, içeriği aynı olan bir hadis için bk. Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, ts.), 7/92.

²⁵⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 45^b.

²⁵⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 46^a.

²⁵⁶ Murtaza Bedir, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/150.

²⁵⁷ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "sünnet", 122.

²⁵⁸ Bedir, "Sünnet", 38/150.

açıklarken zikrettiği "*Benim ve benden sonraki râşid halifelerin sünnetine uyun*"²⁵⁹ meâlindeki hadiste geçen sünnet kelimesi de söz konusu anlamda kullanılmıştır.²⁶⁰

Muhammed Yahya Efendi sünnete uymanın önemine dikkat çekmiştir. "*Ona uyun ki doğru yolu bulasınız.*"²⁶¹ meâlindeki âyetin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tâbi olmanın delili olduğunu söylemektedir. Yahya Efendi, "*Andolsun, Allah'ın Resulü'nde sizin için güzel bir örnek vardır.*"²⁶² âyetinde ifade edilen güzel örnekliğin, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) uymak ve sünnetine tâbi olmak şeklinde tefsir edildiğini ifade etmiştir.²⁶³

Yahya Efendi eserinde Sehl b. Abdullah et-Tüsterî hazretlerinin sûfilik yolunun üç husus üzerine kurulduğu görüşüne yer vermiştir. Bunlardan ilki Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ahlak ve amel yönünden tâbi olmak, ikincisi helal yemek, üçüncüsü de hâlis niyet ile amel etmektir.²⁶⁴

Yahya Efendi sünnet-i seniyyeye muhalefet eden kişiye mübtedî' denildiğini, sünnet-i seniyyeyi te'vîl ederek değiştirmenin de dalâlet ve bidat olduğunu söylemektedir.²⁶⁵ Bu kişilerin "*Kim, kendine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, müminlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir.*"²⁶⁶ âyeti ile ileride cezaya çarptırılacaklarını hatırlatmaktadır. Yahya Efendi'ye göre bu kişiler cehennem azabı ile korkutularak söz konusu amellerden sakındırılmak istenmiştir.²⁶⁷

Muhammed Yahya Efendi "*Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.*"²⁶⁸ hadis-i şerifinin sünnet-i seniyyeden yüz çeviren kişiler için Hz. Peygamber'e (s.a.v.) uyma konusunda ikaz edici bir yönünün olduğunu ifade etmektedir. Yine "*Kim bizim şu işimizin (dinimizin) içinde olmayan bir şeyi ihdâs iderse o merdûddur.*"²⁶⁹ hadisinin de bidat olan şeyleri terk etme hususunda uyarıcı olduğuna dikkat çekmektedir.²⁷⁰

Muhammed Yahya Efendi'ye göre sâlik sünnet-i seniyyeye uyup hiçbir zaman bu yoldan ayrılmamalıdır. Azîmet kapısından girip ruhsatlardan kaçınmalı, zühd ve

²⁵⁹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Sâleme et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessisetü'r-Risâle, 1415/1994), 3/223 (No. 1186); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 4/119 (No. 990).

²⁶⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 47^b.

²⁶¹ el-A'râf 7/158.

²⁶² el-Ahzâb 33/21.

²⁶³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 47^b-48^a.

²⁶⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 48^a.

²⁶⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 48^a.

²⁶⁶ en-Nisâ 4/115.

²⁶⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 48^a.

²⁶⁸ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbü'rî, *Sahihu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafâ el-Azamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.), 1/99 (No. 197); Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 3/227.

²⁶⁹ Benzer rivayet için bk. Buhârî, "Sulh", 5 (No. 2697); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, 1374/1955), "Ekziye", 17; İbn Mâce, "İmân ve fedâilü's-sahabe", 2 (No. 14).

²⁷⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 48^b.

tevekküle ulaşır kanaat, sabır ve uzlet merhalelerinden geçerek tevbe ve inâbeye mazhar olmaya çalışmalıdır. Devamlı zikir halinde bulunup tam bir yöneliş ile murakabeye ulaşır buradan müşahade haline geçerek İlâhî lütuflara nâil olmak için çaba sarf etmelidir.²⁷¹

3.2.2.9. Azîmet ile Amel Etmek ve Bidat ile Ruhsatlardan Kaçınmak

Azîmet sözlükte "ısrarla istemek, kastetmek, kesin karar vermek" anlamlarına gelmektedir. Azîmet; farz, vacip, haram, mekruh, sünnet, nâfile ve mübah gibi teklifi hükümleri de ihtivâ eder. Bu hükümler tüm mükelleflerin yerine getirmesi gereken ve en baştan konulmuş olan aslî hükümlerdir. Ancak bazı zarurî durumlar ve güçlükler sebebiyle azîmet terk edilebilir.²⁷² Şer'an geçerli mazeretlerden dolayı azîmete uymamayı meşru kılan geçici hükme de ruhsat denir. Ruhsat sözlükte "kolaylık" anlamına gelmektedir.²⁷³ Mesela oruç tutmak tüm mükellefler için farz olan aslî bir hüküm olduğundan dolayı azîmettir. Hasta ve yolcu olan kişiler için ise hastalık ve yolculuk halinin meşakkatinden dolayı oruç tutmama hususunda kendilerine kolaylık tanınması ruhsattır. Böyle bir durumda kişi azîmet veya ruhsatı tercih etmekte serbesttir. Ancak kişinin azîmeti tercih etmesi daha faziletlidir. Hasta ve yolcu olan kişi azîmeti tercih ettiğinde hayatî tehlikeyle karşılaşacaksa ruhsatla amel etmesi vacip, azîmeti tercih etmesi ise haramdır.²⁷⁴

Tasavvufta ise içerisinde günah ve şüphe ihtimali barındıran şeylerden sakınmak esas olduğundan sûfiler ruhsatla amel etmeyi tercih etmezler. Tasavvufu azîmet yolu olarak kabul ederler. Başka kişilerin ruhsatla amel etmeleri hususunda fetva verirlerken kendileri aynı meselede vera ve takvâlı davranmaya gayret ederler. Mesela sûfiler seferî olan kişinin oruç tutmamasını caiz görmekle birlikte kendileri yolculuk halindeyken oruçlarını tutarlar. Hatta mübah olan şeylerde dahi azîmeti esas alarak az yemek, az uyumak ve az konuşmayı tercih ederler.²⁷⁵ Kuşeyrî, şeriatteki ruhsatların zayıf kişiler ve dünyevî meşguliyetleri fazla olan kişiler için olduğunu söyler. Sûfilerin ise Allah Teâlâ'nın hukukuna riayet etmeye söz vermiş kişiler olduklarını, azîmet ile amel etmeyi terk edip ruhsat ile amel etme derecesine düştüklerinde Allah ile olan ahdlarını bozmuş olacaklarını ifade eder.²⁷⁶

²⁷¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 48^b.

²⁷² Mustafa Bakır, "Azîmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/330.

²⁷³ İbrahim Kâfi Dönmez, "Ruhsat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/207.

²⁷⁴ Bakır, "Azîmet", 4/330.

²⁷⁵ Süleyman Uludağ, "Ruhsat (Tasavvuf)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/210.

²⁷⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 483.

Bidat ise sözlükte "icat etmek"²⁷⁷ örneği olmaksızın yapıp ortaya koymak, inşa etmek ve daha önce benzeri bulunmayıp sonradan ortaya çıkan şey"²⁷⁸ anlamlarına gelmektedir. Bidat, sünnete uygun olmayan fiildir.²⁷⁹ Tasavvuf literatüründe bidat "tarikata sonradan giren âdetler"²⁸⁰ demektir.

Muhammed Yahya Efendi de azîmetin bir şeyi yapmayı kesin olarak kalben istemek, kastetmek ve yönelmek manasında olduğunu söylemektedir. Yahya Efendi azîmet kavramını açıklarken farz, vacip, sünnet, nâfile, haram, mekruh ve mübah gibi teklifi hükümlerin ne olduğundan da bahsetmiştir. Yahya Efendi'ye göre azîmet ile amel ederek bidat ve ruhsatlardan kaçınmak âdâb-ı mâneviyyedendir.²⁸¹ Derviş olan kişinin azîmetle amel etmesi gerekir. Azîmeti terk etmesi halinde İlâhî terbiye ortaya çıkar. Mesela yolda giderken ayağına taş batması azîmet hususundaki kusurundan dolayı olabilir. Dervişin bu durumu farkedip azîmetle amel etmek hususunda dikkatli davranması gerekir.²⁸² Mânevî ilerleme ancak azîmet ile amel etmekle mümkündür. Sâlik sünnete uyarak bidatlardan kaçınmalı, fıkıh ilmini öğrenerek ef'âl-i mükellefîn hususunda dikkatli davranmalıdır. Sâlik ruhsatla değil azîmet ile amel etmelidir. Mesela seferî olan kişi için Ramazan orucunu tutmayı tehir etme ruhsatı var ise de bu ruhsatla amel etmeyip azîmeti tercih etmek ve orucu tutmak daha faziletlidir. Ancak sâlik faziletli olanı tercih etmekle amellerini boşa çıkarmaktan koruyabilir.²⁸³

3.2.2.10. Zühd

Zühd sözlükte "bir şeye rağbet etmemek, yüz çevirmek, terk etmek,"²⁸⁴ dünyaya karşı hırs göstermemek²⁸⁵ ve bir şeye meyletmeyi terk etmek"²⁸⁶ anlamlarına gelmektedir. Istilahta ise "dünyadan buğz etmek, ondan yüz çevirmek, ahiretin rahatını isteyerek dünyanın rahatını terk etmek"²⁸⁷ demektir.

Sûfîler zühdün ne olduğu hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları zühd haramda olur demiştir. Çünkü helal Allah Teâlâ tarafından mübah kılınmıştır. Allah kuluna helal olan maldan nimet verir, kul da buna şükrederek ibadet eder. Bu durumda kulun kendi iradesi ile o nimeti terk etmesi, Allah Teâlâ'nın izniyle elde tutmasına tercih olunmaz.

²⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "bd'a" 8/6.

²⁷⁸ Rahmi Yaran, "Bid'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/129.

²⁷⁹ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "bid'at", 43.

²⁸⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Bid'at", 76; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, "Bid'at", 80.

²⁸¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 48^b.

²⁸² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 52^a.

²⁸³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 52^b-54^a.

²⁸⁴ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temim el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî (b.y.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), "zhd", 4/12; Cevherî, *es-Sihâh*, "zhd", 2/481.

²⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "zhd", 3/196.

²⁸⁶ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "zühd", 115.

²⁸⁷ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "zühd", 115.

Yani her iki durum da birbirine eşittir. Bazı sûfiler ise zühdün haramda şart, helal de ise fazilet olduğunu söylemiştir. Kulun Rabbi tarafından kendisine verilene rıza gösterip kanaatkâr olmasının zengin olup da rahat bir hayat sürmesinden daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Sûfilerin bazısına göre ise kişi malını Allah rızası için harcar ve zorda kaldığı zaman haline sabrederek dinen yasak kılınan şeyleri yapmaktan geri durursa o zaman helal mala karşı zâhid olması daha faziletlidir. Bazı sûfiler ise kişiye zarurî ihtiyaçlarını temin edecek kadar rızık verildiğinde kişinin buna şükredip daha fazla mal talebinde bulunmaması gerektiğini ifade ederler. Fakir kişi için sabretmenin en uygun davranış olduğunu, helal mala sahip olan kişinin ise şükretmesinin en güzel davranış olduğunu söylerler.²⁸⁸ Sûfilere göre zühd şerefli bir makamdır. Zühd makamı Allah'a yönelenlerin, başka şeylerden uzaklaşıp Allah'ın rızasını arzulayanların ve O'na tevekkül edenlerin ilk basamağıdır.²⁸⁹ Sûfilerden Cüneyd zühd hakkında "Elde malın, kalpte mal sevgisinin olma arzusunun bulunmamasıdır." demiştir.²⁹⁰ Yani zühd bir şeye karşı isteğin kalmamasıdır. Herevî, zühdün avam için Allah'a yaklaşma vesilesi, mürid için ise zarurî bir durum olduğuna dikkat çekerek zühdün üç derecesi olduğunu söylemektedir.²⁹¹

Muhammed Yahya Efendi'ye göre zühd sâliklerin makamlarının en üstünüdür. Bu makam ilim, hal ve amelden meydana gelir. Zühd kişinin bir şeyden ilgisini kesip ondan daha hayırlı bir şeye yönelmesidir. Bir halin zühd diye adlandırılabilmesi için kişinin nefsanî arzularını terk etmesi gerekir. Örneğin taş ve toprak gibi nesneleri terk eden kişiye zâhid denilmez. Çünkü bunlar istenilmeye değer şeyler değildir. Gümüş ve altın gibi dünyalık metalleri terk eden kişi ise zâhid olarak isimlendirilir. Ahiret karşılığında dünyalıklardan vazgeçen bu kişi dünyada zâhid olur. Yani söz konusu kişi dünyadan yüz çevirerek ahirete rağbet etmiştir. Dünya karşılığında ahireti gözden çıkaran kişi ise ahirette zâhiddir ki bu kişi ahiretten yüz çevirip dünyaya rağbet etmiştir. Ancak zühd isminin yaygın kullanımı, dünyadan yüz çevirenleri ifade etmek içindir.²⁹²

Firdevs Cenneti dâhil olmak üzere Allah'tan başka her şeyi terk ederek sadece Yüce Allah'ı seven kişi mutlak manada zâhiddir. Dünya zevklerini, cennetlikler için müjdelenen hûrîler, gilmânlar, köşkler, nehirler ve çeşitli meyveler gibi nimetlere duyduğu sevgiden dolayı terk eden kişi de zâhid olmakla birlikte mutlak manada zâhid olan kişiden daha düşük derecededir.²⁹³

²⁸⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 208.

²⁸⁹ Serrâc, *el-Lüma'*, 45.

²⁹⁰ Kelâbâzî, *Ta'arruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 144.

²⁹¹ Hâce Abdullâh el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü's-sâirîn (Tasavvufta Yüz Basamak)*, çev. Abdürrezzak Tek (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 20.

²⁹² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 55^a-56^a.

²⁹³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 56^a-56^b.

Dünya zevklerinin bazısını terk ederken bazısını terk etmeyen kişiler, mesela malı terk edip de makam-mevkiyi terk edemeyen, fazla yeme-içmeyi terk eden ancak giyim-kuşam hususunda süslenmeyi terk edemeyen bu kişiler mutlak manada zâhid olarak nitelendirilemezler. Bu kişilerin zâhidler arasındaki derecesi, günahlarının bazısına tövbe edenlerin tövbekâr kişiler arasındaki derecesine benzemektedir. Tövbe nasıl ki sakınılması gereken şeyleri terk etmek manasında ise zühd de mübahları terk etmekten ibarettir. Zühd dünyadan yüz çevirip ahirete yönelmek veya Allah'tan başka her şeyden yüz çevirip Allah'a yönelmektir.²⁹⁴ Burada esas olan kendisine rağbet olunanın terk edilenden daha değerli bir şey olmasıdır. Ayrıca kişinin rağbet etmediği şeyi elde etmeye gücünün yetiyor olması da gerekir. Çünkü elde edilemeyen şeyin terk edilmesi zaten mümkün değildir.²⁹⁵

Kalbinden dünya sevgisini çıkarıp Allah'a ita'at etme sevgisini yerleştirdiğini söyleyen kişi elinden, gözünden ve diğer azalarından da dünya sevgisini çıkarmalıdır.²⁹⁶ Mesela hücresinde toprak ibrikten başka bir şeyi olmayan dervişin, bir hırsızın gelip de ibriğini çalacağı korkusundan dolayı hücresinin kapısını kilitlemeden bir yere gitmemesi, toprak ibriğini gönlünden çıkaramadığına delalet eder. Ne yazık ki az bir değeri olan bu ibrik dervişi zâhidlikten çıkarır. Bununla birlikte derviş bilmeyerek dünyayı terk ettiğini söylemeye devam eder. Öte taraftan İmâm-ı Azam hazretleri gibi çok malı olup da gönlünde Allah sevgisinden başka bir şeye yer vermeyen zâhidler de vardır. Bu kişiler, zühdün en yüksek derecesine ulaşanlardandır.²⁹⁷

Kişinin bir şeye rağbet etmesinin alameti onu elinde tutmasıdır. Kişinin zâhid olmasının alameti ise elinde bulundurduğu şeyi terk edebilmesidir. Ancak bir kişiye sadece malının olmamasından dolayı zâhid denilemez. Çünkü bir şeye mâlik olmadıkça zaten onu terk etmekten bahsedilemez. Günlük maişetlerini dahi karşılamaktan yoksun olan bazı kişiler, şeytanın aldatması ile kendilerinin zâhid olduklarını düşünebilirler. Hâlbuki bu kişiler malî olarak herhangi bir güce sahip olmadıkları için bunu terk etmekle henüz sınanmamışlardır. Zenginliği tecrübe etmediklerinden dolayı kendilerinin zâhid olduklarını söyleyemezler. Mesela günah işleme fırsatı olmayan birçok kişi günah işlemeyeceğini zanneder. Ancak bu kişiler insanlardan çekinme endişesi ve sıkıntı verecek bir durum olmasa belki de fırsatını bulduklarında günah işleyeceklerdir. Günah işlemekle ilgili durum dahi böyle olunca zâhidlik iddiasında bulunma hususunda şeytanın aldatmacasına kanmamak gerekir.²⁹⁸

²⁹⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 56^b.

²⁹⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 57^a.

²⁹⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 58^a.

²⁹⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 63^b.

²⁹⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 58^a-58^b.

Zâhid olmanın gereklerini yerine getirebilmek için zühd konusunda bilgi sahibi olmak önemlidir. Nasıl ki çiçeksiz ağaç meyve vermezse, ilimsiz zühd de kişiyi istenen sonuca ulaştırmaz. Kişi ilim sayesinde terk ettiği şeyin talep edip aldığı şeye nisbetle değersiz olduğunu fark eder. Dünya ve içindekiler güneşin karşısında eriyen kar gibi fânî, ahiret ve Allah katındaki nimetler ise cevher gibi hayırlı ve bâkîdir.²⁹⁹ Nitekim Yüce Allah, *"Şüphesiz Allah, müminlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır."*³⁰⁰ buyurarak ahiret karşılığında canından ve malından vazgeçen müminleri âyetin devamında şöyle müjdelemektedir: *"O halde yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin."*³⁰¹ Konuyla ilgili âyetleri bilmek ve zühd hakkında ilim sahibi olmak ahiretin bâkî ve hayırlı olduğunu anlamak bakımından önemlidir.

Muhammed Yahya Efendi'nin zühdün faziletini açıklarken yer verdiği şu âyet-i kerîmede de ilim sahibi olan kişilerin dünyaya rağbet eden kişilere verdikleri cevap manidardır: *"Kârûn, zineti ve görkemi içerisinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler, 'Keşke Kârûn'a verilen (servet) gibi bizim de (servetimiz) olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir' dediler. Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, 'Yazıklar olsun size! İman edip de iyi işler yapanlara Allah'ın vereceği mükafat daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur' dediler."*³⁰² Zühdün faziletinin hikmetle ilişkilendirilmesi açısından şu hadis-i şerif de Yahya Efendi tarafından dikkatimize sunulmuştur: *"Bir kimseye dünyaya karşı zühd ve az konuşma hasletlerinin verildiğini görürseniz ona yaklaşın (ve sözlerini dikkatle dinleyin). Çünkü o hikmetli sözler eder veya ona hikmet ilham edilir."*³⁰³ Nitekim Yüce Allah da *"Kime hikmet verilmişse ona çokça hayır verilmiş demektir."*³⁰⁴ buyurarak hikmet sahibi kişileri övmektedir.³⁰⁵

Muhammed Yahya Efendi zühdün derecelerinden bahsederken zühdün nefse zor gelip gelmemesi yönünden üç çeşit olduğunu ifade etmektedir. Birinci derecesi kişinin dünyadan yüz çevirmekle birlikte kalbinin ve nefsinin dünyaya meyletmesidir. Nefsi ile mücadele halinde olan bu kişiye zâhid denilmeyip mütezehhid denir. Bu hal, zühd derecesine kesb yoluyla ulaşan zâhidlerin zühde başlangıçlarını ifade eder. Mütezehhid

²⁹⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 57^a-57^b.

³⁰⁰ et-Tevbe 9/111.

³⁰¹ et-Tevbe 9/111.

³⁰² el-Kasas 28/ 79-80.

³⁰³ İbn Mâce, "Zühd", 1 (No. 4101); Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/317; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 7/53 (No. 4631).

³⁰⁴ el-Bakara 2/269.

³⁰⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 57^b-60^a.

olan kişide dünyaya meyletme hususunda nefsinin gâlip geleceği korkusu vardır. Bu, zühdün en aşağı derecesidir.³⁰⁶

İkinci derecesi zâhidin dünyayı gönüllü olarak terk etmesidir. Zâhid cennet nimetlerine kıyasla dünyayı değersiz gördüğü için onu terk eder ve dünyaya meyletmez. Ancak zühdün bu derecesi de kusurludur.³⁰⁷

Üçüncü derecesi ise zâhidin gönüllü olarak zühdü tercih etmesi ve zühdünden dahi yüz çevirip zühdünü görmemesidir. Çünkü dünya ve içindekiler ona göre hiç mesabesindedir. Zâhide göre dünya nimetleri ve dünya sevgisi; ahiret nimetleri ve Allah sevgisi ile mukayese edildiğinde bir kiremit parçasının cevhere nisbeti gibi değersizdir. Bu sebeple zâhid dünyaya meyletme korkusundan emindir. Zühdün bu derecesi en mükemmel derecedir.³⁰⁸

Muhammed Yahya Efendi zühdün rağbet edilen şeye nisbetle derecelerini de açıklamaktadır. Birincisi, en alt derecedir. Bu, kişinin cehennem azabı, kabir azabı, hesap verme çekincesi, sırat tehlikesi, kıyametteki haller gibi hususlardan korktuğu için zühde meyletmesidir. Bu korkan kişinin zühdüdür. İkincisi, sevap elde etmek, ahiret nimetlerine ulaşmak, hûriler, köşkler ve cennet zevkleri için dünyadan yüz çevirmektir. Sonsuz nimetlere ulaşmak için olan bu zühdün derecesi ilkinden daha yüksektir. Üçüncüsü ise zühdün en yüksek derecesidir. Bu derecedeki zâhid elemelerden kurtulmak ve lezzetlere ulaşmak için değil sadece Allah'a kavuşmak için zühdü tercih etmiştir. Bu kişi gerçek muvahhiddir ve Allah'tan başka bir şeyi arzu etmez. Bu kişiler ârifdir ve onların zühdü Allah'ı sevenlerin zühdüdür.³⁰⁹

Muhammed Yahya Efendi eserinde zâhidin yüz çevirdiği şeylere de yer vermiştir. Bunların başlıcaları Allah'tan başka her şeyden yüz çevirmek, nefsin hoşuna giden şeylerden kaçınmak, ilim, kudret, mal-mülk ve makamdır. Bir âyet-i kerîmede Yüce Allah yüz çevrilmesi gereken yedi şeyi şöyle bildirmektedir: *"Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir."*³¹⁰ Âyette zikredilen şeylerle meşguliyet kişiyi Cenâb-ı Hakk'a yönelmekten alıkoymaz ve kişinin kalbi sürekli muhabbetullah ile dolu olursa bu kişi şu âyette ifade edilen *"Hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan alıkoymadığı birtakım adamlar."*³¹¹ zümresine dâhil olur. Bu kişilerin zâhid diye adlandırılmaları doğru olur.

³⁰⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 60^a-60^b.

³⁰⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 60^b.

³⁰⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 60^b.

³⁰⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 62^a.

³¹⁰ Âl-i İmrân 3/14.

³¹¹ en-Nûr 24/37.

Nitekim yeme, içme, giyinme, barınma ve evlenme gibi tüm bu fiillerin "*Ameller niyetlere göredir.*"³¹² hadisi mefhumunca niyetle ilişkisi vardır. Niyet kalbin hallerinden bir haldir. Bu fiiller kişinin kalbini meşgul etmediği sürece zühde mâni değildir. Kişinin bu fiillerdeki niyeti, bedeninin sıhhatini sağlamak ve ibadet etmeye güç bulmak için olursa zühdün bir parçası olur.³¹³ İnsanın zarurî ihtiyaçlarını zaruret miktarınca karşılamaya dikkat etmesi gerekir. Kişinin zaruret miktarınca ihtiyaçlarını karşılaması, dinî vecibelerini yerine getirmesi ve ahirete hazırlanması için gereklidir. Zaruret miktarını aşması ise dinen hoş görülmeleyen bir durumdur.³¹⁴

Muhammed Yahya Efendi zühdün üç çeşit alameti olduğunu ifade etmektedir. Birincisi, varlığa sevinmemek ve yokluğa üzülmemektir. Bilakis bu zühd halindeki kişi varlığa üzülp yokluğa sevinmektedir. Bu kişi bir şeyi nasip edenin de ona engel olanın da Cenâb-ı Allah olduğunu bilmektedir. İkincisi, kişi için kendisini metheden ile kötöleyenin eşit olmasıdır. Kişi övülmüş olmakla sevinmediği gibi yerilmiş olmaktan dolayı da üzülmaz. Üçüncüsü de kişinin daima Allah ile dostluk kurmasıdır. Bu kişi kalbinde Allah'a derin bir muhabbet besler. Böyle bir kişi Allah'a itaat etmenin hazzını yaşar. Zaten kalp bir şeyi sevmeye meyilli olarak yaratılmıştır. Ancak bu sevgi ya dünya sevgisi olur ya da Allah sevgisi olur. Bir kalpte bunların ikisi beraber bulunmaz. Bu durum bir kandilin içindeki su ve havanın birlikte bulunamaması gibidir. Eğer kandile su konursa hava oradan çıkar. Çünkü su ile havanın birlikte bulunması mümkün değildir. Bundan dolayı Allah ile dostluk kuran başka bir şey ile ilgilenmez.³¹⁵ Zühdün üstün olması İlâhî muhabbetin devamına bağlıdır. İlâhî muhabbetin galip olması ise devamlı zikir halinde olmaya bağlıdır. Zühdün ilk derecesine ulaşmak ise tevekkül ile mümkündür. Bu sebeple sâlikin tevekkül hakkında da bilgi sahibi olması önemlidir.³¹⁶

3.2.2.11. Tevekkül

Tevekkül sözlükte "acziyet gösterme", "bir konuda başkasına itimat etme", "birine işini havale etme", "güvenme" ve "bel bağlama"³¹⁷ anlamlarına gelmektedir. Istılahta ise Allah katında olana güvenip insanların ellerindekinden ümit kesmek manasına gelmektedir.³¹⁸ Sûfiler tevekkül ile ilgili farklı tanımlar yapmışlardır. Onların bu konudaki açıklamaları tevekkülün tasavvufî açıdan anlamını ortaya koyma hususunda

³¹² Buhârî, "Bedü'l-vahy", 1 (No. 1); İbn Mâce, "Zühd", 26 (No. 4227); Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 11/153 (No. 4365).

³¹³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 64^a.

³¹⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 67^b-68^a.

³¹⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 72^a-72^b.

³¹⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 72^b.

³¹⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, "vkl", 5/845; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "vkl", 531; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "vkl", 11/736.

³¹⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 254; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "tevekkül", 70.

önem arz etmektedir. Mesela Zünnûn Mısırî'ye tevekkülün ne olduğu sorulduğunda "Nefsin tedbirini bir tarafa bırakıp kendinde bir kuvvet ve varlık görmemendir." diye cevap vermiştir.³¹⁹ Ebû Abdullah Kureşî "Tevekkül, Allah'tan başka bir şeye sığınmamak ve başvurmamaktır." demiştir.³²⁰ Bazı sûfiler ise tevekkülün yerinin kalp olduğunu bu sebeple tedbir almak ve sebeplere başvurmak gibi zâhiren hareket halinde bulunmanın tevekküle engel teşkil etmediğini söylemişlerdir. Sûfilere göre kişi arzu ettiği bir şeye ulaşamadığında bunun Allah Teâlâ'nın takdiri olduğunu, istediği bir şeyi elde ettiğinde ise bunun Allah Teâlâ'nın lütfu olduğunu bilmelidir. Kişinin her şeyi takdir edenin Allah olduğuna kesin olarak inanması onun tevekkülünü gösterir.³²¹

Muhammed Yahya Efendi'ye göre tevekkül bir haldir. Tevekkül, vekâle kelimesinden türemiş olup "işini havale etmek" demektir. Havale olunan kişiye vekîl, havale edene mütevekkil ve müttekil denir. Mütevekkil tarafından kalben emin olunmadıkça vekîle itimat edilmez. Bu sebeple tevekkül mütevekkil tarafından vekîl olana kalbin itimat etmesidir. Tevekkül kuvvet-i kalp ve kuvvet-i yakîn ile tamamlanmış olur. Bu iki kuvvet ile kalp mutmain olur.³²²

Tevekkül, Allah'a itimat etmek manasındadır. Sâlikler için dünyadaki en üstün makamlardan biridir. Ancak tevekkül ilim ve amel cihetiyle ulaşılması kolay bir makam değildir. Tevekkülün birçok fazileti vardır. Yüce Allah *"Eğer müminler iseniz yalnızca Allah'a tevekkül edin."*³²³ âyetinde bildirdiği üzere mümin olan kişinin sadece kendisine tevekkül etmesini emretmektedir. *"Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter."*³²⁴ ve *"Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever."*³²⁵ meâlindeki âyetlerde de Cenâb-ı Allah tevekkül eden kullarına yardımını vaad etmekte ve onları kendi sevgisi ile müjdelemektedir.³²⁶

Kişi Allah'ı kendine vekil kıldığı sürece tüm hayırlı işleri için bir çıkış yolu bulur. Tevekkül imanî bir konudur. İman ise tasdik ve tevhidden meydana gelmektedir. Bu sebeple tevhid, tevekkülün de aslını ihtivâ etmektedir. İmanın bütün konuları ilim, hal ve amel ile şekil kazanır. Tevekkül de ilim, hal ve amelden meydana gelir. Tevekkülde ilim asıldır, amel ise bunun neticesidir. Hal de tevekkülün kendisidir. İlmin lügatteki anlamlarından birisi de imandır. İman yani tasdik, kalp ile gerçekleşir. Kalp ile tasdik edilen şey ilimdir. İlim güçlü olunca yakîn ortaya çıkar.³²⁷

³¹⁹ Serrâc, *el-Lüma'*, 51.

³²⁰ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 153.

³²¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 249.

³²² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 76^b.

³²³ el-Mâide 5/23.

³²⁴ et-Talâk 65/3.

³²⁵ Âl-i İmrân 3/159.

³²⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 73^a-73^b.

³²⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 74^a.

Muhammed Yahya Efendi tevekkülün tevhid derecesinin "Lâ ilâhe illallâh" sözü ile ifade edildiğini belirtir. "Lehü'l-mülk" sözüyle İlâhî kudrete "ve lehü'l-hamd" sözüyle ise Allah'ın cömertliğine ve hikmetine iman edilmiş olduğunu söyler. Sâlik "Allah'tan başka İlâh yoktur, O tektir, O'nun ortağı yoktur, mülk O'nundur, hamd O'na aittir. O, her şeye kâdirdir." dediği zaman imanını tamamlamış olur. Sâlik bu ifadesi ile tevekkülünü ortaya koyar.³²⁸ Kişi "Lâ ilâhe illallâh" dediği zaman Cenâb-ı Allah keşf yolu ile kendisine doğruyu gösterir ve eşyanın çokluğunu müşahade ettirir. Kişi bu çokluğun Allah'tan olduğunu görür. Tevekkül bunun üzerine inşa edilir. İtikat ve tek başına tevhid tevekkül halini meydana getirmez. Bu ancak Cenâb-ı Allah'ın yaratması ile ortaya çıkar. Allah'ın fiillerinde ortağı ve benzeri yoktur. Kişi bunu bildiğinde sadece Allah'tan korkar, O'ndan ümit eder ve O'na güvenir.³²⁹

Tevekkülün kuvvet ve zayıflık yönünden üç derecesi vardır. Birinci derece, kişinin vekîline olan güveni gibidir. Bazen bu itimat ortadan kalkar. Bu en aşağı derecedir. Bu derecedeki mütevekkil zorluğa katlanarak tevekkül sahibi olmuştur. Tevekkülünde fânî değildir. İkinci derece, küçük bir çocuğun annesine olan güveni gibidir. Çocuk annesinden başkasını bilemez. Bu derecedeki mütevekkil tevekkülünde fânîdir. Üçüncü derece ise en yüksek derecedir. Bu derecedeki mütevekkil gassalın elindeki ölü gibi İlâhî kudrete teslim olur. Bu makama ulaşan kişinin içinde bulunduğu tevekkül hali onun duayı ve istemeyi terk etmesine sebep olur. Kişi Allah'ın lütfuna ve cömertliğine güvendiğinden dolayı duayı ve istemeyi terk ettiğinde bu onun hiçbir zaman dua etmeyeceği anlamına gelmez. Kişi "*Bana dua edin, duanıza cevap vereyim.*"³³⁰ âyetindeki emre uymak için müstakil bir ibadet olarak dua eder.³³¹

Muhammed Yahya Efendi'ye göre kişi çalışmayı ve tedbiri terk ederek yeryüzüne atılmış bir hırka parçası gibi kendini tevekkül deryasında görüp tembel kişilerin arasına katılmayı tevekkül hali olarak zannetmemelidir. Böyle bir düşünce cahil insanların zannıdır. Bu da dinen haram olan bir haldir. Şeriatta tevekkül sahibi kişiler övülmüştür. Dinen haram olan bir şey ile yüksek bir makama ulaşamaz. Tevekkül halinin ortaya çıkması kulun seçimleri ile bir şeye meyletmesine ve maksadına ulaşmak için çalışmasına bağlıdır.³³²

Tevekkül amel ile değil ilim ve hal iledir. İlim makamında tevekkül her şeyi yaratanın Allah olduğunu bilmektir. Mesela aç bir kişi, önünde hazır bir sofraya olduğu halde kendisinin tevekkül sahibi olduğunu düşünerek sofraya elini uzatmasa ve hiçbir

³²⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 74^b.

³²⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 76^a-76^b.

³³⁰ el-Mü'min 40/60.

³³¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 76^b-77^a.

³³² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 77^a-77^b.

şey yemese o kişinin mütevekkil olduğu söylenemez. Çünkü o yemeği yaratan ve kişiyi yediren-içiren Allah'tır. Tevekkül aynı zamanda bir hal makamıdır. Bu makamda ise kişi kalbiyle Allah'ın fiiline yönelir. Söz konusu yemeğe ve kendi gücüne güvenmez sadece Cenâb-ı Allah'ın inâyetine itimat eder. Kişinin sebeplere değil de Allah'a güvenerek üzerine düşeni yapması tevekkül haliyle çelişen bir durum değildir.³³³

Kişinin tevekkülünü ortadan kaldıran sebepler olduğu gibi tevekkül dairesinden çıkmasını gerektirmeyen sebepler de vardır. Tevekkül haline engel olmayan sebep sonuçları cihetiyle iki kısımdır. Birincisi kesin sonuç verecek olan sebeplere sarılmak hususundaki tevekküldür. Bu tevekkül hal ve ilim iledir. Bu sebeplere sarılmak kişinin tevekkül haline zarar vermez. İkincisi ise bir sonuca ulaştıracağı tahmin edilen sebepler hususundaki tevekküldür. Tevekkül bu durumda hal, ilim ve amel ile gerçekleşir. Böyle bir durumda mütevekkil için üç makam söz konusudur. Birincisi, havâsın makamıdır. Bu kişiler çölde yanlarında bir yiyecek olmaksızın gezip dolaşırlar. Allah'ın lütfuna güvenen bu kişiler üç-beş gün yiyeceksiz kalma durumuna sabretmeyi göze almış ve ölüme razı olmuşlardır. Çünkü bu kişiler yanlarına yiyecek almış olsalar dahi bunun kaybolabileceğini ve dolayısıyla yine açlıktan ölebileceklerini düşünürler. Bundan dolayı söz konusu sebebe itimat etmezler. İkinci makam evinde veya mescidde oturup Allah'ın lütfuna güvenerek çalışmayı ve dış sebepleri terk eden kişinin tevekkülüdür. Üçüncü makamda ise kişi kazanç ve geçim sağlamak için çalışır. Ancak çalışması kişiyi tevekkül makamından çıkarmaz. Dinin emirlerine uygun bir şekilde çalışan kişi, bu kazancı ile ailesinin ve akrabalarının geçimini sağlamak, fakirlere ve yoksullara infak etmek niyeti ile çalışırsa bedenlen çalışsa bile kalben bu meşguliyetten uzak olur. Bu kişinin makamı evinde ya da mescidde oturan mütevekkil kişiden daha üstündür. Çünkü helal kazanç tevekküle engel değildir.³³⁴

Muhammed Yahya Efendi, bir kişinin miras, çalışıp kazanma, isteme veya başka bir şekilde eline geçen malı saklaması hususunda üç durumdan bahseder. Birincisi, kişinin yemek, içmek ve barınmak gibi temel ihtiyaçlarını karşılayacak kadar mal biriktirmesidir. Bu kişi kendisine lazım olandan fazlasını muhtaç kişilere harcamak için biriktirir. Bu durum tevekküldeki birinci derecedir. İkincisi, kişinin malını bir sene ya da daha fazla bir süre için biriktirmesidir. Bu durum tevekkül sınırlarından çıkmak demektir. Üçüncüsü ise kişinin kırk gün ya da daha az bir zaman yetecek kadar birikim yapmasıdır. Bu durumun da tevekkül sahipleri için vaad edilmiş olan ahiretteki yüksek

³³³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 78^a-78^b.

³³⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 79^b-80^b.

makamdan mahrumiyet yaşamalarına sebep olup olmayacağı konusunda ihtilaf edilmiştir.³³⁵

Yahya Efendi'ye göre tevekkül hali biriktirmeyi terk etmek ile değil emellerin kısa olmasıyla gerçekleşir. Uzun emel ve kısa emel hususunda insanların durumları farklıdır. Emelin kısa olması bir gün bir gece iken uzun olması ise bir ömür boyunca devam etmesidir. Bir aydan fazla bir süre için bir şey biriktirmeyi arzu etmeyen kişi, bir senesini düşünen kişiye göre tevekkülün maksadına ulaşmaya daha yakındır. Ancak en faziletli olan ise biriktirmemektir. Biriktirmek ne kadar az olursa fazileti o kadar çok olur. Bununla birlikte kişinin yiyeceğinin bitmesi kendisini ibadetten, zikirden ve tefekkürden alıkoyuyorsa bu kişinin birikim yapması daha uygun olur. Çünkü maksat Allah'ı zikredebilmek için kalbi başka şeylerden temizleyerek ıslah etmektir. Bazı kişileri malın varlığı meşgul ederken bazılarının kalplerini ise malın yokluğu meşgul eder. Bu kişilerin bir ay boyunca kendilerine yetecek kadar şeyi biriktirmeleri tevekküllerine engel bir durum değildir. Eğer kişinin malının olması ile olmaması arasında bir fark yok ise ve bu durum Allah'ı zikretmeye, tefekkür etmeye engel olmayacak ise biriktirmemek daha faziletlidir.³³⁶

Muhammed Yahya Efendi tevekküle engel bir durum oluşturmayacak başka sebeplerden de bahseder. Kişi bazen can korkusu veya malına bir zarar gelme endişesi yaşayabilir. En baştan olası zararları ortadan kaldıracak sebepleri terk etmek tevekkülün şartlarından değildir.³³⁷ Mesela kişinin dışarı çıkacağı zaman evinin kapısını kilitlemesi veya hayvanını bağlaması tevekkülüne engel bir durum değildir. Burada tevekkül ilim iledir. Kişinin zararı giderenin ancak Allah olduğunu bilmesidir. Yoksa amel ile değildir. Söz konusu tedbiri almak sadece bir sebeptir. İtimat ise Cenâb-ı Allah'adır. Bundan dolayı mütevekkil olan sâlikin sadece Allah'a itimat edip gittiği yerden döndüğünde hayvanını bağladığı yerde bulmuş olması Allah'ın kendisine yeni bir nimeti olur. Eğer bulamazsa o zaman kalbini yoklamalıdır. Kişi başına gelene razı olabiliyor, kalbinde bir üzüntü hissetmiyor ve halinden memnun ise tevekkül makamında demektir. Eğer böyle değil ise tevekkülü gerçek değildir, bu kişi sıradan bir Müslüman olabilir ama derviş olamaz.³³⁸

³³⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 81^a-81^b.

³³⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 81^b-82^a.

³³⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 82^a.

³³⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 83^a.

3.2.2.12. Kanaat

Kanaat, sözlükte "ikna olma, razı olma, kısmetine razı olma" gibi anlamlara gelmektedir.³³⁹ Sûfilere göre kanaat, alışılmış şeylerin bulunmaması halinde huzur içinde olmaktır.³⁴⁰ Kanaat, yaşamak için gereken temel ihtiyaçlar dışında kalan bütün nefsî istek ve şehvî arzulardan uzak durmak, zarurî ihtiyaçlarını karşılarken de aşırıya kaçmamak demektir.³⁴¹ Sûfilerden Ebû Abdullah b. Hafîf, kanaatin elde bulunmayı arzu etmemek ve elde olana ihtiyaç duymamak olduğunu söylemiştir.³⁴²

Muhammed Yahya Efendi sûfilerin kanaat hususundaki şu görüşlerini zikretmiştir. Bazı sûfilere göre kanaat, "İnsanın alıştığı şeyi bulamadığında içinde bir ızdırıp hissetmesinin çare olmadığını bilip kalben huzurlu olmasıdır", "elde olmayanın telaşını bırakıp elde olanla yetinmektir" ve "elde olmayan şeyi arzu etmenin sona ermesidir". Kanaat sahibi olan kişi "*Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katında olan ise kalıcıdır.*"³⁴³ âyetinde ifade buyurulduğu üzere Rabbi tarafından bitip tükenmeyen bir zenginliğe ulaştırılır. "*Kanaat tükenmez bir hazinedir.*"³⁴⁴ rivayeti de söz konusu zenginliğin bir yönüne işaret etmektedir.³⁴⁵ Muhammed Yahya Efendi eserinde kanaat konusuna fazla bir yer vermeyerek kanaati fakr bahsinde açıklayacağını ifade etmiştir.

3.2.2.13. Fakr

Fakr, sözlükte "yoksunluk, bir şeye sahip olmamak"³⁴⁶ anlamlarına gelmektedir. Fakr, ihtiyaç duyulan şeyi kaybetmek demektir. İhtiyaç duyulmayan şeyi kaybetmek ise fakr anlamına gelmez.³⁴⁷ Râgıb el-İsfahânî fakr kelimesinin dört anlamı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre fakr kelimesi, zarurî ihtiyaçlarından başka bir şeye sahip olmayan, elinde geçinecek bir şeyi bulunmayan, gönlü dar olan ve Allah'a muhtaç olan kişiler için kullanılmaktadır.³⁴⁸ Bazı sûfiler fakrın "kendinde varlık görmeyip her şeyi Allah'a ircâ etmek ve tevhîd menzillerinin ilki"³⁴⁹ olduğunu söylemiştir. Sûfiler "yoksulluk" manasındaki fakr ile "Allah'a muhtaç olma" manasındaki fakrı birleştirerek bunu yaşam tarzı haline getirmişlerdir. Sûfilere göre fakr, Allah'a giden yoldur. Fakir de bu yoldaki kişidir.³⁵⁰ Kâşânî, fakrın usûldeki gerçek manasını "sâlikin aslî yokluğuna dönmesi,

³³⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, "kn'a", 3/1273; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "kn'a", 8/297-298; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "kanâ'at", 179.

³⁴⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 246; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "kanâ'at", 179.

³⁴¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, "Kanaat", 268.

³⁴² Kuşeyrî, *er-Risâle*, 246.

³⁴³ en-Nahl 16/95.

³⁴⁴ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/119.

³⁴⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 85^a.

³⁴⁶ Kâşânî, *Letâ'ifu'l-lâm*, "Fakr", 437.

³⁴⁷ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "fakr", 168.

³⁴⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "fkr", 283.

³⁴⁹ Serrâc, *el-Lüma'*, 48.

³⁵⁰ Süleyman Uludağ, "Fakr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/133.

varlığının, amelinin, halinin ve makamının Allah'ın lütfu ve ihsânı olduğunu bilmesi"³⁵¹ şeklinde açıklamıştır. Sûfilerden Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî, fakirin maddî bir şeye sahip olamadığında sükûn ve sabır üzere bulunduğunu, mala sahip olduğunda ise başkalarına ihsanda bulunduğunu ifade etmiştir.³⁵² Sûfilerin fakr tanımlamalarından anlaşılabacağı üzere fakir kişi halinden şikâyetçi olmayarak içinde bulunduğu duruma sabır ve rıza göstermelidir. Yine fakr ehlinen olabilmek için kişi eline maddî bir imkân geçtiğinde bunu kendisi için değil başkaları için harcayarak îsârı tercih etmelidir.

Muhammed Yahya Efendi'ye göre fakr, insanın ihtiyaç duyduğu şeyin elinde olmaması demektir. Kişinin ihtiyacı olmadığı şeyin elinde bulunmaması ise onun fakr hali içinde olduğu anlamına gelmez. Her varlık, mevcudiyetini devam ettirmek için Allah'a muhtaç olduğundan aslında fakirdir. Bir kişi ne kadar zengin olursa olsun sağlıklı bir şekilde yaşayabilmesi için Cenâb-ı Allah'ın ihsanına ihtiyaç duyar. Muhtaç olmak yaratılmışlara mahsus bir durumdur. *"Allah her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz."*³⁵³ âyeti bu hakikati ifade etmektedir.³⁵⁴ Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılabacağı üzere Yahya Efendi ilk olarak fakrın mutlak anlamına yer vermiştir. Bundan sonra ise malî konularla ilgili fakr hususunu açıklamıştır.

Muhammed Yahya Efendi'ye göre kulun ihtiyaçları sınırsızdır. Fakir, ihtiyaçlarını karşılamak için malî gücü olmayan kişidir. Fakir olan kişilerin beş farklı durumu vardır.

Birinci durumdaki kişi kendisine mal verildiğinde bunu kabul etmekten rahatsız olur. O malın kendisini meşgul etmesinden korktuğu için onu almaktan kaçınır. Söz konusu durum zühd halidir. Bu kişiye zâhid denir.

İkinci durumdaki kişi eline bir mal geçtiğinde buna sevinip râğbet etmez ancak bundan rahatsızlık duyacak kadar da malı kötü bir şey olarak görmez. Bu kişiye râzî denir.

Üçüncü durumdaki kişinin mala isteği vardır. Malının olmasına daha fazla sevinir. Bu konuda istekli olmasına rağmen yine de mal kazanma peşinde koşmaz. Kendisine bir yerden mal geldiğinde buna sevinir, gelmediğinde ise üzülmaz. Bu kişiye kânî denir.

Dördüncü durumdaki kişi gücü yetmediği için mal istemeyi bırakır. Aslında bu kişinin mal sevgisi vardır. Malı elde edecek bir yol bulsa tüm zorluklara katlanarak bu yolda çaba sarf eder. Bu kişiye hâris denir.

³⁵¹ Abdürrezzak el-Kâşânî, *Elf Makâm*, çev. Abdurrezzak Tek (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 321.

³⁵² Kuşeyrî, *er-Risâle*, 363.

³⁵³ Muhammed 47/38.

³⁵⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 85^b-86^a.

Beşinci durumdaki kişi ihtiyaç duyduğu şeye sahip olmamasından dolayı çaresizdir. Aç kalmış kişinin ekmeğe ve çıplak kalmış kişinin elbiseye ihtiyacının olması böyledir. Bu kişiye âciz denir.³⁵⁵

Bu beş halden başka bir hal daha vardır. Derviş için gerekli olan fakr hali budur. Bu hal, kişi için malın varlığı ile yokluğunun eşit olması durumudur. Yani varlığa sevinmemek ve yokluğa üzülmemektir. Bu durumdaki kişi, dünyanın tüm hazinelerine sahip olsa da buna sevinmez. Çünkü bu haldeki kişi "*Göklerin ve yerlerin hazineleri Allah'ındır.*"³⁵⁶ âyeti mefhumunca mülkün kendine ait olmadığını ve Allah'ın hazinesi olduğunu bilir. Bu sebeple kendisi Allah'a ibadet etmekle ve muhabbet duymakla meşgul olur. Bu kişiye müstağnî denir. Müstağnî, malın varlığına sevinmediği gibi yokluğuna da üzülmez. Ancak bu hal, İlâhî nimetlerden müstağnî olma anlamına gelmez. Mesela kişinin istiğna halini muhafaza edebilmesi için de Allah'ın yardımına ihtiyacı vardır. Kalbi mal sevgisi ile bağlanmış olan kişi köle gibidir. Kul bu kölelikten kurtulmak için Cenâb-ı Allah'a muhtaçtır. Bu sebeple kul için mutlak manada bir zenginlik söz konusu değildir. Mutlak manada zenginlik yalnız Allah'a mahsustur.³⁵⁷

Sâlik, dünyayı arzu etmek ile dünyayı çirkin görmek arasında bir fark olmadığını bilmelidir. Aslında her iki durum da Allah'tan başka bir şeyle meşgul olmak demektir. Masivallah ile meşgul olmak Allah ile kul arasında bir engeldir. Kulun nefsiyle ve şehveti ile meşgul olması ise sevdikleriyle arasında bir engeldir. Nefsini seven kişi Cenâb-ı Allah'tan gafil olur. Kişinin nefsine buğz etmesi ve Allah'tan başka şeylerden hoşlanmaması da aslında bir meşguliyettir. Bu meşguliyet kişiyi Allah'tan uzaklaştırır. Bu sebeple Allah'a yakınlık kazanmış olan kişiler sadece Allah sevgisi ile meşgul olup başka şeylerle ilgilenmezler.³⁵⁸

Muhammed Yahya Efendi, fakrın fazileti hususunda Cenâb-ı Allah'ın muhacirleri övdüğü "*Yurtlarından ve mallarından çıkarılan fakir muhacirler*"³⁵⁹ âyetini örnek göstererek bu âyetteki fakr kelimesinin muhacirlerin sıfatı olduğuna dikkat çekmiştir. Yine "*(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler.*"³⁶⁰ âyetini örnek göstererek burada bahsedilen kişilerin Ashâb-ı Suffe olduğunu söylemektedir. Ashâb-ı Suffe, hayatlarını Kur'ân'ı öğrenmeye adanmış, cihada

³⁵⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 86^a-86^b.

³⁵⁶ el-Münâfikûn 63/7.

³⁵⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 86^b-88^a.

³⁵⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 88^a-88^b.

³⁵⁹ el-Haşr 59/8.

³⁶⁰ el-Bakara 2/273.

her zaman hazır olan muhacirlerdir. Bu kişiler, ticaretle uğraşıp kazanç sağlamakla meşgul olmazlar. İffetli davranıp kimseden bir şey istemedikleri için başka insanlar kendilerini zengin zanneder. Âyetle bu kişilerin fakir ve sadaka verilmeye layık oldukları belirtilmiştir. Burada dikkat çeken husus âyetle fakr halinin cihad eyleminden önce zikredilmesidir. Bu da fakr halinin övülen bir durum olduğuna işaret etmektedir.³⁶¹

Yahya Efendi, kânî ve râzî olan fakirlerin övüldüğünü de şu rivayetleri zikretmek suretiyle ifade etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) *"İslam ile hidâyet olunan ve yeterince nafakası bulunan ve buna kanaât eden kimseye müjdeler olsun!"*³⁶² buyurmuştur. Bir başka rivayette Hz. Ali (r.a.) *"Her kim Allah'tan kolaylıkla elde ettiği rızıktan dolayı razı olursa Allah da onun az da olsa yaptığı amellerden razı olur."*³⁶³ buyurmuştur.³⁶⁴ Yahya Efendi, bu rivayetlerden hareketle Allah'ın verdiği rızka kanaat eden kişilerin İlâhî müjdeye mazhar olacağını ifade etmektedir.

Muhammed Yahya Efendi fakirin zengine olan üstünlüğü hususunda âlimlerin farklı görüşleri olduğunu bildirmektedir. Kendisi bu konudaki iki görüşü şöyle açıklamaktadır. Birinci makamda sabırlı, kadere rıza gösteren, kanaatkâr, mal elde etme hırslı olmayan bir fakir ve malını infak eden, muhteris olmayan bir zengin vardır. İkinci makamda ise dünyayı arzulayan hırslı bir fakir ve malını harcamayan hırslı bir zengin vardır. Bu durumda kanaatkâr fakir, hırslı olan zenginden daha üstündür. Malını hayırlı işlere harcayan zengin kişi de tamahkar fakirden daha üstündür. Ancak sabırlı olan fakir kişi infak eden zengin kişiden daha faziletlidir. *"Sabredenlere mükafatları elbette hesapsız olarak verilir."*³⁶⁵ âyeti bu üstünlüğün ahirette herkes tarafından bilineceğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak fakirlik hali zenginlikten daha iyi, faziletli ve şerefli. Fakat iki durumda zenginlik daha efdaldir. Birinci durum, kişi için malın varlığı ile yokluğunun eşit olduğu zenginliktir. Bu kişi malını infak ederek fakirlerin hayır dualarını alır ve bundan mânevî olarak fayda görür. İkincisi ise kişinin zarurî ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar fakir olup da bu derece fakirliğe tahammül edememesinden dolayı küfre düşecek durumda olmasıdır. Böyle durumdaki bir kişinin zengin olması fakir olmasından daha faziletlidir. Çünkü söz konusu fakr halinden ortaya çıkacak olan zarar, zenginliğin zararından daha fazladır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.)

³⁶¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 88^b-89^a.

³⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnaût - Âdil Mürşid vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 39/369 (No. 23944); Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebir (Sünenü't-Tirmizî)*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1417/1996), "Zühd", 35 (No. 2349).

³⁶³ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 6/321 (No. 4265).

³⁶⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 89^b.

³⁶⁵ ez-Zümer 39/10.

"Allah'ım fakirlikten sana sığınırım."³⁶⁶ duasındaki fakirlik de küfre düşmeye sebep olan fakr halidir.³⁶⁷

Muhammed Yahya Efendi, fakr hususunda fakir olan kişinin riayet etmesi gereken âdâbdan da bahsetmektedir. Yahya Efendi'ye göre fakirin bâtinî, zâhirî, toplum içinde ve amelde bulunurken dikkat etmesi gereken dört edep vardır. Bâtinî âdâb, kişinin Allah'ın kendisini mübtelâ kıldığı fakirlik halinden rahatsızlık duymamasıdır. İçinde bulunduğu bu durumun Allah'ın bir fiili olduğunu bilip bu İlâhî fiili kötü görmemesidir. Zâhirî âdâb, kişinin iffetli davranarak halinden şikâyet etmemesi ve fakirliğini gizlemesidir. Kişinin cemiyet hayatı içinde dikkat edeceği âdâb ise zengine servetinden dolayı saygı göstermemesi ve zenginler ile arkadaşlık edip onlarla birlikte bulunmaya rağbet etmemesidir. Çünkü bu durum kişiyi açgözlü hale getirebilir. Sûfî meclislerinde de zengin ile fakir arasında bir ayrım yapılmamıştır. Bazı ârifler zengin ile birlikte bulunmanın Allah'a dayanıp güvenmeyi ortadan kaldıracağını söylemişlerdir. Zenginin verdiği şeye tamah etmek de dürüstlüğü ortadan kaldırıp kişiyi doğruyu söylemekten alıkoyabilir. Fakir kişinin amelde bulunurken dikkat edeceği âdâb ise fakirlik sebebi ile ibadetlerinde gevşeklik göstermemesi ve bir günlük yiyeceğinden fazlasını başkalarına esirgemededen vermesidir. Allah katında fakirin bir dirhem verdiği şey, zenginin yüz dirhem verdiğinden daha makbuldür. Bu sebeple kişi ihtiyacından fazlasını biriktirmemelidir.³⁶⁸

Yahya Efendi'ye göre fakir olan kişinin riayet etmesi gereken edeplerden birisi de kendisine bir şey verildiğinde nasıl davranması gerektiği ile ilgilidir. Bu durumda fakirin üç hususa dikkat etmesi gerekir. Birincisi, malın şüpheli bir şey olmamasına ve helal olmasına dikkat etmelidir. İkincisi veren kişinin amacının ne olduğuna bakmalıdır. Burada kişinin amacı gönül almak ve karşısındakinin sevgisini kazanmaksa bu, dervişlerin niyâz dedikleri hediye anlamına gelmektedir. Bunun kabul edilmesinde bir sakınca yoktur. Hediye kabul etmek Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetidir. Ancak bu hediye de kişiyi minnet altında bırakmak için verilmiş olmaması gerekir. Böyle bir durum olduğu biliniyorsa o zaman hediye kabul edilmemesi daha uygundur. Eğer veren kişi sevap kazanmak amacı ile veriyorsa verdiği bu şey sadaka ya da zekâttır. Bu durumda kişi zekât kabul etmeye dinen hak sahibi olup olmadığını düşünmeli ve buna göre kabul edip etmemeye karar vermelidir. Kişinin verdiği şey sadaka ise bunu karşısındakine iyi niyetinden dolayı tasadduk ediyordur. Bu durumda kendisine sadaka verilen kişi, içinde günah işleme isteği duyuyorsa bu sadakayı kabul etmemelidir.

³⁶⁶ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 8/143 (No. 7039).

³⁶⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 90^a-91^a.

³⁶⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 91^a-91^b.

Çünkü sadaka veren kişi karşısındakinin günah işlemeye meyyal olduğunu bilse muhtemelen ona sadaka vermek istemeyecektir. Derviş olan kişiler ise zekât ve sadaka olarak verilen şeyi almaktan kaçınmalıdır. Üçüncüsü ise veren kişinin amacı gösteriş, verdiğini başkalarına duyurmak ve güzel bir şekilde anılmak olabilir. Bu durumda fakir, karşısındaki kişiyi kötü niyetiyle baş başa bırakıp verileni kabul etmemelidir.³⁶⁹

Muhammed Yahya Efendi'ye göre fakir, kendisine verilen şeyi kabul etmeden önce gerçekten o şeye ihtiyacının olup olmadığını gözden geçirmelidir. Eğer gerçekten muhtaç ise kendisine takdim edilen şey de haram ve şüpheli değilse verileni kabul edip alması uygundur.³⁷⁰

Yahya Efendi, sâlikin ihtiyaçlarını temin etmek için başkasına muhtaç olmadığı halde fakirlere yardım etmek ve onların ihtiyaçlarını karşılamak için iki şekilde hareket edebileceğini söyler. Birincisi sâlik, kendisine verilen şeyi almadığında karşısındaki kişiyi üzeceği endişesinden dolayı verileni açıktan kabul edip alabilir. Bu şeyi daha sonra ihtiyaç sahibi başka bir kişinin gelip alması için bir yere gizlice bırakmalı veya kendisi gizlice fakirlere dağıtmalıdır. Bu şekilde hareket etmek sâdıkların makamına uygun düşen bir davranıştır. İkincisi sâlik, kendisinden daha fazla ihtiyacı olan kişilere verilmesi gereken şeyi kabul etmemelidir. Verileni alması halinde bunu kendisinden daha fazla ihtiyacı olanlara ulaştırmalıdır. Bunu açıktan ya da gizlice yapmasında bir sakınca yoktur. Ancak Muhammed Yahya Efendi burada sâlikin gizlice vermesinin daha faziletli olduğu hususunda *"Yedi sınıf insan vardır ki, Allah Te'âlâ onları hiçbir gölgenin bulunmadığı (Kıyamet) gününde Arş'ın gölgesinde gölgelendirir. Sağ elinin verdiğini sol elinin bilemeyeceği kadar gizli sadaka veren kimse."*³⁷¹ hadisine ve yine bu bağlamda *"Gizli verilen sadaka, Rabbin gazabını söndürür."*³⁷² hadis-i şerifine yer vermiştir. Yahya Efendi bu hususta *"Fakat onları gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır."*³⁷³ meâlindeki âyete işaret ederek gizli şekilde vermenin faziletine dikkat çekmektedir.³⁷⁴ Nitekim bu şekilde hareket etmek gösteriş yapmak ve başkalarına duyurmaktan uzak kalmak adına daha uygundur.

Muhammed Yahya Efendi, fakr bahsi içinde dilenme konusuna da değinmektedir. Bu bağlamda fakir kişinin dilenmek zorunda kalması durumunda riayet etmesi gereken

³⁶⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 92^a-93^b.

³⁷⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 94^a.

³⁷¹ Benzer rivayet için bkz. İbn Huzeyme, *es-Sahih*, 1/217 (No. 358); İbn Hanbel, *el-Müsned*, 15/414 (No. 9665); Buhârî, "Ezân", 36 (No. 660).

³⁷² Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Ebû Mu'âz Târık b. İvazullâh b. Muhammed - Ebü'l-Fazl b. Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1990), 1/289 (No. 943).

³⁷³ el-Bakara 2/271.

³⁷⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 94^b-95^a.

bazı âdâb esaslarından bahsetmiştir.³⁷⁵ Şeyh Efendi'ye göre zarurî bir durum olmadıkça kişinin dilenmesi haramdır. Ancak zaruret halindeki bir kişinin dilenmesi mübahtır. Bu hususta *"At üzerinde de gelse, dilenci için hak vardır."*³⁷⁶ hadis-i şerifi ruhsat kabul edilmiştir. Yahya Efendi'ye göre dilenmek üç sebepten dolayı haramdır. Birincisi, kişinin dilenmesi İlâhî nimetlerde eksiklik olduğu manasına gelebilir. Bu da hâşâ Allah'ın rızkî âdil bir şekilde dağıtmadığı anlamına gelebilecek bir eylemdir. İkincisi, dilenen kişi zengin karşısında kendisini küçük düşürmüş olur. Mümin bir kişi Allah'tan başka hiçbir kimsenin karşısında böyle bir durumda bulunmayı tercih etmemelidir. Üçüncüsü, dilenen kişi karşısındaki kişiyi sıkıntıya düşürmüştür. Çünkü kendisinden bir şey istenilen kişi gösteriş olsun diye veya vermemiş olmaktan utandığı için vermek zorunda kalabilir. Aslında bu kişi isteyene gönül hoşnutluğuyla vermemiş olacaktır. Ayrıca kişi verdiği zaman malının eksileceğini, vermediği zaman ise cimri olarak görüleceğini düşünebilir. Bu kişinin içinde bulunduğu durum kendisi için bir eziyete dönüşebilir. Bir müminin karşısındakini böyle bir sıkıntıya düşürmesi ise haramdır. Yine dilenen kişinin cüzî bir ihtiyacını karşılamak için karşısındakine bu kadar eziyet etmesi haramdır.³⁷⁷ Ancak kişi çaresizlik durumunda başkasından bir şey isteyebilir. Ayrıca kişinin gerçek dostlarından ve ihvanından bir şey talep etmesinde de bir beis yoktur.³⁷⁸

Yahya Efendi'ye göre bir kişinin kendisinden bir şey istenildiğinde vermeye rızasının olup olmadığını bilmek zor bir şeydir. Bu, kişinin kalbinde gizli olan bir bilgidir.³⁷⁹ Sâlikin gönül rızası ile verildiğini bilmediği bir şeyi alması helal değildir. Sâlikin bunu kabul etmesi suçlu kişinin malına devletin el koyması veya kişiye şiddet uygulayarak elindekini alması gibidir. Bu sebeple kişiyi sıkıntıya sokarak kendisine ayıplanma korkusu yaşatıp elindekini almak zâhiren vurmak gibi olmasa da aslında kişinin bânîna yani kalbine vuraktır.³⁸⁰ Bundan dolayı sâlikin sülûk yolunda ilerleyebilmesi için başkasından bir şey istemekten kaçınması gerekir. Sâlik geçimini kendi kazancı ile sağlamayı tercih etmeli ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) *"İnsanın yediği şeylerin en güzeli, kendi kazancından olandır."*³⁸¹ hadisini hatırında tutmalıdır.³⁸²

³⁷⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 97^a.

³⁷⁶ İbn Huzeyme, *es-Sahih*, 2/1182 (No. 2468); İbn Hanbel, *el-Müsned*, 3/254 (No. 1730).

³⁷⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 97^a-97^b.

³⁷⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 101^a.

³⁷⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 101^b.

³⁸⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 99^b-100^a.

³⁸¹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 40/34 (No. 24032).

³⁸² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 101^b.

3.2.2.14. Sabır

Sabır sözlükte "hapsetmek"³⁸³ ve "nefsi, aklın ve şer'in gerektirdiği hususlarda hapsetmek"³⁸⁴ anlamlarına gelmektedir. İstılahta ise "tahammül etmek", "nefsi emir ve yasaklara uymaya zorlamak",³⁸⁵ "bela ve musibetlerden dolayı Allah'tan başka kimseye şikâyetçi olmamak"³⁸⁶ ve "eziyetlere katlanmayı dile getirmemek ve nefsin mekruh olan şeylere alışmasını engellemek"³⁸⁷ manalarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Kuşeyrî, sabrın çeşitli kısımları olduğunu ifade etmiştir. Bunlar kulun irâdesi ile kazandığı şeylere sabretmesi, iradesi dışındaki şeylere sabretmesi, İlâhî emirlere riayet etmeye sabretmesi ve Allah'ın yasak kıldıklarından sakınmaya sabretmesidir.³⁸⁸ Cüneyd-i Bağdâdî'ye sabrın ne olduğu sorulduğunda "Zorluk ve sıkıntı zamanı geçinceye kadar, rızık sıkıntısına Allah için tahammül göstermektir." diye cevap vermiştir.³⁸⁹

Muhammed Yahya Efendi'ye göre sabır lügatte hapis manasına gelmektedir. Muhakkik ehli sabrı iki kısma ayırarak bedenî ve nefsî olarak isimlendirmiştir. Bedenî sabır, insanın zorluklara karşı tahammül göstermesidir. Bu sabır çeşiti zor bir işte çalışmak gibi fiilî olabileceği gibi tüm gece namaz kılmak gibi ibadetle ilgili de olabilir. Yine bir hastalığın sıkıntısına katlanmak da bedenî sabra örnek olarak gösterilebilir. Bedenî sabır dinin kabul ettiği hususlarla ilgili olduğu takdirde övgüye değerdir. Nefsî sabır ise insanın hevâ ve arzularından uzak kalmaya tahammül etmesidir. Bu, dinin ve aklın övgüye değer kabul ettiği sabırdır. Nefsî sabır, yeme-içme ve cinsel isteklere karşı gösterildiğinde buna iffet denir. Kerih durumlara karşı tahammül göstermek söz konusu olduğunda burada sabredilen şeye göre farklı isimlendirmeler yapılmıştır. Bir günaha karşı gösterilen tahammüle sabr denir. Sabrın zıttı ise cezadır. Sâlikin sabrı tercih etmesi, cezayı terk etmesi gerekir. Ceza durumunda kişinin üzüntüsünden haddini aşarak sesini yükseltmesi, başına vurup kıyafetlerini çekiştirmesi dinen kınanmaktadır. Kişinin başına gelen sıkıntılara katlanması ise sabırdır. Eğer bu tahammül, zenginliğe rağbet etmemek şeklinde gerçekleşirse buna zabt-ı nefis denir. Bunun zıttı ise betr'dir. Harp meydanında gösterilen sabra şecâat; şecâatin zıttına ise cübn denir. Öfke ve kızgınlık hallerinde sabır göstermeye hilm; zıttına ise tezemmür denir. Zor bir işle karşılaşmaktan dolayı can sıkıntısı haline sabretmeye se'a-i sadr; zıttına ise zacira, teberrüm ve dîk-ı sadr denir. Konuşulan bir mevzuyu gizli tutmak hususunda sabretmeye kitmânu's-sır; bu konuda sabır gösteren kişiye ketûm denir. Geçimini

³⁸³ Cevherî, *es-Sihâh*, "sbr", 2/706; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "sbr", 4/438.

³⁸⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "sbr", 273.

³⁸⁵ Kâşânî, *Letâ'ifu'l-lâm*, "Sabr", 326.

³⁸⁶ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "sabr", 131.

³⁸⁷ Hâce Abdullâh el-Ensârî el-Herevî, *İlelül'l-makâmât*, çev. Abdürrezzak Tek (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 92.

³⁸⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 266.

³⁸⁹ Serrâc, *el-Lüma'*, 49.

sağlarken lüzumsuz şeylerden uzak durarak sabretmeye zühd; zıttına ise hırs denir. Nefsin hoşuna giden şeylerden az miktarda faydalanmaya sabretme haline kanaat; bunun zıttına ise şereh denir.³⁹⁰

Muhammed Yahya Efendi'ye göre ahlak esaslarının gerçekleşmesi çoğu kez sabretmek ile mümkündür. Derviş, çeşitli isimlerle ifade edilen bu sabır halinin övülen bir vasıf olduğunu bilerek bu özelliklere sahip olmak için gayret etmelidir. Bunların zıttı olan kınanan vasıflardan kaçınmalıdır. Derviş, sabrın gerçek manasını, faziletini, sabrın güçlü ve zayıf olması açısından kısımlarını, sabra ihtiyaç duyulan durumları ve sabır için gereken şeylerin ne olduğunu bilmelidir. Dervişin zâhirî ve bâtinî sabır için söz konusu hususları bilmesinin faydasını ifade eden Yahya Efendi bundan mahrum olmanın tehlikelerine de dikkat çekmektedir.³⁹¹

Muhammed Yahya Efendi, Kur'ân'da birçok âyette sabırdan bahsedildiğini söylemektedir. Yüce Allah'ın "*Gerçekten biz onu sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu!*"³⁹² buyurarak Hz. Eyyûb'un (a.s.) sabrını örnek gösterdiğini zikreden Yahya Efendi, sabrın övgüye konu olan bir fiil olduğuna dikkat çekmektedir. Sabreden kişilerin övgüye layık olmalarına gösterilebilecek en güzel örneğin "*Şüphesiz ki Allah sabredenlerle beraberdir.*"³⁹³ âyeti ile ifade edildiğini söylemektedir. Muhammed Yahya Efendi'ye göre "*İmânda sabrın yeri vücutta başın yeri gibidir.*"³⁹⁴ hadisi, mümin kişi için sabrın ne derece önemli olduğuna işaret etmektedir. Kişinin imanın tadını ve güzelliğini hissedebilmesi takvâlı olmasına bağlıdır. Kişiyi takvâyâ ulaştıran ise sabırdır. Ebu'd-Derdâ'nın (r.a.) "*İmanın zirvesi İlâhî hükme sabretmek ve kadere razı olmaktır.*" sözü de takvâ ile sabır arasındaki ilişkiyi açıklayıcı mahiyettedir.³⁹⁵

Muhammed Yahya Efendi'ye göre sabır, sâliklerin ulaşabileceği dinen ulvî bir makamdır. Dinî makamlar ilim, hal ve amelden müteşekkildir. Bu makamlar arasında aslolan ilimdir. İlim, hali meydana getirir. Hal ise amelin ortaya çıkmasına sebep olur. İlim bir ağaca, hal ağacın dallarına, amel de meyvesine benzetilebilir. Bu süreç kişiyi Allah Teâlâ'ya ulaştıracak yolların tümünde geçerlidir. Sabır denilen şey, mârifet ve sürekli bir hal ile tamamlanır. Amel ise bu halin bir sonucudur. Sabır insana mahsus bir haldir. Meleklerde ve hayvanlarda sabır bulunmaz. Melekler, Allah'a ibadet etmekle meşgul oldukları ve kendilerini ibadetten alıkoyacak şehvî özellikleri bulunmadığı için sabra ihtiyaç duymazlar. Hayvanlar ise ibadetle mükellef olmadıkları ve her durumda

³⁹⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 101^b-103^a.

³⁹¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 103^a-103^b.

³⁹² Sâd 38/44.

³⁹³ el-Bakara 2/153.

³⁹⁴ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 1/146 (No. 40).

³⁹⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 103^b-104^a.

şehvî özellikleri ile hareket ettikleri için kendilerinden sabır beklenmez. İnsanlar ise dünyaya geldikleri andan ömürlerinin sonuna kadar birçok şehvî istekle karşı karşıya gelirler. Mükellef oldukları dönemden itibaren kendilerini ibadetten alıkoyacak söz konusu şehvî durumlara karşı sabretmeleri gerekir. Allah Teâlâ insanoğluna lütufta bulunarak onları hidayete sevk edecek ve bu konuda kendilerine yardımcı olacak iki melek görevlendirmiştir. Bu meleklerin yardımı ile insan kendisini hayvanlardan ayırt edici kılan iki sıfatı elde eder. Bunlardan biri Allah'ı ve Hz. Peygamber'i (s.a.v.) bilmesi, diğeri ise akıbetinin farkında olmasıdır. İnsanın şehvî isteklere göre hareket etmesinin kötü sonuçları olacağını bilmesi, onun bu davranışlardan uzak durabilmesi için tek başına yeterli değildir. Bu konuda kendisine yardımcı olacak bir güce muhtaçtır. Bu güç, dinin sağladığı bir güçtür. Şehvî isteklerin güç kaynağı ise hevâdır. İnsanın kalbinde din gücü ile hevâ arasında sürekli bir mücadele vardır. Bu sırada insanın hevâsına karşı direnebilmesi sabır ile mümkündür. Sâlik hevâsını ortadan kaldırmaya kadar azimli ve kararlı olabilirse Kur'ân-ı Kerîm'de övgüyle bahsedilen sabredenler zümresine dâhil olur.³⁹⁶

Muhammed Yahya Efendi'ye göre din gücü hevâ gücüyle mukayese edildiğinde üç durum ortaya çıkar. Birinci durum, din gücünün kişinin arzu ve isteklerine üstün gelmesidir. Bu duruma sürekli bir sabır haliyle ulaşılır. Bu rütbeye ulaşanların sayısı azdır. Bu kişiler sâdik ve mukarreblerdir. İkinci durum, kişinin arzu ve isteklerinin din gücüne üstün gelmesidir. Bu gruptaki kişiler şeytanın iğvâsı ile nefislerinin isteklerine tabi olurlar. Dünya hayatı için ahiretlerini gözden çıkartırlar. Kendilerine yapılan vaaz ve nasihatleri hafife alırlar. Allah'ın affedici sıfatına sığınarak içinde bulundukları duruma devam ederler. Bu kişiler sayıca fazladır ve kendilerine gâfil denir. Üçüncü durum ise kişinin kalbindeki din gücü ile arzu ve isteklerin mücadelesinin birbirlerine karşı mutlak manada zaferle sonuçlanmaması halidir. Yani bu mücadelenin kazananı bazen din gücü bazen ise arzu ve isteklerin gücü olur. Bu durumdaki kişiler iyi amel ile kötü ameli birbirine karıştıran kişilerdir.³⁹⁷

Yahya Efendi'ye göre sabır, kolaylık ve zorluk cihetiyle ikiye ayrılmıştır. Kişi için sabretmek bazen çok zor olur. Bu durumda kişinin sabırlı olabilmesi için çok çaba göstermesi gerekir. Kişinin kendisini zorladığı bu hale tasabbur denir. Bazen ise kişinin nefisini zorlayacak derecede tahammül göstermesi gerekmez. Bu hale sabır denir. Ârifler sabreden kişiler için üç makam olduğunu söylemişlerdir. Birinci makam, şehvî istekleri terk etmektir. Bu tövbekârların makamıdır. İkinci makam, Allah'ın takdirine

³⁹⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübeddî* (Belediye Yazmaları, 001113), 104^b-106^a.

³⁹⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübeddî* (Belediye Yazmaları, 001113), 106^a-107^a.

rıza göstermektir. Bu zâhidlerin makamıdır. Üçüncü makam ise Allah'tan gelen her şeyi gönül hoşnutluğuyla karşılamaktır. Bu sâdık kulların makamıdır.³⁹⁸

Muhammed Yahya Efendi sabrın hüküm bakımından farz, nâfile, mekruh ve haram olarak kısımlara ayrıldığını ifade etmektedir. Haram olan şeylere sabretmek farz, tenzihen mekruh olan şeylere sabretmek nâfile, mekruh olan şeyi elde etmek için sabretmek mekruh, haram olan bir sıkıntıya katlanmak için sabretmek ise haramdır.³⁹⁹

Yahya Efendi'ye göre kul, dünya hayatında bazen arzu ve isteklerine uygun durumlar ile bazen de uygun olmayan durumlar ile karşılaşabilir. Her iki durumda da sabra ihtiyaç duyar. İnsanın arzu ve isteklerine uygun düşen sağlık, mal, makam, geniş akraba çevresi, nimetlerin bolluğu, sevenlerinin ve hizmetlilerinin sayıca çok olması gibi durumlar vardır. İnsanın birçok nimete sahipken sabretmesini gerektirecek şeyin ne olduğu merak edilebilir. Burada sabır gösterilmesi gereken husus kişinin sahip olduklarından dolayı kendini yeterli görüp azgınlık etmemesidir. İnsanın kendisine verilen tüm bu imkanların emanet olduğunu bilmesi ve her nimeti Allah'ın hakkına riayet ederek hayır yolunda kullanması bu konudaki sabrı ifade eder. Bu manadaki sabır, şükür haliyle birlikte bulunur.⁴⁰⁰

Yahya Efendi'ye göre insanın arzu ve isteklerine uygun olmayan durumlar karşısında sabır göstereceği üç yer vardır. Birincisi, kişinin tercihine bağlı olan itaat ya da isyan gibi durumlara sabretmesidir. Kulun itaat hususunda sabra ihtiyacı oldukça fazladır. Çünkü nefse kulluk etmek çok zor gelir. Kişinin cimriliği sebebi ile zekât ibadetinden hoşlanmaması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Allah'ın emirlerine itaat etmek gayretinde olan kişinin sabredebileceği üç hal vardır. İlki itaatten önceki haldir. Bu, kişinin niyetini gözden geçirip amelinde ihlâslı olmaya gayret ederek riyadan uzak kalmaya çalışmak konusunda göstereceği sabır halidir. İkincisi amel esnasındaki sabır halidir. Bu, kişinin amelini gerçekleştirirken âdâb esaslarına dikkat ederek Allah'tan gafil olmamak ve tembellik göstermeksizin amellerine devam ederek bıkkınlık haline karşı göstereceği sabırdır. Üçüncüsü ise amelden sonraki sabır halidir. Bu, kişinin yaptığı bir amelden sonra riya ve ucb gibi durumlara düşmemek için amelini gizli tutma hususunda göstereceği sabır halidir. Yüce Allah "*Amellerinizi boşa çıkarmayın.*"⁴⁰¹ buyurarak söz konusu durumlara düşmekten insanları sakındırmaktadır. Muhammed Yahya Efendi, sabır gösterilmesi gereken bir başka durumun da kişinin kendi iradesi ile ortaya koyduğu isyan hali olduğunu ifade etmektedir. Kulun isyan ve günah olan şeyler

³⁹⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 107^b-108^a.

³⁹⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 108^a.

⁴⁰⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 108^a-109^a.

⁴⁰¹ Muhammed 47/33.

hususunda özellikle de alışkanlık haline gelen günahlar konusunda sabretmesinin zorluğuna dikkat çekmektedir. Bu günahların gıybet, yalan, riyâkarlık, kendini övmek, başkaları hakkında aşağılayıcı, küçümseyici şekilde konuşmak ve ölmüşlerinin arkasından kötü konuşmak gibi yapılması kolay olan fiillerle ilgili olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰²

Yahya Efendi'ye göre insanın arzu ve isteklerine uygun olmayan durumlar karşısında sabır göstereceği ikinci yer ise kişinin tercihinine bağlı olmayan ancak ortadan kaldırılması kendisinin iradesiyle mümkün olabilecek durumlara sabretmesidir. Kişinin herhangi birisinden fiilî veya sözlü bir eziyet görmesi halinde maruz kaldığı bu kötü muameleye karşılık vermeyip sabretmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Burada sabretmeye teşvik edici güç İlâhî mükafattır. İnsanın arzu ve isteklerine uygun olmayan durumlar karşısında sabır göstereceği yerlerin üçüncüsü de kişinin tamamen iradesi dışında başına gelen durumlarla ilgilidir. Ölüm, mal kaybı, gözlerini kaybetmek ve organlarının işlevini yitirmesi gibi hastalık halleriyle ilgili kayıplar bu üçüncü duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu durumlarla karşılaşıldığında gösterilecek sabır, sabır makamlarının en üstünüdür.⁴⁰³

Muhammed Yahya Efendi'ye göre sâlikin tüm hal ve fiillere sabretmesi vaciptir. Sâlik arzu ve isteklerinin tamamından kendini alıkoyup uzlet halini tercih etmiş olsa dahi yine de sabra ihtiyaç duyar. Çünkü sâlik, zâhiren tek başına yaşamaya, bâtınen ise şeytanın vesveselerinin ürünü olan düşüncelere sabretmek durumundadır. Sâlikin kalbi bir an dahi zikirden, fikirden ve mârifetten uzak kalırsa bu durumda kendisinin halvet halinde olması bir anlam ifade etmez. Bu sebeple sâlikin kalbi sürekli Allah ile meşgul olmalıdır. Eğer böyle olursa şeytanın o kalbe vesvese vermesi mümkün değildir.⁴⁰⁴

Muhammed Yahya Efendi sabır konusu ile ilgili son olarak sabrın bir çare oluşundan ve sabır haline ulaşılmaya katkı sağlayacak hususlardan bahsetmektedir. Yahya Efendi'ye göre sabretmek her ne kadar zor olsa da ilim ve amel ile zorluğa tahammül etmeyi öğrenmek mümkündür. Sabrın din gücü ile hevâ gücünün mücadelesinden ibaret olduğunu hatırlayacak olursak bu durumda din gücünü takviye etmek ve daha da güçlendirmek gerekir. Diğer taraftan nefsin arzu ve isteklerinin gücünü de zayıflatmak elzemdir. Nefsî arzu ve istekleri zayıflatmanın üç yolu vardır. Birincisi, arzu ve isteklerin güçlenmesini sağlayan şeyin ne olduğunun bilinmesidir. Bu arzu ve istekleri tahrik eden şey, güzel yiyeceklerdir. Bu gücün zayıflatılması için oruç tutulması gerekir. İkincisi, nefsi tahrik eden sebeplere son vermektir. Bu da arzu ve

⁴⁰² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 109^a-110^b.

⁴⁰³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 111^a-111^b.

⁴⁰⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 113^a-114^a.

istekleri tahrik eden şeylerden sakınmak ve uzleti tercih etmekle gerçekleşir. Üçüncüsü ise nefsin isteklerini mübah olan şeyler ile karşılayarak nefsi teskin etmektir. Bu yol, birçok insan için daha uygundur. Yahya Efendi'ye göre din gücünü takviye etmenin ise iki yolu vardır. Bunlardan biri, kişinin nefsiyle mücadele etmesinin dünyada ve ahirette ne tür faydaları olacağını kendisine açıklayarak kişinin bu kazancı arzulamasını sağlamaktır. Bu yolda ilgili hususların faziletine dair Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis-i şeriflerde yer alan bilgilerin okunması ve üzerinde düşünülmesi bir yöntem olabilir. Din gücünü takviye etmenin ikinci yolu ise din gücünün hevâ gücüne karşı mücadeleye tedricen alıştırılmasıdır. Böylece kişi kazanmanın lezzetini idrak ederek hevâ gücü ile olan mücadelesinden galip çıkabilir. Muhammed Yahya Efendi, birçok sâlikin seyr ü sülûkünde mürşidlerinin ikinci yolu tercih ettiklerini söylemektedir. Yahya Efendi sabır konusunu ele aldığı bu bölümün sonunda sabrın çoğu zaman uzlete bağlı olduğunu ifade ederek sabırdan sonra uzlet konusunu açıklamayı lüzumlu görmüştür.⁴⁰⁵

3.2.2.15. Uzlet

Uzlet, sözlükte "bir kenara çekilmek",⁴⁰⁶ "bedenen ve kalben bir şeyden uzaklaşmak"⁴⁰⁷ gibi anlamlara gelmektedir. İstilahta ise "inkitâ ve inzivâ suretiyle halka karışmaktan uzaklaşmak",⁴⁰⁸ "günah işlememek ve ihlâslı bir şekilde daha fazla ibadet edebilmek için toplumdan ayrılıp ıssız ve kimsesiz yerlere çekilmek"⁴⁰⁹ manalarını ihtivâ etmektedir. Kuşeyrî'ye göre uzlet, vuslat ehlinin bir sıfatıdır. Seyr ü sülûkünün başında olan bir müridin insanlardan ayrı yaşaması şarttır. Uzlet halindeki kişinin, halktan ayrı yaşamasının amacının insanların kötülüğünden uzak kalabilmek değil, onları kendi şerrinden koruyabilmek olduğunu bilmesi gerekir.⁴¹⁰ Sülûkün şartlarından birisi de susmaktır. Uzlet yaşamını tercih eden kimse etrafında konuşacak birisini bulamadığı için susar. Bu müridlerin uzlet şeklidir ve bedenle yapılmaktadır. Muhakkiklerin ise kalplerinde Allah'tan ve O'nun ilminden başka bir şey olmadığı için uzletleri kalp ile olmaktadır.⁴¹¹ Gerçek anlamda uzletin fayda sağlaması bir mekândan ayrılmakla değil, kişinin kendindeki kötü vasıfları değiştirmesi ile mümkündür. Bundan dolayı uzlet, "kötü huylardan ayrılmaktır" şeklinde de tarif edilmiştir.⁴¹²

⁴⁰⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 114^a-115^b.

⁴⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "azl", 11/40.

⁴⁰⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "azl", 334.

⁴⁰⁸ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "uzlet", 150.

⁴⁰⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Uzlet", 364.

⁴¹⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 197.

⁴¹¹ Necmüddin Kübra, *Usûlu Aşere*, 56.

⁴¹² Kuşeyrî, *er-Risâle*, 198.

Muhammed Yahya Efendi'ye göre uzlet âdâb-ı mâneviyyedendir. Uzlet lügatte ayrılık manasına gelmektedir. Yine uzlet, insanlardan ayrı kalmayı tercih etmek anlamında kullanılan bir kelimedir. Muhakkik âlimler uzlet ile insanlarla bir arada bulunma manasına gelen ihtilât kavramları hakkında farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bazıları uzletin daha faziletli olduğunu ifade ederlerken bazıları ise insanlarla bir arada bulunmanın daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş ayrılığını tâbiîn zamanına kadar geriye götürmek mümkündür. Ancak tâbiînin çoğu insanlarla bir arada yaşamayı uzletten daha faziletli kabul etmiştir.⁴¹³

Yahya Efendi uzletin daha efdal olduğunu kabul eden kişilerin bu fazileti arttırmak için uzletin bazı faydalarına dikkat çektiklerini ifade etmektedir. Bu faydalardan birincisi, Cenâb-ı Allah'a ibadet etmek, insanlar yerine Allah'a yalvarma ve O'ndan isteme melekesini kazanmaktır. İkincisi, günahlardan uzak kalmaktır. Üçüncüsü, fitnelerden ve düşmanlıklardan kurtulmaktır. Dördüncüsü, insanların kötülüklerinden emin olmaktır. Beşincisi, insanların beklentilerinden ve kişinin kendisinin de beklenti içinde olması durumundan kurtulmaktır. Altıncısı, ahmak kişileri görmekten uzak kalmaktır.⁴¹⁴

İnsanlarla bir arada bulunmanın faziletini kabul edenler ise bu durumun yedi faydasını ifade etmektedirler. Birincisi, öğretimdir. Bundan kastedilen ibadetlerin en büyüğü Allah'ın farz kıldığı ilmi öğrenmektir. İkincisi, fayda sağlama ve faydalanmadır. Fayda sağlamak ise çalışmak ve amel ile olur. Bu da ancak insanlarla birlikteyken gerçekleşir. İnsanlara faydalı olmak da kişinin ilmiyle veya malıyla gerçekleştireceği bir şeydir. Uzlet halinde iken bu faydaların gerçekleşmesi mümkün değildir. Üçüncüsü, insanların sıkıntılarını çekmek suretiyle edeplenmek yani nefsi terbiye etmektir. Dördüncüsü, insanlarla ünsiyet kurmaktır. Burada dikkat edilecek husus içki meclislerinde olduğu gibi haram işlemeye sebep olacak mekânlarda ve amellerde bir araya gelmemektir. Takvâli olmak için dinin gerekli gördüğü sözlerin ve davranışların yer aldığı mekânlara veya şeyhlerin meclislerine katılmaya çalışılmalıdır. Beşincisi, sevap kazanmak ve başkalarının sevaba girmesine vesile olmaktır. Sevap kazanmak için cenaze namazına katılmak, hasta ziyaretinde bulunmak, bayram, cuma ve farz namazlarda cemaate iştirak etmek gibi ameller gerçekleştirilebilir. Başkasının sevap elde etmesine vesile olmak için ise evin kapısını gelenlere açık tutmak gerekir. Kişi hasta olduğunda kendisini ziyarete gelen kişi hasta ziyareti sevabı, bir musibetle karşılaştığında kendisini ziyaret eden kişi taziye sevabı, eğer bir nimete kavuşmuş ise

⁴¹³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 115^b.

⁴¹⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 116^a.

kendisini tebrik etmek için ziyaret eden kişi de bu amelinin sevabını almış olur. Altıncısı, tevazu sahibi olmaktır. Tevazu, sâlikler için en faziletli makamlardan birisidir. Yedincisi, tecrübe kazanmaktır. Bu tecrübe, halkın arasına karışıp onların hallerine şahit olmakla elde edilir. İnsanın din ve dünya işlerini, doğuştan sahip olduğu yeteneği ve aklıyla anlaması her zaman mümkün olmayabilir. Bu, tecrübe ve ilgili konudaki ustalık bilgisi ile gerçekleşir. Kişinin bu tecrübeyi kazanması da uzlet ile değil insanların arasına karışmasıyla mümkündür. Bu deneyimin kazanılmasının önemi, sâlikin bunu kendi nefsinde tecrübe etmesidir. Sâlik sürekli uzlet ve halvette bulunursa bu tecrübeyi kazanamaz. Çünkü uzlet ve halvette bulunanlar kötü huyları terk ettiklerini zannedebilirler. Öfke, kin ve haset gibi özellikler kendi başına yaşayan insanda ortaya çıkmaz. Kalbi bu kınanan vasıflar ile dolu olan sâlikin hali, bedeninde çıban çıkan kişinin durumuna benzer. Bu çibana dokunup sıkılan olmadığı sürece kişi, bunun sıkıntısını fark etmez. Bu örnekten hareketle kalbi kin, haset, cimrilik, öfke, kibir, kendini beğenme ve diğer kınanan özelliklerle dolu olan bir kişi kendisinden farklı mizaca sahip birisinin herhangi bir davranışına muhatap olduğunda içindeki söz konusu kötü özellikleri ortaya çıkarabilir. Ancak kişi böyle bir durumla karşılaşmadığı sürece kınanan vasıfların kendisinde olmadığını düşünebilir. Sâlik kendisinde bu özelliklerin olup olmadığını uzletleyken değil insanlarla bir arada bulunduğu zaman tecrübe edebilir.⁴¹⁵

Muhammed Yahya Efendi, Nakşibendî meşâyihinin mânevî âdâb olarak kabul ettikleri uzletin tarifini şöyle yaptıklarını ifade eder. Uzlet, zâhiren insanlarla bir arada bulunurken bâtinen bir an dahi Cenâb-ı Allah'tan gafil olmamaktır. Ayrıca uzlet, kişiyi Allah'tan uzaklaştıran her şeyden kalbi muhafaza ederek her an Allah'ın huzurunda bulunulduğu bilincinde olmaktır. Kalbin Allah sevgisi ile dolu olup içine başka bir şeyin girmesine fırsat vermemektir. Kişinin kalbinin bu uzlet haline sahip olabilmesi, tüm günahlarından tövbe edip kâmil bir mürşidden tarikata bağlılık sözü alması ve her daim Allah'ı zikretmesi ile mümkündür. Yahya Efendi tarikata kabul edilmenin tövbeden sonra gerçekleşmekte olduğunu söyleyerek tövbe konusu açıklamanın gerekli olduğuna dikkat çekmektedir.⁴¹⁶

3.2.2.16. Tövbe

Tövbe sözlükte "utanmak",⁴¹⁷ "günahtan dönmek",⁴¹⁸ "itaatsizlikten itaate yönelmek"⁴¹⁹ ve "günahı en güzel şekilde terk etmek"⁴²⁰ anlamlarına gelmektedir.

⁴¹⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 116^a-117^b.

⁴¹⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 117^b-118^a.

⁴¹⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, "tvb", 8/138.

Terim olarak "kalpteki ısrar düğümünü çözüp Allah'a dönerek Rabb'in bütün haklarını yerine getirmek" manasındadır.⁴²¹ Tövbenin aslı Allah'a dönmektir. Tövbe kelimesi Allah için kullanıldığında ise Allah'ın kuluna mağfireti ile dönmesi anlamına gelmektedir. Yani Allah'ın kulunu bağışlaması demektir. Nitekim Allah günahları bağışlayan ve tövbeleri kabul edendir.⁴²² Râgıb el-İsfahânî tövbenin dört şartı olduğunu söylemektedir. Birincisi, kötü bir şey olmasından dolayı günahı terk etmektir. İkincisi, yaptığına pişman olmaktır. Üçüncüsü, bir daha günaha dönmeyeceğine kesin olarak karar vermektir. Dördüncüsü ise günahından dönüş yaparak amellerini düzeltmektir.⁴²³

Tövbe tasavvufta çeşitli şekillerde açıklanmıştır. Cüneyd-i Bağdâdî tövbenin günahı unutmak olduğunu söylerken Sehl et-Tüsterî tövbenin günahı unutmamak olduğunu ifade etmektedir.⁴²⁴ Cüneyd-i Bağdâdî'nin tarifi Cenâb-ı Hakk'ın büyüklüğünü düşünen ve Allah'ı zikretmekle meşgul olan hakikat ehli ve âriflerle ilgilidir. Sehl et-Tüsterî'nin tarifi ise seyr ü sülûkünün başında olan ve günah işlemesi muhtemel olan müridler için söz konusudur.⁴²⁵ Bazı sûfilere göre tövbe şeriatın kınadığı şeyden övdüğü şeye dönmektir. Sâliklerin vuslata ermek için uğradıkları menzillerin ilki, tâliplerin ulaştıkları makamların da birincisidir.⁴²⁶ Sûfilerden Ebu Ali Dekkâk tövbenin; tövbe, inâbe ve evbe olmak üzere üç derecesi olduğunu söylemektedir. Cezalandırılma korkusundan dolayı tövbe eden kişilerin tövbe sahibi olduğunu, sevap elde etmek için tövbe eden kişinin inâbe sahibi olduğunu, ceza korkusu veya sevap isteği ile ilgili olmaksızın sadece Allah'ın bu konudaki emrine riayet ederek tövbe eden kişinin ise evbe sahibi olduğunu belirtmektedir.⁴²⁷ İbn Atâ ise inâbe ve isticâbe olmak üzere iki tür tövbe olduğunu söylemektedir. Allah'ın azabından korkarak yapılan tövbeye inâbe tövbesi, Cenâb-ı Hakk'ın kereminden hayâ ederek yapılan tövbeye ise isticâbe tövbesi denildiğini ifade etmektedir.⁴²⁸ Zünnûn da avâmın tövbesinin günahlardan, havassın tövbesinin gafletten,⁴²⁹ nebîlerin tövbesinin ise başkalarının eriştiklerine ulaşmaktan âciz olduklarını görmekten mütevellit olduğunu söylemektedir.⁴³⁰

⁴¹⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, "tvb", 1/91; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "tvb", 1/233.

⁴¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "tvb", 1/233.

⁴²⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "tvb", 76.

⁴²¹ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "tevbe", 70.

⁴²² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "tvb", 1/233.

⁴²³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "tvb", 76.

⁴²⁴ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 143.

⁴²⁵ Süleyman Uludağ, "Tövbe (Tasavvuf)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/284.

⁴²⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 187.

⁴²⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 190.

⁴²⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 191.

⁴²⁹ Serrâc, *el-Lüma'*, 43.

⁴³⁰ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 144.

Muhammed Yahya Efendi, tövbe kelimesinin sözlükte rücû etmek ve gûnahtan dönerek Allah'a yönelmek manasına geldiğini ifade etmektedir. Dil bilimcilerin açıklamalarına göre tövbe en güzel şekilde günahı ve kötülüğü terk etmektir. Bu özür dilemenin en etkili yoludur. Yahya Efendi'ye göre özür dilemenin üç şekli vardır. Birincisi, kişinin günahı ve suçu olmasına rağmen ben yapmadım diyerek özür dilemesidir. İkincisi, kişinin şundan dolayı yaptım diyerek bir sebep göstererek özür beyan etmesidir. Üçüncüsü ise kişinin yaptığı şeyi ve kötülüğünü kabul edip bir daha yapmamaya kararlı olduğunu söyleyerek özrünü dile getirmesidir.⁴³¹

Şeyh Efendi'ye göre bazı kişiler, günahlardan Cenâb-ı Hakk'a dönmeye tevbe, mâsivâdan Allah'a dönmeye inâbe, itaatten Allah'a dönmeye ise evbe demişlerdir. Bazıları tövbeyi üç kısma ayırmışlardır. İlki ceza korkusundan dolayı dönüştür. Buna tevbe denilmektedir. Günahından dönen bu kişi tâ'ib diye isimlendirilmektedir. Yüce Allah *"Ey müminler! Hep birlikte tövbe ediniz."*⁴³² âyeti ile bu gruptaki kişileri mümin sıfatıyla vasıflandırmıştır. İkincisi, sevap kazanmak için olan dönüştür. Buna inâbe denilmektedir. Günahından dönen bu kişi de münîb diye adlandırılmaktadır. *"Rabbimize dönün ve O'na teslim olun."*⁴³³ âyetindeki emri yerine getiren bu gruptaki kişiler ise mukarrabîn sıfatına sahip olanlardır. Sonuncusu ise sevap kazanmak veya cezadan kurtulmak için değil sadece Allah'ın bu konudaki emrini yerine getirmek için olan dönüştür. Buna ise evbe denilmektedir. Günahından dönen bu kişiye ise evvâb denilmektedir. Bu şekilde günahlarından dönen kişiler ise *"O ne güzel kuldu! Şüphesiz o, Allah'a çok yönelen bir kimse idi."*⁴³⁴ âyetinde ifade edildiği üzere peygamberler ve nebilerdir.⁴³⁵

Muhammed Yahya Efendi şeriatla tövbenin manasının kınanan şeyden övülen bir şeye dönmek olduğunu söylemektedir. Tövbenin, pişmanlık, günahı terk etmek ve bir daha o günahı işlememeye karar vermek şeklinde üç şartı olduğunu açıklamaktadır. Yahya Efendi'ye göre tövbe ilim, hal ve amelin birlikteliğiyle ortaya çıkar. İlim, günahın zararının büyük olduğunu ve kul ile Allah arasında bir engel teşkil ettiğini bilmektir. Hal, kişinin Rabbi ile arasını ayıran bu günahından dolayı üzülmeye ve nedamet duymasıdır. Amel ise kişinin o günahı terk etmesi, bir daha yapmamak üzere karar vermesi ve geçmişteki hatalarını telafi etmeye gayret göstermesidir.⁴³⁶

⁴³¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 118^a-118^b.

⁴³² en-Nûr 24/31.

⁴³³ ez-Zümer 39/54.

⁴³⁴ Sâd 38/30.

⁴³⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 118^b.

⁴³⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 119^a-119^b.

Yahya Efendi'ye göre tövbe etmek farzdır. Yüce Allah "*Ey mü'minler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!*"⁴³⁷ âyeti ile bu farziyeti bildirmektedir.⁴³⁸ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "*Kalbime öyle şeyler gelir ki günde yetmiş defadan daha fazla istiğfar ederim.*"⁴³⁹ hadis-i şerifi hiç kimsenin tövbe etmekten müstağnî olamayacağını ortaya koymaktadır.⁴⁴⁰ Kişinin tövbesi "*Ey iman edenler! Allah'a içtenlikle tövbe edin.*"⁴⁴¹ âyetinde emredildiği üzere kusurlardan arınmış ve ihlâslı olmalıdır. Tövbenin fazileti ile ilgili olarak âyet-i kerîme ve hadis-i şerifleri de zikreden Yahya Efendi "*Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever.*"⁴⁴² âyetinin bunlardan biri olduğunu ifade etmektedir. "*Günahattan tevbe eden kimse, hiç günahı olmayan kimse gibidir.*"⁴⁴³ ve "*Günahattan tevbe etmek, asla o günaha dönmemektir.*"⁴⁴⁴ diye bilinen rivayetlerin de tövbenin faziletiyle ilgili olduğunu zikretmektedir.⁴⁴⁵

Muhammed Yahya Efendi'ye göre günahın ne olduğunu bilmek vaciptir. Günah, terk edilmesi veya yapılması Allah'ın emrine uygun olmayan şeydir. Günahlar üç başlık altında toplanabilir. Birincisi, insanın vasıfları ve ahlakî özellikleri ile ilgili olan günahlardır. İnsanın günah işlemesine sebep olan vasıflar rubûbiyet sıfatları, şeytânî sıfatlar, hayvânî sıfatlar ve vahşî sıfatlardır. Rubûbiyet sıfatları kibir, gurur, zor kullanma, övünme, zenginlik arzusu ve varlığını devam ettirme tutkusudur. Şeytânî sıfatlar haset, yoldan çıkmak, hilekârlık, münafıklık, bidat ve dalâlete sebep olmaktır. Hayvânî sıfatlar hırsızlık, yetim malı yemek, rüşvet gibi mide şehvetine konu olan günahları işlemek ve cinsel şehvete yol açacak eylemlere meyilli olmaktır. Vahşî sıfatlar ise öfke, kin, insanlara vurmak, kötü sözler söylemek, onları öldürmek veya mallarına zarar vermektir.⁴⁴⁶

İkincisi, kul ile Allah arasında olan günahlar ve kul haklarıyla ilgili olan günahlardır. Kişinin namaz kılmaması, oruç tutmaması Allah ile arasındaki günahlara örnektir. Kul haklarıyla ilgili günahlara örnek olarak ise zekât vermemek, adam öldürmek, insanların mallarını gasp etmek ve küfretmek gösterilebilir.⁴⁴⁷

Üçüncüsü ise büyük ve küçük şeklinde ikiye ayrılmış olan günahlardır. Bazı âlimler bu şekilde bir ayrıma karşı çıkmışlardır. Allah'ın emrine karşı gelinen her

⁴³⁷ en-Nûr 24/31.

⁴³⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 121^b.

⁴³⁹ Benzer rivayet için bkz. İbn Hanbel, *el-Müsned*, 29/391 (No. 17848).

⁴⁴⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 127^b-128^a.

⁴⁴¹ et-Tahrîm 66/8.

⁴⁴² el-Bakara 2/222.

⁴⁴³ İbn Mâce, "Zühd", 30 (No. 4250).

⁴⁴⁴ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 9/265 (No. 6636); Zeynüddîn Muhammed Abdürreâûf b. Tâcîl'ârifin b. Alî el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi 'i's-sagîr*, (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356), 3/285 (No. 3412).

⁴⁴⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 121^b-122^a.

⁴⁴⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 130^a-130^b.

⁴⁴⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 131^a.

durumun büyük günah olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak Yüce Allah'ın *"Eğer size yasaklanan (günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız."*⁴⁴⁸ âyeti günahların büyük ve küçük olarak tasnif edildiğini ortaya koymaktadır.⁴⁴⁹ Büyük günahların üç derecesi vardır. Birincisi, Allah'ı ve Peygamber'ini (s.a.v.) tanımaya engel teşkil eden günahlardır. Bu günahların başında küfür gelmektedir. Allah'ın azabından emin olduğunu düşünmek ve İlâhî rahmetten ümit kesmek, Allah'ın zâtı, sıfatları ve fiilleri ile ilgili her türlü bidatler de birinci gruptaki günahlardandır. İkincisi, kişilere yönelik işlenen günahlardır. Birisini öldürmek, bir kişinin uzvunu kesmek ve birini dövmek gibi günahlar büyük günahlardandır. Nesil karışıklığına sebep olan ve neslin korunmasının önünde engel teşkil eden zina ve livâta da bu grupta zikredilebilecek büyük günahlardandır. Üçüncüsü ise mal ile ilgili günahlardır. Bunlar hırsızlık, yetim malı yemek, yalancı şahitlik yaparak güç kazanmak ve yalan yere yemin ederek başkasının malını almaktır.⁴⁵⁰

Muhammed Yahya Efendi'ye göre sâlikin seyr ü sülûkünün başlangıcında en çok ihtiyaç duyacağı şey tövbedir. Sâlik tövbe etmeksizin seyr ü sülûke başlayamaz. Bundan dolayı sâlikin bir üstaddan tövbenin ne olduğunu ve nasıl tövbe edileceğini öğrenmesi gerekir.⁴⁵¹

Yahya Efendi tövbe eden kişilerin tövbelerini devam ettirme hususunda dört gruba ayırdıklarını ifade etmektedir. Birinci gruptaki kişiler tövbe ederler ve ömürlerinin sonuna kadar günaha dönmeyi akıllarına getirmezler. Bu tövbeye nasûh tövbe denir. Bu şekilde tövbe etmiş olan nefis için nefis-i mutmeinne denir.⁴⁵²

İkinci gruptaki kişiler itaat edilmesi istenen temel görevlerini yerine getirip doğru yoldan giderek büyük günahların tamamını terk ederler. Ancak bu kişiler günahlardan tamamen de kurtulamazlar. Yüce Allah bu kişilerin *"Ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve çirkin işlerden uzak duran kimseler"*⁴⁵³ olduklarını bildirmektedir. Günah işledikleri her durumda nefislerini kınar, pişman olur ve üzürlüler. Onların bu durumu âyet-i kerîmede şöyle bildirilmektedir. *"Yine onlar, çirkin bir iş yaptıkları, yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenlerdir."*⁴⁵⁴ Bu kişilerin nefsi, nef-i levvâme diye adlandırılır.⁴⁵⁵

⁴⁴⁸ en-Nisâ 4/31.

⁴⁴⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 131^b.

⁴⁵⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 133^b-135^a.

⁴⁵¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 141^b.

⁴⁵² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 141^b-142^a.

⁴⁵³ en-Necm 53/32.

⁴⁵⁴ Âl-i İmrân 3/135.

⁴⁵⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 142^a-142^b.

Üçüncü gruptaki kişiler tövbe ederek bir müddet istikâmet üzere yaşarlar. Ancak daha sonra şehvî arzuları baskın geldiğinden bilerek bazı günahları işlerler. Bununla birlikte itaat etmeye ve ibadetlerini yerine getirmeye devam ederek başka günahları da terk ederler. Bu şehvî arzuların gücünden kurtulmak için Cenâb-ı Allah'a dua ederler. Yüce Allah bu kişilerden âyet-i kerîmede şöyle bahsetmektedir: *"Diğer bir kısmı ise, günahlarını itiraf ettiler. Bunlar salih amelle kötü ameli birbirine karıştırmışlardır."*⁴⁵⁶ Bu kişiler nefisleri ile mücâhede ederek nefsânî arzularını terk etmeye niyet ederler, ancak nefislerinin aldatmacası ile bu niyetlerini hayata geçiremez ve sürekli ertelerler. Üçüncü gruptaki bu kişiler, nefs-i müsevvile olarak bilinmektedir.⁴⁵⁷

Dördüncü gruptaki kişiler ise tövbe ederek bir süre istikâmet üzere yaşarlar. Sonra akıllarına tövbeyi getirirler, günah işlemiş olmalarına üzülmeyen aynı günaha veya günahlara geri dönerler. Bununla birlikte Allah'ın lütfu ile bağışlanmayı umarlar. Allah'ın kerîm ve rahîm olduğunu, cennetinde kendisinin kalabalık etmeyeceğini, günahlarının O'nun ulûhiyetine bir zarar vermeyeceğini söylerler. Bu kişiler gönül ehline göre aklını yitirmiş olarak kabul edilir. Hâlbuki kişi *"İnsan için ancak çalıştığı vardır."*⁴⁵⁸ âyeti gereğince yapması gerekenleri yerine getirdikten sonra Allah'ın lütfundan bağışlanmayı umabilir.⁴⁵⁹

Muhammed Yahya Efendi gûnahta ısrar etmenin sebebinin gaflet ve şehvet olduğuna dikkat çekmektedir. Kişinin günahından dönmesinin, gafletin zıttı olan ilim ve şehvetin karşıtı olan sabır ile gerçekleşeceğini açıklamaktadır. Tövbe için mânevî bir ilaca ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Bu ilacın da ilmin tatlılığı ve sabrın acılığından elde edilecek bir ilaç olduğunu söylemektedir.⁴⁶⁰ Günahlarda ısrar etmenin gücünü kırarak bu konuda fayda sağlayacak bir diğer şey de âyet-i kerîmeleri okumak ve üzerinde iyice düşündürmektir. Günah ve isyanlarından dolayı geçmiş peygamberlerin ümmetlerinin İlâhî azapla cezalandırıldıklarını açıklayan âyetler üzerinde düşünerek kalbe Allah korkusunu yerleştirmek de gûnahta ısrar etmekten kurtulmak için bir çaredir.⁴⁶¹

Muhammed Yahya Efendi tövbe konusunu tüm ayrıntılarıyla açıklamış olmasını, bunun tarikata intisap eden sâlikler için önemli bir mesele olmasına bağlamaktadır. Yahya Efendi'ye göre kişi farz namazın başlangıcında iftitah tekbirini getirirken sahih bir niyetle namaza başlamazsa namazı sahih olmaz. Bu örnekten hareketle sâlik de

⁴⁵⁶ et-Tevbe 9/102.

⁴⁵⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 142^b-143^a.

⁴⁵⁸ en-Necm 53/ 39.

⁴⁵⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 143^b-144^a.

⁴⁶⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 147^a-147^b.

⁴⁶¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 151^a.

sülûkünün başlangıcında sahih bir tövbe ile bütün günahlarından dönmedikçe sülûkü sahih olmaz. Bundan dolayı mâneviyat yolunda ilerleyemez. Sâlikin sadece dili ile tövbe etmesi yeterli değildir. Sâlik öncelikle tövbenin esaslarını ve şartlarını bilmeli, sonra da tövbesinde devamlı olmalıdır. Niyetsiz namaz, namaz olarak sayılamayacağı gibi tövbesiz sülûk da sülûk olarak kabul edilemez. Tarikata intisap eden sâlik, mürşidinin huzurunda öncelikle bütün günahlarından tövbe eder sonra el alarak mürşidine biat eder. Mürşid tarafından kendisine öğretilen zikirleri ve virdleri yerine getireceğine söz verir. Sâlik, mürşidinin emrini arttırıp eksiltmeyerek ve kendi ictihadını terk ederek az ya da çok mürşidinin öğrettiğini yerine getirmek için sürekli çaba göstermelidir.⁴⁶²

3.2.2.17. Zikir

Zikir, sözlükte "bir şeyi anmak, hatırlamak"⁴⁶³ anlamlarına gelmektedir. İstilahta ise "gaflet ve nisyândan kurtulmak"⁴⁶⁴ manasındadır. Sûfilerden birisi zikrin, gafleti uzaklaştırmak olduğunu ve gaflet ortadan kaldırıldığı zaman sükût edilse dahi zikir halinde bulunulacağını söylemiştir.⁴⁶⁵ Başka bir ifadeyle zikir, unutilan şeyi hatırlamak veya unutulmuş olmayan yani hatırdaki bulunan şeyi yâdetmektir.⁴⁶⁶ Zikir, kalp ve dil ile olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır.⁴⁶⁷ Zikir, kulun Rabbiyle yakınlık kurmasını sağlayan önemli ibadetlerden birisidir.⁴⁶⁸ Kul, sürekli Rabbini zikrettiğinde O'nun dostu olur. Zikirdeki bu devamlılığı sebebiyle Allah da kulunun dostu olur ve kulunu karanlıklardan nura çıkartır.⁴⁶⁹ Zikir, Allah'a giden yolda yerine getirilmesi gereken önemli bir ödevdir. Nitekim zikirde devamlılık olmadığı sürece Allah'a ulaşmak mümkün değildir. Kul, kalbin sürekli zikir halinde olduğu mertebeye dil ile yapılan zikir sayesinde ulaşır. Ancak kalbin zikri daha etkilidir. Kul, kalp ve dil ile zikir halinde olduğunda sülûkünde kemâl seviyesine ulaşır.⁴⁷⁰

Muhammed Yahya Efendi'ye göre zikir kelimesinin iki anlamı vardır. Birinci manası, söylemek ve konuşmaktır. İkincisi ise bir şeyi kaybolmaması için sürekli zihinde tutmaktır. Bu da unutilmanın zıttıdır. Ayrıca zikir, Allah tarafından yapılması istenen bir şeyi yerine getirmektir. Zikir kavramı ile vacip veya mendub olan bir ameli

⁴⁶² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübeddî* (Belediye Yazmaları, 001113), 151^b-152^a.

⁴⁶³ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, "zkr", 5/346; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "zkr", 4/308; Reşat Öngören, "Zikir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/409.

⁴⁶⁴ Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, 45.

⁴⁶⁵ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 157.

⁴⁶⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "zkr", 179.

⁴⁶⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 301; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "zkr", 179.

⁴⁶⁸ Kâşânî, *Letâ'ifu'l-'lâm*, "Zikir", 248.

⁴⁶⁹ Necmüddin Kübra, *Risâle ile'l-Hâim*, (*Tasavvufî Hayat*), çev. Mustafa Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 83.

⁴⁷⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 301.

sürekli yapmak da kastedilir. Kur'ân ve hadis-i şerif okumak, nâfile namaz kılmak gibi ameller zikir olarak sayılabilir.⁴⁷¹

Yahya Efendi'ye göre kişinin kurtuluşa ermesi, Cenâb-ı Hakk'ı çok zikretmesi ile gerçekleşir. Nitekim bu durum *"Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz."*⁴⁷² âyeti ile belirtilmektedir. Kişi, Allah'ın isimlerinden herhangi birisiyle Rabbini zikredebilir. Yüce Allah *"De ki: (Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur."*⁴⁷³ buyurarak kendisinin nasıl zikredileceğini bildirmiştir. Bazı sûfiler en üstün zikrin "Lâ ilâhe İllallâh" olduğunu söylemişlerdir. Bazı muhakkikler ise Cenâb-ı Hakk'ı, Celâl ismi ile zikretmeyi tercih etmişlerdir. Zikir, cehrî ve hafî olarak yapılabilir. Sûfiler, mübtedî olan sâlikler için cehrî zikrin, muntehî olanlar için ise hafî zikrin daha uygun olduğunu söylemişlerdir. Azimete riayet etmek isteyen kişilerin ise dillerini hareket ettirmeksizin kalpleri ile zikrettiklerini belirtmişlerdir. Bazı kişilerin de zikr-i erre ile Allah'ı andıklarını ifade etmişlerdir.⁴⁷⁴ Yahya Efendi'ye göre Cenâb-ı Hakk'ı gizlice, açıktan, oturarak, ayakta veya kalben zikretmek mümkündür. Zikir esnasında asıl önemli olan şey kalbi başka şeylerden muhafaza etmektir.⁴⁷⁵

Muhammed Yahya Efendi, Hâcegân silsilesinde Hâce Mahmûd İncirfağnevî hazretlerinin zamanından Bahâeddîn Nakşibend hazretlerinin dönemine kadar zikrin cehrî ve hafî olmak üzere iki şekilde yapıldığını ifade etmektedir. Mahmûd İncirfağnevî'nin halifelerinden Alî Râmîtenî'ye cehrî zikri hangi niyetle yaptıkları sorulduğunda kendisi *"Ölmek üzere olanlarınıza, Lâ ilâhe illallâh (sözünü) telkin edin."*⁴⁷⁶ hadisini okumuş ve ölüye telkin olunmayacağını ve telkinin son nefesini vermekte olan kişiye yapılacağını söylemiştir. Dervişlerin de aldıkları her nefesin son nefesleri olabileceğine dikkat çekerek cehrî zikir ile Allah'ı andıklarını açıklamıştır.⁴⁷⁷

Yahya Efendi, Bahâeddîn Nakşibend zamanına gelindiğinde ise zikirdeki usûlün hafî zikre çevrildiğini ifade etmektedir. Bu değişikliğin sebebi olarak da Nakşibendî hazretlerinin Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî hazretlerinin ruhanîyetlerinden hafî zikir yapma hususunda aldığı emrin etkili olduğunu bildirmektedir. Bundan dolayı Nakşibendî hazretlerinin cehrî zikri terk ederek hafî zikir yaptıklarını açıklamaktadır.⁴⁷⁸

⁴⁷¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 152^a-153^a.

⁴⁷² el-Enfâl 8/45.

⁴⁷³ el-İsrâ 17/110.

⁴⁷⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 153^a-153^b.

⁴⁷⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 155^b.

⁴⁷⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 156^b.

⁴⁷⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 156^a.

⁴⁷⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 156^b.

Yahya Efendi'ye göre Nakşibendî tarikatında zikir, ism-i Celâl ve nefy ü isbât zikri olmak üzere iki kısımdan müteşekkildir. Mürşid, sâlike feyzine göre ism-i Celâl ve nefy ü isbât zikirlerini telkin eder. Tarikata intisap eden sâlikin üç hali vardır. Sâlik, ümmî, âlim-i fâsık veya âlim-i müttakî olabilir. Eğer sâlik ümmî ise kendisine tecdid-i iman ettirilip ilmihal bilgisi verilerek ehl-i sünnet akâidi öğretilir.⁴⁷⁹ Bu eğitimi tamamlayan sâlik daha sonra şeyhinin huzurunda nasuh tövbesi eder. Sâlikin tövbesindeki doğruluğu anlaşılınca kadar kendisinden hizmet ile meşgul olması beklenir. Sâlik bu hizmetin zorluklarına sabır ve tahammül edebilirse kendisine istiğfar ile meşgul olması söylenir. Sâlik, istiğfarı ile ibadetleri yerine getirme ve itaat etme hususunda olgunluğa erişince kendisinden salât ve selâm ile meşgul olması istenir. Sürekli salât ve selâmda bulunan sâlikte Hz. Peygamber (s.a.v.) sevgisi ortaya çıkar. Bundan sonra mürşid, sâlike hafî olarak yapılması istenen kelime-i tevhidi telkin eder.⁴⁸⁰

Eğer sâlik, âlim-i fâsık ise fîsk günahından arınması için kendisinden önce istiğfar etmesi istenir. Sonra istidatına göre kendisine salât ve selâmda bulunması söylenir. Daha sonra da hafî olarak kelime-i tevhid zikrine başlatılır. Kelime-i tevhid zikri dört vuruş esasına dayanan çâr darb usûlü üzere gerçekleştirilir. Çâr darb usûlüne göre zikir, şu şekilde yapılır: Sâlik nefesini tutar ve "Lâ ilâhe illallâh" kelimesinin "lâ"sını söylerken bunu zihninde göbek altından sağ memenin üzerine kadar uzatır. Sağ memenin üzerinden aldığı "ilâhe" kelimesini dimağına götürür. Sonra "illallâh" kelimesindeki ism-i Celâl'i sol memenin altında bulunan kozalak şeklindeki kalbinin üzerine şiddetli bir şekilde vurarak çâr darb usûlünü tamamlar. Bu sırada iç âleminde ortaya çıkan halden ötürü vücudunu sağa sola hareket ettirir. Sâlik, kelime-i tevhidi zikrederken başka bir söz söylemekten dilini muhafaza ettiği gibi kalbini de başka düşüncelerden korur. Kalbinde "lâ ma'bûde illallâh" manasını hâkim kılar. Yani kalbini her türlü dünyevî meşguliyetten arındırır. Yahya Efendi söz konusu bu zikrin seyr ü sülûkün sadece başlangıcı olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸¹

Sâlik, âlim-i müttakî ise kendisindeki ilimden kaynaklı seyr ü sülûküne engel teşkil eden bir hal varsa onun ortadan kaldırılması gerekir. Bunun için öncelikle sâlikten hizmet etmesi istenir. Sülûk için hazır olduğunda ise kendisine hafî zikir telkin edilir. Sâlik bu zikri kalben yapar ve bedenini hareket ettirmedeği gibi dilini de kıpırdatmaz.⁴⁸²

⁴⁷⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 156^b-157^b.

⁴⁸⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 160^b-161^a.

⁴⁸¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 161^a-161^b.

⁴⁸² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 162^a.

Muhammed Yahya Efendi sâlikin kendisine telkin olunan zikre devam ederek gerçekleştirdiği seyr ü sülûkündeki âdâbdan da bahsetmektedir. Yahya Efendi'ye göre Nakşibendî tarikatında iki önemli esas vardır. Bunlardan ilki Kur'ân ve sünnet-i seniyyeye mükemmel bir şekilde uymak ve diğeri ise kâmil bir şeyhe tam bir muhabbetle bağlı olmaktır. Bu muhabbetten kastedilen şey sâlik için ilk derece olan fenâ fi's-şeyh makamıdır. Bu makama ulaşan sâlikin kalbi şeyhinin dışındaki şeylere muhabbet duymaz. Sâlik, şeyhi vasıtasıyla birçok mânevî hasletleri elde eder. Ancak bu muhabbet uğraşarak ve zorluklarına katlanılarak ulaşılabilecek bir şey değildir. Allah bu muhabbeti dilediği kuluna nasip eder. Bu sebeple şeyh ile mürid arasında öncelikle istihare şarttır. İstihareden sonra şeyhe muhabbet gerçekleşir. Sâlik, cezbe ile seyr ü sülûküne devam ederken sohbetin gerekliliği ortaya çıkar. Bu sohbet esnasında dikkat edilecek bazı hususlar vardır. Bunlar, sohbetin ihlâslı bir şekilde olması, kalp huzuru ile gerçekleşmesi, şeyhin huzurunda olması, sohbet esnasında Allah'tan gafil olunmaması, kalpte başka şeylere yer verilmemesi, şeyhin kemâl sahibi olduğuna inanılması, şeyhin emrine bağlılık gösterilmesi, şeyhin emirlerinin önde tutulması ve şeyhin sözlerinin kötü görülmemesidir. Sohbet bu şartlara riayet edildiği takdirde İlâhî sırlar ortaya çıkar.⁴⁸³

Sâlik sohbet derecesine ulaştıktan sonra şeyhi tarafından kendisine râbıta emredilir. Râbıta sûfîlerin ıstılâhında müridin şeyhinin kaşına bakarak sûretini hayalinde canlandırması ve muhafaza etmesi anlamına gelmektedir. Ancak râbıtanın, ayakların kayabileceği bir makam olduğu da ifade edilmiştir. Bu durum akla putlara tapan kişi ile şeyhinin sûretini hayaline getirerek Allah'ı zikreden sâlik arasında ne fark olduğu sorusunu getirebilir. Bu bağlamda kafirlerin putlara ibadet amacıyla tapındıkları, dervişlerin ise şeyhlerine olan râbıtalarını ibadet olarak değil sadece şeyhlerinin kendilerini Allah'a ulaştırmaları için bir vesile olarak gördükleri söylenebilir. Nitekim Allah'ın muhabbeti ve cezbesi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kalbinden Hz. Ebû Bekir'in kalbine telkin olunarak ortaya çıkan bu mânevî bağ, kalpten kalbe kesintisiz bir şekilde devam ederek sâlikin mürşidine ulaşmıştır. Sâlik, İlâhî zikir ile meşgul olurken mürşidinin kalbini bir hazine gibi görür ve şeyhinin kalbinden kendi kalbine bu bağın ulaşmasını mânevî su yolundaki bir akışa benzetir. Bunun gerçekleşmesinin de ancak mürşidinin kendisini hazırlamasıyla olacağını düşünür.⁴⁸⁴

Râbıtanın sonrasâlike ism-i Celâl zikri telkin edilir. Sâlikte cezbe hali varsa zikir meclisinde bulunduğu zaman zikretmeden duramaz ve kalbi Allah'tan başka her türlü

⁴⁸³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübeddî* (Belediye Yazmaları, 001113), 165^b-166^b.

⁴⁸⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübeddî* (Belediye Yazmaları, 001113), 166^b-168^b.

şeyden arınır. Cezbe, sâlikin kalbini Cenâb-ı Allah'a meylettiren ve mübtedîlere mahsus bir haldir. Kendisinde cezbe olan sâlik için gereken şey ism-i Celâl zikri ile elde edilen Allah ile birlikte olma şuurunun getireceği maiyet-i zâtiyye cezbesinin sırrının ortaya çıkmasıdır. Buna hazır olan sâlik ism-i Zât zikri ile meşgul olarak sülûke devam eder. Eğer sâlikte cezbe mevcut değilse kalbi Allah'a yönelene kadar hafî olarak kelime-i tevhidi zikreder. Bu sırada kalbiyle de "Lâ ma'bûde illallâh" sözünün manasını düşünür. Böylece sâlikin kalbi Allah'a yöneldikten sonra kendisine ism-i Celâl zikri telkin olunur.⁴⁸⁵

Sâlik ism-i Celâl zikrini kalp, rûh, sır, hafî ve ahfâ ile gerçekleştirir. Kalp, emir âlemine ait olan ruh ile nefis-i nâtika arasında bir vasıta olup her şeyi idrak edendir. Konuşmak, görmek, işitmek ve düşünmek kalp sayesinde gerçekleşir. Ruh, kalbin bâtınıdır. Kalp, nefis ve cevherler ruhun izni olmaksızın bir amelde bulunamazlar. Sır, latîfe-i Rabbâniyye'dir. Ruhun bâtınıdır ve daha latiftir. Hafî, latîfe-i lâhûtiyyedir. Âlim sıfata mülâzemet eder. Sırrın bâtınıdır, hayret ve istiğrak mertebesidir. Ahfâ ise hafî gibi latîfe-i lâhûtiyyedir. Âlim zâta mülâzemet eder. Âlim kişinin tecellilerinin görünür olmasıdır. Bir kudsî hadiste *"Muhakkak ki cesette bir kalp vardır. Kalbin içinde fuâd vardır. Fuâdın içinde sır vardır. Sırrın içinde hafî vardır. Ve hepsinin içinde ahfâ vardır. Ve o en hafî olan da benim."* buyrulur bu latîfelere dikkat çekilmektedir. İnsanda bu latîfelerden başka nefis-i nâtika ve anâsır-ı erbaa denilen başka latîfeler de bulunmaktadır. Nefis-i nâtika halk âlemine yani yaratılış âlemine ait olan latîfedir. Anâsır-ı erbaa, ateş, hava, su ve topraktan müteşekkildir. Bunlara letâif-i süfliyye denilmektedir. Letâif-i süfliyyeden olan her bir şeyin letâif-i ulviyyeden olan bir şeye nisbeti vardır. Mesela ateşin nisbeti ruha, havanın nisbeti hafîye, suyun nisbeti ahfâyâ, toprağın nisbeti sırâ, nefis-i nâtikanın nisbeti kalbedir. Letâif-i ulviyyenin, anâsır-ı erbaadan müteşekkil olan insan bedeninde özel yerleri vardır. Kalp, sol memenin altındadır. Ruh, sağ memenin altındadır. Sır, göğsün sol tarafında kalbin üzerindedir. Hafî, göğsün sağ tarafında ruhun bulunduğu yerin üzerindedir. Ahfâ, sır ile hafînin arasında göğsün ortasındadır. Nefis-i nâtika, insanın dimağındadır. Kalp insanın bedeninde sultan değerinde ve nefis-i nâtika ise vezir konumundadır. Anâsır-ı erbaa da nefis-i nâtikanın içinde yer almaktadır.⁴⁸⁶

Muhammed Yahya Efendi'ye göre insanın vücudundaki söz konusu latîfelerin sahip oldukları bu özel bölgeler ism-i Zât zikrinin de yeridir. İsm-i Zât zikri yapacak olan sâlik temizliğine dikkat ederek eksiksiz bir şekilde abdestini alır, تنها bir

⁴⁸⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 169^b.

⁴⁸⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 169^b-171^b.

mekânda dizleri üzerine oturur. Gözlerini yumduktan sonra dudaklarını birleştirerek dilini damağına yapıştırır. Şeyhinin ruhaniyetine teveccüh ile râbîta yaparak şeyhinin kalbinden kendi kalbine feyz-i İlâhî'nin boşaldığını farz eder. Bu esnada dilini ve diğer âzâlarını hareket ettirmekten kaçınır. Üst dişlerini alt dişlerinin üzerinde yavaşça birleştirir. Kendisini Allah'tan uzaklaştıran her türlü düşüncüyü terk ederek Allah'ı zikretmeye devam eder. Hayalinde sadece Allah'ın ism-i Zât'ına yer verir. Bunun manası Allah'ın isim ve sıfatlarının dışındaki mutlak zâtıdır. Sâlik, Allah'ın hiçbir ortağı ve dengi olmadığını, her şeyi yaratanın Allah olduğunu, her şey O'na muhtaçken O'nun hiçbir şeye muhtaç olmadığını bilerek Rabbini tenzih eder ve böylece Allah'ın mutlak zâtını düşünür. Sâlik bu düşüncelerle zikre devam ederse Allah'tan başka şeyleri hatırına getirmeme hali süreklilik arz eder. Böylece şeyh, sâlikin latîfe-i kalbindeki zikri latîfe-i ruha aktarır. Bundan sonra sâlik ism-i Celâl'i latîfe-i ruhta hayal eder. Sâlik başka düşüncelerin ortaya çıkmaması ve latîfe-i ruhta meleke kazanmak için de fazla gayret sarfeder. Latîfe-i ruhta bu meleke kazanılınca şeyh, sâlikin zikrini latîfe-i sırta aktarır. Sâlik, latîfe-i sırda gayretini daha da artırır. Çünkü bu mertede sâlik için birçok tehlike söz konusudur. Sâlikin bu makamda zikrinden kaynaklı olarak bedeninde titreme, âzâlarında hareketlilik ve nabzında artış meydana gelirse bu gibi değişikliklere itibar etmeyerek zikrine devam etmesi gerekir. Ancak bu sayede tehlikelerden kurtulabilir. Makam-ı sırda da meleke kazanılınca şeyh sâlikin zikrini latîfe-i hafîye aktarır. Bundan sonra şeyh, sâlikin zikrini lâtife-i ahfâya aktarır. Sâlik bu makamda da kulluk âdâbına dikkat ederek ism-i Celâl'in ahfâda olduğunu düşünür. Bu sayede sâlik, zât-ı İlâhî'den gaflet etmekten ve kullukta dalgınlığa düşmekten kendini korumuş olur. Böylece sürekli Allah'a yönelip gafletten uyanık olarak güzel ahlakı elde eder. Sâlik bu makamda temkinli olmayı sürdürdüğünde şeyh, müridinin zikrini dimağındaki nefs-i nâtıkaya ulaştırır. Bundan sonra sâlik, ism-i Celâl'i nefs-i nâtıkada tasavvur eder. Bu makamda sâlikin bedeninde zayıflık ortaya çıkar. Artık sâlik, ayakta durmaya, oturmaya, hareket etmeye ve sakin kalmaya güç yetiremez. Bu güçsüzlükten dolayı sâlikte zikretme hususunda tembellik hali ortaya çıkar. Böyle bir durum yaşayan sâlik için cehrî zikr ile zikretmesi anâsırın kirlerini giderip cezbe-i ruhaniyetin gerçekleşmesi için çaredir. Bu durumdaki sâlikin cehrî zikir yapmasına izin vermemek bu yolda çekilen çile ve zorlukların faydasının yok olmasına sebep olur. Sonunda sâlikin ezkârı, evrâdı, itaat ve ibadetleri tamamen ortadan kalkar. Seyr ü sülûkteki bu ince mananın farkında olmayan şeyh, sâliki dalâlete sevk eder. Sâlik latîfe-i nefs-i nâtıkada meleke kazanınca saltanat-ı zikr ortaya çıkar. Sâlik, saltanat-ı zikr ile tüm bedeninin ism-i Celâl ile zikrettiğini görür. Hatta denizlerin, ağaçların ve gördüğü her şeyin ism-i Celâl ile zikrettiklerini

müşahede eder. Bu mertebeye ulaşıldığında şeyh sâlike nefy ü isbât için bir yol olan kelime-i müniciyyi yani "lâ ilâhe illallâh"ı telkin eder.⁴⁸⁷

Nefy ü isbât zikrinde lâ ilâhe illallâh kelimesi nefes tutularak telaffuz edilir. Tutulan nefes "lâ" derken göbek altından başa çekilir, "ilâhe" derken sağ omuza indirilir ve "illallâh" derken kalbe vurulur. Sâlik lâ ilâhe illallâh dediğinde "Muhammedün Resûlullah" ifadesini de aklına getirerek zikre devam eder. Sâlik bu zikri sayesinde bütün hallerinde zâhiren ve bâtinen Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tâbi olmayı arzu eder. Aynı anda nefy ü isbât zikri ile nefsin kötü isteklerini ortadan kaldırmak amaçlanmaktadır. Sâlik kelime-i tevhidi bir nefeste üç, beş, on bir veya yirmi bir kere söyleyebilir. Bu miktarlardan birinde zorluk yaşarsa yeniden nefes alır ve ardından nefesini tutarak güç yetirebildiği sayıda karar kılıp zikre devam eder. Ancak nefy ü isbât zikrinden beklenen neticenin hâsıl olması için yirmi bir kere zikretmek tavsiye edilir. Eğer bu sayıya ulaşamıyorsa bunun sebebi zikir âdâbı ile ilgili bir hususa riayet etmemek olabilir. Bu sebeple sâlikin zikir âdâbına dikkat etmesi önemlidir.⁴⁸⁸

3.2.2.18. Murakabe

Murakabe sözlükte "gözetlemek, korumak, kontrol etmek"⁴⁸⁹ ve "dikkati belli bir noktaya toplamak"⁴⁹⁰ demektir. Tasavvufta ise kulun, Rabbinin kendisinin bütün hallerinden haberdar olduğunu bilmesi manasına gelmektedir.⁴⁹¹ Kul bu mananın farkında olduğunda, kalbini Allah'ın zikrinden alıkoyan düşüncelere karşı murakabe eder.⁴⁹² Kişi kalbine gelen bu havâtır hususunda Allah ile murakabe halinde bulunursa, Allah'ın o kişinin âzâlarını hata ve günah işlemekten koruyacağı ifade edilmiştir.⁴⁹³ Murakabe, "içte ve dışta Hakk'a yönelmenin maksadını sürekli düşünmek" şeklinde de tanımlanmıştır.⁴⁹⁴ Sûfilerden İbrahim b. Havvas, dinî hükümlere riayet etmenin murakabe halini ortaya çıkaracağını ve murakabe halinin ise kalp ve âzâların fiillerinin Allah'ın rızası için ihlâslı olması neticesini meydana getireceğini ifade etmiştir.⁴⁹⁵ Aynı zamanda murakabe, uzuvları Hakk'a muhalefet etmekten korumaktır. Nefsin arzularına uymaya çağıran sebeplerden kaçınmak suretiyle nefsin gücüne karşı durmaktır.⁴⁹⁶

⁴⁸⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 171^b-175^a.

⁴⁸⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 175^a-177^b.

⁴⁸⁹ Cebeciğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, "Murâkabe", 343.

⁴⁹⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Murakabe", 255.

⁴⁹¹ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, "murakabe", 210.

⁴⁹² Serrâc, *el-Lüma'*, 54.

⁴⁹³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 273.

⁴⁹⁴ Kâşânî, *Letâ'ifu'l-lâm*, "Murâkabe", 498.

⁴⁹⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 274.

⁴⁹⁶ Kâşânî, *Elf Makâm*, 300.

Muhammed Yahya Efendi murakabe kelimesinin korumak, saklamak ve muhafaza etmek anlamlarına geldiğini ifade etmektedir. Sûfilerin murakabeyi sürekli Allah'a nazar ederek mahlûkatın görüntüsünü tamamen akıldan çıkartmak şeklinde tanımladıklarını söylemektedir. Yahya Efendi iki çeşit murakabeden bahsetmektedir. Bunlar murakabe-i avâm ve murakabe-i havâs'tır. Avâmın murakabesini, Allah'ın emrettiklerini yapıp yasakladıklarından kaçınmak ve Allah'ın, kullarının her halinden haberdar olduğunu düşünmek şeklinde açıklamıştır. Havâsın murakabesini ise müşâhede yoluyla sâlikin kalbinin ism-i Zât'a yani Allah lafzının manasına bağlı olması şeklinde ifade etmiştir. Yahya Efendi'ye göre ism-i Zât zikri ile meşgul olan kişi kendi nefsi ve başkalarıyla uğraşmaya güç bulamaz. Bu makamdaki sâlikte fenâ fillâh başlangıcı olan gaybet, sekr ve adem gibi haller ortaya çıkar. Bu mertebedeki sâlikin, şeyhinin izni ile lâ ilâhe illallâh kelimesini zikretmesi caizdir. Salık, bu zikrine lâ mevcûde illallâh ifadesinin manasını düşünerek devam eder. Bu, Allah'tan başka her şeyin varlığının nefy edildiği, Allah'ın varlığının ise isbât edildiği bir makamdır. Bu makamdaki sâlik nereye bakarsa baksın ism-i Zât'ın ifade ettiği manayı müşâhede eder. Havâsın bu murakabesi Allah'ın vahdet sırrına erişildiği bir murakabedir.⁴⁹⁷

Yahya Efendi'ye göre sâlik kalbiyle murakabeye devam ederken lâ ilâhe illallâh zikriyle meşgul olur. Sâlikin bu zikrinin bir gün ve gecede beş bin defadan az olmaması gerekir. Ancak zikrin sayısının daha fazla olmasında bir sakınca yoktur. Sâlik, murakabeye devam etmesi neticesinde ulaştığı fenâ fillâh mertebesinin başlangıcında nefy ü isbât zikri ile meşgul olarak söz konusu fenâ durumunu tamamlar. Böylece velâyet-i suğra diye isimlendirilen bekâ billâh derecesine ulaşınca kendisine zikirlerin ikinci kısmı olarak bilinen nâfile namazlar öğretilir. Yahya Efendi, Hakk'a ulaşmak arzusunda olan kişinin nâfile ibadetleri yerine getirmesinin gerekli olduğuna dikkat çekmektedir. "*Kulum nâfile ibadetlerle de bana yaklaştırmaya devam eder, ta ki ben onu severim. (Sevince de) artık onun işiten kulağı, gören gözü, konuşan dili, tutan eli, yürüyen ayağı olurum.*"⁴⁹⁸ hadis-i şerifini zikrederek Allah'a yakınlığın nâfile ibadetler ile gerçekleşeceğini ifade eder.⁴⁹⁹

Yahya Efendi'ye göre sâlik ilk olarak farz namazların öncesinde ve sonrasındaki sünnet namazları kılmaya özen gösterip bu nâfilelere devam eder. Sonrasında diğer nâfile ibadetleri yerine getirmek de gereklidir. Bu nâfileler dört kısımdır. Birincisi, nâfile namazlardır. İkincisi, nâfile oruçtur. Üçüncüsü, Kur'ân-ı Kerîm okumaktır. Dördüncüsü ise virdlerdir. Bu dört kısımdan birinci ve ikinci kısım velâyet-i suğra diye

⁴⁹⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 177^b-179^a.

⁴⁹⁸ Buhârî, "Rikâk", 38 (No. 6502).

⁴⁹⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 179^b-180^a.

isimlendirilmiş olan bekâ billâh derecesine ulaşan sâlikin yerine getirmesi gereken nâfilelerdir. Bu makama erişen sâlikin gün içerisinde edâ etmesi gereken nâfile namazlar vardır. Sâlik, akşam namazından sonra altı veya on iki rekât evvâbin namazını edâ eder. Yatsı namazının vakti girince yatsı namazının öncesinde ve sonrasında toplam altı rekât nâfile namaz kılar. Bir süre uyuduktan sonra kalkar ve dört rekâtтан on iki rekâta kadar kılınabilecek olan teheccüd namazını edâ eder. Sâlik sabah namazını kıldıktan sonra kerahet vaktinin çıkmasını bekler. Sonrasında iki rekât işrâk namazını edâ eder. Namazdan sonra bazı duaları okuyarak ardından bu niyazlarının kabul edilmesi için iki rekât nâfile namaz kılar. Yine namazdan sonra okuduğu bazı duaları müteakiben gündüze ulaşmanın şükrünü yerine getirmek için iki rekât namaz kılar. Bu namazdan sonra da dualarını okumaya devam eder ve akabinde kefareti niyetiyle iki rekât daha namaz kılar. Sâlik duhâ vaktinin girmesiyle dört, sekiz veya on iki rekât şeklinde kılabilceği duhâ namazını edâ eder. Yahya Efendi eserinde söz konusu nâfile namazlarda hangi sûre ve ayetlerin okunması gerektiğine, namazlardan sonra hangi dua ve zikirlerle devam edileceğine de yer vermektedir. Sâlik duhâ namazını kılıp dualarını okuduktan sonra bir süre kaylûle yapar. Bu kısa uyku gece teheccüd namazına kalkabilmek için gereklidir. Bu kaylûleden sonra devlet dairesinde çalışan kişiler kalbî murakabeye riayet ederek işleri ile meşgul olurlar. İş olmayan kişiler ise hücrelerinde Allah'tan bir an için dahi gafil olmayarak zikir ve murakabeye devam ederler. Zikir ve murakabe hali öğle vaktine kadar devam eder. Öğle namazının vakti girince abdestlerini yenileyerek öğlenin sünnetini, ardından cemaatle farzını ve son sünnetini kıldıktan sonra dört rekât daha nâfile namaz kılarlar. Ayrıca, sâlik her abdest alışından sonra şükür niyetiyle iki rekât nâfile namaz kılmayı ihmal etmemelidir. Mescide her girdiğinde tahıyyatü'l-mescid namazı kılmalıdır. Her gün ya da en azından haftada bir defa tesbih namazı kılması da önemlidir. Muhammed Yahya Efendi, sâlikin kıldığı farz veya nâfile tüm namazlarında zâhirî ve bâtinî âdâba riayet etmenin önemine dikkat çekmektedir. Sâlikin namazlarını huşû ve hudû içinde edâ etmesinin farz olduğunu hatırlatmaktadır. Velâyet-i suğra makamına ulaşan sâlikin Nakşibendî tarikatının evrâdından kabul edilen söz konusu nâfile namazların tümüne devam etmesi gerekir. Sâlik bu nâfile namazlara devam ederek ve Allah'ın da ihsanı ile velâyet-i suğranın sonuna ulaşarak velâyet-i kübra derecesi ile şereflenir.⁵⁰⁰

Muhammed Yahya Efendi velâyet-i kübranın, sıddıkların makamı olduğunu söylemektedir. Yahya Efendi'ye göre bu makama ulaşan sâlikin Kur'ân okumak ile meşgul olması gerekir. Bu mertebede Kur'ân kıraatine daimi surette devam etmek

⁵⁰⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 180^a-186^a.

Nakşibendî tarikatının evrâdındandır. Sâlikin İlâhî yakınlığa vesile olacak zikirleri yapması elzemdir. Özellikle Kur'ân okumak bütün zikirlerin en üstünüdür. Müntehî sâliklerin Kur'ân'ı vird edinip gece-gündüz okuyarak birkaç gün içinde hatmetmeleri gerekir. Bu konuda bazı şeyh efendiler Kur'ân'ın bir günde hatmedilmesini gerekli görürken, bazı şeyh efendiler ise iki veya üç günde bir hatmedilmesini uygun bulmaktadır. Bazı ârifler ise haftada bir veya ayda bir hatmetmenin mümkün olabileceğini söylemiş olmakla birlikte sahabeden bazılarının Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetme hususundaki uygulamalarından hareketle haftada bir hatmetmenin daha uygun olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁰¹

Muhammed Yahya Efendi Kur'ân-ı Kerîm hatminde dikkat edilmesi gereken tertipten de bahsetmektedir. Bu sıraya göre cuma gecesi Bakara Sûresi'nden En'âm Sûresi'ne kadar, cumartesi gecesi En'âm Sûresi'nden Yûsuf Sûresi'ne kadar, pazar gecesi Yûsuf Sûresi'nden Tâhâ Sûresi'ne kadar, pazartesi gecesi Tâhâ Sûresi'nden Ankebût Sûresi'ne kadar, salı gecesi Ankebût Sûresi'nden Secde Sûresi'ne kadar, çarşamba gecesi Secde Sûresi'nden Rahmân Sûresi'ne kadar, perşembe gecesi Rahmân Sûresi'nden Fîl Sûresi'ne kadar okunur. Sâlik, cuma gecesi akşam ile yatsı arasında hatmederek sevabını Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ailesine, önceki peygamberlere, sahabe-i kirâma ve Nakşibendî tarikatının büyüklerine hediye eder.⁵⁰²

Yahya Efendi'ye göre müntehî sâliklerin Kur'ân okurken dikkat etmeleri gereken bazı âdâb esasları vardır. Sâlik öncelikle abdestini güzelce almalıdır. Sonra temiz bir mekânda, kibleye dönük bir şekilde dizleri üzerine oturup tövbe ve istiğfar etmelidir. Ardından kalbini her türlü şeyden arındırıp Kur'ân-ı Kerîm'i saygı ile açıp istiâze ve besmele ile başlayarak Fâtiha Sûresi'ni okumalıdır. Sâlik kıraati sırasında âyetlerin manalarını düşünmeye odaklanmamalıdır. Zihni sürekli Allah'a tövbe etmekle meşgul olmalı ve Kur'ân'ı İlâhî kelâmı dinler gibi okumalıdır. Sâlik Allah'ın kudretini ve azametini tefekkür ederek İlâhî kelâmın vesilesi ile ortaya çıkacak olan İlâhî sırları beklemelidir. Kur'ân ahlakı ile ahlaklanmaya ve ahkâmı ile hükmetmeye azmetmelidir. Müjde içerikli ayetleri okuduğunda sevinirken tehdit ihtivâ eden ayetler karşısında ise korkmalıdır. Kur'ân'ı tecvid ve tertil üzere okumalıdır. Sâlikin Kur'ân okurken dikkat etmesi gereken bu âdâb esasları Kur'ân tilavetinin şartlarındandır.⁵⁰³

Muhammed Yahya Efendi nâfile ibadetlerin dördüncüsünün vird ve hiziplere devam etmek olduğunu söylemektedir. Yahya Efendi'ye göre sâlikin tarikatta bir mertebeye ulaşmasından sonra gece-gündüz bazı zikirler ile meşgul olmak yerine daha

⁵⁰¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 186^a-187^b.

⁵⁰² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 187^b.

⁵⁰³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 187^b-188^a.

faziletli olan vird ve hiziplere devam etmesi önemlidir. Yahya Efendi eserinde bu vird ve hiziplerin neler olduğuna, hangi âyet, sûre ve duaların okunacağına yer vermiştir. Şeyh Efendi'ye göre bu vird ve hiziplerin okunması gereken belirli vakitler vardır. *"Güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tespih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tespih et ki hoşnut olasın."*⁵⁰⁴ âyetinde bu vakitlere işaret olunmuştur. Bundan dolayı sâlikin bu faziletli vakitlere riayet etmesi İlâhî feyzin kesilmemesi için oldukça önemlidir. Eğer sâlik, vaktin virdini terk ederse mutlaka başka bir vakitte bunu kaza etmelidir.⁵⁰⁵

Yahya Efendi, pazartesi ve cuma gecelerinin evrâdı olarak gerçekleştirilen hatm-i Hâcegân'dan da bahsetmektedir. Hatm-i Hâcegân'ın şartlarını şu şekilde açıklamaktadır. Hatm-i Hâcegân yapacak olan kişi Nakşibendî tarikatına müntesip olmalı veya tarikata mensup bir kişi tarafından kendisine izin verilmiş olmalıdır. Hatm-i Hâcegân'a katılacak kişi abdestli olmalıdır. Temiz bir yerde kibleye dönük bir şekilde diz üstü oturmalıdır. Tövbe ve istiğfarda bulunarak nefsinin kötü huylardan temizlemeli ve kalbini başka şeylerden arındırmalıdır. Şeyhine râbıta yaparak ondan gelen İlâhî feyzin belirtilerini mülâhaza etmelidir. Muhammed Yahya Efendi eserinde hatm-i Hâcegân esnasında okunması gereken dua, sûre ve salavâtların neler olduğunu da zikretmektedir.⁵⁰⁶

Yahya Efendi yüz hatm-i Hâcegân'ın şartlarını da ifade etmektedir. Yahya Efendi'ye göre hatm-i Hâcegân sırasında okunacakların sayısı eksiltmek veya arttırmak suretiyle değiştirilmemelidir. Hatm-i Hâcegân hafî olarak gerçekleştirilmelidir. Hatm-i Hâcegân esnasında gözler kapatılmalı ve kalbe yönelip yapılan râbıta vasıtasıyla şeyhden kalbe akacak olan ruhânî feyze engel teşkil edecek gaflet halinden kaçınılmalıdır. Eğer bu hatm-i Hâcegân kalabalık bir grupla yapılacak ise okunacak zikirler hatm-i Hâcegân'a katılan kişiler arasında paylaştırılmalıdır. Hatm-i Hâcegân'ın bitiminde hazır bulunan cemaate tatlı ikram edilmelidir. Sonrasında herkes kendi işleri ile meşgul olmalıdır.⁵⁰⁷

Muhammed Yahya Efendi hatm-i Hâcegân'a bu ismin verilmesinin sebebini şöyle açıklamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm diğer semâvî kitapların tamamının sırlarını ihtiva eder. Fâtîha Sûresi de Kur'ân'ın sırlarını toplayan bir sûre olarak kabul edilmektedir. Hatm-i Hâcegân, Fâtîha Sûresi ile başlayıp yine bu sûre ile bittiğinden dolayı hatm-i Hâcegân yapan kişiler Kur'ân'ın tamamını okuyup hatmetmiş gibi kabul edilirler. Bu sebeple söz konusu zikre böyle bir isim verilmiştir. Hâcegân nisbeti ise Bâyezîd-i Bistâmî, Hâce

⁵⁰⁴ Tâhâ 20/130.

⁵⁰⁵ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 188^b-190^a.

⁵⁰⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 190^a-190^b.

⁵⁰⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 191^a-194^b.

Ebû Yakûb Yûsuf Hemedânî, Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî ve Hâce Muhammed Bahâeddîn Şâh-ı Nakşibend hazretlerinin bu hatme devam etmelerinden dolayı onlara nisbetle hatm-i Hâcegân diye isimlendirilmiştir.⁵⁰⁸

3.2.2.19. Kelimât-ı Kudsiyye

Muhammed Yahya Efendi'ye göre kelimât-ı kudsiyye Nakşibendî tarikatının erkânını ihtivâ eden on bir kelimedenden müteşekkildir. Mübtedî sâliklerin riayet etmesi gereken bu on bir kelime, az sözle çok mananın anlatıldığı esaslardır. Bu on bir kelime hûş der-dem, nazar ber-kadem, sefer der-vatan, halvet der-encümen, yâd-kerd, bâz-geşt, nigâh-dâşt, yâd-dâşt, vukûf-i zamânî, vukûf-i adedî ve vukûf-i kalbî'dir.⁵⁰⁹

Hûş der-dem, zikreden sâlikin nefes alıp verdiği hiçbir vakitte Allah'tan gafil olmaması anlamına gelmektedir. Nefeslerine sahip olamayan nefesine sahip olamaz; nefesine sahip olamayan da helâk edenlerden olur denilmiştir. Nefes alıp verirken gafletten kurtulmayı başaran kişi Allah'ın bir sırrından haberdar olur.⁵¹⁰

Nazar ber-kadem, sâlikin çarşı-pazarda yürürken bakışlarını ayaklarına yöneltmesi ve etrafına nazar etmeyerek önüne bakması demektir. Mübtedî sâlikin etrafına bakınması ile gördükleri şeyler kalbinde yer eder ve böylece kalbinde dağınıklığa sebep olur. Mübtedî olan kişinin kendisini bu durumdan koruması gerekir. Aksi halde zihnin ve fikrin dağınıklıktan kurtulup bir noktada toplanması ve kalp huzurunun olması mümkün değildir.⁵¹¹

Sefer der-vatan, mâsivâyı terk edip Allah'a yönelerek sefer etmek, kınanan kötü huylardan övülen güzel ahlaka sefer etmek, ilm-i yakînden ayn-i yakîne sefer etmek ve ayn-i yakînden Hakk-ı yakîne sefer etmek anlamlarında kullanılan bir terimdir. Sâlik söz konusu bu seferleri gerçekleştirmediği sürece Allah'a yakınlık sağlayamaz.

Halvet der-encümen, sâlikin zâhiren toplum arasındayken bâtinen Cenâb-ı Hak'tan bir an dahi gafil olmaması demektir. Bu, müntehî sâlikin halidir. Mübtedî sâliklerin ise insanlarla birlikte bulunduklarında kalplerinde ayrılık ve nisbetlerinde bir eksiklik ortaya çıkar. Bu sebeple şeyh efendiler, sâliklerinin insanlarla kaynaşmalarına rıza göstermezler. Bundan dolayı mübtedî sâlikler için insanlardan uzaklaşarak uzlet halinde bulunmaya ve Allah ile ünsiyet sağlamaya ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir. Yahya Efendi esasında Kur'ân'da ve sünnette zâhiren halvetin bir yerinin olmadığına dikkat çekmektedir. Hatta bunun bir bidat olduğunu da ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in

⁵⁰⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 194^b-195^a.

⁵⁰⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 197^a.

⁵¹⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 197^b.

⁵¹¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 197^b-198^a.

(s.a.v.) insanlardan uzaklaşıp uzlete çekilmediğini ve halveti tavsiye etmediğini vurgulamaktadır. Zâhirde insanlara dini anlatırken bâtında Hakk'a niyaz halinde bulunduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde sahabenin de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine uyarak zâhirde toplum içindeki ilişkilerini sürdürürken bâtında Allah ile müzakere halinde bulunduklarını belirtmektedir. Yüce Allah'ın bu kişileri "*Hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan alıkoymadığı birtakım adamlar.*"⁵¹² buyurarak övdüğünü söylemektedir. Yahya Efendi, Hâcegân tarikatında halk içindeyken Hak ile halvet durumunda olmanın tercih edildiğini ifade etmektedir. Şeyh Efendi'ye göre insanlarla birlikte bulunmak kişiyi Hak ile halvet halinde bulunmaktan alıkoymadığı sürece toplum içinde bulunulabilir. Bu ise müntehâ sâlikler için mümkün olan bir haldir.⁵¹³

Yâd-kerd, nefesi tutarak kelime-i tevhîdi zikretmek demektir. Hâcegân tarikatının şeyhleri, sâliklerin kalplerini temizlemek için onları yâd-kerd ile meşgul ettiklerini ifade etmişlerdir.⁵¹⁴

Baz-geşt, sâlikin nefesini tutup zikirle meşgul olduğu sırada bir ara durup nefesini salıvermesi ve iki nefes arasını korumak için "Allâhümme ente maksûdî ve rızâke matlûbî"⁵¹⁵ cümlesini söyleyerek manasını düşünmesidir. Böylece sâlik, zihnini ve kalbini başka düşüncelerden korumuş olur. Sâlik, bu cümlenin manasını mülâhaza ettiğinde Cenâb-ı Allah sâlikin kalbinde maksûdiyet sıfatı ile tecelli eder böylece sâlikin aşkı Allah'a olur ve bir an dahi Allah'ı zikretmeden duramaz.⁵¹⁶

Nigâh-dâşt, kalbi dünyevî düşüncelerden korumak demektir. Sâlikin zikirle meşgul olduğu sırada aklına gelebilecek her türlü düşünceden kendini koruyabilmesidir. Sâlik zikre devam ederken kendisinde mâsivâ ve havâtıra dair bir şey ortaya çıktığında hemen istiğfar etmelidir. Eğer bu durumdan kurtulamazsa yeniden abdest almalıdır. Bu da yeterli olmaza gusûl etmelidir. Bu da fayda sağlamazsa bağılılık sözü verdiği zâta yönelerek hal diliyle niyaz etmelidir. Söz konusu havâtır kalbine koyup cehrî olarak ism-i Celâl'i şiddetli bir şekilde kalbindeki havâtırın üzerine vurarak o düşünceleri ortadan kaldırmalıdır. Mübtedî sâlik için havâtır, seyr ü sülûkünde bir engel teşkil eder. Bundan dolayı sâlik kalbini havâtırdan korumaya çalışmalıdır. Sâlik, Allah'ın zâtını müşahade ederek ve Allah'ın isim ve sıfatlarından tecelli eden nuru mükâşefe edip de müşahade makamına ulaştığında havâtırdan korunmuş olur.⁵¹⁷

⁵¹² en-Nûr 24/37.

⁵¹³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 198^a-198^b.

⁵¹⁴ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 198^b.

⁵¹⁵ "Allah'ım! Maksadım sensin ve isteğim senin rızandır."

⁵¹⁶ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 199^a.

⁵¹⁷ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 199^a-200^b.

Yâd-dâşt, Allah Teâlâ'ya, her halde ve her şeyde murâkib olmak manasına gelmektedir. Bu, müntehî sâliklerin halidir. Sâlik kalbine gelen havâtırda dahi Allah'ın vahdet-i vücudunu mülâhaza eder. Böylece o havâtır yok olur.⁵¹⁸

Vukûf-i zamânî, sâlikin içinde bulunduğu halin farkında olması ve geçmiş zamanı muhasebe etmesi anlamına gelmektedir. Sâlikin her vaktin gereğince amelde bulunması elzemdir. Sâlik her akşam o gün hangi iş ile uğraştığının ve her sabah o gece ne ile meşgul olduğunun muhasebesini yapmalıdır. Zamanını Allah'a itaat ile mi geçirdi yoksa Allah'ın emirlerine karşı gelerek mi geçirdi diye düşünmelidir. Eğer zamanını itaat ile geçirdiyse Allah'ın bu hususta kendisine yardımcı olmasından dolayı hamdedip itaate devam etmelidir. Eğer zamanını gaflet ile geçirdiyse tövbe ve istiğfarda bulunmalıdır. Mübtedî sâlik vaktini günah işleyerek ziyan edebilir. Bu sâlikin tövbe ederek günah işlemek hususunda kararlı olması ve itaat etmeye çalışması gerekir. Mutavassıt sâlik, vaktini gaflet ile zâyî edebilir. Bu sâlikin kalbindeki gafleti ortadan kaldırması, istiğfar ederek gaflete düşmemeye gayret etmesi ve Allah'ın huzurunda bulunmak için çaba sarf etmesi gerekir. Müntehî sâlik ise vaktini mâsivâ ile ziyan edebilir. Bu sâlikin kalbini perdeleyen mâsivâyı ortadan kaldırıp istiğfarda bulunarak İlâhî nurları müşahedeye yoğunlaşması gerekir. Sâlik hangi mertebede olursa olsun vaktini muhafaza ve muhasebe etmeli, vaktini daha iyi işler için harcamalı ve kaybettiklerini elde etmeye çalışmalıdır. Bunların tümü sâlik için farzdır.⁵¹⁹

Vukûf-i adedî, nefesi tutmak suretiyle kelime-i tevhîdi zikrederken tekil sayılardan birini esas alarak söz konusu zikirde sayıya riayet etmek demektir. Vukûf-i adedînin faydası zikirle meşgul olan sâlikin kalbini havâtırdan muhafaza ederek kalb huzuru ile zikre devam etmesini sağlamaktır.⁵²⁰

Vukûf-i kalbî, kalbe teveccüh edip basiret ile kalbin hakikatine bakıp durmak demektir. Sâlikin süreklilik arz eden bakışı neticesinde kendisinde gaybet eseri, cezbe hali veya sülûkten bir hal ortaya çıkar. Sâlikin halleri değişebilir. Sâlik her defasında içinde bulunduğu hale uygun amellerde bulunmalıdır. Sâlik her durumda kalbine dikkat etmeli ve gaflete fırsat vermeyerek içerisinde bulunduğu hale uygun davranmaya devam etmelidir. Böylece Allah'ın inayetine mazhar olan sâlikte tarikata bağlılık gerçekleşir ve sâlik amacına ulaşır.⁵²¹

Muhammed Yahya Efendi, eserin hâtime kısmına geldiğinde sâliklere hitâben buraya kadar anlattıklarını kısaca özetleyerek önemli gördüğü bazı konulara bir kez

⁵¹⁸ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 201^a.

⁵¹⁹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 201^b-202^a.

⁵²⁰ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 202^a.

⁵²¹ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 202^a-202^b.

daha dikkat çekmiştir. Yahya Efendi'nin üzerinde durduğu hususlar şunlardır: Dervişlik başından sonuna kadar edep tahsil etmek ve kullukta doğru yoldan ayrılmamaktır. Derviş, kulluğunun bilincinde olup daima Allah'a ibadet etmelidir. Ancak bu şekilde Cenâb-ı Hakk'ın lütfuna mazhar olarak iki cihan saadetini yakalayabilir. Tasavvufta önemli bir yere sahip olan âdâb esaslarının öğrenilebilmesi için dervîşi terbiye edecek bir şeyhe ihtiyaç vardır. Şeyh, evvel emirde dervîşlere zâhirî âdâbı öğreterek onların mânevî âdâbı daha kolay anlamalarına vesile olan kişidir. Dervîşin insân-ı kâmil mertebesine çıkmasına vesile olan şeyhe irşad edici olmasından ötürü mürşid de denilir.

Dervîş kendisini irşad eden şeyhi vasıtasıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kavuşur, O'nun aracılığıyla da Cenâb-ı Hakk'a yakınlaşır. Ancak Allah'a tam anlamıyla yaklaşma kulun İlâhî emirlere itaat etmesi ve ibadetle meşgul olmasına bağlıdır. Dervîş, ibadet ve taatini şeriatte esasları belirtildiği üzere büyük bir gayret içinde, kulluğunun bilincinde olarak gerçekleştirmelidir. Şeriat esaslarını nefsinin hevasına göre te'vil etmemeli ve ilhad yolundan uzak durmalıdır. Hiçbir surette kulluk yolundan ayrılmamalıdır. Bu vasıfları taşıyan kişiye gerçek manada dervîş denilir. Dervîş, zâhirî ve bâtinî âdâb esaslarına riayet ederek daima zikir ile meşgul olmalıdır. Zikir esnasında ise Allah'ı anmanın sırrına vâkıf olmalıdır. Kalbin dünya sevgisinden arındırılmadan Allah'ı sadece dil ile anmanın dervîşe bir faydası yoktur. Dervîşlik süte maya katmak mesabesinde olup tevhidin sırrına ulaşmak ve bu hususta pişmanlık yaşamamak için kişinin tercih etmesi gereken özel bir haldir.⁵²²

Bununla birlikte bazen kişileri, şeriat esaslarının hilafına yönlendirerek dalaletle götüren irşad edicilere de rastlanmaktadır. Bu müteşeyyihlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kadar ulaşan bir silsileleri yoktur. Aynı zamanda bunların tarikat âdâb ve erkânı hakkında bilgi ve nasipleri de bulunmamaktadır.⁵²³

⁵²² Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 202^b-204^a.

⁵²³ Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî* (Belediye Yazmaları, 001113), 203^b.

4. MİR'ÂTÜ'L-MÜBTEDÎ (METİN)

[1^b] Hâzâ Kitâbu Mir'âtü'l-Mübtedî

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

El-hamdü li'llâhi'llezî erşedenâ bi-risâleti habîbihî ilâ sırâtin müstakîm. Ve's-salâtu ve's-selâmu alâ Muhammedini'llezî beyyene lenâ mine'l-edyâni mâ hüve sakîm ve mâ hüve müstakîm. Ve alâ âlihî ve ashâbihi'llezîne bezzelû enfüsehum ve emvâlehum fî tâ'ati'llâhi ve tâ'ati resûlihî ilâ enne sârû nücûmen mühnediyen fî'd-dîni'l-kavîm. Emmâ ba'd bu abd-i hakîr es-Seyyid Muhammed Yahyâ en-Nakşbendî⁵²⁴ ibn eş-Şeyh Mustafâ, Edirnekapısı hâricinde Otakcılar nâm mahalde Mustafâ Paşa merhûmuñ ihyâ-kerdesi olan dergâh-ı şerîfde sâkin olup leyl ü nehâr vecîbe-i zimmetimiz olan ed'îyye-i hayriyye ile meşgûl olarak müntesibi bulduğımız tarîkat-i aliyye-i Nakşîyye'nüñ usûl u âyînini icrâ itmekde iken ihvânımızdan ba'zı kimesneler gelüp kendülerine taltîf ü ikrâm olundukdan soñra esnâ-yı muhabbetde iken bir merd-i garîb dahi zâhir olup ba'de'l-cülûs olunan kelâmlara biz de hissedâr olalım diyerek ba'zı sözler söylemeğe başlayup kendüsünüñ gulât-ı mutasavvıfadan oldığı anlaşıldı. Âdâb u erkân-ı tarîkat-i aliyye neden ibâret olduğunu kendüsine tefhîme gayret olunmuş ise de [2^a] ihticâca salâhiyyeti olmayan birtakım gazeliyyât ile isbât-ı müdde'â eylemeğe şitâb eylediği sırada bunlar ehl-i sülûküñ sülûki esnâsında kendülerine olan tecelliyât-ı İlâhiyye'nüñ temevvücünden söylenmiş şeylerden olup ol tecellînüñ zevâlinden soñra kendüsinden su'âl olursa istiğfâr ile meşgûl olacakları bedîhîdir deyü cevâb virilmesünüñ üzerine sülûk didikleri hânedân-ı Ehl-i Beyt'e olan muhabbetden ibâret degil midir diyerek cevâb virüp sülûk neden ibâret olduğunu bilmediği dahi anlaşıldı. Ol vakit kendüsine cevâb virildi ki hânedân-ı Ehl-i Beyt'e muhabbet yalnız dervîşe münhasır olmayup belki cümle mü'minîne elzemdir. Ve bu muhabbetüñ lüzûmuna sebep dahi Nebiyy-i âhirü'z-zamân salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleridir ki kendülerine muhabbetüñ lüzûmı hakkında Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri hicret[i] terk edenleri tehdîd içün (Kul in kâne âbâ'üküm ve ebnâ'üküm ve ihvânüküm ve ezvâcüküm ve aşîratüküm ve emvâlünikteraftümûhâ ve ticâratün tahşevne kesâdehâ ve mesâkine terdavnehâ ehabbe ileyküm mina'llâhi ve resûlihî ve cihâdin fî sebîlihî fe terabbesû hattâ ye'tiya'llâhu bi-emrihî, va'llâhu lâ yehdi'l-kavme'l-fâsikîn)⁵²⁵ kavlı-i şerîfi ile muhabbet-i Resûlu'llâh'ı

⁵²⁴ Metinde "النفسيندى" şeklinde yazılmıştır.

⁵²⁵ "De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve O'nun

terk, (feterabbesû)⁵²⁶ nass-ı celîli ile tehdîd buyurmuşdur. Hazret-i Peygamber'e muhabbetüñ alâmeti [2^b] dahi cemî'-i evkâtde muvâfakatını ve emrine imtisâl ve nehyinden ictinâb ve âdâbıyla mü'eddeb olmak alâmet-i muhabbetdir. Ve alâmet-i muhabbetden biri dahi peygamberüñ muhabbet eylediği şey'e muhabbet itmekdir. Zîrâ bir âdem bir şey'e muhabbet iderse ol şey'e muhabbet idenlere dahi muhabbet ider. Peygamber'e niçün muhabbet olunmasun ki bizleri çirkâb-ı ma'âsîden tathîr iderek nûr-ı îmân ile tarîk-ı müstakîme hâdî olup ve bu hidâyeti içün bizlerden bir ivaz eylemedi. Ancak bu hidâyetüñ ivazı olmak üzere Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri (ille'l-meveddete fi'l-kurbâ)⁵²⁷ kavlı-i şerîf[i] ile karâbet-i seniyye-i Muhammediyye'ye nâ'il olanlara muhabbeti bizlere ta'lîm buyurdı ve (innemâ yûrîdu'llâhu ankümü'r-ricse ehle'l-beyti)⁵²⁸ âyet-i kerîmesi nâzil oldukda Efendimiz salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri Ümmü Seleme radiya'llâhu anhâ Vâlidemizüñ hâne-i sa'âdetlerinde idiler, ol vakt Hazret-i Fâtîma radiya'llâhu anhâ Vâlide ile Hazret-i İmâm Hasan ve Hazret-i İmâm Hüseyin efendilerimizi yanlarına çağırıp ve dâmâd-ı sa'âdet-nihâd Hazret-i İmâm Alî Efendimizi zahr-ı sa'âdetleri tarafına alup kisâ-i sa'âdet-i Nebeviyye'leri ile setr idüp (Allâhümme haulâ'i ehlü beytî fe-ezhib anhümü'r-ricse ve tahhirhüm tathîran)⁵²⁹ buyurdılar. İmdi hânedân-ı Ehl-i Beyt'e muhabbet peygambere olan muhabbetüñ üzerine teferru' [3^a] ider ki Ehl-i Beyt'üñ Ehl-i Beyt olmaklığı vücûd-i sa'âdet-i Nebeviyye ileidir. Böyle ise evvelâ Peygamber'e muhabbet ve sâniyen Ehl-i Beyt'e muhabbet lâzım olur. Ve Peygamber'e olan muhabbetüñ alâmeti dahi Peygamber'e her sûretle mütâba'atdır. Bu ise zâhir-i şerî'ata kemâl derecede inkıyâd u itâ'at ile olur. Sülûk didikleri ubûdiyyetde istikâmet üzere olarak pîrân-ı tarîkat olan zevât-ı kirâmuñ alâ tarîkı't-telkîn ve't-telakkın mu'an'an olarak Hazret-i Risâlet-penâh salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimizden ahz u telakkî eyledikleri ezkâr ve esmâ-i İlâhiyye'ye meşgûl olarak ba'zısında etvâr-ı seb'a ile nefis-i emmâreyi mertebeten ba'de mertebetin terbiye ve ba'zısında letâ'if-i insâniyyede ism-i Celâl ve nefy ü isbât ile mertebeten ba'de mertebetin nefis[i] terbiye ve tezkiye iderek hakikat-i insâniyyeye îsâl eylemek ile sâliküñ mü'min-i kâmil olmaklığından ibâretidir. Ve bunun ibtidâsı dahi şerî'at-i Ahmediyye'ye kemâ[l] derece temessük iderek âdî müslümânların perdâhlanmış gürûhundan olmak ile olur. Ve bu âdâbları dahi bir mürşid-i kâminden ahz iderek ol

yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah, fasık topluluğu doğru yola erdirmez." et-Tevbe 11/24.

⁵²⁶ "Siz de bekleyin." Tâhâ 20/135.

⁵²⁷ "Akrabalıktan doğan sevgiden başka" eş-Şûrâ 42/23.

⁵²⁸ "Ey Ehl-i Beyt Allah sizden sadece günah kirini gidermek istiyor." el-Ahzâb 33/33.

⁵²⁹ "Allah'ım! Bunlar benim Ehl-i Beytimdir, onların kusurlarını gider, onları tertemiz yap!" Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr (Sünenü't-Tirmizî)*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1417/1996), "Menâkıb", 31 (No. 3787); Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Sâleme et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessisetü'r-Risâle, 1415/1994), 2/243 (No. 771).

mürşidüñ gösterdiği yola gitmenüñ ismine sülûk dinmiştir. Yohsa böyle gazeliyyât ile meşgûl olmak bir fâ'ideyi müfid olmaz belki insânı insân olmaklıktan gerüye bırakur cevâbları [3^b] bu zâta virildikten soñra ihvânımız olan zevât tarafından şöyle dinildi ki sûfiyye hazarâtı pek çok eserlere muvaffak olmuşlardır. Lâkin kendüleri rûteb-i uhreviyyeden derece-i âliyyeye vâsıl olduklarından umûr-ı mu'azzamaları beyân ile meşgûl olarak sâliklere ibtidâ-yı emirde elzem olan âdâbları birer cüz'î elfâz ile ba'zı mahallerde müteferrik olarak beyân buyurmuşlar. Dervîşe lâzım olan âdâbları mübeyyin bir mecmû'a tertib olunup kütüb-i kavîmden cem' ile bu mecmû'aya ketb ü imlâ olursa bir eser-i hayr olur zann ideriz deyü bu hakîre ibrâm ü ilhâh eylediler. Bunuñ üzerine her ne kadar adem-i istitâ'atimizden bahs iderek özürler beyân olunmuş ise de adem-i kabûllerine mebnî bu mecmû'anuñ kütüb-i müte'addideden cem'ine mübâderet olunup Mir'âtü'l-Mübtedî ismi ile tevessüm olundu. İmdi maksûda şürû'dan evvel ma'lûm ola ki Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri (Küntü kenzen mahfiyyen fe uhbi'tu en u'refe fe halaktü'l-halka li-u'refe)⁵³⁰ hadîs-i kudsîsinde mahlûkâtüñ halk olunmasını ma'rifet-i Hâlık için olduğunu Kur'ân-ı Kerîm'de dahi (Ve mâ halaktü'l-cinne ve'l-inse illâ li-ya'büdün)⁵³¹ nass-ı celîli ile beyân buyurmuşdur. İmdi bu nass-ı celilde olan "li-ya'büdün" kelimesini [4^a] müfessirîn-i izâm hazarâtı "li-ya'rifün" ile tefsîr buyurmuşlar. Lâkin muhakkıkîn-ı kirâm hazarâtı te'vîle hâcet yokdur, bilâ-ma'rifet olan ibâdet, ibâdetden ma'dûd degildir. Ancak ibâdet ma'rifet ile olan ibâdetdir buyurmuşlar.

Matlab-ı Ma'rifet

Ma'rifet lisân-ı ulemâda ilmden ibâretdir. Her ne kadar min ciheti'l-lugat beynlerinde fark var ise de her âlim bi'llâh olan ârifdir. Ammâ sûfiyye hazarâtılarınuñ indlerinde ma'rifet şol âdemüñ sıfatıdır ki Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerini esmâ' ve sıfatıyla bilür. Soñra mu'âmelâtında Hak Sübhânehû ve Te'âlâ'yı tasdîk ider. Ahlâk-ı rediyyeden kendini pâk ider. Bâb-ı İlâhiyye'de durup kalbini i'tikâfa alup gayru'llâhdan men' iderek hevâcis-i nefsâniyyeden münkatı' olup Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinüñ gayri olan havâtıra nefsi her ne kadar da'vet ider ise dahi kalbi ol da'veti aslâ işitmez ve halkdan ecnebî olup âfât-ı nefsdan müberrâ ve mesâkinât ve mülâhazâtdan nakî vü pâk ve sırrında münâcâtı Hak ile ve her lahzada rücû'ı Cenâb-ı Hakk'a olup akdârât-ı İlâhiyye ile cemî' tasârîfinde cereyân-ı esrâr-ı İlâhiyye'yi ta'rîfî Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri tarafından haber virmege intikâl ider ise bu vakitte bu şahsa ârif ve hâline ma'rifet tesmiye [4^b] olunur. Nefsinden ecnebiyyeti mikdârı

⁵³⁰ "Ben gizli bir hazineydim, bilinmek istedim, bilinmek için mahlukatı yarattım." Ebü'l-Fidâ İsmâ'il b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-ilbâs*, thk. Abdülhamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hindâvî (b.y.: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000), 2/156.

⁵³¹ "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." ez-Zâriyat 51/56.

Rabb Te‘âlâ Hazretlerine ma‘rifet tahsîl ider. Sûfiyye hazarâtı ma‘rifet hakkında çok kelâm eylemişler. Her şahıs kendi için vâki‘ olan hâlinde ve vicdânında müşâhede eylediği ma‘âniden haber vermiştir. Hattâ Bâyezîd-i Bistâmî kudde sırıhu'l-âlî Hazretlerinden ma‘rifet su‘âl eylemişler. Cevâbında bu âyet-i kerîmeyi tilâvet buyurmuşlar (İnne'l-mülûke izâ dehalû karyeten efsedûhâ ve ce‘alû e‘izzete ehlihâ ezilleyen)⁵³² ya‘nî ma‘rifet bir zâtıñ memleket-i vücûdına dâhil olduğu vakt ol memleket-i vücûd harâb iderek e‘izze olan ehli olan nefis ü hevâsını zelîl ü hakîr ider demek olur. İmdi hadîs-i kudsî-i sâbıkdan ve âyet-i celîleden ma‘lûm oldu ki bâdî-i icâd-ı mevcûdât ma‘rifet-i zât-ı ahadiyyetdir. Emr böyle olduğu takdîrde her âkılâ lâzım ve vâcibdir ki kendüsünüñ Hâlık'ı kim olduğunu ve kendüsünüñ halk olunmasından murâd yalnız âlemiñ galebelik olması mıdır yohsa bir şey'-i âhar mıdır. Mercî‘ ü ma‘âd niresidir. Ve dünyâda ne mikdâr meks ideceğini ve âhiretde ne kadar ikâmet ideceğini ve Allâh zü'l-Celâl'e ne kadar ihtiyâcı olduğunu ve (Küllü nefsin zâ'ikatü'l-mevt)⁵³³ mantûk-ı celîli üzere âhir fevt [5^a] olup huzûr-ı Hazret-i Perverdgâr'a vâsıl olacağını gereği gibi fikr ü mülâhaza idüp dünyâda meksi kadar dünyâya ve âhiretde meks ü ikâmeti kadar âhirete sa'y eyleyerek Allâhu zü'l-Celâl'e ihtiyâcı kadar ubûdiyyet ve tahsîl-i ma‘rifetu'llâha sa[']y u gayret eylemek emr-i ehemm ve cümle kârından akdem olduğunu mütâla'a idüp ma‘rifet-i Hakk'ıñ tahsîlinüñ tarîkını arayup dâmen-i himmeti miyân-ı câna bend iderek cidd-i tâmm ile himmetini bu kâra sarf eyleye. İmdi bu mukaddime ma‘lûm oldukda bu âlem-i kevnde olan mevcûdât "zâhir" u "bâtın" üzerine mebnî olup eşyâdan hiçbir şey bu iki hâlden hâlî degildir. Ulûm ve fûnûn u ma‘ârif, ilm ü amel ve hâl u kâl üzere binâ olunmuş olup her fennüñ ilmi ve ameli bir mu'allime ve ol fennüñ tâlibi bir üstâd-ı kâmile zarûrî muhtâcdır. Meselâ fenn-i tıbb mücerred kütüb-i mütedâvilesini kırâ'at ile tahsîl olunamayup ilmîsini ba'de't-tahsîl bir üstâddan ameliyyâtını ve mizâc-ı haste ve keyfiyet-i nabz ve tertîb-i edviyyeyi ta'allüm itmedikce tahsîl olunamadığı gibi dahi ilm ü amel üzere mebnî olup ulûm-ı zâhirîye şerî'at ve ulûm-ı bâtinîye tarîkat ta'bîr olundu. Öyle ise tâlib-i ma‘rifet-i İlâhiyye'ye lâzım olan evvelâ bir fâzıl u âlim ve ilmüñ kendine vusûl dahi sened-i [5^b] sahîh ile mu'an'an olarak i'tikâd-ı fâsideden ârî rivâyet-i sakîmeden hâlî etvâr-ı mazbût-ı ahvâli şerî'at-ı mutahhara [ile] merbût bir zât-ı şerîf kendüsüne üstâd ittihâz idüp akâ'id-i dîniyyesini bu zâtdan tashîh ve fıkıh-ı şerîfüñ helâl ve harâm ve mekrûh ve farz ve vâcib ve sünen ve mendûb ve mesâ'il-i savm u salât ve hacc u zekât ve mu'âmelât-ı lâzime-i sâ'ireyi mübeyyindür, tahsîl eyledikten soñra ilm-i tarîkat ki ef'âl-i Hazret-i Risâlet-penâh salla'llâhu aleyhi ve sellemden ibâretidir.

⁵³² "Krallar bir memlekete girdi mi, orayı harap ederler ve halkının ileri gelenlerini zelil hale getirirler." en-Neml 27/34.

⁵³³ "Her can ölümü tadacaktır." el-Ankebût 29/57.

Zâhir[i] âdâb-ı şerî'at ve bâtını erkân-ı tarîkat ile mü'eddeb ya'nî kavlen ve fi'len zâhiren ve bâtinen Cenâb-ı Hazret-i Fahr-i Âlem salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimize kemâ-yenbagî ittibâ' üzere olup sünnet-i seniyye-i Muhammediyye'den zerre fevt itmez. Âdâb-ı şerî'at ve tarîkat ile mü'eddeb bir zât-ı şerîfi kendüsine mürşid ve şeyh ittihâz idüp a'mâl-i dîniyyeyi ol zâtdan ta'allüm eyleye. Zîrâ muhakkıkîn-i kirâm (Men lâ-şeyh lehu fe-şeyhuhu eş-şeytân)⁵³⁴ buyurmuşlardır. Bu takdîrce bu ilm-i ameli mu'allimine şeyh ve ilmüne ilm-i tarîkat ıtlâk olundu.

Şürût u Âdâb-ı Meşîhat İmdi meşîhatüñ şürût u âdâbları vardır ki bunlardır: 1) Şeyh-i mürebbî olan kimse bir şeyh-i kâminden terbiye görüp ahkâm-ı şerî'ata âlim ve ahvâl-i tarîkat [6^a] ile âmil olmak. 2) Esrâr-ı hakîkatî keşf iderek Hakk'a vâsıl olmak. 3) Tarîkatda olan mezâlik u mehâliklere muttali' olup sâlikleri akabât-ı tarîkda tahammüle kâdir olmak gerekdir ki sâliklere meşakkat-i tarîk çekdirmeyüp âsânlık ile maksûda irişdire. 4) Nefs ve şeytânun hîlelerini bilüp bunların hiyel ü mekrlerinden sâlikleri hıfz idüp selâmet ile Hakk'a îsâl ide. 5) Ve turuk-ı ifâzaları cümle görüp ve bilüp sâlikleri isti'dâdlarına göre terbiye ve teslîklerine kâdir olup kendü terbiyede ve sâlikleri sülûklerinde zahmet çekmeye. 6) Ve hila' u ilbâs sâhibi olmak gerek ki isti'dâdı olmayan sâliklere isti'dâd ilbâs ide. 7) Ve sâlikleri huzûr u gaybetde hıfz u hirâsete kâdir ola. 8) Ve tasarruf-ı rûhâniyyet ile sâlikleri huzûrda terbiye ider gibi gaybetde dahi terbiyeye kâdir ola. 9) Ve ahlâku'llâh ile mevsûf olup âdâb-ı Resûlu'llâh ile mü'eddeb ola. 10) Ve akvâl ü ef'âl ve ahvâli cümle mîzân-ı şer' üzere ola. 11) Ve âdâb-ı ubûdiyyete dâ'î ve mütâba'at-i sünnet-i seniyyeye sâ'î ola. 12) Ve bida' u ruhaslardan müctenib ve ahvet-i umûr ile âmil ola. 13) Ve huzûzâtı terk idüp mihen ü meşâkkı ihtiyâr ide. 14) [6^b] Ve fakr ile muttasıf ola tâ kim sâlikler dahi mihen ü meşâkda ve fakr u fâkda aña iktidâ ideler. 15) Ve dâ'im kitâbu'llâhî ve hadîs-i Resûlu'llâh[1] pîşvâ idüp her umûrunda kitâb ve sünnete iktidâ ve her hâlde şerî'at-ı mutahharaya ilticâ ide. 16) Ve esrâr-ı hakîkatı dahi kitâb ve sünnete tatbîk ide. Zîrâ erbâb-ı hakîkat indinde kitâb ve hadîs[i] pîşvâ itmeyene tarîkatda iktidâ câ'iz degildir. Hattâ İmâm Mâlik radiya'llâhu anh Hazretleri (men tefekkaha ve lem yetesavvef fe-kad tefesseka ve men tesavvefe ve lem yetefekkah fe-kad tezendeke ve men ceme'a beynehuma fe-kad tehakkaka)⁵³⁵ buyurmuşlardır. Zîrâ her tarîk kitâb ve sünnet ile mukayyedir. 17) Ve şürût u âdâb ile şeyh olan kimesne tahakkukdan eyledükden soñra terettebe-i nâsa dahi

⁵³⁴ "Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır." sözü Bâyezîd-i Bistâmî'ye isnat edilmektedir. Ebü'l-Kâsım Zeynü'lislâm Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalîm Mahmûd - Mahmûd b. Şerîf (Kahire: Müessesetü Dârü's-Şa'b, 1409/1989), 621.

⁵³⁵ "Kim fâkih olur mutasavvıf olmazsa fasık olur, kim ki mutasavvıf olur fakih olmazsa zındık olur, kim de her ikisini birleştirirse muhakkik olur." Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâtü'l-mesâbîh* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1422/2002), 1/335.

Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretlerinin cânib-i âlîsinden hilâfet ile me'mûr u me'zûn ola. İmdi bu evsâf ile mevsûf olan şeyhe şeyh-i tarîkat ıtlâk olunur. Eger bir şeyh ki bu şürût u âdâb ile mevsûf olmaya aña tarîkatda iktidâ câ'iz degildir. Zîrâ ol şeyh sâlikî selâmet ile Hakk'a îsâl idemez. Belki sâlikûn Hak'dan inkıtâ'ına sebeb olur.

Beyânü'l-Âdâb

İmdi tarîk-ı Hakk'a sülûk talebinde olan sâlik-i sâdık bilmesi lâzım olan âdâbları alâ kadri'l-istitâ'a bu mecmû'ada beyân iderek [7^a] bir du'â-yı hayra nâ'iliyyet ümîdi ile maksûda şürû' olundu, (et-Turuku ila'llâh bi-adedi enfâsi'l-halâik)⁵³⁶ mantûkıyla egerçi tarîk-ı Hudâ bî-hadd ü bî-şümâr ise de âdâbıyla mü'eddeb olduğumuz tarîk tarîk-ı Nakşbendiyye olduğundan meşreb-i Nakşîyye'yi beyâna ibtidâr olundu. Ma'lûm ola ki bu tarîk-ı nâzenîn sünnet-i Resûlu'llâh mütâba'at ve amel bi-azîmet ve ictinâb anî'l-bid'at ve'r-ruhsat esâsı üzerine binâ olunup zâhiren ve bâtinen kalben ve kâliben ittibâ'-i kitâb ve ittibâ'-i sünnet ve iktidâ-yı âsâr-ı selef-i sâlihîn ve bida' ve ruhaslardan ictinâb itmek asl-i asıl kılındı. Lâkin her ilm bir mu'allime muhtâc olduğu takdîrce bu ilm-i tarîkat dahi bir mu'allim ve mürebbî mürşide muhtâc olduğu vusûl bi'llâh ile meshûr olan evliyâ'u'llâhuñ cümlesi bir şeyh ittihâzıyla vâsıl olup kendü kendülerine bu kemâlâtı tahsîl idemedikleri mürşide ihtiyâcuñ lüzûmuna burhân-ı kâtı'dır. Ve usûl-i tarîkat hakîkatde edebdir. Zîrâ evvelîn ü âhîrînüñ melce' ü melâzı olan zât-ı Risâlet-me'âb salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimiz (Eddebenî Rabbî fe ahsene te'dîbî)⁵³⁷ buyurmuşlardır. Şerî'at-i Ahmedîyye ve tarîkat-ı Muhammediyye'yi ahz eyledigimiz zât-ı kerîmü's-saffâtuñ edebîyle mü'eddeb olmak üzerimize (Ve mâ âtâkümü'r-resûlü fe-huzûhu)⁵³⁸ nass-ı celîli ile müberhendir. [7^b] Ve tarîkuñ küllîsi ya'nî gerek tarîk-ı zâhir ki şerî'at-i Ahmedîyye ve gerek bâtînî ki tarîkat-i Muhammediyye'dir. Edebden ibâretidir. Hâl böyle olduğu takdîrce evvelâ edeb neden ibâret olduğunun bilinmesi lâzım geldi. **Beyânü'l-edeb** İmdi edeb lafzı Arabî olduğu haysiyyetle min ciheti'l-lugat cemî'-i envâ'-i hatâdan mâ bihi'l-ihtirâz olan nesneyi bilmekten ibâretidir. Ve ba'zı a'lâm ahlâk-ı hasene-i zâhire ile tefsîr eylemişlerdir. Ve devlet-i İslâmiyye'den bir müddet mürûrunda ulûm-ı Arabiyye ve eş'âra edeb ıtlâk eylediler. Bâ'is-i te'dîb olduğu için ve melekîtüñ ta'simu men kâmet bihî ammâ yeşinu⁵³⁹ ibâretiyle ta'rîf eylediler. Ya'nî

⁵³⁶ "Allah'a ulaşan yollar yarattıklarının nefesleri sayısındadır." Necmüddin Kübra, *Usûlu Aşere (Tasavvufî Hayat)*, çev. Mustafa Kara (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015), 35.

⁵³⁷ "Benî Rabbim terbiye etti ve benim terbiyemi güzel yaptı." Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *el-İmta' bi'l-erba'ine'l-mütebayyineti's-semâ'*, thk. Ebû Abdullâh Muhammed Hasan İsmâ'il eş-Şâfi'î (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 97; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Sa'id el-Hanefî, *el-Fevâ'id el-celile*, thk. Muhammed Rızâ (Beyrut: el-Beşâ'iru'l-İslâmiyye, 1421/2000), 101.

⁵³⁸ "Peygamber size ne veriyse onu alın." el-Haşr 59/7.

⁵³⁹ "Kişinin ayıp ve kusurlardan beri olması yeteneğidir." Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Fârûkî et-Tehânevî, *Keşşâfû ıstılâhâtü'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut:

edeb bir kuvvet-i râsiha-i nefisedir ki muttasıf olan kimesneyi şeyn ü ayb olan nesnelerden hıfz ider. Urefâ ıstılâhında hudûd-ı şer'ıyye ve sülûk-i tarikat-i mer'ıyyeyi hıfzdan ibâretidir. Ahlâk-ı hasene-i bâtınadır. Ve inde'l-fukahâ sünnete mebnî olan harekâtdır. Hulâsa ahlâk-ı marziyye-i zâhireden mâ-'adâ bi'l-cümle şer'üñ isticâb ve akluñ istihsân eyledigi etvâr ve akvâl edebüñ tahtında mündericidir. İffet ve zerâfet ü nezâket ve izhâr-ı adl ve lutf-i mu'âmele ve sâ'ir mekârim-i ahlâk ve mehâsin-i evsâf gibi **ammâ erbâb-ı tahkik edebi dört kısma taks[î]m iderek birine "edeb ma'a'llâh" ve digerine [8^a] "edeb ma'a Resûli'llâh" ve ol bir digerine "edeb ma'a ehli'llâh" ve dördüncüsüne "edeb ma'a halki'llâh" tesmiye kılmışlardır. Evvelki kısmı olan edeb ma'a'llâhı dahi iki kısma taksîm idüp birine âdâb-ı zâhirî ve digerine âdâb-ı bâtinî tesmiye eylemişler. "Âdâb-ı zâhirî" tamâm-ı nehc-i şerî'at üzere hareket iderek o emr ü nevâhî-i İlâhiyye'yi kemâ hiye hakkıhâ mer'î tutup devâm-ı vuzû' ile ubûdiyyet-i Hakk'a âmâde olmakdır. "Âdâb-ı bâtinî" kalbini havâtırdan ve fikri mâsivâdan hıfz idüp meh-mâ emken zikr ü fikr ile devâm-ı âgâhî üzre kâ'inen mâ kân hiçbir hâtıra hutûrına cevâz vormeyerek hubb-i zât-ı İlâhî ile meşgûl olmakdır ki (Yevme lâ yenfe'u mâlün ve lâ benûn illâ men eta'llâhe bi-kalbin selîm)⁵⁴⁰ âyet-i celîlesinde bu rütbeye işâret vardır. Edeb ma'a Resûli'llâh dahi iki nev'dir. Biri zâhirî ve digeri bâtinî. "Edeb-i zâhirî" sünnet-i seniyye-i aliyyeleriyle ve ahlâk-ı hamîde-i Nebeviyyeleriyle müte'edeb olmakdır. "Âdâb-ı bâtinî" dahi hubb-i Resûlu'llâh ile dâ'imâ ve müstemirren kalbini meşgûl idüp⁵⁴¹ zerre mikdârı muhabbet-i Resûlu'llâh'dan münfek olmayarak kalben ve kâliben usrâ hâlinde ve yûsrâ hâlinde itâ'at-i seniyye-i Muhammediyye'yi ve sünnet-i seniyye-i Mustafaviyye'yi her kârı üzerine takdîm iderek muhabbetinde sâbit olmakdır. "Edeb ma'a ehli'llâh" bu dahi iki kısımdır. Bir kısmı [8^b] zâhirî ve digeri bâtinîdir. Âdâb-ı zâhirî oldur ki huzûr-ı şerîflerine dâhil oldukda kendüleri bir su'âl itmedikce sohbe râgıb olmayup cemî' harekât ü sekenâtda hazret-i şeyhe mutî' ve sohbetlerinde kat'an mu'ârazayı tecvîz itmeyüp her ne kim buyururlar ise tasdîk ve mertebe-i kemâlde kendülerine mutî' olarak huzûrlarında pek söylememek ve nâ-münâsib gülmek ve âdâb-ı tarîkate muhîll her ne ise anı itmemek lâzime-i hâлиндendir. Ve hazret-i mürşidi bâb-ı Hak bilüp ancak bu zât-ı şerîfüñ yüzünden Hakk'a vâsıl olacağım deyü tahsîl-i rızâlarında bir derecede olmak lâzımdır ki farzan tavk-ı la'neti gerdânına ta'lik itse dahi râzî olup zerre kadar ikrâh etmeye. Ve âdâb-ı bâtinî dahi oldur ki dâ'imâ muhabbet ü i'tikâd üzere bir emirde i'tirâz itmeye. Zîrâ sâlikiñ her cürmi afv olunur lâkin i'tirâz**

Mektebetü Lübnan, 1996), "edeb", 1/127; Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, (Kuveyt: Dâru'l-Hidâye - Dâru İhyâi't-Turâsi, 1385-1466/1970-2001), "edeb", 2/12.

⁵⁴⁰ "O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar! Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka." eş-Şuarâ 26/88-89.

⁵⁴¹ Bu kelime metinde mükerreren yazılmıştır.

cürmi afv olunmaz. Hattâ menkûldür ki Hâcegân-ı âlî-şân hazarâtından bir zât sâliklerinden bir zât ile esnâ-yı sohbetde mesâ'il-i fikhıyyeden bir mes'ele sohbeti güzâr idüp sâlik-i merkûmuñ ilm-i fıkıhda mahâreti olduğundan hazret-i şeyhüñ takrîrine muhâlif vâki' olup azîz hazretleri munkabızan sükût buyurmuşlar. Meclis âhir olup sâlik-i mezbûr görür ki kendüsünde [9^a] olan nisbet-i şerîfeden ve zevk-i bâtinıyyeden bir eser kalmayup külliye mahv olarak âhâd-ı nâs gibi olmuş. Her çend feryâd u zârî iderek tâ'at-i Hakk'a sa'y ider ise dahi bir vechle çâre bulamaz. Böyle perîşânü'l-hâl bir müddet mürûrundan soñra hazret-i azîz bir gün huzûr-ı şerîflerine getirüp iltifât ü nevâziş buyurdıklarında nisbet-i şerîfe ve zevk-i bâtinî ve veled-i kalb kendinde zuhûr eylediginden hâk-pây-i şerîflerine yüz sürdükde buyururlar ki Hak senüñ yedüñde idi. Hâl böyle iken i'tirâz şe'âmeti sebebiyle bu belâyâ giriftâr olduk. Ya Hak yedinde olmayan hakkında i'tirâzdan ne hâsıl olur buña kıyâs ve bu vâki'a sebt-i sahîfe-i rûzgâr ve ehline yâdigâr olup ba'de-zîn ebnâ-yı tarîkate vesîle-i ibret olur deyü buyurmuşlardır. Akreb-i tarîk vusûl-i şeyhdir. Lâkin dâ'imâ huzûr-ı âlîlerinde olup cemî' ef'âllerine bir vechle i'tirâz itmemek şartı ile meşrûtdur. Eger bi-hasebi'l-beşeriyye hazret-i şeyhde bir mekrûh görür ise hüsn-i te'vîl ile te'vîl idüp bunda elbette bir hikmet vardır. Ben bunda râcil ü mahkûmum bunlar üzerime lâzım degildir. Hak ile ne mu'âmelesi var ise itsün bu zât-ı şerîfden benim fâ'ide-i [9^b] ma'nevîm var. Ancak baña lâzım olan budur deyüp (ve kün beyne yedeyi's-şeyhi ke'l-meyyiti beyne yedeyi'l-gassâli)⁵⁴² müfâdı üzere kendinden idrâk ve irâdeyi külliye selb idüp (el-Mürîdü men lâ irâdete lehü)⁵⁴³ medlûlüni ke[n]düye hâl iderek şeyhüñ fikrinden gayri kendinde bir fikr olmayup sâ'ir erbâb-ı hâlden olan meşâyih-i kirâm isterse Hızır olsun kat'an meyl itmeyüp (Men sebete nebete)⁵⁴⁴ mefhûmınca benim bâ'is-i necâtım ancak bu zâtdır. Feyz ü fütûhum bu zâtuñ yüzündendir deyüp gayra meyl virmedüğünden ziyâde hazer eyle. Zîrâ bir zât-ı şerîfe rabt-ı kalb iden cümle ehlu'llâhuñ manzûrı nazar-ı merhametidir. Bir zâta dil-beste olmayup her gördigine meyl iden cümle ehlu'llâhuñ menfûrıdır. Edeb ma'a halki'llâh budur ki ululara ta'zîm ü hürmet ve küçüklere merhamet ü şefkat ve bîmârlara iyâdet ve fukarâyâ ihsân ü inâyet ve cümle nâsa sıdk u ihlâs ile mu'âmele ve ale'd-devâm halkuñ râhat ve âsâyış-i hâli için kendi râhatını terk itmegi iltizâmdır. İmdi turuk-ı aliyyenüñ cümlesi edebden ibâret olup ve edebüñ dahi ma'nâ-i erba'ası ma'lûm olduğdan soñra ahâlî-i tarîk-ı Nakşbendiyye beyninde cârî olan âdâbuñ beyânına şürû' olundu.

⁵⁴² "Şeyhin elinde gassalın elindeki ölü gibi ol." Benzer ifade için bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 2/470; Tehânevî, *Keşşâf*, "mürîd", 2/1515.

⁵⁴³ "Mürîd, iradesi olmayan kişidir." Kuşeyrî, *er-Risâle*, 350.

⁵⁴⁴ "Kim sebat ederse başarır."

Fukarâ-i Nakşîyye [10^a] Beyninde Cârî Olan Âdâblar

Ma'lûm ola ki fukarâ-yı tarîka bilmesi lâzım olan âdâb iki nev' olup bir nev' "edeb-i sûrî" ve diğeri nev' "edeb-i ma'nevî" dir. Bu iki âdâb ile mü'eddeb olan fukarâ dahi iki kısımdır: Bir kısmı hânkâhda sâkin olup dâ'imâ hizmet-i şeyhde olur. Ve diğeri bir kısmı eyyâm-ı sâ'irede kendi hizmetiyle meşgûl olup mukâbele günleri hânkâha gelmekte olur. Bu kısm-ı sâni dahi iki kısım olup bir kısmına münîb ve diğeri bir kısmına muhib tesmiye olunmuştur. Münîb olan mürşid ile kendi beyninde ahz-ı mîsâk olunarak alâ tarîkı'l-mubâyâ'a kendisine mürşid tarafından ta'lîm-i ezkâr olan sâlikdir. Muhib olan mürşid ile kendi beyninde emr-i bî'at icrâ olunmayup ancak ehlu'llâh-ı kirâm hazarâtına muhabbeti olarak usûl-i tarîk olan hatm-i Hâce ve ezkâr-ı cehriyyede bulunmak üzere hânkâha gelüp birlikde bulunan zâta ıtlâk olunur. **Kısım-ı Evvel ki** Hânkâhda sâkin olup dâ'imâ hizmet-i şeyhde olan fukarâ-yı tarîka bilmesi lâzım belki elzem olan şey hânkâhda ikâmet etmesinüñ fâ'idesini bilüp ol fâ'ideyi dâ'imâ tezâyüd itdirerek zâyî' olmamasına ikdâm idüp hân ile tekyede iskân itmenüñ [10^b] beyni fark iderek basîret üzere ola.

İmdi Tekye-Nişîn Olan Fukarânuñ Hâlî

Asr-ı sa'âdet-i risâlet-i aleyhi ekmeli's-salât ve't-tahiyyede olan Ashâb-ı Suffe'nüñ revişlerine iktidâdır ki bunlar dört yüz mikdârı Ashâb-ı Kirâm olup bir mescid suffesini kendülere nişîmen kılup dünyâyı rafz ü terk iderek ibâdet-i Hakk'a meşgûl olmuşlar idi. Buğz u adâvet ve gıll u gışdan kalblerüñ sâf iderek (ke'ennehüm bünyânun mersûs)⁵⁴⁵ ve (inneme'l-mü'minûne ihveh)⁵⁴⁶ muktezâsınca (ve'l-mü'minûne ke-nefsin vâhideh)⁵⁴⁷ medlûlölünce kelâmda ve ta'âmda ülfet idüp muhabbet üzerine olup bir yire gelmişler idi. Fukarâ-yı bâbu'llâhuñ dahi sıfatları budur ki dünyânüñ zar' u zer'üñ vâsıl ve fer'in terk iderek ibâdet-i Hâlık ile meşgûl ve bâb-ı erzâkda irâdelerini Cenâb-ı Hakk'üñ Râzıkıyyet ile mevsûf oldığını i'tikâd-ı tâm ile mu'tekid olmaklığa sarf iderek (ve men yetevakkil ala'llâhi fe-hüve hasbühü)⁵⁴⁸ muktezâsınca Cenâb-ı Hakk'a mütevekkil olurlar. Cenâb-ı Hak dahi bunların cümle meûnetlerini müheyyâ vü hâzır kılar. Ve hânkâh-nişîn olan fukarânuñ kelâmda ve ta'âmda bir yire cem' oldukları berekâtıyla karınları dahi tok olur. Zîrâ ta'âmda cem'ıyyet kılmak ta'âma bereket ihsân ider. **[11^a]** Anuñçün ehlu'llâh-ı kirâm hazarâtı bu cem'ıyyeti âdâb ittihâd itmişler. Mervîdir ki Ashâb-ı Kirâm'dan ba'zı zevât Resûl-i Ekrem sallâllâhu aleyhi ve sellem Efendimizden su'âl buyurdılar ki yâ Resûla'llâh bizler ta'âm ideyoruz lâkin doymayoruz. Efendimiz

⁵⁴⁵ "Duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi" es-Saf 61/4.

⁵⁴⁶ "Mü'minler ancak kardeşlerdir." el-Hucurât 49/10.

⁵⁴⁷ "Müminler tek bir nefis gibidir." Ebû'l-Kâsım Zeynü'lislâm Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrâhîm Besyûnî (Mısır: y.y., ts.), 1/412.

⁵⁴⁸ "Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter." et-Talâk 65/3.

salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri buyurdılar ki me'mûldür ki siz ta'âmı müteferrik olduğınız hâlde ekl ideyorsañuz bir yire ictimâ' idinüz va'llâhu azîmü's-şânuñ ism-i şerîfini zikr idinüz ta'âmunuz size mübârek olur.⁵⁴⁹ İmdi (Sülûkü'l-halef min âsârî's-selef) fehvâsınca bu ittihâd ve cem'iyet selefimizün âsârından hâsıldır ve bu ittihâd ü ictimâ' sâ'ir tavâ'ifde az bulunur. Hâlbuki kemâl-i îmâna delâlet eyleyen ise nefsi-vâhide hükmünde müttehid ve cesed-i yektâ menzilesinde müctemi' olmağıdır ki mü'min hakikatde bu sıfatda olmak layıktır. İmdi bu beyân eyledigimiz fazâ'il sükkân-ı hânkâha ma'lûm olduktan soñra tekyede hücre-nişîn olmak murâd iden sâlik için bilmesi lâzım olan âdâb-ı sûrî şunlardır.

Tekye-Nişîn Olan Fukarânuñ Âdâb-ı Sûrîsi

Ve mine'l-âdâb tekyede iskân murâd iden şahs üzerine evvelâ bilmesi lâzım belki elzem olan tekye ta'bîr itdikleri mahal birtakım battâliyûnuñ terâküm idüp battâlâne vakt mürûr itdirmesinden için binâ olunmuş mahal zan itmeyüp belki ta'lîm-i ulûm-ı dîniyye ve tahsîl-i âdâb-ı sûriyye vü ma'neviyye [11^b] ile insân-ı kâmil olmağına sebep olan ma'rifet-i İlâhiyye'yi tahsîl idecek mahal olduğın bilmektir. **Ve mine'l-âdâb** Sâlik için hânkâh kapusından içerü dâhil oldukda ahâlî-i hânkâhdan kendüsinden bir gün evvel gelmiş olan fukarâyâ ta'zîm eylemek ve kendüsinden bir gün veya bir sâ'at soñra gelmiş olan fukarâyâ şefkat eylemek emri ehemdir. Zîrâ Ashâb-ı Kirâm huzûr-ı sa'âdet-mevfûr-ı Hazret-i Risâlet-penâhîde âdet-i seniyyeleri büyüklerine ta'zîm ve küçüklerine merhamet ü şefkat eylemek idi. Bu esere teba'iyet için tâ'ife-i dervîşân bu emri mühim tutmuşlardır. **Ve mine'l-âdâb** Sâlik-i hakîkî ahlâk-ı zemîmeden olan sıfatlardan kendüsünde fehm itdiği zamân zıddı olan ahlâk-ı hamîde ile nefsi mukâbele eylemek elzemdir ve ahlâk-ı zemîme dahi kütüb-i ahlâkda mufassal beyân olunmuşdur. Sâlike ziyâde ihtirâz eylemesi lâzım olanlar dahi şehvet, gazab, kibr, nifâk, ucb, hubb-ı riâyset, hubb-ı dünyâ, tûl-i emel, ta'alluk-ı mâsivâ bu sıfatlardan bir şey' kendüsünde müşâhede eylediği hâlde bunların zıddı olan ahlâk-ı hamîde ile mukâbeleye müsâra'at lâzımdır. Ahlâk-ı hamîde dahi kütüb-i ahlâkda mufassalan beyân olunmuşdur ki: iffet, hilm, re'fet, merhamet, kanâ'at, fakr, sehâ, zühd, kasr-ı emel, zill ü meskenet, terk-i dünyâ, kat'-ı ta'alluk-ı mâsivâ ve daha bunların gayrileri gibi. İmdi evsâf-ı zemîme ile [12^a] muttasıf olanlar (Tahsebühüm cemî'an ve kulübühüm şettâ)⁵⁵⁰ nass-ı celîl müfâdınca inda'llâh ve inde Resûlî'llâh mezmûmdur. Zıddı olan evsâf-ı cemîle ve ahlâk-ı hamîde ile ittisâf (Ke'ennehüm bünyânün mersûs)⁵⁵¹ nass-ı celîli ile

⁵⁴⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (b.y.: Dâru İhyâ'i'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), "Et'ime", 17 (No. 3286).

⁵⁵⁰ "Sen onları toplu sanırsın. Hâlbuki kalpleri darmadağındır." el-Haşr 59/14.

⁵⁵¹ "Duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi" es-Saf 61/4.

memdûhdur. Emr böyle olunca sükkân-ı hânkâh olan fukarâya mezmûmdan ictinâb-ı memdûha meyl ü rağbet vâcib menzilesindedir. Mâdemki hâl böyle (bünyânün mersûs) gibidir, hânkâhuñ hidmeti cümle fukarâ beyninde müşterek olup bir hizmet şahs-ı mu‘ayyene münhasır olamaz. Meselâ namâz vakti dâhil oldukda filân ezân okusun deyü muntazır olmaz. Filân ikâmet itsün deyü muntazır olmaz. Ve filân meydân[1] tathîr eylesün deyü muntazır olmaz. Belki cümle hidmet cânuña minnet bilüp dergâhuñ lokmasını kendine helâl olmak niyyet-i hâlisası ile alâ kadri't-tâkatil-beşeriyye güci yetdiği hizmete sa'y u gayret idüp ve eylediği hizmet ancak ehlu'llâha bilüp şeyhe veyâhûd dergâhuñ zâtına bilmeyüp rızâ-yı İlâhiyye için bilmek elzemdir. **Ve mine'l-âdâb** Sâlik-i sâdık için vech-i şer'î üzere kesb-i yediyle tedârik eylediği temettu' u ticâreti ile ta'ayyüş itmek emr-i mühimdir. Lâkin bu ticâretten hâsıl olan temettu'unı mezmûm olan buhul sıfatından halâs ve sehâvet kâlibına ifrâğ itmek için bir zeytûn dânesi olsa dahi fukarâ ile birlikde sarf itmege cehd-i tâmm ile sa'y u gayret itmegi tayyib-i nefis ile icrâyâ ikdâm [12^b] idüp (Ve yû'sirûne alâ enfüsihim ve lev kâne bihim hasâsat)⁵⁵² nass-ı celîli ile memdûh olan tâ'ifeye mülhak olmak fukarâ-yı tarîka elzemdir. **Ve mine'l-âdâb** Dergâhuñ havlısında veyâhûd bir tarafında bir mikdâr hâlî mahal var ise ol mahalli i'mâr idüp ba'zı şükûfeler ile ma'mûr itmek sükkân-ı hânkâha elzemdir. Ve bunun sebebi dahi muktezâ-yı beşeriyyet ba'zı mertebe ibâdetden kesel âriz olur ise mâ-lâ-ya'nî iştigâl sâlike hiçbir vakt câ'iz olmayup (Fenzur ilâ âsâri rahmeti'llâh)⁵⁵³ ve (Fa'tebirû yâ uli'l-ebâr)⁵⁵⁴ nass-ı celîli müfâdınca kudret-i İlâhiyye'yi te'emmül ü tefekkür eylemektir. Ve ol şükûfelerüñ evvelâ tohmunu dikmek murâd itdigi vakt tohmuna nazar ider ki yabragı görünmez ve acdığı çiçeği görünmez ve çiçek üzerinde olan elvân-ı garîbe görünmez bunun gibi bir sagîr tohmuñ içinden zuhûr iden kudret-i İlâhiyye'yi tefekkür ü te'emmül eyleyüp Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûduñ tevhîd tohmunu kalbine dikdiği vakit nüsha-i kübrâ olan insânda zuhûr idecek ma'ârif-i İlâhiyye'nüñ zuhûrına müterakkıb olup inâyet-i İlâhiyye'den bir eser zuhûr itmez ise ol gars olunan tohmuñ tamarında olan kusûr sebebi ile tohmuñ nâbit olmaması yâhûd nâbit oldukdan soñra matlûb-ı vechile şükûfesini icrâ idememesi bâğbânuñ kusûrundan neş'et eylediği muhakkak olduğu gibi kendüsinüñ ubûdiyyet ü istikâmetinde vukû' bulan kusûrundan olduğunu fehm ü idrâk iderek ibâdet-i Hâlık'a ve istikâmet-i [13^a] ubûdiyyete devâm itmege gayret-i tâmm ile gayret itmek için sükkân-ı hânkâhuñ tefekkûri böyle olmak âdâbındandır. **Ve mine'l-âdâb** Dergâha bir mihmân geldiği vakit gerek fakîr ve gerek ganî cümlesine kerîm olup ikrâm iderek mutayyeb-i hâtır idüp bed mu'âmeleden

⁵⁵² "Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler." el-Haşr 59/9.

⁵⁵³ "Allah'ın rahmetinin eserlerine bak!" er-Rûm 30/50.

⁵⁵⁴ "Ey basiret sahipleri ibret alın." el-Haşr 59/2.

küfürden hazer ider gibi hazer ü ihtirâz eylemek lâzımdır. **Ve mine'l-âdâb** Fukarâ karındaşlardan biri nâ-mizâc olur ise alâ kadri't-tâkat hizmetinde bulunup ikrâh itmemek gerekdir. **Ve mine'l-âdâb** Evkât-ı hamsede ferâ'iz-i İlâhiyye'yi cemâ'at ile edâ itmege ihtimâm idüp imâm olan zât bulunmadı diyerek cemâ'ati terk itmemelidir. Zîrâ cemâ'at sünnet-i mü'ekkededir. Ve ezân-ı Muhammediyye okumağı dahi mü'ezzin yok diyerek terk itmemelidir. Zîrâ ezân dahi sünnet-i seniyyedendir. Sünnet-i seniyyeye ittibâ' levâzım-ı sâlikden olduğu fukarâ-yı tarîk beyninde emr-i azhardır. **Ve mine'l-âdâb** Cemâ'at ile edâ-yı salâtıda sükkân-ı hânkâhuñ âdâbından biri dahi evvelâ sabâh namâzını ba'de'l-edâ vakt-i işrâka kadar mescidde murâkib olup ba'dehû salât-ı işrâk edâ iderek mescidden taşra çıkup bir mikdâr ta'âm tenâvül eylerler. Ba'dehû sâlikânuñ mübtedîleri dergâhuñ havlısını tathîr idüp levâzımât-ı dergâhdan pazardan alınacak şeyler var ise anları almak üzere pazara gider. Lâkin nazar ber-kadem olarak etrâfa nazar itmeyüp zikr ü fikri ne ise aña meşgûl olarak cem'iyet-i hâtır ile Cenâb-ı Hak'dan gâfil olmamak elzemdir. [13^b] Zîrâ etr[â]fa nazar perîşân-ı hâtır olmağa bâdî olup bâzârdan ahz idecegi şeyden evvel kalbini ağıyar ile mâl-â-mâl itmege sebep olur, bu ise dervîşe elvirmez ki akabâta dûçar olur. Bunuñ için dervîş nazar ber-kadem olarak bâzâra gider. Ve mûntehî olan sâlikler dahi bu vakt-i mühmelde bir mikdâr kaylûle idüp vakt-i zuhrûñ evvel vaktinde, vakt-i sayfda ise âhir vaktinden evvelce cemâ'at ile salât-ı zuhrî ba'de'l-edâ levâzım-ı zâtiyyesi için bir mikdâr akçe tedârik idecek kadar bir san'at ile meşgûl olarak vakt-i asr dâhil oldukda salât-ı asrî cemâ'at ile ba'de'l-edâ gurûb-ı şemse kadar murâkabe ile yâhûd mertebesi daha ednâ ise nefy ü isbât ile ve daha ednâ ise letâ'ifde ism-i Celâl ile ve daha ednâ ise zikr-i lisânî ve istiğfâr ve salât [u] selâm ile meşgûl olarak salât-ı mağribi ba'de'l-edâ bir mikdâr lokma-i helâl tenâvül iderek vakt-i işâ dâhil oluncaya kadar birbirleri ile musâhabet iderler. Lâkin olunan musâhabet dahi dâ'imâ sülûke dâ'ir ve sünnet-i seniyyeden bahs itmekden olup kizb ve nemîm ve gıybetden olmamak şartıyladır. Ve hevâ-yı nefsâniyyeden dahi olmamak mahall-i dikkatdir. Ba'dehû salât-ı işânuñ vakti dâhil oldukda cemâ'at ile salât-ı işâyı ba'de'l-edâ hatm-i Hâce tilâvet olunup herkes hücreğine girüp zarûrât-ı insâniyyeden olan bir mikdâr uyhu ile meşgûl olarak bedeninde ibâdet-i Hâlık'a [14^a] kesel getürmeyecek kadarca uyuyup ve nısfü'l-leylde âgâh olup âbdes[t] alup evrâd u ezkârı her ne ise anuñla meşgûl olup vakt-i subh dâhil oldukda ezân-ı Muhammediyye okunup salât-ı subh edâ sükkân-ı hânkâhuñ âdâbındandır. Kıyâm-ı leylde olan tertîb dahi salât-ı teheccüdün beyânında gelecekdir. **Ve mine'l-âdâb** İki vakitte lokma olduğu hâlde tenâvül olunacak ta'âm helâl oldukdan soñra bir yire cem' olup eger şeyh mevcûd ise

ibtidâ şeyh olan zât tuz ile bed' idüp ta'âma mübâşeret eyledikten sonra sâ'irleri dahi tuzdan bed' ile ta'âma mübâşeret itmek. Zîrâ tuz ile ibtidâ itmek sünnet-i seniyyedendir.

Kable't-Ta'âm Olan Âdâb

Lokma helâl olmak, kable't-ta'âm ellerini yıkamak, yere vaz' olunmuş sofraya üzerine ta'âmı vaz' eylemek ki ekseriyâ mişinden i'mâl olunan sofradır. Bir def'ada sofraya oturup ta'âmı tenâvül idüp tamâm-ı şib' hâsıl olmazdan mukaddem kalkmak ya'nî ta'âm tenâvül ider iken arasında gezinmemek, tenâvül ideceği ta'âm ile tâ'at-ı İlâhiyye'ye takvâ niyyeti ile ekle şürû' itmek. Rızktan mevcûd ve ta'âmdan hâzır olana râzî olmak ta'âmuñ üzerinde kesret-i eydî olmak ya'nî ta'âmı yalnız tenâvül itmemek. Zîrâ Resûl-i Ekrem sallâ'llâhu aleyhi ve sellem Efendimiz yalnız ta'âm buyurmazlar [14^b] ve (Hayru't-ta'âmi mâ kesurat aleyhi'l-eydî)⁵⁵⁵ buyururlar idi.

Hâlet-i Eklde Olan Âdâb

Ta'âmuñ evvelinde besmele-i şerîf ile bed' itmek. Âhırinde dahi Allâh'a hamd ile itmâm itmek. Sağ eliyle tenâvül itmek. Ta'âma tuz ile ibtidâ itmek ve tuz ile hatm itmek ve lokmayı küçük almak ve eyüce çiğnemeyince yutmamak. Ve ağzındaki lokmayı yutmazdan evvel yedini ta'âma uzatmamak ve mâ hazar ta'âmı bir husûs ile zem itmemek. Ve dâ'imâ önünden tenâvül itmek. Meger fâkihe olur ise ol vakt gayruñ önünden almakda be's yokdur. Nân-ı azîzi eli ile koparup bıçak ile kesmemek. Parmaklarını eyüce yalamak. Zîrâ ta'âmuñ bereketi kangı cüz'ünde olduğu bilinmez. Sıcak olan ta'âma nefesi ile soğusun deyü nefh itmemek. Eger çekirdegi olan meyve tenâvül olunur ise tenâvül eylediği meyvenüñ çekirdeğini meyvenüñ içine karışdırmamak. Esnâ-yı ta'âmda suyu çok içmemek, meger ki muktezâ ola. Su içdiği vakt kâseyi sağ eliyle alup ba'de'l-besmele gâyet ağır ağır emerek içmek. Ve ba'de't-ta'âm ed'îyye-i hayriyye-i me'sûre ile du'â ve Cenâb-ı Hakk'a hamd ü şükr iderek sofradan kalkup ellerini yıkamak.

Esnâ-yı Ta'âmda Ri'âyet Lâzım Olan Âdâb

Kendinden büyüğü var iken ta'âma ibtidâ itmemek. Esnâ-yı ta'âmda sükût itmemek. Esnâ-yı ta'âmda sâlihînüñ et'imeleri hikâyâtını nakl itmek. [15^a] Birlikde oturan zâtlardan ziyâde tenâvül itmemek. Yanında olanları tenâvül idüñ deyü ısrâr itmemek. Hîn-i ta'âmda hâzırînuñ yüzlerine dikkat ile nazar itmemek, gayruñ istikzâr u istikrâh ideceği şey' işlememek. Ve şeyhden evvel kimesne tenâvül itmemek. Ve eger şeyh mevcûd değil ise fukarâdan eski ve kıdemli kim ise üslûb-ı sâbık üzere ta'âma bed' idüp sâ'irleri ba'dehû bed' itmek. Ve ta'âmuñ tamâmında du'â olunmadıkca sofradan

⁵⁵⁵ Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed Eyyûb et-Taberânî, *Mekârimü'l-ahlâk* (İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *Mekârimü'l-ahlâk* ile birlikte), nşr. Ahmed Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1409/1989), 372; Beyhakî, *Şu'abü'l-imân*, 12/138 (No. 9173).

kimesne kalkmamak ve olunan ed'iyeye dahi (Ebû Sa'îd el-Hudrî radiya'llâhu aleyhi ve sellem Hazretlerinin rivâyet eylediği ed'iyeye-i mübâreke ki Efendimiz salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri ta'âm tenâvül buyurduktan sonra kırâ'at buyururlar idi), (El-hamdü li'llâhi'l-lezî et'amenâ ve sekânâ ve ce'alenâ mine'l-müslimîn).⁵⁵⁶ Lâkin meşâyih-i kirâm hazarâtı bu du'â-i mübâreke (Allâhümme zid ve lâ tükallil bi-hürmeti Fâtihati'l-Kitâbi)⁵⁵⁷ lafzını ilâve buyurmuşlardır. Ve ba'de't-ta'âm cümlesi bir arada olarak şeyh meydânında birer fincan kahve tenâvül iderek herkes hücreğine çekilerek ezkâr u evrâdı her ne ise meşgûl olarak **Ve mine'l-âdâb** Hücre-nişinlerden biri gerek gice ve gerek gündüz dergâhuñ meydânında gezer iken şemâtet itmeyerek seyr ü hareket etmek lâzımdır ki ashâb-ı sülûk olanların huzûrlarına mâni' olmaya hattâ na'ıçeli pâbüs ile gezmege ruhsat virilmemiştir.

Taksîm-i Evvelden Kısım-ı Sâni

Taksîm-i evvelden kısım-ı sâni ki [15^b] kendüsine münîb tesmiye kılınup mukâbele gününde hânkâha gelen sâlikdir. İmdi bu kısım ashâbına yukarıdan berü zikr olunan âdâblardan mâ-'adâ âdâb-ı sûrî olarak bilmesi lâzım olan âdâblardandır. Kendüsinden evvel tarîkat-ı aliyyeye müntesib ve bir şeyhe bî'at eylemiş bir dervîş fukarâ gördükde kangı tarîkdan olur ise olsun iltifât idüp boyun kesmek. **Ve minhâ** Meşâyih-i tarîkdan bir zât gördüğü vakitte kendi şeyhine eylediği ta'z[î]m gibi ta'zîm eylemek. **Ve minhâ** Fukarâ-yı tarîkdan birinün bir ihtiyâcı olduğunu fehm itdiği vakitte kudreti ta'alluk eylediği mertebe gerek mâlen ve gerek bedenlen ol fukarânun ihtiyâcını def' eylemek. **Ve minhâ** Cümle tarîk fukarâsına sıdk u ihlâs ile mu'âmele idüp kimesne hakkında buğz u hased gibi ef'âl-i kabîhada bulunmamak. **Ve minhâ** Ehlu'llâh-ı kirâm hazarâtını cümleten büyük bilüp ehadühümâyı âhar üzerine tafdîl eylememek. **Ve minhâ** Kendüsini cümleden ednâ görüp cümleyi âlî görmek. **Ve minhâ** Dergâh-ı şerîfün mukâbelesi gününü üzerine farz makâmında tutup sâ'ir hizmetlerinin üzerine dergâhuñ hizmetini tercîh eylemek. **Ve minhâ** Ve mukâbelesi günü dergâh-ı şerîfe gider iken hiçbir şey'e muktedir degil ise elinde bir yeşil yaprak ile olsun dergâha bir hediye takdîm eylemek. **Ve minhâ** Dergâha geldiği vakit kemâl-i zell ü meskenet ile huzûr-ı şeyhe gelüp niyâz iderek cülûs ile emr buyu[ru]lur ise [16^a] ba'de'r-ruhsa bir mikdâr huzûrlarında ârâm idüp ba'dehû taşra çıkup dergâhda olan karındaşlar ile musâfaha iderek meydânda görülecek hizmetlerden bir hizmet ile kendüsini meşgûl idüp el-hamdü

⁵⁵⁶ "Bizleri doyurup içiren ve bizi Müslümanlardan eyleyen Allah'a hamdolsun." Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 5/138 (No. 24504); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Fazâ'ilü's-sahâbe*, thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 2/705 (No. 1207); İbn Mâce, "Et'ime", 17 (No. 3283).

⁵⁵⁷ "Allah'ım! Fatiha hürmetine nimetlerini arttır, azaltma."

li'llâh meydân-ı ehlu'llâhda bugün şu hidmet ile istihdâm olundım. İnşâ'allâh pîrim ve mürşidim benden râzî olurlar deyüp Hakk'a hamd ü şükr eyleyüp eylediği hidmeti kendi hakkında inâyet bilüp mukâbelesinde nefsün hîlelerine aldanup eger ben gelmemiş ola idim bu hidmet görilmeyecek imiş bu hidmeti ben gördüm diyerek enâniyet sıfatını takinup eylediği hidmeti hebâ eylemeye. Ve bu âdâblara ziyâde dikkat eylemek sâlike vâcib menzilesindedir. Ve egerçi bunlardan birinde noksân ider ise istiğfâr ile meşgûl olmaklığı kendüsine mu'tâd eyleyüp âdâblarını hıfz iderek ezkâr u evrâdına devâm üzere terakkî-i ma'neviyyât itmege sa'y u gayret ile hidmet eyleye.

Ammâ Âdâb-ı Ma'nevî

Bu âdâb-ı ma'nevî ibtidâsından âdâb-ı sûrî gibi görünerek ibtidâsından intihâsına kadar merâtib-i sülûki câmi' o[l]up sâlikî ser-i menzile îsâl ider. Bunların ibtidâsı tahâret-i şer'iyeden bed' ile mertebeten ba'de mertebetin tevbe ve inâbe menziline kadar sâlikûn hâli şol şey'e beñzer ki lisânımızda yoğurt ta'bîr olunan şey' leben-i hâlisden olur. Lâkin kendi hâliyle olmaz tâ ol yoğurt olmuş lebenden bir mikdâr içerüsüne vaz' olunmadıkca [16^b] ve bu maya dahi leben-i hâlise her ne vakt vaz' olursa gine yoğurt olmaz. Belki âteşde tabh olunup ba'dehû kâseye vaz' olunup maya kıvâmı geldikde bir vakt-i kalilde yoğurt olur. Kezâlik sâlik-i sâdık dahi tahâret-i şer'iyeden bed' idüp ma'nevîleri kendine hâl iderek mayanın kıvâmında telkîn olunan esma' ü ezkârın te'sîri müşâhede olunur.

Devâmu'l-vuzû

Devâm-ı vuzû kütüb-i fıkhiyyede mufasssalar beyân olunduğı üzere her ne vakt ki nakz-ı vuzû vâki' olsa akîbinde tecdîd-i vuzû idüp dâ'imâ tahâret-i şer'iyeye ile tâhir olmakdan ibâretidir ki âbdestiñ âdâbındandır. Lâkin sâlik-i sâdık için devâm-ı vuzûnuñ bir ma'nâ-yı âharı dahi vardır ki âbdesde ellerini yıkar iken cemî' ma'âsîden elimi yıkadım bir dahi avdet itmem niyyeti ile olmak ve ağzını yıkar iken zikr-i İlâhiyye'den mâ'adâsını ağzıma almamağa kasd eyledim ma'nâsını mülâhaza itmek. Burnuna istinşâk iderken râyiha-i dünyâyı şemm itmemege niyyet idüp râyiha-i cinânı şemm eylemegi kasd eyledim ma'nâsını tefekkür itmek. Kezâlik yüzini yıkamada dünyâdan yüzini çevirüp Cenâb-ı Hakk'ın rızâ-yı pâkine teveccühi kasd eyledim ma'nâsını mütâla'a itmek. Başına mesh ider iken evâmîr-i İlâhiyye'nün küllisine ki (Elestü bi-Rabbiküm)⁵⁵⁸ hitâbında (Belâ)⁵⁵⁹ ile kabûl eylemiş idik, bu evâmîr-i İlâhiyye'yi başım üzerine tâc [17^a] eylemek kasd eyledim ma'nâsını te'emmül itmek. Kulaklarına mesh ider iken dünyâ sözünü kulağımdan çıkarup evâmîr-i İlâhiyye ki Kur'ân-ı Azîm'de beyân

⁵⁵⁸ "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" el-A'râf 7/172.

⁵⁵⁹ "Evet, şahit olduk (ki Rabbinizsiniz)." el-A'râf 7/172.

olunmuştur, anı işitmegi kasd eyledim ma'nâsını fehm itmek. Gerdânına mesh iderken (İnnâ aradna'l-emânete)⁵⁶⁰ âyet-i celîlesinde olan emâneti boynuma almış idim, emânet-i İlâhiyye boynumda el-ân kemâ-kân turmakdadır. Bu emâneti muhâfaza itmegi kasd eyledim ma'nâsını hâtırdan çıkarmamak. Ve ayaklarını yıkar iken hilâf-ı rızâ-yı Bârî olan mahalle gitmeden ayağımı pâk eyledim, rızâ-yı İlâhiyye'nün olduğu cânibe gitmegi kasd eyledim ma'nâsını tefekkür iderek âbdesti itmâm idüp ve bu kasdı üzerine devâm idüp bu devâmdan aslâ münfek olmamakdan ibâretidir.

Hıfz-ı Nisbet

Bu hıfz-ı nisbetüñ iki ma'nâsı vardır. Ma'nâ-yı evvel sâlik kendi mürşidinden bed' ile mu'an'an olarak silsile-i tarîkını Zât-ı Risâlet-penâh salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimize müntehâ oluncaya kadar bilüp hıfz itmektir. Mechûlül-ahvâl kimesneler mekrinden turuk-ı aliyyeyi vikâyeden ibâretidir. Ammâ bu risâlede bizim mâ-nahnü fihimiz olan ma'nâ-yı sânidir. İmdi tarîkat-ı aliyyede hıfz-ı nisbet rûkn-i a'zamdır ve bu hıfz-ı nisbetden murâd olan ma'nâ-yı sâni şeyhüñ mürîdden ahz eylediği ahd ü mîsâk ve telkîn eylediği ezkâr u evrâd [17^b] ve ubûdiyyetde lâzım gelen istikâmetden ibâretidir. Emr böyle olduğu takdîrde hıfz-ı nisbet ayn-ı tarîkat oldu. İmdi sâlik bu nisbet hıfz itmez ise tarîkını hıfz itmemiş olur. Ve tarîkını hıfz itmeyen tarîkından matrûd olup hâli perîşân ve berzah-ı azîme dûçâr olup felâh bulmaz. İmdi sâlike hıfz-ı nisbet elzem oldu. Ve hıfz-ı nisbetüñ keyfiyeti dahi olur ki mürîd şeyhi ile itdüğü irâdetüñ ve şeyhi ile itdüğü ahd ü mîsâkuñ üzerine sâbit ü râsih olup bunlardan ednâ bir emri terk itmeyüp ve anlarıñ üzerine ziyâde dahi itmeye. Ve şeyhi her hâlde pîşvâ idinüp cemî' feyz u fütûh şeyh vâsıtası ile olur deyü i'tikâd iderek bu i'tikâduñ devâmına sa'y-yı belîğ eylemektir. Eger sâlik şeyhden ahz itdiği umûrlardan bir emri terk ider ise nakz-ı ahd itmiş olur ol vakt sâlike lâzım olan şeyhine i'tizâr iderek yeñi başdan ahz-ı ahd ve tecdîd-i nisbet eylemektir. Ve nakz-ı ahdüñ sebepleri dahi bunlardır: Sû'-i i'tikâd itmek. Ve şeyhüñ hakkına ri'âyet itmemek. Ve şeyhden ahz itdiği umûrları terk itmek. Ve âhar şeyhüñ meclislerine istifâd[e] itmek üzere hâzır olmak. Zîrâ bir mürîdüñ iki şeyhe nisbeti ola, ol mürîd aslâ felâh bulmaz. Mürîde lâzımdır ki şeyhinden gayri ehl-i sülûk ve meşâyih ile görüşmeye ve şeyhinüñ hilâfında olan kimesneler ile sohbet itmeye [18^a] tâ ki murâkabesi müşâhedeye münkalib oluncaya kadar bu üslûb üzere şeyhinden mâ-'adâyı görmeye. Murâkabesi müşâhedeye münkalib olduktan sonra her şahıs ile görüşmek kendüsinüñ müntesib olduğu tarîkuñ revîşine hâlel virmez. Ve şeyhe dahi böyle i'tikâd ide ki ancak şeyhim vâsıl-ı Hak'dır ve beni ancak ol îsâl ider. Ve şeyhüñ cemî' teklîfâtını cân u dilden kabûl idüp cümlesini işleye. Ve şeyhini nâ'ib-i Resûlullâh deyü

⁵⁶⁰ "Şüphesiz biz emaneti teklif ettik." el-Ahzâb 33/72.

i'tikâd idüp şeyhine mütâba'atı Resûlu'llâh'a mütâba'atdır. Ve Resûl'[e] mütâba'at Allâh'a itâ'atdır deyü i'tikâd ide. Ve eger sâlik şeyhine böyle i'tikâd itmez ise nûr-ı iktidâ kalbinden zâ'il olup kurb-i ma'nevî hâsıl idemez. Ve varta-i hevl-nâka dûçar olup âhirü'l-emr battâliyyûn zümresine dâhil olup (Hasira'd-dünyâ ve'l-âhirah)⁵⁶¹ gürûhuna lâhik olur.

İhtiyât-ı Lokma

Sâlik-i sâdık râh-ı hakîkî için ri'âyeti elzem olan ve her kârından akdem ehemmi mühimmâtıdan olan âdâb-ı ma'nevîden biri ihtiyât-ı lokma ta'bîr olunan edebdir ki sâlik olan zât bu ihtiyât-ı lokma mâddesinde her ne kadar mübâlağa ider ise ol derece menfa'at-i kesîreye mâlik olur. İmdi sâlik gerek me'kûlât ve gerek meşrûbât ve gerek melbûsât bunların küllisinde harâmıdan arslardan kaçır gibi hazer eyledikten [18^b] sonra helâlün dahi atyeb olan cânibine meyl-i küllî ile meyl eylemesi safâ-yı bâtını mücib olup terakkî-i ma'neviyyâtı ziyâde olur. Ma'lûm ola ki ubûdiyyette farz olan ferâ'iz-i İlâhiyye'den sonra zill u su'âlden ta'affûf ü ictinâb iderek kût-i yevmiyyesi mikdârı lokma-i helâl taleb eylemek farzdır ki ibâdet-i Hâlık için kût-i bedeniyenün vücûdı lokma tevakkuf ider nefsinin telefden vikâye ve ibâdet-i Hâlık Te'âlâ'ya kıyâm için bu lokmanın helâl-i tayyib olan cânibini taleb eylemek sâlike lâzımdır. Ve bu helâl-i tayyibi kesb-i şürû' ile kesb eylemek elzemdir. Ve bir âdemün tayyib olarak ekl eylediği kendüsünün kesb-i yediyle olan akçe ile tedârik eylediği şeydir. Lâkin vech-i şerî' üzere olmak şartdır ve bu iktisâbında dahi su'âlden ta'affûf ve halkdan istiğnâ niyyeti ile olmak lâzımdır. Helâlün küllisi tayyibdir. Lâkin ehadühümâ âhara nisbet ile atyebdir. Kezâlik harâmuñ küllisi habîsdir. Lâkin ehadühümâ âhara nisbet ile ahbesdir. Nitekim hükemâ hulviyyâtün küllisinde harâret vardır deyü hükm ider. Velâkin ba'zısının harâretini derece-i ûlâdadır şeker gibi ve ba'zısının derece-i sâniyededir. Ve ba'zısının derece-i sâlisededir ve ba'zı âharuñ dahi derece-i râbi'adır. Bunların derecâtlarında olan tefâvüt hulviyyât isminde olmayup ancak derece-i harâretlerindedir ki ehadühümâ âhar nisbet ile ziyâde-i harâret ve noksân-ı harâret ile tefâvütleri [19^a] vardır. Emr böyle olduğu takdirce ba'zı tafsîlât lâzım gelür. **Ma'lûm ola ki** harâmıdan ictinâb iden müteverri'nün vera'ları dört vech üzerinedir. **Derece-i ûlâ** fukahâ-yı izâmuñ fetâvâlarda beyân eyledikleri harâm-ı mutlakdan ictinâb eylemektir. Bu harâm-ı mutlakdan ictinâb itmeyüp irtikâb iden hürmetini mukırr ise "fâsık u âsî" tesmiye olunup teverru' u ictinâb idene "udûl" tesmiye olunur. **Derece-i sâniye** zâhirine binâ'en tenâvülüne ruhsat virirler velâkin kendüsünde hürmetün ihtimâli dahi vardır mevâki'-i şübühât gibi bu ruhsatdan teverru' u ictinâb idene lisân-ı şer' de sâlihîn tesmiye

⁵⁶¹ "O dünyayı da kaybetmiştir, ahireti de." el-Hac 22/11.

olunmuştur. **Derece-i sâlise** fukahâ-yı izâm hazarâtı adem-i hürmet ile fetvâ virirler ve helâl olduğunda dahi aslâ şübhe yoktur. Velâkin hürmete mü'eddâ olur. Buña fu[ka]hâ-yı izâm hazarâtı (lâ be'se bih)⁵⁶² ta'bîr iderler. Böyle lâ be'se bih olan şey' (mâ be'se bih)⁵⁶³ olan şey'e mübeddel olur. Havfından için sâlik olan şahsa lâ be'se olandan ictinâb lâzımdır. Hattâ mubâhâtun cümlesinde kadr-ı kifâye olmak elzemdir. Kadr-ı kifâyesinden ziyâdesinde her ne kadar be's yok ise de mâ be'se bihe mü'eddâ olur. Meselâ râyiha-i tayyibeyi isti'mâl itmek mesnûndur, lâkin sâlik olana terki evlâdır. Zîrâ tayyib râyihalı şey şehveti tahrîk ider. Şehvet dahi fikri tahrîk ider. Fikr dahi nazrayı tahrîk ider. **[19^b]** Nazra dahi tekellümi tahrîk ider. Tekellüm dahi mâ lâ yehillü fi'leyi muntic olup harâmı kat'î olan fi'li irtikâb itmegi mûcib olup helâkde vâki' olur. Bunun için sâlik (mâ be'se bih) havfından için (mâ lâ be'se bih) olanı terk itmedikçe muttakîn derecesine vâsıl olamaz. Ve bu lâ be'se olandan teverru' idene muttakîn tesmiye olunmuştur. **Derece-i râbi'a** Lâ be'se bih olmayup ve mâ be'se bihe mü'eddâ olur havfi dahi kendüsünde aslâ mülâhaza olunmaz. Velâkin Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinin gayride isti'mâl olunup ve anuñ ile ibâdetün gayri niyyet olunmuş ola. Harâmuñ bu derecesinden teverru' u ictinâb idenleri siddîkîn ile tavsîf eylemişlerdir. Zîrâ siddîkîn indinde helâl ta'bîr olunan şey' esbâb-ı ma'siyetden üzerine bir şey takaddüm itmemeli ve anuñ ile ma'siyete dahi yardım olunmamalı gerek hâlde ve gerek me'âlde huzûzâ-i nefsâniyye râyihası olmayup ancak rızâ-yı Bârî ola. Ve ibâdâta kuvvet için hayât-ı istikbâliyye tahsiline medâr ola. Zîrâ siddîkîn indinde her şey ki lillâh olmaya harâmdır. Zîrâ Hak Sübhânehû ve Te'âlâ (Kuli'llâhu sümme zerhüm fî havzihim yel'abûn)⁵⁶⁴ buyurmuştur deyü huzûzât-ı nefsâniyyelerine bi'l-küllîyye terk buyurmuşlardır. Vera'uñ aksâm-ı erba'ası ma'lûm oldukda sâlik her ne kadar nefsi üzerine şiddet idüp mücâhede ider ise yevm-i kıyâmetde ol kadar bâr u sıkleti hafîf olup **[20^a]** sırâtdan tecâvüzi eshel ve hasenâtı seyyi'âtından ezyed olup menâzil-i âhiretde vera' u takvâsınuñ tefâvüti kadar derecesi tefâvüt ider. Pes sâlik bu tafsîlâtı bilüp ve dâr-ı âhiretde ne mikdâr meks ü ikâmet ideceğini ve dâr-ı dünyâda ne mikdâr meks ü ikâmet ideceğini bildiği hâlde kendüsüne lüzûmı mikdârı tahsîl-i sermâye idinmek emrini der-pîş-i mütâla'a idüp ister ise ihtiyâtda sermâyesini tezâyüd itdirsün ister ise ruhsatda re's-i mâlını tezâyüd itdirsün nefsi için ihtiyât ve nefsi için ruhsat eylemiş olur. İmdi bu helâl ile harâmuñ beyinlerinde müştebihât vardır. Ve mahall-i dikkat dahi burasıdır ki muharremât mekteb-i sıbyânda iken ilm ü hâlden tahsîl olunmuştur. Ve nass-ı Kur'ân-ı mecîd ile mübeyyendir. Kezâlik helâl dahi vech-i muharrer üzere cümleñ

⁵⁶² Zararı yoktur.

⁵⁶³ Zararı vardır.

⁵⁶⁴ "(Ey Muhammed!) 'Allah' (indirdi) de, sonra bırak onları, içine daldıkları bataktaki oynadursunlar." En'âm 6/91.

ma'lûmudur. Lâkin müştebihât mahall-i dikkatdir. Eserde vâki' olmuştur ki helâl mübeyyendir harâm dahi mübeyyendir. Beynlerinde umûr-ı müştebihât vardır. Nâsdan pek çok kimse bilmezler şübühâtıdan ittikâ iden arz ve deyni için berâ'at tahsîl ider. Şübühâtıda vâki' olan harâmıda vâki' olur ki muhâfaza olmuş çayıruñ etrâfında hayvânlarını ra'y iden çoban gibidir. Ol muhâfaza olunan mahalde vâki' olup tekdîr ü ta'zîz ve tazmîne müstehak olur. **İmdi helâl-i mutlak** Aynında hürmeti mûcib olur sıfâtıdan zâtı [20^b] hâlî olan şeydir. Lâkin bir esbâb-ı diger ile kendüsine hürmet veyâhûd kerâhet ârız olur bu sebeblerüñ ismine sebep-i muhallem ve sebep-i muharrem itlâk olunup yakînen beyân olunacaktır. İmdi helâl-i mutlak bir âhar âdemüñ mülkine vâki' olmaksızın kendi mülkünden veyâhûd arz-ı mubâhadan ahz olunan yağmur suyu gibi ki ol suyuñ aynında ya'nî zâtında ve nefse hürmeti mûcib olan sıfatlardan "sekr" ve "zulm" ve "ribâ" gibi şeylerden hâlîdir. İşte bu sıfatlardan hâlî olan yağmur suyuna helâl-i mutlak ta'bîr olunur. Lâkin gayruñ mülkünden ahz olunur ise gasb sıfatı ârız olup helâl-i mutlak olmadan hurûc ider. **Ammâ harâm-ı mahz** aslâ şek olmayan bir sıfat-ı muharreme kendinde olur. Şarâbıda olan [e]şidde-i mutribe gibi yâhûd kat'an menhî olan bir sebep ile tahsîl olunmuş bir şey' olur. Zulm ile yâhûd ribâ tarîkı ile tahsîl olunan şeyler gibi. **Ammâ müştebihât** bir şey'i helâl kılan sebep ile harâm kılan sebeblerden neş'et idüp şekki mûcib olur. Yâhûd ihtilâtuñ menşe'inde şekk olunup şübühâtıdan addolunur. Yâhûd hilline sebebi olan şey'üñ ma'siyete ittisâlinden için şübühâtıdan ma'dûd olunur. Yâhûd edillesiniñ ihtilâfından için şübühâtıdan ta'dâd olunur. İmdi şübhe ta'bîr olunan şey şekden neş'et ider. [21^a] Ve şekk dahi iki sebebdan neş'et ider ki ehadühümânuñ âhara tekâbülundan iki i'tikâd hâsıl olur ki bu şekk ta'bîr olunur. Şübhe ile murâd dahi bir şeyde iki i'tikâdı muktezâ olan iki sebebdan evvel ol şey' için bizlere iki i'tikâduñ ârız olmasıdır ki harâmdır yâhûd helâldir. Ve bu hill ü hürmete bâdî olan sebebüñ sebep-i şer'î olması dahi elzemdir ki şübhe ile vesvesenüñ beyni fark olunsun. Zîrâ vesvese dahi şübhe gibi görünür lâkin sebep-i şer'îye istinâdı olmaz. Ancak vehimden tevellüd ider bu makbûl degildir. Meselâ deryâda veyâhûd karada sayd eylemek ya'nî av avlamak helâldir. İmdi bir âdem geyik avlasa vehim kendüsine galebe idüp me'mûldür ki bu geyigi sendan evvel bir avcı avlamışdır anuñ elinden firâr itmişdir. Bu geyik âharuñ mülki oldukdan soñra saña harâmdır diyerek mücerred vehmüñ tahayyüli ile bunda şübhe sâbit olmaz ancak vesveseden ibâretidir. Bunuñ hükmi yokdur ammâ üzerinde avcı yarasından bir yara bulunur ise ol vakit şübheye sebep-i şer'î olmuş olur. Kezâlik deryâda sayd olunan semek sayd olundukdan soñra bu semeküñ âhar bir kimesnenüñ şebekisinden firâr itmişdir vehmiyle şübhe de dâhil olamaz. Ammâ balığıñ burnunda bir halka takılmış olur ki mutlakâ âdem elinden

çıkılmış olduğına alâmet olur. Eger böyle bir sebep-i şer'îye mülâbis olmaz ise [21^b] vesvese ıtlâk olunur mâ-nahnü fihden hâricdir. İmdi vesvesenüñ ahkâmını bildikden soñra müştebihât için şekkiñ dört nev'î vardır. Bu dört nev'î bilmek elzemdir ki biri muhallel ve muharremdir. Ve digeri menşe'-i ihtilâtdır. Ve âharı sebep-i muhallelüñ ma'siyete ittisâlidir. Ve ol biri ihtilâf-ı edille sebebidir.

Beyân-ı Sebebü'l-Muhallel ve'l-Muharrem

İmdi sebep-i muhallel ile sebep-i muharremüñ beyânı şu vechiledir ki meselâ lahm-ı ganem helâldir bu dahi ma'lûmdur ki lahm-ı ganem zî-rûh iken ekl olunmaz illâ hayâtı selb olmadıkca. Hayâtı selb olduğu hâlde meyte olur. İmdi mahalde iki sebep olup bu iki sebebüñ birisi "muhallel" ve digeri "muharremdir". Muhallel olan sebep hîn-i zebihde ism-i Allâh zikr olunmaktır. Muharrem olan sebep hîn-i zebihde ism-i Allâh zikr olunmamaktır. İmdi sebep-i muharrem ve sebep-i muhallel ile şekk olunur ise iki ihtimâlden ya'nî "harâm" ve "helâl" idi. Bunlar ehadühümâ âhara yâ mu'âdil olur yâhûd ehadühümâ âhara gâlib olur. Eger ahad-i ihtimâleyn âhara mu'âdil olur ise hükm-i hâli üzere ibkâ olunur ki harâm olan ise harâm olduğu hâlde kalur. Helâl olan şey ise helâl olduğu hâlde kalur. Şekk ile helâl olan şey' terk olunmaz. Kezâlik şekk ile harâm olan şey' helâl diyerek tenâvül olunmaz mâdâm ki ehadühümâ âhara mu'âdildir harâm ise hürmetinde helâl ise hillinde ibkâ olunur. [22^a] Ve eger ehadühümâ âhara gâlib olan tarafda olur ve bu emrûñ tafsîli **dört vech** üzere beyân olunmuşdur. **Vech-i evvel** fi'l-asl harâm olduğu ma'lûm olur soñra muhallelinde şübhe vâki' olur. Bu şübheden ictinâb vâcibdir üzerine ikdâm harâmdır. Meselâ bir âdem bir ava sayd için remy idüp cerh eylese ve ol av dahi suya düşse soñra meyte olduğu tesâdüf olursa şimdi bu sayyâd bilmez ki suya gark olduğundan mı hayâtı münkatı' oldu yohsa sayyâd tarafından tecâvüz iden cerhden mi hayâtı münkatı' oldu. Bunda asl olan tahrîmdir. İllâ tarîk-ı mu'ayyen üzere hayâtı münkatı' olur ise harâm degildir. Tarîk-ı mu'ayyen olan dahi vech-i şer'î üzere isim zikr olunarak zebh olunmaktır. Yâhûd ism-i Allâh zikr olunarak ava atılan kurşun dânesinüñ isâbetiyle hayâtı münkatı' olmaktadır. İmdi bu tarîk-ı mu'ayyende şekk vâki' oldu, şekk ile yakîn zâ'il olmaz. **Vech-i sânî** Helâl olduğu ma'lûmdur muharreminde şekk olunur. Bunda asl olan helâl olmasıdır ve hükm dahi helâl olmak tarafındadır. Meselâ iki kimesne nikâh-ı sahîh-i şer'î ile avratları olsa bu avratlar bu âdemlere vech-i şer'î üzere helâldir. Hâl böyle iken havâdan bir kuş zâhir olsa birisi şu kuş kargadır dise ve âharı degildir deyüp muhâlefet eylese kargadır diyen eger karga degil ise [22^b] avratım boş olsun deyüp karga degildir diyen dahi eger karga ise avratım boş olsun dise bunlar bu hengâmede iken kuş gâ'ib olup karga olup olmadığı zâhir olmasa bunda talâkuñ vukû'ı ile tahrîmi iktizâ ider bir şey' yokdur. Zîrâ bu kelamüñ

ibâre-i Arabiyyesi "Hâzâ gurâb" olup da'vâlarının sâdık olmaklığına takviyyet için karga olduğunu iddi'â iden "În lem yekûn hâzâ gurâben fe-imre'eti tâlik"⁵⁶⁵ deyüp karga olduğu iddi'â iden "în lem yekûn hâzâ gurâben fe-imre'eti tâlik" deyüp karga olmadığını i[ddi]â iden dahi "în kâne hâzâ gurâben fe-imre'eti" deyüp ikisi dahi şu ibârelerinden şarta mevzû' olan "în" kelimesi ile tekellüm eylediler. Ve şart ta'bîr olunan şey' dahi bir emrûn sıdkını emr-i âharuñ sıdkına mu'allak kılmakdan ibâret olup ol kuşuñ karga olmaklığı sâdık olur ise talâkuñ vukû'ı dahi sâdık olur. Zîrâ usûl-i fıkıhda beyân olunduğı üzere "în" kelimesi şart-ı mahz içündür ya'nî bir cümleñ mazzâmîniñ hâsıl olmaklığı cümle-i uhrânüñ mazzâmîniñ hâsıl olmaklığını mu'allakdır. Bunuñ eseri dahi inde'l-Hanefiyye şart-ı mevcûd oluncaya kadar illetüñ mün'akid olmasını men' ider. Bu misâlde kuşuñ karga olmasına talâkuñ vücûdı mu'allak olup kuşuñ dahi karga olduğu zâhir olmayınca talâkuñ adem-i vukû'ı zâhir olur. Öyle olduğu hâlde hükm-i şer'î [23^a] mer'enüñ helâl olmaklığıdır. Lâkin sâlik olan bu şübheden hazer eylemek lâzımdır. **Vech-i sâlis** Asıl olan tahrîmdir lâkin zann-ı gâlib ile tahlîlini iktizâ ider şey' üzerine tareyân ider. Bu meşkûkun fihdir. Lâkin gâlib olan helâl olmaklığıdır. Şol şart ile ki bunda nazar olunur. Eger zannuñ galebesi şer'an mu'teber olan bir sebebe müstenid ise hilliyeti ihtiyâr olunur lâkin azîmeti ihtiyâr iden sâlike ictinâb lâzımdır. Bunuñ misâli dahi misâl-i sâbık ki bir âdem sayd için bir ava remy idüp soñra ol av gâ'ib olup bir müddet soñra meyte olduğu hâlde bulunup ve râmîñ remyinden hâsıl olan cerhden gayri üzerinde cerîha dahi olmasa velâkin bir sebep-i âhar ile dahi hayâtı münkatı' olması ihtimâli vardır. Meselâ düşmesinden veyâhûd bir sebep-i âhardan dahi me'mûldür. Eger râmîñ cerîhasından mâ-'adâ üzerinde bir cerîha bulunur ise vech-i evvelde dâhil olur. Bu derece-i sâlisde muhtâr olan helâl olmaklığıdır zîrâ cerh sebep-i zâhirdir. Bu sebep-i zâhir tahakkuk eyledi bunda asl olan sebep-i âhar ki düşmek veyâ gark gibi bunlaruñ âdem-i tareyânıdır. İmdi bu sebep-i âharuñ tareyânı meşkûkun fihdir. Sebeb-i zâhiri ki râmîñ remyinden hâsıl olan sebep-i tâmdır ki selîmen mevte müfizdir. Bu sebep-i tâmm yakîn ile sâbitdir, şekk ile yakîn zâ'il olmadığı için helâl olması tercîh olunur. [23^b] **Vech-i râbi'** Helâl olduğu ma'lûmdur lâkin şer'an galebe-i zanda mu'teber olan bir sebep-i muharremüñ tareyânı ile zann-ı gâlib olur. İstishâb ref' olunup tahrîmi ile hükm olunur. Zîrâ istishâb za'îf olur zann-ı gâlib ile berâber hükmi kalmaz. İstishâb dinilen şey' (ibkâ' mâ kâne alâ mâ kâne) dir ki helâl helâl olduğu hâlde ve harâm harâm olduğu hâlde kalmasından ibâret[di]. Meselâ bir mahalden cereyân iden su görüldüğü hâlde ol suyuñ helâl olduğu ma'lûmdur lâkin isti'mâlinüñ adem-i cevâzına

⁵⁶⁵ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *et-Tehzib fî fıkhi'l-imam eş-Şafi'i*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud - Alî Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 6/107.

sebeb-i mu‘teber olan evsâf-ı sâliseden biri ictihâdında bulunur ise istishâb za‘îf olup o suyuñ hilli ile hükm olunmaz. İmdi şu aksâm-ı erba‘ada beyân olunan tafsîlâtta hilli ile hükm olunan helâl olur. Derece-i ûlâda bunlarda ihtiyât terk olunmasıdır. Eger terk olunmaz ise zümre-i muttakînden ve zümre-i sâlihînden olmaz. Belki zümre-i udûlden addolunup avâm-ı nâs zümresinde kalup sâlik-i sâdık olamaz.

Şübhe İçün Şekk-i İhtilâtdan Neş’et İdenüñ Beyânı

İmdi şübhe içün şekk-i ihtilâtdan neş’et ider ise bu ihtilâtdan murâd dahi helâl ile harâmuñ birbirine karışmasından ibâretidir. İmdi harâm ile helâl birbirine muhtelit olur. Ehadühümâ âhardan temyîz olunmaz istibâh hâsıl olur. Ve bu ihtilât dahi ya tarafeynden aded-i gayr-i mahsûr ile olur. Yâhûd bir taraftan mahsûr taraf-ı âhardan [24^a] gayr-i mahsûr olur veyâhûd tarafeynden aded-i mahsûr ile olur. Eger mahsûr ile muhtelit olur ise bu dahi ya imtizâc-ı haysiyyetinden muhtelit olup işâret ile temyîz olunmaz. Meselâ sūd ile suyuñ ihtilâtı gibi yâhûd ihtilâtında ibhâm olu[r]. A‘yânında temyîz ile meselâ yüz guruş ribâ akcesi ile yüz guruş hediye-i şer‘iyye akcesinden alınan iki aded ganem gibi ki ganemuñ aynı mevcûd ehadühümâ âhardan temyîz olur. Lâkin harâm olan akceden kangısına isâbet itdigi emr-i mübhemdir. İmdi bu istibhâm ile mahlût olan şey’ dahi ya aynı kasd olunan bir şeydir "urûz" gibi yâhûd aynı kasd olunmayan şeydir "nukûd" gibi. Zîrâ nukûduñ aynı maksûd degildir belki nukûd ile tevassul olunacak şey maksûddur. Bu sûrette bunlardan üç kısım hâsıl olur. **Kısm-ı evvel** Aded-i mahsûr ile aynı mübhem olandır. Meselâ on aded ganem kesilmiş olduğu hâlde ahz eylemek murâd eyleseñ şu mahalde dahi on aded hayvân-ı mezbûh var. Ammâ beş adedini Mecûs zebh eylemiş. Ve diger beşini ehl-i kitâb zebh eylemiş. Aded-i mahsûr ile bunlaruñ cümlesi şey’-i vâhid gibi olup tahrîmine olan yakîn ile tahlîline olan yakîn birbirine mukâbele olduğu hâlde ehadühümânüñ âhardan fark u temyîzi müşkil olduğundan mübhem olup hürmet-i cânibi tercîh olunarak sâlik-i sâdık olana teverru‘ u ictinâb elzem olur. [24^b]

Kısm-ı sâni Harâm-ı mahsûr ile helâl-i gayr-i mahsûr birbirine muhtelit olmaktadır. Meselâ bir belde de iskân iden tâ’ife-i nisânüñ içerusinden on aded nisâ ile radâ‘ vâki‘ olsa ol beldenüñ sâ’ir nisâlarınıñ nikâhı harâm olmaz. Belki dilediği nisâyı tezvîc ider bundan ictinâb itmek vesvesede dâhil olarak vera‘ u takvâdan hâricdir. Lâkin bir şübhe âriz olur ki aded-i mahsûr ve aded-i gayr-i mahsûr ile beyân olundu. İlmu’llâh’a nisbet ile gayr-i mahsûr bir şey yoktur. Nitekim nev‘-i insân dahi bir belde ahâlîsini ta‘dâd idüp adedini hıfz mümkündür ki mahsûr olur. İlmi cemî‘ mevcûdâtı muhît olan Cenâb-ı Rabbü'l-izze Hazretlerine nisbet ile hiçbir şey’ gayr-i mahsûr degildir, belki mahsûrdur. Ma‘lûm olsun ki bu misillü emirlerde insân içün tahdîd gayr-i mümkündür ancak takrîb ile zabt olunur. Zîrâ her bir aded sa‘îd-i vâhid üzerine cem‘ olunsun nâzır anı bir

nazrada müdrük olsun bu emr gâyet güçdür. Biñ yâhûd iki biñ bu adedleri bir nazrada nâzır fehm idemez anuñ için gayr-i mahsûr denilür. Bunda sehl olan on yâhûd yigirmi gibi olur ise bu mahsûrdur. Tarafeynüñ evsât-ı müteşâbihesi vardır zannı ile ba‘zı tarafa lâhik olur. Bunda şekk vâki‘ olur ise kalbinden istiftâ olunur. Böyle makâmlar için Resûl-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimiz ve Ebsat bin Mu‘îd radiya'llâhu anh Hazretlerine [25^a] (İstefti kalbeke)⁵⁶⁶ buyurdılar. Nefyde yâhûd isbâtta vâziha olan etrâf-ı mütekâbile beyninde bir vasat müteşâbih görüldüğü hâlde her ne kadar müftî zannı ile fetvâ virir ise müsteftîye lâzım olan kalbinden istiftâ eylemektir. Zîrâ kalb-i mü‘min şübheyi kabûl itmez. Eger kabûl ider ise hakîkaten mü‘min olamaz. Hakîkaten mü‘min olamayan şahs dahi sâlik-i râh-ı Hudâ’dan ma‘dûd degildir, belki sâlik nefsi-i emmâreden olur. **Kısm-ı sâlis** Harâm-ı lâ-yahsur ile helâl-i lâ-yahsuruñ ihtilâtıdır. Fî zamânınâ olan mâllaruñ hükmi gibi. İmdi suver-i ahkâmından bu mahalde ahz olunacak hüküm, harâm-ı gayr-i mahsûruñ helâl-i gayr-i mahsûra olan nisbeti, harâm-ı mahsûr ile helâl-i mahsûruñ nisbeti gibidir ki cânib-i hatrı aglebdir nazar-ı şer‘de hürmeti tercîh olunur. Kezâlik harâm-ı lâ-yahsur ile helâl-i yahsurda dahi hürmeti tercîh olunur zan olunur. Hâlbuki harâm-ı gayr-i mahsûr ile helâl-i gayr-i mahsûr beyninde ihtiyâr olunan şey’ harâm-ı mahsûr ile helâl-i mahsûruñ hilâfınadır ki bu ihtilât ile muhtelit olan şey’üñ bi-aynihî tenâvüli harâm olmaz. Zîrâ şey’üñ harâm olmak ihtimâli ile hükmi-ı şer‘î sâbit olmaz illâ harâmdan olduğına delâlet ider. Bir alâmete mukârin olur ise ol vakt harâm olur. Ve eger ol aynda harâmdan olduğına delâlet ider bir alâmet olmaz ise bunu terk vera‘ u takvâdır. Bunuñ ahzı [25^b] helâldir ve âkili fiska nisbet olunmaz. Bu alâmet dahi zalemeden ahz olunan akce bâyi‘-i hamr olan zimmîden alınan akce sarrâfdan alınan akceler gibi. İmdi zalemeden ahz olunan akce kend[i] kesb-i yediyle zalemeden kesb itdiği şey ile muhtelit bâyi‘-i hamr olan zimmînüñ akcesi hamr akcesi ile kend[i] tarlasından ve bakcesinden hâsıl olan mevrû‘ât akcesi ile muhtelit, sarrâfânüñ akceleri ribâ ile akârından alınan akce ile muhtelit olmak muhakkaktır. İmdi bunuñ terki vera‘ u ihtiyâtdır. Velâkin ahz itmesi dahi harâm olmayup belki helâl olması üzerine "eser" ve "kıyâs" delâlet ider. Ammâ eser hicret-i Nebeviyye alâ sâhibihâ efdalü's-salât ve't-tahiyyenüñ altmış üçüncü senesi Zi'l-hiccesi evâhirinde Yezîd bin Mu‘âviye Medîne-i Münevvere şerrefeha'llâhü ilâ-yevmi'l-kıyâme üç gün nehb ü gârât eyledi. Ol vakt Ashâb-ı Resûlu'llâh'dan pek çok zevât mevcûd olup ve emvâl-i menhûbe dahi sûk u bâzârda bey‘ olunur idi. Emvâl-i mezkûrenüñ bey‘ ü şîrâsından vera‘ u takvâ ile müşârün bi'l-benân olan zevât-ı kirâm fâriğ oldılar. Ekserîleri fâriğ olmadılar.

⁵⁶⁶ "Kalbine danış." Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl es-Semerkindî ed-Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000), "Buyû‘", 2 (No. 2575).

Hâlbuki eyyâm-ı zalemede mâl-i menhûbenüñ kesretiyle mâl-i gayr-i menhûbe muhtelit idi. Bu ihtilâtdan içün Ashâb-ı Kirâm bey'üñ fesâdına zâhib olmadılar. İmdi selef-i sâlihînüñ vâcib kılmadığı şey' gûyâ selef-i sâlihîn aleyhim rahmetü'l-mu'în hazarâtınuñ şer'-i şerîfden tefattun eylemediklerini bizler tefattun [26^a] eyledik zu'mıyla vâcib kılmak müvesves ü muhtelül'l-akl olmakdan hâlî degildir. Zîrâ Ashâb-ı Resûlu'llâh radiya'llâhu anhüm ecma'în hazarâtı şer'-i şerîfi fehmede gayrilerinden elbette daha efhemdir. "Ammâ kıyâs" eger helâl-i gayr-i mahsûr ile harâm-ı gayr-i mahsûrda harâm-ı mahsûr ile helâl-i mahsûr beyninde olan hükm tahrîm bâbı feth ü güşâd oluna cemî' tasarrufâtıñ bâbları münsed olup âlemüñ harâbına bâ'is olmaklığı iktizâ ider. Zîrâ bey' ü şîrânüñ ukûdunda şerâ'it-i meşrû'adan gaflet sebebi ile nâsuñ üzerine fisk galebe eylemesi lâ-mahâlet ihtilât-ı lâ-yahsura mü'eddâ olur. Egerçi bunda mahsûrda olan hükm cârî olur ise ta'tîl-i âleme sebep olup âlemüñ harâbına bâdî olur.

Ammâ Helâl Olmaklığa Sebeb Olan Şey'üñ Ma'siyete İttisâlından İçün Şübühâtıdan Ma'dûd Olması

İmdi bu ma'siyet ya karînesinde veyâhûd levâhıkında veyâhûd sevâbıkında ve ivazındadır. Bunlar akd-i bey'de fesâdı mûcib degildir. Ve sebep-i muhallelin ibtâl dahi eylemez. Lâkin ehl-i vera' u takvâ ma'siyete ittisâlından içün bunlardan hazer iderler. **Ma'siyet karînesinde olan** Cum'a günü vakt-i ezân dâhil oldukda bey' ü şîrâ itmek gibi dahi gasben ahz eylemiş olduğu bıçak ile ekli mubâh olan hayvânüñ kesilmesi gibi dahi gasben alınmış [26^b] olan balta ile hatab kesüp anuñla tenâvül ideceği lokmasını tabh itmek gibi. Dahi bir âdemüñ aldığı şey'üñ üzerine bahâsını ziyâde iderek kendüsine almak gibi. Ve'l-hâsıl akd-i bey'üñ fesâdına delâlet itmeyerek her bir akd ki kendüsinden nehy vârid olmuşdur. Anlaruñ cümlesinden ictinâb itmek vera' u takvâdır. Her ne kadar bu sebebler ile tahrîmi hükm olunmaz ise dahi ashâb-ı vera' bunlardan ictinâb ider. Lâkin bu tarîka şübhe tesmiyesinde müsâmaha vardır. Zîrâ şübhe gâlib-i emrde iştibâh ve cehlî irâdeye itlâk olunur. Hâlbuki bu eşyâ-i mezkûrda iştibâh yokdur. Belki isyân-ı gayruñ bıcağıyla zebhde ma'lûmdur. Zebîhanuñ hilli dahi ma'lûmdur. Velâkin zihne sebkât ider ki şübhe müşâbehettendir. Bu eşyâ-i mezkûreyi tenâvülden hâsıl olan kerâhetdir. Kerâhet dahi tahrîme müşâbihdir. Eger şübhe ile bu ma'nâ murâd olunur ise bu mezkûrâta şübhe itlâkı içün vech vardır. Ve illâ bu ma'nâ murâd olunmaz ise mekrûh tesmiye eylemek lâyıf olup şübhe dinilmez. İmdi bu ma'nâ ma'lûm olduğu hâlde esâmîde müsâmaha yokdur. İtlâkâtta müsâmaha fukahâ-yı izâmuñ âdet-i müstemirrelerindendir. İmdi emr böyle olduğu hâlde kerâhetüñ envâ'ını bilmek lâzım oldu. **Ma'lûm ola ki kerâhet içün üç mertebe vardır. Mertebe-i ûlâ** harâma [27^a] karîb olandır. Bu nev'den vera' u ittikâ emr-i mühimdir. **Üçüncü nev'i** mübâlağadan bir

nev'dir ki müvesvisînüñ vera'ına mülhak olur bunların beyninde bir vasat vardır iki tarafı ârzû ider. **İmdi bu vasat** gasben ahz olunan kelb ile sayd eylemek, gasben ahz olunan bıçak ile kesmekden veyâhûd gasb ile ahz olunan ok ile sayd eylemekden ziyâde eşdedir. Zîrâ kelb için ihtiyâr vardır. Ve burası muhtelifün fihdir ki bu kelb-i mağsûb ile sayd olunan sâhib-i kelb için midir yohsa sayd iden için midir? Kezâlik bu mes'eleye yakîn olanlardandır ki arz-ı mağsûbeyeye ekilen tohum sâhib-i arz için midir yohsa gâsib için midir? Zîrâ zer' sâhib-i tohumundur. Lâkin bunda şübhe arzuñ mağsûbe olduğundan içündür. Eger zer'de mâlik-i arz için hakk-ı habs isbât eyleseñ harâm olan akçe gibi olur. Bunda kıyâsa karîb olan hakk-ı habs isbât eylememekdir. Nitekim mağsûbe olan degirmen ile öğüdülen dakîk kezâlik mağsûbe olan şebîke ile sayd olunan balık gibidir. Zîrâ ashâb-ı şebîkeye yâhûd sâhib-i tâhûneye bir hak ta'alluk etmez. Kezâlik mağsûbe olan balta ile kesilen hatab ve mağsûbe olan bıçak ile kesilen hayvânâtun hürmetine fukahâdan hiçbir kimesne zâhib olmamışdır. Kezâlik vakt-i nidâda olan bey' u şîrâ dahi bunlara mülhakdır. [27^b] Her ne kadar ba'zı kavmuñ akdün fesâdına zâhib oldılar ise de maksûd olan akde ta'alluk za'îfdir. Zîrâ bu vakt-i nidâda olmadı ancak bey' sebebi ile kendi üzerine vâcib olan bir emirden müştâgıl olması ki (fes'av ilâ zikri'llâh)⁵⁶⁷ emrinden bey' u şîrâ ile meşgûl olmasıdır. Eger bu misillüler ile bey' u şîrâları fâsid olsa üzerinde vâcib olan şeylerden şey'-i kalîl olan kimesnelerün bey' u şîrâları bi'l-küllîye fâsid olmak lâzım gelür. Meselâ zekâtıdan üzerinde bir mikdâr şey' kalmış yâhûd salât-ı fâ'itesi olan bir âdemün bey' u şîrâları gibi. Yâhûd hukûk-ı ibâdın üzerinde bir akçe kalmış âdem gibi. İmdi yevm-i Cum'a'da bey' ile iştigâl-i vâcibât ile kıyâmdan men' ider. Ve yevm-i Cum'a'da terki vâcib olan bey' ancak vakt-i nidâdan soñradır. Bes kerâhatün mübâlağadan bu nev'i evlâd-ı zalemenün benâtlarının kezâlik üzerinde hukûk olan âdemlerin üzerinde salât-ı fâ'itesi olan eşhâsun evlâdlarının nikâhlarının adem-i sıhhatına münker olur. Zîrâ zaleme ve üzerinde hukûk-ı ibâd olanlara ve salât-ı fâ'itesi olanlara mazlemeyi veyâhûd hukûk-ı ibâdı veyâhûd salât-ı fâ'iteyi edâ eylemek üzerine vâcib iken akd-i benât ile meşgûl olmaları akdün butlânına sebep olur dimege münker olur. Hâlbuki üzerlerinde olan mazleme yâhûd hukûk-ı ibâd yâhûd edâ-yı salât hiçbir vechle [28^a] akd-i nikâhuñ fesâdına sebep olamaz. Lâkin yevm-i Cum'a'da nehy vârid olduğu haysiyyetden bi'l-hâssa kerâheti şedîd olduğundan ahz eylemekde be'is yokdur. Velâkin vesveseye münker olur. Hattâ ba'zılardan hikâye olunmuşdur ki bir recûlden bir şey iştirâ eylemiş mu'ahharan mesmû'ı olmuş ki ol recûl ol şey'i Cum'a günü iştirâ eylemiş. İster eylediği vakt, vakt-i nidâdır havfindan için gerüye red eylemiş işte bu mu'âmele-i mübâlağanun gayetdir ki

⁵⁶⁷ "Hemen Allah'ın zikrine koşun." el-Cuma 62/9.

şekk ile red eylemiş. Bu misillü vehmler menâhî ile müfsidâtıñ takrîrinde Cum'airtesi günü ve sâ'ir günlerde dahi münkatı' olmaz. Vâki'u'l-hâl vera' u takvâ-i hasendir. Ve takvâda mübâlağa ahsendir. Lâkin hadd-i ma'lûme müntehî oluncaya kadar ki bu hadd-i meşrû'ı tecâvüz itmek menhîdir. Meselâ zinâ havfından içün âlet-i tenâsülünü kat' eylemek, kizbden hazerden içün lisânını kesmek, bâğınun üzümünü şarâb i'mâl idenlerün iştirâsı havfından içün bâğınun asmalarını kesmek ve bunlara mümâsil olan şeyleri haddi tecâvüz itmektir. Bu haddi tecâvüz idenler dahi helâkde vâki' olur. Zîrâ ittikâ-yı mahlûkât aleyhi efdali's-salâti ve ekmeli't-tahiyyât Efendimiz (heleke'l-mütenetti'ün)⁵⁶⁸ buyurmuşlardır ya'nî el-mütekellifün. Öyle ise bu mübâlagât misillülerden hazer idüp ifrât ile tefrîtüñ beyninde olmak lâzımdır. Bu ifrât her ne kadar zarar virmez ise de [28^b] gayrilere bir vehim îrâs ider ki bu derece mübâlağa emri ehemmiyetliymiş deyüp ibtidâ-yı emirde bir mikdâr gayret-i kâzibe ile gayret idüp soñra daha kolay ve eshel olanlardan âciz olarak asl-ı vera'uñ terkine sebep olur. Ekserî nâsuñ müstenidi dahi budur ki tarîk-ı sülûk kendi üzerlerine dayyık olup kıyâmından âciz olarak bütün bütün terk idüp her ahvâli sünnet-i seniyye ile mukayyed olan tarîk-ı sûfiyyeden hurûc ile ibâhiye tarafına meyl iderek helâkde vâki' olurlar el-ıyâzu bi'llâh. Kezâlik tahâretde müvesvis olan musallî tahâretten âciz olarak tahâreti külliyyen terk ider. Kezâlik helâlde derece-i vesveseye dûçâr olanların dünyâda helâli bulamamak râddelerine gelüp cû' u ataşa adem-i tahammüllerinden içün ihtiyâtı dahi terk iderek vüs'at-i dâ'ire idüp (helâl harâm vir Allâh'ım senüñ kuluñ yir Allâh'ım) deyüp dalâlete dûçâr olurlar.

Ma'siyet Levâhıkında Olanuñ Misâli

Her bir tasarruf ki sıyâkında ma'siyete müfzî olmak me'mûldür. Meselâ bâğınun üzümünü meyhaneciye bey' eylemek. Ve fücûr-ı gilmân ile ma'rûf olan recüle gulâmını bey' eylemek. Ve kuttâ'-ı tarîk olmak şânından olan recüle kılıç bey' eylemek daha bunlara mümâsil olan şeyler gibi. Bu bey'uñ sıhhatında ve semen-i me'hûzün hillinde ulemâ ihtilâf itdiler. Bunda kıyâsa karîb olan akd-i [29^a] bey' sahîhdir ve semen-i me'hûz dahi helâldir. Bâyi' olan recül bu akdde âsîdir mağsûb olan bıçak ile zebhde âsî olduğu gibi. Zebîhe helâldir. Lâkin ma'siyet üzerine i'âne eylemek isyân ile âsîdir. Akd-i bey'e isyân ta'alluk eylemez. Ancak bunda semen-i me'hûz kerâhet-i şedîde ile mekrûhdur, terki vera'-i mühimdir. Lâkin harâm dahi degildir kezâlik müdmin-i hamr olana bâğın bey' eylemek ve zâlim gâziye seyf bey' eylemek dahi rütbede evvelkilerine yakındır ki müdmin-i hamr ile zâlim gâziye bey' mâddesi ihtimâli ta'arruzundan halâs

⁵⁶⁸ "Aşırıya kaçanlar helak olmuştur." Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnaût - Âdil Mürşid vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 6/167 (No. 3655).

olmaz. Zîrâ selef-i sâlihîn vakt-i fitnede kılıç bey' eylemegi kerîh görmüşler ki bir zâlim iştirâ eylemesinden havfdan için. İmdi bunlara yakîn olarak vesveseye mülhak olan şeylerden ba'zı müteverri'nün kulları vardır ki fellâhîne ya'nî rencperlik ve ekincilik ile meşgûl olan âdemlerden birini bir iş i'mâl itdirmek için i'mâl itdigi işün ücreti mukâbelesinde kendüye âlet-i hirâset olan bir şey i'tâ itmek ya'nî benim şu işimi işle de saña şu saban timürünü vireyim deyü mukâvele idüp ücrete mukâbil saban timürünü virmek câ'iz degildir. Zîrâ ol fellâh ol âlet ile ekin eker ve hâsıl olan buğdayını zalemeye bey' ider zaleme dahi ol buğday ile vücûdını besler de âlime zulm ider bu âlet-i hirâset olan saban timürünü [29^b] ekinci olan âdeme virmek nihâyetde zalemeye i'âneye mülhak olur. Bes bu sûretde olan müteverri'nün bu kulları vesveseden ma'dûd olup tenattu' derecesine müntehî olur. Hâlbuki Resûl-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimiz Hazretleri ittikâ-yı mahlûkât oldukları hâlde (heleke'l-mütenattı'ûn)⁵⁶⁹ kavli-i şerîfleri ile bu derecelerde olan külfet ü meşakkati nehy buyurmuşlardır. Bu mütenattı'ûn haklarında (Ellezîne dalle sa'yühüm fi'l-hayâtı'd-dünyâ ve hüm yehsebûne ennehüm yühsinûne sun'an)⁵⁷⁰ âyet-i celîle sâdık olan kabîlden olmaklarından havf olunur. Hâl böyle olduğu takdîrde bir şey'e hayr kasdı ile müteveccih olan her bir şahs için lâzım ve belki elzem olan kasd eylediği ameli ulemâ-yı muhakkıkînuñ beyân eyledikleri kavâ'id-i şer'iyeye muhkem bağlamak lâzımdır. Zîrâ çok kere bi-gayr-i ilm hayr kasdı ile dinde bid'at olan bir şey üzerine ikdâm ider ki kendi ameli külliyyen hebâ oldukdan sonra cühelâdan birçok kimesneler dahi andan gördükleri gibi ol bid'at ile meşgûl olurlar. Hâlbuki bid'at olduğundan haberleri olmayup amel-i hayr ile meşgûl oluyoruz i'tikâd iderek (Ve hüm yehsebûne ennehüm yühsinûne sun'an)⁵⁷¹ nazm-ı celîlinün mâ-sadakında dâhil olurlar ne'ûzü bi'llâh. Öyle ise sâlik-i râh-ı Hudâ olanlara lâzım olan vera' u takvânun dekkâyık ile meşgûl olmakda zâhiri ulûm-ı [30^a] şer'iyeye ile müzeyyen ve bâtını ulûm-ı ledünniye ile münevver bir mürşid-i kâmil huzûrunda olup aña teba'iyet ile vera' u takvâyı ta'allüm eylemekdir. Zîrâ min gayr-i semâ' zihni ile tasarruf eyleyen kimesnenün ifsâd eylediği şey ıslâh eylediği şeyden daha ziyâde olur. Meselâ zinâ havfından için âlet-i tenâsülünü kat' iden ve kizb havfından için lisânını kat' iden kimesne gibi fe'fhem. Ammâ ma'siyet ivazında olan için dahi üç derece vardır. Derece-i ulyâ Kendinde kerâhet müşted olan şeydir. Meselâ bir ta'âm iştirâ idüp semenini akçe-i mağsûbeden yâhûd bir gayri sûretiyle harâmdan terâküm iden akçeden kazâ itmek gibi. Burada nazar olunur bâyi' semenini kabz itmezden evvel tayyib-i nefis ile ta'âmı teslim ider ve müşterî dahi ekl ider ise bu helâl olur ve kable kazâ's-semen

⁵⁶⁹ "Aşırıya kaçanlar helak olmuştur." İbn Hanbel, *el-Müsned*, 6/167 (No. 3655).

⁵⁷⁰ "İyi iş yaptıklarını sandıkları halde dünya hayatındaki çabaları kaybolup giden kimseler" *el-Kehf* 18/104.

⁵⁷¹ "İyi iş yaptıklarını sandıkları halde" *el-Kehf* 18/104.

eklini terk dahi vâcib degildir ve vera‘-ı mü’ekked dahi degildir. Ve eger ba‘de’l-ekl harâmdan semenini kazâ ider ise gûyâ ki semenini kazâ itmemiş gibidir ki mâl-ı harâm îfâya sâlih degildir. Ve eger semenini kazâ itmez ise deyn ile mürtehen olan zimmetini terk ile mazlemeyi gerdânına takmış olur. Harâma münkalib olmaz. Ve eger semenini mâl-ı harâmdan kazâ idüp bâyi‘ dahi semenin harâm olduğunu bilür ise müşteri bâyi‘ün zimmetini îbrâ itmiş olup müşteriün üzerinde bâyi‘ün zimmeti kalmaz. Ancak müşteri derâhim-i harâmı [30^b] bâyi‘a sarf itmediği tasarruf mazlemesi üzerinde kalur. Ammâ bâyi‘ semenün helâl olması zannı ile müşteri bâyi‘i îbrâ ider ise berâ’et hâsıl olmaz. Zîrâ bâyi‘ müşteriün ahz eylediği mebî‘uñ esmânını tamâmen ahz etmek ile berâ’et hâsıl olur. Hâlbuki mâl-ı harâm inde’s-Şâfi‘iyye îfâya sâlih degildir. Ya’nî tamâmen hakkı edâya sâlih degildir. İmdi bu hükm müşteriün ve me’hûz olan mebî‘uñ ve zimmetinün hükmidir. Ammâ bâyi‘ müşteri semenini kazâ itmezden evvel vir[d]iği mebî‘i tayyib-i nefsi ile teslim itmeyüp lâkin müşteri ahz eylese bunun ekli ve tenâvüli harâmdır. Gerek semenini mâl-ı harâmdan îfâ itmezden evvel ekl ve tenâvül eylesün gerek îfâ eyledikten sonra ekl eylesün. Zîrâ bâyi‘ için mebî‘uñ semenini kabz itmedikce mebî‘i habs etmek hakkı vardır. Hak habsini îbtâl eyledi. İbrâ ve istîfâdan dahi bir şey’ icrâ olunmadı. Velâkin semenini îfâ itmeden ahz eylediği mebî‘ her ne kadar rûkn-i bey‘ olan mübâdeletü’l-mâl bi’l-mâl bulunmadığından için aslı meşrû‘ olup vasfı nâ-meşrû‘ olan bey‘ fâsid ise de kabza muttasıl olduğundan için mülki hükmünde olup kendi mülkünü tenâvül itmiş ise de rehn olan ta‘âmı ekl iden mürtehin gibi âsî olur. Ammâ müşteri olan ahz eylediği [31^a] mebî‘uñ evvelâ semenini harâmdan îfâ idüp sonra mebî‘i kabz eylediği vaktde eger bâyi‘ semenün harâm olduğuna âlim olup bununla berâber müşteri mebî‘ kabz eylese bâyi‘ ancak hakk-ı habs îbtâl ider harâm olmaz. Ve kezâlik semen dahi müşteriün zimmetinde kalur. Her ne kadar sûretde edâ itmiş ise de hakikatde zimmetinde kalur. Zîrâ mâl-ı harâm semen olma sâlih degildir. Bekâ-i semen ile dahi mebî‘uñ ekli harâm olmaz. Ammâ bâyi‘ semenün harâm olduğunu bilmediği vaktde. Hâlbuki harâm olduğunu bilmiş olsa râzî olmaz idi ve mebî‘i dahi virmez idi. Semenün hürmetine adem-i ilm ile hakk-ı habsi îbtâl olunmaz. Bu sûretde müşteri bâyi‘i îbrâ idinceye kadar, yâhûd helâlden semenini îfâ idinceye kadar, yâhûd harâmdan olduğuna râzî idinceye kadar ol mebî‘uñ ekli harâmdır. Zâhir-i şer‘de îbrâsı sahîh olur rızâsı sahîh olmaz. İmdi derece-i evvelînün hill ü hürmetinde muktezâ-yı fikh ve beyân-ı hükm bu zikr olunandır. Ammâ vera‘ u takvâda bu misillülerden imtinâ‘ u vera‘ mühimdir. Zîrâ ma‘siyete kudret sebab-i mûsilden olduğu vaktde kerâhet müşted olur. Esbâb-ı mûsilenün ziyâde akvâsı dahi semendir. Zîrâ semen olmasa idi bâyi‘ mebî‘uñ teslimine râzî olmaz idi. Bâyi‘ün rızâsı bey‘i [31^b] kerâhiyye-i şedîde ile

mekrûh olmadan halâs idemez mübâdeletü'l-mâl bi'l-mâl bulunduğundan için bey'de adâlet dahi zâ'il olmaz. Ancak derece-i takvâ zâ'il olur. Meselâ bir âdem bir esvâb iştirâ idüp kable tevfiyyetü's-semen bâyi'ün rızâsı ile kabz idüp bir âdeme alâ vechi's-sile yâhûd alâ vechi'l-hıl'at virmiş olsa bu esvâbı alan kimesne şek üzerinedir ki bu zât bu esvâbuñ semenini helâlden mi îfâ ider yâhûd harâmdan mı îfâ ider burası fi'l-cümle ehafdır. Zîrâ şek ma'siyetüñ semene tetarrukunda vâki' oldı bunuñ tefâvüti ol âdemüñ mâlında harâmuñ kesret ü kılletiniñ tefâvütiyledir. Bunda gâlib olan ba'zısı ba'zından eşdedir. Bunda istiftâ-yı kalbe rücû' olunup (Da' mâ yerîbüke ilâ mâ lâ yerîbüke)⁵⁷² hadîs-i şerîf ile amel lâzım gelür. Rütbe-i vustâ mebi'ün ivazı olan semen gasb degil ve harâm dahi degil velâkin ma'siyete müteheyyî olur. Meselâ mebi'ün ivazı olan semen mukâbelesinde bâğuñ üzümünü virmiş olup bu üzümü semen mukâbelesinde ahz iden dahi şârib-i hamr olsa veyâhûd virdigi semen mukâbili kılıç olsa ol kılıç semen mukâbelesinde ahz iden dahi kuttâ'-ı tarîk olsa bunlar iştirâ-yı mebi'de ve zimmetinde tahrîmi [32^a] iktizâ itmez kerâheti iktizâ ider lâkin gasbuñ mâdûnunda olarak kerâheti iktizâ ider. Bu derece-i vustânuñ tefâvüti kâbız-ı semen üzerine ma'siyetüñ galebesi tefâvütiyledir her ne vakt ki ivaz harâm olur ise bedeli dahi harâmdır ve eger tahrîmi muhtemel lâkin mubâh zan olunur ise mekrûhdur. Sâlik olana dikkat elzemdir. Rütbe-i süflâ derece-i müvesvisindir. Meselâ bir âdem vâlidesiniñ nesc eylediği sûfi giymemek üzerine yemîn eylese soñra ol sûfi bey' eylese anuñ akcesi ile bir esvâb iştirâ eylese bunda kerâhet yokdur. Bundan hazer eylemek vesvesedir.

Ammâ Edillesiniñ İhtilâfından İçün Şübühâtdan Ta'dâd Olunan

İmdi bu edillesiniñ ihtilâfından için şübühâtdan ta'dâd olunan dahi üç kısım üzerinedir. **Kısım-ı evvel** Edille-i şer'iyenüñ ta'âruzundan için olur. **Kısım-ı sâni** Alâmât-ı dâllenüñ ta'âruzundan içündür. **Kısım-ı sâlis** Teşâbüh ta'âruzundan içündür. Edille-i şer'iyenüñ ta'âruzundan için olan kısım-ı evvel Kur'ân'dan yâhûd sünnetden iki umûmuñ ta'âruzı gibi. Yâhûd iki kıyâsuñ ta'âruzı gibi. Yâhûd bir kıyâs ile bir umûmuñ ta'âruzı gibi ki bunlar şek îrâs ider bunda istishâba ric'at olunur ki bir şey oldığı hâl üzerine ibkâ eylemekden ibâretdir. Yâhûd edillenüñ ta'âruzundan evvel olan asl-ı ma'lûma [32^b] ric'at olunur eger tercih bulunmaz ise ve eger tercih bulunur ise bu tercih cânib-i hatırda zâhir olur ise hürmeti ahz vâcib olur. Ve eger tercih cânib-i hilde zâhir olur ise hilli ahz câ'izdir. Velâkin vera' u takvâ olan terkdir. Müftî ve mukallid hakkında mühim olan mevzu' hilâf ibkâ eylemektir. Her ne kadar mukallid için beldesiniñ ulemâsınıñ efdali oldığını zan ile fetvâ virdigi şey'i ahz câ'iz ise de müsteftî

⁵⁷² "Seni şüphelendiren şeyleri bırak, şüphelendirmeyenlere bak!" Dârimî, "Buyû", 2 (No. 2574); Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999), 2/499 (No. 1274).

içün temyîz-i mezâhib iderek kendi üzerine vüs'atli olanı ihtiyâr itmek yokdur. Belki müstefî üzerine vâcib olan efdal olduğu zannı üzerine gâlib oluncaya kadar taharrî eyleyüp ba'dehû tâbi' olup aslâ muhâlefet itmemekdir. Belî imâmı bir şey'e virmiş lâkin ol şeyde imâmına muhâlefet var ise ol hilâfdan icmâ' tarafına firâr itmek vera'-i mü'ekkeddir. Kezâlik müctehidüñ indinde edille ta'âruz eylediği vaktde hades ü tahmînle ve zan ile hilli cânibini tercîh ider lâkin vera' u takvâ olan ictinâb itmekdir bu misillülerde müftîler eşyâ-i kesîrenüñ hilli ile fetvâ virirler lâkin teverru' u şübheden hazerden içün üzerine ikdâm eylemezler. İmdi bu tafsîlât ma'lûmuñ oldukdan soñra ma'lûm olsun ki edille-i şer'iiyenüñ ta'âruzundan içün şübühâtıdan add olunan kısım-ı evvel üç mertebe üzerinedir. [33^a] Mertebe-i ûlâ bir şey'üñ teverru'unda istihbâb tarafı mü'ekked olan şeydir. Ve bu dahi delîl-i muhâlif-i kavî olup mezheb-i âharı anuñ üzerine tercîh idecek vech za'îf ve dakîk olan şeydir. Emr böyle olduğu hâlde teverru'da mühim olan misâlüñ biri kelb-i mu'allemüñ parçaladığı avdan bir mikdârını ekl itmiş olduğudur ki bâkîsinüñ eklinüñ cevâz ve adem-i cevâzında edille-i şer'iiye mu'ârızdır. **Evvelâ kelb-i mu'allem ile sayd olunan sayduñ ekl olunmasınıñ cevâzı** (Ve mâ allemtüm mine'l-cevârihi mükellibîne tü'allimûnehünne mimmâ allemekümü'llâhu fekulû mimmâ emsekne aleyküm ve'z-kürû isme'llâhi aleyh)⁵⁷³ âyet-i celîlesi ile sâbitdir. Dahi Ashâb-ı Kirâm'dan Adiy bin Sâbit radiya'llâhu anh Hazretlerinüñ Resûl-i Ekrem aleyhi mine's-salâti mâ hüve'l-etemm Hazretlerinden kelb-i mu'allem ile olan sayddan su'âl buyurdıkları vaktde hudûr iden hadîs-i Nebeviyye'de (izâ erselte kilâbeke'l-mu'alleme vezekera isma'llâhi fe-kül mimmâ emsekne aleyküm ve in katelne illâ en ye'küle'l-kelbü fe-innâ ehâfû en yekûne innemâ emseke alâ nefsihi)⁵⁷⁴ edille-i şer'iiyesi olup bu hadîs-i şerîfden ma'lûm olduğu üzere eger kelb-i mu'allem avdan ekl ider ise bakıyye-i me'kûl tenâvül olunmaz hürmeti sâbit olur. İnde'l-Hanefiyye mutlakâ ekl olunmaz ister ol kelb-i mu'allemüñ sayd eylediği sa[y]d ekl itmek mu'tâdı olsun ister nâdiru'l-vukû' olsun. [33^b] İmâm Şâfi'î indinde nâdiren vukû' bulur ise iki kavî vardır. Bir kavilde ekl olunur bir kavilde ekl olunmaz. Ba'zılar (Fekülû mimmâ emsekne aleyküm)⁵⁷⁵ âyet-i celîlesinüñ zâhirinden içün ekl helâldir didiler. Zîrâ eklinden soñra bâkîsi gine bizim içün imsâk itdiği şeydir. Âyet-i kerîmenüñ zâhirinden içün hilli sâbittir. Ve bir dahi Ebû Dâvud'uñ rivâyet eylediği hadîs-i Nebevî ile hilli sâbit olmuş

⁵⁷³ "Ve Allah'ın size verdiği yeteneklerle eğitip alıştırdığımız avcı hayvanların tuttuğu (avlar) helâl kılındı. Onların sizin için tuttuklarından yiysin. Onu (av için) salarken üzerine Allah'ın adını anın (besmele çekin)." el-Mâide 5/4.

⁵⁷⁴ "Eğitilmiş köpeğini avına gönderip üzerine Allah'ın adını anmışsan (avından) yiyebilirsin. Köpeğin ondan yemesi hariç. Eğer avdan yerse ondan yeme. Ben onu kendisi adına yakalamış olmasından endişe ederim." İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, 4/232 (No. 19567); Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Cü'fî el-Buhârî, Sahîhu'l-Buhârî, thk. Muhammed Zühêyr b. Nâsır (y.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), "Zebâ'ih ve's-sayd", 10 (No. 5487).

⁵⁷⁵ "Onların sizin için tuttuklarından yiysin." el-Mâide 5/4.

olur didiler. Ashâb-ı Kirâm'dan Ebû Sa'lebe el-Huşenî radiya'llâhu anh Hazret-i Risâlet-penâh salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimizden su'âl buyurdılar ki "Yâ Resûla'llâh benim bir kelb-i mu'allemim vardır anıñla sayd iderim. Resûl-i Ekrem Efendimiz (Kül mimma emsekne aleyke)⁵⁷⁶ ya'nî senüñ için sayd eylediği sayduñ lahmini ekl eyle buyurdılar. Ebû Sa'lebe Hazretleri tekrâr su'âl idüp "Yâ Resûla'llâh her ne kadar ol kelb andan ekl ider ise dahi helâl olu[r] mı" su'âline (ve in ekele minhü)⁵⁷⁷ cevâbıyla cevâb buyurdıklarından için ba'de ekli'l-kilâb bakıyesinüñ hilli üzerine delâlet ider. Zîrâ kelb-i mu'allem saydı ahz idüp katl iki vakt zekât-ı şer'î hâsıl oldu. Zekât-ı şer'inüñ husûlünden soñra kelbün ekli sayduñ ekl olunmasına mâni' degildir. Nitekim bir Müslim sayd eylediği saydını bıçak ile zebh eyledikten soñra kelb bir mikdârını ekl itmiş olsa [34^a] ol sayduñ lahmı gene ekl olunmağa sâlihdir deyü hilli ile fetvâ virmiş olsa da Hanefiyye tarafından icmâ' u ittifâk olduğundan için bu misillü kelbün sayd eylediği sayduñ tenâvülünden teverru' sâlike lâzımdır. Bu vera'dan olarak edillesinüñ ta'âruzundan için şübühâtıdan ma'dûd olan şeylerden metrûkü't-tesmiye olan zebîhedir. (Ve lâ te'külû mimma lem yüzkeri ismu'llâhi aleyh)⁵⁷⁸ nass-ı celîli ile sâbit olan tesmiye ve (İzâ erselte kelbeke'l-mu'allem ve zekerte isme'llâhi aleyhi fekül)⁵⁷⁹ hadîs-i şerîfi alâ tarîkı't-tekrâr vârid olmuşdur ki zebh tesmiye ile olmak şart olduğını takviye ider. Velâkin Resûl-i Ekrem aleyhi mine's-salâti mâ hüve'l-etemm Efendimiz Hazretlerinden (El-mü'minü yezbehu alâ ismi'llâhi sümmiye ev lem yüsem)⁵⁸⁰ hadîs-i şerîfi şeref-vürûd eylemiş olduğundan ihtimâldir ki âyeti zâhirinden sarf idüp âmm olmaklığı mûcib olur ve sâ'ir ahbâr-ı vârideleri dahi zevâhirinden ihrâc mûcib olur. Ve bu hadîs-i şerîf nâsiye tahsîs eylemek dahi muhtemeldir. Zevâhiri hâli üzere terk iderek bu hadîs-i şerîfi nâsî üzerine terk tesmiye özründen için mümkün olduğu takdîrde nâsî ve gayr-i nâsiye ta'mîm veyâhûd terk-i tesmiyyeyi nâsî ile te'vîl imkân-ı karîb ile mümkün oldu. Nâsî ile [34^b] te'vîli tercîh iderek mukâbili olan ihtimâlün ref'ini dahi inkâr itmeyüp bu misillülerden vera' u takvâ derece-i ûlâda emr-i mühimdir. **Kısm-ı evvelden mertebe-i sâniye** derece-i vesveseye yakındır. Vech-i şer'î üzere zebh olunan hayvânun batnında olan cenînün eklinden ictinâb gibi anasınun zebhi ile ol cenîn dahi müzekkât olur. Yâhûd lisân-ı Arab'da dabbe ta'bîr olunan hayvân ki lisânımızda keler ta'bîr olunan kertenkeleye şebîh bir hayvândır. Bunuñ eklinden ictinâb gibi bu dabbe denilen hayvânun kızardılmış ya'nî kebâb olmuşu ittikâ-yı nev'-i benî Âdem salla'llâhu aleyhi ve

⁵⁷⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/232 (No. 19567)

⁵⁷⁷ Buhârî, "Zebâ'ih ve's-sayd", 10 (No. 5487).

⁵⁷⁸ "Üzerine Allah'ın adı anılmayan(hayvan)lardan yemeyin" el-En'âm 6/121.

⁵⁷⁹ "Eğitimli köpeğini avına gönderir, bu arada Allah'ın ismini de anarsan avını yiyebilirsin."

⁵⁸⁰ "Mü'min, besmele ile kesse de veya (unutarak) besmeleyi çekmese de Allah'ın adıyla kesmiş olur." Ebû'l-Fetûh Muhammed b. Alî et-Tâ'î, *Kitâbü'l-erba'in fi irşâdi's-sâ'irîn ilâ menâzili'l-muttakîn*, thk. Abdüssettâr Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1420/1999), 224.

sellem Hazretleri ümmühâtü'l-mü'minînden Hazret-i Meymûne radiya'llâhu anhâ Vâlidemizün hâne-i sa'âdetlerine teşrîflerinde seferiyye vaz' olunup her ne kadar Resûl-i Ekrem Efendimiz helâl ve harâm olmasına dâ'ir bir eser-i mu'teber buyurmamışlar ise de tabî'at-ı sa'âdetlerinün istikrâh eylediginden için eklini terk buyurdıklarını ba'de'l-ahbâr Hâlid bin Velîd Hazretlerini dahi tenâvülünden dahi nehy buyurmamışlar. Bu sûretde bunun eklinden ictinâb vera'dan olmayup vesvesede kalmış olur. **Kısm-ı evvelde mertebe-i sâlise** Mes'elede aslâ hilâf-ı e'imme sâdır olmamış velâkin helâl olması haber-i vâhid ile ma'lûm olan şeydir. İmdi bu makâmda haber-i vâhidün neden ibâret olduğu her ne kadar [35^a] sadedimizden hâric ise de sadedinde olduğumuz mes'elenün takviyesine sebep olur mütâla'asıyla bir mikdâr beyânı enseb görülmüşdür. Ma'lûm ola ki inde'l-usûleyn nefsi-i haber dört nev'dir. Nev'-i evvel sıdkı ma'lûm olan şeydir, haber-i Resûl gibi haber-i Resûl'ün kizbden ma'sûm olduğu delîli kat'î ile sâbitdir. Bu haber-i Resûl'ün hükmi sıdkını i'tikâd ve aña imtisâl itmek (Ve mâ âtâkümü'r-Resûlü fe-huzûhü ve mâ nehâküm anhü fentehû)⁵⁸¹ nass-ı celîli ile vâcibdir. Nev'-i sâni yakînen kizbi bilinen şeydir. Fir'avnuñ da'vâ-yı ulûhiyyet eylemesi gibi bunun hükmi butlânına i'tikâd iderek reddi ile meşgûl olmaktır. Nev'-i sâlis bilâ-rûchân ya'nî ehadühümâyı âhar üzerine tercîh itmeyerek sıdk ve kizbe ihtimâli olan şeydir. Haber-i fâsık gibi zîrâ haber-i fâsık aklî ve dînî i'tibârıyla sıdk ihtimâli vardır. Muharremât-ı şer'iyeyi irtikâbından için kizbe dahi ihtimâli vardır bunun hükmi cânibeynden ehadühümâyı tercîh zâhir oluncaya kadar tevakküfdir. Nev'-i râbi' kizbi üzerine sıdkı tercîh olunan şeydir. Şerâ'it-i rivâyete mukârin olan haber-i vâhid gibi bunun hükmi i'tikâd-ı yakînî lâzım olmaksızın bu haberün mazmûnı ile amel itmektir. İmdi nefsi-i haberün ta'rîfi ve taksîmi ale'l-icmâl beyân olundu. Ammâ haberün [35^b] şâri' Resûlü'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimiz Hazretlerinden bizlere muttasıl olması bu ittisâl yâ kâmil olur. Eger rüvât kurûn-ı selâsede ya'nî Sahâbe-i Kirâm ve tâbi'în ve teb'a-i tâbi'înden ibâretdir. İmdi bu cemâ'at-ı selâseden olan rüvât bir kavim olurlar ki âdet ol kavmün kizb üzerine muvâfakatlarını akl tecvîz itmez bu ittisâl-i kâmil ile muttasıl olan habere vâhiden ba'de vâhid rüvâtı birbirini ta'âkub eylediginden için haber-i mütevâtir dinür. Bu haber-i mütevâtir bi'z-zarûret yakîni ifâde ider. Şer'iyâtta münkiri tekfir olunur. Kur'ân-ı Kerîm'ün nakli ve salât-ı mefrûzanuñ ve a'dâd-i reke'ât ü secdâtünün nakli gibi. Yâhûd bir hadîsün bizlere ittisâlinde sûret-i şübhe olur eger rüvât ancak karn-ı sâni ve karn-ı sâlisde üzerlerine kizbde muvâfakat edeceklerini akl tecvîz itmez bir kavim olursa ya'nî karn-ı evvelde bu haberün râvîsi bir olur karn-ı sâni ile sâlisde akvâm olur karn-ı sâni ile karn-ı sâlisde ulemâ-i kirâm telakkî kabûl

⁵⁸¹ "Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin." el-Haşr 59/7.

eylediklerinden için her ne kadar ma'nâ-i şübhe yok ise de sûretâ adem-i ittisâl şübhesi olup ancak kâmilü'l-ma'nâ olduğundan için haber-i meşhûr dinür. Zanda tumânînet ilmi iktizâ ider ya'nî karn-ı sâni ve sâlisde şöhreti sebebi ile âhâd-ı asl olmaklığını tefekkürden nefis-i insâniyyede olan ıztırâbuñ sükûnunu iktizâ ider. [36^a] Bu haber-i meşhûruñ münkiri tekfîr olunmaz lâkin tatlîl olunur. Yâhûd bir hadîsüñ bize ittisâlinde sûret ü ma'nâ şübhe olur ya'nî rûvât kurûn-ı selâse mütevâtir ve meşhûr rûvâtı gibi olmayandır. Bunda sûret-i şübhe olduğu Resûlu'llâh[a] ittisâli kat'an sâbit olmadığı olup ma'nâ-i şübhe dahi ulemâ-i kirâm bu hadîs telakkî bi'l-kabûl itmedikleridir haberüñ bu nev'ine ıstılâhât-ı usûliyyûnda haber-i vâhid ta'bîr olunur bunun hükmi nâkilde ve menkûlde mu'tebere olan şurûta mukârin olur ise amel ve galebe-i zannî iktizâ ider. İmdi bu ittisâl-i haberüñ ahkâmı ma'lûm olduktan sonra bu haberi nakl iden râvînüñ ahkâmı dahi bilinmesi elzem olmuştur.

Beyân-ı Râvî-i Hadîs

Nâkil ki râvîden ibâretdir. Bunda mu'teber olan dört şart vardır. **Şart-ı evvel** Akl-ı kâmil dir ya'nî ba'de'l-bülûğ olan akıldır. Sabî olanuñ aklı degildir her ne kadar sabî ehadühümâyı âhardan fark u temyîz ider ise dahi kizbden ictinâbı ba'îd degildir. Kezâlik ma'tûh ile mecnûn olanlaruñ haberi makbûl olmaz. **Şart-ı sâni** İslâmdır ki mâ câ'e bihi'n-Nebî'yi tasdîk velev icmâlen olsun lisân ile ikrârdır. **Şart-ı sâlis** Zabtdır. Bu zabt dahi dört ma'nânuñ mecmû'unuñ ismidir. Birinci kelâm kemâ hüve hakkuhû işidüp bir şey' [36^b] fevt itmemekdir. İkinci kelâm için olan ma'nâyı alâ sebîli'l-kemâl fehm itmekdir. Üçüncü lafzını hıfz itmekdir. Dördüncü murâkabedir ki edâ idinceye kadar mesmû'ı olan elfâzuñ hıfzında sâbit olmasıdır. Bu ma'ânî-i erba'adan mürekkeb olan zabtuñ dahi zâhir u bâtını olup zâhirîsi kelâmuñ ma'nâsı fukahâ zabtıdır ki kelâma hükm-i şer'inüñ ta'allukı cihetinden kelâmuñ⁵⁸² ma'nâsını zabt eylemekdir. Bu sûretde olan zabt kâmil ü makbûldür. **Şart-ı râbi'** Adâletdir. Bu adâlet dahi dînde ve sîretde olan istikâmetdir. Bunun dahi hâsılı bid'ati terk ile takvâ ve mürüvvete mülâzemet haml olunan bir melekedden ibâretdir ki akl ile dîni hevâ-yı nefisâniyye ve şehvât üzerine tercîh itmekdir. İmdi adâlet bir hey'et-i hafîyye olduğundan sâhib-i adâlet olan şahs için dört şeyden ictinâb etmek şartdır. Evvelki günâh-ı kebâ'irden ictinâb, ikinci günâh-ı sagîre üzerine ısrârdan ictinâb, üçüncü hisset-i nefse dâl olan eşyâ-i hasîseden ictinâb ki bir lokma sarika eylemek ve bir şey' bir cüz'î noksân vezn itmek, dördüncü hasâset-i nefse dâl olup eşyâ-yı mubâhdan olan şeyden ictinâb itmekdir ki gügercin ile oynamak ve erâzil-i eşhâs ile ihtilât ve yolda tebevîl itmek gibi. İmdi haberde [37^a] bu tafsîlât ma'lûm olduktan sonra mâ-nahnü fihimize avdet idelim. İmdi bu şerâ'it-i

⁵⁸² Bu kelime metinde mükerreren yazılmıştır.

erba‘ayı câmi‘ olan haber-i vâhidi ba‘zıları kabûl itmeyüp teverru‘ eylediler ve şöyle delîl serd ve beyân eylediler ki nakle her ne kadar udûl iseler dahi üzerlerine vehim câ‘izdir. Udûlden ba‘zı kerre dahi kizb sâdır olur. Zîrâ kâ‘ilûn makâlesinûn hilâfı olarak sem‘lerine vâsıl olur soñra bu haberi nakl iderler. Hâlbuki haber-i vâhidûn kâ‘ili böyle dimemiş olup nakle her ne kadar udûl iseler dahi kizb söylemiş olurlar. **İmdi** bu kısım vera‘da dâhil degildir âdetâ vesveseden ma‘dûddur. Zîrâ ashâb nefislerinûn mutma‘in olduğu bir zâtıdan işitdikleri şeyde böyle teverru‘ eyledikleri mesmû‘ degildir. Ammâ râvînûn hakkında bir sebep-i hâs ve delâlet-i mu‘ayyene ile bir şübhe ârız olur ise bunda tevakkufun vechi zâhirdir her ne kadar ol râvî udûl ise dahi. Ve kezâlik ahhâr-ı âhâda muhâlefet iden muhâlifûn hilâfı mu‘teddün bih degildir bu dahi asl-ı icmâ‘da nazzâmun muhâlefeti gibidir ki asl-ı icmâ‘ hüccet degildir dimişdir. Egerçi nazzâmun bu vera‘ı gibi vera‘ câ‘iz olmuş ola idi evlâd-ı evlâdı ceddûn mîrâsını almakdan imtinâ‘ eylemek vera‘dan olur idi. [37^b] Ya‘nî nazzâm demek ister ki Kitâbu'llâh'da ancak evlâd zikr olundu. Evlâd-ı evlâdiyyeti evlâda ilhâk eylemek sahâbenûn icmâ‘ı iledir. Hâlbuki sahâbe ma‘sumlar degillerdir üzerlerine galat eylemek câ‘izdir. İmdi nazzâmun bu kavli ile ulemâya muhâlefeti cünûndan bir nebzedir ki umûmât-ı Kur‘âniyye ile ma‘lûm olan şeylerûn terkini iktizâ ider. Zîrâ mütekelliminden ba‘zıları umûmât-ı Kur‘âniyyenûn zay‘a-i mahsûsası olmayup Kur‘ân-ı Azîmü's-şân'dan Sahâbe-i Kirâm'un karîne vü delâlet ile fehmi eyledikleri şey' ile ihticâcu'n-nûr kavline zâhib olmuşlardır. İmdi bu tafsîlâtıdan anlaşıldığı vecihle şübühâtun tarafeyninde haddi tecâvüz eyleyecek şeyler vardır ki bunlar vesvese de dâhil olur ki delîle istinâdı olmayarak vehimden tevellüd iden bir şeydir. Bunlar da edille-i şer‘iyyeye tatbîk iderek kalbi devâ‘î-i vesveseden hıfz eylemek sâlik-i râh-ı Hudâ olana elzem-i levâzımâtıdır. **Edille-i şer‘iyyenûn ta‘âruzundan şübühâtdan ad olunan kısım-ı sâni** Hilli ü hürmeti üzerine delâlet iden alâmâtun ta‘âruzıdır. Meselâ bir zî-kıymet olan eşyâ gârât u yağmâ zamânının mâ‘adâsında eyâdîde bulunması nâdirdir. Ehl-i salâhdan bir zâtun elinde bir zî-kıymet eşyâ görüldükde bu âdemün [38^a] salâh-ı hâli ol eşyânun helâl olmasına alâmetdir. Ve nev‘-i metâ‘ min gayr-i nehb ü gâret eyâdîde bulunmamasını iktizâ idecegi cihetle harâm olması üzerine alâmetdir. Bu iki emr birbirine mu‘ârız olup bundan hazer eylemek vera‘da dâhildir. Veyâhûd bir recül-i adl bir şey'ün harâm olmasını haber virüp âhar bir recül dahi helâl olmasını haber virir eger tarafeynden birinûn kavlini tercîh zâhir olur ise hükm olunur lâkin vera‘ u takvâ olan ictinâbdır. Ve eger tercîh zâhir olmaz ise tevakkuf vâcibdir. Ve'l-hâsıl bir metâ‘-ı mahsûs gâret olunsa ve ol metâ‘un nev‘inden bir adedi yâhûd daha ziyâdesi bir şahsun yedinde buluna ve sen dahi iştirâsına tâlib olmañ ol metâ‘-ı mâl mağsûb olmamak ihtimâli vardır. Eger zâlik-i şahs salâh-ı hâl ile ma‘rûf

olan zevâtdan ise şîrâ-i metâ' câ'iz velâkin terk dahi vera'dır. Ve eger ol şahs mechûl'l-ahvâl olup kendüsinden salâh ve adem-i salâh bilinmez ise ol mahalde mezbûruñ nev'inden gayr-i mağsûb olarak kesreti var ise iştirâsı câ'izdir. Ve eger zâlik-i metâ' ol mahalde bulunmaz illâ nâdirenen bulunur ise ve kesreti dahi ancak gasb u gâret sebebi ile hâsıl olur ise bu takdîrde ol metâ'uñ hilli üzerine delâlet itmez. [38^b] İllâ ol recülûñ mülkümdür deyü yedinde bulunması delâlet ider. Bu sûretde ol metâ'uñ şeklinden ve nev'inden alâmet-i hâssa mu'ârız olur ki bu metâ' ekser evkâtde mâl-ı mağsûb olmak muhtemeldir. İmdi bunuñ iştirâsından imtinâ' u vera' mühimdir. Velâkin bunda olan alâmet-i mu'ârazaya nazar itmekdir. Zîrâ bunda bir hükm ile hükm itmege muktedir degiliz. İllâ müsteftînûñ kalbine red itmege muhtâcız ki nefsinde akvâ olan nedir nazar olunur. Eger akvâ olan mâl-ı mağsûb olması ise terki lâzımdır ve eger mâl-ı mağsûb olmaması ise iştirâsı helâl olur. Bu vukû'âtlaruñ ekserisinde emr-i mülebbes olduğından müteşâbihâtıdan olur ki ekser-i nâs bunu bilmezler bu emr-i mültebisden tevakkî idüp sakınan kimesne arzı u deyni içün berâ'et tahsîl itmiş olur min gayr-i mülâhazata hücûm iden kimesne himâye vü muhâfaza olunan mer'ânûñ etrâfında tolaşan hayvân hayvânât gibi nefsinı muhâtaraya ilkâ ider. **Edille-i şer'iiyenûñ ta'âruzundan içün şübühâtıdan ad olunan kısım-ı sâlis** Menât-ı hükm olan sıfâtında nazîrenûñ ta'âruzunda iştibâh olur. Meselâ bir mikdâr mâl fukahâya i'tâsı ile vasiyyet olunsa. İmdi bu ma'lûmdur ki ilm-i fıkıhda mahâret-i tâmmesi olup fudâlet-i fıkha mâlik olan şahsa ulemâ-i fakîh ıtlâk [39^a] olundığından fukahâ' lafzında dâhil olur ammâ şol bir şahs ki celî te'allümüne bu gün bed' eylemiş yâhûd bir mâhdan berü bed' eylemiş veyâhûd celî kitâbını tamâmen kırâ'at eylemiş bu şahs fukahâ zeylinde dâhil olamaz. İmdi bu tarafeynûñ beyninde derecât-ı lâ-tuhsâ vardır bunda şekk vâki' olur. İmdi müftî bunda zannûñ hasebi ile fetvâ virir. Pes bu kısım şübhenûñ ziyâde gâmiz olan derecâtıdır. Zîrâ bunda suver-i müte'addide vardır ki müftî bunda mütehayyer-i lâzım ile mütehayyir olur ki hiç hîle bulamaz. Zîrâ bir sıfat ile muttasıf olan dereceteyn beyninde mutavassıt bir derecede olur tarafeyne meyli ya'nî fakâhet ile adem-i fakâhete meyli zâhir olmaz. Ve kezâlik muhtâcîne sarf oluna. Hakk-ı sadakât dahi bunuñ gibidir. Zîrâ ma'lûmdur ki kendinde bir şey olmayan muhtâcdır mâl-i kesîri olan ganîdir. İmdi bu ihtiyâc ile gınâ beyninde mesâ'il-i gâmiza vardır. Meselâ iskân edecek hâne ve telebbüs edecek esvâb ve akâ'id-i dîniyyesini tahsîl idecek kitâb ve hidmet idecek câriye ve bunlaruñ emsâl ki insân insân olduğu hâlde bunlara ihtiyâcdan hâlî kalmaz. İmdi bu mezkûrâtıdan kadr-i hâceye mâlik olan sadakanuñ kabûlüne ya'nî şer'an sarf olunacak masrafuñ mahalli [39^b] olmağa mâni' degildir. Ve eger bu mezkûrât kadar hâcetden fazla olur ise mâni'dir. Hâlbuki bu kadar hâcet dahi bir had ile mahdûd degildir. Ancak takrîb ile bilinür. Bunda nazar-ı süknânûñ

vüs'atinüñ mikdârına ve mikdâr-ı kıymetine ta'addî ider. Meselâ vüs'atda daha ednâsında iskân idebilmesi mümkün olur. Kıymetinde olduğu hâlde vasat belde de olur ise ziyâde akçeye tevakkuf ider. Ve eger kenâr belde de olur ise az akçe ile tedârik olunur. Ve kezâlik esâs-ı beyt nühâsdan olur yâhûd türâbdan olur. Kezâlik bunların adedinde tefâvüt vardır. Meselâ bir tencere ile idâre mümkün olur yâhûd beş tencere ile idâre mümkün olur kezâlik küll-i yevm muhtâc olunan eşyâda dahi hükm bu hükm gibidir. Ve şehriyyede muhtâc olunan ve senede muhtâc olunan ve'l-hâsıl insân için ihtiyâc mess iden her bir şeyde tefâvüt bulunduğundan için hâcet-i insân bir hadd ile mahdûd olamaz. Ve kezâlik fukahânuñ ve ulemânuñ zarûrât-ı insâniyyelerini def' edecek şey' beytü'l-mâl üzerinedir. Bunun dahi iki tarafı olup ehadühümâ kâsır-ı âharı zâ'id olup beynehümâda umûr-ı müteşâbihe vardır. Eşhâsuñ ihtilâfı ile muhtelif olur. İmdi hâcât-ı beşere ancak Allâh Te'âlâ muttali' olur. [40^a] Beşer için ebnâ-yı cinsi olan beşerüñ hâline kemâ hüve aleyh ittılâ' mümkün olamaz. Zîrâ azîmü'l-cism olan recülüñ kût-i yevmiyyesine yüz dirhem mikdâr nân-ı azîz kifâyede kâsırdır. Bir kıyyeden ziyâdesi dahi zâ'id dir beynehümâda bir hadd tahakkuk idemez emr böyle oldıysa istiftâ-yı kalbe muhtâc olur ki Resûl-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimizüñ (İstefti kalbeke)⁵⁸³ kavî-i şerîfleri ile (Da' mâ yerîbüke ilâ mâ lâ yerîbüke)⁵⁸⁴ hadîs-i şerîflerine i'timâd istiftâ-yı kalbiyyeye muhtâcdır. Lâkin yukarıda beyân olunduğu üzere vesveseden halâs eylemek şarttır. Anuçün her kalbe i'tibâr olunmaz. Zîrâ çok kalb vardır ki müvesvisdir her şeyden nefret ider. Ve çok kalb dahi vardır ki her şey'e inanur ve her şey' irtikâb ider bu iki kalbe dahi i'tibâr olunmaz. Ancak i'tibâr olunacak ilminüñ muktezâsı ile âmil ahkâm-ı şer'îyyeye âlim ve dekâyık-ı ahvâle murâkib olan kalbdır. Kulûblar içinde böyle kalb nâdirce bulunur bundan için kendi kalbine i'timâd itmeyen zevât nûr-ı kalbiyyeye mâlik ve câdde-i şerî'ate sâlik olan kulûb-ı ashâbından taharrî vü taleb eylesün. Zîrâ taleb iden her şey'i bulur. İmdi ihtiyât-ı lokma bâbında bu kadar tatvîl-i murâd ehlu'llâh-i kirâm hazarâtı lokma-i helâli emr-i mühim tutmuşlardır ki sâliklik [40^b] safâ-yı bâtinî ve terakkıyât-ı ma'nevîyesi vücûduñ lokma-i helâl ile âlûde olmasına tevakkuf ider. Şübühât ile nûr-ı kalbiyye hâsıl olmaz. Helâl ile harâm umûr-ı meşhûrdan olup müşteheyât umûr-ı hafıyyeden olduğu için bu kadar tafsîle muhtâc olundu. Bu takdîrce sâlik-i râh-ı Hudâ ulûm-ı kesbiyyeye ihtiyâcdan bir vaktde kurtulmaz. Zîrâ cehl ile sa'y iden yâ derece-i ifrâta dûçar olup müvesvis olur kârından hiçbir fâ'ide hâsıl idemez. Veyâhûd derece-i tefrîte düşüp ibâhiyye tâ'ifesinden olarak hasire'd-dünyâ ve'l-âhirah olup behâyimden bir farkı kalmaz. Öyle ise sâlike elzem ü

⁵⁸³ "Kalbine danış." Dârimî, "Buyû", 2 (No. 2575).

⁵⁸⁴ "Seni şüphelendiren şeyleri bırak, şüphelendirmeyenlere bak!" Dârimî, "Buyû", 2 (No. 2574).

ehem olan ulûm-ı İlâhiyye ve ilm-i fıkıh ve ilm-i hadîs ve ilm-i tefsîr tahsîl idüp ba‘dehû tarîk-ı Hakk'a vuslat tarafına teveccüh eylemekdir. Ve bu lokma-i helâlün tedârik olunmasına lâzım gelen akçenün tahsîli için kesb-i yedi ile tahsîl olunan akçeden olması elzem olan şeydir. Ve bu kesb ü ticâret dahi vech-i şer‘î üzere hürmetden ve kerâhetden ve ribâ olmakdan hâlî olarak ba‘de't-tahsîl sarfında niyyet-i hayr ile rızâ-yı Bârî'nün hilâfı olan mahallere sarf itmekden ihtirâz eylemek lâzımdır. Ve bu kesbün fazâ'il u menâfi'î hakkında mübâhis-i kesîre var ise de cümlesinün [41^a] beyânı bu risâlenün mesâ'ilinden olmayup ancak sâlikî battâlinden halâs için bir mikdâr fazâ'ilini beyân eylemek münâsib görüldü.

Fazâ'il-i Kesb-i Şer‘î

İnsân için leyl ü nehârdan yigirmi dört sâ'ati üçe taksîm idüp bir kısmını zarûriyyât-ı insâniyyeden olan uyhuya sarf idüp ve diğer kısmını dahi ibâdet-i Cenâb-ı Hâlık-ı Mutlak Hazretlerine sarf iderek bâkî bir kısmını dahi ibâdet-i Hâlık için kuvvet-i bedeniyenün kıvâmına ve tenâsülden tenâkehû emrine imtisâlen tenakkuh itmiş olduğu iyâl u evlâdınun akvât-ı yevmiyyelerini tahsîl için kesb ü ticârete sarf eylemesi elzemdir husûsıyla bir insân ki tâlib-i râh-ı Hudâ ola kesb-i yedi ile lokma-i helâl taleb itmekde sa'y-ı belîğ itmek kâr-ı uhreviyyesinün tezâyüdine sermâye-i külliyledir. İmdi bu taleb-i ma'îşet dahi Hak Sübhâhehû ve Te'âlâ Hazretlerinün (Ve ce'alne'n-nehâra me'âşâ)⁵⁸⁵ kavli-i şerîflerinde nehârün insâna vakt-i ma'âş için ki havâ'ic-i insâniyye için vakt-i tasarruf kılındığı ni'am-ı İlâhiyye'den müsâ'ade olduğunu beyân buyurup ve âyet-i uhrâda dahi (Yadrîbûne fi'l-arzı yebtegûne min fazli'llâh)⁵⁸⁶ buyurup (Yadrîbûne fi'l-arz)⁵⁸⁷ kavli-i şerîfi "yüsâfirûne fi'l-arz"⁵⁸⁸ ile müfesser olup (yebtegûne min fazli'llâh) kavli-i şerîfi dahi "yatlibûne min rızkı bi't-ticârah"⁵⁸⁹ ile [41^b] müfesserdur ki nev'-i insân fark-ı selâseye munkasım olur. (Tâ'ifetün mine'l-lezîne me'ak),⁵⁹⁰ (Ve âharûne [yadribûne] fi'l-arz),⁵⁹¹ (Ve âharûne yükâtilûne fi sebîli'llâh)⁵⁹² ile fark-ı selâsenün beynini alâ tarîkî't-tesviyye beyân buyurarak ticâret inda'llâh makbûl ve rızâ-yı İlâhiyye'sine muvâfık i'lâm buyurmuşdur. Ve Efendimiz salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri dahi hadîs-i şerîflerinde (Men talebe'd-dünyâ helâlen ve te'affüfen ani'l-mes'leti ve sa'yen alâ ıyâlihi ve te'affüfen)⁵⁹³ alâ cârihi lekıya'llâhe ve vechühû ke'l-

⁵⁸⁵ "Gündüzü de geçimi temin zamanı kıldık." en-Nebe 78/11.

⁵⁸⁶ "Allah'ın lutfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşırlar." el-Müzzemmil 73/20.

⁵⁸⁷ "Yeryüzünde dolaşırlar" el-Müzzemmil 73/20.

⁵⁸⁸ Yeryüzünde seyahat ederler.

⁵⁸⁹ Ticaret ile rızık elde etmeyi isterler.

⁵⁹⁰ "Beraberinde bulunanlardan bir topluluk" el-Müzzemmil 73/20.

⁵⁹¹ "Diğer bir kısmınızın yeryüzünde dolaşacağını" el-Müzzemmil 73/20.

⁵⁹² "Diğer bir kısmınızın Allah yolunda çarpışacağını" el-Müzzemmil 73/20.

⁵⁹³ Bu kelime hadis metninde "تعطفا" şeklinde geçmektedir.

kameri leylete'l-bedr)⁵⁹⁴ buyurup ve hadîs-i âhârda dahi (Le-en ye'huze ehadüküm hablehû feyahetetibe alâ zahrihî hayrun min en ye'tiye recülen a'tâhu'llâhu min fadlihî feyes'elehû a'tâhu ev mene'ahû)⁵⁹⁵ buyurmuşlar ve hadîs-i âhârda dahi (Men feteha alâ nefsihî bâben mine's-su'âli feteha'llâhu aleyhi seb'îne bâben mine'l-fakr)⁵⁹⁶ buyurup su'âlden tahzîr ve ticâret ü kesbe tahrîz buyurmuşlardır. Ve Hazret-i Ömer bin el-Hattâb radiya'llâhu anh Hazretleri dahi (Lâ yek'udü ehadüküm an talebi'r-rızkı ve yekûlü Allâhümme'rzuknî fe-kad alimtüm enne's-semâ'e lâ temtîru zeheben ve lâ fizza)⁵⁹⁷ buyurmuşlar ve Ashâb-ı Resûlu'llâh'dan pek çok zevât-ı kirâm ber u bahrda ve hurma bakçelerinde ticâret iderler idi. Lâkin hâtıra gelür ki Efendimiz salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri (Mâ ûhiye ileyye en ecma'a'l-mâle ve kün mine't-tâcirîne velâkin ûhiye ileyye en sebbih bi-hamdi Rabbike ve kün mine's-sâcidîne va'büd Rabbeke hattâ ye'tiyeke'l-yakîn)⁵⁹⁸ [42^a] buyurmuşlardır ki ticâretten men'e delîl olup hadîs-i sâbıklara muhâlif olur. Ve Hazret-i Selmân radiya'llâhu anh Hazretlerine bizlere vasiyet eyle diyenlere (Men istetâ'a minküm en yemûte hâccen ev gâziyen ev âmira'l-mescidi Rabbihû fe'l-yef'al ve lâ yemûtenne tâciran ve lâ hâ'inâ)⁵⁹⁹ mukâbele ile vasiyyet buyurup ticâreti terk tarafını işrâb buyurmuşlar. **İmdi bu hâtıra şu vechile def' olur ki** bizler ticâretüñ mutlakâ her bir şeyden efdal olmaklığı tarafını iltizâm itmeyiz belki ticâret kifâyet-i nefsi mikdârı olmak lâzımdır. Yâhûd gayra fâ'ide itmek niyyeti ile kifâyet mikdârınuñ üzerine ziyâde olarak servet taleb itmegi murâd ideriz. Egerçi kadr-i kifâyeden tecâvüz idüp istiksâr-ı mâl ve iddihâr için olur ise bu mikdâr mezmûmdur ki re's-i küll-i hatî'et olan muhabbet-i dünyâ üzerine ikbâldir. Bu ikbâl ile berâber hâ'in dahi olur ise ki mâluñ sadaka-i şer'iiyesini ta'ahhüd itmemekden ibâretidir. Bu vakitte zulm u fîsk olur ki Hazret-i Selmân-ı Fârisî radiya'llâhu anh Hazretlerinüñ kadh

⁵⁹⁴ "Bir kimse insanlardan yardım istemekten utanıp ailesinin geçimini sağlamak, komşularına yardım etmek gibi niyetlerle dünya nimeti ister, helal nimet için çalışırsa (ahirette) dolunay gibi parlayan bir yüzle Allah'a kavuşacaktır." İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/467 (No. 22186); Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled b. Râhûye, *Müsned*, thk. Abdülgafûr b. Abdülhak el-Belûşî (Medine-i Münevvere: Mektebetü'l-İlmân, 1412/1991), 1/353 (No. 352).

⁵⁹⁵ "Birinizin eline ipini alması ve odun toplayıp sırtında taşımaya (topladığını satarak geçimini sağlaması), Allah'ın kendisini varlıklı kıldığı bir adama gidip bir şeyler istemesinden daha iyidir; üstelik adam ya verir ya da vermez." Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf - Mahmûd Halîl (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1991), "Câmi" (No. 2110); Buhârî, "Zekât" 50 (No. 1470).

⁵⁹⁶ "Kim kendi nefisine dilencilikten bir kapı açarsa, Allah o kimseye fakirlikten yetmiş kapı açar." Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, 5/168; Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *el-Maksadü'l-âlî fî zevâ'idî Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/218 (No. 492).

⁵⁹⁷ "Sizden rızık talep eden birisi oturup 'Ya Rabbi sen bana rızıkı sebepsiz ver' demesin, zîrâ yakînen bilirsiniz ki gökten altın ve gümüş yağmaz." Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâ'ü ulûmî'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 2/62.

⁵⁹⁸ "Bana mal topla veya tüccar ol diye vahyolunmadı, fakat Rabbinî hamd ile tesbih et, secde edenlerden ol ve ölüm sana gelinceye kadar Rabbinî ibadet et diye vahyolundu." Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Şu'ayb el-Arnaût - Muhammed Zühayr eş-Şâvîş (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983), 14/237 (No. 4036).

⁵⁹⁹ "Sizden her biriniz hacda, gazâ veya Rabbin mescidini imâr ederken ölmeyi temenni etsin, sakın tâcir ve hâin olarak ölmesin." Benzer bir rivâyet için bk. Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî, *el-Cihâd*, thk. Nezih Hammâd (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusîyye, 1391/1972), 162 (No. 215).

buyurdukları bu mertebedir ki ziyâdeyi taleb iderek istiksâr-ı mâl ile tefahhur eylemekden ibâretdir. Bu mezmûmdur. Ammâ nefesine ve iyâl-i evlâdına kifâyet mikdârını ta‘affûf ve su‘âl-i züllinden ictinâb itmekden içün olduğu hâlde ticâret efdal olur. [42^b] Ammâ su‘âle muhtâc olunmaksızın min gayr-i su‘âl kendüsine i‘tâ olunur ise böyle olan zât içün dahi kesb ü ticâret efdal olur ki yed-i ulyâ yed-i süflâdan her vechile hayırlıdır. Ve hem bu şahsa olunmasına sebep kendüsi köşe-i inzivâda olup fakr u fâkayı ihtiyâr eylemiş olması ile beyne'n-nâs fakrı şüyû‘ bularak kesb-i iştihâr eylemesidir. Bu sûretde lisân-ı hâl ile gene su‘âlden kurtulmaz. Her hâlde ta‘affûfden içün olan ticâret batâlîninden ve ibâdet-i bedeniyreden evlâdır. Vâki‘u'l-hâl terk-i kesb ü ticâret dört kimesne hakkında efdaldır. İbâdât-ı bedeniyeye ile âbid olan recül ki hıfz u hirâset-i belde içün dâ‘imâ adû mukâbelesinde olan kimesnelerdir. Yâhûd erbâb-ı butûntan hâl-i tecrîdi ihtiyâr ile amel-i kalbiyye ve ulûm-ı ahvâl ve mükâşefâta seyr iden recül. Yâhûd emr-i dinde nâsuñ intifâ‘ idecegi ulûm-ı zâhirenûñ neşri ve terbiye-i nâs ile meşgûl olan zevât müftî ve muhaddis ve bunlaruñ nazîrleri gibi. Yâhûd mesâlih-i Müslimînûñ tesviyesinden içün vücûdını hasr iden zevât ki bunlar dahi sultân ve kâdî ve sâ‘ir evliyâ umûrlardır. İmdi bunlar umûr-ı ibâdla meşgûl olduklarından içün bu emrûñ tesviyesine ikbâlleri kesb ile iştigâlden efdaldır. [43^a] İmdi ticâret kimler hakkında efdal ve kimler hakkında terk-i ticâret efdal olduğu ma‘lûm oldukda Efendimiz salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretlerinûñ (Velâkin ûhiye ileyye en sebbih bi hamdi Rabbike ve kün mine's-sâcidîn)⁶⁰⁰ buyurdukları makâm-ı uhreviyye Ashâb medâr-ı ta‘ayyüşlerinde sarf itmeleri lâzım olan irâdelerini ancak Cenâb-ı Hakk'ın Râzıkıyyet sıfatı ile muttasıf olup gayra muhtâc itmeyeceğine itmînân-ı kalbleri olan zevâta tahsis olunacağı zâhir olur. Bu mertebeye vâsıl olmayanlar içün züll ü su‘âlden ta‘affûfden içün ticâret efdaldır. Batâliyyet mezmûmdur. Her hâlde sâlik-i râh-ı Hudâ olana dahi mezmûm olan züll-i su‘âli terk iderek memdûh olan kesb ü ticâret ile meşgûl olup ticâretüñ dahi kütüb-i fıkhiyyede mufasssalan beyân olunan vech üzere sıhhat ü fesâdını tahsîl iderek fesâd ve ribâdan muhâfazasını iltizâm iderek helâl-i tayyib olmasında ihtimâm-ı küllî iderek tedârik eylediği akçe ile iyâl ü evlâdını ve nefsinin illet-i cû‘dan halâs idüp ibâdet-i Hâlık ile meşgûl olması elzemdir. Ve bu kesb ü ticâretüñ tevekküle dahi mâni‘ olmadığı karîben beyân olunacaktır.

Nefy-i vücûd

Âdâb-ı ma‘neviyyeden biri dahi nefy-i vücûd olup bu nefy-i vücûddan murâd sâlik-i mübtedî içün ibtidâ-yı sülûkünde mürşidine teslimiyyet-i [43^b] tâmm ile teslim

⁶⁰⁰ "Bana Rabbini hamd ile tesbih et, secde edenlerden ol ve ölüm sana gelinceye kadar Rabbine ibadet et diye vahyolundu." Begavî, Şerhu's-Sünne, 14/237 (No. 4036).

olup irâdesini mürşidinüñ irâdesinde mahv-ı küllî ile mahv iderek ke'l-meyyiti beyne yedi'l-gassâl mürşidinüñ nutkı her ne olur ise anı icrâ iderek kabl-i nefsinden hiçbir şey' işlememegi tamâmı ile kendüsine hâl idüp şeyhi tarafından me'mûr olduğu gerek evrâd ve gerek ezkâr ve gerek hizmet her ne emr olundu ise anı icrâya sarf-ı himmet iderek nefsi iştihâsından hiçbir nesne ihtiyâr ve irâde itmeyüp "el-Mürîdü men lâ-irâdete lehu"⁶⁰¹ medlûlünce kendi vücûdını şeyhüñ vücûdunda ifnâ idüp ve bu fenâda sâbit olarak "men sebbete nebbet" fehvâsınca şeyhi tarafından tarla-yı kalbe zer' olunan tohm-ı tevhîd kemâlî ile meydâna gelmesinden ibâretdir.

Bezl-i Mevcûd

Âdâb-ı ma'nevîden biri dahi bezl-i mevcûddur ki ahlâk-ı Muhammediyye'den olan sehâvetden ibâretdir. Cûd ile sehâ beyninde fark yok ise de hakikat-ı cûd bezl ve infâk kendine güç gelmemekden ibâret olup inde's-sûfiyye üç mertebesi vardır. Mertebe-i ûlâ sehâ, mertebe-i sâniye cûd, mertebe-i sâlise îsâr tesmiye eylemişlerdir. Mâlik olduğu şeyden ba'zısını i'tâ ve ba'zı âharını tevkîf idene sehâ, ekserini i'tâ idüp şey'-i kalil tevkîf idene sâhib-i cûd. Kendüsi zarûreti ihtiyâr idüp mâ-melekini i'tâ idene sâhib-i îsâr tesmiye kılmışlardır. [44^a] İmdi fukarâ-yı tarîkuñ hâli dâ'imâ sünen-i seniyye-i Muhammed ile tahalluk eylemekden ibâret olup sâlik-i râh-ı Hudâ olan bu sıfat ile muttasıf olmaklığa gayret-i tâmmeye ile gayret idüp gerek me'kûlât ve gerek meşrûbât ve gerek melbûsât ve gerek akçe bunların iddihârından hazer idüp yarınunu kat'ıyyen mülâhaza itmeyerek kendinden efkar olana imdâd itmegi âdet etmek ile ahlâk-ı hasene-i merzıyye-i Muhammediyye'den olan sehâveti kendüye hâl eylemek dervîşe lâzımdır ki sehâvet şer'an memdûh ve zıddı olan buhl mezmûmdur. Hattâ hadîs-i sahîhde vârid olmuştur ki (es-sehâ'ü şeceretün min eşcârî'l-cenneti ağsânühâ mütedelliyâtün fi'd-dünyâ, fe-men ehaze bigusnin min eġsânihâ kâdehu zâlike'l-gusnü ile'l-cenneti, ve'l-buhlü şeceretün min eşcârî'n-nâr ağsânühâ mütedelliyâtün fi'd-dünyâ, fe-men ehaze bigusnin min eġsânihâ kâdehu zâlike'l-gusnü ile'n-nâr)⁶⁰² sadaka'n-Nebıyyi'l-muhtâr evsâf-ı seniyye-i Muhammediyye'den olan sehâ kişiyi cennete îsâl ve evsâf-ı zemîme-i rezîle olan buhl kişiyi nâra sevk ider. İmdi sehâvetün makbûliyyeti ma'lûm oldukda cûd ü sehâ ile isrâf ve tebzîrün beyneri fark olunmak lâzım oldu. **Ma'lûm ola ki** mâl li-hikmetin ve maksûdin halk olunmuştur bu hikmet dahi mahlûkâtun hâcâtının ıslâhıdır ki insân hiç şey'e [44^b] sâhib olmaklığa sâlih olamaz.

⁶⁰¹ "Mürîd, iradesi olmayan kişidir." Kuşeyrî, *er-Risâle*, 350.

⁶⁰² "Cömertlik, dalları dünyaya uzanan cennet ağaçlarından bir ağaçtır. Kim onun dallarından birine tutunursa, bu onu cennete götürür. Cimrilikse, dalları dünyaya uzanmış cehennem ağaçlarından bir ağaçtır. Kim de, onun dallarından birine tutunursa, bu da onu ateşe (cehenneme) götürür." Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 13/308 (No. 10375). Lafzı farklı, içeriği aynı olan bir hadis için bk. Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, ts.), 7/92.

İllâ bu mâl ile sâlih olur. İmdi bu mâl-i mâ-halk li's-sarfı ileyhi sarfdan imsâk mümkündür. Mâ lâ yuhsinu's-sarf ileyh bezl itmek dahi mümkündür. Adl ile tasarruf iderek hıfzı lâzım olan mahalde hıfz itmek. Sarfı lâzım olan mahalde sarf itmek dahi mümkündür. Emr böyle olunca bezl lâzım olan mahalde imsâk buhldür. İmsâkı lâzım olan mahalde bezli tebzîrdür. Bunların beyinlerinde bir vasat vardır ki mahmûd olan ancak bu hâldir. Sehâ ile cûduñ bu hâlet-i mahmûde olması lâyıkdır. Zîrâ Resûl-i Ekrem aleyhi mine's-salâti mâ hüve'l-etemm Hazretleri ancak sehâ ile emr olundılar ki Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri (Ve lâ tec'al yedeke mağlûleten ilâ unûkike ve lâ tebsuthâ külle'l-bast)⁶⁰³ âyet-i kerîmesi ile hâlet-i mahmûde olan adâleti ta'lîm buyurmuşdur. Ve âyet-i uhrâda (Vellezîne izâ enfekû lem yüsriñu ve lem yaktürû ve kâne beyne zâlike kavâmâ)⁶⁰⁴ kavli-i şerîf ile isrâf ile imsâk beyninde olan hâlet-i mahmûdeyi ta'lîm buyurmuşdur. Âyet-i ûlânun mâ-kablinde vâlideyne birr u ihsân ile vasiyyet buyurduktan sonra vâlideynün gayri olan akrabânun dahi birr u ihsânından haklarını i'tâ ile vasiyyet buyurup sadakât-ı me'hûze-i meşrû'adan miskîn ile ibn-i sebîlün haklarını i'tâ ile ba'de'l-emr tebzîrden [45^a] dahi men' buyurup (ve lâ tübezzir tebzîrâ)⁶⁰⁵ kavli-i şerîf ile âdet-i câhiliyyeyi men' buyurdılar. Tebzîr lâıyk olmayan mahal için mâlını tefrîk idüp alâ vechi'l-isrâf sarf itmege ıtlâk olunur. Vakt-i câhiliyyede fahriye için bir kabîleden bir kabîleye bir âdem gelmiş olsa ne kadar devesi var ise kurbân iderek infâk iderler. Ve bu fi'li fahriye olarak filân âdem filân kabîleden gelen için şu kadar deve kurbân itmiş deyü şi'rler ile inda'llâh mezmûm olan tebzîri indlerinde memdûh olarak bu şi'ri okuyup fahr iderler. İnda'llâh makbûl olan atânun mertebesin (ve lâ tec'al)⁶⁰⁶ âyet-i kerîmesi ile beyân buyurup infâkda küll-i imsâk ile imsâk itmeyüp ve küll-i bast ile dahi bast eylemekden men' ile beynehümâda olan hâlet-i mahmûdeyi ta'lîm buyurdılar. Ve âyet-i sâniyenün mâ-kablinde Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri Hâlıkıyyetini beyân ve Resûl'ünün risâletini teblîğde bir ücret taleb itmedigini beyân ve küffâr-ı Mekke'ye Abdurrahmân emr-i şerîfiyle Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerine secde idün dinildikde Rahmân kimdir biz senün didigîñ şey'e secde mi ideriz diyerek îmandan nefretlerini beyân ve ba'dehû Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri semâvâtta burûc-ı isnâ aşere ve semâda sirâc ki şemsden ibâretidir anı ve kamer-i münîri ve leyl ü nehârın birbirine muhâlefetini hâlık olup [45^b] ve bu sıfat ile mevsûf olan Rahmân'ın kulları kimler olduğunu birtakım evsâf-ı memdûha ile ba'de'l-

⁶⁰³ "Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma." el-İsrâ 17/29.

⁶⁰⁴ "Onlar harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır." el-Furkân 25/67.

⁶⁰⁵ "Saçıp savurma." el-İsrâ 17/26.

⁶⁰⁶ "Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma." el-İsrâ 17/29.

medh (Vellezîne izâ enfekû lem yüsrifû ve lem yaktürû ve kâne beyne zâlike kavâmâ)⁶⁰⁷ âyet-i kerîmesiyle infâkuñ aktâr ile isrâf beyninde vasat bir hâl ile infâk idenler ibâd-ı Rahmân'dan olduklarını tavsîf buyurmuşlardır. Emr böyle oldu ise cûd kabz ile bastuñ aktâr ile isrâfuñ beyninde bir vasatdır ki bezl imsâkiñ bi-kadri'l-vâcib olmaklığını iktizâ ider. Ancak sehâvetde yalnız eli ile virmek kifâyet itmez belki eli ile virdiği gibi kalbi dahi yedine muvâfakat itmek lâzımdır. Zîrâ yalunuz eli ile virir kalbi râzî olmaz ise sehâ itlâk olunmayup mütesehhî dinür ki bir sebebe mebnî zor ile virmekden ibâretedir. Eger kalbi dahi mutma'in olarak infâk ider ise ol vakt sehâ itlâk olunur. İmdi tebzîr ile sehâvetüñ birbirinden farkı mahalli i'tibârıyla olup mâ yelzem sarfa olur ise sehâ, mâ lâ yelzem sarfa olur ise tebzîr olduğu ma'lûm olur. Bu sûretde mâ yelzem sarfa ne olduğu bilinmek lâzım oldu. **Ma'lûm ola ki** bezl-i mâlın vücûbı iki nev' olup biri şer'an vâcib ve diğeri mürüvveten ve âdeten vâcibdir. İmdi şer'an ve âdeten ve mürüvveten vâcib olanı terk itmeyen sehîdîr. Bunlardan birini [46^a] terk iden behîldir. Lâkin vâcib-i şer'îyi terk iden mürüvvet ve âdet-i vâcibi terk iden daha ziyâde ebhaldir. Zekâtı ve ehl ü iyâlinüñ nafakasını men' iden şahs gibi. Yâhûd te'diye ider ise de tav'-ı nefsi ile olmayup kendüsine güç gelerek edâ ider bu şahs bi't-tab' behîldir. Bir şahıs ki kendine lâyük olan mürüvvet ve şer'an vâcib olanı edâ eyledi. Buhlden halâs olur. Lâkin cûd u sehâ sıfatıyla muttasıf olmaz. Şer'-i şerîfuñ îcâbı olmaksızın kendüye melâmet teveccüh itmeyecek derecede bezl-i mâle nefsinde vüs'at olur ise bu âdem-i cevâddır. Lâkin bu [vü]s'at dahi tayyib-i nefsinde olarak hizmet yâhûd mükâfât yâhûd şükr yâhûd senâ tama'ından içün olmamak şartdır. Eger bunlardan birini tama' iderek i'tâ ider ise bu şahsa cûd sıfatı ile muttasıfdır lafzı itlâk olunmaz. Zîrâ bu sûretde bu âdeme müşterî-i medh itlâk olunur ki mâlını medh mukâbilinde isti'mâl itmiş olur. Hâlbuki hakikat-i cûd min gayr-i ivaz bir şey' bezl itmekden ibâretedir. Öyle ise sâlike lâzım olan her bir fi'linde hâlisân li-vechî'llâh olmak elzem olduğu gibi bu bezl-i mevcûd mukâbelesinde dahi niyyet-i hâlisâ ile rızâ-yı Bârî Te'âlâ içün bezl itmek elzem-i levâzımâtıdır.

Terk-i Sûret

[46^b] Âdâb-ı ma'neviyyeden biri dahi terk-i sûretidir. Suvere a'yân-ı eşyanuñ mâ bihi'l-intikâş olup ve mâ bihi'l-imtiyâzı olan nesneden ibâretedir. Ve bu dahi iki gûnedir. Biri mahsûsdur ki hâssa ve âmme belki mutlakâ insân ve ekser hayvân anı idrâk ider. İnsânüñ ve himâruñ ve feresüñ bi'l-mu'âyene hey'etleri gibi. Ve birisi dahi ma'kûldur ki anı hâssa idrâk idüp âmme idrâk eylemez. İnsânüñ muhtas olduğu akl u ru'yet ve her şey'üñ mahsûs olduğu ma'ânî gibi ki basar-ı basîretle müdrike olup Hak Te'âlâ

⁶⁰⁷ "Onlar harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır." el-Furkân 25/67.

Hazretleri anuñla insânı mahlûkât-ı kesîre üzerine tafdîl eylemişdir. Ve sûret-i sıfat ma'nâsına dahi isti'mâl olunur ki (İnna'llâhe haleka âdeme alâ sûretihi)⁶⁰⁸ hadîs-i Nebevî'sinde alâ sûretihî alâ sıfatihî ile tefsîr olunur. Sıfat bir âdemüñ zâtı ile kâ'im olan ma'nâyâ itlâk olunur. Alem ve sevâd gibi. Ulemâ-i nahviyyûn sıfat ile bu ma'nâyı murâd eylemeyüp belki ism-i fâ'il ve ism-i mef'ûl ya ma'nâ cihetiyle anlara râci' olan kelimâtdan ibâret olan na't ma'nâsını murâd iderler ki na't bir şey'i vasf eylemek ya'nî muttasıf olduğu sıfatını îrâd ile nişân virmek ma'nâsıdır. Bu sûretde na't ile sıfat beyninde fark vardır ki âlim na't olup ilm sıfat olur. **İmdi sûretde** bu ma'nâlar ma'lûm olduktan sonra meşâyih-i kirâm ve sâdât-ı [47^a] Nakşiyye kaddesa'llâhu esrârahümü'l-aliyye hazarâtınuñ bu terk-i sûretten murâdları (İnna'llâhe lâ yenzuru ilâ suveriküm ve emvâliküm ve innemâ yenzuru ilâ kulûbiküm ve a'mâliküm)⁶⁰⁹ hadîs-i şerîfi mîsdâkınca suver-i mahsûsaya ve tezyînât-ı insâniyye olan elbise-i fâhireye kat'an nazar itmeyerek hakikat-i insâniyye olan kulûbe nazar iderler anuñ için bay [u] gedâ indlerinde müsâvî olup her kimüñ kalbinde nûr-ı İlâhî'yi müşâhede iderler ise indlerinde makbûl olup iltifât buyururlar. Nûr-ı kalbiyyeye mâlik olmayan şahs her ne kadar menâsıb-ı dünyeviyyeden zî-mansıb dahi olsa indlerinde kadr u haysiyyeti olmaz elbise-i fâhire telebbüs iden şahs nûr-ı kalbiyyeye mâlik olmadıkça indlerinde mezmûm abâ-pûş olan kalbi münevver dervîş nazarlarında makbûl u mergûb olup dâ'imâ nazarları hakikat-i insâniyye olan kalbe olup suver-i mahsûsaya kat'an iltifât itmezler. Hakikat-i insâniyye olan kalbün tenvîrine alâmet-i zâhiriyye dahi sünen-i seniyye-i Muhammediyye ve şerî'at-ı mutahhara-i Ahmediyye'ye şiddet-i imtisâl ile hâsıl olur. Bu husûluñ sebebini bilmeyenlere elbise-i sûfiyye telebbüs eylemiş birtakım kulûb-ı kâsiye ashâbınuñ tezyînât-ı lisâniyye ve tezyînât-ı suverîsine nazar iderek zarafât misâli ba'zı kelimât-ı nâ-savâblarına aldanup alâmet-i nûr-ı kalbiyye zann iderler. Ve huzûrlarında edîbâne hareketle terakkî-i ma'neviyyât emniyyesiyle [47^b] karşularında boyun bükler. Soñra hiçbir istifâde idemedikleri cihetden meslek-i sûfiyyeyi tehattî itmege kıyâm iderler (Le'alle'l-muhtiu' ibnü uhti hâletik). Zîrâ kendüleri yalnız sûrete nazar idüp hakikat-i insâniyye olan kalbün tezyînâtı ne olduğunu kendülerinüñ bilmediklerini dahi bilemeyüp bildik deyü birtakım mecânîn-i akl-nümâlar bu hatâda vâki' olurlar. Öyle ise sâlik-i râh-ı Hudâ olan dervîşe elzem olan hadîs-i şerîfüñ mîsdâkınca hakikat-i insâniyye olan kalbi münevverün kalbinün münevver olduğunu mîzân-ı şerî'at ile tatbîk iderek bu âdâb-ı

⁶⁰⁸ "Şüphesiz Allah Adem'i kendi suretinde yaratmıştır." Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403), 9/444 (No. 17952); Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Tûrasi'l-Arabî, 1374/1955), "Birr ve's-salat ve'l-âdâb", 115.

⁶⁰⁹ "Şüphesiz ki Allah, sizin sûretlerinize ve mallarınıza bakmaz, fakat kalplerinize ve amellerinize bakar." Müslim, "Birr ve's-salat ve'l-âdâb", 34; İbn Mâce, "Züh'd", 9 (No. 4143).

ma'neviyyeler ile mü'eddeb bulur ise musâhib olmaktır. Ve eger adem-i muvâfakatı zâhir olur ise kulûb-ı kâsiye ashâbından olduğında kat'an şübhe itmeyerek ictinâb eylemek lâzımdır.

İktidâ bi-Sünnet

Âdâb-ı ma'neviyyeden biri dahi sünnet-i seniyyeye iktidâdır. Sünnet-i Resûl-i Ekrem sallâ'llâhu aleyhi ve sellem Efendimizden gerek kavlen ve gerek fi'len sâdır olan şeydir. Ve Hulefâ-yı Râşidîn rıdvânüllâhi Te'âlâ aleyhim ecma'in hazarâtının sülûk itdikleri tarîkdir, (Aleyküm bi-sünnetî ve sünneti'l-Hulefâ'i'r-râşidîne min ba'dî)⁶¹⁰ hadîs-i şerîfi ile beyân buyurulmuştur. Cenâb-ı Fahr-i Âlem sallâ'llâhu aleyhi ve sellem Hazretlerine ittibâ' (Ve't-tebi'ûhu le'alleküm tehtedûn)⁶¹¹ nass-ı celîli ile [48^a] müberhen ve Kibâr-ı Ashâb-ı Kirâm'dan Abdullâh ibn Ömer radiyâ'llâhu anih Hazretleri bir mahalden teşrîf iderler iken develerini birkaç def'a devr itdirmişler ya'nî çevirmişler. Kendülerinden su'âl olunmuş ki ne sebebe mebnî nâkañuzı böyle idâre idüp çevirdiñüz, cevâb buyurmuşlar ki sebebini bilmem ancak Resûl-i Ekrem sallâ'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri ile bu mahalden gider iken develerini böyle çevirdiler añun içün çevirdim cevâbını virmişler. İmdi bu kaziyye (Lekad kâne leküm fî Resûli'llâhi üsve'tün haseneh)⁶¹² nass-ı celîli ile mübeyyendir âyet-i kerîmenün tefsîrindeki üsve-i haseneyi Resûlüllâh[a] iktidâ ve sünnet-i seniyyeye ittibâ' ve emrine muhâlefeti terk ile tefsîr eylemişlerdir. Ve Sehl bin Abdullâh et-Tüsterî Hazretleri usûl-i mezheb-i sûfiyye üç şey' üzerine mebnîdir. Evvelkisi Resûl-i Ekrem sallâ'llâhu aleyhi ve sellem Hazretlerine ahlâk ve ef'âlde ittibâ' u iktidâ, ikincisi ekl-i helâl, üçüncüsü a'mâlde niyyet-i hâlisedir buyurmuşlardır. Sünnet-i seniyye-i Muhammediyye'ye muhâlefet iden mübtedi' olup sünnet-i seniyyeyi te'vîl ile tebdîl eylemek dalâlet ü bid'atdır ki (Ve men yüşâkıkır-resûle min ba'dî mâ tebeyyene lehu elhudâ ve yettebi' gayra sebîli'l-mü'minîne nüvellihî mâ tevellâ ve nuslihî cehenneme ve sâ'et mesîrâ)⁶¹³ âyet-i kerîmesiyle va'id buyurulmuştur. Ve sünnet-i seniyyeden [48^b] i'râz idenler hakkında dahi (Men rağibe an sünnetî feleyse minnî)⁶¹⁴ hadîs-i şerîfi ile iktidâyâ terğîb ve (Men edhale⁶¹⁵ fî emrinâ hâzâ mâ leyse minhü fe hüve redd)⁶¹⁶ hadîs-i şerîfi ile bid'at olanları terk itmeğe teşvîk

⁶¹⁰ "Benim ve benden sonraki râşid halifelerin sünnetine uyun." Tahâvî, Şerhu Müşkili'l-âsâr, 3/223 (No. 1186); Begavî, Şerhu's-Sünne, 4/119 (No. 990).

⁶¹¹ "Ona uyun ki doğru yolu bulasınız." el-A'râf 7/158.

⁶¹² "Andolsun, Allah'ın Resulünde sizin için güzel bir örnek vardır." el-Ahzâb 33/21.

⁶¹³ "Kim, kendine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, mü'minlerin yolundan başkasına uyarırsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir." en-Nisâ 4/115.

⁶¹⁴ "Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir." Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbü'rî, Sahihu İbn Huzeyme, thk. Muhammed Mustafa el-Azamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.), 1/99 (No. 197); Ebû Nu'aym el-İsfahânî, Hilyetü'l-evliyâ', 3/227.

⁶¹⁵ "edhale" ifadesi kaynaklarda "ahdese" olarak geçmektedir.

⁶¹⁶ "Kim bizim şu işimizin (dininizin) içinde olmayan bir şeyi ihdâs iderse o merdûddur." Benzer rivayet için bk. Buhârî, "Sulh", 5 (No. 2697); Müslim, "Ekziye", 17; İbn Mâce, "İmân ve fedâilü's-sahabe", 2 (No. 14).

buyurmuşlardır. Bu hâl böyle olunca sâlike elzem olan herhâlde sünnet-i seniyyeyi muktedâ bilüp ser-i mû inhirâf itmeyerek sünnet-i seniyye-i Muhammediyye'ye iktidâ vü ittibâ' sebebiyle azîmet kapusından duhûl, ruhsatlardan ictinâb ide[re]k zühd ü tevekküle vâsıl ve anlardan kanâ'at ve sabr ve uzlet deryâsına müstağrak olarak tevbe ve inâbeye mazhariyyet ile zikr-i müdâm ve teveccüh-i tâmm ile ittisâf kesb iderek murâkabeye vâsıl olup murâkabesi müşâhedeye tahvîl olarak eltâf-ı İlâhiyye-i mâ-lâ-nihâyeye mazhar olmaklığa bezl-i makderet eylemekdir.

Amel bi-Azîmeti İctinâb anî'l-Bid'ati ve'r-Ruhsat

Âdâb-ı ma'neviyyenüñ biri dahi azîmet ile amele müdâvemet ve bid'at u ruhsatlardan ictinâb itmekdir. İmdi azîmet bir nesneyi işlemege kat'î olarak rabt-ı kalb ile kasd u teveccüh kılmak ma'nâsına olup ıstılâh-ı usûliyyûnda ma'ânî-i mu'addidesi vardır. Ma'lûm ola ki ahkâm-ı meşrû'a ki helâl, harâm, mekrûh, farz, vâcib, sünnet, müstehab bunlardan ibâretdir. Bu ahkâm-ı şer'iiyenüñ [49^a] dört rükni olup birine hükm, birine hâkim, birine mahkûmun bih, birine mahkûmun aleyh tesmiye kılınmıştır. İmdi mahkûmun aleyh hitâbu'llâh kendüsine ta'alluk iden şeydir ki beden ile rûhdan mürekkeb olan insândan ibâretdir. Buña lisân-ı şer'de mükellef ta'bîr olunur. Bu mükellefe olacak teklîfât-ı İlâhiyye için ol mükellefün ehil olması lâzımdır. Bu ehliyyet dahi sâbit olmaz illâ akl ve bülûğ ile sâbit olur. Bu sûrette sabî ile mecnûn mükellef degildir. Ammâ mahkûmun bih mükellefün fi'linden ibâretdir ki mükellefün ol fi'li sebebi ile hitâb-ı şâri' ol mükellefe ta'alluk ider. Bu ta'rîf ile mu'arref olan mahkûmun bih dört nev' üzerine olup nev'-i evvel kendi için ancak vücûd-ı hissi vardır. Bu nev' bir hükm-i şer'îye müte'allik ve bir hükm-i şer'î âhara dahi sebep olur "zinâ" gibi. Şâri' zinânuñ hürmeti ile hükm itmiştir. Hükm-i şer'îden zinânuñ müte'alliki hürmetdir. Bir hükm-i âhara dahi sebebdir ki ol hükm-i şer'-i âhar dahi hadd-i zinânuñ vücûbıdır. Nev'-i sâni kendi için ancak vücûd-ı hissi olup bir hükm-i şer'îye müte'allikdir. Lâkin bir hükm-i şer'î âhara sebep degildir "ekl" gibi. Bu eklün hükm-i şer'îye müte'allik olması zîrâ ekl ba'zı kerre vâcib olur. Hâlet-i mahmasada olduğu gibi. Ba'zı kerre dahi harâm olur fevku's-şib' olan ekl gibi. Nev'-i sâlis kendi için vücûd-ı şer'î vardır. [49^b] Vücûd-ı hissi yokdur. Bu nev' dahi bir hükm-i şer'î için müte'allik ve bir hükm-i şer'î âhar için sebep olur "bey'" gibi. Zîrâ bey' mubâhdır hükm-i şer'î bey'uñ ibâhasına ta'alluk ider. Bir hükm-i şer'î âhara dahi sebep olur ki müşterînün mebî'a mâlik olmasıdır. Nev'-i râbi' kendi için yine vücûd-ı şer'î vardır ve bir nev' dahi bir hükm-i şer'î için müte'allikdir. Lâkin bir hükm-i şer'î âhara sebep olmaz "salât" gibi. Zîrâ salât vâcibdir hükm-i şer'î vücûbına ta'alluk ider. Bir hükm-i şer'î âhar için sebep degildir. İmdi vücûd-ı şer'î şâri'uñ bi-hasebi'l-erkân ve's-şerâ'it i'tibâr itdiği şeyden ibâretdir. Bu

mahkûmun bih ki mükellefün fi'linden ibâretdir. Bunuñ daha tafsîlâtı var ise dahi sadedden hâric olduğı için sarf-ı nazar olındı. Ziyâde tafsîl murâd idenler mahallini mütâla'aya havâle kılındı. Ammâ hâkim ya'nî ahkâm-ı şer'îyye ile mükellef üzerine hükm iden bu hâkim aklı mıdır yohsa şâri' midir. Bunda ihtilâf olunmuşdır. Zîrâ "emr" me'mûrun bihün hüsnini ve "nehy" menhi anhün kubhını iktizâ ider. Öyle ise me'mûrun bihün ahvâlinün bilinmesi elzemdir. Şöyle ki hüsn ile kubh üç ma'nâ üzerine delâlet ider. Biri hüsn-i tab'ın mülâyimi olan şey' olup kubh dahi tab'ın nefret eylediği şey' olmakdan ibâretdir. Hulviyyât [50^a] ve murriyyât gibi ki hulviyyât tab'a mülâyim ve murriyyât tab'ın nefret itdigi şeydir. Ma'ânî-i selâseden biri dahi bir şey'ün sıfat-ı kemâl ve sıfat-ı noksân ile muttasıf olmaklığıdır. İlm ile cehl gibi ki ilm sıfatı kemâl ve cehl sıfat[ı] noksândır. Ma'ânî-i selâseden biri dahi bir şey'ün dünyâda medh ve âhiretde sevâba müte'allik olması ve dünyâda zem ve âhiretde ikâba müte'allik olması gibi. İmdi bu ma'ânî-i selâseden evvelki ma'nâ ile ikinci ma'nâ bi'l-ittifâk akl ile sâbitdir. Mahall-i hilâf olan ma'nâ-yı sâlisdir. Hüsn ve kubha hâkim inde'l-Eşâ'ire şâri'dir. Akl için hüsnün hüsnîyyâtına ve kubhuñ kubhiyyâtına ve hüsn ile kubhı idrâke mecâl yokdur. Ancak akl şâri' tarafından vâride olan hitâbı fehm itmekde bir âletidir. Mu'tezilî tâ'ifesine göre hüsn ve kubhı idrâk ancak akla mahsûs olduğı gibi hüsnün hüsnîyyâtı ve kubhuñ kubhiyyâtı ile hükm dahi akla mahsûsdur. Ulemâ-i Hanefîyye indinde muhtâr olan hüsnün hüsnîyyâtı ve kubhuñ kubhiyyâtı ile hâkim ancak şâri'dir. Akl ba'zısında mübeyyendir ma'rifetu'llâh gibi. Tasdîku'n-Nebî salla'llâhu aleyhi ve sellem gibi. Mu'cizâta nazar gibi. Öyle ise mevâcib-i teklîfde akl-i küll i'tibâriyle mu'teber degildir. Sabî-i âkıl mücerred aklı ile îmânla mükellef degildir. Ve kezâlik bu akl-i küll terk ile metrûk [50^b] dahi degildir ki sagîr âkıl her ne kadar îmân ile mükellef degil ise de küfr ve îmân dahi mu'teberdir. Öyle ise aklun ba'zı eşyânun hüsnünü ve ba'zı ezdâdınun kubhını idrâk itmesi İmâm-ı A'zam Hümâm-ı Akdem Hazretlerinün delîl-i âfâkî ve delîl-i enfûsînün kıyâmından için Sâni' Te'âlâ Hazretlerinün vücûdına cehl hiçbir ehad için özr olmaz. Delîlün kıyâmına kadar umûr-ı meşrû'ada ma'zûrdur kavlinün mahalli sahîhdır. İmdi bu ihtilâf ma'lûm oldukda mükellef olan abdün fi'linün hüsnî ve kubhı ile âmir ve hâkim ancak şâri'dir. Hüsn ve kubh ile hükmde abdün medhali yokdur. Resm-i ubûdiyyet dahi âmirün emrini infâz itmekdir her ne kadar akla mugâyir görünür ise de. Zîrâ akla mugâyeretine mebnî şeytân-ı mel'un olmasını kesb itmişdir. Resm-i ubûdiyyeti bilmediginden için. İmdi emr olunan şey' hüsn ve nehy olunan şey' kabîhdır. Bu sûretde hüsn ve kubh me'mûrun bihden ibâret olur. Sâlike lâzım olan ubûdiyyetde kâ'im olup emr olunan me'mûrun bihün ityânında cidd ü sa'y idüp nehy olunan menhî anhün ictinâbında ceht-i tâmm idüp emre kemâl-i vech üzere

inkıyâd u itâ'at eylemektir. İmdi bu hüsnıyyât ef'âl-i ibâddan oldığı haysiyyetde evâmir-i İlâhiyye'de ibâdüñ ba'zı [51^a] özrlrine mebnî derece-i sâniyede ruhsat-ı İlâhiyye olmuşdur. Sâlik-i râh-ı Hudâ muktedir olduğu mertebe emr-i evvel ile âmil olup azîmeti ihtiyâr eylemek ile ruhsatdan ictinâb itmelidir. İmdi bu azîmet ile ruhsat me'mûrun bih üzerinde cereyân idüp me'mûrun bih dahi hükmden ibâret olduğu için hükümüñ dahi ahvâlini tafsîl lâzım gelmiştir. Ammâ hüküm ef'âl-i mükellefine ta'alluk iden hitâbu'llâhuñ eserinden ibâretdir. Bu hüküm birkaç sûret ile taksîm olunur. Bizim mâ-nahnü fihimiz olan ahz olunarak mâ-'adâsı terk olundu. İmdi bu hüküm yâ teklîfi olur yâhûd vaz'î olur. Teklîfi olan dahi yâ mükellefüñ fi'li için sıfat olur ahkâm-ı hamse ki vücûb, hürmet, ibâhat, kerâhet, nedb gibi. Yâhûd fi'l-i mükellefüñ eseri olur, mülk gibi, nikâh gibi. Mükellefüñ fi'linüñ sıfatı olanuñ mefhûmunda dahi yâ makâsıd-ı dünyeviyyenüñ husûl[i] mu'teberdir yâhûd makâsıd-ı uhreviyyenüñ husûl[i] mu'teberdir. Makâsıd-ı dünyeviyyenüñ husûli mu'teber olan fi'l-i mükellef mükellefüñ fi'li olması i'tibâriyle bir hayli kısımlara münkasım olur, sıhhat gibi, butlân gibi, fesâd gibi. Makâsıd-ı uhreviyyenüñ mefhûmunda mu'teber olan fi'l-i mükellef ki bizim maksûdımız dahi bunu beyân eylemektir. Bu makâsıd-ı [51^b] uhreviyye mefhûmunda mu'teber olan fi'l-i mükellef yâ azîmet olur yâhûd ruhsat olur. Ammâ azîmet a'zâr-ı ibâd üzerine mebnî olmayarak ibtidâ meşrû' kılınan hüküm-i aslîdir, îmân bi'llâh ve bi-Resûli'llâh gibi. Ve erkân-ı erba'a ki savm, salât, hacc, zekât gibi. İmdi bu azîmet dört nev'dir. Zîrâ azîmeti inkâr iden yâ tekfir olunur yâhûd olunmaz. Eger münker tekfir olunur ise farzdır. Münkeri tekfir olunmayan dahi yâ târiki mu'âkab olur yâhûd mu'âkab olmaz. Eger târiki mu'âkab olur ise vâcibdir. Târiki mu'âkab olunmayan dahi yâ târiki melâmete müstehak olur yâhûd melâmete müstehak olmaz. Târiki melâmete müstehak olur ise sünnetdir melâmete müstehak olmaz ise nâfile ve müstehabdır. Bunun için azîmet dört nev'dir. Eger bu azîmet delîl-i kat'î ile terkinden men' ile berâber fi'li evlâ olur ise farzdır. Ve eger delîl-i zannî ile terkinden men' ile berâber fi'li evlâ olur ise vâcibdir. Ve eger terkinden bilâ-men' fi'li evlâ olur ise eger ol fi'l dahi dinde tarîk-ı meslûk olup Resûl-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimiz müdâvemet buyurmuşlar ise ve kendülerinden soñra Hulefâ-i Râşidîn rıdvânu'llâhi aleyhim [52^a] ecma'în efendilerimiz müdâvemet buyurmuşlar ise sünnetdir, salât-ı terâvîh gibi. Ve eger dinde tarîk-ı meslûk degil ise mendûb ve müstehab ve nâfile isimleri ile tesmiye olunur. Ve eger ol fi'li işlemeden men' ile berâber terki fi'li üzerine râcih olur ise harâmdır. Ve eger işlemeden men' olunmayarak terki fi'li üzerine râcih olur ise mekrûhdur. Ve eger inde's-şâri' terki ile fi'li müsâvî olur ise mubâhdır. İmdi azîmetüñ bu tafsîli beyân olındı. Lâkin "el-Eşyâ'u tenkeşifu bi-ezdâdihâ" müfâdınca her bir şey

zıddı ile münkeşif olduğundan ruhsatıñ dahi envâ'i beyân olunmadıkca azîmetüñ hâli bilinmez. Ancak dervîşe elzem olan dâ'imâ azîmetde bulunmaktır. Azîmetden çıktığı ânda kendüsine terbiye-i İlâhiyye'nüñ zuhûrı muhakkaktır. Bu terbiyenüñ zuhûrında hemân-dem noksânını mülâhaza iderek azîmete avdet itmek kendüye lâzımdır. Hattâ yolda giderken ayağına bir diken batmış olsa azîmetde olan kusûrundan bilüp kendüsini muhâsebe eyleyüp azîmete avdet eylemektir. **Ammâ ruhsat** makâsıd-ı uhreviyye husûlî mu'teber olan fi'l-i mükellefdir. Lâkin a'zâr-i ibâd üzerine binâ olunarak hükm-i aslî olmayup derece-i sâniyede meşrû' [52^b] kılınan hükümden ibâretedir. Ve bu ruhsat dahi dört nev'dir. İki nev'i hakîkatdir ya'nî hakîkat ruhsatdır. Lâkin ehadühümâ âhara nisbet ile ruhsat olmaklığa daha ehakk u elyaktır. Ve iki dahi mecâzîdir ya'nî ism-i ruhsat kendi üzerine mecâzen ıtlâk olunur. Lâkin ehadühümâ âhardan mecâziyetde daha etemdir. Ya'nî hakîkatden eb'addir. Nev'-i evvel ki hakîkat ruhsat olup ve ruhsat olmakda ehakkıyeti olan şeydir ki hürmet ve sebep-i hürmete bâkî oldukları hâlde mubâh olan şeyden ibâretedir. Kat'-i a'zâ veyâhûd katl-i nefis havfindan için kalbi mutma'in bi'l-îmân olanların lisânından mekrûha cereyân iden kelime-i küfr gibi. İmdi küfrüñ muharremi ile'l-ebed kâ'imdir ki Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerine îmânüñ vücûbuna delîl ve küfrüñ muharremi olan (Yâ eyyühe'llezîne âmenû)⁶¹⁷ nass-ı celîlidir. Bunun kıyâmı ile berâber katl veyâhûd kat' havfindan için kalbi mutma'in bi'l-îmân olduğu hâlde lisânından kelime-i küfrüñ cereyân itmesi için (İllâ men ükrihe ve kalbühû mutma'innün bi'l-îmân)⁶¹⁸ nass-ı celîli ile mertebe-i sâniyede ruhsat-ı İlâhiyye olunmuş ise de azîmet ile ahz eyleyüp sevâb-ı uhreviyye talebinden ve mertebe-i şehâdete neyl ü vuslatdan için bezl-i nefis idüp katl-i ahz itmek evlâdır. Kezâlik [53^a] mâl-i gayri ekl hakkında ve Ramazân-ı şerîf sıyâmında nehâran iftâr hakkında ve salât-ı mefrûzanuñ terki hakkında olan ikrâhda dahi bu tafsîl üzerinedir. (Ruhsat-ı hak[î]kiyyeden nev'-i sâni) şol ruhsatdır ki hürmete kâ'im olmayarak muharremüñ sebebinüñ kıyâmı ile berâber mubâh olan şeydir. Şehr-i Ramazân'da misâfirüñ iftârı gibi ki iftârüñ hürmetine sebep şuhûd-ı şehrdir. (Fe-men şehide minkümü's-şehr)⁶¹⁹ nass-ı celîlinüñ umûmi ile kâ'imdir. (Fe-'iddetün min eyyâmin uhar)⁶²⁰ nass-ı celîli ile hürmet-i iftâr gayr-i kâ'imdir. Bu nev'üñ hükmünde dahi azîmet evlâdır. Zîrâ azîmet sebep-i kâ'imdir ki şuhûd-ı şehrdir. Ruhsat-ı İlâhiyye ancak derece-i sâniyede ibâda yüsrden için meşrû' kılınmıştır. İmdi bu yüsr ruhsatda hâsıl olduğu gibi müslimîne muvâfakatdan ve sevâb-ı cüzîyle nâ'iliyyetden için azîmetde dahi hâsıldır. Öyle ise iftârdan imsâk tarafına meyl

⁶¹⁷ "Ey iman edenler!" bk. el-Bakara 2/153; el-Hac 22/77; el-Ahzâb 33/41-42.

⁶¹⁸ "Kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan kimse hariç" en-Nahl 16/106.

⁶¹⁹ "İçinizden kim bu aya ulaşırsa" el-Bakara 2/185.

⁶²⁰ "Tutamadığı günler sayınca başka günlerde tutsun." el-Bakara 2/185.

itmek sâlike elzem-i levâzımâtındandır. (Ruhsatun kısm-ı sâlisi) ümem-i sâlifde icrâ olunup ümmet-i Muhammediyye'den ref' olunan ısr u ağıldan ibâret olduğu için bundan bahis lâzım gelmez. (Ruhsatun kısm-ı râbi'i) mevzu'-ı âharda meşrû'iyyeti ile berâber bizlerden meşrû'iyyeti sâkıt olan şeydir ki mecâzen ruhsatdır. Lâkin hakikat [53^b] ruhsat-ı akrebdir. Mükreh u muztar için şürb-i hamr gibi. Ümmet-i Muhammediyye'nün ba'zısında meşrû'iyyeti olup evâ'il-i İslâm'da olduğu gibi ba'zı âharından meşrû'iyyeti sâkıt olan şeydir ki (fectenibûhû)⁶²¹ nass-ı celîli ile bizlerden meşrû'iyyeti sâkıt olmuştur. Sükût-ı haysiyyeti ile mecâzdir. Adem-i sükût haysiyyetiyle hakikat-i ruhsata şebîhdir. Muztar ile mükreh hakkında hürmeti sâkıt olarak mubâha tebeddül ider. Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinin (Ve kad fassale leküm mâ harrame aleyküm illâ mazturirtüm ileyh)⁶²² kavî-i şerîf ile hâlet-i zarûretde hürmetden istisnâdır ibâhesini ifâde ider gûyâ ki Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri innehâ muharremetün fî hâleti'l-ihytiyâri mubâhatün fî hâleti'l-ıztırâr ile emr-i İlâhiyye'sini beyân buyurmuş olur. Lâkin her ne kadar ruhsat-ı İlâhiyye var ise dahi (Ve en tesûmû hayrun leküm)⁶²³ nass-ı celîlinde azîmete meyle işâret vardır. Öyle ise sâlike elzem olan ruhsat cânibine meyliden hazer iderek azîmete meyl-i küllî ile meyl itmektir ki terakkî-i ma'neviyyât ancak azîmetdedir. **Ammâ bid'at** ba'de'l-ikmâl dînde hâdis olan şey'e ıtlâk olunur ki Nebî-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimizden sonra hâdis olan ehvâ' ve a'mâle ıtlâk olunur. [54^a] Yâ ziyâdelik tarîkı ile yâhûd noksân tarîk ile. İmdi bu bid'at iki nev' olup biri hasenedir. Bunuñ cinsine şer'atde bir asl şâhid olur. Veyâhûd bir müfsidenün def'ine medâr olmağla maslahat iktizâ eylemiş olur. Halîfenün ihtilât-ı nâsdan hicâbı gibi. Bu nev'a bid'at-i hedî ve bid'at-i mubâhî dahi dirler. Nev'-i sânisine bid'at-i dalâl ve bid'at-i seyyi'e ıtlâk olunur, küfürden sagîr ve fiskdan kebîrdir. Ve eger ilm ü ameli mûcib delîle muhâlif olur ise küfürdür. Zâhiren ameli mûcib olan delîle muhâlif olur ise dalâletdir, küfr degildir. İmdi sâlik-i râh-ı Hudâ için elzem olan Kitâbu'llâh'ı pîşvâ idüp sünnet-i Resûlu'llâh'a dâ'imâ tettebbu' iderek ilm-i fikhî ta'allüm iderek ef'âl-i mükellefinde kemâl derecede dikkat üzere olarak emegini zâyî' itmeyüp serkâr-ı maksûda vâsıl olmaktır ki ilimsiz amel bir fâ'ideyi müfid olmaz. İlm dahi iki kısım olup bir kısmı üstâzdan ta'allüm olunan ilm-i kesbîdir ki bu ilmün ta'allümi (utlubu'l-ilme mine'l-mehdi ile'l-lahd)⁶²⁴ hadîs-i şerîfi ile elzem-i levâzımâtındandır. Ve bir kısmı dahi ilm-i huzûrîdir ki her bir eşyânun hakikatine kendini âlim bilüp hîn-i su'âlde ben bilürüm deyü cevâb virerek fahriye eylemektir. İmdi sâlike ilm perdedir

⁶²¹ "Ondan (bunlardan) kaçın!" el-Mâide 5/90.

⁶²² "Allah, yemek zorunda kaldıklarınız dışında size neleri haram kıldığını tek tek açıklamışken" el-En'âm 6/119.

⁶²³ "Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır." el-Bakara 2/184.

⁶²⁴ "Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz." Mustafâ b. Abdullâh Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî - Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-Arabî, 1941), 1/52.

ta'bîri bu kısm-ı sâniyye râci'dir. Ve bu kısm-ı sâni [54^b] ind-i erbâbi't-tahkîk mezmûmdur. Lâkin kısm-ı evvel ezher-i cihet makbûl olup ahkâm-ı şer'îyyeye vukûf ancak bu ilm-i kesbî ile hâsıl olur. Ve kavâ'id-i Arabiyye'ye ve ulûm-i âliyyeye vukûf olmayan Kitâbu'llâh'dan ve hadîs-i Resûlu'llâh'dan bir şey fehmi idemez. Ulûm-ı şer'îyyenüñ kavâ'idine vukûf olmayan mesâ'il-i şer'îyyeyi fark u temyîz idemez. Ümmî olan sûfinüñ kazâ'en fare yavrusunu telef idüp günâhına kefâret olmak üzere lâşe-i fareyi muşamma' derûnuna vaz' idüp kavuğında hıfz iderek ibâdetine meşğûl olması gibidir. Emr böyle olduğu takdîrde "sâlike ilm perdedir" ta'bîri ancak ilm sebebi ile şahs-ı âlimde hâsıl olan varlık ile ilm-i huzûrînüñ perde olmasına masrûfdur. Yohsa ilm-i kesbî perde olmaz belki perde-i cehlüñ küşâdına sebep olur. Lâkin sâlik-i râh-ı Hudâ olan dervîşe bu ilm-i kesbîyi derece-i makbûliyyetden ihrâc iderek ilm-i huzûrî derecesine vardiymayup hizmet-i ehlu'llâhda nefy-i vücûd ve bezl-i mevcûd peydâ itmek elzem-i levâzımâtındır.

Beyân-ı Zühhd

Âdâb-ı ma'neviyyeden biri dahi zühddür. Bu zühhd ta'bîr olunan şey'üñ bir hakikat ü mâhiyyeti vardır ki zühhd andan ibâretdir. Ve bir de fazîleti vardır ki bir âdem zühhd ta'bîr olunan şey' [55^a] işlerse fazâ'ilden ne fazâ'ile nâ'il. Ve bir de me'kûlât ve melbûsât ve mesken ve münkih ve esâs-ı beyt hakkında mikdâr u derecâtı vardır. Ve bir de zâhidden görinen zühhd hakikat midir sun'î midir bunuñ alâmeti vardır. Emr böyle olduğu takdîrde evvelâ zühdüñ hakikatini bilüp soñra fazâ'ili neden ibâret olup ve zarûrât-ı insâniyyeden olan âleti şey' ki me'kûlât dan esâs-ı beyte varınca bunlar da zühdüñ vücûd ve ademine muttali' olmak lâzımdır.

Beyân-ı Hakikat-i Zühhd

İmdi hakikat-i zühhd dünyâda makâmât-ı sâlikînden bir makâm-ı şerîfdir. Bu makâm ilm ve hâl ve amel ile muntazam olur. Ammâ hâl ki zühhd tesmiye olunan şeyden ibâret olup bu hâl dahi bir şey'üñ rağbetinden ol şeyden hayırlı olan diğeri bir şey'e rağbeti insirâf itmekden ibâretdir ki mu'âvaza sebebi ile yâhûd bey' sebebi ile bir şeyden i'râz itdiginden içün gayr-i şey'e udûl ve rücû' eyler. Ve bu rücû' ma'dûlün anha nisbet ile zühhd ve ma'dûlün ileyhe nisbet ile rağbet ü hubb tesmiye olunur. Bu takdîrce hâl-i zühhd mergûbun anhdan hayırlı olarak bir mergûbun fihe iktizâ ider. Lâkin mergûbun anhuñ dahi şartı min vech-i mergûbun fihi olmaktır. Zîrâ nefsinde matlûb olunmayacak şeyden i'râz itmege zühhd tesmiye olunmaz. [55^b] Meselâ taş ve tobrak ve bunlara şebîh olan şeyleri terk idene zâhid dinilmez. Zâhid ancak metâ'-ı dünyâ olan denânîr ve derâhimi terk idene dinür. Taş ile tobrak mazanne-i rağbet degildir. Mergûbun fihi mergûbun anhdan râğıbuñ indinde hayırlı olmak ile meşrûtdur ki râğıb

tarafından mergübun fihe olan rağbet galebe eylesün. Emr böyle olunca râğıbuñ hâli mebi'a nisbet ile zühd ve ivazına nisbet ile rağbet ve muhabbet olur. Bu sırdan için Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri (Ve şeravhü bi-semenin bahsin derâhime ma'dûdetin. Ve kânû fihi mine'z-zâhidîn)⁶²⁵ buyurdılar. "Şeravhü" kavlı-i şerîfi müfessirîn-i izâm hazarâtınuñ beyân eylediği vech üzere bâ'ide ma'nâsınadır. Ba'zı kerre şerren ıtlâk olunup bey' murâd olunur. Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri ihve-i Yûsufı zühd ile tavsîf eyledi. Zîrâ ihve-i Yûsuf pederleri Hazret-i Ya'kûb aleyhi's-selâmuñ ikbâl[i] kendülerine olmaklığa tama' iderek ikbâl-i peder kendülerine Hazret-i Yûsuf'dan ziyâde muhabbetli olmasından için Hazret-i Yûsufı bi're ba'de'l-ilkâ ehl-i⁶²⁶ Medyen'den Mısır'a gitmek üzere olan kâfile ol bi'ruñ asrâfına geldiklerini Hazret-i Yûsufuñ birâderleri görmeleri ile berâber gelüp Hazret-i Yûsufı hâl-i hayevâtta gördüklerinden bizim kölemizdir firâr itmiş idi [56^a] sizlere bey' idelim didiklerinde ol müsâfirîn dahi az bahâ ile Hazret-i Yûsufı bey' eylemek murâd eylediler. Ve ihve-i Yûsuf dahi Hazret-i Yûsufuñ ivazına tama' iderek Hazret-i Yûsufı derâhim-i ma'dû[de]ye ki yigirmi iki dirheme bey' eylediler. Bu takdîrce âhiret mukâbelesinde dünyâyı bey' eyleyen dünyâda zâhiddir ki mergübun fih âhiret olup mergübun anı dünyâ olur. Dünyâ mukâbelesinde âhireti bey' eyleyen dahi âhiretde zâhiddir ki mergübun fihi dünyâ olup mergübun anı âhiret olur, "ne'üzü bi'llâhi min şürûri enfûsinâ ve min seyyi'âti a'mâlinâ men yehdihi'llâhu fe-lâ mudille lehû ve men yüdlil fe-lâ hâdiye lehû eşhedü en lâ ilâhe illa'llâhu vahdehû lâ şerîke lehû ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlühû",⁶²⁷ Allâhümme a'samenî min hâze'z-zühd. Lâkin âdet-i câriyye ism-i zühd dünyâdan i'râz idenlere tahsîs kılınmışdır. Nitekim ism-i ilhâd bâtıla meyl idenlere tahsîs olındığı gibi vaktâ ki zühd mahbûb olan bir şeyden i'râz itmekden ibâret oldu ise bu zühd tasavvur olunmaz. İllâ ol i'râz eylediği şeyden daha ziyâde mahbûb bir şey'e rücû' itmek ile tasavvur olunur. Ve illâ ziyâde muhabbet edecek bir şey' olmadıkca muhabbet itdiği şey' terk itmek muhâldir. İmdi bir kimse ki mâsivâu'llâhuñ küllisinden i'râz ide hattâ Cennet-i Firdevs'i dahi terk [56^b] idüp muhabbeti ancak Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd'a ola bu kimse (zâhid-i mutlakdır) ve bir kimse ki dünyâda huzûzât-ı dünyâdan i'râz ider ammâ bu huzûzât-ı dünyâyâ âhiretde nâ'il olmak için i'râz ider. Ehl-i cennet için tebşîr olunan hûrîler ve gilmânlar ve kasrlar ve enhârlar ve envâ'-i meyveler muhabbetinden için olup Zâtu'llâh'a muhabbetinden degildir. Bu zâhidüñ derecesi

⁶²⁵ "O'nu ucuz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona değer vermiyorlardı." Yûsuf 12/20.

⁶²⁶ Metinde bu kelime mükerreren yazılmıştır.

⁶²⁷ "Nefislerimizin kötülüklerinden ve yapıp ettiklerimizin çirkinliklerinden Allah'a sığınırız. Allah kime hidayet ederse onu saptıracak yoktur, kimi de saptırırsa ona hidayet edecek yoktur. Şahitlik ederim ki tek olan Allah'tan başka ilâh yoktur, O'nun hiçbir ortağı yoktur. Muhammed de O'nun kulu ve elçisidir." Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/264 (No. 336); Dârimî, "Nikah", 20 (No. 2248).

Zâtu'llâh'a muhabbetden huzûzât-ı dünyâyı terk iden zâhidüñ derecesinden ednâdır. Ve bir kimse ki huzûzât-ı dünyâdan ba'zısını terk ider ve ba'zı âharını terk itmez. Meselâ mâlî terk ider mansıbı terk itmez. Yâhûd ekilde şûrbde tevessü'î terk ider. Esâs-ı beytde tecemmül ü zîneti terk itmez. Bunun mutlakâ zâhid ismine istihkākı yokdur. Bunun zühhâd beyninde derecesi tâ'ibînden ma'âsînüñ ba'zına tevbe idenlerüñ derecesi gibidir. Bu zühd dahi sahîhdir. Nitekim ma'âsîden ba'zısına tevbe idenlerüñ tevbesi sahîh olduğu gibi. Zîrâ tevbe mahzûrâtı terkden ibâretidir. Zühd mubâhâtı terkden ibâretidir. Mahzûrâtüñ târikine tâ'ib ve mubâhâtüñ târikine zâhid ismi tahsîs kılınmışdır. İmdi bu tafsîlâtıdan ma'lûm oldu ki zühd dünyâdan i'râz âhirete rücû' yâhûd mâsivâu'llâhdan i'râz cenâb-ı Allâh'a rücû'dan ibâretidir. Lâkin mahall-i dikkat şûra sebebidir ki mergûbun fih [57^a] ki kendüsine rağbet olunan şeydir ki mergûbun anı ki kendüsinden i'râz olunan şeydir. Bu mergûbun fih mergûbun anıdan hayırlı olması şart olduğu gibi mergûbun anıñ makdûr olması dahi şartdır. Zîrâ kudreti ta'alluk itmeyen şey'i terk muhâl kısmındandır. Zîrâ terk evvelâ mâlik olmaklığı iktizâ ider. Meselâ âhâd-ı nâsdan⁶²⁸ biri ben pâdişâhlığı terk itdim dimesi gibi. Eger kâdir olduğu şey'i terk ider ise rağbetüñ zevâlî tahakkuk ider. Hattâ İbn Mübârek'e bir kimse "yâ zâhid" diyerek nidâ itmiş cevâbında "zâhid Ömer bin Abdül'azîz'dir. Zîrâ dünyâ kendüsine yüzi üstüne sürünerek gelmiş iken i'râz eyledi ammâ ben ne şeyden zühd ideyim" demiştir. İmdi zühdüñ neden ibâret olduğu ma'lûm olduğdan soñra hakikat-i zühdüñ intizâmında ilm dahi lâzım idi.

Beyân-ı İlm-i Zühd

Ma'lûm ola ki ilm bu hâl-i zühdi müsmirdir. Egerçi bu ilm olmaz ise zühd semeresi hâsıl olmaz. Nitekim eşcârüñ çiçeği olmaz ise meyvesi hâsıl olmadığı gibi. İmdi bu ilm metrûk olan şey'i me'hûz olan şey'e nisbet ile hakîr olduğunu bilmekten ibâretidir. Meselâ tâcirüñ indinde bey' eylediği mebi'inden mebi'uñ ivazı olan akçe daha hayırlı olduğunu bildiği gibi. Ve kezâlik mâ inda'llâhuñ [57^b] hayırlı ve bâkî olduğunu ve mâ fi'd-dünyânuñ hayırsız ve fânî olduğunu bilmek gibi. Ve daha bunlara mümâsil şeyler ki cevher hayr ve bâkî olup selc ya'nî karuñ hayırsız ve bekâsız olduğunu bilmek gibi ki dünyâ şems-âbâd olan mevzi'a vaz' olunan kar gibidir. Tamâm oluncaya kadar muttasıl-ı vâhid eriyüp zâ'il olmaktadır. Âhiret cevher gibidir. İmdi dünyâ ile âhiret beyninde olan tefâvüt ilm ve ma'rifetde yakîn mikdârı dünyâyı âhiret mikdârı dünyâyı âhiret mukâbelesinde bey' eylemekde rağbet-i takviyyet bulur. Yakîni takviyyet buldukça âhiret yolunda nefsi ve mâlını bey' idüp (İnna'llâhe'sterâ mine'l-mü'minîne enfüsehüm

⁶²⁸ Metinde "ساسدن" şeklinde yazılmıştır.

ve emvâlehüm bi-enne lehümü'l-cenneh)⁶²⁹ âyet-i celîlesi mîsdâkınca âhiret iştirâ ider. Ve müşterîleri olan cennetde ticâretleri râbih olduğunu dahi Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri (Festebşirû bi-bey'ikümü'llezî bâya'tüm bih)⁶³⁰ kavı-i şerîfî ile tebşîr buyurmuşdur. İmdi zühde bu kadar ilm kifâyet ider ki âhiret hayırlı ve bâkîdir. Lâkin ba'zı şahs bunu pek ra'nâ bulur. Lâkin terk-i dünyâyâ muktedir olamaz. Bunuñ sebebi dahi yâ yakîninde za'findan içün yâhûd şehvetüñ istilâsından şeytân aleyhü'l-la'nenüñ yedinde makhûr olduğundan içün yâhûd mevâ'id-i şeytâna mağrûr olarak hân bugün Azrâ'ıl başuñ ucunda değil şimdilik iştiha-yı [58^a] nefis ile meşgûl olarak dünyânüñ lezzetini eylemesinüñ kemâle resîde oldukda tâ'ib u müstağfir olarak zühdüñ dâmenine yapuşırsın. Cenâb-ı Allâh gafûrdur afv u mağfîret ider. Âhiret lezzetlerini dahi bulursun hem dünyâda mütelezziz ve hem âhiretde mütelezziz olursun. (Lâ taknetû min rahmeti'llâh)⁶³¹ buyurulmuşdur. Sen bugünkü fırsatı fevt eyleme diyerek tesevvüf-i şeytâniyyeye aldanmasından içün lezzet-i dünyâyı terk idemez. Ve bu tesevvüf dahi mevte kadar müntehî olur. (Hasire'd-dünyâ ve'l-âhirah)⁶³² hasretten başka kendüsünde bir şey' kalmaz.

Beyân-ı Amel-i Zühd

Ammâ hâl-i zühdden sâdır olan amel ki asıl maksûd olan dahi bu ameldir. Bu amel dahi bir şey'i terkden ibâret olup bey' mu'âmelesi gibidir. Zîrâ bey' mübâdele-i mâl bi-mâl ma'nâsınadır. Kezâlik zühd dahi ednâ olan şey' hayr olan şey' ile istibdâlden ibâretdir. Nitekim akd-i bey'den sâdır olan amel mebî'i terk ve yedinden ihrâc ve ivazını ahz itmekdir. Bu zühd dahi mezhûdün fihî bi'l-küllîye terk itmekdir. Ve bu mezhûdün fih dahi esbâbı ve mukaddemâtı ve alâ'ıkı ile bi-esrârihâ dünyâdır. Bu hubb-ı dünyâyı kalbden ihrâc iderek hubb-ı tâ'atı idhâl idüp bunları kalbden ihrâc eylediği gibi elden ve gözden ve sâ'ir cevârihden [58^b] dahi ihrâc iderek eli ve gözi ve sâ'ir cevârihi vazîfe-i tâ'ât ile vazîfelendirmek ile bi'l-küllîyye terkiñ ma'nâsı hâsıl olur. İmdi alâmet-i rağbet mâ fi'l-yed olanı imsâkdir. Alâmet-i zühd dahi mâ fi'l-yed olanı ihrâcdır. Eger bir şahs içün mâl olmaz ve dünyâ dahi müsâ'id olmaz ise bu şahs hakkında zühd tasavvur olunmaz. Zîrâ bir şey'e mâlik olunmadıkca terkine muktedir olunmaz. Çok kimesne vardır ki zühdüñ erkân-ı selâsesine muttali' olmadıklarından içün gurûr-ı şeytâniyyeye aldanup dünyâlık senüñ elinde her ne kadar yok ise de gine zâhidsin diyerek istihvâ-yı şeytâniyyeye mağrûr olurlar. Kût-i yevmiyyeden âciz dînâr ve derâhimden bir şey'e mâlik olmayan şahs bunlara mâlik olduğu vakitte terkine muktedir olacağını tecrübe

⁶²⁹ "Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır." et-Tevbe 9/111.

⁶³⁰ "O halde yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin." et-Tevbe 9/111.

⁶³¹ "Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin." ez-Zümer 39/53.

⁶³² "O dünyayı da kaybetmiştir, ahireti de." el-Hac 22/11.

itmedikce nefesine i'timâd itmemelidir. Zîrâ elinde fırsat olmayan çok kimesne nefsinde zan ider ki ma'âsî irtikâb itmez. Hâlbuki nâsdan havf mündefi' olup hiçbir keder virecek şey' olmayup esbâb-ı ma'âsî kendü için hâzır olsa şübhesizdir ki ol ma'âsîde vâki' olur. İmdi mahzûrâtta böyle olunca mubâhâta meylî bi-tarîkı'l-ûlâdır öyle ise merraten ba'de uhrâ hâl-i kudretinde tecrübe itmedikce gurûr-ı şeytâniyyeye aldanmamak sâlike emr-i ehemdir. İmdi zühdüñ [59^a] ilmiyyâtında bu tafsîlât ma'lûm olduktan soñra bilmesi lâzım olan şeylerdendir ki mâlî alâ sebîli's-sehâ' ve alâ tarîkı'l-mürüvvat celb-i kulûb için bezl itmek zühdden degildir. Ancak zühd nefâset-i âhirete nisbetiyle dünyânıñ hakîr olduğunu bildiginden için terk itmekdir. Zîrâ zikr-i hasen ve meyl-i kulûb ile şöhret-i huzûz-ı âcileden nefsün gâyet ile mahzûz olduğu şeydir. Belki zâhid dünyâ kendüsine yüzi üstüne sürinerek gelür ve kendüsi dahi câh u mansıbına noksân gelmeyerek ve bir ism-i kabîh ile zebân-zed olmayarak ol dünyâ ile tena'um itmek üzerine kâdir iken dünyâ ile ünsiyyet iderek gayru'llâh ile mûnis ve mâsivâu'llâha muhabbet olarak hubb fi'llâhda müşrik olmak havfindan için dünyâyı terk ider ise zühdüñ derece-i ulyâsı ile amel itmiş olur. Yâhûd âhiret sevâbınuñ tama'ından için dünyâ sühûlet ile gelür iken terk eyleye. Meselâ eşribe-i âhiret tama'ından için eşribe-i dünyâyı hûr-i in tama'ından için serârî ve nisvân-i dünyâyı besâtîn-i cennet için besâtîn-i dünyâyı tezyînât-ı cennet için tezyînât-ı dünyâyı fevâkih-i âhiret için matâ'im-i lezîze-i dünyâyı (Ezhebtüm tayyibâtiküm fî hayâtikümü'd-dünyâ)⁶³³ dinilmesinden havfindan ve mâ fi'l-âhireti hayrun ve ebkâya ilminden için bunların cem'inde cennetde va'd [59^b] olunanları dünyâda olanlar üzerine ihtiyâr itmege zühd ta'bîr olunur.

Ammâ Zühdüñ Fazîleti

Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri Kur'ân-ı Azîmü's-şân'da Kârûn etbâ-i kesîri ile zînet içêrüsine gark olarak mahallinden hurûc eylediği vakitte hayât-ı dünyâyı murâd idenler "ne ola idi Kârûn'a i'tâ olunan bizlere dahi i'tâ oluna idi" deyü temennî iden ehl-i dünyâ ile âhiretde Hak Sübhânehû ve Te'âlâ'nuñ cennet ile va'd buyurmuş olduğuna amelleri olan ehl-i âhiretün hâllerini beyân iderek (Fe-harace alâ kavmihi fî zineti[hî] kâle'l-lezîne yüridûne'l-hayâte'd-dünyâ yâ leyte lenâ misle [mâ] ûtiye Kârûnu innehu lezû hazzin azîm. Ve kâle'l-lezîne ûtu'l-ilme veyleküm sevâbu'llâhi hayrun limen âmene ve amile sâlihan ve lâ yülekkâhâ illa's-sâbirûn)⁶³⁴ kavî-i şerîf ile tâlib-i dünyâyâ râğıb anî'd-dünyâ olanların eyledikleri zecr u men'î hikâye zımnında zühdüñ fazîletini

⁶³³ "Dünyadaki hayatınızda güzelliklerinizi bitirdiniz." el-Ahkâf 46/20.

⁶³⁴ "Kârûn, zineti ve görkemi içerisinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler, "Keşke Kârûn'a verilen (servet) gibi bizim de (servetimiz) olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir" dediler. Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, 'Yazıklar olsun size! İman edip de iyi işler yapanlara Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur' dediler." el-Kasas 28/ 79-80.

beyân buyurmuşdur. Ve âyet-i uhrâda dahi (Men kâne yürîdü harse'l-âhireti nezid lehû fî harsihî ve men kâne yürîdü harse'd-dünyâ nü'tihî minhâ ve mâ lehû fî'l-âhireti min nasîb)⁶³⁵ kavî-i şerîfî ile ibâdına lutf-i amîm olup âsînün isyânından içün dünyâda helâk itmez kullarını merzûk ider murâdı üzerine kavî emri üzerine gâlibdir. Ni'am-ı uhreviyyeye ilmi sebebi ile sevâb-ı âhiret kesbini murâd idenlerün sevâbını aşr-ı emsâli ile ziyâde ve taz'îf ider hars-ı dünyâyı irâde idenlere [60^a] dahi nahnü kasemnâda taksîm olunanı bilâ-taz'îf i'tâ ideceğini beyân zımında dünyâdan i'râz âhirete meyliden ibâret olan zühdün fazîleti dahi müstebân olmuş olur. Ve hadîs-i şerîfde dahi vârid olmuşdur ki (Îzâ ra'eytümü'r-recüle kad u'tıye zühden fî'd-dünyâ ve kıllete mantıkın fekteribû minhü fe-innehû yülki'l-hikme)⁶³⁶ ya'nî dünyâda zühd ve killet-i nutk i'tâ olunan bir recül gördiñüz vaktde ol recüle karîb oluñuz zîrâ hikmete mülâkî olmuşdur diyerek zühdün fazîletini hikmete mukârenetle beyân buyurmuşlardır ki hikmet dahi (Ve men yü'te'l-hikmete fe-kad ûtiye hayran kesîrâ)⁶³⁷ nass-ı celîli ile medh buyurulmuşdur. İmdi bu zühdün fazîleti hakkında daha çok kelâm var ise de tatvîlden hazerden içün bu kadar ile iktifâ olundu.

Zühdün nefesine nisbet ile olan derecâtı ve mergübün anha nisbet ile olan derecâtı ve mergübün fihe nisbet ile olan derecâtı

Ma'lûm ola zühdün nefisde kuvvet ve za'fıyeti i'tibârıyla üç derecesi vardır. **Derece-i ûlâ** zâhid dünyâdan i'râz ider hâlbuki dünyâyâ iştihâsı olup kalbi dünyâyâ mâ'il ve nefsi dahi dünyâyâ iltifât ider. Lâkin nefsi ile mücâhede ider. Dünyâdan kendini men' ider bu zâhide zâhid dinmeyüp mütezehhid dinür ki derece-i zühde kesb ile vâsıl olan zâhidlerün mebde'-i zühdleri budur. [60^b] İmdi bu mütezehhidde havf vardır ki nefis gâlib olup şehveti cezb iderek dünyâyâ meyl ider. İmdi bu zühd derece-i süflâdır. **Derece-i sânîye** zâhid dünyâyı tav'an terk ider. Lâkin tama' eylediği ni'am-ı cinâneye ve hûr-i îne nisbet ile dünyâyı hakîr gördüğinden içün terk ider. Bunuñ misâli ikidir hemi gördüğinden biridir hemi terk idenler gibidir ziyâde olan şey' içün noksân olanı terk eyler ve terk eyledim zannıyla zühdünde sâbit olup dünyâyâ meyl itmez bu zühdün derecesi dahi zühde noksândır. **Derece-i sâlis** tav'-ı nefis ile zühd ider ve eylediği zühdden dahi i'râz iderek zühdini görmez. Zîrâ kendinün indinde dünyâ ve mâ fihâ lâ-şey' menzilindedir. Bunuñ misâli kiremit parçasını terk ile cevheri ahz itmek gibidir ki nefsinde terk itdiği şey' hiçbir şey' degildir. Hâlbuki na'im-i dünyâ na'im-i

⁶³⁵ "Kim ahiret kazancını isterse, onun kazancını arttırırız. Kim de dünya kazancını isterse, ona da istediğinden veririz, fakat onun ahirette hiçbir payı yoktur." eş-Şûrâ 42/20.

⁶³⁶ "Bir kimseye dünyaya karşı zühd ve az konuşma hasletlerinin verildiğini görürseniz ona yaklaşın (ve sözlerini dikkatle dinleyin). Çünkü o hikmetli sözler eder veya ona hikmet ilham edilir." İbn Mâce, "Zühd", 1 (No. 4101); Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/317; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 7/53 (No. 4631).

⁶³⁷ "Kime hikmet verilmişse ona çokça hayır verilmiş demektir." el-Bakara 2/269.

âhirete nisbet ile ve muhabbet-i dünyâ muhabbetu'llâha nisbet ile cevhere nisbet ile kiremit parçasının kadrinden daha alçaktır. İşte zühdde bu derece derece-i kemâldir. Bu misillü zâhid dünyâyâ iltifât havfindan emîndir nitekim kiremit parçasını cevher mukâbelesinde bey' iden ikâle-i bey' talebinden emîn olduğu gibi. Tayfûr b. Îsâ Ebû Yezîd Bistâmî kuddise sırruh Hazretleri Ebû Mûsâ Abdurrahîm'e bir mikdâr [61^a] kelâm idelim lâkin neden bahs idelim didiği vakit Ebû Mûsâ aleyhi'r-rahme zühdden idelim deyü cevâb viricek. Zühdüñ nesinden bahs idelim deyü su'âl buyurdıkları üzerine Ebû Mûsâ dünyâ hakkında olan zühdden cevâbını virmiş. Ebû Yezîd Hazretleri ellerini silkerek üf ben de bir şey' hakkında tekellüm idecek zan eyledim dünyâ bir şey' degildir. Bunun niresinden zühd ideceksin diyerek dünyânın zâhid-i hakîkî indinde hiçbir şeyden ma'dûd olmadığını beyân buyurmuşlardır. Ve bunun üzerine bir misâl ile dahi temsîl iderler ki yâ Ebâ Mûsâ âhiretten için dünyâyı terk idenlerin misâlleri mükâşefât ve müşâhedât ile kalbi ma'mûr olan ehl-i ma'rifet indinde şunun gibidir ki pâdişâhuñ huzûrına duhûle mâni' olan bir kelbün bâb-ı pâdişâhîde olup duhûl murâd idenleri duhûlünden men' itmek istediği vakit bir lokma nân-ı azîz ol kelbün önüne ilkâ ider ol kelb nefsinin ol nân-ı azîzün tenâvül ile meşgûl idersen bâb-ı melikden dâhil olup melikiñ indinde kurba nâ'il olarak ol melikün cemî' memleketinde emrûñ nâfiz olur. İmdi sen ol pâdişâhdan gördüğün ihsân mukâbelesinde ol pâdişâhuñ kelbine ilkâ eylediğün bir lokma-i nân-ı azîzün kadrini nefsinde azîz görür misin? İmdi [61^b] şeytân bâbu'llâhda nâsı duhûlden men' iden bir kelbdir. Hâlbuki bâbu'llâh meftûh ve hicâb dahi merfû' dünyâ bir lokma-i nân-ı azîzdir ki eger sen ol lokmayı tenâvül idersen yalunuz hîn-i tenâvülde dişlerin ile çigner iken lezzetini duyarsın mi'dene nüzûl itdikten sonra lezzetinden bir eser kalmaz. Soñra mi'dede tortusu kalup râyiha-i kerîhe peydâ iderek kâzûrâta tahavvul ider. Soñra def'ine muhtâc olursun. İmdi izzet-i mülke nâ'il olmakdan için kelbine terk eylediğün şey'e niçe iltifât olunur ki bizler andan tekellüm idelim deyü Ebû Mûsâ Abdurrahîm'e bast-ı makâl buyurmuşlardır. Bu takdîrce zâhid zühdine iltifât itmez eger iltifât ider ise mâ zühdü fihe iltifât ider. Mâ zühdü fihe iltifât itmesi dahi ol mâ zühdü fihi mu'teddün bih olan şeyden görmesinden neş'et ider. Ve ol mâ zühdü fihi mu'teddün bih olan şeyden görmesi dahi ma'rifetde kusûrundan neş'et ider. Böyle olduğu hâlde noksân-ı zühdüñ sebebi noksân-ı ma'rifet olduğu tebyîn ider. "Allâhümme ehlišnâ mine'n-noksâni ve'rzuknâ bi'l-ma'rifeti bi-hürmeti nebiyyi âhirü'z-zamân." İmdi zühdüñ nefsinde derecât-ı selâsesi olduğu gibi derecât-ı selâsenün dahi her birerleri için derecât-ı hafıyyeler vardır ziyâde ve noksânı ma'rifetün ziyâde [62^a] noksân olmasından anlaşılır. **Ammâ zühdüñ mergûbun fihe nisbet ile on inkisâmı dahi üç derece üzerinedür. Derece-i evvel süflîdir bu derece nâr-ı cehennemden ve azâb-ı kabirden ve**

münâkaşa-i hesâbdan ve hatar-ı sırâtdan ve ahvâl-i kıyâmetden havfından için olan zühddür ki hâ'ifinûn zühdidir. Bu derecenün süflî olması tîz zâ'il olduğındandır. Zîrâ ibâhiye tâ'ifesinden birisi mugâlatât-ı akliyye ile bunun zihnini tahrîk iderek bu makâmdan tîz vakitte tahvîl ider. Anuñ için makâl-i süflâdır. **Ammâ derece-i sâniye** sevâb eclinden ve na'îm-i âhiret eclinden ve hûr u kusûr eclinden ve cennette va'd olan lezâ'izden için dünyâdan zühd itmekdir. Ve cûd-i dâ'im ve na'îm-i sermedî tama'ından içündür. Bunun derecesi evvelkinden fi'l-cümle ziyâdedir. **Ammâ derece-i sâlise** zühdüñ derece-i ulyâsıdır ki bu derecede olan zâhid ancak likâ'u'llâh için zühd itmiştir âlâmdan halâs olmak için degildir. Ve lezzâte vuslat için dahi degildir. Ancak hem bi'llâh ile müstağrak olmuştur ki hümûmı hemm-i vâhide kasr eylemiştir. İşte muvahhid-i hakîkî budur ki Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinden gayrisini matlûb itmez. İşte bu zühd muhibbînün zühdidir bunlar âriflerdir Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerine muhabbet itmez illâ ârifler muhabbet ider. [62^b] Zîrâ ârifler bilürler ki eşcâr-ı cennetün hazravâtına ve kasûrlarınun nakşına nazar ve hûr-i în ile tena'um lezzeti vech-i kerîme nazar lezzeti ile cemî' olmaz anuñ için nazar vech-i kerîme muhabbet idüp muhabbetu'llâhdan mâ-'adâyı terk iderler. İmdi bu derecât zühdüñ zâtına nisbet ile olan derecesidir. **Ammâ mergûbun anha nisbet ile olan inkisâmı** zühdüñ mergûbun anha nisbet ile olan inkisâmında kelâm pek çok ise de ekâvîl-i kesîre nakli ile meşgûl olmakdan bunların mecmû'ını ihâta iden şeyleri nakl ve ifâde kifâyet ider. **İmdi** mergûbun anhd e zühd için bir icmâl ve bir de tafsîl vardır. Ve tafsîli için dahi merâtib vardır ba'zı ehâdüñ aksâmını şerh ider. Ve ba'zısı dahi ba'zı cümleyi icmâl ider. Derece-i ûlâda icmâl mâsivâu'llâhuñ küllîsinden i'râz itmekdir. Derece-i sâniyede icmâl her bir sıfat ki nefis için kendinde temettu' vardır andan zühd itmekdir. Derece-i sâlisede icmâl mâl ile câhdan i'râz itmekdir. Bu derecede bulunanların cümlesi huzûzât-ı nefse râci'dir. Derece-i erba'ada icmâl ilimde kudretde dînâr u derâhimde ve câhda zühd itmekdir. Emvâlün her ne kadar esnâf-ı kesîresi var ise de dînâr ve dirhem ve câh bu kesreti cem' ider. Ve eger bu icmâli şerh u tafsîle tecâvüz ider iseñ mergûbun [63^a] anhün adedi inhisârdan hurûc iderek gayr-i mahsûr olur. Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri bu tafsîlün icmâle reddini bizlere ta'lîm için bir âyet-i kerîmede mergûbun anh yedi şeyden ibâret olarak beyân buyurup (Züyyine li'n-nâsi hubbu's-şehvâti mine'n-nisâ'i ve'l-benîne ve'l-kanâtîri'l-mukantarati mine'z-zehebi ve'l-fizzati ve'l-hayli'l-müsevvemeti ve'l-en'âmi ve'l-harsi zâlike metâ'u'l-hayâtü'd-dünyâ)⁶³⁸ buyurmuştur. Ve âyet-i âharda beş adede red ile (İ'lemû enneme'l-hayâtü'd-dünyâ

⁶³⁸ "Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir." Âl-i İmrân 3/14.

le'ibün ve lehvün ve zînetün ve tefâhurun beyneküm ve tekâsürun fi'l-emvâli ve'l-evlâd)⁶³⁹ kavlı-i şerîfi ile beş sınıf beyân buyurmuşdur ve âyet-i âhârda dahi iki adede red ile (inneme'l-hayâtü'd-dünyâ le'ibün ve lehv)⁶⁴⁰ buyurmuşdur. Soñra cümlesini bir şey'e red ile mevzu'-ı âhârda (Ve neha'n-nefse ani'l-hevâ fe-inne'l-cennete hiye'l-me'vâ)⁶⁴¹ buyurmuşdur. İmdi hevâ lafzı dünyâda huzûzât-ı nefsânîyyenüñ cümlesini cem' ider bir lafızdır. Öyle ise hevâ-yı nefsânîyyeden zühhd itmek lâzım olur. İmdi bu icmâl-i tafsîli fehm itdüñ ise bilürsün ki bunların ba'zısına muhâlif degildir. Ancak fark bir kerre şerh ve tafsîl ve kerre-i uhrâda icmâl iledir. Ve'l-hâsıl zühdüñ huzûzât-ı nefsânîyyenüñ küllisinden zühhd itmekden ibâretdir. Lâkin şurası dahi bilinmek lâzımdır ki dünyânüñ kıllet ü kesreti **[63^b]** müsâvîdir. Dervîşüñ hücreinde bir toprak ibrikden mâ-'adâ bir şey' yokdur. Lâkin hücre kapusını muhkem bend eylemedikce bir mahalle gidemez ki bir sâ'iri gelüp ibrik almasun için. Bu sûretde dervîşüñ gönli toprak ibrik ile memlû. Dünyâca bir akçe kıymeti olan toprak ibrik dervîşi zâhidlikden ihrâc ider hâlbuki kendisinden su'âl eyleseñ dünyâyı terk eyledim deyü feryâd ider. Kendi zannı üzre bu feryâduñ fâ'idesi olmayup ehl-i dünyânüñ a'lâ cinsinden olup bi-gayr-i ilm çekdiği zahmet ve meşakkat kendüsine bilâ-fâ'ide kalur. Öyle ise bu şahs-ı dervîşe ilm perdedir kavlından rücû' ile ilmüñ kangı cinsi perde oldıgıñuñ tarîkını arasun yohsa ve vâ-hasretâ dimeden başka elinde bir şey' kalmaz. Ammâ mâl-ı kesîre mâlik olmuş lâkin gönlünde hubbu'llâhdan mâ-'adâ bir şey'üñ mahalli yok. İmâm-ı A'zam Hazretleri gibi ve Abdullâh el-Ahrâr Hazretleri gibi ki mâllarınüñ kesretinden için bu zevât-ı kirâmuñ zâhidlik unvânından hurûcları lâzım gelmez. Belki zühdüñ derece-i ulyâsına mazhar olmuşlardır. Bu dakîkadan için Ebû Süleymân Dârânî zühhd hakkında çok kelâmlar istediñ. Lâkin bizim indimizde zühhd ne şey' ki seni Cenâb-ı Hak'dan gâfil kılar ise anı terk itmekden **[64^a]** ibâretdir buyurmuşlardır. Bu sûretde muhâlata-i nâs ve mükâleme-i ecnâs ve bey' u şirâda mahall-i rikkat kalb olup bunlara olan ta'alluk eger kalbi Cenâb-ı Hak'dan meşgûl kılar ise zühdden bir şey' bu şahs hakkında mutasavver degildir. Ve eger bu mezkûrât kalbi Cenâb-ı Hak'dan meşgûl etmeyüp dâ'imâ ve müstemirren muhabbetu'llâh ile memlû olur ise (Ricâlün lâ tülhîhim ticâratün ve lâ bey'un an zikri'llâh)⁶⁴² âyet-i celîlesi mîsdâkınca bu şahs zâhidîn idâdından ma'dûd olup kendüsine zâhid itlâkı sahîh olur. Ve kezâlik et'ime ve eşribe ve melbûsât ve mesken ve münkih dahi (İnneme'l-a'mâlü bi'n-niyyât)⁶⁴³ hadîs-i şerîfi mîsdâkınca niyyete râci' olup

⁶³⁹ "Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir." el-Hadîd 57/20.

⁶⁴⁰ "Şüphesiz dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlencedir." Muhammed 47/36.

⁶⁴¹ "Ve nefsinî arzularından alıkoyarsa, şüphesiz cennet onun sığınağıdır." en-Nâziât 79/40-41.

⁶⁴² "Hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan alıkoymadığı birtakım adamlar" en-Nûr 24/37.

⁶⁴³ "Ameller niyetlere göredir." Buhârî, "Bedü'l-vahy", 1 (No. 1); İbn Mâce, "Zühhd", 26 (No. 4227); Tahâvî, Şerhu Müşkili'l-âsâr, 11/153 (No. 4365).

niyyet dahi ahvâl-i kalbiyyeden olduğu haysiyyetle bunlar ile iştigâl kalbi meşgûl kılar ise zühde mâni' olup meşgûl kılmadığı hâlde zühde mâni' degildir. Zîrâ insân insân olduğu haysiyyetde mühlikâtdan kendini vikâye itmek elzemdir ki ibâdet-i Hâlık ancak bedenüñ sıhhatı ile hâsıl olur. İmdi bu et'ime ve eşribe ve melbûsât ve mesken dahi bedenüñ sıhhatı kıvâmında olup ibâdet-i Hâlık'a meşgûliyyetde bedenine mu'âvenet kasden için olur ise ayn-i zühd olur. Zîrâ matlûb olan kurbîyyet-i Hak ancak ibâdet ile hâsıldır. [64^b] Ve bu ibâdet kuvvet-i beden vâsıtası ile olur. Bu takdîrce ol vâsıta dahi matlûbdan ma'dûd olur. Meselâ bir şahs hacc-ı şerîfe gider iken matlûb olan beytu'llâha muvâsalatda bir nâkaya muhtâc olup bu nâkanuñ alefi ile meşgûl olmak bu âdemüñ hacdan i'râz eylesini mûcib olmaz. Sâlike lâıyk olan dahi bedenini tarîk-ı hacda olan nâka menzilesine tenzîl iderek garaz-ı nâkanuñ tena'um-ı lezzeti ile mütelezziz olması olmayıp ancak mühlikâtdan muhâfaza iderek maksûduna vuslat garazından için olduğu gibi nefis-i insâniyyenüñ helâkına bâdî olan illet-i cû'ı ekl ü şûrb ile kezâlik helâkına âlet olan harr u berdüñ def'ini melbûsât ve mesken ile def' iderek bunlardan telezzüz-i nefsânî kasd itmeyerek ancak tâ'at-i İlâhiyye'ye takviye kasd itmek zühde mâni' olmayup belki zühdüñ şartıdır ki zühdüñ icrâsı bedenüñ sıhhatı ile hâsıldır. Ve şart ta'bîr olunan şey' dahi bir emr-i hâricîdir ki matlûbuñ husûlî ol emr-i hâricüñ vücûdına tevakkuf ider. Ol emr-i hâric olmadıkça matlûb kâ'im olmaz. Meselâ hadesden tahâret namâzuñ şartıdır her ne kadar namâzdan hâric ise de namâzuñ kâ'im olması tahâretüñ kıyâmına muhtâcdır. Tahâret ile meşgûl olan şahs [65^a] tahâret ile meşgûl olduğundan için musallî olması lâzım gelmez. Öyle ise bu zarûret-i insâniyyeden olan şeyleri ibâdet-i Hakk'a takviyyet niyyeti ile isti'mâl itmek muhabbetten gayri degildir. Bu sûretde zarûret-i hayât-ı insâniyyede lâzım olan zühdüñ beyânı dahi elzem oldu.

Hayât-ı Dünyâ İnsânüñ Muhtâc Oldığı Şeylerde Zühdüñ Beyânı

Ma'lûm olsun ki insânüñ dâ'imâ meşgûl oldukları şey' iki kısım olup biri fazla ve digeri mühim olup fazla olan meselâ hayl-i müsevveme gibi insâna ağıleb-i ahvâlinde meşy üzre muktedir iken tereffühden için hayl-i müsevvemeyi tavîlesinde besler. Mühim olan ekl ü şûrb gibi. İmdi fazlanuñ esnâfı tafsîlden kâsırdır inhisârı kabûl itmez. Zîrâ ki tabâyi'-i insân muhtelifdir anuñ için bir had ile mahdûd olamaz. Ammâ mühimm-i zarûrî inhisârı kabûl ider. Bu mühimm-i zarûrî dahi evkâtde, cinsinde, mikdârda fazla ile lâ bûdde minhu münkasım olarak altı şeyden ibâretidir ki (mat'am, melbes, mesken, esâs-ı beyt, münkih, mâl u câh) dır. Ammâ mat'am insân için sulbini ikâme ider lokma-i helâl lâzımdır lâkin bu akvât-ı insâniyyenüñ tûli ve arzı vardır ki bunuñ bilinmesi lâzımdır. Tûli cümle-i ömriñe nisbet iledir. Meselâ bir günlük ta'âma mâlik olan şahs [65^b] müddet-i ömri için bir günlük nafakaya kâni' olamaz. Ammâ arzı

ta‘âmuñ mikdârında ve cinsinde ve vakt-i tenâvülündedir. Ammâ tûluñ kasrı kasr-ı emel iledir. Ve bu kasrda zühdüñ ekall derecesi şiddet-i cû‘ vaktinde maraz havfından için def‘-i cû‘ idecek mikdâra iktisâr itmekdir. Bu hâli kendüye hâl iden zâhid yarınki gıdâsını düşünmez yarınki gıdâsını mülâhaza itmeyen tûl-i ömründe lâzım olanı kat‘an mülâhaza itmez bu hâl derece-i ulyâdır. Derece-i sâniyesi bir ay yâhûd kırk gün tenâvül idecek şey‘ini iddihâr itmekdir. Derece-i sâlise bir senelik erzâkını tedârik itmekdir. Bu derece zühhâduñ zu‘afâsınuñ derecesidir. Ve eger bu bir seneyi tecâvüz ider ise zâhid tesmiyesine kat‘an istihkâkı olmayarak tûl-i emele mübtelâ olan ehl-i dünyâdan ma‘dûd olur. Ammâ kût-i yevmiyyenüñ arzı mikdârına nisbet iledir. Ve bunuñ dahi ekall derecesi yevm ü leylede iki yüz altmış dirhemdir. Evsat derecesi beş yüz yigirmi dirhemdir. A‘lâ derecesi biñ kırk dirhemdir ki Hak Sübhânehû ve Te‘âlâ Hazretlerinüñ keffâret hakkında it‘âm-ı miskiye takdîr buyurdıkları mikdârdır. Bu mikdârı tecâvüz idenler için zühdden nasîb yokdur. Ammâ cinsine izâfetle bunuñ dahi ekall derecesi sedd-i ramak [66^a] idecek şeyden ibâretdir velev bir hurmâ dânesi olsun. Derece-i evsatı arpa etmegi ve pirinçdir, a‘lâ derecesi buğday etmegidir. Ammâ idâm ki lisânımızda katık ta‘bîr olunur. Bunuñ cinsinde ekalli tuz ile bakla ve sirkedir. Evsat derecesi zeytûn ile bir mikdâr yağdır. A‘lâ derecesi lahmıdır. Eger bu lahm yedi günde bir kerre yâhûd iki kerre olur ise ve eger dâ‘imî sûretde olur ise yâhûd üsbû‘da iki def‘adan ziyâde olur ise ebvâb-ı zühdüñ ednâ derecesinden hurûc ider batn hakkında zâhid olamaz. Ammâ evkâtına nisbet ile derece-i ekalli yevm ü leylede olur ki sâ‘im olmakdan ibâretdir. Derece-i evsatı sâ‘im olup bir gice su ile iftâr idüp ta‘âmı terk ider. Ve bir gice ta‘âm ile iftâr idüp suyu terk ider. Derece-i a‘lâsı üç günde bir def‘a iftâr ider. Lâkin bu dereceye tenzîl dahi tedrîc ile hâsıl olur. Vehleten bu dereceye tenzîl-i iltizâm itmek telef-i nefsi mûcibdir. Buña dahi ruhsat-ı şer‘iyye yokdur. Seyyid-i benî Âdem aleyhi mine's-salâti mâ hüve'l-etemm Hazretlerinüñ şân-ı âlîlerini beyân iderek Hazret-i Âyişe-i Sıddîka radiya'llâhu anhâ ve erdâhâ Vâlidemiz buyurmuşlardır ki "vakit olur ki bizim üzerimizden kırk gün geçer beyt-i Resûlu'llâh'da [66^b] ne kandîl yanar ve ne de ocak yanar deyü buyurmuşlardır. Ve ne ile ta‘ayyüş buyururlar idi deyü su‘âl idenlere bi'l-esvedeyn et-temr ve'l-mâ'" cevâbın i‘tâ buyurmuşlardır.⁶⁴⁴ Ya‘nî hurmâ ile sudan mâ‘adâ bir şey’ bulunmaz bu iki şey’ ile ta‘ayyüş buyururlar idi dimekdir. Hazâ‘in-i arz kendülerine müsahhar iken zühdüñ derece-i a‘lâ-l-e‘âlîsine mazhar olduklarından için olduğu ehl-i irfâna ma‘lûmdur. Ammâ melbûsât bunuñ derece-i ekalli harr u berdi def‘ idüp mahall-i avreti setr idecek şeyden ibâretdir. Ve derece-i evsatı gömlek, takye, papucdur. Derece-i a‘lâsı bunlar ile berâber ton ve mendil olmasıdır. Ammâ cinsi

⁶⁴⁴ Anlamı etkilemeyen bazı lafız farklarıyla bk. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 3/79 (No. 1575).

i'tibâriyle derece-i ekalli eger edek telebbüs eyledikleri maşlak ta'bîr olunan hasîn elbise. Derece-i evsatı yûnden ma'mûl abâ ta'bîr olunan şeydir. Ve ammâ vakti i'tibâriyle gâyeti bir sene idâreye kâfi olan sevbdir. Ekalli bir güne tahammül olan sevbdir. Ebû Süleymân Dârânî buyurmuşlardır ki "Esvâb üç sınıftır. Bir sınıfı lillâhdır. Bu sevb setr-i avretten ibâretidir gerek a'lâ gerek ednâ gerek cedîd ve gerek köhne murâd setr-i avrettir. Bir sınıfı nefis içündür. Bu dahi sevbün yumuşağını talep itmekdir. Bir sınıfı dahi nâs içündür. Bu dahi cinsini ve cevherini talep itmekdir. [67^a] Öyle ise Ebû Süleymân Dârânî Hazretlerinin zühdde mâ yeşgalûke ani'llâhdan ihtizâr eylemek lâzımdır didigi ki nefis ile nâsı aradan tard idüp menhî olan inkişâf avretün setrinden için olur ise İmâm-ı A'zam Hazretlerinin telebbüs buyurdukları elbise-i fâhire kendülerin züh[d]lerine mâni' olmayup lillâh olan sevbde dâhil olur. Ve ba'zı ârifler buyurmuşlar ki esvâbuñ hayırlısı baña hizmet idendir. Ve esvâbuñ hayırsız ve fâ'idesizi benim aña hizmet itdigimdir. Ya'nî letâfetine ve hüsnüne dikkat eylemek ile hizmet eylemekden kinâyedir ki bu esvâb ehl-i dünyâ esvâb olur. Zühhâdün hâli sevbün elvânına ve ecnâsına nazar itmeyerek setr-i avretten için her ne kim bulur ise giymekden ibâretidir. Ammâ mesken-i zühd için bunda dahi üç derece vardır. Derece-i ûlâ nefsi için bir mevzi'-i hâssı talep itmez. Mescidün bir köşesini ihtiyâr ider. Nitekim zamân-ı sa'âdetde olan Ashâb-ı Suffe gibi. Derece-i evsatı nefis için bir mevzi'-i hâss talep ider. Lâkin bostancıların iskân eyledikleri mahal gibi ki sâzdan ve haşîşden ibâretidir. Derece-i ednâsı dülger elinden çıkmış hücre-i mebnîye talep itmekdir. Gerek şîrâ tarîkı ile ve gerek icâre tarîkı ile ve eger bu menzîlün vüs'atı kadr-i hâcetden ziyâde olmayarak [67^b] mâlzemeden gayri tezyînâta müte'allik bir şey' olmaz ise bu mikdâr zühdün âhir derecâtından ihrâc itmez. Ve eger vüs'atını ve kirec ile derz olunmasını ve sakfı altı zirâ'dan ziyâde olmasını talep ider ise mesken hakkında hadd-i zühdi bi'l-küllîyye tecâvüz ider. Velâkin mahall-i dikkat şurasıdır ki mes'ele talep ve adem-i talep üzerine devrân ideyor talep dahi muhabbetden neş'et ider. Eger bu muhabbetden kendini halâs ider ise sarây-ı pâdişâhî ile bostancı kulübesinün indinde müsâvî olmasını tahsîl idebilmiş olur ise bu vaktde her kangısında iskân ider ise mâdâm ki kalbi Cenâb-ı Hak'dan meşgûl kalmaz be'is yokdur. Ve eger kalbi meşgûl kılar ise ihtirâz lâzımdır. İmdi mesken olan binânın cinsinde ihtilâf kirec ile binâ olunmak. Kamış ve sâz ile binâ olunmak. Çamur ile ve kiremit ile binâ olunmaktadır. Kadrinde ihtilâfı geniş ve tar olmaktadır. Tûli ve kasrı dahi evkâtına nisbet iledir. İmdi bu cins u kadr ve tûl u kasrın cümlesinde zühd için medhal vardır. Ve bi'l-cümle zarûret-i insâniyye için murâd olanların küllisinde hadd-i zarûreti tecâvüz itmemek lâzımdır. Dünyâdan mikdâr-ı zarûret dahi dîn ve âhiret için âlet ü vesîledir. Hadd-i [68^a] zarûreti tecâvüz dînün

muzâdıdır. Meskenden garaz yağmur ve soğuğu def' ve ayn-i nâsdan kendini muhâfazadır. İmdi bunun derece-i ekallî ma'lûm ve ziyâdesi fuzûldendir. Ve fuzûlün küllîsi dünyâdan ma'dûd olup bu fuzûlî taleb ve sâ'î olan kat'î olarak zühdden ba'îddir. Eger bu fazla kendini Cenâb-ı Hak'dan meşgûl kılsa zühdden eb'addir. **Ammâ esâs-ı beyt** zühd için bu esâs-ı beytde dahi derecât vardır. Derece-i ûlâsı Hazret-i Îsâ salâvâtullâhi ve selâmuhû alâ nebiyyinâ ve aleyhi hâli gibidir ki bir tarak ile bir su bardağından başka bir şey' kendülerinde bulunmaz idi. Soñra bir insân gördiler ki parmakları ile sakalını tarar kendülerinde olan tarağı yabana ilkâ eylediler. Soñra bir âdem dahi gördiler ırmaktan iki ellerinün avuçları ile su içer bardağı dahi yabana ilkâ eylediler. İmdi esâs-ı beytten küllîsinün hükmi bunun gibidir. Zîrâ esâs-ı beyt bir maksûd için murâd olunur. Ol şeyden istignâ hâsıl olur ise ol şey' dünyâ ve âhirette vebâldir. Derece-i evsatı esâs-ı beyt nefsinde hâcet-i sahîha ile muhtâc oldığı mikdârdır. Velâkin âlet-i vâhideyi makâsıd-ı müte'addidede isti'mâl ider. Meselâ bir tas ile hem ta'âm tenâvül ider ve hem su içer ve hem metâ'ını hıfz ider. Tâ'ife-i dervîşânun keşkûlî gibi. [68^b] Derece-i ednâsı her bir hâceti için bir âlet olması gibi. Meselâ âbdest için ibrik, su içmek için bardak, yemek için sahan, kahve için cezve ilâ gayr-i zâlik. Eger bu mezkûrât adedinde nefâset cinsinde zâ'id olur ise ebvâb-ı zühdden hurûc ve fuzûlî taleb üzerine meyli muktezâ olur. Burada daha tafsîl var ise de tatvîlden ihtirâzdan için terk olundu. **Ammâ münkih** bunda ba'zıları zühdün aslı nikâha ve kesretinde bir ma'nî yoktur demişler. Sehl b. Abdullâh et-Tüsterî Hazretleri dahi bu kavle meyl ile Seyyidü'z-zâhidîn Habîb-i Rabbü'l-âlemîn salla'llâhu aleyhi ve alâ âlihî ve sahbihî ecma'in Hazretlerinin nisâya muhabbetleri olup (Hubbibe ileyye min dünyâküm et-tayyibü ve'n-nisâ')⁶⁴⁵ buyurmuşlar iken nikâh ve nisâdan ne keyfiyet ile zühd murâd olunur buyurmuşlar. Ve İbn Uyeyne Hazretleri dahi bu kavle muvâfakat iderek Ashâb-ı Resûlullâh'dan Dâmâd-ı Peygamberî Hazret-i İmâm Alî kerrema'llâhu vecheh ve radiya'llâhu te'âlâ anh Hazretleri zâhidîne imâm iken dört aded zevceleri ve bunlardan mâ-'adâ câriyeleri dahi var idi buyurmuşlardır. Lâkin bizlere nisbet ile mahall-i dikkat Ebû Süleymân Dârânî Hazretlerinin ta'bîrini hâtırdan çıkarmamaktır ki gerek ehl ve gerek evlâd ve gerek mâl-ı dünyâ cinsinden her ne ki var ise eger muhabbetullâhdan kişiyi men' [69^a] ider ise zâhid olamaz. Ve eger bunlar muhabbetullâha mâni' olmaz ve huzûzât-ı nefsâniyye için olmaz ise mâni'-i zühd degildir. Bunlar mâni' ve adem-i mâni' haysiyyet itibâriyledir. Zîrâ nikâhdan maksad aslı telezzüz-i nefsânî olmayup nefsün harâma hamlesini def' itmek için olarak nikâh zühde mâni' degildir. Ol vakt

⁶⁴⁵ "Bana, (dünyanızdan) koku ve kadın sevdireldi." Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Âta (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 7/124 (No. 13454).

mâni' olur ki evlâd u iyâle muhabbet eger ol şahs Cenâb-ı Hak'dan gâfil kılsadır. Ve illâ veleden murâd neslinüñ bekâsı ve ümmet-i Muhammed'üñ teksiri oldığı hâlde nikâh kurbetden ma'dûddur. Ve bundan insâna lâhik olan lezzet zarûrât-ı vücûdiyyedendir. Bu lezzet matlûb u maksûd olmadıkca zarar virmez. Bunuñ misâli lezzet-i eklden ihtirâzdan içün ekl ü şürbi terk itmek gibidir ki bu lezzet havfından içün ekl ü şürbi terk zühdden degildir. Zîrâ ekl ü şürbi terk bedenüñ fenâ bulmasını îcâb ider. Ve kezâlik lezzet-i vikâ' havfından içün inkıtâ'-i nesle bâdî olan terk-i nikâh zühdden ma'dûd degildir. Burada dahi mahall-i dikkat Ebû Süleymân Dârânî'nüñ kavlini muhkem tutup Allâh'dan meşgûl idüp itmeyeceğine vâkıf olmaktadır. Eger muhabbetu'llâhdan men' iderse terk elzemdir men' itmez ise terk zühdden ma'dûd olmayup belki kurubât-i İlâhiyye'den ma'dûd olan ümmet-i Muhammed'üñ kesretinüñ noksânına mu'în olmaklığı mûcib olarak zühd [69^b] iderim diyerek helâk-ı azîmde vâki' olur. **(Ammâ mâl ile câh)** Bunlaruñ mühimmât-ı hamse-i sâbıkaya vesîle olan şeyden ibâretdir. **Ammâ câhuñ** ma'nâsı kulûbe mâlik olmaklıktır ki a'mâl u a'râzda isti'ânete vuslatdan içün kalbde bir mahal talebinden ibâretdir. Zîrâ cemî' hâcâtında ve bi-nefsihî kıyâma muktedir olamayan âdem bir hizmet idecek âdeme muhtâcdır. Öyle ise kalb hâdimde lâ-mehâle bir câha muhtâcdır. Zîrâ hâdimüñ indinde hizmet eylediği şahsuñ kadr u haysiyyeti olmadıkca hizmetiyle kâ'im olmaz. İşte câh denilen şey' kadr u haysiyyetüñ kulûbde kıyâmından ibâretdir. Kulûbde mahalli olmak dahi yâ celb-i menfa'at yâhûd def'-i zarar yâhûd zulmden halâs içündür. Celb-i nef' hakkında mâl kifâyet ider. Zîrâ ücret ile hizmet iden şahs hizmet itdigi zâtuñ kadrinden içün hizmet itmez ancak cerr u menfa'atından içün hizmet ider. Bu takdîrce kulûbda câha ihtiyâc ancak bi-gayr-i ücret hizmet idenler içündür. Tâlibüñ hâcesine, dervîşüñ şeyhine eylediği hizmet gibi. Ammâ def'-i zarar içün câh-ı kulûbe ihtiyâc bir belde de olur ki ol belde de adlûñ kemâlinde noksân olur yâhûd cîrânı zalemeden olur. [70^a] Bunlaruñ şerlerini def'e muktedir olamaz. İllâ ol zâlimlerüñ kulûblarında mahalli olmak ile def'e muktedir olur. Yâhûd sultânüñ indinde mahalli olur bu sebebden def'-i şerlerine muktedir olur. İmdi kulûbda câh tahsîline sa'y itmek mezmûmdur ve sa'y iden helâkde vâki' olur. Zühde sâ'î olan şahs hakkında kulûbde mahall-i tahsîline sa'y itmek lâyük degildir. Zîrâ dîn ü ibâdet ile iştigâl iden kendinden ezâyı def' idecek mahall-i kulûbde tahsîl ider. Her ne kadar küffâr arasında dahi olsa nirde kaldı ki müslimîn beyninde tahsîl eylesün. Lâkin burada mezâlik-i akdâm olan eylediği ibâdâtı lillâh olmakdan ihrâc iderek kulûbde mahall-i tahsîli içün olur ise zâhid olmadıkdan soñra abede-i asnâm olmasından havf olunur. İbâdeti lillâh içün olup mahall-i tahsîli içün olmayan zâhid dahi bi-gayr-i kesbüñ hâsıl olan mahalde dahi ziyâdeye eylemek evhâm-ı

kâzibdendir. Zîrâ câh taleb iden ba'zı ahvâlde ezâdan hâlî olmaz. Bunuñ ilâcı kulûbde câh taleb itmekden ziyâde sabra müdâvim olmaktır. Zîrâ sabra müdâvemet Hâlık'a olan istinâdından hâsıl olur. İmdi bu tafsîl olunan şeylerden ma'lûm olur ki kulûbde mahal taleb itmege aslâ ruhsat yokdur. Zîrâ bu talebün killeti [70^b] kesretini dâ'idür. Ve bunuñ sekri hamruñ sekrinden daha eşeddir. Öyle ise kulûbde mahal tahsîl itmenün kalîl ve kesîrinden hazer eylemek sâlike vâcib menzilesindedir. **Ammâ mâl** emr-i ma'îşette zarûrîdir ya'nî mâldan şey'-i kalîl emr-i ta'ayyüşde elzemdir. Eger zâhid ashâb-ı kesbden ise hâcet-i yevmiyyesini tedârik eyledikten soñra kesbi terk ile ibâdet-i Hakk'a meşgûl olmak lâzımdır. Zâhidînden ba'zılar kesb ile meşgûl olup sedd-i ramak idecek kadar ticâret eyledikleri hinde metâ'ını serekden kaldırıp ibâdet-i Hakk'a meşgûl oldukları mervîdir. İşte zühdüñ şartı dahi budur. Böyle kesb ile meşgûl olan bir seneden ziyâde kifâyet idecek mikdârı tecâvüz ider ise zühhâduñ gerek zu'afâsı ve gerek akviyâsı zümresinden hâric kalur ya'nî âhirinde zâhidîne va'ad olunan makâmât-ı âliyyeye nâ'il olamaz. Ancak dünyâda fi'l-cümle zâhid ıtlâk olunabilür. Ve ammâ bu zâhid ehl-i kesbden olmayup ehl-i zirâ'atden olur ise yâhûd akâr ile ta'ayyüş iden sınıfdan olur ise kendi için tevekkülde kuvvet-i yakînî olmadığı hâlde bir sene mikdârı kifâyet idecek kadarını imsâk ider ise zu'afâ-yı zühhâduñ zümresinden hâric kalmaz bir seneye kifâyetden [71^a] tasadduk şartı ile olur ise. Zîrâ zühdde tevekkül dahi şartdır. Bu âdemün tevekkülde noksânından imsâk ve iddihâr itdigi illetden için zu'afâ-yı zâhidînden ma'dûd olur. Yohsa mâ zühdü fihe nisbet ile fazldan ve kesretten için ism-i zühd dünyâda zâhiden müfârakat itmez. Fazâ'il-i uhreviyyesinden noksân bulur. Ve bunların cemî[']sinde zî-iyâl olandan mücerred olanuñ emri hafîfdır. Lâkin asıl mahall-i dikkat mâ yeşgalûke ani'llâhdan hazer itmekdir. Bu takdîrce insân mâldan ve câhdan muztar u muhtâc olduğu şey' zühde mâni' olmayup mâ yehtâcü ileyh üzerine ziyâde olup ve muhabbeti dahi kalbde olarak muhabbetu'llâha mâni' olur ise semm-i kâtildir. Zarûret üzerine kasrı devâ-yı nâfi'dir. Mâ yehtâcü ileyh ile mâ zâde alâ mâ yehtâcü ileyh beyninde derecât-ı müteşâbihe vardır. Ziyâdeye karîb olan her ne kadar semm-i kâtîl degil ise de muzırdır. Zarûrete karîb olan her ne kadar devâ-yı nâfi' degil ise de kalîlül'-zarardır. İmdi semm olan şey' içmek harâmdır. Devâ isti'mâl eylemek farzdır. Mâ-beynlerinde şânı müteşâbih olanlar da vardır. İmdi ihtiyât iden nefsi için ihtiyât ider. Müsâ'ade iden nefsi için müsâ'ade ider. [71^b] Dînini sakınan şübhe viren ve virmeyen şey'i terk ider. Nefsini zarûret-i muzîkına red iderek ashâb-ı hurremden olur ya'nî mevsûkun bih olanı ahz idici olur. Ve bu dakîkaya dikkat ile sülûk iden sâlik zâhid lâ-mehâle fırka-i nâciyeden olur. Kadr-i zarûrete ve kadr-i mühimme kasr idicileri ehl-i dünyâya nisbet eylemek câ'iz degildir. Zîrâ dünyâdan mikdâr-ı kifâyeti ahz ayn-i

dîndir ki hayât-ı insâniyyenüñ kıvâmına ekl ü şûrb şartdır. Öyle ise şart dahi meşrû-ı cümlesindendir ki ibâdet-i Hâlık'uña meşgûl olmağa elzem olan hayât-ı bedeniyye dünyâdan mikdâr-ı zarûriyyenüñ ahz ile hâsıl olur. Bu sûretde mikdâr-ı zarûriyyeyi ahz ayn-i dîndir. İmdi bu gelinceye kadar olunan tafsîlden fâ'ide-mend olmak murâd eyleyen sâlik-i mübtedîye istihrâc eshel olmağa vesîle olarak zâhidüñ zühd ile muttasıf olup olmadığını beyân ider. Alâmetlerden bir bende beyân eylemek münâsib görüldi ve alâmet didikleri bir şey' kendüsiyle bilinen nesneye dinür. Ma'lûm olsun ki mâlî terk iden zâhid zann olunur hâlbuki zâhid degildir. Zîrâ zühd lafzı ile medh ü senâ olunmak muhabbeti derûnunda olanlar için mâlî terk idüp huşûnet [72^a] izhâr itmek gâyet esheldir. Meselâ bir dağün kenârına çekilerek kapusuz ve penceresiz bir magâra ittihâz idüp et'ime-i yevmiyyesini şey'-i kalîle tenezzül itdirerek nâsa her bir şeyden elini ve etegini çekmiş ibâdet-i Hâlık'a meşgûl bir âbid ve zâhid zâtdır amân gidelim pûs-ı yed ve takbîl-i dâmen iderek du'âsını recâ idelim didirmek ile kalbi memlû olarak celb-i dünyâya şebîke olmak üzre zühde şebîh yol tutmuş lisânı zikr idüp kalbi gelecek züvvâruñ kelimelerine intizâr ile mâl-â-mâl olan şahs için zühd ıtlâkı kat'an câ'iz olmaz. Belki zâhid ıtlâkı câh u dünyâ kendüsünde mevcûd olup bunlaruñ muhabbetinden kalbinde zerre kadar birinüñ mahalli olmayup ancak muhabbetu'llâh ile kalbi memlû olur ise ol şahs hakkında sahîh ve câ'iz olur. Bu takdîrce makbûl ve mergûb olan zühdüñ üç alâmeti vardır. **Alâmet-i ûlâ** mevcûd ile ferahlanmaz mefkûd ile mahzûn olmaz. Mânî' ve mu'tî Cenâb-ı Hak'ı bilüp ömr ü vezîdeden bilmez. Belki mevcûd ile mahzûn ve mefkûd ile ferah-nâk olur. **Alâmet-i sâniye** medh iden ile zemm iden indinde müsâvî olur mâdihuñ medhi ile memnûn ve zâmuñ zemmi ile mahzûn olmaz belki medh ile ve zemm indinde müsâvî olur. **Alâmet-i sâlise** dâ'imâ mûnisi Allâh zül-Celâl olmaktadır. Bu dahi [72^b] kalbinde tâ'atüñ halâvetinden ma'lûm olur. Zîrâ halâvet muhabbetten hâlî olmaz. Velâkin bu muhabbet yâ muhabbet-i dünyâ olur yâhûd muhabbetu'llâh olur. Bunlaruñ ikisi birden cem' olmaz. Kandîl içinde hevâ ile suyuñ cem'i gibidir. Eger kandîl içine su vaz' olunur ise elbette hevâ hurûc ider. Su ile hevânüñ cem'i mümkün olamaz. Üns bi'llâh ile meşgûl olan gayri ile meşgûl olamaz. Bu takdîrce Süleymân Dârânî'nüñ beyânı üzre her ne şey' ki Cenâb-ı Hak'dan insân gâfil kılar ise dünyâ andan ibâretdir. Kalbi âgâhlık ile muhâfaza idüp muhabbetu'llâhdan mâ'-adâsını kalbden ihrâc ider ise ol şahsuñ indinde fakr ile gınâ, izz ile zull, medh ü senâ ile zemm siyyân olur. Bu mezkûrâtüñ müsâvâtına sebep üns bi'llâhuñ galebesidir. Ba'zı ârifler buyurmuşlar ki Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri şerlerüñ cümlesini vaz' idüp miftâhını hubb-ı dünyâ eylemiştir. Ve hayrlaruñ dahi cümlesini bir mahzene vaz' idüp miftâhını zühd-i dünyâ kılmıştır. İmdi zühdüñ galebesi muhabbet-i

İlâhiyye'nün devâmına menûd olur. Bu muhabbet-i İlâhiyye'nün galebesi dahi zikr-i müdâma mâlik olmağa menûtdur. İmdi bu zühdün derece-i evveline vâsıl olmak tevekküle tevakkuf ider. Böyle ise tevekkülün neden ibâret olduğunu dahi bilinmek elzem-i levâzımâtıdan oldu.

[73^a] Tevekkül

Âdâb-ı ma'neviyyeden biri tevekküldür. İmdi tevekkül dahi i'timâd ala'llâh ma'nâsınadır. Lâkin ehl-i tahkîk indinde tevekkül ta'bîri bir lafz-ı kalîl olup ma'ânî-i kesîreyi şâmil ve sâlikîn için menâzil-i dünyâdan bir menzil-i şerîf ve mûkînîne olan ibâd-ı havâssuñ makâmâtından bir makâm-ı âlî ve ilm cihetinden gâyet amîk amel cihetinden gâyet meşakkatli olup fazâ'il-i adîdeyi şâmindir. Fazâ'il hakkında âyât-ı Kur'âniyye vardır ve ehâdîs-i Nebeviyye alâ sâhibihâ efdalü's-salât ve't-tahiyyeden vâfir hadîs-i şerîf sâdır olup âsâr-ı selef-i sâlihînden dahi niçe makâlâtlar rivâyet olunmuşdur. Âyât-ı Kur'âniyye'den Hak Sübhânehû ve Te'âlâ (Ve ala'llâhi fetevekkelû in küntüm mü'minîn)⁶⁴⁶ buyurmuşdur ki Benî İsrâ'îl Şâm-ı şerîfe duhûlden imtinâ' eyledikleri vakit Zât-ı ecell ve a'lâya îmân iden mü'minîn her hâlde Cenâb-ı Hakk'a tevekkül ve i'timâd mü'minînün şânı olup âyet-i âhârda dahi (Ve ala'llâhi felyetevekkeli'l-mütevekkilûn)⁶⁴⁷ buyurup îmân üzere teferru' iden tevekkül ile mütevekkil olanlar ancak Cenâb-ı Allâh'a tevekkül eylediklerini medh ü senâ buyurmuş olur ve bunlaruñ emsâli daha niçe âyet-i kerîmeler ile fazâ'il-i tevekkül beyân olunmuşdur ki (Ve men yetevekkel ala'llâhi fehüve hasbühû)⁶⁴⁸ ve âyet-i uhrâda (İnna'llâhe yühibbül-mütevekkilîn)⁶⁴⁹ kavî-i şerîfleri ile [73^b] tevekkül idene Cenâb-ı Hakk'ın kifâyet ideceğini ve mütevekkilînden Zât-ı ecell ve a'lânun râzî olacağını ümmet-i Muhammed'e i'lân eylemiştir. Ve bu tevekkül ancak îmân üzerine mütevakkıf olup mü'minînün gayrisinde tevekkül bulunmadığı dahi (Ve li'llâhi hazâ'inü's-semâvâtî ve'l-arzı velâkinne'l-münâfikîne lâ yefkahûn)⁶⁵⁰ âyet-i celîlesi ile ma'lûm olur. Ve ehâdîs-i Nebeviyye alâ sâhibihâ efdalü's-salât ve't-tahiyyeden dahi tevekkülün fazlını beyân ider nice ehâdîs-i şerîfeler vârid olmuşdur. Ezân-ı cümle (Men in-kata'a ila'llâhi azze ve celle kefâhu'llâhu te'âlâ külle mu'netin verazekahû min haysü lâ yahtesibü ve men in-kata'a ile'd-dünyâ ve kellehu'llâhu ileyhâ)⁶⁵¹ buyrulmuşdur. Ya'nî gayriden münkatı'

⁶⁴⁶ "Eğer mü'minler iseniz yalnızca Allah'a tevekkül edin." el-Mâide 5/23.

⁶⁴⁷ "Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkül etsinler." İbrâhîm 14/12.

⁶⁴⁸ "Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter." et-Talâk 65/3.

⁶⁴⁹ "Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever." Âl-i İmrân 3/159.

⁶⁵⁰ "Hâlbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Fakat münâfiklar (bunu) anlamazlar." el-Münâfikûn 63/7.

⁶⁵¹ "Kim Allah ile alakasını kesse bile, Allah her hususta yeterli ve ummadığı yerden ona rızık verir, ancak dünyaya yönelen kimseyi, dünyaya havale eder. (Ahiret için bir şey vermez.)." Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Ebû Mu'âz Târik b. İvazullâh b. Muhammed - Ebû'l-Fazl b. Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1990), 3/346 (No. 3359); Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 2/488 (No. 3359).

olup Cenâb-ı Hakk'a meyl idene Cenâb-ı Allâh her mu'nesine kifâyet ider. Cenâb-ı Hak'dan münkâtı' olup dünyâyâ râğbet idenleri dahi dünyâyâ sipâriş ider bu vaktde güneşe arkasını virüp sahrâda giden âdem gölgesine yetişmege sa'y itdiği gibi olup yetişmenüñ dahi imkânı olmadığından şems gurûb ider gölge zâ'il olur çekdiği zahmet kendine kalmış olur. Hazret-i İbrâhîm alâ nebiyyinâ ve aleyhi's-salâti ve't-teslîm Hazretlerini Nemrûd'uñ nârına ilkâ için mancınika koyarak nâra ilkâ eyledikleri zamân Hazret-i Cebrâ'il aleyhi's-selâm gelüp "benim için bir hâcetüñ var mıdır yâ İbrâhîm" didiği vaktde "var ammâ saña degil" müfâdıyla (Ammâ ileyke felâ) cevâbını virmişdir. [74^a] (Hasbüna'llâhi ve ni'me'l-vekîl)⁶⁵² âyet-i celîlesine kemâl-i ilm ve Cenâb-ı Hakk'a kemâl-i i'tikâdı için "ammâ ileyke felâ" buyurdılar. İbrâhîm bin Edhem Hazretleri buyurmuşlar ki âbidîniñ birinden su'âl eyledim ki nireden yir ve nireden içersin. Cevâb virdi ki benim için bu ki ilm yokdur. Nireden yiyüp içdigimi bilmem lâkin Rabbim Te'âlâ Hazretlerinden su'âl eyle ki beni nireden it'âm ider cevâbını i'tâ eyledi. Bundan fehm olundı ki her ne zamân Allâh'uñ vekîl olduğına râzî olur isen her bir hayruñ tarîkını bulursun. İmdi gerek âyât-ı Kur'âniyye ve gerek ehâdîs-i Nebeviyye ve gerek âsâr-ı selef bunlaruñ cümlesinden müstebân olduğu tevekkül îmân üzre devrân ideyor. İmân dahi tasdik ve tevhîdden ibâret olduğu hâlde asl-ı tevekkül olan tevhîdüñ hakikatini bilmek lâzım geldi.

Asl-ı Tevekkül Olan Tevhîdüñ Beyânı

Ma'lûm olsun ki tevekkül bâb-ı îmandandır. Ebvâb-ı îmân dahi muntazam olmaz illâ ilm ile hâl ile amel ile muntazam olur. Kezâlik tevekkül dahi ilm ve hâl ve amel ile muntazam olur. İlm asldır. Amel ol asluñ semeresidir. Hâl dahi ism-i tevekkül kendisinden ibâret olan şeydir. Ammâ ilm şol bir asldır ki lisânda îmân ile müsemmâdır ki bu dahi ayn-i tasdikdir. Tasdik denilen şey' dahi kalb ile hâsıdır. Bu sûretde kalb ile hâsıl olan şey' ilmdir. Bu ilm takviyyet bulduğu hâlde yakîn [74^b] dahi lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâdır. Ancak bizim muhtâc olduğımız derecesi tevekkülüñ binâ derecedir. İşte bu derece dahi tevhîddir ki senüñ (Lâ ilâhe illa'llâh) kavlüñ ile tercüme olur. Kudret-i İlâhiyye'ye îmânuñ (lehü'l-mülk) kavlüñ ile tercüme olunur. Cûd ve hikmete îmânuñ (ve lehü'l-hamd) kavlüñ ile tercüme olunur. İmdi sâlik (Lâ ilâhe illa'llâhu vahdehû lâ şerîke leh lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr)⁶⁵³ didiği vaktde ol sâlikiñ îmânı tamâm olur ki bu îmân asl-ı tevekkülden ibâretidir. Ve bu kavlüñ ma'nâsını kalbinde bir sıfat-ı lâzime olarak kalbi üzerine galebe ile ağyârı men' idüp duhûle meydân virmez. Ancak i'timâdı Cenâb-ı Hakk'a olur. Ammâ bir de asl-ı tevhîd var ki

⁶⁵² "Allah bize yeter, o ne güzel vekildir!" Âl-i İmrân 3/173.

⁶⁵³ "Allah'tan başka İlâh yoktur, O tektir, O'nun ortağı yoktur, mülk O'nundur, hamd O'na aittir. O, her şeye kâdirdir." Müslim, "Mesâcid ve mevâzi'ü's-salât", 137.

ilm-i mükâşefe ile hâsıldır. Bunuñ bahsi amîkdir lâkin ba'zı ulûm-ı mükâşefât ahvâl vâsıtası ile a'mâle ta'alluk ider. Ve bu ilm-i mu'âmele dahi ol ahvâl ile tamâm olur. Öyle olıcak bizler mu'âmeleye ta'alluk idecek mikdâr ta'arruz ideriz. Ve illâ tevhîd bir bahr-i amîkdir kendi için sâhil yoktur. İmdi bu mu'âmeleye tevakkuf iden tevhîd için dör[t] mertebe vardır ki lübb, lübbü'l-lüb ve kısr ve kışru'l-kışra taksîm olunmuşdur. Takrîb-i ezhân için bunu ceviz ile temsîl eylemişlerdir. Zîrâ cevizüñ bir yeşil kabuğı var bir de iç kabuğı var. Bir de içi bir de yağı var. İmdi [75^a] tevhîdden (**rütbe-i ûlâ**) insân lisânla "lâ ilâhe illa'llâh" lafzını tekellüm ve telaffuz ider hâlbuki kalbi andan gâfil veyâhûd münkerdir. Münâfıkînuñ tevhîdi gibi. (**Rütbe-i sâniye**) İnsân lisânı ile "lâ ilâhe illa'llâh" lafz-ı şerîfini telaffuz ve tekellüm ider ve kalbi dahi bu lafzı tasdîk ider umûm-ı müslimînüñ tasdîk eylediği gibi bu dahi tevhîd-i avâmdır. (**Rütbe-i sâlise**) kalbi diline mutâbık olarak "lâ ilâhe illa'llâh" didigini bi-tarîkı'l-keşf nûr-ı Hak vâsıtası ile müşâhede iderek eşyâ-yı kesîreyi Vâhid-i Kakhâr'dan sâdır olduğunu görür. Bu rütbe tevhîd-i mukarrebîndir. (**Rütbe-i râbi'a**) vücûdda bir şey' görmez illâ vâhid görür ki tevhîdde istiğrâktan için nefsi ve mahlûkâtı fânî görerek vücûdı ancak vücûd-ı vâhid görür. Bu müşâhede müşâhede-i siddîkîndir ve bu tevhîde tevhîd-i fenâ tesmiye itmişlerdir. İmdi rütbe-i ûlâ ashâb-ı mücerred lisânı ile muvahhiddir. Bu tevhîd dünyâda sâhib-i seyfdan hıfz ider. (Rütbe-i sâniye) ashâb-ı "lâ ilâhe illa'llâh" lafzınıñ mefhûmı ile kalbi mu'tekid ve kizbden hâlî olarak kalbi diline olan tevhîddir ki bu dahi tevhîd-i avâmdır. Bunda inşirâh-ı sadr bulunmaz lâkin bu akd üzerine âhirete intikâl ider ise azâb-ı âhiretten mahfûz olur. (Rütbe-i sâlise) ashâb-ı muvahhiddir müşâhede itmez illâ fâ'il-i vâhid müşâhede ider ve Hak kendü için keşf olana müşâhede eylediği gibi [75^b] hakîkatde fâ'il-i vâhiddir velâkin kesret içinde bu fâ'ilüñ vâhid olmaklığına kalbi rabt için tekellûf ider. Bu rütbe mütekellimîn rütbesidir. (Rütbe-i râbi'a) ashâbı şuhûdunda vâhiddan gayri meşhûdı olmayup gördüğünü kesret haysiyyetinden görmez ancak vâhid olarak müşâhede ider. İşte bu rütbe tevhîdde derece-i ulyâ ve gâyet-i kusvâdır. İmdi rütbe-i ûlâ ashâbı cevizüñ dış kabuğı gibi olup kendinden bir hayr me'mûl olunmaz. Merâretinden ya'nî acı olduğundan tenâvül olunmaz. Hatab cinsinden olmadığından isti'mâl olunmaz mezbeleyle atılmakdan başka bir işe yaramaz. Kezâlik kalbi musaddak olmadığı hâlde yalûñuz lisânı ile olan tevhîd dahi bir fâ'ideyi müfid olmaz. Rütbe-i sâniye ashâbı cevizüñ kışr-ı süflâsı gibidir ki insânda kalb ile bedendir. Nitekim kışr-ı ulyâyâ nisbet ile kışr-ı süflânüñ nef'i zâhirdir ki cevizüñ lübbünü muhâfaza iden cevizden infisâl vaktinde meh-mâ-emken hatab makâmında isti'mâle salâhiyyeti vardır. Lâkin lübbüne nisbet ile kadr-i dündur. Kezâlik min gayr-i keşfi'l-hakîka i'tikâd mücerredir. Keşf ve müşâhedeye nisbet ile nâkısü'l-kadrdır. Bu müşâhede dahi inşirâh-ı sadr ile hâsıldır ki

(Fe men yüridi'llâhu en yehdiyehû yeşrah sadrahû li'l-İslâm)⁶⁵⁴ âyet-i celîlesinden murâd dahi bu şerh-i sadrdır. Rütbe-i sâlise ashâbı lübb-i ceviz gibidir. Lübb hadd-i zâtında kışra nisbet ile nefisdir. Velâkin yağı istihrâc olunur ise tortusu kalur. Kezâlik tevhîd ef'âl-i sâlikîn için maksad-ı âlîdir. Lâkin lübb-i cevizün tortusu gibi [76^a] mülâhaza-i gayr u kesrete iltifât şâ'ibelerinden kurtulmaz. Tevhîd fenâda vâhid-i hakîkadan mâ-'adâyı görmeyenlere nisbet ile derecesi dündür. (Rütbe-i râbi'a) ashâbı lübb-i cevizden istihrâc olunan yağ gibidir ki kesret ve gayr-i şâ'ibesi bulunmaz lâkin bunun ilerüsine vukûf ancak sülûk ile hâsıl olur. Öyle ise tevekkül için bu rütbenün ehlinden bahs lâzım gelmez. Rütbe-i ûlâ ashâbı dahi nifâk olduklarından için bunlarda dahi tevekkülün bulunmayacağı vâzıhdır. Rütbe-i sâniye ashâbı i'tikâd-ı mevcûd ile mukayyed olup umûm-ı müslimîn ahvâlindendir tevekkül ile meşgûl olamaz. Ammâ rütbe-i sâlise ashâbı ki lisânı ile "Lâ ilâhe illa'llâh" didigi vaktde bi-tarîkî'l-keşf nûr-ı Hak vâsıtası ile müşâhede iderek eşyâ'-i kesîreyi görür velâkin bu kesreti Vâhid-i Kahrî'dan sâdır olduğunu müşâhede ider ki tevekkül bunun üzerine binâ kılınur. Lâkin i'tikâd ile tevhîd-i mücerred hâl-i tevekkülü îrâs itmez öyle olduğu hâlde hâl-i tevekkülü tevhîd-i mücerrede rabt idecek şey'ün zikri lâzım gelür. Bunun dahi hâsılı senün için münkeşif olur ki fâ'il-i hakîkî ancak Allâh zü'l-Celâl'dir. Andan başka fâ'il yokdur. Her bir mevcûd ki halk, rızık, atâ, men', hayât, mevt, ganî, fakr ki bir isim ile tesmiye olunur. Bunlardan ne kadar şey' var ise ibdâ' ve ihtirâ'ında fâ'il ancak Cenâb-ı Hak'dır. Bu fi'le kendisine şerîk ve nazîr yokdur. Bu ilm saña münkeşif [76^b] olduğu vaktde sen gayr-i nazar itmezsin belki havfuñ ve recân ve i'timâduñ ancak ol Zât-ı Mutlak'a olur. İmdi tevekküle olan ilmün ma'nâsı beyân olundu. Şimdi hâl-i tevekkül neden ibâret olduğunu dahi bilmek elzem olduğundan anuñ dahi bir nebze beyân lâzım oldu.

Beyân-ı Ahvâlü't-Tevekkül

Ammâ hâl ki hakîkatde tevekkül andan ibâretedir. Tevekkül vekâle'den müştak olup işini havâle itmekden ibâretedir. Havâle olunan vekîl, havâle idene mütevekkil ve müttekil tesmiye olunur. Mütevekkil tarafından vekîle itmînân-ı kalb olmadıkca i'timâd hâsıl olmaz bu sûretde tevekkül mütevekkil tarafından vekîl olan i'timâd kalbden ibâretedir. Bu mahalde daha tafsîl var ise de gâyeti şundan ibâretedir ki tevekkül tamâm olmaz illâ kuvvet-i kalb ve kuvvet-i yakîn ile tamâm olur. Zîrâ bu iki kuvvet ile sükûn-ı kalb hâsıl olur. İmdi ma'nâ-yı tevekkül senün için keşf olup tevekkül tesmiye kılınan hâleti dahi bildüñ. Bunların kuvvet ve za'fı i'tibâriyle üç derecesi vardır. **Derece-i ûlâ** umûr-ı dünyâdan bir emr için tarafından mürâfa'a üzere nasb eylemiş olduğunun vekîline olan i'timâd gibi ki ba'zı kerre bu i'timâd sâkıt olur bu derece-i süflâdır.

⁶⁵⁴ "Allah her kimi doğruya erdirmek isterse onun göğsünü İslam'a açar." el-En'âm 6/125.

Derece-i sâniye tıfl-i sagîrûn vâlidisine olan i'timâd gibidir ki tıfl-i mezbûr vâlidесinden gayrini bilmez ve feza' ve ceza'ı ancak vâlidесinedir. Bir âdem ki kalbi ve nazarı Cenâb-ı Allâh'a olarak Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerine i'timâd-ı tâmmе ile mu'temed ola. Nitekim sabî i'timâd-ı tâmmе ile vâlidесine mu'temed olduğı gibi hakîka mütevekkil olur. [77^a] Derece-i ûlâdaki mütevekkil tekellûf ile mütevekkildir. Tevekkülünde fânî olamaz. Bu derece-i sâniyedeki mütevekkil tevekkülünde fânîdir. Gayra şu'ûrı yoktur. **Derece-i sâlise** ki derece-i a'lâdır. Mütevekkil tevekkülünde ke'l-meyyiti beyne yedi'l-gassâl olarak kudret-i ezeliyye-i İlâhiyye ile müteharrik olan mütevekkildir. Tevekkülde bu makâma vâsıl olan mütevekkilînün tevekkül du'ânun ve su'âlün terkini müsmirdir ki kerem ve inâyet-i Bârî'ye i'timâdından içün du'â ve su'âli terk ider. Du'â ve su'âli terk ider demekden murâd aslâ du'â itmez demek olmayup ancak du'âsı bir şey' talebinden içün olmayıp (ed'ûnî estecib leküm)⁶⁵⁵ emr-i celîline imtisâlen ibâdet-i müstakille olarak ider dımekdir. İmdi derece-i evvel asl-ı tedbîri ve ihtiyârı nefy itmez velâkin ba'zı tedbîrâtı nefy ider. Husûmetde vekîli üzerine olan mütevekkilün tevekkül gibi ki cihet-i uhrâda vekîli olan zâtuñ gayrisine dahi tedbîrini terk ider. Derece-i sâniye tedbîrün küllîsini nefy ider illâ du'â ve su'âl ile feza' ila'llâhı terk itmez. Nitekim sabînün vâlidесini terk itmedığı gibi. Derece-i sâlise re'sen küll-i tedbîri terk iderek her hâlde mebhût olur. İmdi bu ahvâl-i tevekkül ma'lûm olduktan sonra bu tevekkülde mütevekkilînün amelleri dahi bilinmek lâzımdır.

Beyân-ı A'mâlû'l-Mütevekkilîn

Ma'lûm olsun ki ilm hâli müsmir olur ve hâl dahi ameli müsmir olur. Zan olunmasun ki tevekkülün ma'nâsı beden ile kesbi ve kalb ile tedbîri terk ide rû-yı zemîne atılmış hırka parçası gibi kendini tevekkül deryâsına atdım [77^b] diyerek kesb ve tedbîri terk iderek battâlîn gürûhunun hâli gibi. Her işi Cenâb-ı Hakk'a eyledim zannı ile kâr u kesbî itmekten ibâretdir. Bu zan cühhâlün zannıdır şer'-i şerîfde harâmdır. Hâlbuki şer'-i şerîf mütevekkilîni senâ eyledi. Şer'-i şerîfde harâm olan şey' ile makâmât-ı dînden olan bir makâm-ı âliye vuslat tasavvur olunmaz. Öyle ise tevekkülün te'sîri ancak abdün hareketinde ve ameli ile makâsıdına sa'yinde ve ihtiyârı ile meylindedir. Ve bu abdün hareket ve sa'y dahi yâ abdün indinde mefkûd olan nef'ün celbinden içündür. Kesb ve ticâret gibi. Yâhûd indinde mevcûd olan bir şey' nâfi'ün hıfzından içündür iddihâr gibi. Yâhûd kendine gelecek bir mazarratun def'inden içündür. İnsânı mühlik olan yırtıcı hayvândan yâhûd vuhûş ve tuyûrdan yâhûd sârikden nefsi ve mâlını muhâfazadan içün gelecek mazarratun def'i gibi. Yâhûd kendine âriz olan bir illetün mazarratını def' ve izâle içündür, marazdan tedâvî gibi. İmdi bu fûnûn-ı erba'a ki celb-i

⁶⁵⁵ "Bana dua edin, duanızı cevap vereyim." el-Mü'min 40/60.

nâfi‘, hıfz-ı nâfi‘, def‘-i mazarrat kable'n-nüzûl, izâle-i mazarrat ba‘de'n-nüzûl bunlardan ibâretidir. Bunların her birerlerinin derecâtı vardır. Bu derecelere ilm ile hâl münkeşif olur.

El-Fennü'l-Evvelü Fî Celbi'n-Nâfi‘

İmdi dört fenden fenn-i evvel celb-i nâfi‘ beyân bu kendi ile nef‘-i celb olunan esbâb üç derece üzerinedir. **Derece-i evvel** maktû‘iyyedir. **Derece-i sâni** kendüsine olunur bir zan ile maznûndur. **Derece-i sâlis** nefs-i insâniyyenün i‘timâd-ı tâtme ile i‘timâd idemeyeceği [78^a] bir vehm ile mevhumdur. İmdi maktû‘un bih olan derece-i ûlâ meşîyyet-i İlâhiyye ve takdîr-i Rabbâniyye sebebi ile müsebbibâbuñ esbâba irtibâtı gibidir ki ehadühümâ âhara min gayr-i ihtilâf mutarriddir. Nitekim ta‘âm hâzır olup önünde duruyor ve sen dahi illet-i cû‘a mübtelâ olduğundan bu ta‘âma muhtâcsın lâkin sen hareket idüp elini uzatmağa sa‘y eylemeyerek dersin ki "ben mütevekkilim, tevekkülün şartı sa‘yı terk itmektir, ta‘âma elini uzatmak harekettir sa‘ydır, mütevekkilün hâli degildir." Kezâlik ta‘âm dışları ile çignemek dahi sa‘ydır tevekkül terk-i sa‘ydır ben bu ta‘âma elimi uzadamam ve dışlarım ile çigneyemem demeklik ayn-ı cünûndur. Tevekkülden hiçbir şey’ degildir. Zîrâ sen muntazır olur isen ki nân-ı azîz olmaksızın sende Allâh Te‘âlâ Hazretleri bir tokluk halk eylesün. Yâhûd nân-ı azîz olduğu mahalden hareket iderek gelsün senün ağzına girsin. Yâhûd Hak Sübhânehû ve Te‘âlâ Hazretleri saña bir melek müsahhar eylesün ki lokmayı çignesün ve mi‘deñe îsâl eylesün. İmdi senün burada cehlün var ki âdet-i İlâhiyye böyle cârî olmamış. Ve kezâlik tarlaya buğday zer‘i dahi bunun gibidir ki melek-i müsahhar vâsıtası ile zer‘ olunmaz. Âdet-i İlâhiyye’nün cereyânı böyle degil. Daha bunların emsâli nice şeylere tatbîk olunur. İmdi bu maktû‘un bih olan celb-i nef‘de tevekkül amel ile degildir belki hâl ile ve ilm iledir. [78^b] Ammâ ilm ki sen bilürsin ki Hak Te‘âlâ Hazretleri ta‘âmı ve sendeki yed ü esnânı ve kuvvet-i harekeyi hâlıktır. Ve seni et‘âm u eskâ iden ancak ol Zât-ı Vâcibül-vücûd’dur. Ve ammâ hâl ki senün kalbün ve i‘timâduñ ancak fi‘lu’llâh üzerinedir. Yed ile ta‘âm üzerine degildir. Ve bilürsin ki sıhhat yed üzerine i‘timâd olunmaz. Fi‘l-hâl tutmaz olması müşâhedâtındandır. Bedendeki olan kudrete dahi i‘timâd olunmaz. Fi‘l-hâl şu‘ûrına hâlel gelüp yâhûd bir illet-i âhardan için kudretün zâ‘il olur. Ta‘âmın önünde hâzır olmasına dahi i‘timâd olunmaz. Fi‘l-hâl ol ta‘âmın ekline mâni‘ olacak bir ârıza peydâ olup tenâvülünden men‘ ider. İmdi bu misillü şeylerün nüzûlünden ihtimâl münkatı‘ olmadığı hâlde senün için Cenâb-ı Hakk’uñ inâyet-i İlâhiyye’sine i‘timâddan başka ilâc olmaz. İnâyet-i İlâhiyye’den mâ‘adâya i‘timâd olmadığı sûretde elini ol ta‘âma uzatmakda tevekküle mâni‘ yokdur ki elinün uzamasından ve ta‘âm ile karnının doymasından i‘timâdını sarf iderek Cenâb-ı Hakk’uñ

inâyetine istinâd itmek ayn-i tevekkül degildir. Derece-i sâniye, i'timâd olunur zannı ile maznûn olmakdan ibâretidir. Bu dahi müteyakkın olmayan bir sebebdir. Lâkin gâlib olan ol müsebbib olmaksızın müsebbibât hâsıl [79^a] olur. Velâkin nâdiren ol sebebsiz dahi husûlî muhtemeldir. Bunun misâli şunun gibidir ki bir âdem berr u beyâbâna müsâferet ider ki ol mahalle insân varmaz illâ nâdir olarak varır ola. Veyâhûd âdî olan mahalle müsâferet ider ammâ me'kûlât ve meşrûbâtıdan bir şey' istihsâb itmez ola. Bunların ikisinde dahi tenâvül idecek şey'ün bulunması zan olunur. Velâkin çok kerrede bulunmaz böyle olan mahalle giden sâlik bir şey' istihsâb itmeyerek gitmek tevekkülden degildir. Belki evvelîn ve âhirînün sünneti i'timâdı yalnız Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve ihsânına olarak bu levâzımâtı dahi ihsân-ı İlâhiyye'den bilerek berâber alup gitmek tevekkülden olur. Zâd u zahîreye i'timâd olunmaz. Bu makâmı daha kelâm var ise de itâleden hazer olunmakdan nâşî terk olundu. Derece-i sâlise, i'timâd-ı tâmm ile i'timâd olunmayan vehmden ibâret idi. Bu dahi zâhirde i'timâd olunmaz sûretde müsebbibe îsâl ider bir sebep mülâbesesi ile olan şey'dir. Meselâ tedbîrât-ı dakîka ile tafsîl-i iktisâba vâsıl olmak üzerine i'timâd eylemek gibi. Ya'nî emr-i ticâretde şöyle tedbîr olunur ise bu kadar ribh zuhûr ider diyerek fikr-i amîk ile kesb ve ticârete muntazır olanların hâli gibi ki bu fikr i'timâd [79^b] olunmayan bir vehmden ibâretidir. Ve bu vehm sâliki derecât-ı tevekkülden bi'l-küllîye ihrâc ider ki bu fikr-i dakîk ile mâl-ı mubâhuñ iktisabına hîle ittihâz iderek meşgûl olmak hırs-ı dünyânın gâyeti ve esbâbı üzerine i'timâduñ kavîsidir. Bu sûretde esbâba i'timâd-ı kaviyye dahi bi'l-küllîye tevekkülü ibtâl ider. Tevekkülde asl olan tedbîr-i küllîyi terkdir. Öyle ise esbâbuñ ikiye taksîmi lâzım geldi. Biri ol esbâba ta'alluk ile tevekkülden ihrâc iden sebep. Birisi dahi ol esbâba ta'alluk ile tevekkülden ihrâc itmeyen sebebdir. Tevekkülden ihrâc itmeyen sebep dahi maktû' ile maznûna münkasımdır. Maktû'un bih tevekkülden ihrâc itmez. Hâl-i tevekkül ve ilm-i tevekkül mevcûd olduğu hâldeki müsebbibü'l-esbâba i'timâddan ibâretidir. Burada tevekkül hâl ile ve ilm ile, amel ile degildir. Ammâ maznûnâtıda tevekkül, hâl, ilm, amel bu mecmû' ile. İmdi bu esbâb mülâbesesi ile mütevekkilîn üç makâm üzerine bulunur. **Makâm-ı evvel** makâm-ı havâsıdır. Bunlar bâdiyede bi-gayr-i zâd geşt ü güzâr iderler. Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinin lutf u inâyetine i'timâdlarından. Üç yâ beş yâ yedi gün aç ve susuz turmağa sabırlarında olan kûtdan veyâhûd mevte rızâlarından için. Zîrâ bunlar bilürler ki zâd u zahîrelerini eyledikleri hayvân [80^a] gâ'ib olup aç oldukları hâlde vefât itmeleri dahi mümkündür. Bu sûretde berâber alup götürmenin bir fâ'idesi olamaz yine aç ve bi-ilâc oldukları hâlde vefât iderler. **Makâm-ı sâni** hânesinde veyâhûd mescidde oturur ammâ hânesi veyâhûd mescid beldenün içinde olur. Makâm ola nisbet ile bir mikdâr za'îf ise de bu şahs niye

mütevekkilîndendir. Zîrâ esbâb-ı hafîyye cihetinden tedbîr-i emrde Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinin lutf ve ihsânına teveccüh eylediginden kesbi ve esbâb-ı zâhireyi terk eylemesi cihetinden mütevekkilînden ma'dûd olur. Lâkin belde de iskân eylemesi cihetinden esbâb-ı rızka ta'arruzundan halâs olamaz. Zîrâ belde içerüsünde iskân eylemek rızk için esbâb-ı câlibedendir. Her ne kadar esbâb-ı câlibeden ise de tevekkülü ibtâl itmez. Eger nazarı îsâl-i rızk için ehl-i beldeyi kendüye müsahhar iden Cenâb-ı Hak olup sükkân-ı beldeden rızk geldiğini bilmeyerek ancak Cenâb-ı Hakk'ın ihsânı ile müsahhar olarak rızkının gelmiş olduğuna i'timâd ider ise. **Makâm-ı sâlis** kesb ve ticâret için hurûc ider ammâ kesbinden bu sa'y sâliki makâmât-ı tevekkülden ihrâc eylemez fakat mahall-i dikkat şurasıdır ki eğer vech-i şer'î üzere kesb iden şahs iktisâb eylediği ribh ve ticâretinden iyâl ü evlâd [80^b] ve akrabâsını kifâflandırmak niyyeti ile kesb ider. Yâhûd kesb-i yedi ile fukarâ ve mesâkîne infâk niyyeti ile kesb ider ise bu kâsib bedeni ile kesbe meşgûl olup kalbi bu kesbden münkatî'dır. Bu kâsibün hâli hânesinde veyâhûd mescidde oturan şahs-ı mütevekkilden daha makbûldur. Zîrâ kesb-i helâl tevekküle mâni' degildir. Şurût kesbe ve hâl tevekküle olunur ise ki kendi kuvvet ve kudretinden iltifâtı kat' idüp Cenâb-ı Hakk'ın kuvvet ve kudretine i'timâd ve Hak Te'âlâ Hazretlerinin müyesserü'l-iktisâb ve müdebbirü'l-esbâb olduğuna ilmi ile her hâlde Cenâb-ı Hakk'ın kifâyet ideceğine i'timâd-ı tâmm ile kesb iden kâsib mescidde ku'ûd iden veyâhûd hânesinde ikâmet iden mütevekkilden eşrefdir. **Ammâ zî-iyâl** olanların tevekkülleri ile münferid olanların hükümleri beyinde fark vardır. Zîrâ münferidün tevekkülü sahîh olmaz illâ iki emr ile sahîh olur. Biri bir hafta mütemâdiyen nefsinde hiçbir vech ile müzâyaka-i hâl vâki' olmaksızın aç ve susuz durmağa muktedir ola. İkincisi her hafta rızkı gelmez ise Cenâb-ı Hak kendüsünü mevt ile merzûk idüp cinâna vuslat ni'meti ile mütena'ım ideceğine mesrûr olarak bu cû' ile mevtine râzî olmaktadır. Bu hâl ile münferidün tevekkülü tamâm-ı tevekkül olur. Lâkin iyâl u evlâdını bu sabr üzere [81^a] teklîf câ'iz degildir. Bu takdîrce zî-iyâl olanlar için mümkün olmaz illâ tevekkül-i müktesib mümkün olur ki makâm-ı sâlisde tafsîl olunmuş idi.

El-Fennü's-Sânî et-Ta'arruzu'l-Esbâbü'l-İddihâr

Fenn-i sâni iddihârın esbâbına ta'arruzun beyânındadır. İmdi kendi için verâset ile yâhûd kesb ile yâhûd su'âl ile yâhûd sâ'ir esbâbdan bir sebep ile mâl hâsıl olan şahs için ol mâlun iddihârında üç hâl vardır. **Hâlet-i ûlâ** bir vakte kifâyet idecek hâcet mikdârı ahz itmektir. Eger câyi' ise şib' mikdârı ve eger uryân ise ilbâs idecek kadar ve mikdâr-ı zarûriyyesini def' idüp içinde iskân idecek kadar mesken gibi. Ol ihtiyâc vaktinde kendine lâzım olan mikdârdan ziyadesini fi'l-hâl muhtâcîne infâk üzere olan iddihârdır. Bu iddihâr tevekkülde derece-i ulyâdır. **Hâlet-i sâniye** Bu hâlet-i ulyânun

mukâbilidir ki hadd-i tevekkülден bütün bütün ihrâc ider bir seneye yâhûd bir seneden ziyâde kifâyet idecek mikdârı iddihâr itmekdir ki bu sîfata sîfat-ı hayvânâtдан fare ile karıncanın ve âdemün tevekkülден haberi olmayan sınıfının sîfatıdır. **Hâlet-i sâlise** kırk gün yâhûd kırk günün mâdûnunda idâre idecek mikdâr iddihâr itmekdir. İmdi bu iddihâr mütevekkilîn için âhiretde mev'ûd olan makâmât-ı âliyyelerden mahrûmiyyetini [81^b] iktizâ ider mi yohsa itmez mi bunda ihtilâf olunmuşdur. Sehl bin Abdullâh et-Tüsterî Hazretleri tevekkülден ihrâc ider tarafına meyl itmiştir. Ebû Alî el-Havvâs kırk gün mikdârı idâreye kâfi iddihâr tevekkülден ihrâc itmez kırk günü tecâvüz ider ise ihrâc ider demekle Sehl bin Abdullâh muhâlefet eylemişlerdir. Ebû Tâlib Mekkî kırk günden ziyâdesi dahi tevekkülден ihrâc itmez deyüp Ebû Alî el-Havvâs'a muhâlefet tarafına meyl eylemiştir. Ve bunların her birerleri Efendimiz sallâ'llâhu aleyhi ve sellem Hazretlerinin evzâc-ı mutahharâta bâb-ı erzâkda olan mu'âmele-i âlîlerinden istidlâl eylemişlerdir. Lâkin asl-ı iddihâr tecvîzden bu ihtilâfuñ bir ma'nâsı yoktur. Şu kadar ki asl-ı iddihâr tevekküle mâni'dir zann idenün zannını def' ider. Bu ihtilâfuñ fâ'idesi ancak zânun zannını def'den ibâretidir olduğu hâlde ihtilâf vakt-i takdîri ile idrâk olunmaz. Belki sevâb-ı âhiret rütbesi üzerine tevzî' olunur. Bu rütbe-i âhiret için dahi bir bidâyet vardır bir de nihâyet vardır. Ashâb-ı nihâyete sâbıkîn tesmiye olunur. Ashâb-ı bidâyete ashâb-ı yemîn tesmiye olunur. Ve bu ashâb-ı yemîn ile sâbıkînuñ derecâtları vardır. Ashâb-ı yemînün a'lâ derecesi sâbıkînuñ ednâ derecesidir. Öyle ise bunda takdîr-i yevmün bir fâ'idesi yoktur. Belki tahkîk olan budur ki iddihârı terk ile [82^a] tevekkül tamâm olmaz illâ kasr-ı emel ile tamâm olur. Ammâ bu tûl-i emel ve kasr-ı emelde dahi nâs mütefâvitdir. Emeliñ ekall derecesi yevm ü leyledir. Aksâ derecesi müddet-i ömr-i insândır. Bunların beynlerinde olan derecât lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâdır. İmdi bir aydan ziyâde idâreye vâfi levâzımâtun iddihârını emel itmeyen şahs bir seneyi emel idene nisbet ile maksûda karîbdır. Efdal olan iddihâr itmemekdir. Zîrâ iddihâr her ne kadar kalîl olur ise fazlî ekser olur. Lâkin bu derece-i fazl dahi iddihârın terki ile kalbi dîk olmayıp eyâdî-i halka muntazır olmayup belki kalbi iltifât itmez ancak vekîl-i mutlak olan Cenâb-ı Hakk'a iltifât iden şahs hakkındadır. Ve eger anbârı boş kaldığı vakt kalbi ibâdetten ve zikirden ve fikirden kendini men' ider ise bu şahs hakkında iddihâr evlâdır. Zîrâ maksûd olan zikru'llâh için kalbi ağyârdan tecerrüd ile ıslâh itmekdir. Ba'zı şahs vardır ki vücûd-ı mâl kendüsini meşgûl ider. Ve ba'zı şahs dahi vardır ki mâlun ademini kalbini meşgûl ider. Bunların hulâsası dahi ihtirâz lâzım olan şuğl anı'llâhdır. Böyle ise adem-i mâl kendini Cenâb-ı Hak'dan men' ider ise bu mütevekkilün bir ay mikdârı idâresine kâfi levâzımât iddihârı tevekkülüne mâni' degildir. Ve eger mâlun vücûdî ve

adem indinde müsâvî olarak Cenâb-ı Hakk'ı zikr u fikre mâni' olmaz ise adem-i iddihârı fazldan olur.

El-Fennü's-Sânî fî Mübâşeretî'l-Esbâbi [82^b] 'd-Dâfi'atî'z-Zararî'l-Ma'raz li'l-Havf

Ma'lûm olsun ki zarar ba'zı kerre nefsine havfdan içün ârız olur. Ba'zı kerre dahi mâlına havfından içün ârız olur. Bi-re'sihî esbâb-ı dâfi'ayı terk itmek tevekkülün şartından degildir. Nefse ârız olan havf arslan çok olan yerde uykuya yatmak. Seyl cereyân iden dereye uyhuya yatmak. Yıkılması âşikâr olan meyl ile meyl iden dîvârın yanında yatmak ve daha bunlara mümâsil olan mahaller gibi. Bu misillü mahallerden nefsi muhâfaza itmek ile me'mûruz ki adem-i muhâfaza kendini tehlike[y]e arz eylemektir. (Ve lâ tülkü bi-eydüküm ile't-tehlükeh)⁶⁵⁶ âyet-i celîlesi ile nehy var olmuştur. Bi-gayr-i fâ'ide nefsi helâkuñ câ'iz degildir. Ve bu tehlikede Cenâb-ı Hakk'a i'timâd vardır demek bir fâ'ideyi müfîd degildir. Şu kadar vardır ki esbâb-ı maktû' ile maznûna taksîm olunduğı hâlde maktû'da esbâb-ı dâfi'aya teşebbüs lâzımdır. Mevhûm olur ise terk-i esbâb tevekkülден ma'dûd olur ki mevhûme i'timâd olunmaz. Burada esbâbı terk idüp Cenâb-ı Hakk'a i'timâd eylemek lâzımdır. Lâkin esbâbuñ maktû' ile mevhûm ve maznûnını fark u temyîz iden şahsa nisbetledir. Ammâ esbâb-ı dâfi'a maktû'a olur ise anı terkde insândan bir zarara nâ'il olduğı vaktde şart-ı tevekkül sabırdır ki (Va'sbir alâ mâ yekûlûn)⁶⁵⁷ buyurulmuştur. Ve âyet-i uhrâda (Ve lenasbiranne alâ mâ âzeytümünâ ve ala'llâhi felyetevekkeli [83^a] 'l-mütevekkilûn)⁶⁵⁸ ve âyet-i digerde (Ellezîne saberû ve alâ rabbihim yetevekkelûn)⁶⁵⁹ kavlı-i şerîfleri ile medh buyurulmuştur. Bu vaktde tevekkülün makâm-ı âlîsine vâsıl olur. Bu ezâ ezâ-yı nâsıdadır. Ammâ hayvânât-ı vahşiiyenün ezâsına sabr itmek içün esbâb-ı dâfi'ayı terk tevekkülден bir şey' degildir. İmdi bu tafsîlât nefste olan zararı def'den ibâretedir. Ammâ mâldan esbâb-ı dâfi'aya mübâşeret bir mahalle gidilecek olduğı hâlde hücreyi sed idüp gitmek. Kezâlik hayvânı mer'ada bağlamak tevekküle mâni' degildir. A'kalühâ ve tevekkül hadîs-i şerîfî şâhid-i âdildir ki A'râbîden biri huzûr-ı Risâlet aleyhi't-tahiyyeye duhûlden içün devesini meydânda bırakup huzûra dâhil olur soñra deve gâ'ib olur "Yâ Resûla'llâh Cenâb-ı Allâh'a tevekkül üzere olup devemi bırakmış idim. Gâ'ib olmuş" dimesi üzerine "bağla soñra tevekkül üzre ol" cevâbını i'tâ buyurmuşlardır. Ve Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinin salât-ı havfda ta'lîm buyurdıkları (ve'lye'huzû hızzahum ve eslihathüm)⁶⁶⁰ kavlı-i şerîfleri ile dahi tevekküle mâni' olmadığı sâbitdir.

⁶⁵⁶ "Kendi kendinizi tehlikeye atmayın." el-Bakara 2/195.

⁶⁵⁷ "Onların söylediklerine sabret." el-Müzzemmil 73/10.

⁶⁵⁸ "Bize yaptığınız eziyete elbette katlanacağız. Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkül etsinler." İbrâhîm 14/12.

⁶⁵⁹ "Onlar, sabreden ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimselerdir." en-Nahl 16/42; el-Ankebût 29/59.

⁶⁶⁰ "İhtiyatlı bulunsunlar, silahlarını yanlarına alsınlar." en-Nisâ 4/102.

İmdi bu ahz-ı silâh ve ağılak-ı bâb ve akd-i ba'îrde olan tevekkül ilm ü hâl iledir amel ile degildir. İlm ile olması dâfi' ancak Cenâb-ı Allâh'dır. Umûr-ı mezkûra sebebedir. İ'timâd ancak Cenâb-ı Allâh'adır. Ammâ hâl (her bir emrinde mâ kazâ Allâh'a râzî olmakdır. [83^b] Öyle ise sâlik-i râh-ı Hudâ olan mütevekkil i'timâdını ancak Cenâb-ı Hakk'a isnâd idüp avdetinde hayvânını bağladığı yerde bulup yâhûd silâhını eline aldığı hâlde adûsı mündefi' olup yâhûd hânesine avdetinde metâ'ını mahallinde bulmaklığı Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri tarafından kendüye bir ni'met-i cedîde olur. Ve eger bulamaz ise ol vaktde kalbine nazar eylesün. Eger nefsinı kazâyâ râzî ve kalbini mesrûr ve ferah-nâk bulur ise makâm-ı tevekkülde olduğu sahîh olur. Ve illâ da'vâ-yı tevekkülde kâzibdir âdî Müslümân olur dervîş olamaz. İmdi bu metâ'ıñ serika olmasında mütevekkilînüñ âdâbları vardır. (Evvelki edeb) Kapusını sed ider cîrânına hıfzı için emânet etmez. (İkinci edeb) Hânesinde sârikuñ tama' idecegi kadar şey' iddihâr itmez. (Üçüncü edeb) Bir mahalle gidecek olduğu hâlde bi'z-zarûret beytde kalması lâzım gelen eşyâyı bırakup gider iken mâ yekzî Allâh'a rızâ-i niyyet idüp eger bir sârik alup gider ise kendine helâl olsun benim için sirkat isyânı kendi üzerine ma'siyet olarak kalmasun kendünüñ mâl-i helâli olsun deyüp gidecegi mahalle gitmek. (Dördüncü edeb) Mâlî eger sirkat olunmuş görür ise mahzûn olmayup ferahlanmak. (Beşinci edeb) Sârik üzerine bed-du'â itmek. (Altıncı edeb) Sârik için azâb-ı İlâhiyye'ye müstehak olmasına mağmûm olmak [84^a] mâl hakkında mütevekkilînüñ âdâbındandır. İmdi bu tafsîlâta kendi hâlini tatbîk iderek mütevekkilînden olup olmadığını fehm eylemek iktizâ-yı hâldendir. Eger kendinde bunlardan noksân bulur ise noksânını itmâma gayret eylemek sâlik-i râh-ı Hudâ olanlara elzemdir. Ve illâ da'vâ-yı mücerrede olur ise kâzibîn zümresine mülhak olarak kizbden başka eline bir şey' girmeyüp rezâlet-i mahşerden emn olamaz.

El-Fennü'r-Râbi' fi's-Sa'yı fi İzâleti'z-Zararı Ba'de'n-Nüzûli ke-Müdâvâtî'l-Marazi ve Emsâlehû

Ma'lûm ola ki maraz için esbâb-ı müzîle dahi üç kısma münkasım olup biri (maktû'un bih) ve digeri (maznûn) ve digeri dahi (mevhûmdur). İmdi maktû'un bih olan harâreti def' iden mâ-i bârid gibi ve zarar-ı cû'ı def' iden nân-ı azîz gibi. Maznûn olan edviyye-i tabîb gibi. Mevhûm olan yakı ve rukye gibi. Bu maktû'un bih olanı terk tevekkülünden ma'dûd degildir belki terk harâmıdır. Mevhûm terk itmek tevekkülün şartındandır. Ammâ maznûn olan bu maznûndan murâd dahi maznûn-ı mevsûk olduğu bâlâda beyân olunmuş idi. Bu dahi inde'l-etibbâ zâhir olan esbâb gibi. Bu etibbânüñ mu'âyenesi ile olan tedâvînüñ isti'mâli tevekküle menâfi ve münâkız degildir. Tedviyenüñ tevekküle münâkız ve menâfi olması üzerine hacâmata Resûlu'llâh delâlet

ider. Ve hadîs-i fesâhat-beyânları îzâh ider ki (Mâ min dâ'in [84^b] illâ ve lehû devâ'ün arafehû men arafehû ve cehilehû men cehilehû ille's-sâmu ya'nî el-mevt)⁶⁶¹ buyurmuşlar. Velâkin şâfi'î-i hakîkî Cenâb-ı Hak olduğunu muhkem tutmak şartıyladır. İmdi bu tevekkül dahi fi'l-cümle mûcib olup kanâ'at neden ibâret olduğunu dahi sâlik-i râh-ı Hudâ olanın bilmesi münâsib görüldüğinden bir nebze kanâ'atı dahi beyân eylemek lâzım geldi.

el-Kanâ'at

İmdi âdâb-ı ma'neviyyeden biri dahi kanâ'at olup kanâ'at dahi lugat-i Arab'da nahnü kaseknâ matbahından ta'yîn olunan kısmete râzî olmağa itlâk olunur anuñ için ba'zı muhakkıkîn kanâ'atı hiye es-sükûn inde ademî'l-me'lûf ile ta'rîf itmişlerdir. Ya'nî insânın me'lûf olup âdet itdigi şey'ün fıkdanı indinde ıztırâb-ı derûne dûçâr olmayıp sükûnet-i kalb üzere olmasından ibâretidir. Ya'nî demek ister ki matbah-ı mezbûrede tabh olunmayan ele girmez ele gelmeyen şey'ün gelmediginün sebebini bilüp râzî olmak lâzım gelür. Ba'zı müdekkikîn dahi el-kanâ'atü terkü't-tesevvûf ile'l-mefkûd ve'l-istighnâ' bi'l-mevcûd⁶⁶² ta'rîf eylemişler. Ya'nî bugünkü olmayan ferdâda tedârik olunmasının telâşını terk eyleyüp indinde mevcûd olan ile mefkûddan müstağnî olmakdan ibâretidir. Ve ba'zı âhar dahi el-kanâ'atü (Hiye'l-iktifâ'u bi'l-mevcûd ve zevâlu't-tama' fimâ leyse bi-hâsıl)⁶⁶³ ile tefsîr eylemişlerdir. Bu sûrette kanâ'at ile muttasıf olan zât [85^a] (mâ indeküm yenfedü ve mâ inde'llâhi bâk)⁶⁶⁴ medlûlünce bitmez dükenmez bir hazîneye mâlik olur ki (el-kanâ'atü kenzün lâ yüfnâ)⁶⁶⁵ hadîs-i şerîf ile medh ü senâ buyurulmuşdur. Vehb bin Münebbih Hazretleri buyurmuşlardır ki (azze) ile (ganî) kendülerine refîk talebinden için çıkmışlar ve çok seyâhat itmişler bir mahalde karâr idemeyüp (kanâ'at) mülâkî oldukları hâlde refâkatlerine kabûl eyleyüp anda istikrâr eylemişler. Bu takdîrce kanâ'at dâ'iresine dâhil olan Cenâb-ı Hakk'a teveccüh idüp nâsa ihtiyâcdan halâs olur ki bu ma'nâ tevekküle müntehî olur. İhtiyâc-ı nâsdan halâs olan râhat-ı ebdâna mâlik olur. Hırs ve tama'a mübtelâ olan ebnâ-yı yedinde olana nazar iderek hüznî şedîd olup râhat-ı bedeniyyesi selb olur. Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri (izzeti tâ'ate), (zull u hakâreti isyâna), (heybet ve rev'î kıyâm-ı leyle), (hikmeti batn-ı hâlîye), (gînâyı kanâ'ate) vaz' buyurmuşdur. Kanâ'ate mâlik olan gînâ-yı kalbe mâlik olup âlemden müstağnî olur ki (men kana'a bi'r-rızkı

⁶⁶¹ "Her derdın bir dermanı vardır. Bilen bildi, bilmeyen bilmedi. Yalnız ölümün çaresi yoktur." Benzer rivayet için bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 2/157 (No. 1564).

⁶⁶² "Kanaat, elde bulunmayana istekli olmamak ve elde bulunana ihtiyaç duymamaktır." Kuşeyrî, *er-Risâle*, 289.

⁶⁶³ "Kanaat, var olan ile yetinmek ve elde olmayan şeyi arzu etmemektir." Kuşeyrî, *er-Risâle*, 289.

⁶⁶⁴ "Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katında olan ise kalıcıdır." en-Nahl 16/95.

⁶⁶⁵ "Kanaat tükenmez bir hazinedir." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/119.

isteğnâ ani'l-halk)⁶⁶⁶ hadîs-i şerîf ile beyân buyurulmuşdur. Sultânul-l-âşıkîn Ebâ Yezîd Bistâmî kuddise sirruhu'l-âlî Hazretlerinden su'âl eylemişler ki ni'am-i İlâhiyye'den olan bu terakkiyât-ı ma'neviyyeye ne şey' ile vâsıl olduñ. Cevâb buyurmuşlar ki esbâb-ı dünyâyı cem' idüp kanâ'at reseni ile muhkem rabt u bend itdim sabr mancınıkına vaz' idüp bahr-ı riyâsete ilkâ eyledim. Andan soñra râhat [85^b] olup huzûr-ı ma'nevî hâsıl eyledim deyü beyân-ı hâl ile kanâ'ati terğîb buyurmuşlardır. Lâkin bu kanâ'at dinilen şey' de fakr içinde olacak bir şeydir. Bu fakra tahammül dahi emr-i müşkildir. Bu takdîrce fakruñ fazâ'ilini ve hakikat-i fakrından ibâret olduğini bilüp fakruñ kendüye ganîden ziyâde gelmege muhtâcdır. **İmdi fakruñ fazâ'ili** gâyet çokdur inda'llâh ve inde Resûlillâh ve inde kirâmi'n-nâs makbûl olan bir sıfatdır. Bu fakruñ evvelâ hakikatini bilmek elzem-i levâzımâtıdır. Çünkü bir şey'ün hakikatı ne idüğü bilinmediği sûrette ünsiyyet olunmaz.

Beyân-ı Hakikat-i Fakr

Ma'lûm olsun ki hakikat-i fakr muhtâc olunan şey'ün fıkdanından ya'nî adem-i vücûdundan ibâretdir. Ammâ muhtâc olunmayan şey'ün fıkdanına fakr tesmiye olunmaz. Her ne kadar muhtâc ile mevcûd ve kendüsine tevassul emr-i mümkün ise de muhtâcuñ muhtâcun ileyhe ihtiyâcı olmadığından bu muhtâca fakîr tesmiye olunmaz. İmdi bu ta'rîfî fehm itdiğiñ hâlde mâsivâu'llâh olan her bir mevcûd fakîrdır ki vücûd ile mevcûd oldukdan soñra ol vücûduñ sıhhat ile devâmında ihsân-ı İlâhiyye'ye muhtâcdır. Her ne kadar sultân-ı âlem dahi olsa vücûduñ bekâsında Cenâb-ı Hakk'ın ihsân ideceği ömre ve ecelden ihsân ideceği emâna ihtiyâcdan kurtulmaz. Bu ihtiyâc ancak mahlûkâta mahsûsdur. Ammâ bir mevcûd ki ol mevcûduñ vücûd bir gayrden istifâde ile olmadı işte bu mevcûd-ı ganî [86^a] öyle ise bu misillü mevcûd tasavvur olunmaz illâ vâhid olarak tasavvur olunur. Vücûd da dahi ganî olmaz illâ ganî-i vâhid olur. Zîrâ mâsivâu'llâh bi-esrihim ol ganî-i mutlaka muhtâcdır. Bu ganî-i mutlak ile fakîr-i mutlakı Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri Kur'ân-ı Azîmü's-şân'da (Vallâhü'l-ganiyyü ve entümü'l-fukarâ')⁶⁶⁷ kavî-i şerîf ile beyân buyurmuşlardır. İşte hakikat-i fakr-ı mutlak bundan ibâretdir. Bu fakîr dahi ancak Hâlık ile mahlûkuñ meyânında cereyân ider. Bizim maksûdımız bunu beyân olmayup belki husûs ile mâldan muhtâc ile olanı beyândır. Abd için mâ yehtâcü ileyhüñ hasrı yokdur. Velâkin bu cümle mâ yehtâcün ileyhe tevassul-i mâl iledir ki bunuñ akvâsı da akçedir. Anuñ için mâl olmayana fakîr tesmiye olunur muhtâcun ileyh olduğu mâl mefkûd olduğu için. İmdi bu fakr için beş

⁶⁶⁶ "Kim rızkına kanaat ederse halktan müstağnî olur." Farklı ifadelerle benzer rivayet için bk. Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ*, (Mısır: Matba'atü's-Sa'âde, 1394/1974), 3/135.

⁶⁶⁷ "Allah her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz." Muhammed 47/38.

hâlet vardır. **Hâlet-i ûlâ** mâl kendüsine geldiği vakit kabûlünde ikrâh ider ve müte'ezzî olur. Ve ahzından firâr ider ve buğz ider. Ve ol mâl ile meşgûl olmakdan ihtirâz ider. Bu hâle zühd ve bu hâlûn sâhibine zâhid tesmiye olunur. **Hâlet-i sâniye** mâla râğbet itmez bir derecede ki mâluñ husûlî için ferec itmez müte'ezzî olur derecede ikrâh dahi itmez bu hâlûn sâhibine râzî tesmiye olunur. **Hâlet-i sâlise** vücûd-ı mâl ademinden ziyâdece muhabbetli olur. Mâla talebi olduğundan için **[86^b]** velâkin bu mâluñ talebinde râğbeti kuş yavrusu kanadlarını çarparak pervâza sa'y eylediği derecede degildir. Egerçi sühûlet ile gelür ise ferah ider. Ve eger gelmez ise mükedder dahi olmaz bu hâletün sâhibine kâni' tesmiye olunur. Bi'n-nefs mevcûd olana kâni' râğbet-i za'îfe ile râgıb olduğunîñ talebini terk itmekden ibâretdir. **Hâlet-i râbi'a** mâlî taleb itmegi terk ider. Lâkin aczinden için terk ider yohsa kendüsi mâla râgıb ve râğbetinde egerçi taleb-i mâla bir tarîk bulsa tekerlenerekden mihnet ve meşakkat gözine aslâ görünmeyerek tarîk-ı talebe sâ'î olur. Bu hâletün sâhibine (harîs) hâletine (hîrs) ta'bîr olunur. (Allâhümme a'samenî min zâlik)⁶⁶⁸ **Hâlet-i hâmise** mâ yehtâcü ileyhûñ fıkdanında ol mâ yehtâcü ileyhe muztar olur. İllet-i cû'a mübtelâ olanuñ nân-ı azîze ihtiyâcî gibi. Ve uryân olanuñ sebev ihtiyâcî gibi. Bu hâletün sâhibine (muztar) tesmiye olunur. İmdi bu ahvâl-i hamsenün verâsında bir hâlet-i uhrâ dahi vardır. Ve ancak dervîşe elzem olan fakr dahi budur ki dervîş bu fakr içinde olana ıtlâk ıtlâk-ı sah[î]hdir. Bu hâlet mâluñ vücûdî ile ademi indinde müsâvî olup vücûdî ile ferah-yâb fıkdanı ile müte'ezzî olmamaktır. Dünyâ bi-esrihâ kendine teveccüh eylese ve hazâ'in-i arz kendine teslîm olınsa kendine aslâ zarar virmez ya'nî **[87^a]** vücûdî ile ferahlanmaz. Zîrâ bu şahs emvâlî hazîne-i İlâhiyye'de bilüp kendiye nefste bilmez. Lâ mâlik fi'l-eşyâ illâ Hû deyüp kendi ile gayruñ nedende olmak beynini fark itmez. (Ve li'llâhi hazâ'inü's-semâvâtî ve'l-arz)⁶⁶⁹ medlûlünce cümleyi Cenâb-ı Hakk'a teslîm idüp ibâdet-i Hak ve muhabbet-i Feyyâz-ı Mutlak ile meşgûl olur. İşte bu hâletün sâhibine (müstağnî) tesmiye olunur. Zîrâ bu şahs mâluñ vücûd ve ademinden aynıdır. Lâkin burada fehmi idecek bir şey'-i dakîk vardır. Bu lafz-ı ganî esmâ'ü'l-hüsnâdan olarak ganî-i mutlak olan Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd'uñ esmâsındandır. Ahvâl-i hamsenün verâsında bulunan hâlet sâhibine dahi ganî ıtlâk olındı. Ve ibâddan mâl-ı kesîre sâhibi olanlara dahi ganî ıtlâk olunuyor. İmdi burada kayd-ı haysiyyet ile beynlerinde fark vardır. Bu kayddan gaflet olunmamalıdır. İbâddan mâl-ı kesîre mâlik ve sâhib olan şahs mâla adem-i ihtiyâcından nâşî mâluñ duhûlünden ganîdir. Yedinde olan mâluñ bekâsında Cenâb-ı Hakk'uñ ihsânına muhtâc ve fakîrdir. Bu haysiyyet ile ganî-i mutlak olamaz fakîrdir. Ammâ derece-i hamsenün verâsında

⁶⁶⁸ "Allah'ım! Beni bundan koru."

⁶⁶⁹ "Göklerin ve yerlerin hazineleri Allah'ındır." el-Münâfıkûn 63/7.

olan hâlete mazhar olan şahs yedine mâluñ duhûlünden ve yedinde bekâsından ve yedinde hurûcundan ganîdir. Zîrâ mâluñ yedine duhûlünden ferahlanmaz. Ve yedinde bekâsından safâlanmaz. [87^b] Ve yedinden hurûcundan kederlenmez. Bunların umûmunda gınâsı olduğundan için Hak Sübhânehû ve Te‘âlâ Hazretlerine vasf olan gınâyâ karîb olur. Lâkin abdün bu kurbiyyeti sıfât-ı İlâhiyye'ye kurbiyyetdir yohsa bir mekânda Cenâb-ı Hakk'a kurbiyyet degildir. Her ne kadar bu sıfât-ı İlâhiyye'ye kurbiyyet hâsıl itmiş dahi olsa bu şahs müstağnî tesmiye olunup ganî tesmiye olunmaz ki her bir şeyden gınâ-yı mutlak ile ganî olmak ancak Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd'a mahsûsdur. Zîrâ bu hâlet-i istağnâyâ vâsıl olan abd vücûden ve ademen mâldan her ne kadar müstağnî ise de mâluñ gayri olan ni‘am-i İlâhiyye'den müstağnî olamaz. Meselâ ni‘am-i İlâhiyye'den biri Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd bir şahsuñ kalbini istiağnâ-yı mâl ile tezyîn eylemiş bu istiağnânın devâmı ve bekâsı için tevfik-i İlâhiyye'nün imdâdına muhtâcdır. Abd bu ihtiyâcdan kurtulmaz. Hubb-ı mâl ile mukayyed olan kalbün sâhibi rakîkdir. Hubb-ı mâldan müstağnî olan kalb sâhibi hürdür. Abdi bu rukyetden âzâd ancak Cenâb-ı Allâh'dır. Böyle olduğu takdirde abd bu itkuñ devâmında Cenâb-ı Hakk'a muhtâcdır. Hâlbuki kulûb-ı ibâd irâde-i İlâhiyye'nün beynindedir ân gayr-i münkasımada hürriyetten tenezzül ider. Bu hürriyetün bekâsında Cenâb-ı Hakk'ın ihsânına ihtiyâcdan kurtulmaz. Bu takdirde abde ganî itlâkı dahi olmaz ancak [88^a] mecâzen itlâk olunur. Ganî-i mutlak-ı hakîkî ancak Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd'dur. İmdi sâlik-i râh-ı Hudâ olanlara bilmesi elzem olan bir şey' dahi vardır ki asıl mahall-i dikkat burasıdır. Bu ahrâr olan zevât-i kirâm dünyâdan külliyyen i‘râz iderek zühdün derecelerinden bir dereceye vâsıl olmuşlardır ki ebrârın derece-i kemâl olan bir hâletdir. Bu hâletün sâhibi dahi mukarrebîndendir. Fe-lâ cerem bu derecenün sâhibi hakkında bu zühd dahi noksândır. Zîrâ hasenâtü'l-ebrâr seyyi'âtü'l-mukarrebîn buyurulmuşdur. Zîrâ dünyânın ikrâhı ile meşgûl olmak bir nev' dünyâ ile meşgûl olmakdan ma‘dûddur. Dünyâyâ rağbeti olanın dünyâ talebi ile meşgûl olması ikrâhıyla meşgûl olmanın beyninde fark yokdur. İkisi dahi mâsivâu'llâh ile meşgûl olmaktır. Mâsivâu'llâh ile iştigâl Cenâb-ı Hak ile abdün beyninde hicâbdır. Zîrâ Hak ile abdün beyninde bu'diyet yokdur ki bu bu'diyete hicâb olsun abde Cenâb-ı Allâh habl-i verîdden daha akrebdir. Ve Hak Sübhânehû ve Te‘âlâ Hazretleri bir mekânda degildir ki semâvât u arzın hicâbı olsun. Öyle ise Cenâb-ı Hak ile abdün beyninde hicâb ancak Hakk'ın gayri ile meşgûl olmasıdır. Nitekim abd nefsi ile ve şehveti ile meşgûl olması ehîbbâsı ile kendi beyninde hicâb olup ehîbbâsından meşgûl ider. [88^b] Hâlbuki bu şahs nefsi ile ve şehveti ile iştigâlden zâ'il olmaz. Ehîbbâsından her hâlde meşgûl olur. Hubb-i nefsi ile meşgûl olan Cenâb-ı Hak'dan gâfildir. Kezâlik buğz-ı nefsi ile meşgûl olan belki

mâsivâu'llâha ikrâh ile meşgûl olan dahi bu iştigâl ile Cenâb-ı Hak'dan gâfil olur. Öyle ise mukarrebîn olan zevât-ı kirâmuñ hubbı ancak Cenâb-ı Hakk'a olup mâsivâu'llâhuñ ne hubbı ile ne ikrâhı ile meşgûl olmadıkları sâbit olur. İmdi bu bahs her ne kadar mâ-nahnü fihden degil ise de abdûñ ihtiyâcî dâ'imâ Cenâb-ı Hakk'a olup ganî-i mutlak ancak Cenâb-ı Hak oldığı haysiyyetde mâ yehtâcû ileyhe muhabbet emr-i zarûrîdir. Bu sûretde kurbîyyetde kemâl bulan zevât-ı kirâm fakîr-i mutlak oldukları haysiyyetden muhabbetleri ancak Cenâb-ı Hakk'a olup gayri kat'an nazarlarına almazlar.

Beyân-ı Fazîlet-i Fakr-ı Mutlak

Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri muhâcirîn medh ü senâ ma'razında fakrı hicretüñ üzerine takdîm buyurup ve bu hâl ta'accüb olunacak şeydir. Nazar-ı im'ânla müte'accibâne ibret almalarından için (Li'l-fukarâ'i'l-muhâcirîne'l-lezîne ühricû min diyârihim ve emvâlihim)⁶⁷⁰ kavli-i şerîf ile fakr sıfatını hicret sıfatı üzerine takdîm buyurdu ve âyet-i âharda muhâcirinden dört yüz kimse ki Ashâb-ı Suffe şöreti ile meşhûr olmuşlardır. Bunlar cihâd üzerine nefislerini habs idüp ta'lîm-i Kur'ân ve seriyye ve cihâda hâzır olup cihâd ile meşgûl olduklarından [89^a] ticâret ve ma'âş için darb-ı sefer itmezler ancak kendüleriniñ iffetlerinden için su'âlî terk eylediklerinden hâllerini bilmeyenler bunları ağniyâdan zann ider. Eser-i cehd ve eser-i tevâzu' ile bilinürler ki bunlar nâsdan ilhâh u ibrâm iderek bir şey' istemezler. Sadakât bu sıfat ile muttasıf olan fukarâ içündür müfâdında olan (Li'l-fukarâ'i'l-lezîne uhsirû fî sebîli'llâhi lâ yestetî'üne darben fî'l-arzi yahsebühümü'l-câhilü ağniyâ' mine't-te'affüfi ta'rifühüm bi-sîmâhüm lâ yes'elüne'n-nâse ilhâfâ)⁶⁷¹ nazm-ı celîlinde nefislerini cihâd üzerine hasr itmeleriniñ üzerine fakrlarını takdîm ile medh ü senâ buyurmuşlar. Râvîsi ma'lûm olmayarak ehâdis-i müte'addideden nakl bi'l-ma'nâ tarîkı ile Kâdî İyâz Şifâ-i Şerîf'inde rivâyet eylemiş olduğu hadîs-i şerîfde Hazret-i Cebrâ'il aleyhi's-selâm Efendimiz salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretlerine nâzil olup "Yâ Resûla'llâh, Rabb'üñ Te'âlâ Hazretleri saña selâm ider ve buyurur ki eger habîbim muhabbet iderse şu cebel-i bathâyı altun ideyim her ne mahalle gider ise kendi ile berâber gitsün. Efendimiz salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri bir mikdâr tevakkuf buyurup soñra "Yâ Cebrâ'il dünyâ, hânesi olmayanuñ hânesidir, mâlı olmayanuñ mâlıdır. Bunları aklı olmayanlar cem' ider buyurdılar. Ol vakt Hazret-i Cebrâ'il "Yâ Muhammed sebtüke Allâh fî'l-kavli's-sâbit" buyurdu. İmdi bu fakr-ı mutlakuñ fazâ'il hakkında daha pek çok eserler [89^b] var ise de tetâvülden ihtirâzen bu mikdâr ile iktifâ olındı.

⁶⁷⁰ "Yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirler için" el-Haşr 59/8.

⁶⁷¹ "(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler." el-Bakara 2/273.

Sâdıkîn Kāni'în Râzîn Olan Fukarâya Mahsûs Olan Fazâ'il Beyânı

Efendimiz salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri fakîr-i kâni' hakkında (Tûbâ li-men hûdiye ile'l-İslâmi ve kâne ayşühû kifâfen ve kane'a bih)⁶⁷² buyurmuşlardır. Ve bir hadîs-i âhârda dahi (Allâhümme' al kûte âli Muhammedin kifâfâ)⁶⁷³ buyurup kût-i yevmiyyenün mikdâr-ı kifâye olmasını ehl-i beytleri için temennî buyurmuşlardır. Ve İmâm Alî kerrema'llâhu vecheh Hazretleri dahi buyurmuşlar ki (men radiye mina'llâhi bi'l-yesîri mine'r-rızki radiya'llâhu minhü bi'l-kalîli mine'l-amel)⁶⁷⁴ ya'nî nahnü kasemnâ matbahından kendüye îsâl olunan rızk-ı kalîle râzî olan abdden Hak Sübhânehû ve Te'âlâ dahi amel-i kalîle râzî olur. Muhammed bin Vâsi' rahimehu'llâhu aleyh Hazretleri bir gün bir mikdâr kurı nân-ı azîz çıkarup su ile ısladup tuza batırup ekl eylemiş ve buyurmuşlar ki dünyâdan buna râzî olan şahs hiçbir ehada muhtâc olmaz. İmdi fakr inda'llâh ve inde Resûli'llâh ve inde kirâmî'n-nâs makbûl olan bir hasletdir. Bu sûretde ganî üzerine fakruñ fazîleti derece i'tibâriyle ne derecede olur [90^a] bunuñ dahi fi'l-cümle bilinmesi elzemdir.

Beyân-ı Fazîletü'l-Fakr ale'l-Ganî

Ulemânun bunda ihtilâfı vardır. Hazret-i Cüneyd ve Havvâs ve ekser mutasavvıfa fakruñ tafdiline zâhib olmuşlardır. Alî b. Atâ ganî-i şâkiruñ efdaliyyetine zâhib olmuşdur. Ve ba'zıları dahi ale'l-ıtlâk olmayup beyinlerini fark ve temyîz için ba'zı tafsîlât beyân eylemişlerdir. İmdi fakr ile ganî-i mutlak olarak ahz olunur ise ahabârlar ve âsârlar görüldüğü vakitte fakruñ ganî üzerine tafdilinde kat'an şübhe yokdur. Bu takdîrce haysiyyet ile nazara muhtâc olunur. Ma'lûm olsun ki bu tafdîl adem-i tafdilde şek iki makâmda olur. (Evvelki makâm) Fakîr-i sâbir ki ihsân-ı İlâhiyye'ye râzî nahnü kasemnâ matbahından gelen erzâk-ı mukadderesine kâni' taleb-i mâl üzerine harîs dahi degil. Ganî-i münfik mâluñ imsâkı üzerine harîs degil. (Makâm-ı sâni) Fakîr lâkin taleb-i dünyâyâ harîs. Ganî lâkin mâluñ imsâkı üzerine harîs. Hafî degildir ki fakîr-i kâni' ganî-i mümsik harîsden efdaldır. Mâlinı hayrâta sarf iden ganî-i münfik fakîr-i harîsden efdaldır. Ammâ kısm-ı evvelün şikk-ı evvel olan [90^b] nahnü kasemnâ matbahından gelen erzâk-ı mukadderesine râzî olan fakîr-i sâbir ganî-i münfik üzerine tafdîl olunur velâkin bu tafdîl âhiretde ma'lûm olur ki (İnnemâ yüveffe's-sâbirüne ecrahum bi-gayri hisâb)⁶⁷⁵ buyurulmuşdur. İmdi bu makâmda makâlât-ı kesîre vardır cümlesinün zikri tatvîl-i makâleden olup ancak hulâsa olanları zikr olundu. Ve bu hulâsanun hulâsas

⁶⁷² "İslam ile hidâyet olunan ve yeterince nafakası bulunan ve buna kanaat eden kimseye müjdeler olsun!" İbn Hanbel, *el-Müsned*, 39/369 (No. 23944); Tirmizî, "Zühed", 35 (No. 2349).

⁶⁷³ "Allah'ım! Muhammed'in ailesine, ancak yetecek kadar rızık ihsan et." Müslim, "Zühed ve'r-rekâik", 18; Gazzâlî, *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn*, 4/199.

⁶⁷⁴ "Her kim Allah'tan kolaylıkla elde ettiği rızıktan dolayı razı olursa Allah da onun az da olsa yaptığı amellerden razı olur." Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 6/322 (No. 4265).

⁶⁷⁵ "Sabredenlere mükafatları elbette hesapsız olarak verilir." ez-Zümer 39/10.

kâffe-i mahlûkât için fakr gınâdan aslah ve efdal ve eşrefdir. İllâ iki mevzi'de ganî efdaldır. Ol iki mevzi'den biri Hazret-i Âyişe-i Sıddîka radiya'llâhu anhâ Vâlidemizde olan gibi ki mâluñ vücûdı ile ademi ind-i âliyyelerinde müsâvî lâkin vücûdı için bir haslet vardır ki fukarâ ve mesâkînüñ ed'îye-i hayriyyeleri ile istifâde-i ma'neviyye tahsîl buyururlar idi. Bir günde gelen mâl-ı kesîrenüñ cümlesini fukarâya tasadduk buyurmuşlar hâdimeleri kendülere hitâb itmiş ki bu mâluñ cümlesini tasadduk buyurduñuz ahşâma tenâvül idecek bir şey' yokdur ne ile iftâr buyurursuñuz dimesine cevâb olarak evvelce ihtâr itmiş ola iduñuz bir mikdâr şey' ahz ider idük [91^a] buyurup iftâriyyenüñ fıkdanı kendülerine kat'an bir keder virmemiş. İkinci mevzi' fakr mikdâr-ı zarûreye kifâyet idemeyecek derecede olup bu şahsuñ adem-i tahammülünden için küfre mü'eddî olur ise bu fakîruñ gınâsı fakrından efdal olur ki bu fakrdan hâsıl olacak mazarrat bu fakîruñ gınâsından olan mazarratdan daha ziyâde olur. Ve bu mazarratüñ ümmet-i merhûmesinden def'i için Resûl-i Ekrem Efendimiz Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd izn-i isti'âze buyurup (Allâhümme innî e'üzü bike mine'l-fakr)⁶⁷⁶ buyurmuşlardır ki mâ yü'eddî ile'l-küfr olan fakr dimekdir. Bu sûretde olan fakrdan gınâ efdal olur.

Beyâ[n]-ı Âdâbü'l-Fakîr ve Fakruhû

İmdi fakîr için dört edeb vardır. (Biri bâtinî) ve digeri zâhirî ve ol bir digeri muhâlata-i nâsda ve dördüncüsü ef'âlinindedir. İmdi fakîre bu âdâb-ı erba'aya ri'âyet itmek lâzımdır. Ammâ âdâb-ı bâtinî Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinin fakrdan kendini mübtelâ kıldığı şey'i kerîh görmemektir. Ya'nî bu ibtilâ Cenâb-ı Hak'dan olduğunu bilüp fi'l-i İlâhî'yi kerîh görmemektir. Âdâb-ı zâhirî te'affüf izhâr idüp şekvâ izhâr itmemektir. Belki fakrını setr itmelidir. Hattâ ba'zı ârifin fakrını setr itmek birr ve ihsânüñ hazînesidir buyurmuşlardır. Ve bu fakîruñ amelinüñ edebi ki muhâlata-i nâsda olan edeb idi. Bu edeb dahi ganîye gınâsından için tevâzu' itmemektir anuñ için sûfiye [91^b] hazarâtı meclislerinde ganî ile fakîri siyyân tutmuşlardır. Ve bunda dahi derece derece-i ednâ ağniyâ ile muhâlata ve mücâleselerine rağbet itmemektir. Zîrâ bu muhâlata ve mücâlese tama'uñ mebâdîsi olur. Ba'zı ârifin buyurmuşlar ki ağniyâ ile ihtilât urvet-i vüskâ olan i'timâd ala'llâhuñ inhilâline sebebdır. Ağniyânüñ ihsânına tama' hâsıl olup ismeti zâ'il olur. İhsânlarına i'timâd ile ameli gâ'ib olup Cenâb-ı Hakk'a olan i'timâdı zâyi' olur. Hattâ fakîr-i sâbir için ağniyânüñ atâsına tama' ve zâtına müdâheneden nâşî hakkı söylemeden sükût eylemek dahi lâıyk degildir. (Ammâ fakîruñ ef'âlinde ki e[d]eb) fakîr sebebi ile ibâdet-i Hâlık'da fütûr getürmeyerek küt-i yevmiyesinden bir mikdâr fazla olur ise gayri îsâr eylemek iledir ki fakîruñ bir dirhem i'tâsı ganînüñ yüz dirhem i'tâsından inda'llâh makbûldur. Ve bu îsâ[r] fi'lini icrâdan

⁶⁷⁶ "Allah'ım! Fakirlikten sana sığınırım." İbn Hanbel, *el-Müsned*, 8/143 (No. 7039).

soñra mâ yehtâcü ileyhi'l-insân olan şeylerden kadr-i hâcetinden ziyâde iddihâr itmemekdir. Böyle oldığı takdîrde iddihârûñ aksâmını bilüp kendüyi muzır olan iddihârdan men' itmek lâzım gelür. İmdi bu iddihârûñ üç derecesi vardır. (Derece-i ûlâ) yevm ü leylede idâresine kâfi olacak şey'i iddihâr itmek. Bu derece-i ûlâ derece-i sadîkîne mahsûsdur. (Derece-i sâniye) Kırk gün idâreye kâfi olanı iddihârdır. Eger [92^a] kırk gün üzerine ziyâde olur ise tûl-i emelde dâhil olur. Bu derece dahi muttekîn derecesidir. (Derece-i sâlise) bir seneye kifâyet edecek şey'i iddihârdır. Bu mertebe merâtibüñ gâyetidir, sâlihîn derecesidir. Bunı tecâvüz ider ise husûs-ı ibâd zümresinden hurûc ider. Tumâ'niyet-i kalbde za'fî olan sâlihîn bir sene için iddihâr ider. Husûs-ı ibâd kırk gün için iddihâr ider. Hâss-ı husûs-ı ibâd yevm ü leyle için iddihâr ider. Bu taksîm dahi Nebî-i âhirü'z-zamân sallâ'llâhu aleyhi ve sellem Efendimizüñ evzâc-ı mutahharât hakkında icrâ buyurdıkları taksîmdir ki evzâc-ı mutahharâtdan ba'zılarına bir seneye kâfi olacak akvât i'tâ buyururlar. Ve ba'zılarına kırk güne kifâyet idecek akvât i'tâ buyururlar. Ve ba'zılarına dahi yevm ü leylede idâreye kâfi akvât tahsîs buyururlar idi. Bu yevm ü leylede akvât i'tâ buyurdıkları dahi Hazret-i Âyişe-i Sıddîka radiya'llâhu anhâ Vâlidemiz ile Hazret-i Hafsa radiya'llâhu anhâ Vâlidemiz idi. İmdi bu âdâb-ı fakr ma'lûm oldukdan soñra ganî tarafından fakîre i'tâ olunan atıyyenüñ kabûlünde olan âdâblarûñ dahi bilinmesi elzemdir ki hatırda vâki' olmamak için sâlik-i râh-ı Hudâ kendini muhâfaza eyleye. **Bi-gayr-i su'âl fakîre bir atıyye geldiği vakitte kabûlünün edebi** bi-gayr-i su'âl bir fakîre bir şey' i'tâ olundığı vakitte ol fakîr için üç şey' mülâhaza itmek lâzımdır. Evvelkisi nefis-i mâl. İkinci i'tâ iden zâtuñ i'tâsından [92^b] garaz ne olduğu. Üçüncü atıyyeyi alan fakîr ol atıyyeyi almaklığından garaz ne olduğunu mülâhaza itmek âdâb-ı kabûldür. Ammâ nefis-i mâl şübühâtdan hâlî olarak helâl olmaklığıdır. Ammâ i'tâ idenüñ garazı eger tatbîb-i kulûb ve taleb-i muhabbetden için ise tâ'ife-i dervîşânüñ niyâz didikleri atıyye dahi bundan ibâretidir. Bu sûretde olan atıyye hediye olur. Yâhûd i'tâ idenüñ garaz sevâb kasdından için ise sadaka ve zekât olur. Bundan tâ'ife-i dervîşân istinkâf iderler. Yâhûd i'tâ idenüñ garaz hüsn-i hâlini zikr ile sevenler için ise riyâ ve sum'a olur. Bu riyâ sum'a dahi mücerred olur. Yâhûd bu riyâ sum'aya bakıyye-i ağız dahi memzûc olur. Herhâlde hüsn-i senâ ile meşgûl olmakdan için i'tâ olunmuş olur. Ammâ evvelki ya'nî alâ tarîkı'l-hediye olan bunun kabûlünde be'is yokdur. Zîrâ hediyeñ kabûli sünnet-i Resûlullâh'dır. Lâkin bu hediye de şart olan hediyeñ tahtında bir minnet olmamak lâzımdır. Eger tahtında minnet olur ise evlâ olan bu hediyeñ adem-i kabûlidir. Ve eger bilür ise ki bu hediyeñ kesretinde bir minnet râyihası var. Ba'zını kabûl ve ba'zı âharını red itmelidir. Zîrâ Resûl-i Ekrem sallâ'llâhu aleyhi ve sellem Hazretlerine bir taraftan (yağ)

ve (keş) ki ayrandan i‘mâl olunur ve bir de (koç) hediye olarak gelmiş idi. Yağ ile keşi [93^a] kabûl buyurup koçı Ashâb-ı Kirâm'dan bir zâta virilmesi ile emr buyurdılar. Bu takdîrce ilerüsünde azamet-i hâl müşâhede olunan hediyeün adem-i kabûli dahi sünnet-i seniyyeden olur. Hattâ Feth-i Mûsulî'ye bir kîseye mevzû'an elli dirhem surre hediye gelmiş, buyurmuşlar ki Atâ bin Yesâr Nebî-i âhirü'z-zamân salla'llâhu aleyhi ve sellemden baña hadîs rivâyet eyledi ki Efendimiz salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri (men etâhu rızkun min gayri mes'eletin feraddehu fe-innemâ yeruddûhu ala'llâh)⁶⁷⁷ buyurmuşlar deyüp kîsenüñ ağzını açup içinden bir dirhemini ahz iderek bâkîsini red eylemişler ve buyurmuşlar bir âdem ki benim oturduğım meclise oturup ve nâsdan bu misillü hediyeleri kabûl ider ise ol âdem içün yevm-i kıyâmette ni'am-i İlâhiyye'den nasîb yoktur. Feth-i Mûsulî'nüñ bu kavlinden müstebân olan âlim vâ'iz hediyeün adem-i kabûlünde şiddet üzre olmaktadır. Velâkin Hasan Basrî Hazretleri kendi ashâbından olan hediyeeyi bilâ-tereddüd kabûl buyurmuşlar. Bu sûretde mu'tî olanuñ hâline nisbet ile kabûl ve adem ü kabûl tasavvur olunur dimekdir.

Ammâ Sâni ki Mu'tînüñ İ'tâsını Sevâb Kasdından İçün Olarak Sadaka ve Zekât Olan İ'tâ

Burada ahz sıfât-ı nefesine nazar itmek vâcibdir ki bu zekâtuñ kabûlüne müstehak mıdır. Bu istihkâkdan murâd dahi istihkâk-ı şer'iyyedir. Zekât virilecek zâta zekâtuñ virilmesinüñ [93^b] cevâz ve adem-i cevâzı kütüb-i fıkhiyyede mufassalan beyân olunmuşdur. Eger adem-i istihkâkı derkâr yâhûd kendinde iştibâh hâsıl olur ise keff-i yed itmek lâzımdır. Ve eger atâ olan şey' sadaka olup ve i'tâ iden dahi i'tâ itdiği zâta hüsn-i zannı olduğundan içün i'tâ ideceği şübheden ârî olur ise bu sûretde ahz kendi bâtınına nazar itmek vâcibdir. Eger bu ahz bâtınına bir ma'siyet ile iştigâli var ise bilür ki mu'tî olan sevâb ve takarrub ila'llâh kasdı içün sadakaya mahal olduğundan i'tâ itmiştir sırrında ma'siyete mübtelâ olduğunu bilse sadaka virmez idi. Ahz üzerine bu sadakayı kabûl harâmdır. Yâhûd i'tâ iden âlim zannı ile i'tâ eyledi hâlbuki cahil imiş. Yâhûd ashâb-ı butûndan ehl-i hâl bildi, anuñ içün i'tâ eyledi, hâlbuki yalnız hey'et-i ashâb butûn hey'eti imiş idi. Bu ahz sırrında kendinüñ ne merkezde olduğunu pek ra'nâ bilür. Mu'tînüñ zannınuñ hilâfında ise bu ahz-ı sadaka harâmdır.

⁶⁷⁷ "İstemedden kendisine bir rızık geldiği halde onu reddeden, Allah'a karşı reddetmiş gibi olur." Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb fî mu'âmeleti'l-mahbûb ve vasfî tarîkı'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, thk. Âsım İbrâhîm el-Keyyâlî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 2/334; Gazzâlî, *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn*, 4/207.

Ammâ Sâlise ki Mu'tînüñ İ'tâdan Garazı Riyâ ve Sum'a ve Hüsni Sît İle Şöhret İdi

Bunda lâyük olan kasd-i fâsidîni kendi üzerine red idüp atıyyesini kabûl eyle[me]mekdir.

Ammâ Fakîruñ Ol Atıyyeyi Almaklıktan Garazı Ne Oldığını Mütâla'ası

Sâlike asl mühim ve mahall-i rikkat olan mahal dahi burasıdır. Öyle ise [94^a] emri i dervîş hakikatde dervîş olmağa niyyetüñ var ise cân kulağı ile diñle. İmdi bu i'tâ olan atıyyeyi ahz iden fakîre lâyük ve lâzım olan kendi hâline nazar itmekdir ki ol atıyyenüñ kabûlüne ihtiyâc-ı hakîkî ile muhtâc mıdır yohsa ol atıyyeden müstağnî midir. Muhtâc olduğu takdîrde ol atıyye şübheden ve sâ'ir muharremât-ı âfâtdan sâlim ise kabûl idüp ahz itmesi efdaldır. Zîrâ Efendimiz salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri "Si'a mâlından i'tâ iden mu'tînüñ ecr ü sevâbı ihtiyâcından için ol atıyyeyi kabûl ve ahz idenüñ ecr ü sevâbından a'zam olmadı."⁶⁷⁸ buyurmuşlar. Ya'nî ol atıyyenüñ ahz ile ibâdet-i Hâlık'a kuvvet tahsîl eylemek için levâzımât-ı zarûriyyesine sarf etmek üzere ahz eylemek üzerine tertîb iden sevâb ol atıyyeyi i'tâsından için ihsân olunan sevâbdan ziyâdedir. Ve bir hadîs-i âharda dahi Efendimiz buyurmuşlardır ki (Men etâhu şey'ün min hâze'l-mâli min gayri mes'eletin vele'stişrâfin fe-innemâ hüve rızkun sâkahu'llâhu ileyh)⁶⁷⁹ ba'zı rivâyetde sâkahu'llâh makâmında (fe-lâ yerüddehü)⁶⁸⁰ vâki' olmuştur. Ba'zı ârifin buyurmuşlar ki bir şahs bir şey' i'tâ olunarak red eylese ol şahs Hak Sübhânehü ve Te'âlâ Hazretlerinden her ne hâcet istese revâ olmaz. Ba'zı ârifin dahi buyurmuşlar ki hâcet-i şedîd muhtâc olan şahsa bir şey' i'tâ olundığı hâlde [94^b] red idüp kabûl itmez ise ol şahs hakkında tama'a ibtilâsından yâhûd şübhide dâhil olmasından yâhûd bunların gayri bir şey' ile mübtelâ olmasından havf olunur.

Ammâ Ol Atıyyenüñ Ahzından Müstağnî Olan Şahs

Ki hâcet-i insâniyyesini idârede gayra ihtiyâcı olmayan âdemdir. İmdi bu sâlik kadr-i hâcesinden fazla olarak kendine bir şey' i'tâ oluna. Bu sâliküñ hâline nazar olunur bu sâlik yâ kendi nefsi ile meşgûldür. Yâhûd tab'ında merkûz olan rıfk ve sehâsından için fukarâya ittifâk ve sâ'ir umûrlarına tekeffül ile meşgûldür. Eger yalnız nefsi ile meşgûl ise kadr-i hâcesinden ziyâde olan asıyyeyi ahz u imsâkınıñ tarîk-ı âhireti tâlib olduğu hâlde hiçbir vechi yokdur mahz-ı ittibâ'-ı hevâdır. Ve eger kendi nefsi ile meşgûl olmayup fukâranüñ ittifâk ile ve sâ'ir levâzımâtlarınıñ tekeffülü ile meşgûl ise bunun dahi iki makâmı vardır. Makâm-ı evvel, âşikâre olarakdan i'tâ iden

⁶⁷⁸ Gazzâlî, *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn*, 4/208.

⁶⁷⁹ "Her kime istemededen ve ummadan bir şey verilirse, o Allah'ın kendisine gönderdiği bir rızıktır." Gazzâlî, *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn*, 4/208.

⁶⁸⁰ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 39/446 (No. 24009).

şahsdan ahz u kabûl ider sırran dahi mu'tî olan âdem reddinden melûl ve mahzûn olmasun için beyâbâna atup Hudâ-yı Mûte'âl kime nasîb itmiş ise bulup isti'mâl eylesün deyüp kendinde tevfiğ itmez. Yâhûd âşikâre olarak ol mu'tî olan zâtdan [95^a] ahz ider sırran dahi müstahikkîn olan fukarâya tefrîk u taksîm ider. İmdi bu makâm-ı ri-yâzât-ı şâkka ile nefsine galebe idüp nefsinden emîn olan sadîkının hâlidir. Makâm-ı sâni, mu'tî i'tâ eylediği vakt kabûl itmeyüp terk iderek kendinden ziyâde muhtâc olanlara sarf olunsun için. Yâhûd kabûl idüp ahz ider kendinden ziyâde muhtâc olan fukarâya îsâl ider gönderir. Bunları gerek âşikâre eylesün ve gerek sırran eylesün müsâvîdir. Lâkin sırran eylemekde fazîlet ziyâdedir ki hadîs-i meşhûrda Efendimiz salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri (seb'atün yüzillühümü'llâhu fî zıllihi, yevme lâ zille illâ zıllühû, recülün tesaddeka bi-sadakatin fe-lem ta'lem şimâlühû bimâ a'tet bi-yemînüh)⁶⁸¹ ve hadîs-i âharda (sadakâtü's-sırrı tütffü'ü gazabe'r-Rabb)⁶⁸² buyurmuşlardır. Ve Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri Kur'ân-ı Azîm'de (Ve in tuhfühâ ve tü'tühâ el-fukarâ' fe-hüve hayrun leküm)⁶⁸³ buyurmuşdur. Bu ihfânuñ fâ'idesi dahi ri-yâ ve sum'adan halâs içündür. İmdi sâlike bu kadar hâce olan mâl sühûlet ile gelmesinde dahi gaflet üzere olmayup basîret üzere olmak lâzımdır ki gelen mâl ni'meti midir yohsa ibtilâ mıdır. Zîrâ Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri (İnnâ ce'alnâ mâ ale'l-arzı zîneten lehâ lineblüvehüm eyyühüm ahsenü amelâ)⁶⁸⁴ buyurmuşdur. [95^b] Kadr-i hâcetden ziyâde havf olduğundan için Efendimiz salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri (lâ hakka li-ibni âdeme illâ fî selâsin, ta'âmun yükîmü sulbehû ve sevbun yüvârî avretehû ve beytün yeskûnühû femâ zâde fe-hüve hisâb)⁶⁸⁵ buyurmuşlardır. Ya'nî İbn Âdem için revâ ya'nî lâıyk degildir illâ üç şey' lâıykdır. İbâdet-i Hâlık için salbin ikâme idecek kadar ta'âm, şer'an setri vâcib olan mahallini setr idecek kadar elbise, gice beytütet idecek kadar mesken. Bunların üzerine ziyâde olanlar için hesâb vardır demek olur. Bu takdîrce bu üç sınıf şeyden kadr-i hâce ahz itmekde metâb olursun. Lâkin kadr-i hâcetden ziyâde ahz ider isen bu ziyâde ile Cenâb-ı Hakk'a isyândan kendini muhâfaza ider iseñ bu ziyâde ni'metdir. Velâkin bunun için hesâb vardır. Ve eger isyândan muhâfaza idemez iseñ hakkında nikmet ve âhiretde ikâb vardır. Zîrâ nakz-ı azm için nefse ruhsat gösterilür ise ol anda nakz-ı ahd iderek âdet-i sâbıkasına avdet idüp

⁶⁸¹ "Yedi sınıf insan vardır ki, Allah Teâlâ onları hiçbir gölgenin bulunmadığı (Kıyamet) gününde Arş'ın gölgesinde gölgelendirir. Sağ elinin verdiği sol elinin bilemeyeceği kadar gizli sadaka veren kimse." Benzer rivayet için bkz. İbn Huzeyme, *es-Sahih*, 1/217 (No. 358); İbn Hanbel, *el-Müsned*, 15/414 (No. 9665); Buhârî, "Ezân", 36 (No. 660).

⁶⁸² "Gizli verilen sadaka, Rabbin gazabını söndürür." Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1/289 (No. 943).

⁶⁸³ "Fakat onları gizleyerek fakirlere vererseniz bu, sizin için daha hayırlıdır." el-Bakara 2/271.

⁶⁸⁴ "İnsanların hangisinin daha güzel amel yaptığını deneyelim diye şüphesiz biz yeryüzündeki şeyleri ona bir zinet yaptık." el-Kehf 18/7.

⁶⁸⁵ "Ademoğlunun ancak üç şeyde hakkı vardır: Belinin doğrultacak kadar yemekte, avret yerini örtecek kadar elbisede ve oturacak evde. Fazlasının ise hesabı vardır." Gazzâlî, *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn*, 4/209; Anlamı etkilemeyen bazı lafız farklılıklarıyla bk. Tirmizî, "Züh'd", 30 (No. 2341).

emmârelik sıfatın meydânına çıkarır. Ve bu def'a bunu kahr itmek emr-i müşkildir. Sâlike asl mahall-i dikkat nefsinı emmârelikden halâs eyledikden soñra avdetine mecâl göstermeyüp kadr-i hâceden ziyâde red itmek ile vera' ve takvâda sa'y-ı belîğ eylemekdir. Ve eger bu kad[r]-i hâceden [96^a] ziyâdeyi muhtâcîne sarf itmege muktedir olabilür ise bu dahi makbûl ve mergûb olan zühdüñ gâyetidir. Ve ammâ senüñ hâluñ ey sâlik seni ve bezl-i mevcûdda kemâlde olup hukûk-ı fukarâya tekeffül ve cemâ'at-i sulehâya ta'ahhüd ise kadr-i hâcetden ziyâde ahz eylemek içün havf eyleme. Zîrâ senüñ hâcetüñ üzerine ziyâde add olunan şey' fukarânuñ hâcetine kifâyet itmez. Hemân bu ziyâde ile fukarâya sarf itmege mübâderet eyle. Lâkin (?) olsun imsâkından hazer eylemek lâzımdır ki fitne-i nefse dûçâr olmayasın. Ammâ bu hâlet-i makbûleyi sûret-i Hak'dan göstererek bâtınında mâlda, tena'umda, mat'amda, meşrebede, meskende tevessü'a vesîle ittihâz iderek cemâ'at-i fukarâ hizmetine tasaddî iden sâliküñ ayn-i helâkda olduklarında hiç şübhe yokdur. Ve ammâ bu hizmet-i fukarâya tasaddî idenlerden garaz-ı fukarâya sühûlet ve kendüsi bu hizmet ile müsâb olmak içün olur ise bu sâlik içün i'timâdı ancak Cenâ[b]-ı Allâh'a olup selâtın veyâhûd sâ'ir ağniyâdan kat'î olarak ümîd itmeyüp inkirâz itmek vardır. Eger Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri helâl mâldan merzûk ider ise deynini kazâ ider ve eger kable'l-kazâ vefât ider ise Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri elbetde ol şahsıñ deynini kazâ itdirir. Lâkin bu şahs [96^b] içün dahi istikrâz eylediği mahalle hâlini keşf idüp bu karzuñ edâsı ancak Cenâb-ı Hakk'a i'timâd ile oldığını beyân eylemek lâzımdır ki hîle ve hud'adan muhâfaza oluna. Böyle olan zâta istihyâ ıtlâk olunur. Hattâ ashâb-ı tahkîkden ba'zıları vefâtına karîb mâlını tavâ'if-i selâseden birine i'tâ olunmasını vasiyyet eyleyüp benim mâlımı ba'de'l-vefât evkıyâ ve eshiyâ ve ağniyâya taksîm ile yîñüz deyü beyân-ı vasiyyet eylemiş. Bunlaruñ kimler olduğunu su'âl eylemişler. evkıya ehl-i tevekkül, eshiyâ Hakk'a hüsn-i zann idenler, ağniyâ halkdan ümîdini kat' ile ancak Cenâb-ı Hakk'a umûrını teslîm idenlerdir cevâbını vermiş. İmdi ey sâlik-i râ[h]-ı Hudâ mâlda ve mâlı i'tâ idende ve mâlı ahz iden fakîrde beyân olunan şerâ'iti bildikden soñra bilmiş lâyıık ve belki derece-i vücûba lâyıık olan şey'üñ bir dahi ahz eyledigüñ atıyyeyi ancak Cenâb-ı Hak'dan bilüp zâhirde mu'tî olan şahs Cenâb-ı Hakk'ıñ saña ihsân eylediği şey'i yetiştirmekde bir vâsıta olup ve ol vâsıta olan şahs dahi ol atıyyeyi saña îsâl eylemekde muztar olduğunu muhkem bilmekdir ki bu âdem saña i'tâyı eylediği atıyyede cemî' devâ'îsi ile ve irâdesi ile ve i'tikâdı ile Cenâb-ı Hak'dan olan emr ve irâde-i İlâhiyye ile muztardır. Bu atıyyeyi saña îsâl eylememeye muktedir degildir. [97^a] Böyle olduğu hâlde baña filân mahalden atıyye gelecek idi filân mâni' oldı tefekkürini hâtırdan bi'l-küllıyye ihrâc eylemek sâlike elzem-i levâzımâtıdır.

Min Gayr-i Zarûret Su'âlûn Hürmeti ve Su'âle Muhtâc Olan Fakîruñ Âdâbı

Ma'lûm olunsun ki su'âlden men' için çok eser sâdır olmuştur. Ve kezâlik ruhsatı için dahi sâdır olmuştur. Efendimiz salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri (li's-sâ'ili hakkun ve in câ'e alâ feres)⁶⁸⁶ buyurmuşlardır ve hadîs-i âharda (Ruddü's-sâ'ile ve lev bi-zılfin muhrak)⁶⁸⁷ buyurmuşlardır. Bu kavî-i şerîflerden ruhsat müstefâd olur. Lâkin sâlik-i râh-ı Hudâ olan ruhsatdan ictinâb elzem idüğünü ferâmûş olunmasun. İmdi bu hafânûn keşfi için bir mikdâr tafsîle muhtâc olundu. Ma'lûm olsun ki su'âl fi'l-asl harâmdır. Derece-i sâniyede zarûrât-ı insâniyye yâhûd zarûrât-ı hakîkiye karîb olan mühimmât-ı insâniyye için mubâh kılınmıştır ki ruhsat kabîlindendir. Eger bu zarûretten iftirâk mümkün ise su'âl harâmdır. İmdi bu su'âlde asl olan harâmdan dinildiği sûfiye kec gelür. Lâkin hakîkatin bilür ise sûfi dahi hürmetini tasdik ider. Şöyle ki bu su'âl umûr-ı muharremeden üç şey'e sebep olur ve bu üç şey'e sebep olmakdan dahi aslâ münfek olmaz. Evvelki Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinin ni'am-ı İlâhiyyesi'nde kusûr vâki' olması ifâde olarak [97^b] Cenâb-ı Hakk'a zulmi isnâda netîce virir. İkinci emr sâ'il kendinûn misli olan şahs-ı ganîye züll ü meskenetin izhâr ile mes'ûle nisbet ile zelîl olmasını muktezîdir ki insân inda'llâh ol mes'ûl olan bir dirhemden eşrefdir. Hâlbuki mü'min mevlâsından gayra nefsinin zelîl eylemek lâyük degildir. Üçüncü sâ'il mes'ûli izâ' itmeden münfek olmaz. Bu sûretde mes'ûl tayyib-i nefis ile sâ'ile i'tâ itmez belki sâ'ilden hayâ eylediginden veyâhûd riyâdan için i'tâ ider ve eger men' eylese müte'annide dahi müte'ezzî olur ki kendini buhl sûretinde görür bununla müte'ezzî olur. Bezl ve infâkda mâlına noksân târî olur. Men' itmesinde câh u mansıbına buhl sıfatın ile noksân târî olur. Bu sûretde i'tâ ve adem-i i'tâsında cümle müte'ezzî olur. Mü'mine ezâ harâmdır. İmdi sâ'il bu ezâyâ sebep olarak bu harâm olan ezâyı bir cüz'î menfa'ati için bi-gayr-i zarûret irtikâb itmiş olur. İmdi bu mahzûrât-ı selâseyi fehm eyledün ise Resûl-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretlerinin hadîs-i şerîflerinin me'âlini dahi fehm idersin ki Efendimiz salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri (Mes'eletü'n-nâsi mine'l-fevâhişi mâ ehalle mine'l-fevâhişi gayrihâ)⁶⁸⁸ buyurmuşlardır ki su'âli fâhişe ile tesmiye buyurmuşlar. İmdi hafî degildir ki fâhişenûn [98^a] mubâh olmaklığı ancak zarûret içündür. Ekl-i meyyite ile şûrb-i hamr muztarîn için mubâh kılındığı gibi bu fâhişe lafzı dahi tahrîmde sarîhdir. Ba'zı Ashâb-ı Kirâm şeref-i îmân ile müşerref olmak için huzûr-ı Hazret-i Risâlet aleyhi efdâli's-salât ve ekmeli't-tahiyye dâhil olduklarında ibtidâ arz-ı selâm olındığı hâlde selâm üzere

⁶⁸⁶ "At üzerinde de gelse, isteyen için hak vardır." İbn Hanbel, *el-Müsned*, 3/254 (No. 1730); İbn Huzeyme, *es-Sahih*, 2/1182 (No. 2468).

⁶⁸⁷ "Kızartılmış bir paça da olsa, isteyene verin." İbn Hanbel, *el-Müsned*, 27/208 (No. 16648).

⁶⁸⁸ "İnsanlardan dilenmek fahiş günahlardandır. Fahiş günahlarda, bundan başkası helal olmuş değildir." Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/26; Gazzâlî, *İhyâ'ü ulûmî'd-dîn*, 4/210.

mübaya‘alarında sem‘ ve tâ‘ati şart buyurarak (lâ tes‘elûne'n-nâse şey'â)⁶⁸⁹ kavillerini dahi şart buyurdıkları mesrûr. İmdi bi-gayr-i zarûret su'âl harâm ve ma'a zarûret mubâh olduğın bildiğün hâlde muhtâc ile olduğı şeyde ıztırâr ve adem-i ıztırâr ne olduğını dahi bilmek emr-i mühimdir. **Ma'lûm olsun ki** insân bir şey'e olan ihtiyâcında yâ muztar olur veyâhûd ihtiyâc-ı mühimme ile muhtâc olur veyâhûd ihtiyâc-ı hafife ile muhtâc olur veyâhûd ol şeyden müstağnî olur. İmdi bu ihtiyâcda duran sûret hâsıl oldu. Ammâ muztar aç olan âdem nefsi üzerine mevt havfından yâhûd bir maraz istîlâsı havfından içün olan su'âldir. Bu su'âl dahi istediğı şey'ün mubâh olması ve i'tâ idüp virecek zâtuñ tayyib-i nefis ile olması ve sâ'ilün kesbden hakîkaten âciz olması şartları ile meşrûtdur. Eger mesâ'il-i kesb üzerine kâdir ise [98^b] battâlinde olup derece-i ıztırârdan hurûc iderek su'âl kendüye harâm olur. Meger ki evkâtınun küllîsine tahsîl-i ilm istiğrâk itmiş ola. Bu zât dahi ilm-i hâtırdan behresi olup bir mektûb yazmağa muktedir olur ise bunun hakkında dahi su'âl mubâh olmaz ki derece-i ıztırârdan sâkıtdır. (Ammâ müstağnî) bu şol bir sâ'ildir ki su'âl eylediğı şey'ün misli kendinde bulunur. Bunun su'âli kat'iiyen harâmdır. İmdi muztar ile müstağnî bunların emri vâzıhdır. Ammâ hâcet-i mühimme ile muhtâc olan sâ'il devâyâ muhtâc olan marîz gibi ki ol muhtâc olduğı devâyı isti'mâl eylememiş olsa pek havf olunmaz. Lâkin isti[']dâdı havfından hâlî degildir. Ve eyyâm-ı şitâda gömlegi olmayan âdem gibi her ne kadar hadd-i zarûrete müntehî olmaz ise de şiddet-i berdden müte'ezzî olur ve kezâlik meşy-i ikdâma bir mikdâr meşakkat ile kâdir olan şahsın hayvân içün kirâ istemesi gibi. İmdi bu misillüler hakkında su'âl mubâha meyl ider. Zîrâ bunların su'âl eylediğı şey' muhakkak olarak mâ yehtâcü ileyhdir. Lâkin bunda sabr ola. Bu âdemlerin su'âlinde evlâ olanı terk vardır, harâm degildir, mekrûh dahi degildir. Ancak terk-i evlâ itmiş olur. Eger bu su'âlinde sâdık ise ve eger kâzib ise kazıyye aks olup hürmete tebeddül olur. [99^a] Ammâ hâcet-i hakîka esvâbında bir mikdâr eskilik olduğundan çarşuya çıkmak içün nâsdan hayâ iderek ol esvâbuñ üzerine giyecek cübbe su'âl eylemesi. İlet-i cû'dan kendini halâs iderek nân-ı azîzi olan zâtuñ ol nân-ı azîze idâm ya'nî katmak olacak şey'i istemesi. Yola giden bir zâtuñ merkeb ücretine kudreti var iken bârgîr ücreti su'âl itmesi gibi bu hâcet-i hakîkata muhtâc olan zât bu hâcet-i hakîkatün gayrini izhâr ile hâlini telbîs ider ise bu su'âl harâmdır. Hâlini telbîs eylemeyüp hilâf-ı mâ fi'l-bâtın su'âl itmiyor lâkin mahzûrât-ı selâse bulunur ise (şekvâ) ve (izlâl-i nefis) ve (îzâ-yı mes'ûl) eger bu umûr-ı selâsedden biri olur ise yine harâmdır. Bu umûr-ı selâse olmaz ise bu su'âl mubâhdır. Lâkin ma'a'l-kerâhe.

⁶⁸⁹ "İnsanlardan bir şey istemeyin." Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 18/39 (No. 67).

İmdi Bu Umûr-ı Selâseden Su'âli Halâs İtmek Tarîkı

Şekvâyı ref' itmek tarîkı nâsdan su'âl itmeyerek halkdan istiğnâsını ve Cenâb-ı Hakk'ın kendüsini olan in'âmı üzerine şükrini izhâr ider. Ammâ bunun ile berâber benim mâlik olduğım şeyde ben nâsdan müstağniyim velâkin ru'ûnet-i nefis hâcetimden fazla olarak filân şey'i dahi ârzû ideyorum [99^b] demek ile şekvâdan halâs olur. İzâl-i nefsdan halâsuñ tarîkı pederinden yâhûd sâ'ir akrabâsından su'âl itmek ile hâsıl olur. İzâ-i mes'ûlden halâsıñ tarîkı mes'ûli bi-aynihî bir şahsa yakîn itmemek ile olur. Lâkin bura bir hâtıra gelür ki sâ'il bilür ki mes'ûlün i'tâ eylediği atıyyesine bâ'is yâ ol mes'ûl sâ'ilden hayâ ider veyâhûd indinde hâzır olan ehıbbâsından hayâ ider. Egerçi bu hayâ olmasa idi eylediği ol mes'ûl olan şahs ol sâ'il olan bî-çâre su'âl eylediği atıyyeyi i'tâ itmez idi. Bu takdîrce bu sâ'ilün o atıyyeyi bu mahzûra olan ilmi ile berâber ahz itmesi helâl mi olur. Yâhûd şübhe mi olur. Helâl ise sâlik-i râh-ı Hudâ olan dervîşe su'âlün zararı yokdur. Ve eger şübhe ise sâlike elzem olan şübheyi terk itmekdir. Ma'lûm olsun ki sâlik olan şahs hakkında bu atıyyeyi ahz ayn-i harâmdır. Bunda hiç ihtilâf yokdur. Zîrâ bu ahzuñ hükmi darb-ı cüdâ iderek [100^a] yâhûd müsâdere tarîkı ile gayruñ mâlinı ahz itmenün hükmi gibidir. Zîrâ bir âdemiñ zâhir-i bedenini savt ile darb itmek ile bâtın-ı kalbini hayâ ve ezâ savtıyla ve melâmeti havfıyla darb itmek beyninde kat'an fark yokdur. Hâlbuki inde'l-ukalâ darb-ı zâhirden eştetdir. Böyle olduğu hâlde bu su'âl-i zâhirede rızâsı ile virdi demek câ'iz degildir. Zîrâ serâ'ire ancak Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd âlimdir. Abd içündür serâ'irde ilm yokdur. Bu zâhirde hükm fasl-ı husûmâtuñ kazâsından içündür. Zîrâ hasmınuñ kazâsını bâtınadır mümkün degildir. Anuñçün lisân ile kavı-i zâhir ile hükm muhtâc olunur. Hâlbuki lisân kalbün tercümânıdır çok kerre kizbi tekellüm ider. Lâkin serâ'ire adem-i vukûf lisânun haberi üzerine hükm-i zâhirîyi iktizâ itdirir. İmdi bu su'âl mâddesi Cenâb-ı Allâh ile abdün beynindedir. Bunda hâkim ahkamu'l-hâkimîn olan Cenâb-ı Allâh'dır. Öyle ise burada nazar ancak kalbedir. Eger kalbün saña fetvâ virir ise sen dahi fetvâ virir. Zîrâ müftî-i zâhirî âlem-i şehâdetde sultân ve kâdînuñ hükm itmelerini i'lâm idüp bildiricidir. Kezâlik müftî-i kulûb ki ulemâ-i âhiretdir. Sultân-ı âhiretün satvetinden necât onlarun fetvâsı iledir. Nitekim sultân-ı [100^b] dünyânun satvetinden necât müftî-i fakîhuñ fetvâsı ile olduğu gibi. Ammâ sâ'il mes'ûlden ahz eylediği atıyyeyi mes'ûlün ikrâhı ile ahz ider ise bu sâ'il mes'ûlden ahz eylediği atıyyeye beynehû ve beyna'llâhda mâlik olamaz. Bu atıyyeyi sâhibine red itmek üzerine lâzımdır. Eğer reddinden hayâ ider ise ol atıyyenün kıymetine müsâvî bir hediye takdîmi kendüsine lâzımdır. Eger bu hediye kabûl itmez ise ba'de'l-vefât veresesine edâ itmesi lâzımdır. Ve eger yedinde helâk olur ise üzerine zamân lâzım gelür. Beynehû ve beyna'llâh ol atıyyenün tasarrufunda ve ol mes'ûl olan şahsda hâsıl

olan ezâdan için âsîdir. Hâl böyle olunca sâlik-i râh-ı Hudâ için su'âle hiçbir medhal kalmaz. Zîrâ kalb üzerine ittîlâ' ve emr-i bâtına vukûf emr-i gayrdır. Çok kerre sâ'il mes'ûli râzî zan ider. Hâlbuki bâtında bu mes'ûl râzî degildir. Bu illetden için kendülerine ittîbâ' eyledik deyü isimleri yâd olundukda kuddise sırruhu'l-azîz diyerek boyun kesdigimiz zevât-ı kirâm su'âli külliyyen terk buyurmuşlardır. Lâkin Bişr-i Hâfî hiçbir kimseden su'âl itmez ve hiç kimsenün atıyyesini kabûl buyurmazlar idi. İllâ Seriyî Sakatî'nün atıyyesini kabûl idüp ve kendinden dahi su'âl iderler idi. [101^a] Ve bunun sırrından su'âl olunsa cevâb buyururlar idi ki ben bilürim ki yedinde olan mâluñ hurûcî ile Seriyî Sakatî ferahlanur ben anuñ muhabbet eyledigi şeyde aña mu'âvenet eylerim. Erbâb-ı kulûbdan basîretine i'timâdı olan ba'zı zevât ba'zı âhardan atıyye kabûl iderler ve ba'zı âhardan kabûl buyurmazlar idi. Ve ba'zıları dahi asdikâsınuñ gayrinden almazlar idi. Ve ba'zıları dahi i'tâ olunan şey'ün ba'zını kabûl ve ba'zı âharını red iderler idi. Lâkin bu i'tâ kulûbda câh talebinden veyâhûd riyâ ve sum'adan için olur ise bunu kat'an kabûl eylemezler idi. Ve'l-hâsıl bu su'âl re'sen men' olunur illâ iki mevzi'de men' olunmaz. Biri hâlet-i ıztırâr ve diğeri asdikâ ve ihvânından su'âl. Hâlet-i ıztırâr[r]da olan muztarîni Cenâb-ı Hak umûr-ı muharremede istisnâ' eylediginden için asdikâ-yı ihvânından tayyib-i nefsi ile olup mahzûr-ı selâseden hâlî olduğundan içündür. İmdi su'âlün ibâhasınuñ haddi dahi sâ'il olan şahs mes'ûlde sâ'ilün hâline muttali' olduğu hâlde bilâ-su'âl i'tâ eylemek sıfatıñ mevcûd olduğunu bilür ise su'âl helâldir. Ve illâ bu sıfat üzerine olmadığı indinde muhakkak ise mes'ûlün derecesine göre mekrûh olur [101^b] yâhûd harâm olur. Bu sırdan için Efendimiz salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri (Etyebe mâ ekele'r-recülü min kesbi yedih)⁶⁹⁰ buyurmuşlardır. Zîrâ rızâ ve adem-i rızâ umûr-ı kalbiyyeden olduğundan ittîlâ' emr-i müşkildir. Öyle ise sâlik-i râh-ı Hudâ sülûkünde terakkî murâd ider ise su'âlden ihtirâzı kendüye farz makâmında bilüp kesb-i yedi ile ta'ayyüş tarafını iltizâm itmekdir. Fe-n'es'elu'llâhi Te'âlâ en yekta'a tam'unâ an gayrihî ve en yağniyâ bi-helâli an harâmihî bi-mennihî ve sa'ati cûdihî. İmdi su'âlün hürmetine sebep ganînüñ mikdârı ile sâ'ilün ahvâline dâ'ir ba'zı kelimât dahi var ise yukarudan berü olan tafsîlâtıñ meydânında ekserîsini zımnen mezkûr olduğundan tekrâr zikri mütâla'a iden ihvânıñ zihnine fûtûr îrâs idecegi mütâla'a olunarak terk olundu. Ancak bu kanâ'at ile fakr ehadühümâ âhara muhtâc olduğu gibi fakruñ dahi sabra ihtiyâcı olduğundan müstakillen âdâb-ı ma'neviyyeden ad olunmasına mebnî sabruñ üzerine devrân iden ba'zı kelimât beyânı münâsib görüldi.

⁶⁹⁰ "İnsanın yediği şeylerin en güzeli, kendi kazancından olandır." İbn Hanbel, *el-Müsned*, 40/34 (No. 24032).

Es-Sabr

Âdâb-ı ma'neviyyeden biri dahi sabrdır. Bu sabr lugat-i Arab'da habs ma'nâsına olarak bir lafz-ı âmdır. İhtilâf-ı vakâyi' hasebiyle [102^a] muhtelif olup birkaç ism ile tesmiye olunur. Lâkin muhakkıkîn-i kirâm hazarâtı bu sabrı iki nev'e taksîm idüp birine "bedenî" ve digesine "nefsî" tesmiye eylemişlerdir. Bedenî olan insân bedeni ile tahammül iderek meşakkatinde sâbit olduğu a'mâl-i şâkka gibi. Bu tahammül dahi yâ bi'l-fi'li olur meselâ hamâluñ iki yüz kıyye bâr-ı sakîle tahammülü gibi. Yâhûd ibâdât ile olur. Ahşâmdan sabâha varınca salât-ı leyl ile iştigâl gibi. Berren olduğu mahalden Mekke-i Mükerrreme'ye kadar edâ-yı hacc için meşy-i ikdâmla gitmek gibi. Yâhûd ihtimâli ile olur. İhtimâl dinilen şey' (inde'l-âlâm ve'l-mûziyât nefsinin habs eylemekden ibâretidir). Bu ihtimâl gayrden te'sîrin bir elemde olur. Meselâ bir âdemüñ darb-ı şedîdden yâhûd bir marâzuñ te'sîrinde olan şiddet üzerine bedeni ile tahammül eylemek gibi. Eger bunlar dahi şer'-i şerîfe muvâfık olur ise memdûh, şer'-i şerîfe muvâfık olmaz ise mezmûmdur. Meselâ kumârda mağlûb olan tarafa tamğa olmak, âteşte karardılmış timûr ile vücûdına yapışdırma gibi ki âhiretde olunacak azâbuñ bir numûnesidir. Buñta tahammül sabırdan hâric olarak numûne-i azâbdır. (fa'tebirû yâ ûli'l-ebsâr)⁶⁹¹ nev'-i sâni nefsidir ki mukteziyât-ı hevâ [102^b] ve müştehiyât-ı tab'dan nefsinin habs itmekden ibâret olup sabr ile tesmiye olunan bu kısımdır. Şer'an ve aklen memdûh olan da bu kısımdır. İmdi bu kısımda şehvet-i batından veyâhûd şehvet-i ferdinden nefsinin habs ider ise "iffet" tesmiye olunur. Ve eger bir mekrûhdan nefsinin habs ider ise inde'n-nâs sabr kendi üzerine galebe iden mekrûhâtüñ ihtilâfı ile sabruñ dahi ismi muhtelif olur. Eger bir ma'siyet üzerine ya'nî şedâ'id-i sa'be üzerine olur ise "sabr" dinür. Ve bu sabruñ zıddı olan hâle "ceza'" tesmiye olunur. Sâlike sabrı ahz ceza'yı terk elzemdir. Bu ceza' dahi izhâr-ı hüzn iderek haddi tecâvüz idüp nefsinin ref'-i savte yâhûd başına darb iderek yakasını yeñini çâk itmege istirsâlden ibâretidir ki şer'an mezmûmdur. Bir şiddetüñ isâbetinde bu ceza'dan nefsinin habs ü men' eylemege "sabr" tesmiye olunur. Ve eger bu habs nefsi gınâda olur ise ya'nî gınânuñ teveccühünde olur ise "zabt-ı nefsi" tesmiye olunur. Bu zabt-ı nefsuñ zıddı olan hâlete "betr" tesmiye olunur. İfrât üzerine şâd olmakdan ibâretidir. Ve bu ifrât üzerine şâdî dahi ekser ahvâlden cünûn illetine sebep olur. Ve eger [103^a] bu habs-i nefsi darb u mukâtelede olur ise "şecâ'at" tesmiye olunur. Zıddı olan hâlete "cübn" tesmiye olur. Ve eger gayz u gazabın "kezm" ya'nî hazm makâmında olur ise "hilm" tesmiye olunur. Zıddı olan hâlete "tezemmür" ta'bîr olunur ki fevt olmuş nesne için nefsinin levmi ü tevbih eylemekden ibâretidir. Ve eger bir emr-i müşkilüñ nüzûlünden için zacira ya'nî teng-dil olmakdan nefsinin habs ider ise

⁶⁹¹ "Ey basiret sahipleri ibret alın." el-Haşr 59/2.

"se'a-i sadr" tesmiye olunur. Zıddına "zacira", "teberrüm", "dîk-ı sadr" ta'bîr olunur. Ve eger ihfâ-yı kelâmıda nefsinı habs ider ise "kitmânu's-sırr" tesmiye olunur. Sâhibine "ketûm" ıtlâk olunur. Ve eger emr-i ta'ayyüşde fuzûlden nefsinı habs ider ise zühd tesmiye olunur. Zıddına "hırs" ta'bîr olunur. Ve eger huzûzâtıda kadr-i yesîr için nefsinı habs ider ise "kanâ'at" tesmiye olunur. Ve zıddına "şereh" ta'bîr olunur. Bu takdîrce ekser ahlâk-ı îmân sabrda dâhil olur. Bu sûretde sabruñ bu ihtilâf ile tenevvu' eyleyen isimleri sıfat-ı memdûhadan olduğunu bilen dervîşe bu habs-i nefse ikdâm idüp bunların zıddı olan evsâf-ı zemîmelere istirsâlınden hazer eylemek elzem-i levâzımâtıdır. İmdi kendi için sabr olunacak şey'e [103^b] nisbet ile sabr için teceddüd iden esâmî ma'lûm oldukdan sonra sabruñ üzerine tertîb iden fazâ'il ve sabruñ hakikatın ve ma'nâsına neden ibâret olduğu ve sabruñ kuvvet ve za'finuñ ihtilâfı ile inkisâmı ve sabruñ bulunduğu ol mahall olduğuñuñ zannı ile hâlâ mine'l-ahvâl abd-i sâlik ol mahalden müstağnî olmadığı ve sabruñ devâsı ve sabr üzerine isti'âne olunan şeyleri dahi sâlik olan dervîş⁶⁹² bilmesi lâzımdır ki gerek zâhirî ve gerek bâtınî sabra muhtâc olan mahalleri bilüp dâ'ire-i sabrdan hurûc ile zıddı olan hâletlere dûçâr olarak bi-gayr-i ilm makâmında tenezzül iderek varta-i helâkde vâki' olmayup selâmet olan tarafa atf-ı inân ile tahlîs-i girîbân idüp dünyâ ve âhiretde nefsinı mehlekeden halâs ile velâkin bu ta'dâd olunanları dahi bi-tamâmihâ zikr itmek tatvîl-i kelâma muhtâc olduğundan her birerlerinin ziyâde mühim olanlarını alâ vechi'l-ihmâl beyân itmek iltizâm olundu.

Beyân-ı Fazîletü's-Sabr

Ma'lûm ola ki Kur'ân-ı Azîmü's-şân'da mevâzi'-i müte'addidede sabr zikr olunarak cümlesinüñ zikr olındığı mahalleri evsâf-ı müstahseneden olduğu üzerine delâlet eylediginden başka (İnna'llâhe ma'a's-sâbirîn)⁶⁹³ buyrulmuşdur ki medhuñ derece-i kemâli olmuş olur. Ve kezâlik âyet-i [104^a] âhariyye (İnnâ vecednâhu sâbiren ni'me'l-abd)⁶⁹⁴ kavî-i şerîfî ile Hazret-i Eyyûb aleyhi's-selâm medh ü senâ buyurmuşlardır ve Kur'ân-ı Azîmü's-şân'da (Lev lâ en sabernâ)⁶⁹⁵ âyet-i celîlesi ile (Va'sbirû alâ âlihetiküm)⁶⁹⁶ âyet-i celîlelerinde mâ-'adâları mahmûddur. Ve kezâlik ehâdîs-i Nebeviyye'de dahi (Es-sabru mine'l-îmâni bi-menzileti'r-re'si mine'l-cesed)⁶⁹⁷ buyurulmuşdur. İmdi baş olmayan cesed hiçbir fâ'ideyi müfîd olmadığı gibi sabr olmadıkca îmânüñ dahi bir fâ'ide-i kâmilesi olmaz demek olur. Zîrâ îmânüñ halâveti takvâ ile hâsıl olur. Ve takvâ dahi bi-eyyi hâl sabra mütevakıfıdır[r]. Böyle olduğu

⁶⁹² Metinde "نوريش" şeklinde yazılmıştır.

⁶⁹³ "Şüphesiz ki Allah sabredenlerle beraberdir." el-Bakara 2/153.

⁶⁹⁴ "Gerçekten biz onu sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu!" Sâd 38/44.

⁶⁹⁵ "Eğer biz sınıksız sarılmasaydık" el-Furkân 25/42.

⁶⁹⁶ "İlahlarınıza tapmaya devam edin." Sâd 38/6.

⁶⁹⁷ "İmânda sabrın yeri vücûta başın yeri gibidir." Beyhakî, Şu'abü'l-îmân, 1/146 (No. 40).

takdirce sabırsız olan îmân-ı kemâlden mahrûm olur. Ashâb-ı Kirâm'dan Ebu'd-Derdâ' radiya'llâhu anh Hazretleri "Îmânuñ zirvesi ya'nî kemâli hükm-i İlâhiyye için sabr ve kader için râzî olmaktır" buyurmuştur. İmdi bu fazîlet-i sabr min haysi'n-nakl olan fazîletdir. Ammâ nazar-ı ibret ile nazar-ı haysiyyetden sabr fazîletin fehm olunmaz illâ hakikat-i sabr ve ma'ânî-i sabr fehm itmek ile bilinür. Zîrâ fazîlet ile rütbenüñ ma'rifeti mevsûfî ma'rifetden evvel hâsıl olmaz. Zeyd'ün ilm ve fazîletini bilmek evvelâ Zeyd'ün kim olduğunu [104^b] bilmege tevakkuf ider. Böyle olduğu hâlde sabruñ hakikatini ve ma'ânîsi dahi bilinmek lâzımdır.

Beyân-ı Hakikatü's-Sabr ve Ma'nâhû

Ma'lûm olsun ki sabr makâmât-ı dînden bir makâm-ı âlî ve menâzil-i sâlikînden bir menzil-i şerîftir. Makâmât-ı dînüñ cemî'îsi muntazam olmaz. İllâ (ilm, ahvâl, amel) ile muntazam olur. Öyle ise ilm asl olup ahvâlî îrâs ider. Ahvâl dahi semereyi îrâs ider. (İlm) şecere makâmında olup ahvâl ağsânı menzilesinde olarak amel meyvesi hükmünde olur. Bu hükm Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerine vuslatuñ cemî' meslekinde cârîdir. Bu sabr tamâm olmaz illâ ma'rifet-i sâbika ile hâsıl ve hâlet-i kâ'ime ile kâ'im olmaklık ile tamâm olur ki hakikat-i sabr bu ma'rifetden ibâret olup amel dahi bu hâletden sâdır olan semeredir. Bu ta'rîf ile mu'arref olan sabr dahi "melâ'ike" ve "insân" ve "behâ'im" beyinde olan tertîbe ma'rifet ile bilinür. İmdi sabr insânüñ hâssasındandır. Melâ'ikede ve behâ'imde sabr tasavvur olunmaz. Melâ'ikede kemâlinden için tasavvur olunmaz. Behâ'imde noksânından için tasavvur olunmaz. Bunun beyânı şu vechiledir ki melâ'ike-i izâm aleyhimü's-selâmda sabruñ tasavvur olunmaması. Zîrâ melâ'ike-i kirâm nüfûs-ı nâtıkaya muhâlif olarak ancak Hazret-i [105^a] rubûbiyyete müştâk olup ibâdet-i Hâlık'dan insirâf itdirmek için âlet olan şehvet kendülerine musallat olunmamıştır ki sabr ile mukâbele edecek bir şey'e ihtiyâcları olsun. Bunlar ihtiyâcdan berilerdir. Behâ'im üzerine şehvet musallat olup ol şehvete müsahhar olarak anlaruñ sükûn ü hareketleri ancak şehvet iledir. Ol şehvetden kendülerini sarf için bir kuvvet-i müsâdemeye ihtiyâcları yokdur. Bu ihtiyâc olsa ancak ibâdet-i Hâlık için olacak idi. Hâlbuki behâ'imüñ ekserîsinüñ hilkatleri insâna hizmet için olup ibâdet-i Hâlık için degildir. Kendülerinüñ bu noksâniyyeti şehvetüñ müsâdemenüñ muktez olmaz. Ammâ insân ibtidâ-yı sabâvetinde behîme gibi ancak şehvet "gızâ'iyesinden" başka bir şey'e ilmi olmayup soñra "lu'b" ve "zînete" şehveti zâhir olup ve andan soñra "nikâh" ve "mâl" ve "câh" şehvetleri zâhir olur. Bu sûretde şehvetüñ ânen fe-ânen teceddüd itmesinden kuvvet-i şehvâniyye galebe ider. Bu ecnâd-ı şehvetüñ galebesi insânı ibâdet-i Hak'dan men' ider. Bu sûretde bu ecnâduñ galebesi kesr edecek bir cünd-i âhar dahi lâzım gelür ki bu dahi sabrdır. İmdi sagırde bu ecnâd-ı

şehvetüñ kesreti olmayup ancak şehvet-i hevâ vardır. Behâ'imde olduğu gibi lâkin [105^b] Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri fazl ve se'a-i cûdi ile benî Âdem'e ikrâm ve derecesini derece-i behâ'imden terfî' iderek şahs-ı insânüñ kemâli indinde iki melek müvekkil eyleyüp ehadühümâ hidâyete sevk ider. Âhar dahi bu hidâyeti takviyyet ider. Bu melekeynüñ i'ânesi ile insân behâ'imden fark u temyîz olunup iki sıfat ile behâ'imden bi'l-hâssa temyîz ider ya'nî ol sıfat insânda bulunur behâ'imde bulunmaz. Bu sıfatuñ biri ma'rifetu'llâh ve ma'rifet-i Resûlu'llâh'dır Ve digeri avâkıb-ı müte'allika olan mesâliha ma'rifetdir. Behâ'im için ma'rifetu'llâh ve ma'rifet-i Resûlu'llâh yoktur. Avâkıb-ı mesâliha hidâyete dahi lüzûm yoktur. Ancak mukteziyyât-ı şehvâniyyesini talep iderek lezâ'izi talep ider devâ-yı nâfî'i bilmez ve talep dahi eylemez. Ammâ insân nûr-ı hidâyete bilür ki şehvât-ı nefsâniyyeye ittibâ'da ve insân için âkıbet-i mekrûhe vardır. Lâkin bu nûr-ı hidâyete muzır olanuñ terkine kudret olmadıkca kifâyet itmez. Çok muzır vardır ki insânüñ anı bilür velâkin def'ine muktedir olamaz. Bu takdîrce ol muzır def' edecek bir kuvvete muhtâcdır. Bu kuvvet ile ecnâd-ı şehvet mukâbele olunur. İmdi bu kuvvet-i şehvâniyyeyi kahr iderek insânı behâ'imden fark u temyîz iden kuvvete "bâ'is-i dînî" cemî' mukteziyyâtı ile metâlib-i şehvete "bâ'is-i hevâ" tesmiye olunur. İmdi [106^a] bundan fehm olunur ki bâ'is-i dîn ile bâ'is-i hevâ beyinde kîtâl kâ'im olup beynehümâlarında harb-i sicâldır ya'nî ba'zı kerre bâ'is-i dîn galebe ider. Ve ba'zı kerre bâ'is-i hevâ galebe ider. Ve bu harbde ma'reke-i kîtâl dahi kalbdır. Bâ'is-i dînüñ imdâdı hizbu'llâh olan melâ'ike-i nâsırındır. Bâ'is-i hevânuñ imdâdı a'dâu'llâh olan şeyâtındır. Sabr dahi bâ'is-i hevâyâ mukâbeledede bâ'is-i dînüñ sebâtından ibâretidir. Eger sâlik bâ'is-i dîninde bâ'is-i hevâyı kahr idinceye kadar sebâtında müstemir olur ise hizbu'llâh mansûr olup sâlik Kur'ân-ı Kerîm'de vasf u senâ olan sâbirînden olur ve eger za'fiyyet gösterir ise bâ'is-i hevâ galebe iderek sâlik etbâ'-i şeyâtîne mülhak olur. Bu icmâlüñ daha tafsîlî mahallerini mütâla'aya havâle olunup sabruñ üzerinde devrân iden her kısımdan birer mikdârüñ beyânı iltizâm olundu. Bu takdîrce sabruñ hakikat ve ma'nâsı neden ibâret olduğu mehmâ-emken ma'lûm olduktan soñra sabruñ kuvvet ve za'fında ihtilâfı ile dahi aksâm-ı sabruñ bilinmesi lâzım geldi.

Beyân-ı Aksâmu's-Sabr bi-Haseb-i İhtilâfî'l-Kuvvet ve'z-Za'f

Ma'lûm olsun ki bâ'is-i hevâyâ nisbet ile bâ'is-i dîn için üç hâlet vardır: **Hâlet-i ûlâ** devâ'î-i şehvâniyyeyi kahr ider. Ol devâ'î için münâza'aya kuvvet kalmaz. Bu hâlet-i vuslat devâm-ı sabr ile hâsıl [106^b] olur. Bu hâlete vâsıl olanlara "men sabera zafira"⁶⁹⁸ mefhûmı sâdik olur. Lâkin bu rütbeye vâsıl olanlar dahi tâ'ife-i kalîledir. Lâ-

⁶⁹⁸ "Sabreden başardı." Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Mâverîdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (b.y.: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1986), 290.

cerem bunlar siddîkîn ve mukarrabîn olanlardır ki (İnne'l-lezîne kâlû rabbûna'llâhu sümme's-tekâmû)⁶⁹⁹ nass-ı celîli ile vâsf olunmuşlar. İmdi bu tâ'ife tarîk-ı müstakîme mülâzemet ile sırât-ı kavîmden ser-i mû inhirâf itmeyerek bâ'is-i dînînüñ mukteziyyâtı üzerine nefisleri mutma'in olan tâ'ifedir ki (Yâ eyyetühe'n-nefsü'l-mutma'innetü irci'î ilâ Rabbike râziyeten merziyyeh)⁷⁰⁰ nidâsı ile münâdî olan zevât-ı kirâm bunlardır. Sâhibinde bâ'is-i hevâ galebe iderek bâ'is-i dîn bi'l-küllîyye sâkıt olup nefsinî cünd-i şeytâna teslim idüp mücâhededen ârî şehvât-ı nefsâniyyesine tâbî' olup nefsi- emmâresine seyr olur. Bu tâ'ifeye gâfilûn tesmiye olunur. Bunlaruñ kesreti vardır. Bu tâ'ife kuvvet-i şehvâniyyeleri taht-ı dikkate aldığından sa'âdetleri üzerine şekâvetleri galebe idüp kulûblerinde a'dâu'llâh olan cünûd-ı şeyâtîn hükm iderek âhiret mukâbelesinde hayât-ı dünyâyı iştirâ iderler. Âhirete müte'allik yedlerinde bir metâ' kalmaz. Ve bu hâletüñ sâhibine bir va'z sûretinde şehvât-ı nefsâniyyenüñ mazarratı beyân olunarak bâ'is-i dînî tarafına meylini ihtâr iden [107^a] zevâta kemâl-i cehlinden nâşî cehenneme girmegi hamâma girme gibi, îmânsız âhirete gitmegi cübbesiz sokağa çıkmak gibi zan iderek hafifce (İnna'llâhe gafûrun rahîm)⁷⁰¹ beni eylemiş diler ise cennete diler ise cehenneme ilkâ ider. Cennet ve cehennem ve kavli-i cümlesi yedi kudretinde olup bizleri böyle istihdâm ideyor, bir gün olur bundan da kurtarır deyü cebel-i cehle istinâd eylediğini Cenâb-ı Hakk'a istinâd zan iderek hâ'ib ü hâsir kalur. (Ulâ'ike hizbü's-şeytân)⁷⁰² ne'üzü bi'llâhi min şürûri enfüsînâ. Ve min seyyi'âti a'mâlinâ men yehdi'llâhu felâ mudille lehû ve men yüdlil felâ hâdiye lehû. Neşhedü en lâ ilâhe illa'llâhu vahdehû lâ şerîke lehû. Ve neşhedü enne Muhammeden abduhû ve resûlühû. Allâhümme lâ tekîlnî ilâ-nefsî tarfete aynin ve lâ ekalle min zâlik).⁷⁰³ **Hâlet-i sâlise** Bu hâlet-i sâlisenüñ ashâbı ma'reke-i kalbde bâ'is-i hevâ ile bâ'is-i dînînüñ cünûdları beyninde olan muhârebe ve mukâtelede ba'zı kerre galebe bâ'is-i dînî cündünde olup hevânuñ cündi mağlûb olur. Ve ba'zı def'ada dahi bâ'is-i hevânuñ cündi galebe iderek bâ'is-i dînînüñ cündi mağlûb olur. İmdi bu kalbüñ sâhibi olan sâlik (Ellezîne⁷⁰⁴ haletû amelen sâlihan ve âhara seyyi'en asa'llâhu en yetûbe aleyhim)⁷⁰⁵

⁶⁹⁹ "Şüphesiz "Rabbimiz Allah'tır" deyip de sonra dosdoğru olanlar" Fussilet 41/30.

⁷⁰⁰ "Ey huzur içinde olan nefis! Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!" el-Fecr 89/27-28.

⁷⁰¹ "Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." el-Mâide 5/39.

⁷⁰² "İşte onlar şeytanın tarafında olanlardır." el-Mücâdele 58/19.

⁷⁰³ "Nefislerimizin kötülüklerinden ve yaptığımız kötü işlerden Allah'a sığınırız. Allah'ın hidayete erdirdiğini kimse saptıramaz. O'nun saptırdığını da kimse hidayete erdiremez. Allah'tan başka hiçbir İlâh olmadığına onun ortağı olmadığına şahitlik ederiz. Ve yine şahadet ederiz ki Efendimiz Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve resulüdür. Allah'ım! Göz açıp kapatıncaya kadar veya bundan da az bir süre bile olsa beni nefsimle baş başa bırakma." Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsenâ et-Temîmî el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâsi, 1404/1974), 9/168; Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *ed-Du'â' li't-Taberânî*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413), 290.

⁷⁰⁴ "الذين" ifadesi müellifin ilavesidir. Ayet metninde olan bir kelime değildir.

⁷⁰⁵ "Bunlar salih amelle kötü ameli birbirine karıştırmışlardır. Umulur ki Allah tövbelerini kabul eder." et-Tevbe 9/102.

nass-ı celîli tahtında dâhil olan ibâd zümresinden olur. [107^b] İmdi mâ yûsberu anhûn adedi i'tibârı ile üzerine cereyân eyleyen kuvvet ve za'fda (üç hâl) mülâhaza olunur. Cemî' şehvâta galebe yâhûd cemî'sine adem-i galebe yâhûd ba'zına galebe ve ba'zı adem-i galebe. Bu şikk-ı sâlis (Ellezîne haletû amelen sâlihan ve âhara seyyi'â)⁷⁰⁶ nass-ı celîlinün sâdik oldığı şehvâtun ba'zısına galebe ve ba'zı âharına adem-i galebe ile mevsûf olanların hakkında olur. Ammâ şikk-ı sâni ki şehvât ile mûcâhedeyi terk iderek cemî'sine adem-i galebe ile müte'ârif olanlar. Ulâ'ike (ke'l-en'âmi bel hüm edall)⁷⁰⁷ tahtında dâhil olur. Bu sınıfuñ behîmeden daha edall olması zîrâ behîme ma'rifetu'llâh ve ma'rifet-i Resûlu'llâh için halk olunmadılar. İnsân mâ haleka lehûsını bilmeyüp şehvâta teslîm olunmasun için hayvânâtıdan ziyâde edall olur. İmdi bu sabr hâlet-i selâseye taksîm olunduğı gibi yûsr ve usr i'tibârı ile (mâ yeşekku ale'n-nefs) ile (mâ-lâ yeşekku aleyha'ya) dahi taksîm olunmuştur. Zîrâ enfûs üzerine gâyet meşakkatli olan sabra devâm olunmaz illâ cehd-i belîğ ve ta'ab-ı şedîd ile sabr olunur. Bu kısma tasabbur tesmiye olunur. Nefs üzerine ednâ tehâmül ile hâsıl olan kısım-ı sâni ki mâ-lâ yeşekku ale'n-nefs ile ta'rîf olunmuş idi. Buña sabr tesmiye olunur. Takvâsında devâm itdikce hüsnâdan âkıbet-i mahmûdeye tasdîkı [108^a] takviyyet bularak sabr kendüsine sühûletli olur. Ba'zı ârifin sabr için üç makâm beyân itmişler. (Makâm-ı evvel) şehveti⁷⁰⁸ terk. Bu makâma makâm-ı tâ'ibîn beyân itmişler. (Makâm-ı sâni) makdûrât-ı İlâhiyye'ye rızâ. Bu makâma makâm-ı zâhidîn dimişler. (Makâm-ı sâlis) Mevlâ-yı Müte'âl Hazretleri ol şahsuñ hakkında her ne işler ise aña muhabbet. Bu makâma makâm-ı siddîkîn dimişler. İmdi bi-i'tibârı'l-kuvvet ve'z-za'f sabruñ aksâmı ma'lûm oldu. Bu sabruñ hükmi i'tibârı ile dahi (farz, nâfile, mekrûh, harâm) kısımlarına taksîm olunur. Muharremât-ı şer'iyye üzerine sabr farzdır. Kerâhet-i tenzîhiyye üzerine sabr nâfiledir. Şer'an mekrûh olan bir şey'e nâ'il olmakdan için olan sabr mekrûhdur. Şer'an harâm olan bir ezâ üzerine olan sabr harâmdır. Meselâ bi-gayr-i hak kat'-i yed gibi bunda sâkit olarak sabr itmek harâmdır. Yâhûd iyâline şehvet ile kasd iderek fi'l iderek fi'l-i şen'i icrâ idenün bu fi'line sabr itmek harâmdır. Böyle ise sabr mahalli şer'-i şerîfdir şer'an sabr iktizâ iden mahallerde sabr-ı memdûh ve illâ makdûh ve mezmûmdur. Anuñ için es-sabru nısfu'l-îmân⁷⁰⁹ vârid olmuştur.

⁷⁰⁶ "Bunlar salih amelle kötü ameli birbirine karıştırmışlardır." et-Tevbe 9/102.

⁷⁰⁷ "Onlar hayvanlar gibidirler, belki onlardan daha da şaşkındırlar." el-Furkân 25/44.

⁷⁰⁸ Metinde "şehvete" şeklinde yazılmıştır.

⁷⁰⁹ "Sabır, imanın yarısıdır." Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ale's-sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 2/484 (No. 3666).

Beyânu Mazânnu'l-Hâceti ile's-Sabrı ve İnne'l-abdü lâ Yestağnî anhü fî Hâli mine'l-Ahvâl

Ma'lûm olsun ki hayât-ı dünyâda abdûñ mülâkî [108^b] olduğu şey' iki nev'dir, hâlî olmaz. Biri hevâsına muvâfık olur. Âharı hevâsına muvâfık olmaz. Bu abd bunların her birerlerinde sabra muhtâcdır ki abd cemî' ahvâlinde bu iki nev'ün birinden yâhûd ikisinden dahi hâlî olmaz. Bu takdîrce abd sabrdan aslâ müstağnî olamaz her hâlde sabra muhtâcdır. Nev' ola ki hevâsına muvâfık olanda bunlar sıhhat-ı beden, selâmet-i mâl, sâmit-i câh, kesret-i akrabâ, hayât-ı dünyâda muhtâc olunan esbâbuñ vüs'ati kendine tâbi' olanların kesreti ve mu'âvenet idenlerin kesreti ve'l-hâsıl melâz-ı dünyânın cümlesinde olan kesret ve sıhhat ve selâmetden ibâretdir. Ne aceb kim insân bu umûrın küllisine kesret üzere olup da yine sabrdan müstağnî olamasun. Zîrâ insân nefsinin bu mezkûrâta ister mâl ve meyliden ve anlara tevaggul ile her umûrının sühûlet ile tesviyesinde anlara ilticâ üzerine olmadan zabta kâdir olamaz ise bu adem-i zabt kendini efrâd-ı şâdî ile bahr-i tuğyân ilkâ ider ki Kur'ân-ı Azîmü's-şân'da (İnne'l-insâne leyetgâ en ra'âhü'stağnâ)⁷¹⁰ buyurulmuştur. Öyle ise tuğyâna îsâl iden hâle meyl itmemek ile nefsinin habs eylemege insân ihtiyâcdan olamaz yine sabra muhtâcdır. İmdi akl-ı kâmil sâhibîn olan insân âfiyet üzerine sabr iden insândır. Âfiyet üzerine sabrın beyân olduğu üzere mâ bi-vâfıkı'l-hevâ olanlara meyl itmeyüp bunların küllisi yedinde emânet olup an karîb bunlardan mufârakat ile dâr-ı bâkîye [109^a] ric'at ideceğini mütâlâ'a iderek bunlar ile feraha nefsinin irsâl itmeyerek et'ime ile tena'um, nisvân ile telezzüz, ihvân ile lehv ve lu'b ile mütevaggil olmayarak, infâk ile mâlında ma'ûnet-i halk ile boynını bezlde, sıdk ile lisânını tezyînde hukûku'llâha ri'âyet etmek âfiyetde sabrın ma'nâsıdır. Bu ma'nâca bu sabr dahi şükre muttasıl olur. Hak şükre kâ'im olmaz ancak sabrın bu ma'nâsı ile kâ'im olur. (Nev'-i sâni) hevâ-yı nefsânîye ve tab'-i insânîye muvâfık olmayan sabrdır. Bu nev'-i sâni dahi yâ ihtiyâr-ı abde murtebit olur, tâ'ât gibi ma'âsî gibi. Yâhûd ihtiyâr-ı abde murtebit olmaz, mevt gibi şedâ'id-i nâzile gibi. Yâhûd abdün ihtiyârına murtebit değil lâkin izâlesinde abd için ihtiyâr vardır. Mûziden intikâm ile teşakkî gibi. Ya'nî bir âdemden mesmû'ı olan kelâm ile müte'ezzî olup bu ezâyı def' için mukâbele eylemek gibi. Bu sûrette bu nev'-i sâni üç kısma münkasım olur. Kısım-ı ûlâ ki tâ'at ve ma'siyet olmak ile vasf olunarak abdün ihtiyârına merbût olan ef'âl. Bu kısım-ı evvel dahi iki darb olmaklığı iktizâ ider ki biri tâ'at digeri ma'siyet. İmdi darb ola ki tâ'atdır. Tâ'at üzerine sabra abd eşedd-i ihtiyâc ile muhtâcdır. Zîrâ nefis bi-tab'ihâ ubûdiyyetden teneffür idüp rubûbiyyetini iştiâ ider. Bu sırdan için [109^b] ba'zı ârifin buyurmuşlardır ki nefislerden hiçbir nefis yokdur illâ Fir'avn'ın izhâr

⁷¹⁰ "İnsan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder." el-Alak 96/6-7.

eylediği "Ene rabbükümü'l-a'lâ"⁷¹¹ kavli evvel nefste muzmerdir. Lâkin Fir'avn kavminün kabûl ideceğini fehm ile efkârının cevân idecek mahallini bulduğundan (Ene rabbükümü'l-a'lâ)⁷¹² kavlini izhâr eyledi. İmdi bir ahad yokdur ki ubeydi ile hâdimi ile etbâ'ı ile hâsılı taht-i kahrında ve tâ'atında olanların her biri ile rubûbiyyeti iddi'â itmesün. Her ne kadar izhârı mümteni' ise de bu rubûbiyyeti iddi'âsı muzmerdir. Zîrâ bu âdemün hizmetinde tab'ına mugâyir bir şey' gördüğü hâlde gayz u gazabını izhâr ider. İşte bu gayz u gazab vaktinde sâdır olan hâl olmaz ancak kibrün ızmarından ve rubûbiyyete ridâ-yı kübrâda münâza'adan içün olur. Bu sûrette nefis üzerine ubûdiyyet-i mutlakâ umûr-ı şâkkadandır. İmdi abd ile ubûdiyyet beyinde olan ibâdâtdan ba'zısı buhl sebebi ile nefse kerîh gelür -zekât gibi- ve ba'zı âharı dahi kesel ile buhliden içün kerîh gelür -hac ve cihâd gibi-. İmdi tâ'at üzerine sabr şedâ'id üzerine sabrdır. Bu takdîrce ma'bûdına mutî' olan üç ahvâlde tâ'at üzerine sabra muhtâcdır. Hâl-i ulâ tâ'atden evveldir. Bu hâl tashîh-i niyyet amelde ihlâs ile afâfet-i kalbiyyenün devâ'ilerinden riyâ şâ'ibesi üzerine sabr iderek ihlâsı üzerine akd-i kalbe azîmet itmekdir. Mekâ'id-i nefis âfât-ı riyâ niyyetde ihlâsın hakîkatin bilenlerin indinde [110^a] şedâ'ide sabr bu hâletdir. Hâlet-i sâniye amel esnâsındadır. Esnâ-yı amelde Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri[n]den gâfil olmayarak âdâbında ve sünnetünde tahkîk üzere olup tekâsülden muhâfaza ile âhar amele kadar şerâ'it-i âdâba devâm ve mülâzım olup devâ'î fütûr üzerine sabrdır. Ve bu sabr dahi şedâ'id üzerine sabırdan ma'dûddur ki le'alle (ni'me ecru'l-âmilîne'l-lezîne saberû)⁷¹³ nazm-ı celîli bu makâmda işâretidir. Ellezîne saberû ya'nî saberû ilâ tamâmi'l-amel. Hâlet-i sâlise amelden fâriğ olduktan soñradır. Zîrâ amelden sabra eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olunur. Meselâ gice kıldığı salât-ı teheccüdi ifşâ iderek kılmayanlar üzerine mezâhire ve riyâ ve kendi ameline ucb ile nazar gibi mezmûm olan şeylerden kendini vikâye içün ifşâ-yı amel üzerine sabr iderek amelini ihbâtıdan muhâfaza lâzımdır ki Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri (Lâ tübtılû a'mâleküm)⁷¹⁴ buyurup ve âyet-i uhrâda (Lâ tübtılû sadekâtiküm bi'l-menni ve'l-ezâ)⁷¹⁵ buyurmuşlar ba'de's-sadaka menn ile ezâ ile mu'âmeleden sabr olunmaz ise amelin ibtâl eylemiş olur. Bu sûrette ba'de'l-amel dahi sabr elzem imiş. Darb-ı sâni ma'âsîdir. İmdi ma'âsî üzerine sabra abd ne gûne muhtâcdır. İmdi ma'âsî bâ'is-i hevânun muktezâtıdır. Ma'âsî üzerine sabrun nev'lerinden ziyâde eşedd olan kısmı âdet-i me'lûfe olan ma'âsî üzerine sabrdır. [110^b] Zîrâ âdet-i me'lûfe insâna tabî'at-i hâmise olmuşdur. Bu sûrette âdet-i şehvet üzerine izâfet olındığı hâlde cünûd-i şeyâtından iki sınıf cünddür.

⁷¹¹ "Ben, sizin en yüce Rabbinizim!" en-Nâziât 79/24.

⁷¹² "Ben, sizin en yüce Rabbinizim!" en-Nâziât 79/24.

⁷¹³ "Çalışanların mükafatı ne güzeldir! Onlar sabredenlerdir." el-Ankebût 29/58-59.

⁷¹⁴ "Amellerinizi boşa çıkarmayın." Muhammed 47/33.

⁷¹⁵ "Sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın." el-Bakara 2/264.

Cüdu'llâh'a müzâhire ider. Bâ'is-i dîn bu iki sınıf cünd-i şeyâtînüñ kam'ına mukâvemet idemez. Bu tabî'at-i hâmise olan âdet-i me'lûfe eger bu fi'l işlenmesi sühûletli bir fi'l ise bunda sabr nefis üzerine gâyet sakıldır. Ma'âsî lisân üzerine sabr ki bunlar gıybet, kizb, mürâ'îlik, senâ ale'n-nefs ve bunlara hamâ'il olan şeylerdir. Ve bu senâ ale'n-nefs gerek ta'rîzen olsun ve gerek tasrîhan olsun. Ve kulûb-ı mü'ezzî olan envâ'-i mizâc ki iz[d]irâ' ve istihkâr kasd olunan kelimât gibi. Ve mevtâlarını kadh u zem ile zikr ve ulûmlarını ve sîretlerini ve menâsıblarını kadh u zem gibi. Bunlar zâhirde gıybet ve bâtında bunları tekellüm iden nefis senâsından ibâretdir. Bu takdîrce bunda nefis için iki şehvet hâsıl olur. Biri gayr-i nefy ve diğeri kendi nefisini isbât. Bu iki şehvet ile nefis-i emmârede merkûz olan rubûbiyyet tâm olarak "Ene rabbükümü'l-a'lâ"⁷¹⁶ demek zâhir olur ki ubûdiyyetden mâ emera bihuñ tamâm zıddıdır. İmdi bu iki şehvetüñ ictimâ'ından tahrîk-ı lisân için sühûlet hâsıl olur. Bu sühûlet kendini mu'tâd olan muhâverâta ircâ' ider ve bu muhâverât [111^a] üzerine sabr gâyet ile asîrdir. İmdi muhâverâtta lisânınuñ mâlik olmayup sabra muktedir olamayan âdem için uzlet lâzımdır. Uzletden mâ-'adâsı kendüsine fâ'ide virir ilâc olmaz. Zîrâ infirâd üzerine sabr muhâlata-i nâs ile sükût üzerine sabrdan ehvendir. Âhâd ma'âsîde şedd-i sabr kuvvet ve za'fı i'tibârî ile tilke-i ma'siyetüñ devâ'isinüñ ihtilâfı ile muhtelifdir. İhtilâc-ı vesvâs ile hareket-i havâtır hareket-i lisânından daha eyserdir. İmdi hadîsü'n-nefs olanlara uzletden mâ-'adâ ilâc olmaz. Ve hareket-i havâtır için dahi aslâ ilâc olmaz. İllâ dinde bir hemm-i âhar ile kalbine galebe itmek tarîkı ile kalbi müstağrak idecek bir tarîk ile ilâc olur. Bu kalbün istiğrâk dahi bir mürşid-i kâmile inkıyâd ile nûr-ı kalbiyyeye mâlik olmaklığına muhtâcdır.

Nev'-i Sâñiden Kısım-ı Sâñî

Hücûmı abdün ihtiyârına merbût olmayup def'i için abdün ihtiyârı olan şeydir. Meselâ bir fi'l ile yâhûd bir kavlı ile ezâ olunur ki ol ile nefsi yâhûd mâlî üzerine cinâyet olunur. Burda mükâfâtüñ terkiyledir. Hattâ Sahâbe-i Kirâm rıdvânü'llâhu aleyhim ecma'în hazarâtı "Bizler recülün îmânını îmândan add itmez ezâ üzerine sabr itmez ise" buyurmuşlar imiş. [111^b] Resûl-i Ekrem Efendimiz ganâ'im-i Hayberî yâhûd İmâm Alî Efendimiz Yemen'den göndermiş oldukları teber ki altın ve gümüşden mahlût mâlî taksîm buyurdıkları hinde mu'ahharan re'îsü'l-havâric olan Zül-Huveysıra Temîmî (A'dil fe-inne hazihî kısmetün mâ ürîde bihâ vechu'llâh)⁷¹⁷ dimesi üzerine bu kâ'ilün cehlin beyân üzerine bir şey'-i âhar ziyâde itmeyerek alâ tarîkı'l-va'z (Fe-men ya'dilü in

⁷¹⁶ "Ben, sizin en yüce Rabbinizim!" en-Nâziât 79/24.

⁷¹⁷ "Adaletli ol, bu Allah'ın rızasını kazanman için istediğin kismettir." Buhârî, "Ehâdisü'l-enbiyâ", 31 (No. 3405); Müslim, "Zekât" 141.

lem a'dil hıbtü ve hasirtü in lem a'dil)⁷¹⁸ buyurmuşlardır. Hazret-i Ömerü'l-Fârûk radiya'llâhu anh Hazretleri ol ânda katline kıyâm buyurmuşlar ise de Efendimiz nehy buyurup (Yerhamu'llâhu ehî Mûsâ lekad ûziye bi-eksera min hazâ fe-saber)⁷¹⁹ buyurmuşlardır ki (Ve⁷²⁰ in âkabtüm fe-âkîbû bi-misli mâ ûkıbtüm bihî ve le-in sabertüm le-hüve hayrun li's-sâbirîn)⁷²¹ nass-ı celîli ile âmil olmuşlardır dimekdir. Bu sûretde ezâ-yı nâs üzerine sabr sabruñ merâtib-i a'lâsıdır ki bu sabr ile bâ'is-i dînüñ bâ'is-i şehvet ile gazaba galebesine mu'âvenet olunur.

Nev'-i Sâniden Kısım-ı Sâlis

İhtiyâr-ı abd taht-ı hasrda dâhil olmaz zîrâ lâ-yu'add velâ-yuhsâdır ki aded-i tahtında mûnderic olamaz. Mevt-i a'izze, helâk-i emvâl, zevâl-i sıhhat, isâbet-i maraz, tareyân-ı amâ, fesâd-ı a'zâ ilâ gayr-i zâlik. İmdi bunların üzerine sabr makâmât-ı sabruñ derece-i a'lâsıdır. Hattâ Abdullâh bin Abbâs Hazretleri [112^a] buyurmuşlardır ki sabr Kur'ân-ı Azîm'de üç vech üzerinedir. Biri edâ-yı ferâ'iz-i İlâhiyye üzerine. Bunuñ üç yüz derece[si] vardır. Biri dahi mahârimu'llâh üzerine sabrdır. Bunuñ altı yüz derecesi vardır. Biri dahi ma'siyet üzerine sabrdır. Bunuñ dokuz yüz derecesi vardır buyurmuşlardır. İmdi ma'siyete sabruñ derecesi fazîletde ferâ'iz ile muharremât üzerine sabrdan ziyâde olması. Zîrâ her mü'min mahârim üzerine sabra kâdirdir. Lâkin belâ-yı İlâhiyye üzerine sabra kâdir degildir. Bu belâ-yı İlâhiyye'ye ancak enbiyâ-yı izâm aleyhimü's-selâm kâdir olurlar. Bu mertebede olan sabr bidâ'a-i siddîkîndir nefis üzerine gâyet su'ûbetli olur. Enbiyânüñ gayri bu sabra tahammül idemez. Belki enbiyâya mukârenet ile siddîkîn kâdir olabilür. Ba'zı zevâtdan rivâyet olunmuşdur ki ma'rekede katli meydânında Ebî Hadîfe'nüñ gulâmına tesâdüf eyledim. Hayâtından bir ramak kalmış bir mikdâr su vireyim saña didim. Cevâbında adû-yı dîn tarafına doğru beni bacağımdan tutup bir mikdâr çek ve ol suyu şöyle bir tarafa vaz' eyle zîrâ ben sâ'imim eger ahşâma kadar sağ kalur isem suyu içerim buyurdılar. İşte tarîk-ı âhirete sâlik olanuñ belâ'u'llâh [112^b] üzerine sabrı böyle olur. İmdi bu makâmda hâtıra bir şey' hutûr ider ki mesâ'ibe sabr abdüñ ihtiyârında olamaz. Zîrâ abd muztardır. İster dilesin ister dilemesin eger ma'siyete kerâhiyet nefsinde olmamak murâd olunur ise bura ihtiyârda dâhil olamaz. Bu hâtıra şu vechile def' olur ki abdüñ makâm-ı sâbirînden hurûcî ceza' u feza' ile cübbesini çâk iderek başına taşlar ile darb iderek bükâ'-i şedîd ile Cenâb-ı Hak'dan şekvâsını izhâr iderek melbûsâtta, me'kûlâtta âdet-i me'lûfesini tağyîr iderek

⁷¹⁸ "Kim adaletli davranması gerektiği yerde âdil olmazsa hüsrana uğramıştır." Müslim, "Zekât" 148.

⁷¹⁹ "Allah, kardeşim Mûsâ'ya rahmet etsin. O bundan daha ağır bir ithama maruz kalmıştı da sabretmişti." Buhârî, "Ehâdisü'l-enbiyâ", 31 (No. 3405); Müslim, "Zekât", 140.

⁷²⁰ Ayette "و" olan harf metinde "ف" olarak yazılmıştır.

⁷²¹ "Eğer ceza verecekseniz size yapılan misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır." en-Nahl 16/126.

izhâr-ı me'yûsiyet itmesi abdûñ ihtiyârı tahtında dâhildir. Abde lâıyk olan bunların cümlesinden ictinâb idüp kazâ-yı İlâhiyye'ye rızâsını izhâr iderek âdet-i müstemirresini bekâsı ile berâber "bunlar bende alâ tarîkı'l-âriyet idi şimdi her biri sâhibine ric'at eyledi" dimesi dahi abdûñ ihtiyârı tahtında dâhildir. Öyle ise abdûñ kendine lâıyk olan tarafı iltizâm idüp musîbete sabr-ı cemîleden ma'dûddur. Ve bu sabr-ı cemîl dinilen şey' sâhib-i musîbet ol musîbeti Cenâb-ı Hakk'ın gayrisinden bilmez. Ve ol musîbetden hâsıl olan veca'-i kalb ve aynından feyezân iden dumû'-i ayn ceza' u feza'a mukârin olmayarak sudûrı hadd-i [113^a] sâbirînden ihrâc itmez. Zîrâ Efendimiz sallâ'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri mahdûm-ı âlîleri Hazret-i İbrâhîm'ün kabri yanında cûlûs buyurdıkları vakit ayn-i sa'âdetlerinden dumû' un cereyân itdigini Ashâb-ı Kirâm görüp "Yâ Resûla'llâh bizi bundan sizler nehy buyurur idîñüz" diyenlere cevâb olarak (İnne hâzihî rahmetün ve innemâ yerhamu'llâhu min ibâdihi'r-ruhamâ')⁷²² buyurmuşlardır. Bundan ma'lûm oldu ki ceza' ve feza' olmadığı hâlde cereyân-ı dumû' sabra mâni' değil imiş demek olur ki ceza' u feza' abdûñ ihtiyârında dâhil olduğundan ve bunlar dahi Cenâb-ı Hak'dan şikâyeti mûcib olduklarından ve abdi sâbirînden ihrâc ideyorlar. Ammâ min gayr-i ceza' olur ise abd hâlini Cenâb-ı Hakk'a arz eylemek ile sâbirîn add idenden ma'dûd olduğunı Hazret-i Eyyûb aleyhi's-selâm Rabbi (ennî messeniye'z-zurru ve ente erhâmü'r-râhimîn)⁷²³ buyurdılar. Üzerine Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri (İnnâ vecednâhu sâbiran ni'me'l-abd)⁷²⁴ nass-ı celîli ile bizlere ta'lim buyurdılar ki Cenâb-ı Hakk'a arz-ı hâl itmek sabra mâni' değil imiş. İmdi sabrın mazânnı hâceti olan mebhasda bu kadar itâle-i kelâma bâdî olan sâlik-i râh-ı Hudâ olanlara sermâye-i külliye olmasından içündür. Öyle olduğu hâlde bu mazânn-ı sabrda asl mahall-i dikkat olacak bir mikdâr şey'e dahi ihtiyâc vardır. [113^b] Zîrâ ahvâlün ve ef'âlinde cemî'îsine sabrın umûmı sâlik-i râ[h]-ı Hudâ olanlara vâcibdir. İmdi bir sâlik ki şehvetün küllîsinden kendini men' eyleyüp uzleti ihtiyâr eyledi. Bu sâlik zâhiren infirâd ve uzlet üzerine sabrdan ve bâtinen vesâvis-i şeytândan ârız olan havâtır-ı kalbiyye üzerine sabrdan müstağnî olamaz. Zîrâ ihtilâc-ı havâtır sâkin olmaz. Bu havâtırın dahi ekser cevelânı fâ'itün adem-i tedârikinden ve gelecekte husûlî mikdar olan lâ-büdde minhün tedârîki olmadan zuhûr ider. Bunların herkangısı olsa tazyî'-i zamândır. Abdûñ tahsîl-i ma'rifetu'llâhı kalbidir. Sermâyesi ömridir. Bu takdîrce kalb-i abd üns bi'llâh istifâde olunacak zikrden, ma'rifet bi'llâh istifâde olunacak fikrden ve bu ma'rifet bi'llâhuñ netîcesi olan muhabbet Allâh'a ma'rifetdir. Yek nefes gâfil olur ise bu kalbün sâhibi

⁷²² "Şüphesiz bu rahmettir. Allah, kullarından ancak merhametli olanlara merhamet eder." İbn Hanbel, *el-Müsned*, 36/110 (No. 21776); Buhârî, "Cenâ'iz", 32 (No.1284).

⁷²³ "Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin." el-Enbiyâ 21/83.

⁷²⁴ "Gerçekten biz onu sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu!" Sâd 38/44.

fıkrden za'îf olup bu sâlikûn halvetde olması ile hayvânâtun ahurda arpa ve samansız beklemesinden bir farkı olamaz. Eger bu fıkr ve vesvâsı mubâhâtda olur ise kazâ-yı şehvâtun hîlelerinden olup bu i'tizâl ile beyne'n-nâs olmadan bir farkı kalmaz ki i'tizâlden murâd muhâfaza-i havâtır idi külliyyen bâtıl olur. İmdi bu vesvâs ve bu iştigâl-i hâtır dahi şeytân tarafındandır. Zîrâ şeytânun iki nev' askeri [114^a] olup bir nev' tayerân ider. Diger nev'i seyr ider. Vesvâs cünd-i tayyârenün harekesinden ibâretdir. Şehveti cünd-i seyyârün harekesinden ibâretdir. Bunun dahi aslı budur ki şeytân nârdan halk olundu. İnsân fahhâr gibi salsâlden halk olundu. Salsâl kum ile karışmış hâlis çamur ma'nâsınadır. Fahhâr bu çamurdan i'mâl olunan saksı ma'nâsınadır. İmdi fahhârda nâr ile tıyn cem' oldı. Tabî'at-ı tıyn sükûn tabî'at-ı nâr hareketdir. Nass-ı Kur'âniyye ile dahi sâbitdir ki şeytân ilâ yevmi'l-kıyâme muntazırındır. Öyle ise yevm-i kıyâmete degin seni vesvese itmeden keff-i yed itmez. İllâ senün hemk hem vâhid olup kalbün dâ'imâ ve müstemirren Cenâb-ı Hak ile meşgûl olur ise ol vakt mel'un seni vesveseye yol bulamaz sen dahi ibâd-ı muhlisinden olursun.

Beyân-ı Devâ'ü's-Sabr ve Mâ Yüste'ânü Aleyh

Ma'lûm ola ki derdi inzâl eyleyüp şifâsını dahi va'd buyurmuşdur. İmdi sabr her ne kadar meşakkatli ise ilim ve amel ma'cûnı ile meşakkatine tahammül tahsîl-i mümkündür. İmdi ilim ile amel emrâz-ı kalbiyye için iki cinsden mürekkeb bir devâdır. Velâkin her maraz bir ilm-i âhar ile bir amel-i âhara muhtâcdır. Nitekim sabra mâni' olan ilel-i muhtelif ile aksâm-ı sabr muhtelif olduğu gibi. İmdi ilel muhtelif olduğu [114^b] hâlde ilâc dahi muhtelif olur. Şehvet ve kâ'ide sabra muhtâc olunur ise meselâ şehvet galebe eylemiş bir haysiyyetde ki bu şehvet ile fercine mâlik olamaz. Yâhûd fercine mâlik olur. Lâkin aynına mâlik olamaz. Yâhûd aynına mâlik olur. Lâkin muktezayât-ı şehvet teceddüd itmekten zâ'il olmadığından kalbine mâlik olamaz. Sâlik-i garîbi bu şehvet zıkr u fıkrden ve a'mâl-i sâlihâdan insirâf itdirüp önüne alup arkasından kamçılamağa başlar. İmdi bâ'is-i dîn ile bâ'is-i hevâ musâra'aya mübâşeret idüp ehad-i mütesâri'inden birinün galebesi murâd olunur. Bizim için dahi yed-i ulyâ sâhibi olan gâlib ve yed-i süflâ sâhibi olan mağlûb olması emr-i mühimdir. Öyle ise bâ'is-i dînün takviyesi ve bâ'is-i şehvetün taz'îfi bizlere lâzım gelür. Bâ'is-i şehvetün taz'îfinün tarîkı üç şey ile olur. Birisi mâdde-i kuvvete nazar olunur. Bu mâdde-i kuvvet dahi kesret ve nev'i haysiyle şehveti muharrike olan gıdâ-i tayyibelerdir. Bu kuvvetün kat'i için savm-ı dâ'im ile mu'âlece lâzımdır. Meselâ iftârda kesreti ve nev'i i'tibârı ile zâtı kalîl ve cins-i za'îf olan ta'âm ile iftâr iderek lahmıdan ve şehveti müheyyic olan ta'âmıdan ihtirâz iderek kuvvet-i şehvâniyyeyi za'îf etmek gibi. İkincisi esbâb-ı müheyyiceyi kat' eylemek ile olur. Esbâb-ı müheyyice mazânn-ı şehvet [115^a] olan mahalle nazardan

ibâretdir. Bu nazarı ol mahalden kat' ile esbâb-ı müheyyice kat' olunur. Zîrâ nazar kalbi tahrîk ider. Bunuñ ilâcı suver-i müştehâta nazaruñ ve vukû'ı zan olunan mahalden nazarı sarf ve uzleti ihtiyâr iledir. Üçüncü iştihâ eyledigi şeyüñ mubâhı ile nefsi tesliyet eylemek iledir. Bu dahi nikâh-ı şer'î ile olur. Zîrâ tab'ıñ iştihâ eyledigi her şey için anuñ cinsinden muharremâtıdan istiğnâ idecek bir mubâhı olan şey dahi vardır. Bu ilâc ekser nâsuñ hakkında enfa' ve evlâdır. Zîrâ kat'-i azâ ile mu'âlecede ibâdâtıdan a'mâl-i sâ'irede dahi za'f îcâb ider. Ammâ bâ'is-i dînîyi takviyyet iki tarîk ile olur. Biri dînîde ve dünyâda mücâhede semerâtını ve fâ'idelerini beyân iderek bu fâ'ide ve semerâta tama' itdirmek ile olur. Bunuñ tarîkı dahi gerek Kur'ân'da ve gerek ehâdis-i Nebeviyye'den bunlaruñ fazâ'ili beyân iden ahhbâruñ mütâla'ası ile olur. Burası ma'ârif bâbındandır. Ba'zı kerre za'îf olur ba'zı kerre kavî olur. Eger kavî olur ise bâ'is-i dîn kuvvetlenüp iştihâ-yı şedîd ile bâ'is-i hevâya galebeye sâ'î olur. Ve eger bâ'is-i dîn za'îf olur ise bâ'is-i hevâ galebe ider. **(Tarîk-ı Sâni)** Bâ'is-i dînîyi bâ'is-i hevâya musâra'aya idmân ve tedric ile zafer lezzetini idrâk itdirerek musâra'ada [115^b] kuvvet buldurup bâ'is-i hevâya galebe eylemek ile olur. Ekser sâlikînüñ sülûkünde mürşidlerinüñ ri'âyetleri bu tarîk-ı sâniyi iltizâm itdirmekdir. İmdi bu makâmda daha kâmlar var ise de melâlden muhâfaza için terk olunmuşdur. Ancak bu sabr ekser evkâtda uzlete tevakkuf eylediginden sabr akabinde uzleti dahi beyân eylemek münâsib görüldi.

Uzlet

Âdâb-ı ma'neviyyeden biri dahi uzlet idi. Ma'lûm ola ki uzlet lugat-i Arab'da i'tizâlden isim olarak başkalığa ya'nî ayrılığa itlâk olunur hattâ "men ihtâra'l-uzlete fe'l-uzlehû"⁷²⁵ dinmişdir. Ya'nî uzlet nâsdan ayrılığı ihtiyâr iden içündür demek olur. Lâkin ulemâ-yı muhakkıkîn beyninde (uzlet ile) ihtilât beyninde ihtilâf olunmuşdur. Ba'zıları uzleti ihtilât üzerine tafdîl eylemişler. Ve ba'zıları dahi ihtilâtı uzlet üzerine tafdîl eylemişlerdir. Ve bu ihtilâf dahi tâbi'in zamânında zâhir olarak (Süfyân-ı Sevrî), (İbrâhîm b. Yûsuf b. Esbât), (Huzeyfe el-Mer'âşî), (Bîşr-i Hâfî) bunlar uzleti muhâlata-i nâs üzerine tafdîl itmişlerdir. Ve tâbi'inüñ ekserîsi muhâlata-i nâsı uzlet üzerine tafdîl iderek her bir sınıf kendi müdde'âlarını isbât ma'razında mubâhaseler ve fevâ'idler irâd eylemişler bu ihtilâfâtıñ cümlesini zikr bir kitâb-ı müstakıll olmağa muhtâc olduğından [116^a] bu cümleñ hulasası bu risâleye derc olundu. İmdi uzleti tafdîl idenler uzletüñ tafdîlini tervîc için ba'zı fevâ'idler beyân eylemişlerdir. Evvelâ Hâlık Te'âlâ Hazretlerine ibâdet ve münâcât-ı İlâhiyye'ye mu'âneset fikr için münâcât halkdan münkatı' olarak ancak Hâlık ve ma'bûdunı mülâhaza itmek fâ'idesi uzletde hâsıdır. **(Sâniyen)** İnsâna ta'alluk iden ma'âsîden tahallus vardır. **(Sâlisen)** Fiten ve husûmâtıdan

⁷²⁵ "Kim uzleti seçerse, uzlet odur." Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâtü'l-mesâbih*, 5/107.

halâs vardır. **(Râbi'an)** Şerr-i nâsdan halâs vardır. **(Hâmisen)** Nâsuñ tama'ı senden ve senüñ tama'un nâsdan münkatı' olmak vardır. **(Sâdisen)** Müşâhede-i hamkândan halâs vardır. İmdi bu altı fâ'idenuñ tahtında ma'ânî-i kesîre var ise de mahallini mütâla'aya havâle olundu. İhtilâtı tafdîli idenler dahi ihtilât-ı nâsda yedi fâ'ide beyân eylemişlerdir. Fâ'ide-i ûlâ ta'lîm ve ta'lîm ki dünyâda ibâdâtüñ a'zamı olan ferâ'iz-i İlâhiyye'yi ta'lîmdir. Kable't-ta'lîm uzletüñ hüsrânından olduğundan kat'an şübhe yokdur. Ba'de't-ta'lîm dahi gayruñ intifâ'ına mâni'dir. Her vechle ihtilât evlâdır. Fâ'ide-i sâniye nef' ve intifâ'dır. İntifâ' kesb ve mu'âmele iledir. Bu kesb ve mu'âmele dahi ihtilât ile hâsıdır. Ammâ nef'-i nâs kendi ile fâ'idelenmekdir. Yâ ilminden yâ mâlından uzletde bu fâ'ideler hâsıl olamaz. (Fâ'ide-i sâlise) [116^b] te'dîb ve te'eddübdür. Bu mü'eddeb dahi mukâsât-ı nâs ile edebi tahsîl itmekdir ki ancak ihtilât ile hâsıl olur. (Fâ'ide-i râbi'a) İstînâs⁷²⁶ ve inâsıdır. Bunlar vahşetüñ zevâli ile ünsiyyet ve ülfete mülâzım olmaktan ibâretidir. Lâkin mevâzı'-i mu'âşeret dahi hürmete mü'eddî olan mevâzı' ki meclis-i işret gibi bundan hazer iderek dînde elzem olan mesâmi'a-i akvâl ve müşâhede-i ahvâl-i meşrû'a olan semt-i takvâya mülâzemet veyâhûd meşâyih meclisinde olan mu'âşeret gibi ki bu iki mahalden hâsıl olan fâ'ide uzletde hâsıl olamaz. (Fâ'ide-i hâmise) Neyl-i sevâb ve inâle-i sevâbdır. Ammâ neyl-i sevâb salât-ı cenâzeye hâzır olmak, ıyâde-i marîza gitmek, bayram ve cum'a ve salât-ı mefrûzanuñ edâsı için cemâ'ate gitmek ve inâle kendi bir maraza mübtelâ olur ise bâbını küşâd idüp gelen zevâd eger kendisi hasta ise ıyâde sevâbına ve eger bir musîbet ile musâb olmuş ise ta'ziye sevâbına ve eger bir ni'met ile mûna'am olmuş ise tehniye sevâbına nâ'il olmaları gibi. İmdi bu neyl ve inâle uzletde derece-i muhâle gelerek ihtilâta hâsıl olur. (Fâ'ide-i sâdisen) Tevâzu'dur ki bu tevâzu' makâmât-ı sâlikînden efdal bir makâmdır. Uzletde bu tevâzu' olmaz. Belki mezmûm olan kibr ve ucb peydâ olur. Bu sûretde ihtilât evlâdır. (Fâ'ide-i sâbi'a) Tecâribdir. Bu tecârib [117^a] halkuñ mecârî-i ahvâlleri için muhâlatadan istifâde olunur. Mesâlih-i dîn ve mesâlih-i dünyâyı tefehhümde tabî'at ile akl kâfi olamaz. Belki tecrübe ile mümârese ile hâsıl olur. Zîrâ bir sabî her ne kadar âkıl olsa hiç insân içêrüsine çıkmayup dâ'imâ nâsdan uzlet üzere terbiye olunsa elbette ahmak-ı hamkândan olacağı tecrübe ile sâbitdir. Öyle ise ta'lîm ve ta'allüm ile iştigâlden hâsıl olan ilimden soñra pek çok fevâ'id dahi tecrübe ile hâsıl olur ve bu tecrübe dahi ihtilâtta mümkün olur. Ve bu tecrübenüñ ziyâde ehemmi sâlik kendi nefsinde tecrübe itmekdir. Egerçi sâlik dâ'imâ halvet ve uzlet ile meşgûl olur ise sıfât-ı bâtınıyyesi tecrübeye muktedir olamaz. Zîrâ uzletde ve halvetde kendini tecrübe idenlerüñ küllisi ahlâk-ı fâsidederüñ cümlesini terk eyledim zann ider. Zîrâ her bir gazûb ve hakûd ve hasûd olan nefis kendi

⁷²⁶ Metinde "isti'nâs" şeklinde yazılmıştır.

hâli üzerine kaldığı hâlde habsini izhâr idemez. Bu sıfat-ı mezmûmeler ile kalbi meşhûn olan sâlikûn hâli vücûdunda çıban çıkaran âdem gibidir ki zahm ve eleminden bir şey'-i hasen idemez tâ ki bir âdem anı hareket itdirmeyinceye kadar. Lâkin anı bir âdem nişter ile azacak dokuna içerüsünde memlû olan sadîd-i bed-bûsı legenler doldurur. Kezâlik hıkd ve hased ve buhl ve gazab ve kibr ve ucb ve sâ'ir ahlâk-ı [117^b] zemîmeden meşhûn olan kalb meşrebinûn mugâyiri olan bir zât tarafından bir mikdâr hareket itdirilür ise habâsetini izhâr ider. Lâkin ol kendüden su'âl olursa idi bu ahlâklarun küllîsini mahv ittiginden bahs ider idi. Lâkin bir muharrikûn tahrîki ile meydâna geldiği mücerrebâtıdır. Ve bu tecrübe dahi uzletde olamaz ihtilât-ı nâsda olur. Bu sırdan içün tezkiye-i kulûba tâlib tarîk-ı âhirete sâlik olan ehl-i sülûk nefislerini tecrübe iderek eger bir kibr şâ'ibesi müşâhede iderler ise anı def'ûn çâresine bakup ba'zıları arkalarına kırba alarak beyne'n-nâs sakkâlık iderler ki bunun ile nefislerini tecrübe iderler ve ba'zıları dahi keşkûli alup su'âl iderler. Hakikatde murâdları bunlardan fâ'ide olmayup nefisini tecrübe ve kesr itmek içündür. Ve kibr ucunu izâle iderek maksûdına vuslât içündür. Ve eger nefsi uzlet tarafına temennî ider ise seyâhat tarîkını iltizâm ile nefse mukâbele iderler. İmdi bu fevâ'idüñ husûli uzletde olamaz belki ihtilâtıda olur. Lâkin bu ihtilâtun arasında bir uzlet vardır ki asıl uzlet budur. Ve ahâlî-i Nakşîyye'nün âdâb-ı ma'neviyyeden ta'dâd eyledikleri uzlet dahi bu uzletdir ki zâhirde hulk-ı mu'âmelede olup nâs ile ihtilât üzere olarak bâtında bir ân Cenâb-ı Hak'dan gâfil olmayarak kalbi mâsivâdan hâlî olup huzûr [118^a] ma'allâh ile memlû olmak üzere kadehuñ içerüsünde su tolı olduğu hâlde havânun girecek mahalli olmadığı gibi. Muhabbetu'llâh ile kalbini imlâ idüp mu'âmele-i nâsdan kalbe zerre mikdârının duhûlünde meydân bırakmamak ile kalbini muhâfaza itmekden ibâretdir. İmdi bu uzlet-i kalbiyyeye mâlik olmak cemî'-i ma'âsîden tâ'ib ve müstağfir olarak bir mürşid-i kâmilden ahz-ı tarîk idüp zikru'llâha meşgûl olmağa tevakkuf ider. Ve bu zikru'llâh ile meşgûl olmak kendi hâl üzere olamaz. Belki tövbe ve inâbeye muhtâcdır. Hattâ ba'zı ârifler buyurmuşlardır "bak sâ'ate kim dakîka fevt eylemeyüp rakkâs derûnın oynatmada her ânda miftâh inâbetle kur işlet sen de dil sa'âtini bi-zikr-i Allâh Allâh. Bu sûretde ahz-ı tarîk ba'de't-tevbe olduğundan tevbenün dahi bir mikdâr beyânı elzem oldı.

Tevbe

Âdâb-ı ma'neviyyeden biri dahi tevbe idi. Tevbe lugat-i Arab'da günâhdan rücû' idüp Hazret-i Hakk'a teveccüh eylemekden ibâret olarak asl mâddesi rücû' ma'nâsınadır. Lâkin rücû' ani'z-zenb ma'nâsına isti'mâli gâlib olmuştur. Ba'zı ehl-i lugatun beyânına göre tevbe ecmele-i vücûh üzere günâh ve ma'siyeti terk eylemekden ibâretdir ki envâ'-i i'tizârın eblagı budur. Zîrâ i'tizâr üç vech üzeredir. [118^b] **Vech-i**

evvel Bir günâh ve cünhadan mu'tezir olan kimesne ben anı işlemedim deyü inkâr eylemekdir. **Vech-i sâni** Şu mâddeye mebnî işledim deyü ebsat-ı i'tizâr ider. **Vech-i sâlis** Egerçi işledim ve fi'l-hakîka isâ'et eyledim. Lâkin min ba'd terkinde azm ve kâsd eyledim deyü i'tizâr ider. İşte tevbe bu vech-i sâliseden ibâretidir. Ve ba'zı âhar dahi ma'âsîden Cenâb-ı Hakk'a rücû'a "tevbe", ta'alluk-ı mâsivâdan Cenâb-ı Hakk'a rücû'a "inâbe", tâ'atden Cenâb-ı Hakk'a rücû'a "evbe" ıtlâk olunduğunu beyân eylemişlerdir. Ve ba'zılar dahi üç kısma taksîm iderek tevbeyi bidâyetde isti'mâl idüp ukûbet havfindan içün olan rücû'a "tevbe" râci'ine "tâ'ib" vasatda sevâb tama'ından içün olan rücû'a "inâbe" râci'ine "münîb" derece-i nihâyede sevâba râgıb ikâbdan hârib olmayarak ancak emre imtisâlden içün olan rücû'a "evbe" râci'ine "evvâb" tesmiye iderek derece-i ûlâ (Tûbû ilâ'llâhi cemî'an eyyühe'l-mü'minûn)⁷²⁷ derece-i sâniye (Enîbû ilâ Rabbiküm ve eslimû lehû)⁷²⁸ derece-i sâlise (Ni'me'l-abdü innehû evvâb)⁷²⁹ âyet-i kerîmelerini sened iderek derece-i evvelde mü'minînün sıfatı, derece-i sâniye evliyâ' ve mukarrabîn sıfatı, derece-i sâlisede enbiyâ ve mürselinün sıfatı olmalarını beyân buyurmuşlar. Tevbenün ma'nâ-yı **[119^a]** lugavîsi ma'lûm olduktan soñra inde ehli's-şer' tevbe şerî'at-i Ahmediyye'de mezmûm olan şey'den şerî'at-i Muhammediyye'de memdûh ve mahmûd olan şey'e rücû' itme[den] ibâretidir. Ve bu tevbenün sıhhatı içün dahi üç şart vardır. Şer'-i şerîfe muhâlif olan şeyden nâdim olmak. Zellâtı fi'l-hâl terk eylemek ma'âsîden işlediği şey'e bir daha avdet itmemege azm u cezm itmek ile beyân eylemişlerdir. Ammâ muhakkıkîn-i kirâm hazarâtı tevbede dört şey' mülâhaza itmişlerdir. Biri nefsi tevbe ve hakîkat-i tevbe ve digeri kendinden rücû' olunacak şey ki zünûbdan ibâretidir. Ve digeri biri dahi şurût-ı tevbe ve âharı dahi tevbeye bâ'is ne olduğunu beyân eylemişlerdir.

Beyân-ı Hakikatü't-Tevbe

Ma'lûm olsun ki hakîkat-i tevbe umûr-ı selâse-i mertebe ile muntazam bir ma'nâdan ibâretidir. Bu umûr-ı selâse dahi ilm, hâl, ameldir. İmdi hâli ve hâl-i ameli iktizâ ider. Ammâ ilm zünûbuñ zarar-ı azîmi olup abd ile mahbûbı beyinde hicâb olduğunu ma'rifetdir. Abdün kalbinde alâ tarîkı'l-galebe zünûb abd ile mahbûbı beyinde hicâb olduğunu muhakkakan bildiği vaktde abdün kalbinde bir şey'i temevvüc iderek mahbûbuñ kuvvetinden ibâretidir. İmdi bu kuvvet-i mahbûb ile kalb müte'ellim olur. **[119^b]** Eger bu kuvvet-i mahbûb ol abdün fi'li sebebi ile olur ise abdün kalbinde ol mahbûbuñ kuvvetine ol fi'l sebeb olduğına bir te'essüf peydâ olmasına nedâmet tesmiye kılınur ki hâl dinilen şey' bu nedâmetden ibâretidir. Bu esefün elemi kalbün üzerine

⁷²⁷ "Ey müminler! Hep birlikte tövbe ediniz." en-Nûr 24/31.

⁷²⁸ "Rabbimize dönün ve O'na teslim olun." ez-Zümer 39/54.

⁷²⁹ "O ne güzel kuldu! Şüphesiz o, Allah'a çok yönelen bir kimse idi." Sâd 38/30.

müstevlî olduğu vakt bu elemenden kalbde bir hâlet-i uhrâ münba'is olur ki irâde ve kasd ile müsemma fi'lden ibâretidir. Bu kasd ve irâde ile tesmiye olunan fi'l için dahi hâle, mâzîye, istikbâle ta'alluk vardır. Ammâ hâlet-i ta'allukı abd kendünün mülâbis olduğu fi'li terk iledir. İstikbâle ta'allukı mahbûbuñ mufârakat ve fevtine sebep olan zenbûñ âhir-i ömrine kadar terkine azm itmek iledir. Ammâ mâzîye ta'allukı hayruñ telefî iledir. İlm bu hayrâta ittîlâ' kesb itmekdir. Bu ilim ile dahi îmân-ı yakîn murâd olunur. Zîrâ îmân zünûbuñ semm-i kâtili olduğunu tasdîkden ibâretidir. Yakîn bu tasdîkı te'kîd ve tasdîkden şekki nefyden ibâretidir. Bu ma'nâdan ibâret olan ilm kalbi istîlâ eylemesinden nûr-ı îmân zâhir olur. Her ne vakit ki kalb üzerine nâr-ı nedâmet zâhir olur bu nâr-ı nedâmet ile kalb müte'ellim olur. Zîrâ nûr-ı îmânla görür ki mahbûbundan mahcûb olarak helâke karîb oluyor. Bu ânda âteş-i muhabbet kalbinde müştâgıl olarak bu âteş-i muhabbetden bu muhabbetin tedârike [120^a] bir irâde münba'is olur. İmdi ilm, nedm, hâl ve istikbâlde ve telef-i mâzîde terke müte'allika olan kasd ki umûr-ı selâse-i mertebenüñ mecmû'unuñ husûlüne ism-i tevbe itlâk olunur. İmdi bu hakikat-i tevbe ma'lûm olduktan soñra tevbenüñ ta'rîfî dahi vardır. Ve bu tevbenüñ ta'rîfinde olan ekâvîl adde ve hasra gelmez. Bu ma'ânî-i selâse ki ilm, hâl, ameldir. Bunı fehm iden sâlik tevbenüñ sâ'ir ta'rîflerinden müstağnî olur. Zîrâ her ne kadar tevbe ta'rîf olursa cemî' ma'ânîsini ihâtadan kâsırdır. Hakâ'ik-ı umûrî taleb elfâz-ı mücerrede talebinden ziyâde mühimdir. Anuñ için hakâ'ik-i tevbe zikrinden soñra ta'rîfini beyândan sarf-ı nazar olındı.

Ammâ Tевbenüñ Vücûbı

Ma'lûm olsun ki tevbenüñ vücûbı âyât-ı Kur'âniyye ve ehâdis-i Nebeviyye ile mübeyyendir. Ve bu iki delîl ile mübeyyen olduğu gibi nûr-ı îmân ile sadrı münşerih olup basar basîreti münfetih zulûmât-ı cehlden halâs olmuş öñünde nûr-ı îmân meş'alesi iştigâl iderek her hatvesinde ekâde için bir fâ'ide muhtâc olmayan erbâb-ı basîret indinde bilâ-delîl vâzıhdır. İmdi bir tarîke sâlik olan yâ a'mâ olur her bir hatvesinde kendini bedîhî bir kâ'ide-i ihtiyâcdan kurtulmaz. Yâhûd basîr olur sülûk idecegi tarîkı bir mu'arrif kendüsine bir def'a ta'rîf ider. Bu ta'rîfden soñra kendüsü nûr-ı basîr ile matlûbuna vâsıl olur. [120^b] Kezâlik tarîk-ı dîn dahi bu kısım ile taksîmi kabûl ider. İmdi ilmde kâsır olan taklîdde her hatvesinde muktedir olamaz. İllâ Kitâbu'llâh'dan ve sünnet-i Resûlu'llâh'dan bir eser sem'ine muhtâc olur. Çok kerre bu ihtiyâc kendüsini tahayyüre ilkâ ider. Müşekkekûñ cüz'î şekki ile hatvesini şaşırır. Ammâ nûr-ı îmân ve nûr-ı İslâm ile kalbi münevver sad[r]ı münşerih olan zât istihrâcî asîr olan tarîka sülûk için ednâ işâret ile mütenebbih olarak kat'-ı akabât itmede nûr-ı îmân nûr-ı Kur'ân ile kalbi münşerih olduğundan sevâd-ı leylerde fânûs ile giden zât gibi gidecegi mahalli

müşâhede idüp ednâ beyân ile maksûdına vâsıl olur. Gûyâ bu zât (Yekâdü zeytühâ yüdi'ü ve lev lem temseshu nâr)⁷³⁰ mîsdâkınca bir cüz' beyân ile hidâyete vâsıl olur. Her bir vâkı'ası için bir nass-ı menkûle ihtiyâc kalmaz. İmdi bu hâlde olan sâlik tevbenüñ vâcib olduğunu ma'rifet murâd eylediği vaktde evvelâ nûr-ı basîreti ile tevbeyle nazar ider ki ne şeydir soñra vücûba nazâr ider soñra ma'nâ-yı vücûb ile tevbeyle cemî' ider. Tevbenüñ vücûbında kat'an şübhesi kalmaz. Bunuñ beyânı dahi şu vechiledir ki vâcibüñ vâcib olmaklığı helâk-ı ebediyyeden necât, sa'âdet-i ebediyyeye vusûldür. Zîrâ sa'âdet ile şekâvet bir şey'ün fi'li ile terkine ta'alluk itmese idi ol şey'i vücûb ile vasıfla [121^a] mada bir ma'nâ olmaz idi. Zîrâ bi'l-îcâb vâcib oldu dimenüñ bir ma'nâsı yoktur. Zîrâ bizim için gerek dünyâda ve gerek âhiretde maksûdı olmayan şey'ün fi'li ile yâhûd terki ile iştigâlün bir ma'nâsı yoktur. Bizim üzerimize ol şey' bir gayrisi ister vâcib kılsun ister kılmasun. İmdi ma'nâ-yı vücûb sa'âdet-i ebediyyeye vesîle olduğu bilindiği vakitte bilür ki dâr-ı bekâda likâu'llâhdan mâ-'adâ sa'âdet yoktur. Bu likâ-i İlâhiyye'ye hicâb-ı mâ yeştehihi'n-nefsdir. Bu iştiâ-yı nefis ile likâ-i İlâhiyye'den mahcûb olan lâ-mehâle şakîdir. Bu dakîkaya ilmi olan bilür ki likâu'llâhdan teb'îd iden ancak ittibâ'-ı şehvet ve âlem-i fânî ile üns ü meveddetdir. Likâ-i İlâhiyye'ye takrîb kalbden zuhruf-ı âleme olan alâka-i muhabbeti kat' ile bi'l-küllîyye muhabbet-i İlâhiyye'ye ikbâldir. Zünûb dinilen şey' Allâh'dan i'râz ve mücâbîb-i şeyâtîne ittibâ'dır ki bu şeyâtîn Hazret-i rubûbiyyetden teb'îd itdirici a'dâ-i İlâhiyye'den olup abdi Cenâb-ı Ma'bûd bi'l-hakdan teb'îde hicâb olmaklığına sebep olur. Bu takdîrce bu dakîkaya ârif olup kalbini münşerih olan zevât-ı kirâm tarîk-ı ba'îdiyyetden tarîk-ı vuslata insirâf vâcib olduğunu bilüp insirâf ider. Bu insirâf dahi tamâm olmaz illâ "ilm" ile ve "nedm" [121^b] ile ve azm ile tamâm olur. Zîrâ zünûb mahbûbundan bu'diyyete sebep olan esbâbdan olduğunu bilmeyen şahs zünûbdan nâdim olmaz. Ve ol tarîk ba'dehû sülûki sebebi ile müte'ellim dahi olmaz. Ve müte'ellim olmadıkca rücû' dahi idemez. Rücû'uñ ma'nâsı terk ve azmden ibâretidir. Bu ma'nâ-yı selâse vusûl-i mahbûbda zarûr olduğunda şübhe yoktur. İşte nûr-ı basîretten hâsıl olan îmân böyle olur. Ve ammâ bu nûr-ı basîret ile kalbi münşerih olmayan nâkısul-ilm helâkden necâta tevassulı için her bir hatvesinden bir fâ'ide muhtâcdır. Böyle olduğu takdîrce her bir emrini Kur'ân'a ve hadîs-i Resûl'e ve âsâr-ı selefe ircâ'a bi-eyyi-hâl muhtâcdır. Bu nâkısul-ilmler için tevbenüñ lüzûm ve vücûbına âyât-i Kur'âniyye'den (Tûbû ila'llâhi cemî'an eyyühe'l-mü'minûne le'alleküm tüflihûn)⁷³¹ nass-ı celîli delâlet ider. Derece-i evvelde olanlara hitâbdır ki umûm-ı müslimîn dimekdir. Ve âyet-i âhârda (Yâ eyyühe'l-lezîne âmenû tûbû ila'llâhi tevbeten nasûhâ)⁷³²

⁷³⁰ "Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır." en-Nûr 24/35.

⁷³¹ "Ey mü'minler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!" en-Nûr 24/31.

⁷³² "Ey iman edenler! Allah'a içtenlikle tövbe edin." et-Tahrîm 66/8.

buyurulmuştur. Nasûhuñ ma'nâsı hâlisen Allâh Te'âlâ hâliyen ani's-şevâ'ib olmak üzere olan tevbedir. Ve âyet-i uhrâda (İnna'llâhe yühibbüt-tevvâbine ve yühibbül-mütetahhirîn)⁷³³ buyurulmuştur ki inda'llâh tevbenüñ fazlı üzerine delâlet ider. Ve ehâdis-i Nebeviyye alâ sâhibihâ efdâlû's-salât ve't-tahiyyede (Ettâ'ibü mine'z-zenbi kemmen lâ zenbe lehü)⁷³⁴ [122^a] ve hadîs-i âharda (et-Tevbetü mine'z-zenbi en lâ te'ûde ileyhi ebedâ)⁷³⁵ ve hadîs-i âharda (et-Tevbetü'n-nasûhu en-nedemü ale'z-zenb)⁷³⁶ buyurularak fazâ'il-i tevbe beyân buyurulmuştur. İmdi bu tevbe hakkında âsâr-ı selef lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâdır. Ve ümmet-i Muhammedüñ icmâ'ı dahi mün'akiddir ki tevbe vâcibdir. Vucûbuñ ma'nâsı zünûb ve ma'âsî-i mühlikâtdan olduğına ve likâ-i İlâhiyye'den müba'id bulunduğına alemdir. Bu dahi vucûb-ı îmânda dâhildir ki karîben bu vucûbuñ duhûlünün beyânı gelecektir. Ve bu ilmüñ ma'nâsı bu gafleti izâle olup bu gafleti izâlenün vucûbında dahi ihtilâf yokdur. Tevbenüñ ma'ânîsinden biri dahi ma'âsîyi fi'l-hâl terk ve istikbâlde terki üzerine azm u kâd itmektir. Ve sâbık ahvâlinde kusûr itdiği mâ-sebakını tahsîl ve tedârik itmektir ki kazâ-yı fevâ'it sıyâm-ı mâ-fât gibi bunun vucûbunda dahi şek ve şübhe yokdur. Ammâ mâ-sebak üzerine pişmanlık ve anuñ üzerine hüzn bu dahi vâcib ve tevbenüñ rûhıdır. Nasıl vâcib olmasun ki zâyî' olan ömr-i mâ-fât gazabu'llâhda olmak ile telef olmuş olduğını hakikat bilen sâlik için lâ-muhâle elem-i kalbiyye hâsıl olur. Ve bu elem-i kalbiyyenün husûli tevbenün vucûbını iktizâ ider olduğu üzerine Ümmet-i [122^b] Muhammediyyenün icmâ'ı mün'akiddir. Lâkin burada hâtıra bir şey' hutûr ider ki te'ellüm-i kalb emr-i zarûrîdir. İhtiyâr-ı abdün tahtında dâhil degildir ki vucûb ile vasıflansın. Bu hâtıra şöyle hal olur ki bu eleme sebep fevât-ı mahbûbe ilmüñ tahkîkidir. Bu sebebüñ tahsiline abd için tarîk vardır. Bu i'tibâr ile ilm taht-ı vucûba dâhil olur. Yohsa nefsinde ihdâs iderek ilmi abd halk ider ma'nâsınca degildir. Zîrâ bu halk-i abd muhâldir belki (ilm, nedm, fi'l, irâde, kudret) bunların küllîsi Cenâb-ı Vâcibül-vücûduñ halkı ile mahlûkdur. (Va'llâhü halekaküm ve mâ ta'melûn)⁷³⁷ nass-ı celîli halk-i İlâhiyye ile olduğına delîl yokdur ki "mâ ta'melûn"da olan mâ lafzı mevsûle olduğu hâlde ef'âle şumûli vardır ki "va'llâhu haleka enfuseküm ve mâ müleküm" takdîrinde olup ma'mûl ma'nâ-yı masdariyyeden hâsıl olan ef'âle dahi ıtlâk olunur. Öyle ise mezkûrâtun cümlesi Cenâb-ı Hakk'un halkı iledir. İmdi bu sûrette dahi abd için fi'l yâhûd terkde ihtiyâr yokdur. Hâtırası dahi zâhir olur belî vardır. Lâkin

⁷³³ "Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever." el-Bakara 2/222.

⁷³⁴ "Günahı tevbe eden kimse, hiç günahı olmayan kimse gibidir." İbn Mâce, "Zühd", 30 (No. 4250).

⁷³⁵ "Günahı tevbe etmek, asla o günaha dönmektir." Beyhakî, Şu'abü'l-îmân, 9/265 (No. 6636); Zeynüddîn Muhammed Abdürreâûf b. Tâcîl'ârifin b. Alî el-Münâvî, Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr, (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356), 3/285 (No. 3412).

⁷³⁶ "Nasuh tevbe günaha pişman olmaktır." Alî b. Hüsâmiddîn b. Kadîhân el-Muttakî el-Hindî, Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl, thk. Bekrî Hayyânî - Saffet es-Sekkâ (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 4/232 (No. 10304).

⁷³⁷ "Oysa Allah sizi de yaptığınız şeyleri de yaratmıştır." es-Sâffât 37/96.

bunların küllîsi Cenâb-ı Vâcibu'l-vücûd'un halkı iledir dime ki münâkız degildir. Belki ihtiyâr-i abd dahi Hak Sübhânehû ve Te'âlâ'nun halkı ile olup abd kendi için olan ihtiyârında muztardır. Lâkin ey sâlik-i hakîkî bu ta'bîre kec nazar ile nazar idüp haber-i mahz [123^a] tarafına meyl itme nazar-ı im'ân ile nazar eyle. Zîrâ Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri sende bir yed-i sahîha halk eyledi. Ve ta'âm-ı lezîzeyi dahi halk eyledi. Mi'dende ol ta'âmı tenâvül için bir şehvet ve meyl dahi halk eyledi. Ve kalbde bir ilm dahi halk eyledi ki bu ta'âmın tenâvülü mi'de[de]ki ol şehveti sâkin kılar. Ve bu ilm-i mu'âriz bir de havâtır halk eyledi ki bu ta'âmın tenâvülü ol mi'dedeki şehveti sâkin kılar. Ammâ acebâ bâsûrî tahrîk ider mi ve bu ta'âmın tenâvülünde bu mazarrat olur mı olmaz mı. Soñra bir ilm halk eyledi ki tenâvülünde mâni' yokdur. Bu esbâbın ictimâ'ı indinde tenâvüle bâ'is olan irâde ve ihtiyârı îcâb itdirir. Ta'âm için olan şehvetün vukû'undan ve ol ta'âmın tenâvülü ile şehvetün sükûnı üzerine olan ilm-i mu'âriz olan havâtır ile tereddüden soñra abdün ol ta'âma elini uzatmasına ihtiyâr tesmiye olunur ki abd tarafından mu'âhezesi bâ'is olan cüz'-i ihtiyârı burasıdır ki buna kesb ta'bîr eylediler abdün mu'âhezesi bu kesb üzerine devrân ider. İmdi bu esbâbın tamâmı indinde ol ihtiyârın husûli elbette lâzımdır. İmdi Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinin halkı ile incizâm-i irâde hâsıl olduğunun akabinde yed-i sahîha cihet-i ta'âma elbette hareket [123^b] ider. Zîrâ kudret ile irâdenün tamâmından soñra fi'lün husûli zarûrî olup halk-ı İlâhiyye ile incizâm-ı irâde ve kudretün husûlinden soñra hareket-i yed hâsıl olur. Bu incizâm-i irâde ve husûl-i kudret dahi halk-ı İlâhiyye iledir. Bu incizâm-i irâde dahi sıdk-ı şehveti ile adem-i mevânî'a ilimden soñra hâsıl olur. Ve bu sıdk-ı şehvet ile adem-i mevânî'a ilm dahi halk-ı İlâhiyye iledir. Lâkin bu mahlûkâtta ba'zısı ba'zı âhar üzerine müretteb ya'nî takaddüm ve te'hîr ile halk olunması halkde âdet-i İlâhiyye'nün cereyânı üzerinedir ki (ve-len tecide li-sünneti'llâhi tebdîlâ)⁷³⁸ buyurulmuştur. Sünnet-i İlâhiyye'de kitâbet için yed-i kâtibde hareketi halk itmez ol kâtibde kudret ile müsemma bir sıfat halk itmeyince ol kudreti dahi hayâtı halk itmedikce halk itmez. Hayâtı dahi cismi halk itmedikce halk itmez. Âdet-i İlâhiyye'nün cereyânı böyle olmuştur. Kezâlik irâde-i meczûbeyi halk itmez. Nefsde meyl ve şehveti halk itmeyince bu meyl dahi inbi'âs-ı tâmmeye ile münba'is olmaz nefse hâlde veya mâlda muvâfık olduğına ilmi halk eylemeyince imdi ilm ile meyl-i tabî'î dâ'imâ irâde-i câzimeye tâbi'dir. Kudret ile irâde dâ'imâ hareketün mürâdifidir. Her bir fi'ilde tertîb bu minvâl üzere olarak bunların küllîsi ihtirâ'-i İlâhiyye'dir. Lâkin ba'zı mahlûkât ba'zı âhar için şartdır anuñ için takaddüm ve te'hîr lâzım gelür. Meselâ irâde halk olunmaz illâ ilmden soñra halk olunur. İlm halk olunmaz illâ hayâtdan soñra [124^a] halk olunur.

⁷³⁸ "Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın." el-Fetih 48/23.

Hayât halk olunmaz illâ cisimden soñra halk olunur. Halk-ı cism hayâtun hudûsına şartdır. Lâkin hayât cisimden tevellüd ider demek degildir. Hayâtun halk olunması ilmün halk olunmasının şartıdır. İlm hayâtdan tevellüd ider ma'nâsına degildir. Lâkin ilmi kabûle mahallün isti'dâdı olmaz ancak hayât ile olur. Halk-i ilm dahi cezm-i irâdenün şartıdır. Yohsa ilm irâdeyi tevlîd ider ma'nâsına degildir. Lâkin irâdeyi kabûl itmez illâ âlim hay olan cism kabûl ider. Vücûda dâhil olmaz illâ mümkün olan şey' dâhil olur. Bu imkân için dahi tertîb vardır tegayyüri kabûl itmez. Şart vasfına vaktde bulunsa mahall ol şart ile kabûl-i vasfa müsta'id olur. Bu isti'dâduñ husûli indinde kudret-i ezeliyye-i İlâhiyye ile ol vasf cûd-i İlâhiyye'den olarak hâsıl olur ve vaktâ ki sebep-i şurût ile isti'dâd için tertîb oldu ise fi'l-i İlâhiyye olan havâdisün husûli dahi mürettebdır. Abdde cereyân iden havâdis dahi mürettebdır. Bu havâdis kazâ-i İlâhiyye'de tertîb-i küllî ile mürettebdır aslâ tegayyür itmez. Ammâ tafsîl ile zuhûrî bir kadr ile mukadderdir ki ol kadri aslâ ta'addî ve tecâvüz itmez. Ammâ ibâd-i kazâ ve kadr-i mecârîsi tahtında müsahhardır. Yed-i kâtibde kudret ile tesmiye olunan [124^b] sıfat-ı mahsûsayı halkden soñra hareket-i yedi halk eylemiş bu kadar cümlesindendir ki nefsinde bir meyl-i kavî câzim-i halkden soñra kasd ile tesmiye olunur. Meyl eylediği şey'e meylî neden için olduğunu bildikden soñra idrâk-i ma'rîfet ile tesmiye olunur. İmdi melekût-i bâtıdan abdün cisminde bu umûr-ı erba'a ki (mecârî-i kazâ), (kudret-i hareket), (kasd), (idrâk) bunlar taht-i takdîrde makhûr ve cism-i abd bunlara müsahhar olduğu zâhir olduğu vakitte âlem-i gayb ve melekûtdan mahcûb olan âlem hüsn-i şehâdet ehli sebkât iderek (Ey filân sen hareket itdin, sen darb itdin, sen kitâbet itdin didiler) ve râmî-i hicâbdan bunlara (Ve mâ rameyte iz rameyte velâkinna'llâhe ramâ)⁷³⁹ ya'nî "Ve mâ katelte iz katelte velâkin kâtelûhum" ya'nî (yü'azzibhümu'llâhu bi-eydiküm)⁷⁴⁰ nidâsı olundu bu nidâ olununca bu âlem hüsn ü şehâdetde bulunanlar mütehayyir kaldılar. Bunun için ba'zıları abdün fi'linde kat'an medhali yokdur diyerek cebr-i mahza ve ba'zıları ihtirâ-i abd olduğına zehâb ile bir tarafa i'tizâle ve ba'zılar dahi beynehümâda bir tarîk mülâhaza iderek kesbe meyl eylediler. Eger bunlar için ebvâb-ı semâ' münfetiḥ olup âlem-i gayb-ı melekûta nazar itseler her dilleri min vech-i sâdık oldukları zâhir olur. Hâlbuki bunların cemî'sini kusûr ihâta itmişdir. [125^a] Bu umûrun künh ve hakikatini bunların hiçbirisi bilemediler. Bu ilmün tamâmına âlem-i gaybdan bir devrân açılıp nûr-ı yakîn ile müşâhade iden nâ'il olur. Hâlbuki Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri âlem-i gayb ve âlem-i şehâdete âlimdir. Gaybeti bir kimesneye izhâr itmez illâ râzî olduğu peygamberlerine izhâr ider. Hayyiz-i irtizâyâ dâhil olmayan âlem-i şehâdete

⁷³⁹ "Attiğin zaman da sen atmadın, fakat Allah attı." el-Enfâl 8/17.

⁷⁴⁰ "Allah onlara sizin ellerinizle azab etsin." et-Tevbe 9/14.

muttali' olur. Âlem-i gayba muttali' olamaz. Velâkin esbâb u müsebbibât silsilesini hareket itdirsın ve ol silsilesinüñ ehadühümâ âhara irtibâtınüñ vechini bilsın sırr-ı kader senüñ için âşikâre olur. İlm-i yakîn ile bilürsün ki lâ-hâlık ve lâ-mübdi' sivâhu lâkin burada bir hâtıra hutûr ider ki ba'zıları (cebre) ve ba'zıları dahi ihtirâ'-i abde ve ba'zıları dahi abd tarafından kesbe kâ'il oldılar ve bunlar kavillerinde min vech-i sâdıkdır. Ve bu sıdkı ile berâber kâsırdır dinildi. Ehadühümâ âhara münâkaza görünür bu nasıl mümkün olur ve mümkün olduğu takdîrde fehmi nasıl olur. Ma'lûm olsun ki bunu fehmiñ misâli şöyle olur ki bir belde ahâlîsi umûmen a'mâ olup mesmû'ları olur ki beldelerine fil ismi ile müsemma bir hayvân-ı acîb getürmüşler bu belde ahâlîsi bu hayvânüñ ne sûretini görmüşler ve ne de işitmişler. Bunu duyunca elbetde bizim için muktedir olduğumuz derecede [125^b] bunu lems iderek görüp bilmek lâzımdır deyüp ol hayvânüñ olduğu mahalle varup elleri ile yokladılar. Ba'zı umyânüñ eli hayvânüñ ayağına tesâdüf eyledi ve ba'zı âharuñ eli dişlerine tesâdüf eyledi ve ba'zı âharuñ dahi kulağına tesâdüf eyledi añladık zu'mı ile girü avdet eylediler. Bâkî-i umyân bunlardan su'âl eylediler ki fil nasıl hayvândır. İmdi bunlar ru'yetlerine göre cevâbları muhtelif olup filüñ ayağına lems iden müdevverü's-şekl saht bir şecere beñzer lâkin şecere kadar sulb olmayup bir mikdâr yumuşaktır didi. Dişlerine lems iden yok yok anuñ didigi gibi değil böyle yumuşaklığa mâ'il katıca olarak müdevver değil lâkin ağaca beñzer bir şey'dir didi. Kulaklarına lems iden hayır hayır öyle değil bunlar başka bir şey' görmüşler fil didikleri şey' bir eñlice katıca diriye beñzer bir şey'dir didi. İmdi bu umyâlar her birerleri min vech-i sâdıkdır. Yedlerinüñ tesâdüf eylediği mahalli ta'rîf itmede lâkin bunlar ale'l-infirâd haberlerinde fili vasf itmede bir fâ'ide haber ifâde idemediler. Ve cümlesi dahi sûret-i filüñ künhünü ihâtadan kâsır oldılar. Ekser nâsuñ ihtilâfı bu müşâhedeyi fil gibi olduğu ma'lûm oldukdan soñra yine bahsimize avdet idelim. Cemî' eczâsıyla tevbe vâcibdir. Eczâ-i tevbe dahi ilm, nedm, terkden ibâretidir. Nedm vücûbda dâhildir. Zîrâ nedm [126^a] ilm-i abd ile irâde-i abdüñ beyinde ve abd ile irâde-i abdüñ beyinde tahallül iden kudret-i abd ile mahsûra-i ef'âlu'llâhdan olduğundan için vücûbda dâhildir ki abd tarafından kesb tâhirdir bu sûretde bu vasf ile mevsûf olan şey' üzerine ism vücûb-ı şâmil olur. Öyle ise abdüñ üzerine günâhdan tevbe eylemek vâcibdir.

Ammâ Tevbenüñ Ale'l-Fevr Vücûbı

Tevbenüñ ale'l-fevr vücûbında şek olunmaz. Zîrâ ma'âsînüñ mühlikâtdan olmaklığını ma'rifet nefs-i îmândandır. Bu îmân dahi ale'l-fevr vâcibdir. Ya'nî min gayr-i te'hîr vâcibdir. Bu vücûbda halâs olmak ol vücûbuñ vâcib olduğını bilen şahs ol fi'lden men' olındığı ma'rifet ile halâs olur. Zîrâ bu ma'rifet amele ta'allukı olmayan ulûm mükâşefâtdan degildir. Belki ilme ta'alluk eyleyen ulûm mu'âmelâtdandır. Her bir

ilm ki bir ilmüñ üzerine bâ'is olmaklığı murâd oluna ol ilmüñ uhdesinden halâs olunmaz illâ ol amel üzerine teveccüh ile olur. Ya'nî bir ilmüñ amel olunması lâzım idüğünü bilen âlime ol ameli edâ itmek lâzım ve vâcibdir. Ol ameli işlemedikce ol vâcib kendinden sâkıt olmaz. İmdi zünûb ve ma'âsînüñ zarar olduğına ilm ol zünûb ve ma'âsînüñ terki üzerine bâ'is olmaklıktan içün murâd olunur. Eger ol [126^b] zünûb ve ma'âsîyi terk itmez ise ma'âsînüñ mühlikâtdan olmaklığını ma'rifet-i îmândan bir cüz' idi. İmândan bu cüz'i gâyet itmiş olur. Nebî-i âhirü'z-zamân salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimizüñ (Lâ yezni'z-zânî hîne yezni ve hüve mü'minün ve lâ yesriku's-sâriku hîne yesriku ve hüve mü'min)⁷⁴¹ hadîs-i pür-beşâretlerinden murâd-ı şerîfleri dahi bu takrîr olunan ma'nâdır. Yohsa Cenâb-ı Hakk'ın vücûdına ve vahdâniyyetine ve sıfât-ı İlâhiyye'sine ve kütüb-i İlâhiyye'ye ve rûsûl-i kirâma ilm gibi ulûm-i mükâşefiyye râcî' olan îmânı nefy degildir. Ancak zamânüñ müb'id ani'llâh olmaklığına olan îmânı nefydir. Bunun bir misâl-i hâricîsi dahi şunun gibidir ki bir tabîb-i hâzık bir zâta şu [e]dviye semm-i kâtildir tenâvül eyleme dimiş olsa ol şahs ol edviyeyi tenâvül eylediği vakitte ol tabîbin mü'min ve musaddık degildir. Lâkin tabîbüñ vücûdını ve tabîbüñ tabîb olduğunı musaddık degildir ma'nâsına olmayup belki bu tabîbüñ ol edviye semm-i kâtıl ve mühlikedir kavlini musaddık degildir. Zîrâ semme ilmi olan aslâ tenâvül eylemez. Bu sûretde âsî bi'z-zarûret nâkısı'l-îmândır. Hâlbuki îmân bir bâb degildir. Belki yetmişden ziyâde îmânüñ bâbı vardır. A'lâsı şehâdetü en lâ ilâhe illa'llâh ednâsı tarîk-ı nâsdan ezâ-yı imâtedir. İmdi Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri Kur'ân-ı Azîm'de (İnneme'l-hamru ve'l-meysiru ve'l-ensâbu ve'l-ezlâmu ricsün min ameli's-şeytânî fectenibûh)⁷⁴² buyurdılar. [127^a] Abde lâzım olan bu ki ilmi lâhik olduğu hâlde bunlardan rücû' itmekdir. Nitekim evâ'il-i İslâm'da şürb-i hamr mubâh idi nehy-i İlâhiyye'nüñ zuhûrunda ale'l-fevr Sahâbe-i Kirâm hâne-i sa'adetlerinde mevcûd olan hamrları sokaklara sel gibi seylân itdirdiler. Ve illâ hamîmüñ kelâmına i'timâd itmeyen âdem gibi olup Allâh'ın Allâh olduğuna ve Kur'ân'ın kelâmu'llâh-ı İlâhiyye olduğuna inanup bu âyet-i kerîme ile nehy olan inanmamak olur. Bu îmânüñ noksânında kat'an şübhe olunmaz öyle ise ma'âsî üzerine tevbe ale'l-fevr vâcibdir.

Beyânu İnne Vücûbe't-Tevbe Âmmun fi'l-Eşhâsi ve'l-Ahvâli fe-lâ Yünfikü anhü Ehâdün

Elbette tevbe cemî' eşhâs üzerine alâ tarîk-ı umûm vâcibdir. Ahvâlden hiçbir hâlde abd tevbe ve Cenâb-ı Hakk'a rücû'dan münfek olmaz. Ve zâhir-i Kur'ân-ı Azîmü's-şân'ı dahi bunun üzerine delâlet ider. Zîrâ Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri

⁷⁴¹ "Zina eden kişi, hem mümin olup hem zina edemez. Hırsızlık eden kişi, hem mümin olup hem çalamaz." İbn Hanbel, *el-Müsned*, 14/474 (No. 8895); Buhârî, "Mezâlim", 31 (No. 2475).

⁷⁴² "İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçın." el-Mâide 5/90.

(Ve tûbû ila'llâhi cemî'an eyyühe'l-mü'minûne le'alleküm tüflihûn)⁷⁴³ kavl-i şerîfleri ile cemî' mü'minîne hitâbı ta'mîm buyurdılar ve nûr-ı basîret dahi bu umûma işâret ider. Zîrâ tevbenüñ ma'nâsı şeytâna takrarüb itdirüp Cenâb-ı Allâh'dan teb'id iden tarîkden rücû' itmekden ibâret idi. Bu rücû' tasavvur olunmaz illâ akl-i kâmil sâhibinden vukû'ı tasavvur olunur. Bu akl dahi tamâm olmaz [127^b] illâ şehvet-i azîzenüñ kemâlinden soñra ve insânı igvâ-yı şeytâna vesîle olan sıfât-ı mezmûmelerüñ kemâlinden soñra olur. Zîrâ aklüñ mebdâî-i zuhûrı yedi senenüñ içinde olup bülûğa mürâhik zamânında kuvvete başlayup sinn-i erba'inde kemâlî tamâm olur. Şehvetüñ kemâlî aklüñ kemâlinden evvel olduğu hâlde cünd-i şeytân sebkât idüp vücûdî istîlâ iderek kalb ile ünsiyyet peydâ ider. A'dâu'llâh olan cünûd-i şeyâtînden evliyâsını halâs idici cünd-i İlâhiyye olan aklüñ zuhûrunda memleket-i vücûdî evvelce istîlâ itmiş olan cünûd-ı şeyâtîn ile beynlerinde kıtâl kâ'im olur vaktâ ki akl kemâle vâsıl olıcak ol süflî kesret-i şehvât ile mufârakat-ı âdât ile alâ sebîl-i'l-kahr tabî'î ibâdâta red ile cünd-i şeytânı men' ü ref' ider. İmdi bu muhârebe ile aklüñ galebesi delîli şehvet yol açıcısı şeytân olan tarîkden tarîk-ı Hakk'a rücû' itdirir. Hiçbir âdem yokdur illâ şehveti aklı üzerine mukaddemdir. Bu azîze-i şehvet cünd-i şeytân azîze-i akl cünd-i melâ'ikedir. Müsâ'ade-i şehvât üzerine mâ-sebakdan rücû' her âdem üzerine elzemdir. Bu sûretde tevbeye bilâ-istisnâ' umûm-ı insânüñ ihtiyâcı vardır. Bu dakîkaya işâretten için Nebî-i ins ü cân Peygamber-i âhirü'z-zamân aleyhi efdâli salavâtü'r-Rahmân Efendimiz Hazretleri (İnnehû leyügânü alâ kalbî festağfiru'llâhe fi'l-yevmi [128^a] eksere min seb'îne merrah)⁷⁴⁴ buyurdılar. İmdi bu hadîs-i şerîf delâlet ider ki her bir şahs hakkında tevbe farz-ı ayndır. Tevbeden efrâd-ı beşerden hiçbir ferd müstağnî olamaz.

Tevbenüñ Farz-ı Ayn Olmaklığının Beyânı

Dahi her bir beşer cevârihi ile ma'siyetden hâlî olamaz. Eger cevârihi ile ma'siyetden ba'zı ahvâlden hâlî olsa ma'âsî üzerine kasd kalbden hâlî olamaz. Eger kalbi ile kasden ba'zı ahvâlde hâlî olsa vesâvis-i şeytâniyye ile zikru'llâhdan gâfil kılıcı havâtır-ı müteferrikadan hâlî olamaz. Bu havâtır-ı müteferrikadan hâlî olsa ef'âl-i İlâhiyye'ye ve sıfât-ı İlâhiyye'ye ve zât-ı İlâhiyye'ye ilmde kusûr ve gafletden hâlî olamaz. Bunların dahi küllîsi nakıdır. Bu noksân için dahi sebîl vardır. Bu sebîlleri ezdâdî ile meşgûl olmağla terk ancak zıddı olan tarîka rücû' ile olur. Tevbeden murâd dahi bu rücû'dur. Öyle ise âdemînüñ bu noksândan hâlî olması vechen mine'l-vücûh mutasavver degildir. Anuñ için Resûl-i Ekrem sallâ'llâhu aleyhi ve sellem Efendimiz hadîs-i sâbıkı ümmetlerine ta'lîm buyurmuşlardır. Ey sâlik-i râh-ı Hudâ cân u gönülden

⁷⁴³ "Ey mü'minler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!" en-Nûr 24/31.

⁷⁴⁴ "Kalbime öyle şeyler gelir ki günde yetmiş defadan daha fazla istiğfar ederim." Gazzâlî, *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn*, 4/10; Benzer rivayet için bkz. İbn Hanbel, *el-Müsned*, 29/391 (No. 17848).

diñle ki efrâd-ı insân için makâm-ı Nübüvvet'den a'zam mertebe olduğu hulefâ-i mü'minîn indinde ma'lûm ve bilâ-reyb müsellemdir. Bir velî velâyetde her ne kadar derece-i kemâle vâsıl olmuş olsa mertebe-i Nübüvvet'e vâsıl olmayacağı ümmet-i Muhammediyye beyninde mecma'un [128^b] aleyhdir. İmdi ey sâlik eger sen dahi ümmet-i Muhammediyye'den isen Nebî-i âhirü'z-zamân Muhammed Mustafâ salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri hadîs-i sâbıkda ümmetlerine bu dakîkayı beyân buyurdıkları hâlde edille-i erba'a-i şer'iiyenüñ hiçbirine istinâdı olmayarakdan bizler kendi karîha-i fâsidemiz ile tâ'ife-i melâhidenüñ sâlik şidde-i mücâhede ile mertebe-i velâyet'e vâsıl oldukdan soñra teklîfât-ı İlâhiyye'den afv olunur. Her bir şey' kendine mubâh olur. Kavillerine iğvâ-i şeytâniyyesi ile nazar-ı sıdk ile nazar itmek ayn-i dalâletdir. Zîrâ tevbenüñ ma'nâsı rücû' ila'llâh olup ve bu rücû'uñ dahi ilâ âhiri'l-ömr devâmı tevbenüñ şartındandır. Evvel-i ömr ile âhir-i ömr beyninde bir mikdâr fâsıla olsun ki abd bu mahalde teklîfât-ı İlâhiyye'den afv olunsun. Bu devâma münâfidir hezeyân-ı sarf kabîlindendir. Tevbe cemî'-i evkâtta cümle nâs üzerine vâcibdir. Lâkin bu mahalde bir hâtıra hutûr ider ki vâki'ül-hâl kalb üzerine gelen humûm ve havâtır naksdır. Ma'rifet ziyâde oldıkca kemâl-i müzdâd olur. Esbâb-ı noksândan halâs ile kemâle intikâl rücû'dur. Ve bu rücû' dahi tevbedir. Lâkin bunlar fazâ'il kabîlindendir. Ferâ'iz kabîlinden degildir. Hâlbuki her bir hâlde her bir nâs üzerine tevbenüñ vücûbı ile hükm olındı. Bu umûr-ı mezkûreden tevbe vâcib degildir. Zîrâ bunlar kemâle îsâldır. İdrâk-i kemâli dahi [129^a] şer'an vâcib degildir. Her hâl üzerine tevbenüñ vücûbı ile murâd nedir? Ma'lûm olsun ki vâcibüñ iki ma'nâsı vardır. Ma'nâ-yı evvel şer'-i şerîfde kütüb-i fıkhiyyenüñ ve kütüb-i fetâvânuñ beyân eyledikleri ma'nâdır ki salavâtüñ, tahâretüñ, zekâtüñ ve daha sâ'ir vâcibâtıların bu ma'nânuñ ihâta eylediği mikdâr ile egerçi cümle nâs iştigâl eyleseler harâb-ı âlemi mûcib olmaz. Lâkin nâsuñ küllîsi Hak tukâ ile ittikâya teklîf olursa emr-i ma'îşeti külliyyen terk ile harâb-ı âleme müntehî olup matlûb olan takvânuñ dahi butlânı mûcib olur. Bu sûretde tevbenüñ bu derecâtı cümle nâs üzerine vâcib degildir. Vücûbuñ ma'nâ-yı sânisî mâ yetekarrabü lehû ile'l-matlûb kâsîd idenler içündür. Bu ma'nâca tevbe Hak Sübhâhehû ve Te'âlâ Hazretlerine takarrub ve siddîkîn indinde mahmûde olan makâma takarrub ancak yukarıda zikr olunan şeylerüñ cümlesinden tevbe ile hâsıl olacağından bu takarrubı murâd idenler için tevbe vâcibdir. Bunuñ misâl-i hâricîsi salât-ı tetavvu' için hadesden tahâret vâcibdir. Salât-ı tetavvu' murâd iden zât hakkında. Zîrâ salât-ı tetavvu'a vâsıl olunmaz illâ tahâret ile vâsıl olur ammâ salât-ı tetavvu'uñ fazâ'ilinden mahrûm olmak noksânına râzî olanlar hakkında tahâret vâcib degildir. İmdi asıl vâcibât âmmenüñ fetvâsında dâhildir. Asıl necâta vâsıl olunmaz illâ âmmenüñ fetvâsı ile vâsıl olunur. [129^b] Bu asıl necât üzerine fazla olan

sa'âdet-i sermediyyeye dahi vâsıl olmaz illâ vücûbuñ ma'nâ-yı sânisî ile vâsıl olunur. Bu sırdan içün enbiyâ, evliyâ, ulemâ ve'l-emsâlü fe'l-emsâl bu ma'nâ-yı sânîde sa'y-ı belîğ eylediler. İmdi kalb-i insân ve ömr-i insân emânet-i Allâh'dır. Emânet-i İlâhiyye'ye mâ hulika lehûsinde hıyânet iden emr-i azîmde vâki' olur. Bu emâneti hıfz iden selâmet ile sâhibine teslîm ider. (Yevme lâ-yenfe'u mâlün ve lâ benûne illâ men eta'llâhe bi-kalbin selîm)⁷⁴⁵ buyurulmuşdur. Selâmet-i kalb dahi istidâme-i tevbe ile olur. Ve bu tevbede devâm tevbenüñ kabûlünün şartıdır. Bu şart-ı tevbe bulunduğı hâlde kabûlünde dahi şübhe yokdur ki (Ve hüvellezî yekbelu't-tevbete an ibâdihî)⁷⁴⁶ nass-ı celîli ile bu ki şâhid-i âdildir. İmdi tevbenüñ envâ'i ma'lûm oldu ve ma'nâsı dahi bilindi ki ma'siyetin terki ile Cenâb-ı Hakk'a rücû' imiş zünûb ve ma'siyetüñ neden ibâret olduğı dahi bilinmek lâzımdır. Zîrâ bir şeyden sakınmak ol şey'i bilmege tevakkuf ider. Hayyât ve akâribüñ insâna mazarratı vardır. Lâkin hayyât ve akârib ne olduğını bilmedikce sakınmak olamaz. İmdi tevbenüñ vücûbı sâbit olunca tevbeye tevassul olunacak şey'üñ dahi bilinmesi vâcibdir. Tevbeye vâsıl olunca çok şey' dahi zünûb ve ma'âsîden ibâretdir. Zîrâ ma'âsî olmasa [130^a] tevbenüñ vücûbunun bir ma'nâsı kalmaz. Öyle ise zünûbı ma'rîfet dahi vâcibdir. İmdi zünûb ta'bîr olunan şey' gerek terkinde ve gerek fi'linde emr-i İlâhiye muhâlefet olan şey'dir. Namâzuñ terki şürb-i hamruñ fi'li gibi.

Ammâ Sıfât-ı Abde Nisbet ile Zünûbuñ Aksâmı

İmdi zünûbuñ aksâmı üç derecede taksîm olunur. **Derece-i ûlâ** insân içün evsâf ve ahlâk-ı kesîre vardır. Velâkin bunların neş'eti dört sıfata münhasırdır. Sıfat-ı ûlâ rubûbiyyet, sıfat-ı sâniye şeytâniyyet, sıfat-ı sâlise behîmelik, sıfat-ı râbî'a sebû'ıyyedir. Zîrâ insânın tîneti ahlât-ı muhtelifeden ta'cîn olunmuşdur. Her birerleri bir eser iktizâ ider. Sıfat-ı rubûbiyyet, bu sıfât-ı rubûbiyyet irtikâbı iktizâ iden kibr, fahr, cebr, hub, medh, izzet-i nefis, gınâ, hubb-ı devâm-ı bekâ, kâffe-i mahlûkât üzerine isti'lâ bu sıfatlardan ibâretdir gûyâ ki bu sıfatlar ile (ene rabbükümü'l-a'lâ)⁷⁴⁷ dimegi murâd iderler. Bu sıfatlar ile ittisâfuñ cümlesi erbâb-ı sülûke zünûb-i keb'ir cümlesindendir. Hâlbuki ekser-i sâlik bunlardan gaflet ider ki zünûbdan add itmez. Mühlike-i azîmde vâki' olur. Sıfat-ı sâniye sıfat-ı şeytâniyyedir. Bu sıfatdan hased, udûl ani'l-Hak, hîle, hud'a, emr bi'l-fesâd, nifâk, bida' ve dalâlete da'vete münba'is olur. Nitekim ba'zı ehl-i fesâduñ birtakım te'vîl-i [130^b] bâtıla ile umûr-ı şer'iyyeyi zevâhirden ihrâc iderek bunun bir ma'nâ-yı hakîkîsi olduğını beyâna cür'et ile salâtuñ tahâret-i şer'iyyenüñ sûret-i âhara tebdîlini göstermesi gibi mahzâ sıfat-ı şeytâniyyeden münba'is olur. Bî-çâre ahmak sâlik-i câhil bu kimseden istimâ' eylediği ma'nâ-yı fâsidi hiçbir kimesneden

⁷⁴⁵ "O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar! Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka." eş-Şuarâ 26/88-89.

⁷⁴⁶ "O, kullarından tövbeyi kabul edendir." eş-Şûrâ 42/25.

⁷⁴⁷ "Ben sizin en yüce Rabbinizim!" en-Nâziât 79/24.

istimâ' itmemiş olduğundan asıl hakikat bu imiş diyerek mehleke-i azîmeye dûçâr olur. Allâhümma'hfeznâ min hâzihi's-sıfâtı ve min şerri meni't-tesafa bihâ. Sıfat-ı selâse sıfat-ı behîmedir. Bu sıfatdan şehvet-i batn ile şehvet-i ferc teşa'ub ider. Şehvet-i batndan dahi sirkat, mâl-ı yetîmi ekl ve rüşvete meyl teşa'ub ider. Şehvet-i fereden zinâ ve livâta teşa'ub ider. Sıfat-ı râbî'a, sıfat-ı sebu'ıyyedir. Bu sıfatdan gazab, hıkd, nâs üzerine darb ile yâhûd şetm ile yâhûd katl ile yâhûd istihlâk-i emvâl ile hücûm teşa'ub ider. Bu sıfat-ı erba'a ibtidâ-yı halkden tedric ile hâsıl olur. Evvelâ sıfat-ı behîme galebe ider. Sâniyen sıfat-ı sebu'ıyye sıfat-ı behîmeye teba'ıyyet ider. Bunların ikisinin ictimâ'ı ile bunlar aklı sıfat-ı şeytâniyyeye sevk iderler. Bu üç sıfat ile insân derece-i rubûbiyyete varup "ene Rabbükümü'l-a'lâ" dimege karâyib olur. Bu sıfatdan teşa'ub iden zünûb zünûbun ümmühâtıdır. Sâ'ir zünûblar bunlardan tefeccür ider ve müteferri'ânun [131^a] ba'zısı hâssaten kalbde olur. Küfr, bid'at, nifâk-ı nâs, izmâr-ı sû' gibi. Ve ba'zısı hâssaten gözde olur. Muharremâta nazar gibi. Ve ba'zısı hâssaten sem'de olur. Sadâ-yı nisvânı istimâ' gibi. Ve ba'zısı hâssaten lisânda olur, kizb gibi. Ve ba'zısı hâssaten batnda olur, ekl-i harâm gibi. Ve ba'zısı hâssaten fercde olur, zinâ ve livâta gibi. Ve ba'zısı hâssaten yedde olur, sirkat gibi. Ve ba'zısı riclde olur, şer'an memnû' olan mahalle gitmek gibi. Bunların cümlesi bu sıfat-ı erba'adan münba'is olur. **Derece-i sâniyede zünûbun taksîmi** Derece-i sâniyede zünûb beyne'l-abd beyne'llâha ta'alluk ile hukûk-ı ibâda ta'alluka taksîm olunup beyne'l-abd beyne'llâh olan terk-i salât gibi ve terk-i savm gibi. Hukûk-ı ibâda ta'alluk eyleyen terk-i zekât, katl-i nefis, gasb-ı emvâl, şetm-i a'râz gibi. Bunların her biri hakk-ı gayrde tenâvül olunur ki nefisde, mâlde, ırzda, dinde bunların küllisinde tenâvül olunur. Nefs ü mâl ve ırza ta'allukı bedîhî lâkin dîne ta'allukı ne cihetden olabilir? İğvâ-i şeytâniyye ile bid'ate da'vet hukûk-ı ibâda ta'alluk idende emr-i şekldir. Beyne'l-abd ve beyne'llâh ta'alluk eger şirk olmaz ise afv me'mûldür. Eserde vârid olmuştur ki defter-i a'mâl üçdür. Bir defter afv olunur bir defter afv olunmaz. Bir defter dahi aslâ terk olunmaz. Afv olunan [131^b] defter beynehû ve beyne'llâh olan zünûb-ı ibâddır. Afv olunmayan defter şirk bi'llâhdır. Terk olunmayan defter mezâlim-i ibâddır. Elbette mezâlim-i ibâd metâlîbe olunur, terk olunmaz. **Derece-i sâlisede zünûbun taksîmi** derece-i sâlisede zünûb-ı ibâd kebâ'ir ile sagâ'ire taksîm olunur. İmdi günâh-ı kebâ'irde ulemâ ihtilâf iderek ba'zılar günâhda sagâ'ire ve kebîre olmaz. Belki emr-i İlâhiyye'ye muhâlefetün küllisi kebîredir demiş ise de bu kavl Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinin (İn tectenibû kebâ'ira mâ tünhevne anhü nükeffir anküm seyyi'âtiküm ve nüdhalküm müdhâlen kerîmâ)⁷⁴⁸ kavl-i şerîfi ile taz'if olunur.

⁷⁴⁸ "Eğer size yasaklanan (günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız." en-Nisâ 4/31.

Zîrâ "mâ tünhevne anh" kavli kendi üzerine va'id-i İlâhiyye vârid olan katl-i nefis ve zinâ gibilerden olmaklığı ile tefsîr olunmuştur. "Seyyi'âtiküm" kavli sagâ'ir ile tefsîr olunmuştur. Öyle ise zünûbuñ sagâ'ir ve kebâ'ire taksîmi zâhirdir. Sahâbe-i Kirâm ve Tâbi'în hazarâtı aded-i kebâ'irde ihtilâf iderek Abdullâh İbn Amr radiya'llâhu anhümâ Hazretleri dokuz olmasını beyân buyurup şirk bi'llâh, bi-gayr-i Hak katl-i nefis, kazf-i muhsane, zinâ, firâr ani'l-zahf, sihr, ekl-i mâl-i yetîm, ukûku'l-vâlideyn, ilhâd fi'l-haram. Bu mezkûrâtı ta'dâd buyurmuşlar. İmâm Alî kerrema'llâhu vecheh Efendimiz sirkat ile şûrb-i hamrî ziyâde eylemişler. Ba'zılar dahi bi-mahsûsa Kur'ân-ı Azîmü's-şân'da yâhûd hadîs-i Nebeviyye'de dünyâda hudûd-ı şer'iiyenüñ icrâsıyla âhiretde azâb-ı nâr ile va'id olunan şeylerdir [132^a] demişler. Ebû Tâlib Mekkî rahmetu'llâhi aleyh Hazretleri kebâ'iri on yedi adede iblâğ iderek dördüni kalbe tahsîs ile şirk bi'llâh, ahrâr alâ ma'siyeti'llâh, kunût min rahmeti'llâh, emn min keremi'llâh demişlerdir. Ve diğeri dördüni dahi lisânda beyân iderek şehâdet-i zûr, kazf-ı muhsan, yemîn-i gamûs, sihrden ibâretdir demişler. Ve üç adedi dahi batında şûrb-i hamr, ekl-i mâl-i yetîm, ekl-i ribâdan ibâret olarak. İki adedini dahi fercde zuhûrını serd ve beyân ile zinâ ve livâta olduğunu ba'de'l-beyân iki adedi dahi yedde olduğunu remz iderek katl ile serikayı ve bir adedi dahi ricde olarak firâr mine'z-zahf olduğunu ve diğeri bir adedini dahi cemî'-i bedene şümûli olarak ukûk-ı vâlideynden ibâret olduğunu beyân eylemişlerdir. Bir tâ'ife-i uhrâ dahi her bir zünûb ki abd ol zünûbı kasd eyleye kebîredir ve her bir şey' ki Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri andan nehy eyleye kebîredir demiş. İmdi bu ihtilâfâtüñ meyânında kebîrenüñ neden ibâret olduğu mestûr kaldı. Bu sûtrenüñ ref'i şöyle mümkün olur ki meselâ nâzır sirkate nazar eylese kebîre midir değil midir. Evvelâ kebîrenüñ ma'nâsı ve kebîreden murâd ne olduğunu fehm itmedikçe kebîreden olup olmadığına hükm-i sahîh olmaz. Meselâ "es-sirkatü harâm" kaziyyemizde olan harâmuñ ma'nâsı bilüp soñra sirkatde hürmetüñ vücûdundan bahs eylemek lâzım gelir. İmdi [132^b] kebîre min haysi'l-lafz mühimdir gerek lugat-i Arab'da ve gerek şer'de bir mevzi'-i hâssı yokdur. Zîrâ kebîr ve sagîr muzâfât kabîlindendir. Günâhlardan hiçbir günâh yokdur illâ mâdûnına izâfetle kebîr mâ-fevkine izâfetle sagîrdir. Meselâ ecnebiyye olan hâtûn ile bir mebninde beytütet-i ecnebiyyeye nazara nisbet ile kebîredir. Lâkin zinâyâ nisbet ile sagîredir. Bir müslimi kat' kebîredir. Katl-i nefse izâfetle sagîredir. Mensûsât-ı Kur'âniyye'nüñ dahi derecâtı mütefâvitedir. Bu sûretde bir aded ile mahsûr olamaz. Zîrâ günâh-ı kebâ'irüñ aded-i hasrı Şâri' Resûl'den semâ'a mevkûfdur. Ehâdîs-i vâridelerden ba'zı hadîs-i şerîfde üç ve ba'zı âharında yedi vâki' olmuştur. Bu takdîrce kebâ'ir lafz-ı mühimdir. Ehadühümâyı âhara nisbet ile kebîr ve sagîr dinilür. Bunüñ dahi sırrı Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri leyle-i Kadr'i bir vakt-i mu'ayyende

beyân buyurmadığı gibi kebâ'iri dahi ism-i hâs ile beyân buyurmamaları ictinâb itmekde nâsuñ ihtiyâtı ziyâde olsun içündür. Lâkin bizim için bir tarîk vardır ol tarîk ile kebâ'irüñ cinsini ve nev'ini bilmek mümkün olur. Lâkin cins ile nev'ini bilmek adedinüñ hasrını iktizâ itmez. İmdi bu tarîkuñ beyânı dahi şu vechiledir ki bizler şer'-i şerîfüñ şevâhidi ve basâ'irüñ envârı ile bilüriz ki şerâyi'üñ küllisinden murâd mahlûkâtı civâr-ı İlâhiyye'ye ve sa'âdet-i likâ'-i İlâhiyye'ye [133^a] sevk itmek içündür. Bu sa'âdet likâ'-i İlâhiyye'ye vâsıl olunmaz. İllâ zâtu'llâha ve sıfât-ı İlâhiyye'ye ve kütüb-i İlâhiyye'ye ve Resûl-i Kirâm'a ma'rifet ile vâsıl olunur. (Ve mâ halaktü'l-cinne ve'l-inse illâ li-ya'büdün)⁷⁴⁹ nass-ı celilinde olan "li-ya'büdün" kavlı-i şerîfi "li-yekûnû abîden lî"⁷⁵⁰ dimekdir. Abdüñ abd olması dahi Rabbini rubûbiyyet ile nefsinin ubûdiyyet ile bilmekten ibâretdir. Ba's-i enbiyâdan murâd dahi Rabbüñ Rab olup nefsi-i insânüñ abd olduğunu bildirmektir. Bu ma'rifet dahi tamâm olmaz illâ hayât-ı dünyâda tamâm olur ki "ed-Dünyâ mezra'atü'l-âhireh"⁷⁵¹ hadîs-i şerîfinden murâd dahi budur. Bu sûretde dîne teba'iyet ile hazz-ı dünyâ dahi maksûr olur. Öyle ise dünyâdan âhirete iki şey' ta'alluk ider. Biri nüfûs ve diğeri emvâl. İmdi bu mukaddime ma'lûm oldukda bâb-ı ma'rifetu'llâhı sed iden şey' ile nüfûsuñ hayâtına sebep olan ma'âsuñ bâbını sed iden şey dahi ma'rifetu'llâhı sed iden şey'e tâbi'dir. İmdi kalb üzerine ma'rifetu'llâhı, ebdân üzerine hayâtı, eşhâs üzerine emvâli hıfz şerâyi'üñ küllisinde zarûrîdir. Ve bu umûr-ı selâsede hiçbir milel için ihtilâf mutasavver degildir. Zîrâ Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri peygamberi ba's eylesün ve bu ba's-i peygamberden mahlûkâtüñ dîn ü dünyâda ıslâhını murâd eylesün [133^b] ve sonra ma'rifet-i İlâhiyye'den ve ma'rifet-i Rûsûl'den men' ider bir şey' ile emr eylesün. Bunı akl-ı selîm kabûl itmez. Böyle ise kebâ'ir için üç mertebe hâsıl olur. Mertebe-i ûlâ ma'rifetu'llâhı ve ma'rifet-i Resûlu'llâh'ı men' iden şeydir ki bu dahi küfrden ibâretdir. Zîrâ Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri ile abdüñ beyninde hicâb cehldir. Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerine takarruba vesîle ilm ve ma'rifetdir. Ma'rifeti mikdârı karîb ve cehli mikdârı ba'îd olur. İmdi bu küfr ta'bîr olunan cehle derece-i sâniyede hükm-i İlâhiyye'den emîn olmak, rahmetu'llâhdan kat'-i ümîd itmek dahi tâbi'dir. Ve zâtu'llâha ve sıfâtı'llâha ve ef'âlu'llâha müte'allik olan bid'atlerüñ küllisi dahi bu derece-i sâniyyeye tâbi'dir. Ve bu kebâ'irüñ ba'zısını ba'zısından eşedd olur. Tefâvüt-i cehlüñ tefâvütü i'tibâriyledir. Zât-ı İlâhiyye'ye ve ef'âl-i İlâhiyye'ye ve şerâyi'-i İlâhiyye'ye ve evâmîr ve nevâhî-i İlâhiyye'ye ta'allukı i'tibâriyle merâtibinüñ inhisârı olmayup kebâ'ir zikr olundığı hâlde Kur'ân-ı Azîmü's-şân'da mezkûr olan kebâ'ir tahtında dâhil olup olmadığına ilme

⁷⁴⁹ "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." ez-Zâriyât 51/56.

⁷⁵⁰ "Bana kul olmanız için"

⁷⁵¹ "Dünyâ ahiretin tarlasıdır." Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, 1/471.

taksîm olunabilür, aded ile mahsûr olamaz. Mertebe-i sâniye nüfûsdur. Zîrâ nüfûsuñ bekâsı ve hıfzı ile hayât-ı dâ'imî olan ma'rifetu'llâh tahsîl olunur. İmdi katl-i nefse her ne kadar küfrüñ mâdûnunda ise de lâ-muhâle kebâ'irdendir. Zîrâ dünyâda nefsuñ hayâtı [134^a] âhirete tevassul içündür. Bu tevassul dahi ancak ma'rifetu'llâh ile hâsıl olur. Bu sûretde katl-i nefsi hayât-ı dünyânüñ izâlesinden dokununca asl maksûda dokunmuş olduğından kebâ'irden ma'dûddur. Ve bu katl-i nefsenden hâsıl olan günâh-ı kebâ'ire helâk mü'eddî olan şeylerüñ küllîsi tâbî' olur. Meselâ kat'-i etrâf gibi darb-ı şedîd gibi. Lâkin ba'zısına nisbet ile ba'zısı ekberdir. İmdi zinâ ile livâtanuñ tahrîmi dahi bu katl-i nefis mertebesinde vâki' olur. Zîrâ akzâ-i şehevâtta nâs amel-i kavm-i Lût ile meşgûl olarak zükûr ile iktifâ eyleseler nesil münkatı' olur. İmdi katl-i nefis def'-i mevcûd olup inkıtâ'-i nesl dahi kat'-i vücûddan ibâretidir. Kat'-i vücûd ile def'-i mevcûd şey'-i vâhid hükmünde olarak livâtanuñ kebâ'irden katl-i nefse ilhâkî sâbit olur. Ammâ zinâ her ne kadar kat'-i vücûda bâ'is olmaz ise de lâkin ensâb müşevveş olmaklığa tevârûs bâtıl olup insân dahi sâ'ir behâ'im gibi sokaklar arasında kalup emr-i ma'îşet intizâmında olamaz. Bunun için nüfûs-i insâniyyenüñ ıslâhı kasd olunan asl şerî'atdır. Zinânüñ mubâh olması kat'iyyen tasavvur olunmaz. Devâm-ı vücûd fevt olmayarak asl tenâsüle mâni' olmadığı cihetle katl-i nefsuñ mâdûnunda olmak lââyık [134^b] ise de insânüñ temîzi fevt olarak Ahmed Efendi'nüñ mahtûmı ile Hüseyin Efendi'nüñ mahdûmı kimler olduğu gâ'ib olup mukâteleye müfzî olan esbâbuñ taharrükünü iktizâ ider. Bu sûretde zinâ livâtadan daha eşedd olur. Zîrâ zükûr u ünâs câniblerden ziyâde şehvete dâ'ie vardır. Livâtaya nisbet ile zinânüñ vukû'ı kesîr olup ve bu kesretten zarar-ı azîm hâsıl olacağı bedîhî olduğu hâlde zinânüñ dahi kebâ'irden olduğu dahi sâbit olur. Ammâ mertebe-i sâlise emvâldir. Zîrâ mâl mahlûkâtüñ ma'âşları içündür. Sirkat ile yâhûd istîlâ ile keyfe mâ-yeşâ nâsuñ tasallutı câ'iz degildir. Belki hıfz itmesi vâcibdir ki nüfûsuñ bekâsı mâluñ bekâsı sebebi ileddir. Lâkin şu kadar vardır ki mâl sirkat ile yâhûd sûret-i âhar ile ahz olındığı vakit istirdâdı mümkün olur. Eger ekl olunmuş ise tağrîm olunur. Ya'nî te'diye itdirilür bunun emri sehldir. Lâkin tedârikinde usret olmak tarîk ile cereyân ider ise bunun kebâ'irden olması lâyıkdır. Bu sûretde dahi tarîk ile olur. Tarîk-ı erba'adan evvelki hafiyyedir ki sirkatdır. Sirkat üzerine mesrûkuñ sâhibi gâlib-i ahvâlde muttali' olamaz. Bu sûretde tedâriki asîrdir. Tarîk-ı sâni [135^a] mâl-ı yetîmi ekldir. Bu dahi sirkat gibi hafîfedir. Bunun safâsı dahi yetîmüñ velîsi hakkındadır. Zîrâ velî-i yetîm mâl-ı yetîmde mu'temendir. Yetîmden mâ-'adâ hasmı yokdur. Yetîm dahi sagîr olduğundan için bilmez. Bu emr yetîme ta'zîm vâcibdir. Mâlinı ekl kebâ'irdir. Tarîk-ı sâlis şehâdet-i zûr ile takviyyet bulan şeydir. Tarîk-ı râbi'a yemîn-i gamûsdur. Ya'nî yemîn-i gamûs ile yemîn iderek ve vedî'a yâhûd vedî'anüñ gayri olan mâlî ahzdır. Bu

tariklerde tedârik mümkün olmaz. Bunların tahrîminde şer‘-i şerîfden ihtilâf câ‘iz degildir. Ancak ba‘zısı ba‘zısına nisbet ile eşeddir. Bu tarîk-ı erba‘ada beyân olunanlar kebâ’irden olmaklığa lâyıkdır. Her ne kadar şer‘-i şerîfî bunların ba‘zısında hadd iktizâ itdirmemiş ise de üzerlerine va‘îdün kesreti vardır. Ammâ ekl-i ribâ bu ekl-i ribâh şâri‘uñ vaz‘ eylediği şartı ihlâl ile berâber rızâsı ile gayruñ mâlını eklden başka bir şey’ yok ise de bu misillü ellerde şerâyi‘de ihtilâf itmek dahi ba‘îd degildir. İmdi gasb dinilen şey ki bu dahi şâri‘uñ rızâsı ve sâhibinün dahi rızâsı olmayarak gayruñ mâlını eklden ibâretidir. Bu gasb zünûb-ı kebâ’irden add olunmayınca mâlun rızâsı ile ekl-i ribâ kebâ’irde dâhil olmaması lâzım gibi görünür ise de ribâdan [135^b] men‘de Şâri‘ Te‘âlâ i‘zâm itmiştir. Kezâlik zulmı ve gasbı ve hıyâneti dahi men‘ itmiştir. Hıyânet ile gasb ile bir habbe tenâvül itmek kebâ’irdendir tarafına meyl itmek dahi mazanne-i şekird. Zannun ekser meyli dahi kebâ’ir tahtında dâhil olmamasıdır. Belki kebâ’iri şer‘-i şerîfde ihtilâf câ‘iz olmayan şey’e tahsîs lâyıkdır. Bu sûretde Ebû Tâlib Mekkî’nün zikr eylediği şeyler ki kazf-ı muhsane, şûrb-i hamr, sihr, firâr mine’z-zahf, ukûk-ı vâlideynden ibâretidir. Bunların kebâ’irden olması ibkâ olunur. Ammâ kazf i‘râzına tenâvülden başka bunda bir şey’ yokdur. Bu kazfânı tenâvülden dahi merâtib vardır. Mertebe-i a‘zamı şer‘-i şerîfün takbîh eylediği zinâ ile kazfı tenâvüldür. Şer‘-i şerîfden zinânun hakkında hadd beyân olunmuşdur. Ve Sahâbe-i Kirâm rıdvânüllâhu aleyhim ecma‘în hazarâtı şerî‘at-ı Ahmedîyye’de had îcâb itdirdiği şey’ inda’llâh azîmdir ki ve (tehsebûnehû heyyinen ve hüve inda’llâhi azîm)⁷⁵² nass-ı celîli müfâdıncâ hudûd-ı şer‘iyye ile mücâzât emr olunan şeyler kebâ’irden add olunmağa delîldir. Zîrâ şer‘-i şerîfün serâ’irine vukûf kuvvet-i beşeriyyeden hâricdir. Bu sûretde ulemâ-yı muhakkıkînün Kur’ân-ı Azîm’den istinbât ve istihrâc ile kütüb-i fikhiyyede beyân buyurdıkları hadd-i şer‘î herkanı şey’ için ise ol şey’ün [136^a] kebâ’irden olmasında kat’an şübhe yokdur. Bu sûretde sâlik-i râh-ı Hudâ için mahall-i dikkat olan ilimden behresi olmayan ba‘zı eşhâsın âyât-ı Kur’âniyye’den fukahâ-yı izâmun usûl-i fıkha tatbîk ile istihrâc buyurdıkları mesâ’il-i şer‘iyyeyi isgâ itmeyerek âyât-ı Kur’âniyye ve ehâdîs-i Nebeviyye’yi aklen te’vîl ile meşgûl olmasını kemâlden zan itmeyerek mahz-ı ilhâd olduğunu bilüp bu makûle müvellândan ihtirâz ile sünnet-i seniyye-i Muhammediyye’ye temessük sâlike farzdır. İmdi bu makâmda dünyâda seyyi’âtuñ üzerine âhiretde derekât dünyâda hasenâtuñ üzerine âhiretde derecâtuñ mebhâsı var ise de maksûdımız vâ‘iz olup hikâye nakl itmek olmayup ancak sâlikîne elzem olan şeyleri beyân olduğundan bunlardan sarf-ı nazar ile sâlikün elzem-i levâzımâtı olan tevbenün devâmının beyânı iltizâm olundu. Mâ tevbenün tamâmiyyetinün ve ilâ âhiri’l-ömr

⁷⁵² "Bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Hâlbuki bu, Allah katında büyük bir günahıdır." en-Nûr 24/15.

devâmının şartı mâ-sebakda zikr olunmuş idi ki tevbe azm u kasd îrâs iden bir nedâmetden ibâret idi. Bu nedâmet abd ile mahbûbı beyinde ma'âsînün hâ'il olduğına ilmi îrâs ider. İmdi bu azm u nedm ve ilmün her birerleri için devâmı ve tamâmını ve tamâmıyyetinin alâmeti ve devâmının şerâ'iti vardır. Ammâ ilim bu ilmde nazar sebeb-i [136^b] tevbeye nazardır. Ammâ nedem mahbûbundan mahcûbiyyetine şu'ûrünün indinde kalbün teveccu'undan ibâretidir. Ve bu teveccu'u alâmeti dahi tahassür ve hüzünden nâşî göz yaşı dökerek bu hasreti tefekkür ile tûl-i bükâdır. Bir âdemün evlâdı yâhûd e'azze-i ehıbbâsından ba'zısına bir ukûbet-i nâzilenün istiş'ârından ol ma'siyet üzerine bükâsı müşâhedâtıdır. İnsânın nefsinden azîz daha bir şey' var mıdır? Azâb-ı nârdan şedîd bir azâb dahi var mıdır? Bu ukûbet-i nâra istihkāk-ı ma'âsîden başka delâlet ve sevk edici bir şey var mıdır? Allâh'dan ve Resûlu'llâh'dan mâ-'adâ bir muhbir-i sâdık var mıdır? İnsâf olursa tabîb tesmiye olunan bir âdem saña haber virse ki senün evlâdında bir maraz var ki sıhhatından ümîd olunmaz. Yakın zamânda mevte mülâkî olur. Bu haber ile muktezâ-yı übüvvet bir hüzn-i tavîle dûçâr olursun ki bu tabîbden hilâf sâdır olmaz. Hâlbuki ol şahsın evlâdı nefsinden daha azîz degildir. Kezâlik ol tabîb Allâh'dan ve Resûlu'llâh'dan daha ziyâde bilmez. Mevt dahi nâr ile olacak azâbdan şedîd degildir. Duhûl-i nâra sebeb olan saht-ı İlâhiyye'ye delâlet iden ma'âsî mevt üzerine delâlet iden marazdan şedîd degildir. İmdi nedâmet elemi ne vaktde şedîd olur ise tekfîr-i zünûb dahi ol kadar mercûdur. Bu nedemün sıhhatına alâmet [137^a] rikkat-i kalb ile dökilen göz yaşının kesretidir. Ey sâlik bu rikkat-i kalbi sinir za'findandır denilerek i'tikâdları müslümâna ne kadar ba'îd olduğunu fikr eyle de ihter mâ-şî'te. Bu sıhhat-i nedemün bir alâmeti dahi nefsün telezzüz eylediği halâvetün bedeli olan merâret-i zünûb kalbde temekkün iderek sâlikün zünûba meyli, kerâhiyyete râğbeti nefrete tebdîl olunmasıdır. Ammâ zünûb bi't-tab' müştahât olan a'mâlden ibâret olup bu makûlede merâret ve halâvetün kalbde te'sîri ne keyfiyet ile olur hâtırası şöyle îzâh olunur ki semm ile mahlût aseli tenâvül iden şahs hîn-i tenâvülünden için semmin müdrik olmayup tenâvül ider sonra ol aselden te'sîr iden semden bir maraz hâsıl olup bu marazın imtidâdı ile müte'ellim olur. Lihye ve saçları dikilür yâhûd a'zâsından bir uzvı mu'attal olur. Sonra bu şahs hulviyyâta iştihâsının galebesi ve illet-i cû'unun şiddeti zamânında böyle bir mesmûm asel getirilmiş olsa bu şahsın nefsi bu aselden teneffür ider mi itmez mi? Eger nefret itmez dinür ise bi'z-zarûre müşâhede eylediği şey'i inkâr eylemiş olur. Bunu akl-ı selîm sâhibi inkâr eylemez meger mecnûn ola. Belki mesmûm olan aselden degil cins-i aselden nefret ider. İmdi tâ'ibün merâret-i zünûbı bulması dahi asel-i mesmûmı tenâvül iden şahs gibidir ki her bir zünûbun zevki asel ve ameli semm olduğunda [137^b] şübhe etmez. Tevbe dahi tasdîk ve tashîh olunmaz illâ bu bilmek ile

bilinür ise tasdik olunur. Bu misillü tasdik dahi gâyet azîz olduğundan tevbe ve tâ'ib dahi gâyet nâdir bulunur. Ve ekser-i nâs görüldüğü vakit zünûba mâ'il ve Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinden ma'raz görünür ki zünûbuñ merâretinden haberdâr olamamış. İmdi sâlik-i râh-ı Hudâ olan dervîşe⁷⁵³ elzem ve her kârından akdem olan zünûbuñ merâretini bilüp ol zünûbı irtikâb itmediginden başka etrâfindan dahi mürûr itmeden hazer eyleyüp ve bu hazeri dahi mevtine kadar devâm itdirmege sa'y-ı belîğ ide ki tevbenüñ şartı dahi bu devâm ile mukayyedir. Ve şurası dahi bilinmelidir ki tâ'ibuñ zararı sirkatüñ serika olduğu haysiyyetden sirkatden içün, zinânuñ zinâ olduğu haysiyyetden zânîniñ zinâsından içün degildir belki Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinüñ emrine muhâlefet haysiyyetinden içündür. Bu emr-i İlâhî dahi umûm-ı ibâd üzerinedir. Umûr-ı dünyeviyyede pâdişâh-ı âlim olanlar ile ahâd-ı nâsdan iki ednâ bir şahs hakkında o emr-i İlâhiyye'nüñ tefâvüti olmadığı gibi umûr-ı uhreviyyeden olan merâtibüñ a'zamı olan mertebe-i gavsîyet ile ednâ-i ümmetüñ tekîfât-ı İlâhiyye'de bir tefâvüt yokdur. Bir velî mertebe-i velâyetde her ne kadar terakkî eylemiş olsa mertebe-i Nübüvvet vâsıl olamaz. Hâl böyle iken mertebe-i Nübüvvet ile kadr-i vâlâları terfî' olunan zevât-ı kirâmuñ şiddet-i ibâreti ve ümmetlerine ta'lîm içün eyledikleri istiğfârları [138^a] sâbitdir. Bu takdîrce ibâha tarafına meyl ile evâmîrüñ ba'zısı ibâdün kût-i mücâhede ile ba'zı efrâdından sükûtına zâhib olanlar vâdî-i dalâlete sâlik olduklarında kat'an iştibâh olunmaz, hasire'd-dünyâ ve'l-âhirah oldukları bedîhîdir. Zîrâ tevbenüñ sıhhatınuñ şartı mevte müntehî oluncaya kadar devâm itmekdir. Sülûküñ evveli ile ömrüñ âhirinde beyinde bir mertebeye terakkî ve ol mertebede zünûb i'tibârı olmayarak cümle eşyânuñ ibâhası tasavvurı muhâlâtı tasavvurdur. Ammâ merâret-i zünûbuñ kalbe te'sîrinden zünûbuñ terkine kasduñ münba'is olması ki irâde-i terkden ibâretdir. Bu irâdenüñ zamân-ı hâle ta'allukı mülâbis olduğu mahzûrâtüñ küllîsini terk ile üzerine teveccüh eylemiş olan ferâ'iz ol hinde edâyı iktizâ ider. Zamân-ı mâzîye ta'allukı sâbıkda fevt olan tâ'atî tedârîki iktizâ ider. İstikbâle ta'allukı mevte müntehî oluncaya kadar tâ'ate müdâvemet ile terk-i ma'siyete devâmı iktizâ ider. Zamân-ı hâlün emri sehldir. Mâzî ile istikbâlün hâli bilinmesi emr-i mühimdir. İmdi bu merâret-i zünûbda kalbde münba'is olan irâde ve kasd mâzîye ta'allukı ider ise bunuñ sıhhatınuñ şartı hîn-i bülûğundan olduğu hâle gelinceye kadar ömründen mürûr iden zamânı sene-be-sene şehir-be-şehir gün-be-gün sâ'at-be⁷⁵⁴-sâ'at tefekkür⁷⁵⁵ ve teftîş ider. Tâ'at-i İlâhiyye'den ne şey' terk eyledi ve ma'âsîden ne şey' irtikâb eyledi. Eger tâ'atden salât terk eylemiş yâhûd eylememiş [138^b] lâkin necs isâbet itmiş esvâb ile edâ eylemiş

⁷⁵³ Metinde "دوريشه" şeklinde yazılmıştır.

⁷⁵⁴ Metinde "بو" şeklinde yazılmıştır.

⁷⁵⁵ Metinde "تفكر" şeklinde yazılmıştır.

yâhûd şerâ'it-i niyyete cehliden içün niyyet-i gayr-i sahîha ile edâ eylemiş eger mâ-fâtuñ adedinde şekk ider ise müddet-i bülûğundan olduğu hâle kadar terk eylediği mikdârı hesâb iderek edâ eyledigine yakîn hâsıl olandan mâ-'adâsını kazâ eylemek ile sıhhat-ı tevbenüñ şartı bulunur. Kezâlik savmda, zekâtta, hacda dahi bu minvâl üzeredir. Ammâ mürtekeb olduğu ma'âsîde ol bülûğundan olduğu hâle degin sem'inden, basarından,⁷⁵⁶ lisânından, batnından, yedinden, riclinden, fercinden cevârih-i sâ'iresinden her ne kim sâdır olmuş ise bunu tefîş iderek dîvân-ı ma'âsîyi der-pîş mütâla'a idüp eyyâm u sâ'âtini tafsîl iderek sagâ'irden ve kebâ'irden her ne ki sâdır olmuş ise bunlara muttali' olup ba'dehû hukûku'llâh ile hukûk-ı abdi tefrîk ider. Hukûku'llâha ta'alluk eyleyen muharremiñ gayriye nazar, cünüb olduğu hâlde mescidde ku'ûd, bi-gayr-i vuzû mushaf-ı şerîfe mess itmek, i'tikâd-ı bid'at, şürb-i hamr, semâ'-i-i melâhî ve'l-hâsıl mezâlim ibâdet ta'alluk eylemeyen ne kadar ma'âsî var ise. İmdi bu ma'âsîden tevbe bu ma'âsî ile meşgûl olduğına nâdim ve mâ-fâtuñ üzerine tahassür ve esef iderek müddet-i haysiyyetiyle sagîr ve kebîr haysiyyetiyle mikdârını hesâb iderek ol ma'âsîden her bir ma'siyet içün ol ma'siyete münâsib bir hasene taleb ile ol seyyi'âtüñ mikdârı ol hasene ile meşgûl olarak (itteki'llâhe haysü künte ve etbi'i's-seyyi'ete'l-[139^a] haseneh)⁷⁵⁷ hadîs-i şerîfi (İnne'l-hasenâti yüzhîbne's-seyyi'ât)⁷⁵⁸ âyet-i celîlesi muktezâları ile ol ma'âsî ve seyyi'âtüñ mağfîret olunmasınıñ ilâcına devâm ile tevbenüñ sıhhatınıñ şartı ve alâmeti zâhir olur. Meselâ esmâ'-i melâhîye mukâbil semâ'-i Kur'ân-ı Kerîm, cünüb olduğu hâlde mescidde ku'ûdına mukâbil ibâdât ile iştigâl iderek mescidde i'tikâf muhaddes olduğu hâlde mushaf-ı şerîfi mess itmesine mukâbil mushaf-ı şerîfe kemâl-i ta'zîm ile tilâvet yâhûd tahrîr idüp tahrîre muktedir degil ise tahrîr itdirüp vakf eylemek ile zünûbuñ mahv olunmasına Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerini temennî ve niyâz eylemekde ömri oldukça devâm eylemek alâmet-i sıhhat-i tevbedir. Ammâ mezâlim-i ibâd bu mezâlim-i ibâdda dahi bir ma'siyet var. Bir de cinâyet var. Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri zulmi ibâddan nehy eylemiştir. İmdi mezâlim-i ibâd menhî anı olduğu şeyde muhâlefet ile Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerine âsî olmaklık mücebdir. İbâduñ nefesine mâlına iki sûretle ism-i ism tesmiye olunur. Biri âsî ve digeri cânî. İmdi isyâna nisbet ile tevbenüñ sıhhatınıñ şartı müstakbelde bunun mislini terk ile tahassür ve nedâmetüñ devâmı ve ol mezâlimüñ ezdâdı olan hasenât ile imrâr-ı vakt eylemek iledir. Meselâ îzâ'-i nâs ile meşgûl ise ihsân ile mukâbele, gasb-ı emvâl ile [139^b] meşgûl ise mâl-i helâlden tasadduk ile, gıybet ü kadh ile meşgûl ise medh u senâ ile

⁷⁵⁶ Metinde "نصر" şeklinde yazılmıştır.

⁷⁵⁷ "Nerede olursan ol, Allah'tan kork. (Ona karşı saygısızlıktan sakın), işlediğin bir kötülüğün arkasından hemen bir iyilik yap." İbn Hanbel, *el-Müsned*, 35/284 (No. 21354); Tirmizî, "Birr ve's-salât" 55 (No. 1987); Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/121 (No. 178).

⁷⁵⁸ "Şüphesiz iyilikler kötülükleri yok eder." Hûd 11/114.

mukābele, katl-i nefis ile ma'yûb ise itk-ı rakabe ile mukābele iderek isyânının inda'llâh ma'füvv olması me'mûldür. Kezâlik isyân nisbet ile ve günâhının tekfiri için dahi mezâlim-i ibâddan tahlîs-i girîbân eylemeğe mütevakıftır. Bu mezâlim-i ibâd dahi yâ nüfûsda olur yâhûd emvâlde olur yâhûd i'râzda olur yâhûd kulûbda olur. Kulûbda olan ezâ-yı mahzdır. Ammâ nüfûsda olan yâ hatâ'-i katl olur. Bunun tevbesi teslîm-i diyet ile olur ve eger kısâs mûcib olan amden katl olur ise bunun tevbesi bu maktûlûn velî dahi kâtîli bilmez ise afv ider diler ise kısâs itdirir. Bu hukûk abd üzerinden sâkıt olmaz illâ bu vecer ile sâkıt olur. Ve bu kâtîlûn bu fi'lini veliden ihfâ eylemesi câ'iz degildir. Zîrâ bu katl-i nefis mâdesi inda'llâh azîm olan şeylerdendir ve adem-i ihfâ kazıyyesi hudûd-i şer'ıyyenûn icrâsı lâzım gelen sâ'ir zinâ, şûrb-i hamr, sirkat, kat'-i tarîk gibilerde lâzım degildir. Bunlarda kendi üzerine vâcib olan hudûdu'llâhı nefis üzerine envâ'-i mücâhede ve envâ'-i ta'zîb ile ikâme iderek tesettür-i İlâhiyye ile mestûr olmak tâ'ib üzerine lâzımdır yohsa bu mezkûrâtûn tevbesinden nefisini ifşâ eylemek ile setrini hetk iderek vâliden istifâ-yı Hak [140^a] taharrîsi lâzım gelmez. Zîrâ tâ'ib nâdimden mahz-ı hukûku'llâhuñ afv me'mûldür. Bununla berâber eger bu emri vâlîye ref' ider ve vâlî dahi hadd-i şer'îye ikâme ider ise tevbesi sahîh ve inda'llâh makbûl olduğı Sahâbe-i Kirâm'dan Mâ'iz bin Mâlik Hazretleri huzûr-ı sa'âdet-i Muhammediyye'ye gelüp "Yâ Resûla'llâh ben zûlm eyledim, zinâ eyledim bu günâhdan tathîr olunmamı murâd iderim" deyü ifâde-i hâl eylediklerinde Efendimiz salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri vülât-i müslimîne ta'lîm ve setr-i İlâhiyye ile mestûr olmasının civârını beyân için hâl-i cünûna haml iledir buyurdılar. Ferdâsı gün def'a huzûr-ı sa'âdete gelüp "Yâ Resûl innî kad zeneyt" buyurdıklarında yine red buyurdılar def'a-i sâlisede gelüp "Yâ Resûla'llâh innî kad zeneytü ve innî ürîdü en tütahhiranî"⁷⁵⁹ deyüp tekfir-i zünûbını recâ itmesi üzerine Efendimiz salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri recmi ile fermân buyurdular. Recm olundu. Bu vaktde nâs iki fırka olup bir fırkası Mâ'iz'ün hatî'esini kendini ihâta iderek helâkde vâki' oldu tarafına meyl eylediler. Fırka-i âharı bundan daha sâdık tevbe olmaz Mâ'iz necât buldı tarafına meyl eylediler. Bu iftirâkı Resûl-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretlerinûn sem'-i sa'âdetlerine vâsıl oldukda Mâ'iz bir tevbe ile tâ'ib oldu. Eger ümmetûn beyninde taksîm olunsa cümlesine kifâyet ider [140^b] buyurmaları inda'llâh tevbenûn makbûl olduğına şâhid-i âdildir. Ammâ kısâs ile her kazfde sâhibini tahlîlden elbette lâzımdır. Ve eger bu hukûk gazab ile yâhûd hıyânet ile yâhûd mu'âmelede gabn ile mâla ta'alluk ider ise bunun teftîş olunması lâzımdır. Lâkin müddet-i bülûğ ile mukayyed degildir. Belki mâluñ ol vücûdundan olduğı hîne kadar teftîşi lâzımdır. Zîrâ kable'l-bülûğ sagîruñ mâlında dahi tenâvül mümkündür. Bu sûretde

⁷⁵⁹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 15/502 (No. 9809); Müslim, *Hudûd*, 22.

yevm-i tevbeye kadar nefsinı muhâsebe eylemek lâzım gelür. Dünyâ[da] muhâsebe eylemeyenün hesâbı âhiretde ziyâde olur. Bu muhâsebe dahi zann-ı gâlibi ile yâhûd ictihâd-ı nefis iledir. Hâtır idebildiğini istihlâl iderek hukûkını edâ ider. Bu dahi tüccâr ile zalemeye müşkildir ki aktâr-ı erba'ayı cevân itmege muhtâcdır. Bundan istihlâluñ tarîkı hasenâtun iksârına devâm ve gayret itmek iledir ki kendinden sâdır olan mazleme hasenâtı ile mukâbele olundukda mazlemesine hasenâtdan i'tâ olunarak tahlîs-i girîbân idebilmesi me'mûldür. Bu hükm zimmetinde sâbit olan mezâlimün hükmidir. Ammâ emvâl-i hâzırasında mezâlimden bir nesne var ise bildigini muhallerinedir ve bilmedikleri için tasadduk ile olur. Ve eger helâl ile harâm mahlût ise nefsinde ictihâd iderek zann-ı gâlibi ile harâmuñ mikdârını tasadduk itmege devâm ile sıhhat-i tevbe ma'lûm olur. Bu hükm hukûk-ı ibâdda muhâlefet emr-i İlâhiyye'den için olan isyânun hükmidir. [141^a] Ammâ hukûk-ı ibâddan abde ta'allukı haysiyyetinden cinâyet olduğu hâlde ta'arruz eylediği her bir ehadi bulup i'tizâr iderek istihlâl ile afvı hâsıl olur. Eger mazlûm olan şahs hâl-i hayâtda ise ve eger dâr-ı âhirete intikâl itmiş ise bunun emri müşkildir. Bu vaktde bunun tedârîki teksîr-i hasenât ile olabilür ki yevm-i kıyâmetde mazlemesine mukâbil mazlûm zâlimün hasenâtından ahz iderek afvı me'mûl olunur. Sıhhat-i tevbenün bir alâmeti dahi seyyi'âtınun adem-i zikridir. Ya'nî min ba'd sâbıkda eylemiş olduğu günâhı yâd itmemekdir. Zîrâ her ne vakt ki mâ-sebâkını yâd ider ise tecdîd-i günâh itmiş olur. (Ammâ istikbâle mürtebit olan azm u kasd) Abd, Hak Sübhâhehû ve Te'âlâ Hazretleri ile kendi beyninde bir akd-i mü'ekked ve bir ahd-i mevsûk ile ahd iderek tilke-i zünûba yâhûd emsâline avdet itmemeye kasd-i tâmm ile kasd itmekdir. İmdi bu azm dahi olduğu zamân-ı hâlde te'k[î]d ider. Tâ'ib için bu te'kîd evvel emrde tasavvur olunmaz illâ uzlet ile samt u sükût ile ve kılet-i ekl ve kılet-i nevm ile kût-i yevmiyyede tenâvül ideceği şey'ün helâl olması ile olur. Eger sâlik için mâl-i helâl mevrûs olur veyâhûd kendi için bir san'atı olur ise kadr u kifâyesini bunlara kasr ider. Zîrâ re's-i ma'âsî ekl-i harâmdır. Ekli ve şürbi harâm olan tevbeye muvaffak olamaz. Zîrâ ekl-i yevm harâma [141^b] musır olan âdemde tevbe tasavvur olunamaz. Nirde kaldı ki tevbenün devâmı tasavvur olunsun. Bu sûretde tâ'ibun ehemmi mühimmâtından olan gelecekde üzerine vâcib ve harâm ve mekrûh olanları ta'allüm eylemek elzemdir. Zîrâ mâ yücübü aleyhi ve mâ yehteru zemenehû olanı bilmez ise tevbesinde istikâmeti mümkün olamaz. Bu sûretde bir sâlik evvel sülûkinde eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olduğu şey' tevbedir. Tevbeden⁷⁶⁰ evvel sâlik sülûke ibtidâ idemez. Tevbenün dahi mâ yetevekkafu aleyhi tevbe neden ibâretdir ve tevbenün aslı ve keyfiyeti nedir bunu üstâzdan ta'allüm etmeklikdir. Sâlike ilm lâzım degildir diyenler

⁷⁶⁰ Metinde "بويه دن" şeklinde yazılmıştır.

ilm-i huzûrînuñ adem-i lüzûmından galat iderek üstâddan ta'allüm olunacak ilm-i kesbîyi men' itmeleri ayn-ı dalâletdir. İmdi bu makâmda daha ba'zı tafsîlât var ise de mübtedîye elzem olanları ahz ile iktifâ olundu.

Beyânu Aksâmu's-Sâlik fî Devâmi't-Tevbe

Ma'lûm olsun ki tâ'ibîn tevbelerinde dört tabaka üzerinedir. **Tabaka-i ûlâ** âsî isyânından tevbe ider ve bu tevbesinde ilâ âhiri'l-ömr istikâmet üzere olarak zünûba avdet itmesini hâtırına dahi getürmez ancak kendinde âdât-i beşerden münfek olmayan zellât bulunur. İşte tevbe üzerine istikâmetde bu makâma vâsıl olana sâbık bi'l-hayrât tesmiye olunur. Ve bu tevbeye tevbe-i nasûh ve bu nefse nefsi-i [142^a] mutma'inne ıtlâk olunur. **Tabaka-i sâniye** sâlik ümmehât-ı tâ'âtta tarîk-ı istikâmete sülûk iderek fevâhiş ve kebâ'irüñ küllisini terk ider. Lâkin kendinen kasd olmaksızın i'tirâ'-i zünûb kendinden münfek olmaz şu kadar ki her ne vakt ol zünûbuñ üzerine ikdâm eylese nefesine levvâme ider, nâdim olur, te'essüf ider. Bu nefsi-i levvâme ıtlâk olunmağa elyaktır. Zîrâ bu nefsüñ sâhibi min gayr-i kasd ve lâ-tasmîm ahvâl-i zemîmeye hedef olduğundan içün kendi zâtına levvâme ve tevbîh ider. Bu tabaka-i sâniye ashâbı dahi tabaka-i ûlânun dînunda olarak yine rütbe-i âliyye ashâbındandır. Ve tâ'ibînuñ ağıleb-i ahvâlî dahi bu tabaka-i sâniyenün hâlidir. Zîrâ tînet-i âdemi şerr ile ta'cîn olunmuşdur. Şerden infikâkı gâyet nâdir vâki' olur. Gâyet sa'y-i a'mâl-i hayriyyesi a'mâl-i şerriyyesi üzerine gâlib olarak keffe-i mîzânından hasenâtı sakîl olmaktadır. Ammâ keffe-i mîzânı seyyi'âtdan külliyyen hâlî olmak gâyet azîzdir. Bu sûretde tabaka-i sâniye ashâbı ekser evkâtta zünûbdan müctenib min gayr-i kasd ve lâ-tasmîm ba'zı kerre kendinden zünûbuñ sudûrunda nefsi-i levvâme ve tevbîh ile meşgûl olmasını rüteb-i âliyyeden add olunmaları üzerine Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri cihâd ile kable'l-emr müşrikînün bi-gayr-i ilm zanna teba'iyet ile melâ'ike-i kirâma benâtu'llâh tesmiye eylemeleri [142^b] ve nihâyet ilimleri hayât-ı dünyâyı âhiret üzerine ihtiyâr eylemelerinden ibâret olup semâvât ve arzeynde cümlesi memlûk olup bunların mâliki ancak Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd olup ilm-i İlâhiyye'si dahi hâdînuñ hidâyetini dâllün dâlâletini muhît olup isâ'et ile amel idenler ameli mukâbelesinde isâ'et ile cezâlanmak ve tevhîd ile tâ'ât ve ibâdât ile amelini ihsân idenler ameli mukâbelesinde hüsnâ ile cezâlanmak içün defter-i a'mâllerinde mahfûz olduğunu beyân buyurduktan sonra muhsinînuñ kimler olduğunu beyân ma'razında (Ellezîne yectenibûne kebâ'ira'l-ismi ve'l-fevâhişe ille'l-lememe inne rabbeke vâsi'u'l-mağfireh)⁷⁶¹ nass-ı celîli delâlet ider ve âyet-i âharda nâr-ı cehennem kâfirîne ve ni'am-ı cennet muttakîne müheyyâ olduğunu

⁷⁶¹ "Onlar, ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve çirkin işlerden uzak duran kimselerdir. Şüphesiz Rabbin, bağışlaması çok geniş olandır." en-Necm 53/32.

ba'de'l-beyân muttakîn üzerine atf iderek (Vellezîne izâ fe'alû fâhişeten ev zalemû enfüsehüm zekeru'llâhe festağferû li-zünûbihim)⁷⁶² kavı-i şerîf kendilerine zulm itmeleri ile berâber tâ'ibîn medh u senâ buyurup bunların cezâları mağfiret ve cennet olup tâ'ât ile âmil olanların cezâlarını medh u senâ buyurmuşlardır ki bu müznibînün zenbleri üzerine nedâmeti ve nefisleri üzerine levm ve tevbîhleri için bu ihsân-ı İlâhiyye nâ'il olurlar. Anuñ için bu tabaka-i sâniye rütab-i âliyyeden ma'dûddur. **Tabaka-i sâlise** tâ'ib zünûbundan tevbe iderek bir müddet istikâmet üzere imrâr-ı vakt ider. [143^a] Ba'dehû zünûbuñ ba'zısına şehvet galebe iderek bu şehvetün kesrinden âciz olup kasd ile ve sıdk-ı şehvet ile bu zünûbuñ üzerine ikdâm ider. Bunuñ ile berâber tâ'ât ve ibâdât üzerine dahi devâm iderek sâ'ir zünûbları terk ider ancak kendine bir şehvet galebe iderek bunda dahi temennâ ider ki Cenâb-ı Allâh şu şehvetün kahr u galebesi üzerine iktidâr ihsân eylese şunuñ şerrinden halâs olsam diyerekden bu şehveti kazâ ider. Tamâm şehvetün inkızâsında kendine nedâmet ile levm iderek ne ola idi de ben bu fi'li işlemeye idim inşâ'a'llâh yakında nefsim ile mücâhede iderek şunu terk iderim deyü niyyet ider. Lâkin tesvîlât-ı nefsâniyye ile bugün idemedim inşâ'a'llâh bundan sonra iderim diyerekden günleri imrâr itdirir. Bu nefse nefis-i müsevvil itlâk olunup bu nefsün sâhibi dahi Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinin (Ve âharûne'tarafû bi-zünûbihim haletû amelen sâlihan ve âhara seyyi'â)⁷⁶³ kavı-i şerîfi ile ta'rîf buyurduğu ibâd zümresinde dâhil olur. Bu şahsuñ hâli tâ'âte muvâzıb olarak dûçâr olduğu zünûba kerâheti haysiyyetinden tevbesi me'mûldür. Tesvîf ve te'hîr haysiyyetinden âkıbeti hatırdadır. Zîrâ çok kerre kable't-tevbe mevte mülâkî olup bunuñ emri meşîyyet-i İlâhiyye'de olur. Eger fazl-ı İlâhî olur ise sâbıkine lâhik olur. [143^b] Adl-i İlâhî ile mu'âmele olur ise "le-emle'enne cehennem" kavı-i sâbıkına müstehak olur. İmdi sâlik-i râh-ı Hudâ olup tarîkat-i aliyyeye dehâlet iden şahsa bu tabaka-i sâliseye tenezzûlden ihtirâz elzemdir. Eger kendini muhâfaza idemez berzaha dûçâr olur. **Tabaka-i râbi'a** tâ'ib zünûbdan tevbe iderek bir müddet istikâmet idüp sonra zünûbuñ birine yâhûd cümlesine avdet iderek tevbeyi hâtırına getürmekden sarf-ı nazar zünûbı ityânına te'essüf dahi itmez. Şehvât-ı nefsâniyyenün önüne düşüp gazab-ı İlâhî'yi kat'an görmeyerek zünûba musırr olup emmâreyi bi's-sû' olan nefis ashâbından olup sebîl-i mağfirete gayr-i sâlik zünûb üzerine musırr tâ'ât-i İlâhiyye'den kâsır olduğu hâlde fazl-ı İlâhî'den mağfirete dahi muntazır olur. Erbâb-ı kulûb indinde bu şahs ma'tûhîn cümlesinden add olunur. Bu akılda olan ma'tûhuñ hasenâtının zâyî' olmasında

⁷⁶² "Yine onlar, çirkin bir iş yaptıkları, yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenlerdir." Âl-i İmrân 3/135.

⁷⁶³ "Diğer bir kısmı ise, günahlarını itiraf ettiler. Bunlar salih amelle kötü ameli birbirine karıştırmışlardır." et-Tevbe 9/102.

hamâkatini tervîcinden ta'accüb olunur. Zîrâ bu ahmak Allâh kerîm ve rahîmdir cenneti benim ile galabalık olmaz. Benim ma'siyetimden Zât-ı Ulûhiyyet'e bir zarar gelmez deyü izhâr-ı ma'zeret ider. Soñra kendüsi taleb-i dünyâda hırs ve tama'a müstağrak olarak görüldükde kendüsine dinilse ki Eyâ hüva'llâh kerîm ve rahîmdir. Cenâb-ı Allâh'ın hazînelerinin denânîr ve derâhimi senün fakrını izâleden için noksân bulmaz. Ticâret [144^a] için böyle pîç ü tâba düşme, hâneñdeistirâhat üzere ol me'mûldür ki Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri min haysü lâ yehtesibu merzûk ider diyen bu kâ'ilün kelâmını hamâkata haml ider ki yâ hû sen ahmak mısın yohsa bu kelâm ile beni istihzâ mı idersin? Akce dinilen şey' semâdan yağmur gibi yağmaz, yirden sebzevât gibi nâbit olmaz bu ki kesb ile nâ'il olunur. Müsebbibü'l-esbâbuñ sünneti böyle cârî olmuştur. Sünnetu'llâh'da tebdîl yokdur deyü bu kâ'ilün humkını beyân iderek ârifâne geçinir. Hâlbuki bu mağrûr bilmez dünyâ ve âhiretüñ Rabbisi birdir. Sünnet-i İlâhiyye'nün adem-i tebdîl dünyâ ve âhirete umûmı vardır. Hâlbuki dünyâ için olan kesb sebebi elzem olduğu için sa'y eylediği kesbi âhirete dahi sa'y eylemek lâzımdır. Yalnız Cenâb-ı Hakk'ın keremine istinâd ile makâmât-ı uhreviyyeye lâzım gelen sa'yı terk iden bî-fâ'ide kalur. Zîrâ Kur'ân-ı Azîmü's-şân'da (Ve en leyse li'l-insâni illâ mâ se'â)⁷⁶⁴ buyurulmuştur. İnsân için gerek dünyevî ve gerek uhrevî sa'y lâzımdır. Lâzım gelen sa'yı icrâdan soñra olunacak lutfi Cenâb-ı Hakk'ın kereminden temennî eylemek elzemdir. Böyle ise âhirette Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinin kerîm olduğına i'timâd iderek sa'y-ı âhireti terk idüp dünyânuñ Rabbisi başka gibi bilmek i'tikâdı ne sûretle olabilir? İmdi bu gûne ahmaklar (Summün bûkmün umyün fehüm lâ ya'kılûn)⁷⁶⁵ mâ-sadıkları olduğında [144^b] şübhe idilür mi? Ne'üzü bi'llâh mine'l-ilmi ve'd-dalâl sümme ne'üzü bi'llâh min devâ'i'l-cehl es-sâ'iku ilâ sû'i'l-münkaliib ve sû'i'l-me'âb. İmdi devâm-ı tevbede aksâm-ı ibâd ma'lûm oldukdan soñra kasd ve şehvetün galebesi ile üzerine zünûbuñ cereyânı hâlinde tâ'ibuñ mübâderet eylemesi lâıyk olan şey'ün dahi beyânı lâzım idiginden bunuñ beyânına şürû' olundu. Ma'lûm olsun ki şahs-ı müznib üzerine vâcib olan tevbe ve nedm ile ol zünûbuñ haseneden zıddı ile tekfir olunmasına iştigâldir. Şehvetün galebesinden için ol zünûbuñ terk üzerine azm itmege nefis müsâ'id olmaz ise ehad-ı vâcibînden âciz olur. Lâıyk olan vâcib-i sâni terk itmemekdir. Bu vâcib-i sâni seyyi'âtün mahvı için hasene ile seyyi'e def' itmekdir. İmdi seyyi'âtün mükeffiri olan hasenât yâ kalb ile yâhûd lisân ile yâhûd cevârih ile olur. Ammâ kalb ile seyyi'enün tekf[î]ri abd-i âbıkuñ tezelli ile mütezelli ola Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinin afv ve mağfireti için tazarru' ve niyâz eylemek ile

⁷⁶⁴ "İnsan için ancak çalıştığı vardır." en-Necm 53/39.

⁷⁶⁵ "Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı anlamazlar." el-Bakara 2/171.

olur. Ammâ lisân ile seyyi'enûn tekfiri zulmüne i'tirâf iderek istiğfâr[a] müdâvemet eyleyüp (Rabbi innî zalemtü nefsi ve amiltü sû'en fâğfirlî zünûbî)⁷⁶⁶ ed'iyye-i mübârekesini iksâr eylemek ile olur. Zîrâ eserde vâki' olmuştur ki Efendimiz salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri Hak Te'âlâ [145^a] ümmetimün menfa'ati için benim üzerime iki emân inzâl eyledi. (Ve mâ kân[a'llâhu] liyü'azzibehüm ve ente fihim ve mâ kâna'llâhu mu'azzibehüm ve hüm yestağfirûn)⁷⁶⁷ âyet-i celîlesidir. Ben âhirete intikâl eyledigim vakit istiğfârı ümmetime terk-i terk iderim hadîs-i pür-beşâretiyle istiğfârûn ümmet-i Muhammed hakkında azâb-ı İlâhiyye'den halâsa tekeffül eyledigini beyân buyurmuşlar. Ammâ sâ'ir cevârih ile seyyi'âtûn tekf[î]ri envâ'-i ibâdât envâ'-i tâ'ât ve envâ'-i sadakât ile olur. Ba'zı muhakkıkîn zenbûn vukû'ınun akabinde sekiz şey' ile zünûb ta'kîb olunur ise ol zünûbuñ afv-ı me'mûldür. Ve ol sekizün dördü a'mâl-i kalbiyyedendir. Evvelkisi tevbe üzerine azm u kasd. İkinci zünûbdan halâsa muhabbet-i tâtme. Üçüncü ol zünûbuñ üzerine cereyân idecek ikâb-ı İlâhiyye'den havf. Dördüncü Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinden ol zünûbuñ mağfiretini recâdır. Ve diğer dördü a'mâl-i cevârihdendir. Biri ol zünûbuñ akabinde iki rek'at namâz kılmak. İkinci yetmiş def'a istiğfâr eylemek. Üçüncü bir sadaka ile tasadduk itmek. Dördüncü bir gün sâ'im olmak. Lâkin burada bir hâtır[a] hutûr ider ki (Ve mâ kâna'llâhu mu'azzibehüm ve hüm yestağfirûn)⁷⁶⁸ âyet-i celîlesinde zünûbuñ tekfirine sâbûn mesâbesinde olan istiğfâr olduğı hâlde bir taraftan zünûba ısrâr bir taraftan istiğfâr ile iştigâl âyet-i [145^b] İlâhiyye'yi istihzâya mü'eddî olarak zünûbuñ def'ine nâfi' olan mu'âleceden iken küfri mûcib olmaz mı? Hâlbuki ba'zılar dahi lisân ile istiğfâr kezzâbînün tevbesidir demişler. Burada dinür ki tevbe-i kezzâbîn olan ve âyet-i kerîmeyi istihzâya mü'eddî olan istiğfâr kalbün lisâna şirketi olmayarak mücerred-i lisân ile olan istiğfârdır. Meselâ âdet hükmünde olarak bir şahs estağfiru'llâh demiş olsa yâhûd kalbinde aslâ te'sîr olmayarak nâr-ı cehennemün sıfatı zikr olunduğı hâlde ne'ûzü bi'llâh min azâbihâ mücerred hareke-i lisâna â'id olur. Kalbi ihâta eylemez bu istiğfâr âdî kelâm hükmünde olup istiğfârdan ma'dûd olmaz ise de min vech-i fâ'ideden hâlî olmaz. Zîrâ lisânı kelâm-ı kabîh ile iştigâlden istiğfâr ile iştigâle mûnis kılmak bi't-tedric istiğfâr-ı hakîkîye terakkî ider. Bu sebebdan için tevbe ve istiğfâr için derecât vardır. Evâ'il-i derecâtı fâ'ideden hâlî degildir demişler. Hattâ Sehl b. Abdullâh et-Tüsterî Hazretleri buyurmuşlar ki abd için her bir hâlde Mevlâ'sına ihtiyâc vardır. Abdün gâyet güzel hâlî her bir şey'de Rabbisi Te'âlâ Hazretlerine rücû' itmesidir. Eger isyân ider ise "Yâ Rabb sen benim günâhımı

⁷⁶⁶ "Rabbim ben kendime zulmettim, kötü şey işledim, benim günahlarımı bağışla." Taberânî, ed-Du'â', 250.

⁷⁶⁷ "Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi. Bağışlanma dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildir." el-Enfâl 8/33.

⁷⁶⁸ "Bağışlanma dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildir." el-Enfâl 8/33.

setr eyle" ve ma'siyetden fâriğ olduğu hâlde "Yâ Rabb sen beni ismet ile merzûk eyle" [146^a] bir amel-i hayr işler ise "Yâ Rabb benden bu ameli kabûl eyle" demek ile her bir fi'inde Cenâb-ı Hakk'a rücû' itmesi her ne kadar taklîd ise de giderek tahkîka münkaliib olur. Ammâ Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerine kalben olan tazarru' lisân ile olan istiğfâra munzamm olur ise Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinden mağfireti su'âlinde sâdık ve niyyetinde hâlis olur. Ve bu sûretde olan istiğfâr seyyi'enüñ def'ine sâlih olarak fazâ'ili ta'dâd olunan istiğfârdan ma'dûd olur. Abdullâh et-Tüsterî Hazretlerinden su'âl olunmuş ki zünûbuñ mükeffiri olan istiğfâr nedir? Cevâb buyurmuşlar ki istiğfârûñ evveli isticâbetdir. Andan soñra inâbedir. Andan sonra tevbedir. İsticâbe a'mâl-i cevârihtir. İnâbe a'mâl-i kulûbdür. Tevbe mahlûkâtı terk ile mevlâsına ikbâldir. Bunlardan soñra kendisinin vâki' olduğu taksîrâtından ve ni'met-i İlâhiyye'ye cehlinden ve ni'met-i İlâhiyye'nüñ üzerine lâzım gelen şükri terkinden içün Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinden mağfireti taleb itmekdir. İmdi bunlarûñ cem'i indinde bu abd mağfûr olur. Ve ba'de'l-gufrân me'vâsı civâr-ı İlâhî'de olur. Bundan soñra mertebe-ba'de-mertebe makâm-ı hullete vâsıl olur lâkin ta'dâd olunan fazâ'iller kalb-i abdde müstekar olamaz hattâ ol abdûñ gıdâsı ilm, kavvâm-ı bedeni zikr, [146^b] zâd-ı zahîresi rızâ, musâhibi tevekkül olmadıkca eger bu levâzım-ı ubûdiyyet olan ilm, zikr, rızâ, tevekkül abdûñ kalbinde müstekar olur ise derece-ba'de-derece makâm-ı hullete vâsıl bundan soñra Hak Sübhânehû⁷⁶⁹ ve Te'âlâ Hazretleri rahmet-i İlâhiyyesi ile bu abadini makâmât-ı âliyyeye ref' ider. Ve'l-hâsıl tevbe ve istiğfârûñ iki semeresi vardır. Biri tekfîr-i seyyi'ât digeri neyl-i derecât. Kezâlik tekfîr içün dahi derecât vardır. Ba'zısı zünûbı bi'l-küllîye mahv ider. Ba'zısı tahfif ider. Tefâvüt-i tekfîr tevbenüñ derecâtınuñ tefâvütiyledir. İmdi istiğfâr-ı kalbiyye hasenâtuñ tedârikine melâbis olduğu hâlde evâ'il-i derecâtda her ne kadar zünûb üzerine ısrârûñ ukdesini hal idemez ise de yine fâ'ideden hâlî olmaz. Vücûdî ile ademi müsâvîdir zann olunmasun. Zîrâ Hak Sübhanehû ve Te'âlâ Hazretleri (fe-men ya'mel miskâle zerretin hayran yerah)⁷⁷⁰ buyurmuşdur. İstiğfâr-ı kalbiyye dahi haseneden ma'dûddur inda'llâh aslâ zâyî' olmaz belki istiğfâr-ı lisânı dahi haseneden ma'dûddur. Zîrâ istiğfârûñ neden ibâret olduğundan gaflet ile berâber lisânûñ istiğfârı ile harekesi ol ânda bir müslimi gıybet ile harekesinden hayırlıdır. Bu sûretde sâlik içün elzem olan lisânını dâ'imâ hayr ile [147^a] ülfet itdirmeye gayret-i tâmmeye ile gayret itmekdir. Şerde isti'mâlden ihtirâz iderek ilerüde fazâ'ili ta'dâd olunan istiğfâra mâlik olmağa müsebbib olarak dünyâ ve âhiretde necâta mazhar olması me'mûldür. İmdi tevbenüñ bir rükni dahi vardır ki zünûb üzerine ısrârûñ ukdesini hal itmenüñ

⁷⁶⁹ Bu ifade metinde mükerreren yazılmıştır.

⁷⁷⁰ "Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onun mükafatını görecektir." ez-Zilzâl 99/7.

ilâcını beyân ider. Ma'lûm olsun ki nâs iki kısma münkasımdır. Biri neş'eti şerden ictinâb iderek hayra musır olan şâbb-ı emreddir. Bu kısım nâdir bulunur. Kısım-ı sâni zünûbdan hâlî olmaz. Bu kısım-ı sâni dahi iki kısımdır. Biri zünûba musır ve diğeri tâ'ibdir. Burada beyân olunmağa muhtâc olan kısım-ı sâni'nin kısım-ı evvelidir ki musırrındır. Bu musırrının ısrârının def'ine ilâc-ı ma'nevî ile mu'âlece olunur. Böyle ise bilinmek lâzımdır ki tevbe için şifâ hâsıl olmaz. İllâ devâ ile hâsıl olur. Devâyâ dahi vâkıf olunmaz. Marazının ne olduğına vukûf ile⁷⁷¹ olur. Zîrâ devânın ma'nâsı marazı nakz idecek esbâbdan ibâretidir. Her bir maraz dahi bir sebep ile hâsıldır ol marazın devâsı ol sebebin ref'i ve ibtâl ile. Bir şey' dahi ibtâl olmaz illâ zıddı ile ibtâl olur. İmdi zünûba ısrârın sebebi ancak gaflet ve galebe-i şehvet ile. Gafletün zıddı ilimdir. Şehvetün zıddı dahi şehveti muharrike olan esbâbuñ [147^b] kat'ı üzerine sabırdır. Gaflet kâffe-i hatâyânın re'sidir. İmdi zünûbdan rücû'a ilâc olmaz ancak halâvet-i ilm ile merâret-i sabırdan tereküb iden ma'cûn ile mu'âlece olunur. Bu takdîrce bu devânın eczâ-i asliyesi ilm ile sabırdır. Lâkin her bir ilm ısrâr-ı zünûbuñ ukdesini hal itmege fâ'ide verir mi yohsa bir ilm-i mahsûsa muhtâc mıdır? Ma'lûm olsun ki ilm bi-cümletihâ emrâz-ı kulûbe devâdır. Lâkin her marazın bir ilm-i mahsûsı vardır. Nitekim ilm-i tıbbi'l-cümle emrâzuñ ilâcına nâfi'dir. Lâkin her illetün bir ilm-i mahsûs vardır. Kezâlik ısrâr-ı zünûbuñ ukdesini hal itmenün dahi devâsı için bir ilm-i mahsûs vardır. Takrîb-i ezhân için maraz-ı ebdân ile muvâzene olunarak zikr olunur. Ma'lûm olsun ki ısrâr-ı zünûb marazına mübtelâ olan birkaç şey' tasdîka muhtâcdır. Evvelkisi müsebbibü'l-esbâb olan Cenâb-ı Allâh'ın tertîbât-ı İlâhiyesi üzerine sıhhat ve marazın esbâbına tevassul için bir cüz-i ihtiyâr tasdîk itmekdir. Bu esbâb-ı mevsile asl-ı tıbbî îmandan ibâretidir. Zîrâ asl-ı tıbbî îman itmeyen ilâc ile meşgûl olamaz. Helâkda vâki' olur. Kezâlik mâ-nahnü fihimiz olan dahi asl-i şer'-i şerîfe îmandır. Bu asl-i şer'-i şerîfe îman dahi sa'âdet-i uhreviyye için sebep-i tâ'at şekâvet-i uhreviyye için sebep-i ma'siyet [148^a] olduğına îmandır. İşte bu îman asl-i şer'-i şerîfe îmandır. Bu îmanın husûlünden elbette lâzımdır. İkinci mertebede tasdîka muhtâc olunan marîz için bir tabîb-i mu'ayyene. İlm-i tıbbî âlim tabâbetinde hâzık, kavlinde sâdık, kizbi irtikâb itmez deyü i'tikâd etmek lâzımdır ki tertîb eylediği mu'âleceyi isti'mâl itmege ikdâm eyleye. Asl-i ilm-i tıbbî olan tasdîkına tabîbün bu hâline olan tasdîkını zamm itmedikce bir fâ'ideyi ifâde itmez. Kezâlik mâ-nahnü fihimizde Resûlullâh sallâllâhu aleyhi ve sellem Efendimizin risâletini ve fem-i sa'âdetinden sâdır olan kavluñ küllisini tasdîk iderek peygamberden hâlen mine'l-ahvâl kizb ve hulf sâdır olmaz her hâlde her bir şey'de sâdık i'tikâd etmek elbette lâzımdır. Üçüncü mertebede tasdîka muhtâc olunan marîz

⁷⁷¹ Bu ifade metinde mükerreren yazılmıştır.

olan şahs için esbâb-ı muzırranın tenâvülinden tahzîr eylediği şeylerde tabîbün kelâmını muhkem dinlemek elbette lâzımdır ki marîz üzerine havf gâlib olup himyesine devâm iderek mübtelâ olduğu marazdan halâs olur. Kezâlik mâ-nahnü fihimizde takvâ üzerine tergîb ve ittibâ'-i hevâ ve irtikâb-ı zünûbdan tahzîri müştemil olan âyât-ı Kur'âniyye ve ehâdis-i Nebeviyye'yi cân kulağı ile dinleyerek bunlardan sem'ine vâsıl olanların cemî'isini min gayr-i şekk ve lâ-te'vîl tasdîk itmekdir. Hattâ bu tasdîkından [148^b] tevbeye devâ olan ma'cûnün rûkni olan sabr üzerine takviyyet ve birden havfu'llâh münba'is ola. Dördüncü mertebede tasdîka muhtâc olan tabîbi cân kulağıyla istimâ' iderek kendinde olan maraz nedir? Hasta nefsinde ol maraz için himye idecek şey' nedir? Gerek ef'âlinde ve gerek ahvâlinde me'kûlâtında ve meşrûbâtında perhîze muhtâc olduğu şey' nedir? Zîrâ her marîz için her bir şey'den perhîz lâzım degildir. Kezâlik edviyenün küllîsi ne kadar emrâz var ise cümlesine devâ degildir. Belki her illetün bir ilm-i hâsı ve ilâc-ı mahsûsı vardır. Kezâlik mâ-nahnü fihimizde dahi her abd şehvetün küllîsi ile ibtidâsı yokdur. Her bir zünûbı dahi mürtekib degildir. Belki her mü'min için bir zenb-i mahsûs yâhûd birkaç zünûb vardır. Bu takdîrce mü'mine mertebe-i evvelde işleyeceği şey' zünûbdan olduğına ilmi lâhik olmak. Mertebe-i sâlisde ol zünûbun üzerine sabra tevassulun keyfiyyetine ilmi lâhik olmak. Mertebe-i râbî'a da ol zünûbdan mâ-sebakda vâki' olanın tekfirine keyfiyet ile olacağına ilmi lâhik olmak elzem-i levâzımâtıdır. Bu ulûm dahi etıbbâ-i dîn olan ulemâyâ mahsûsdur ve bu etıbbâ-i dîn olan ulemâ dahi ilminün muktezâsı ile âmil sünen-i seniyye-i Muhammediyye'den ser-i mü inhirâf itmeyerek her hâlini Kitâbu'llâh'a ve hadîs-i Resûlu'llâh'a [149^a] tatbîk iden ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at i'tikâdı ile mu'tekid, ifrât ve tefrîtden müctenib, vechi nûr-ı Muhammediyye ile münevver, elvândan levn-i İslâmiyye vechinde zâhir, çirk u ma'âsî levni vechine kat'an ta'alluk itmemiş âbid ve zâhid olan ulemâlardır ki bunlar hakkında (el-Ulemâ'u veresetü'l-enbiyâ)⁷⁷² hadîs-i şerîf mâ-sadak olur. İmdi maraz-ı isyân ile marîz olan âsî eger kendinden sâdir olan fi'lün isyân olduğunu bilür ise tabîbden ilâcını taleb etmek ol marîza elzemdir. Ol tabîb dahi ulemâ-i dîndir. Ve eger irtikâb eylediği şey'ün zünûbdan olduğunu bilmez ise bu zamânda verese-i enbiyâ olan âlim üzerine ol fi'lün zünûbdan olduğunu ol câhile ta'rîf idüp bildirmek lâzımdır. Bunun tarîkı dahi mescide yâhûd her mahalleye yâhûd beldeye yâhûd iklîme bir âlimün der'uhde itmiş iledir ki ol ahâlîye mâ yedurru ile mâ yenfe'un beynini fark u temyîz iderek dîni ta'lîm. Ve şekâvet ile sa'âdeti beyân eylemek ile tarîk-ı savâba hidâyet eylemek ol âlime lâzımdır. Ve imâmu'l-müslimîn üzerine her bir karye ve mahallede bir fakîh âlim zâtun bulunmasını tertîb eylemek elzemdir. Dünyâ dâr-ı

⁷⁷² "Âlimler peygamberlerin vârisleridir." Tirmizî, "İlim", 19 (No. 2682).

merzâdır, tabîb emrâz-ı bedenîyyeye mu'âlece ider. Ulemâ dahi emrâz-ı kalbiyyeye müdâvât ider. Ulemâ etıbbâ-yı dîndir. imâmu'l-müslimîn dâr-ı merzânun [149^b] kayyımıdır. Eger müdâvât-i ilm ile kalup kâsiye ashâbı tedâvîyi kabûl itmez ise imâmu'l-müslimîn üzerine elzem olan bu marîzuñ marazından nâsa sirâyet itmek için icbâr ile müdâvât itdirmek elzemdir. Nitekim illet-i cünûna mübtelâ olanı tabîbün selâsil ve ağılâl ile kayd ider bir kayyıma teslîm iderek nâsdan şerrini men' itmesi gibi. Zîrâ emrâz-ı kalbiyye emrâz-ı bedenîyyeden üç sebebdan için ekserdir. Birincisi kendi marîzdir marîz olduğunu bilmez. İlet-i barasa mübtelâ olan âdem âyîneye nazar itmedikce kendinde olan illetden haberi olmaz. Bir sebep dahi âkıbeti emr-i dünyâda müşâhid degildir. Emrâz-ı bedenîyyenün âkıbeti dünyâda müşâhiddir ki nefsün nefr[et] itdiği mevtidir. Mâ ba'de'l-mevt gayr-i müşâhiddir. Ammâ zünûbuñ âkıbeti mevt-i kalbdır. Bu mevt-i kalb âlem-i dünyâda müşâhid olmadığından için ekser-i nâs bunda müsâmaha üzerine olurlar. Her ne kadar ba'zılarında mürtekib olduğu zünûbundan nefret râyihası zuhûr ider ise de maraz-ı kalbün ilâcında Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinin fazl u ihsânına tefvîz-i umûr iderek yalnız emrâz-ı bedenîyyenün ref'ine bezl-i makdûrât ider. Gûyâ ki emrâz-ı kalbiyyeden kendüsine hiçbir elem ârız olmaz gibi gaflete müstağrak olur. Sebebün biri dahi etıbbâ-i bedenîyye ilâcından âciz kaldıkları dâ'-i udâldır. Emrâz-ı kalbiyyede bu dâ'-i udâl dahi fakdân-ı tabîbdır. [150^a] Bu etıbbâ-i kalbiyyede ulemâ-i dîndir. Bunlar bir dâ'-i udâla mübtelâ oldılar ki ilâcından âciz kalup (ete'murûne'n-nâse bi'l-ilâci ve tensevne enfüse-küm)⁷⁷³ dinilmek ile mu'âteb olmaları havfindan için zünûbdan havf üzerine ileli tahzîrden istinkâf eylediler. Zîrâ dâ'-i udâl bir maraz-ı mühlikedir. Bu maraz dahi hubb-ı dünyâdır. Etıbbâ-i kalbiyye hubb-ı dünyâ ile meşgûl olup "te'murûne'n-nâs bi'l-ilâc ve tensevne enfüse-küm" ile mes'ûl olmak havfindan için nâsı tahzîr ile iştigâle meydânları kalmadı. Bu etıbbâ-i dîne ârız olan dâ'-i udâl nev'-i digeri dahi nâsa ârız olur ki nâs bunun ilâcında külliyyen mütehayyir olup etıbbâ-yı dîni râgıb-ı dünyâ müşâhede eylediklerinden ve hubb-ı dünyâ ile adem-i hubb beyninde olan fark ne olduğunu bilemediklerinden bir mürde-hey'et sûretde fakrı ihtiyâr itmiş hakikatde dünyâya harîs ilminden hazz ve nasîbi olmayarak ba'zı nevâdir ile lisânını tezyîn eylemiş etıbbâ-i müzevvirîni etıbbâ-yı hakîkî zann iderek varta-i helâke dûçâr olup emrâz-ı kalbiyye kendini ihâta iderek teverrüm-i kalbiyye azamet kesb idüp hasire'd-dünyâ ve'l-âhirah zâlike'l-hüsrânü'l-mübîn sırrına mazhar olurlar. Zîrâ etıbbâ câhil veyâhûd âlim lâkin hâ'in olur ise marîza devâ-yı ma'kûs ile müdâvemet iderek marîzuñ helâkine mü'eddî olur. İmdi emrâz-ı kalbiyyeden bu üçüncü maraz ile marîz olan sâlik bu marazdan

⁷⁷³ "İnsanlara ilacı emredip kendinizi unutuyor musunuz?"

halâsuñ [150^b] esbâbını taharrî eylemez ise bu emrâz-ı kalbiyyeden helâk-i uhreviyyeye dũçâr olur ki azâb-ı cehîmdir. Bu emrâzdan halâsuñ çâresi kendinde olan cehlũñ izâlesi ile olur. Etıbbâ-yı kalbiyyede görmüş olduğı kesret-i mâlı hubb-ı dünyâ çınar koğuşunda iskân iden etıbbâ-i kalbiyyeden olmaklığı iddi'â iden etıbbâ-yı müzevviri ma'raz-ı dünyâ i'tikâd itmiş hubb-ı dünyâ ile ba'zı dünyâdan ibâret olduğına cehli olduğından içündür. Bu cehlũñ izâlesi bu maraz-ı kalbiyyeyi külliyyen izâle ider. Zîrâ hubb-ı dünyâ mâluñ kesret ve kıletti ile olmadığını bilmek sâlike emr-i elzemdir. Bunun tafsîli zühdũñ beyânında mürûr itmiş idi. Ubeydullâh el-Ahrâr Hazretleri ki Hazret-i Şâh Muhammed Bahâeddîn Nakşibend kuddise sırruh Hazretlerinũñ ecille-i ashâbından Mevlâ Ya'kũb Çerhî kuddise sırruh Hazretlerinũñ hulefâsından olup tâ'ife-i Nakşıyye'nũñ Hâcegân'ından her etvâr ve ef'âli bu tâ'ife-i aliyyenũñ makâm-ı istidlâlde makbûlleridir. Hâce Hazretlerinũñ mâl ve emlâk ve eşyâlarınıñ kesreti kendülerinũñ hubb-ı İlâhiyye'den infikâkını mûcib olmadığından başka derece-i Ahrâriyye'yi ihrâz itmişler idi. Zehâb ve ihâblarında merkûbatũñ tezyînâtı dahi ihsân-ı İlâhiyye olan ni'metũñ şũkrini edâdan içün olduğı ezhar mine's-şemsdir. Bu sũretde etıbbâ-i kulûbe dâ'-i udâl ile marîz oldılar diyerek bunlardan istinkâf eyle. "Te'murũne bi'l-ilâc ve tensevne enfüseküñ bi'l-emvâl" demekden fâriğ olup [151^a] mîzân-ı şer' ile mîzân ve sũnen-i seniyye mihekki ile mihekke urup hâlisu'l-ayâr olan ilâc ile mu'âlece sâlike elzemdir. Bu dahi ilme mevkũfdur cehl ile bu marazdan halâs olunmaz. Isrâr-ı zünũbuñ ukdesini hal itmede ilâc-ı nâfi'ũñ birisi dahi âsî ve müznibîn tahvîf içün Kur'ân-ı Azîmũ's-şân'da olan âyât-ı Kur'âniyye'yi tezekkür ve te'emmül eylemek. Ve zünûb ve ma'âsînũñ cezâları olarak Enbiyâ-i sâlifenũñ ümmetlerine olan azâb-ı İlâhiyye'yi mübeyyin âyât-ı Kur'âniyye'yi te'emmül ve tefekkür iderek havfu'llâhuñ kulûbda takrîri ve âhâd-ı ma'âsî üzerine vâride olan ukûbât-ı İlâhiyye'yi mübeyyin âyât-ı Kur'âniyye'yi bir gayr-i mahlûk içün nâzil olmuş, bizler ol mahlûkuñ cinsinden degiliz gibi isti'mâ' itmeyüp belki Kur'ân-ı Azîmũ's-şân'ũñ ahkâmı cümleye şâmil olduğına kemâ-yenbagî te'emmül iderek kendinde ol ma'âsîden bir şey' his itdigi zamân ol şey'ũñ ma'âsîden olduğına kendini vikâye eylemek üzerine âyât-ı Kur'âniyye'yi tezekkür ve te'emmül eylemek ukûd-ı zünũbuñ halli içün devâ-yı nâfi'dir. Zîrâ Kur'ân-ı Azîmũ's-şân'da nehy olunan şeyleri ityân emr olunanları terk ma'âsîden olduğı Hâlık Te'âlâ Hazretlerini Hâlıkıyyet sıfatı ile mevsûf olduğına inkâr demek olur. İnsân her bir şeyde âciz olduğı meydânda iken kendinden tevellüd iden evlâdı emrini terk nehyini ityân eylemiş olsa [151^b] elbette darb ve tenkîle kıyâm idecegi muhakkaktır. Derece-i hâlıkıyyete nisbet ile yalnız vucûdına sebebiyyet içün senden bu darb sâdır olduğı takdîrce Hâlık Te'âlâ Hazretlerinũñ emrine muhâlefetden içün azâba dũçâr olacağı şũbhe idecek bir şey' degildir. Öyle ise abdũñ

üzerine lâzım olan zünûbuñ mazarratını bilüp zünûbdan rücû‘ ve tevbe eylemek her hâlde lâzımdır. İmdi tevbe için bu kadar tafsilden murâd zîrâ tevbe tarîkat-i aliyyeye intisâb iden sâlik hakkında salât-ı mefrûzaya şürû‘ iden musallî tekbîr-i iftitâhına mukârin niyyet-i sahîha ile salâta şürû‘ itmemiş olsa namâzı sahîh olmadığı gibi sülûküñ ibtidâsında cümle ma‘âsîden tevbe-i sahîha ile rücû‘ itmedikce sülûki sahîh olmaz. Ve terakkî-i ma‘neviyyât idemez. Ve bu tevbe dahi yalûñuz lisân ile tevbe itdim demek ile olamayup tevbenüñ erkânını ve şerâ’iti ne idüğünü bilüp ba‘dehû tevbe itdüm kavlinüñ mâ-sadakını icrâda devâm üzere olmak ile olur. Tevbesiz olan sülûk niyyetsiz olan namâzuñ namâzdan ma‘dûd olmadığı gibi sülûkden ma‘dûd degildir. Yalûñuz tebdîl-i kıyâfet ile hırka-pûş olup âleme bir görünüşden ibâret olur. Böyle olan şahsa dervîş itlâkı yalûñuz lafızda olup ma‘nen âhâd-ı nâsdan ma‘dûd bir şahsdir. Tarîkat-i aliyyeye intisâb iden [152^a] sâlik huzûr-ı mürşidde evvelâ cemî‘-i ma‘âsîden tevbe ve rücû‘ idüp ba‘dehû ahz-ı yed iderek mürşidine bî‘at ider. Mürşid tarafından kendüsine ta‘lîm olunan ezkâr ve evrâd her ne ise anı alâ vechi’t-tenbîh icrâya müte‘ahhid olur. Emr-i mürşidden ziyâde ve noksân eylemeyerek kabl-i nefsinden ictihâdı terk iderek kalîl ve kes[î]r her ne ki mürşidi ta‘lîm ider ise anı ityân eylemek üzerine ikdâm-ı tâmm ider. İmdi turuk-ı aliyyenüñ kâffesinde meşgûl olunan evrâd ve ezkâr alâ tarîkı’z-zikr esmâ’u’llâhdan biri ile meşgûl olarak bir ân Cenâb-ı Hak’dan gâfil olmamaktır. Bu sûretde esmâ-i İlâhiyye’nüñ alâ tarîkı’z-zikr olması ve zikrinden ibâret idüğü dahi bilinmek lâzım geldi.

Zikr-i Müdâm

İmdi âdâb-ı ma‘neviyyeden ta‘dâd olunup turuk-ı aliyyenüñ rûkn-i a‘zam olan zikr-i müdâmdır. Lâkin zikr lafzı elfâz-ı Arabiyye’den olup zikr lafzınıñ lugat-i Arab’da isti‘mâli ne vechle oldığı ve ne sûretiyle isti‘mâl olunup isti‘mâl olunduğı mahalde zikrden ne ma‘nâ murâd olunduğı evvelâ ma‘lûm olur ise tâ’ife-i dervîşânüñ ıstılâhlarında zikrden murâd ne olduğunun fehm-i âsân olacağı cihetle evvelâ zikr lafzınıñ ma‘nâsı ve sûret-i isti‘mâli beyân olunmak münâsib görüldü. Ma‘lûm olsun ki zikr kelimesi zâl’in kesri ile iki ma‘nâsı vardır. [152^b] Ma‘nâ-yı evvel bir şey’ lisân ile telaffuz ve tekellüm eylemektir. Ma‘nâ-yı sâni bir şey’ gâ’ib olmamak haysiyyetiyle dâ’imâ zihninde hâtır olmakdan ibâretdir ki nisyânüñ zıddı olur. Ve eger zâlik zımmı ile olur ise ancak ma‘nâ-yı sâni murâd olur ki zihinde hâtır olmaktır. Ve eger hâsıl bi’l-masdâr ma‘nâsı murâd olur ise ezkâr lafzı üzerine cem‘lenerek Şâri‘ Te‘âlâ Hazretleri tarafından veyâhûd Şâri‘ Resûlu’llâh salla’llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri tarafından ityânı ile terğîb olunan bir şey’i ityân itmekden ibâret olup zikr itlâk olunduğı vakt vâcibâtıdan veyâhûd mendûbâtıdan amel olunmasına muvâzabet ve müdâvemet murâd

olunur. Tilâvet-i Kur'ân gibi, kırâ't-i hadîs-i şerîf gibi, salât-ı nevâfil gibi. Bunların cümlesine zikr ıtlâk olunur. Ve eger bu zikr kelimesi hurûf-ı cârreden lafz-i alâ ile isti'mâl olunur ise zikr-i lisânîye mahsûs olur. Ba'zı kerre dahi zikr hıfz ma'nâsına olur. Fe'zkrû mâ fih⁷⁷⁴ gibi. Fahfezû mâ fih dimekdir. Tâ'at ve cezâ ma'nâlarına olur. Fe'zkrûnî ezkrüküm⁷⁷⁵ gibi. Fe'zkrûnî bi't-tâ'ati ezkrüküm bi'l-cezâ' dimekdir. Kur'ân ma'nâsına olur, men a'raza an zikrî⁷⁷⁶ gibi. Ani'l-Kur'ân dimekdir. Tevrât ma'nâsına olur. Fes'elû ehle'z-zikr⁷⁷⁷ gibi. Fes'elû ehle't-Tevrât dimekdir. Şeref ma'nâsına olur. Sâd ve'l-Kur'ânî zi'z-zikr⁷⁷⁸ gibi. **[153^a]** Zi's-şeref dimekdir. Ayb ma'nâsına olur. Ehaze'llezî yezkrû âlihetteküm⁷⁷⁹ gibi bi-aybi âlihetteküm dimekdir. Erkân-ı ma'lûme ve ef'âl-i mahsûsa olan salât ma'nâsına olur. Ve le-zikru'llâhi ekber⁷⁸⁰ gibi. Salât-ı cum'a ma'nâsına olur. Fes'av ilâ zikri'llâh⁷⁸¹ gibi. Senâ ma'nâsına olur. Ve'zkrû'llâhe kesîran le'alleküm tüflihûn⁷⁸² gibi. Fesnevi'llâh hakka senâ'ih⁷⁸³ dimekdir. İmdi felâh u necâta dâhil olmak ancak Cenâb-ı Hakk'[1] zikr-i kesîr ile zikr eylemek ile olur. Bu takdîrce Cenâb-ı Hakk'ı zikr dahi Kuli'd'u'llâhe evi'd'u'r-Rahmâne eyyen mâ ted'û felehu'l-esmâ'ül-hüsnâ⁷⁸⁴ mîsdâkınca esmâ-i İlâhiyye herkanı ism-i şerîf ile yâd eylesen olur. Bu nükteden için ba'zı meşâyih-i kirâm "efdalü'z-zikri lâ ilâhe illa'llâh"⁷⁸⁵ deyüp kelime-i tevhîde meşgûl olarak tarîklerinde bu kelime-i mübârekeyi tasfiye-i kalbe rûkn-i a'zam kılarak bu kelime-i mübâreke nefy ü isbât olduğı takdîrde ağıâr zâ'il olup yâr zuhûra gelince cümle esmâ'nuñ sırrı bu nefy ü isbâtta bulunur dimişler. Ve ba'zı kibâr dahi usûl-i esmâ' ve etvâr-ı seb'a üzere müretteb olarak esrâr-ı mezkûreyi bulmuşlar. Ve ba'zı muhakkıkîn dahi ism-i zâtü'l-müstecmi' li-cemî'i's-sıfât olan lafza-i Celâl ile Cenâb-ı Hakk'ı zikr itmişler. Ve bu zikre meşgûliyeti dahi (Fe'zkrû'llâhe ke-zikriküm âbâ'eküm ev eşedde zikrâ)⁷⁸⁶ mîsdâkınca cehr ile ve ba'zıları dahi (ud'û rabbeküm tazarru'an ve hufyeh)⁷⁸⁷ **[153^b]** medlûlünce bilâ-cehr lisân ve ba'zıları dahi cem'iyet-i havâtır için mübtedîye cehr ile müntehîye kalb ile ve ba'zılar dahi azîmete ri'âyetden için lisân hareke itmeksizin kalb ile ve ba'zı azîzân dahi zikr-i erre ile Cenâb-ı Hakk'ı

⁷⁷⁴ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem ibn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), "zkr", 4/308.

⁷⁷⁵ "Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım." el-Bakara 2/152.

⁷⁷⁶ "Her kim de benim zikrimden (Kur'an'dan) yüz çevirirse" Tâhâ 20/124.

⁷⁷⁷ "İlim sahiplerine sorun." en-Nahl 16/43.

⁷⁷⁸ "Sâd. O şanlı, şerefli Kur'an'a andolsun (ki o, Allah sözüdür)." Sâd 38/1.

⁷⁷⁹ "Bu mu İlâhlarınızı diline dolayan?" el-Enbiyâ 21/36.

⁷⁸⁰ "Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir." el-Ankebût 29/45.

⁷⁸¹ "Hemen Allah'ın zikrine koşun." el-Cuma 62/9.

⁷⁸² "Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz." el-Enfâl 8/45.

⁷⁸³ Allah'ı hakkıyla övünüz.

⁷⁸⁴ "De ki: "(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur." el-İsrâ 17/110.

⁷⁸⁵ "Zikrin en üstünü Lâ ilâhe İllallah'tır."

⁷⁸⁶ "Artık (cahiliye döneminde) atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anışla Allah'ı anın." el-Bakara 2/200.

⁷⁸⁷ "Rabbimize alçak gönüllüce ve için için dua edin." el-A'râf 7/55.

yâd itmege meşgûl olmuşlardır. Ma'lûm ola ki "erre" zerre vezninde neccârların tahta biçecekleri âlet-i sagîre ki destere ta'bîr olunur. Dest-i erre muhaffefdir. Meşâyih-i Türkistân meyânında ma'hûd bir nev'-i zikrdir ki ol zikre meşgûl oldukları zamân zâkirün hanceresinden erre ya'nî destere sadâsı gibi bir sadâ zâhir olur ki bizim beldelerimizde olan tarîkat-i aliyye-i Rifâ'iyye ve Sa'diyye ve Bedeviyye ve dervîşânının kıyâmda oldukları hâlde ve Halvetiyye ve Kâdiriyye dervîşânının devrânda yâhûd ku'ûdda eyledikleri zikr-i kalbî demek olur. Ve bu meşâyih-i Türkistân ta'bîr olunan zevât-ı kirâm Ebû Ya'kûb Yûsuf bin Eyyûb el-Hemedânî aleyhi tecelliyâtı's-Samedî Hazretlerinden teselsül ider ki bunların halîfeleri Hâce Ahmed Yesevî, bunların halîfeleri Hakîm Atâ, bunların halîfeleri Zengî Atâ, bunların halîfeleri Sadr Atâ, bunların halîfeleri Eymen Baba, bunların halîfeleri Alî Şeyh, bunların halîfeleri Mevdûd Şeyh, bunların halîfeleri Kemâl Şeyh olup bu Kemâl Şeyh Hazret-i (Şâh-ı Nakşibend) [154^a] kuddise sırruh Hazretlerinin halîfeleri olan Mevlânâ Ya'kûb Çerhî Hazretlerinin halîfesi Ubeydullâh el-Ahrâr Taşkendî Hazretlerinin mu'âsırları olarak Ubeydullâh el-Ahrâr Hazretlerinin ziyâretlerine çok gelürler imiş. Bir gün Hâce Ubeydullâh Taşkendî Hazretleri Kemâl Şeyh'e hitâben buyurmuşlar ki "bizim için zikr-i erre idiniz" Kemâl Şeyh, Hâce Hazretlerinin emirlerine imtisâlen yedi sekiz def'a tamâm-ı kuvvet ile zikr eylediklerinde "Hâce yiter gönlümüze derd sirâyet eyledi" buyurmuşlar ve bir mikdâr sükût buyurduktan sonra buyurmuşlar ki "eger bir münkir bizden su'âl eylese ki bu ne makûle zikrdir ne vechile cevâb virilür." Meclis-i âlîlerinde bulunanlar sükût üzere bulunduktan sonra Hâce Hazretleri "mürgân-ı seher beher sabâhî hânend terâ bâ-ıstılâhî" buyurmuşlardır. Ya'nî "cümle mürgân çemen-i şâm u seher dillerince seni zikr eylerler" deyüp (ve in min şey'in illâ yüsebbihu bi-hamdihi)⁷⁸⁸ âyet-i celîlesine işâret buyurmuşlardır. Bu sûretde ubûdiyyetde derece-i Ahrâriyyeti ihrâz itmiş olan Hâce Ubeydullâh el-Ahrâr gibi bir zât zikr-i erreyi zikr-i İlâhiyye'den add iderek ve (ve in min şey'in illâ yüsebbihu bi-hamdihi)⁷⁸⁹ âyet-i celîlesi ile mütâlâ'a buyurduğu hâlde tahâret-i şer'iyyesinde şübhesi olan sûfî câhilün zikr-i erre zikirden ma'dûd degildir diyerek mırıldanmasına [154^b] sem' ve i'tibâr olunmayacağı bedîhîdir. Zîrâ zikirden lezzet duyan zikr-i Hudâ ne olduğunu bileceği Hâce Hazretlerinin bir gönlümüze derd sirâyet eyledi buyurmaları ile sâbit olur. Zîrâ tâ'ife-i sûfiyye kaddesa'llâhu esrârahümü'l-alıyye hazarâtının ıstılâhlarında zikrün ma'nâ-i sırrı şundan ibâretidir ki Mevlânâ Cemâleddîn Buhârî ki Meşâyih-i Türkistân'dan Mevdûd Şeyh'un halîfesi olan Hâdim Şeyh'un halîfesidir. Bu Şeyh Cemâleddîn Buhârî buyurmuşlar ki

⁷⁸⁸ "Her şey O'nu hamd ile tespih eder." el-İsrâ 17/44.

⁷⁸⁹ "Her şey O'nu hamd ile tespih eder." el-İsrâ 17/44.

şeyhimiz Hâdim Şeyh (Fe-veylün li'l-kâsiyeti kulûbühüm min zikri'llâh)⁷⁹⁰ âyet-i kerîmesinüñ tefsîrinde buyurmuşlar idi ki bir tâ'ife vardır ki zikr itmekden kasvet-i kalb hâsıl iderler zîrâ ki bî-edebâne iderler tab' u nefis muktezâsı ile gaflet kendülerini istî'âb ider. Câ'izdir ki "min zikri'llâh" onlara işâret ola. Her ne kadar müfessirîn-i izâm hazarâtı "min zikri'llâh" kavlini "an kabûli'l-Kur'ân" ile tefsîr buyurmuşlar ise de tâ'ife-i sûfiyenüñ indinde gaflet ile olan zikr zikrden ma'dûd degildir. İmdi bundan fehm olundu ki kalbi lisânına mutâbık olmayarak kelime-i şehâdeti tekellüm iden sıfat-ı nifâkdan halâs olmadığı (Va'llâhu yeşhedü innehum lekâzibûn)⁷⁹¹ nass-ı celîl ile sâbit olduğu gibi lisân ile Allâh Allâh diyüp kalbi havâtır ile memlû olan zâkire zâkir denmeyüp inde's-sûfiyye, (Fe-veylün li'l-kâsiyeti kulûbühüm min zikri'llâh)⁷⁹² âyet-i kerîmesinde dâhil olur. İmdi sûfiyye hazretlerinüñ indinde kalbi havâtırdan [155^a] muhâfaza iderek Cenâb-ı Hakk'ı lisân ile yâd, kalb ile yâd itmek yâhûd zikr-i erre ile yâd itmek zikrdir. Kalbde Hakk'ın gayri bulunması zulümdür. Hatta Alâeddîn Âbrîzî ki üç vâsıta ile Hazret-i Şâh Muhammed Bahâeddîn Nakşibend kuddise sırruh Hazretlerine nisbetleri muttasıl olur ki Mevlânâ Alâeddîn Âbrîzî, Sa'deddîn Kaşgarî Hazretlerinden onlar dahi Nizâmeddîn Hâmûşî'den anlar dahi Alâeddîn Attâr'dan anlar dahi Hazret-i Şeyh Muhammed Bahâeddîn Nakşibend kuddise sırruh Hazretlerinden ahz-ı nisbet eylemişlerdir. Mevlânâ Alâeddîn Âbrîzî Hazretleri Mekke-i Mükerrreme'de mücâveretleri esnâsında meşâyih-i Harem-i Mekke'nüñ ve zâ'irân-ı Arab ve Acem'ün muktedâları olup ol asrda Beyt-i Mükerrrem'de mücâveret mukîm olan Şeyh Abdülkebîr Yemenî Hazretlerinüñ meclis-i şerîflerine mülâzemet eyler imiş. Bir gün Abdülkebîr Yemenî Hazretleri huzzâr-ı meclisden su'âl buyurmuşlar ki zulm ne şeydir? Huzzârdan biri cevâb vermiş ki bir şey'i mevzi'inüñ gayriye vaz' itmekdir. Bu vaktde Şeyh Hazretleri buyurmuşlar ki kalb Hakk'ı zikr idecek mahaldir aña Hak'dan gayriyi vaz' eylemek zulümdür. Ve bir meclis-i âharlarında dahi Şeyh Abdülkebîr Hazretleri bir âlimden su'âl eylemişler ki zikr ne şeydir? Âlim cevâb vermiş ki (Lâ ilâhe illa'llâh)dır. Hazret-i Şeyh buyurmuşlar ki bu zikr degildir, ibâdetdir. İbâdet dinilen şey' i 'tikâden, [155^b] amelen, erkânen Hak Sübhânehû Hazretlerine takarrub kasdından içün işlenilen amelden ibâretedir. Ammâ zikr bilmek kâbil degil idüğünü bilerekden Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerini yâd itmekden ibâretedir buyurmuşlar. Bu sûretde lisân zikr ile kalb dahi Zât-ı Vâcibü'l-vücûd'un kühini idrâkden âciz olduğunı bilerek (Mâ arafnâke Hak ma'rifetik)⁷⁹³ hadîs-i şerîfün mısâkı üzere aczini tefekkür ve te'emmül ile kalbini

⁷⁹⁰ "Allah'ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay haline!" ez-Zümer 39/22.

⁷⁹¹ "Ama Allah şahitlik eder ki bunlar mutlaka yalancılardır." et-Tevbe 9/107.

⁷⁹² "Allah'ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay haline!" ez-Zümer 39/22.

⁷⁹³ "Seni hakkıyla bilemedik." Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/892.

havâtır-ı gayrden muhâfaza iderek kalbi lisânına mutâbık olduğu hâlde (Lâ ilâhe illa'llâh) demek zikrden ma'dûd olur ve esmâ'ül-hüsnânın her kangısı ile meşgûl olunur ise bu üslûb üzere olmak elzemdir. İmdi zikr-i Hak gerek hafıyyeten ve gerek cehren ve ger[ek] ku'ûden ve gerek kıyâmen ve gerek derûnen her kangı sûretiyle olur ise olsun kalbi ağyârdan muhâfaza eylemek şart-ı a'zâmdır. Hattâ Hâcegân-ı âlî-şân-ı Nakşbendiyye'den ta'dâd olunan Mahmûd İncîrfağnevî Hazretleri hânelerinin ittisâlinde olan mescidde zikr-i cehrîye meşgûl olur imiş. Mevlânâ Hâfızüddîn ki kendi asrı ulemâsının muktedâsı imişler. Bu Üstâdü'l-ulemâ Şemsü'l-ümme el-Halevânî işâretiyle Buhârâ'da ulemâ ve e'imme-i zamândan cem'-i kesîr huzûrunda Hâce Mahmûd'dan su'âl eylemişler ki Hazretiñüz zikr-i cehrîyi ne niyyet ile idersüñüz. Hâce Mahmûd Hazretleri cevâbında buyurmuşlar ki uyuyanlar uyansunlar, gâfiller âgâh olup tarîk-ı Hakk'a müteveccih olsunlar istikâmet ile şerî'at ve tarîkate dâhil olup hakikat-i [156^a] tevbe ve inâbeye ki cümle hayrâtın miftâhı ve cümle sa'âdâtın iftitâhıdır rağbet göstereñler. Mevlânâ Hâfızüddîn bu sözi ma'kûl görüp niyyetüñüz niyyet-i sahîhadır ve bu şuğl size helâldir didikden soñra Hâce Mahmûd Hazretlerinden iltimâs itmişler ki bu zikr-i cehrîye bir hadd beyân buyurıñuz ki ol hadd ile hakikat mecâzdan ve bî-gâne âşinâdan fark u temyîz ola. Hâce Mahmûd Hazretleri buyurmuşlar ki zikr-i cehrî şol kimseye müsellemdir ki anuñ lisânı kizb ü gıybetden ve boğazı harâm u şübheden ve gönli riyâ u sum'adan ve sırrı Cenâb-ı Hak'dan gayriye teveccühden pâk ola. Bu vaktde zikr-i Hudâ'yı her ne sûretle itmiş olsa kendüye helâldir. Ve Hâce Mahmûd Hazretlerinin hulefâlarından olup Hâcegân-ı âlî-şân hazarâtı meyânında lakab-ı şerîfleri Azîzân demekle meşhûr olan (Alî Râmîtenî) kuddise sırruhu'l-âlî Hazretlerinin mu'âsırlarından Mevlâna Nâsîfüddîn Fakîh ki ol asruñ ekâbir-i ulemâsından imiş. Hazret-i Azîzân'dan su'âl itmişler ki sizler zikr-i cehrî ne niyyet üzerine idersüñüz? Hazret-i Azîzân cevâb buyurmuşlar ki hadîs-i sahîhde (lekkînû mevtâküm lâ ilâhe illa'llâh)⁷⁹⁴ vârid olmuştur. Mevtâyâ telkîn olunmaz illâ nefes-i âhîrde cehr ile telkîn olunur. Dervîşlerin her nefes nefes-i âhîridir. Anuñ içün zikri cehr ile eylerler cevâbını vermişler. [156^b] Çünkü Hâcegân kaddesa'llâhu esrârahüm silsilesinde Hâce Mahmûd İncîrfağnevî Hazretlerinin zamânından Hâce Seyyid Emîr Külâl Hazretleri zamânına gelince zikr-i hafıyye ile zikr-i cehrî beynini cem' itmemişler idi. Sâlik ba'zını ki unsur-ı nârî gâlib olanlarını zikr-i cehrî ile zikre meşgûl olmalarını emr u tenbîh buyururlar idi. Ve bu zât-ı kirâma alâniyye-i gûyân dinür idi. Vaktâ ki Hazret-i Şâh Muhammed Bahâeddîn Nakşibend kuddise sırruh Hazretleri Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî Hazretlerinin rûhâniyyetlerinden azîmetle amele me'mûr oldılar. Zikr-i alâniyyeyi terk

⁷⁹⁴ "Ölmek üzere olanlarınıza, Lâ ilâhe illallâh (sözünü) telkîn edin." Müslim, "Cenâ'iz", 1.

ile zikr-i hafıyyeye meşgûl oldılar. Bundan evvel iştigâlleri zikr-i cehrî idi. Lâkin şunu dahi bilmek elzemdir ki Hazret-i Şâh-ı Nakşibend kuddise sırruh Efendimiz zikr-i cehrîyi terk buyurdılar. El-hâletü hâzihî tarîkat-i aliyye-i Nakşıyye'den bulunanlar Pîr-i dest-gîrûn hilâf-ı meslegi olarak zikr-i cehriyye müdâvemet itmekde olup bunuñ sebebi dahi mu'ahharan Nakşıyye iki kısm-ı münkasım olup bir kısmı zikr-i cehrî ile meşgûl olarak ismine Nakşıyye'nün cehrî kolı ve diger kısmı zikr-i hafıyye ile meşgûl olarak Nakşıyye'nün hafıyye kolı tesmiye olunur. Tarafına zehâb-ı evhâm harf kabîlindendir. Zîrâ ahâlî-i Nakşibendiyye kaddesa'llâhu esrârahümü'l-aliyye hazarâtınuñ [157^a] müdâvemet buyurdıkları evrâd u ezkârları sırası ile zikr olunacaktır. Pîr-i dest-gîr Hazretlerinün zikr-i cehrîyi terk buyurarak zikr-i hafî ile sâlikânı terbiye buyurdıkları sâlikîñ esnâ-yı sülûkinde müdâvemet idecegi ezkârı alâ vechi'l-hafıyye ta'lîm buyurmaları cehr ile Allâh dimeden men' degildir. Nakşıyye'nün hafıyyesi ayruca bir kısımdır deyü iddi'â iden olur ise bunların hafıyye deyü iddi'âları ezkârlarını cehrden halâs idebilmeleri emr-i müşkildir. Zîrâ Şeyh Rukneddîn Hazretleri Hâcegân-ı Nakşıyye'den "Azîzân" lakabı ile mülakkab olan Hâce Alî Râmîtenî Hazretleri ile mu'âsır imişler. Mükâtebe ile Hazret-i Azîzân'dan su'âl eylemişler ki "Sizler zikri cehr ile idermişsünüz (Ud'û Rabbeküm tazarru'an ve hufyeh)⁷⁹⁵ buyurulmuş iken zikr-i cehrî ne sûretiyle olur." Hâce-i Azîzân cevâb göndermişler ki "bizler dahi işidiriz ki sizler dahi zikr-i hafıyye idersünüz sizün hafıyye didigünüz dahi cehr olur zîrâ hafıyyeden murâd halkuñ adem-i vukûfidır. Zikr itmek ile meşhûr oldukdan soñra cehrî ile meşgûl olmak ile hafıyye ile meşgûl olmak müsâvidir. Belki hafıyye ile meşgûl olmak riyâyâ akrebdır. İmdi zikr gerek cehr ile olsun gerek hafıyye ile olsun tahâret-i kâmile tâhire ile ebdânını havâtır-ı gayrden tahliye ile kalbini tathîr iderek cem'-i hâtır ile huzûr ma'a'llâh ile [157^b] olur ise zikrden ma'dûd olur. Bunlardan hâlî olur ise zikrden ma'dûd olmaz. Her hâlde kalbi lisânına mutâbık olarak Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinün hüviyyet-i zâtiyyesini "alâ mâ-hüve mefhûmü'l-îmân" mülâhaza iderek zikr-i müdâvim olmak şartdır. İmdi zikr ıstılâh-ı sûfiyyede neden ibâret oldığı alâ vechi'l-icmâl ma'lûm oldukdan soñra ahâlî-i Nakşibendiyye kaddesa'llâhu esrârahânuñ Cenâb-ı Hakk'ı zikr eylemede tarîk-ı revişleri beyânına şürû' olındı. Ma'lûm ola ki tâ'ife-i Nakşıyye'nün evrâd u ezkârı iki kısm olup bir kısmı ism-i Celâl ile Cenâb-ı Hakk'ı zikr ve nefy [ü] isbât ile Cenâb-ı Hakk'ı tevhîddir, bir kısmı dahi nevâfildir. Kısm-ı evvel olan zikr ve tevhîdüñ dahi mukaddimesi vardır. Bunları meşâyih-i izâm hazarâtı sâlikîñ feyzine göre ta'lîm iderler. Zîrâ tarîkat-i aliyyeye intisâb murâd iden sâlik üç hâlden hâlî olmaz. Yâ ümmî olur yâhûd âlim-i fâsık olur yâhûd âlim-i muttakî

⁷⁹⁵ "Rabbimize alçak gönüllüce ve için için dua edin." el-A'râf 7/55.

olur. Eger ümmî olur ise bu sâlike evvel emirde tecdîd-i îmân itdirerek akâ'id-i ehl-i sünneti ta'lîm iderler. Akâ'id-i ehl-i sünnet dahi ilm-i hâldir ki her mü'min üzerine bu ilm-i hâli tahsîl farzdır. Bu sâlik-i ümmîye evvelâ ilm-i hâli ta'lîm ve kırâ'at itdirerek akâ'id-i ehl-i sünneti ta'lîm iderler. Zîrâ "Se-tefteriku ümmetî"⁷⁹⁶ hadîs-i şerîfnde mu'cize-i Hazret-i Risâlet aleyhi efdali's-salât ve't-tahiyyet olarak gelecekde ümmet beyninde olacak iftirâkı ihbâr buyurdıkları [158^a] üzere ehl-i kible iddi'âsında bulunan nâs yetmiş üç fırkaya teferruk itmiştir. Bu yetmiş üçden bir fırkası nâciyedir ki (Ellezînehüm mâ ene aleyhi ve ashâbî el-yevm)⁷⁹⁷ buyurdıkları fırka ehl-i sünnet ve'l-cemâ'atdır. Fırak-i dâlle olan yetmiş iki fırkanuñ esâsı yedi fırkadır ki bunlar Mu'tezile, Havâric, Mürçi'e, Neccâriye, Cebriyye, Müşebbihe fırkalarıdır. Bunlaruñ her birerleri dahi fırak-ı kesîre müteferrik olarak bu yedi fırka yetmiş iki fırkaya bâliğ olur. Kütüb-i kelâmiyyede mufassalan i'tikâdları mübeyyendir. Bu fırkalaruñ meyânında gâyet ziyâde ihtirâz idecek fırka-i Şî'a'dan münşa'ib olan İsmâ'iliyye fırkasıdır ki bunlar yedi elkâb ile mülakkabdır. Şî'a, Bâtıniyye, Karâmita, Haremiyye, Seb'iyye, Bâbekiyye, İsmâ'iliyye. İmdi tâ'ife-i Bâtıniyye Kur'ân için bir zâhir vardır bir de bâtın vardır. Murâd-ı İlâhiyye bâtınıdır. Lugat-i Arab'dan ma'lûm olan zâhirî degildir. Bu bâtın-ı Kur'ân'ın zâhire nisbeti lübbüñ kişre nisbeti gibidir. Kur'ân'ın zâhiri ile mütemessik olan iktisâbında meşakkat ile mu'azzebdir. Bâtın-ı Kur'ân terk-i ilme mü'eddîdir diyerek münâfikîn hakkında olan âyet-i Kur'âniyye'den "fe duribe beynehüm bi-sûrin lehû bâbün bâtınühû fihi'r-rahmetü ve zâhiruhû min kıbelihi'l-azâb"⁷⁹⁸ âyet-i kerîmesini kendi zu'mlarına göre tefsîr iderek zâhiri iktisâb-ı a'mâl ile meşakkat bâtın-ı terk ile rahmetdir ki râhatdır. Kur'ân'dan dahi murâd bâtındır dimelerine [158^b] mebnî tâ'ife-i Mecûsî dahi şevket-i İslâmiyye'nün inhidâmına seyf ile galebeden me'yûs olarak hiyel ü desâyis ile şerî'at-i Muhammediyye'yi ibtâle sâ'î olup erkân-ı şerî'ate şek îrâs idecek şeyler ile meşgûl olarak evâ'il-i sûre-i Kur'âniyye'de olan hurûf-ı mukatta'âta ta'arruz ile bunlaruñ ma'nâsı nedir? Hâyız olan hâtûna savmuñ kazâsı vâcibdir, salâtuñ kazâsı vâcib degildir. Bunun ma'nâsı nedir? Menîñnün hurûcundan gusl vâcibdir, bevlüñ hurûcundan gusl vâcib degildir. Bunuñ ma'nâsı nedir? Namâzuñ ba'zısı dört ve ba'zısı üç ve ba'zısı iki rek'at farz olmuş bunuñ ma'nâsı nedir? diyerek ve bunlaruñ emsâli nice su'âller îrâd iderek kendilerinden bu müşkilün halline mürâca'atına nâsı mecbûr idüp tamâm-ı şevk hâsıl olduğunu fehm itdikleri gibi ol sebûk-magz olan müslim-i câhili kendilerine rabt u bend için iki emr beyân iderler. Biri kendilerinün i'tikâdiyâtında olan

⁷⁹⁶ İbn Mace, "Fiten", 17 (No. 3993); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/351 (No. 20901).

⁷⁹⁷ "Onlar o gün benim ve Ashâb'ımın yolu üzeredir." Tirmizî, "İmân", 18 (No. 2641).

⁷⁹⁸ "Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Bunun iç tarafında rahmet, onlar (münafıklar) tarafındaki dış cihetinde ise azap vardır." el-Hadîd 57/13.

esrârlarını bir ferde ifşâ itmemek üzere ahz-ı mîsâka kıyâm iderler. Ve bu ahz-ı mîsâka dahi (ve iz ehaznâ [mine'n-nebiyyîne] mîsâkahum ve minke ve min Nûh)⁷⁹⁹ âyet-i celîlesini sened ittihâz iderler. İkinci emr kendilere dehâlete şevklendiren müşkilûñ hallini imâma havâle eylemektir. Zîrâ bu müşkilûñ halline ancak imâm kâdir olur. Derece-i imâmete terakkî idemeyen bu [159^a] emrûñ eşkâlini halle muktedir olamaz diyerek tefhîm iderler. İmdi zu'mlarında derece-i imâmet ne olduğu bilinmek lâzımdır. Ma'lûm ola ki bu tâ'ifenûñ kavâ'id-i mukarrerelerindendir ki nutkâ-i şer'uñ rûsûl-i kirâmdır. Bunlar yedidir. Âdem, Nûh, İbrâhîm, Mûsâ, İsâ, Muhammed salavâtullâhu ve selâmu hu alâ nebiyyinâ ve aleyhim ecma'în. Muhammed Mehdî bu nutkâ-i şer'uñ her ikisinûñ beyninde yedişer imâm vardır ki bunlar şer'atı itmâm iderler. Her asırda bu yedi imâm mevcûddur. Bunlara iktidâ olunur. Bunlar ile hidâyete vâsıl olunur. Bu yedi imâmuñ derecâtı isimleri ile beâber mütefâvitdir. Bunlardan derece-i evvelde bulunanuñ ismi imâmdır. Bunuñ hizmeti Allâh'dan haber virir, ikincisinûñ ismi hüccettir. Bunuñ hıdmeti imâmdan ahz eylediği emâneti haml kendinde hâsıl olan ilmi ile hüccet ider. Üçüncisine zû-massa tesmiye olunur. Bunun hıdmeti dahi hüccetden ahz eylediği ilm tamâmen ahz idüp hıfz itmekdir. İmdi bu üç şahs bunlaruñ zu'mlarınca rûteb-i âliyye-i uhreviyyeden olarak bunlaruñ ebvâb-ı erba'ası dahi vardır. Bunlara dâ'î tesmiye olunur. Bunuñ biri dâ'î-i ekberdir. Bunuñ hıdmeti zu'mlarında mü'min olanlaruñ derecâtını terfî' iderler. Biri dahi dâ'î-i me'zûndur. Bunuñ hıdmeti ehl-i zâhirden olup ma'rifet tahsîline tâlib olanlardan ahz-ı mîsâk iderek imâmuñ zimmetine idhâl ile [159^b] mübtedîye bâb-ı ilmi ve bâb-ı ma'rifeti feth eylemektir. Biri dahi dâ'î-i mükellebdir. Bunuñ dahi hıdmeti her ne kadar zu'mlarında dîn ittihâz eyledikleri dînlerinde refî'u'l-kadr ise de da'vete me'zûn degildir. Ancak nâsı kavâ'id-i bâtılalarına terğîb için ihticâc-ı fâsideler ile dâ'î-i me'zûndan ahz-ı mîsâk üzerine tervîcdir. Biri dahi mü'mindir. Bu dahi dâ'î-i me'zûne tâbi' olup ahz-ı mîsâk iderek bu ahd üzerine îmân ve bu ahdinde itmînân-ı kalb ile imâmuñ zimmetine dâhil ve zümresi idâdından ma'dûd olandır. İmdi bu derece-i imâmet ma'lûm olduktan soñra müslim-i câhili mâ-sebakda zikr olunan müşkilûñ halli için imâma havâle iderek dâ'î-i me'zûn bu müslim-i câhilden ahz-ı mîsâk eyleyüp bu ahd ü mîsâkda itkânı meczûmı olduktan soñra derece-i tedlîsi tefhîm ider. Bu tedlîs dinilen şey' gerek umûr-ı dünyâ ve gerek zu'mlarınca dîn ittihâz eyledikleri mâdelerde ekâbir-i dînleri olan imâma her hâlde muvâfakat eylemegi tefhîm ider ki kendilerinûñ da'vet eylediği şey'e meyli tezâyüd eylesün için bu derecenûñ kabûlünde olan itkân u cezmîni ba'de't-tecrûbe makâm-ı te'sîsi tefhîm ider. Bu makâm-ı te'sîs ta'bîr eyledikleri med'uvvûñ kabuk eylediği mukaddimâtûñ temhîd

⁷⁹⁹ "Hani biz peygamberlerden sağlam söz almıştık. Senden, Nûh'tan" el-Ahzâb 33/7.

ve te'kîd olunması bir dereceye vâsıl olur ki ol dâ'î-i me'zûnuñ bâtıldan da'vet eylediği şey'de med'uvv-i mü'min **[160^a]** dâ'î-i me'zûnı sebkât ider. Bu hâlûñ kemâlınden soñra derece-i hal'î tefhîm iderler. Bu hal' ta'bîr eyledikleri mertebe a'mâl-i bedeniyenüñ iskâtına tumâ'nînet kalbûñ husûlidir. Bu a'mâl-i bedeniyenüñ iskâtına tumâ'nînet-i kalbiyye hâsıl olduktan soñra makâm-ı selhi tefhîm iderler. Bu makâm-ı selh dahi i'tikâdât-ı İslâmiyye'den münselih olmakdan ibâretidir. İmdi med'uvvüñ hâli bu makâma rücû' itdiği hinde turuk-ı ibâhiyyeyi ahz iderek lezzât-ı dünyânüñ isti'câli ve şerâyi'üñ te'vîlini ahz iderler ki (vuzûdan) murâd imâma muvâlâtıdan ibâretidir. (Teyemmümden) murâd hüccet olan imâmuñ gaybeti hâlinde dâ'î-i me'zûndan ahz-ı mîsâkdir. (Salâtdan) murâd emr-i bâtıdan ibâret olan resûldür ki "inne's-salâte tenhâ ani'l-fahşâ'i ve'l-münker"⁸⁰⁰ budur. (İhtilâmdan) murâd bi-gayr-i kasd ehlinüñ gayriye esrâr fâş eylemektir. (Gusûlden) murâd tecdîd-i ahddir. (Zekâtdan) murâd deynden olduğu şey' üzerine ma'rifet ile tezkiye-i nefsidir. (Ka'be'den) murâd Nebî'dir. (Bâhdan) murâd Alî'dir. Kezâlik Safâ'dan murâd Nebî'dir. Merve'den murâd Alî'dir. Mîkât'dan murâd înâsıdır. Ya'nî halk ile muvânesedir. (Telbiyeden) murâd med'uvvüñ dâ'î-i me'zûne icâbetidir. Tavâf-ı Ka'be'den murâd imâm-ı seb'aya muvâlâtdır. (Cennet'den) murâd tekâlîf-i ebdândan istirâhatdır. **[160^b]** Nârdan murâd müzâvele-i tekâlîfüñ meşakkatidir. Ve daha bunlar gibi çok hurâfât kabîlinden olan şeyler ile ümmet-i Muhammed'i ıdlâl iderler. Bu kadar itâleden murâd dahi bu tâ'ifenüñ beynlerinde bir ahd ü mîsâk ahz eylemek kâ'idelerinden olduğudur ki dervîşân meyânında dahi ahz-ı mîsâk vardır. Lâkin haysiyyetleri cihetiyle beynlerinde fark-ı azîm vardır. Bu tâ'ife-i dâllenüñ ahz-ı mîsâkleri bâtlı üzerine olup tâ'ife-i dervîşânüñ şeyh ile mürîd beyninde ahz olunan ahd ü mîsâk hudûd-ı İlâhiyye'yi kat'an tecâvüz eylemeyerek şerî'at-i Muhammediyye'nüñ kavâ'id-i âmil ve sünen-i seniyye-i Muhammediyye'den ser-i mû meyl ve inhirâf itmeyerek ubûdiyyetde istikâmet üzerine ahz-ı mîsâk olunur. Ve bu bâtlı üzerine olunan ahdüñ cereyânı dahi zâhiren ziyî-i İslâmiyet'de bulunarak ehl-i kıble iddî'âsında olanlar beynlerinde cârî olduğu kütüb-i kelâmiyyede mübeyyen olduğundan sâlik-i râh-ı Hudâ olanlar ıstılâhlarına vukûf kesb iderek kendilerini vâdî-i dalâle ilkâ eylemeden muhâfaza eylemeleri için olduğu ifâde olunur. İmdi akâ'id-i ehl-i sünneti beyân iden ilm-i hâli sâlik-i ümmî ba'de't-tahsîl sâbıkda mufasssalan beyân olunan tevbe-i nasûh ile huzûr-ı şeyhde tâ'ib olduktan soñra tevbesinde istikâmeti zâhir oluncaya kadar hıdmet ile iştigâl **[161^a]** itdirirler. Ve eger bu hıdmetüñ meşakkatine sabr ve tahammül iderek sebât ider ise (istiğfâra) meşgûl iderler. Bu istiğfâr ile ibâdât ve tâ'ate meyli kemâle geldikde (salât [u] selâm) ile meşgûl iderler. Salât [u] selâma müdâvemet ile muhabbet-i

⁸⁰⁰ "Kuşkusuz namaz, insanı hayasızlıktan ve kötülüğten alıkor." el-Ankebût 29/45.

Resûlu'llâh'a zâhir olmağa yüz göstermeğe başladığı hâlde bilâ-cehr lisân ile kelime-i tevhîde meşgûl iderler. Ve eger sâlik-i âlim fâsık olur ise her ne kadar fâsık ise dahi muktezâ-yı ilm ile ehl-i sünnet ile firak-ı dâlle ne olduğunu pek ra'nâ bildigi cihetle evvel emrde ilmden kendinde hâdis olan varlığıñ def'i için hıdmet ile fiskdan hâsıl olan zünûbuñ tathîr için istiğfâr ile meşgûl iderek isti'dâdına göre salât [u] selâm ba'dehû bilâ-cehr lisân ile kelime-i tevhîde meşgûl iderler. Ve bu sûretde meşgûl oldukları kelime-i tevhîdi çâr darb üzerine ta'lîm iderler. Çâr darbuñ tarîkı dahi kelime-i mübârek-i lâ ilâhe illa'llâh'uñ "lâ"sını sırası ya'nî göbeği altından olup sağ memesi üzerine med idüp sağ memenüñ üzerinden (ilâhe) kelimesini ahz iderek re's-i dimâğda mülâhaza idüp (illa'llâh) kelimesinde olan lafza-i Celâl'i sol memenüñ tahtında sanavberiyü's-şekl olan kalb ki hubbe-i suveydâya mahal olan bir lahm-i cismânîdir. Bu kalbüñ üzerine [161^b] şiddet ile darb iderek vücûdını dahi cevfinde cereyân iden hey'et gibi hareke itdirerek yemîn ve şimâle temâyül itdirir. Ve lisânında bu kelime-i mübâreke cereyân itdigi vakt başka bir şey' tekellümine muktedir olamayup lisânı sâ'ir elfâzdan mahfûz olduğu gibi kalbini dahi havâtırdan muhâfaza idüp Cenâb-ı Hak'dan gayri dâhil olmamak için kalbinde dahi lâ ma'bûd illa'llâh ma'nâsını alâ mâ-hüve mefhûmü'l-îmân mülâhaza iderek kalbini meşgale-i dünyâdan ve havâtır-ı gayrden hâlî kılar. Ve bu ta'rîf üzere zikre meşgûl olan sâlik için tarîkat-i aliyyenüñ rükn-i a'zam olan râbita lâzım gelmez. Zîrâ bu sûretde olan zikr sülûkden ma'dûd degildir. Mukaddime-i sülûkdür. Zîrâ evvel emrde sülûke mübâşeret olunsa sâliküñ helâkine sebep olarak dîn ü dünyâsı harâb olur. Bunuñ emsâli yumurtanuñ dîku'l-fem olan bir şişeye idhâl olunmasına şebîhdür ki mutlakâ telef olur. Lâkin ehl-i hikmet yumurtayı dîku'l-fem olan şişeye idhâl itmek murâd iderler ise evvelâ yumurtayı sirke derûnunda terbiye idüp ba'dehû ol sakb-ı mudîka idhâl idüp yumurtayı telefdan vikâye iderler. Bunuñ gibi huzûr-ı şeyhe bî'ata gelen sâlik meclis-i fiskdan hareket iderek doğrıca huzûr-ı şeyhe [162^a] gelür. Ve ol hinde kendine alâ tarîkı'l-mubâyâ'a zikr telkîn olunur ise sâlik-i mübtedî bunuñ haddiyyesine tâkat getüremeyüp ya bi'l-külliyeye fiska dûçar olur, veyâhûd akl-i nâzikini zâyî' idüp cünûna vâsıl olur. Meşâyih-i izâm hazarâtı sâliki bu vartalardan muhâfaza için evvelâ bu mukaddime-i sülûk ile meşgûl iderler. Ammâ sâlik âlim-i muttakî olur ise eger bunda ilm varlığından izâlesi elzem olan bir şey' var ise evvelâ anı izâle için hıdmet ile meşgûl idüp bu mâni' izâle oldukdan soñra sülûke müsta'id olduğundan için alâ tarîkı'l-mubâyâ'a telkîn-i zikr iderler. İşte bu alâ târîkı't-telkîn telakkun olunan ezkâr alâ vechi'l-hafiyeye olup sâlik bu zikre alâ tarîkı's-sülûk müdâvemetinde iştigâli ancak kalben olup a'zâsından bir uzvunu hareket itdirmemesinden mâ-'adâ lisânını dahi hareket itmez. Lâkin hatm-i Hâce için cem'iyet

olduğı hâlde veyâhûd bir meclisde birtakım dervîşân bulunup esnâ-yı musâhabetde zikr-i İlâhiye bir şevk münba'is olduğı hâlde sülûkûn hafıyye olması bu cem'iyette olan zikrûn cehrîne mâni' olmadığına sülûkûn (el-halefû min âsârî's-selef) medlûlünce meşâyih-i sâlifenuñ iştigâlleri delîl-i vâzıhdır. Ve bu meşâyih-i sâlifenuñ böyle vakt-i ictimâ'da [162^b] zikrleri ehâdis-i Nebeviyye'de fazâ'ili beyân buyurılan fazîlete neyl u vuslat içündür. Bu takdîrce tarîkat-i aliyye-i Nakşıyye için ayruca bir cehrî kolı vardır demek galat olduğı zâhirdir.⁸⁰¹ Ammâ ahâlî-i Nakşbendiyye kaddesa'llâhu esrârâhâlîhânuñ alâ vechî's-sülûk olan zikirleri hicret-i Nebeviyye alâ sâhibihâ efdalü's-salât ve't-tahiyyede Hazret-i Ebî Bekr es-Sıddîk radiya'llâhu anh Hazretleri refâkat-i seniyye-i Muhammediyye ile müşerref oldukları vakt müşrikîn-i Arab gâr-ı sa'âdetüñ civârına geldikleri hinde Hazret-i Ebî Bekr es-Sıddîk ve fi'l-gâr-ı refik radiya'llâhu anh Hazretleri "Yâ Resûla'llâh eger küffârdan biri ayağı altına nazar eylese bizleri görür diyecek Resûl-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri (Mâ zannûke bi'sneyni Allâhü sâlisühümâ)⁸⁰² buyurdılar. Ya'nî şol iki kimesne ki anlarıñ üçüncisi Allâh ola. Ya'nî Allâh'ıñ nusreti ve hıfzı ve ma'ûneti anlar ile ola. Bu kimselere sen, ne zan idersin ya'nî bunlara havf târî olur mı ve bunları küffâr görür mi buyurmaları üzerine Hazret-i Ebî Bekr es-Sıddîk radiya'llâhu anh Hazretlerinüñ hüznî müştâ olup "Yâ Resûla'llâh ben katl olunur isem yalnız bir âdemim lâkin zât-ı Risâlet-me'âbuñuz katl olunur ise ümmet helâk olur" buyurmaları üzerine Resûl-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimiz (Lâ tahzen [163^a] inna'llâhe ma'anâ)⁸⁰³ buyurdılar. Hazret-i Ebî Bekr es-Sıddîk radiya'llâhu anh Hazretleri bu refâkat-i seniyye ile gâr-ı şerîfe dâhil olduklarınuñ ferdâsı günü ale's-sabâh ol Mürşid-i âlem salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri, Hazret-i Sıddîk-ı Ekber'üñ kalb-i şerîfine ahâlî-i Nakşıyye beyninde ma'hûde olan keyfiyyet ile "Lâ ilâhe illa'llâh Muhammedün Resûlu'llâh" kelime-i mübârekesini üç def'a telkîn buyurmuşlardır. Ve bu telkîn alâ tarîkı'l-hafıyye kendülerine inâyet olunmağla cemî' ma'ârif-i İlâhiyye ve muhabbet-i zâtiyye ve cezbe-i Rahmâniyye ki Mi'râc-ı şerîfde (fe-kâne kâbe kavseyni ev ednâ)⁸⁰⁴ nazm-ı celîli mısdâkıncı cemî' evkâtda huzûr-ı tâmmeyi şâmil olan tecelliyât-ı İlâhiyye ile şuhûd-ı Hak ve ma'rifet-i ma'bûd-ı mutlak olan ma'ârif-i İlâhiyye'nüñ menba'ı bî-mezâhime şe'n-i muhabbet-i zâtiyye ve cezbe-i Rahmâniyye hâssa-i süveydâ-yı kalb-i Muhammediyye'dedir. İmdi bu muhabbet-i zâtiyye ve cezbe-i Rahmâniyye bu kelime-i mübâreke ile alâ tarîkı't-telkîn kalb Sıddîk-ı Ekber'e munsab olduğundan için (Mâ sabba'llâhu fî sadrî şey'en illâ

⁸⁰¹ Metinde "طاهر" şeklinde yazılmıştır.

⁸⁰² "Üçüncüleri Allah olan iki kişiyi sen ne zannediyorsun?" Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân, (Tevbe)" 9 (No. 4663).

⁸⁰³ "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber." et-Tevbe 9/40.

⁸⁰⁴ "(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu." en-Necm 53/9.

ve kad sabebtühû fî sadri Ebî Bekr)⁸⁰⁵ hadîs-i hikmet-meşhûnını buyurmuşlardır ki bu muhabbet-i zâtiyye ve cezbe-i zâtiyye-i Rahmâniyye hâssa-i süveydâ-yı Muhammediyye olduğu hâlde ittihâd-ı ma'nevî tarîkıyla kalb Sıddîk-ı Ekber radiya'llâhu anh Hazretlerinde zâhirdir. Binâ'en alâ zâlik [163^b] hısâl-i hamîdenüñ ta'dâdı indinde yâ Resûl bu hısâl-i hamîdelerden Ebû Bekr de var mıdır su'âllerine bu cümle hep sendedir. (Henîen leke yâ Ebâ Bekr)⁸⁰⁶ buyurulmuşdur. İşbu muhabbet-i zâtiyye ve cezbe-i zâtiyye-i Rahmâniyye olan nisbet-i ma'neviyye ki kelime-i mübâreke-i (Lâ ilâhe illa'llâh Muhammedün Resûlu'llâh) kavlini bilâ-cehr lisân ile zikr itmek ile hâsıldır. Bu nisbet-i ma'neviyyeyi Sıddîk-ı Ekber radiya'llâhu anh Hazretlerinden (Selmân-ı Fârisî) radiya'llâhu anh Hazretlerinden dahi fukahâ-yı seb'adan hafîd-i Sıddîk-ı Ekber Kâsım bin Ebî Bekr es-Sıddîk radiya'llâhu anh Hazretleri ahz buyurmuşlardır.⁸⁰⁷ Kâsım bin Muhammed Hazretlerinden dahi İmâm Ca'fer Sâdık Hazretleri ahz buyurmuşlardır. İmâm Ca'fer es-Sâdık Hazretlerinüñ rûhaniyyetlerinden dahi sultânul-ârifin Tayfûr bin Îsâ Ebû Yezîd el-Bistâmî Hazretleri ahz buyurmuşlardır ki ibtidâ-yı Üveysiyyet bu zâtadan bed' eylemiştir. Ebû Yezîd Bistâmî Hazretlerinüñ rûhaniyyetlerinden dahi Ebü'l-Hasan el-Harakânî Hazretleri ahz buyurmuşlardır. Ebü'l-Hasan el-Harakânî Hazretlerinden dahi Ebû Alî Fârmedî Hazretleri ahz buyurmuşlardır. Ebû Alî Fârmedî Hazretlerinden dahi Yûsuf Hemedânî Hazretleri ahz buyurmuşlardır. Yûsuf Hemedânî Hazretlerinden dahi Ser-halka-i Nakşbendiyye Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî ahz buyurmuşlardır. Hâce Abdülhâlik Hazretlerinden [164^a] dahi Mahmûd İncîrfağnevî Hazretleri ahz buyurmuşlardır. Mahmûd İncîrfağnevî Hazretlerinden dahi Alî Râmîtenî Hazretleri ahz buyurmuşlardır. Alî Râmîtenî Hazretlerinden dahi Muhammed Baba Semmâsî Hazretleri ahz buyurmuşlardır. Baba Semmâsî Hazretlerinden dahi Seyyid Emîr Külâl Hazretleri ahz buyurmuşlar. Seyyid Emîr Külâl Hazretlerinden dahi Hazret-i Şâh Muhammed Bahâeddîn Nakşibend kuddise sirruh Hazretleri ahz buyurmuşlardır. Hazret-i Şâh Muhammed Bahâeddîn Nakşibend kuddise sirruh Hazretleri Seyyid Emîr Külâl Hazretlerinden ahz buyurdıkları gibi. Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî kuddise sirruhu'l-âlî Hazretlerinüñ rûhaniyyetlerinden dahi bu nisbet-i celîleyi ahz buyurmuşlardır. Bu nisbet dahi Hazret-i Selmân'a muntehî olur. Kezâlik Ebû Alî Fârmedî Hazretleri dahi Ebü'l-Hasan el-Harakânî Hazretlerinden ahz buyurdıkları gibi. Bu nisbet-i aliyeyi Ebü'l-Kâsım Gürgânî Hazretlerinden ve anlar dahi Ebî Osmân Mağribî'den ve anlar dahi Ebî Alî Kâtib'den ve anlar dahi Alî Rûzbârî'den ahz

⁸⁰⁵ "Allah benim kalbime ne dökmüşse ben de onu Ebû Bekir'in kalbine döktüm." Ebü'l-Hasen Nürüddin Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a fî'l-ahbârî'l-mevzû'a*, thk. Muhammed es-Sabbağ (Beyrut: Dâru'l-Emâneti - Müessesetü'r-Risâle, 1391/1971), 476.

⁸⁰⁶ "Yâ Ebubekr seni tebrik ederim."

⁸⁰⁷ Metinde "سورمشلردر" şeklinde yazılmıştır.

buyurmuşlardır. Kezâlik Ebû Alî Fârmedî Hazretleri Ebû'l-Kâsım Gürgânî'den ahz buyurdukları gibi Alî er-Rûzbârî Hazretlerinin rûhâniyyetlerinden dahi ahz buyurmuşlardır. Alî Rûzbârî Hazretleri dahi Cüneyd-i Bağdâdî'den anlar dahi Serî Sakatî'den anlar dahi Ma'rûf-i Kerhî'den anlar dahi İmâm Alî Rızâ'dan anlar dahi İmâm [164^b] Mûsâ el-Kâzım'dan anlar dahi İmâm Ca'fer es-Sâdık'dan anlar dahi İmâm Muhammed Bâkır'dan anlar dahi İmâm Zeyne'l-Âbidîn'den anlar dahi Seyyidü's-şühedâ İmâm Hüseyin radiya'llâhu anh Hazretlerinden anlar dahi Şîr-i Hudâ Alî el-Murtazâ radiya'llâhu anh Hazretlerinden anlar dahi Seyyidü's-sekaleyn Resûl-i kevneyn Hazret-i Muhammed Mustafâ salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimizden ahz buyurup Resûl-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimiz dahi Cibrîl-i Emîn Nâmûs-ı Ekber'den ahz ve telakkî buyurup Hazret-i Cibrîl dahi Cenâb-ı Rabbü'l-izzet'den bilâ-keyf ve lâ cihet ve lâ zamân ve lâ mekân alâ tarîkı'l-vahy ahz buyurmuşlardır. Ve kezâlik Ma'rûf-i Kerhî Hazretleri bu nisbet-i ma'hûdiyye İmâm Alî Rızâ'dan ahz buyurdukları gibi Dâvûd-i Tâ'î'den ahz buyurmuşlardır. Anlar dahi Habîb-i Acemî'den anlar dahi Hasan Basrî'den anlar dahi İmâm Alî kerrema'llâhu vecheh ve radiya'llâhu Te'âlâ anh Hazretlerinden ahz buyurmuşlardır. İmâm Alî radiya'llâhu anh dahi Fahr-i Âlem salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimizden ahz buyurmuşlar ve hüve ahz an Cibrîl. Ve hüve ani'llâhi Te'âlâ. Lâkin İmâm Alî Efendimizün Resûl-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimizden bu ahzları alâ tarîkı'l-cehrdir ki tarîk-ı Nakşîyye'nün mâ-'adâsı olan turuk-ı cehriyyenün ahzları bu silsile ile dir. [165^a] Kezâlik İmâm Alî kerrema'llâhu vecheh Hazretleri Resûl-i Ekrem Efendimizden alâ tarîkı'l-cehr ahz buyurdukları gibi alâ tarîkı'l-hafîyye Hazret-i Sıddîk-ı Ekber'den ahz buyurmuşlar. İmdi Hazret-i Şâh Muhammed Bahâeddîn Nakşbend kuddise sirruh Hazretlerinden Resûl-i Ekrem Nebî-i muhterem salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimize müntehî oluncaya kadar silsilenün revîşi bu sûrette olup Hazret-i Şâh Muhammed Bahâeddîn Nakşbend Hazretlerinden Nakşbendî unvânı ile teselsül iden mu'an'an silsile dahi Pîr Muhammed Bahâeddîn Şâh-ı Nakşbend Hazretinden Mevlânâ Ya'kûb Çerhî Hazretleri ahz buyurmuşlardır. Mevlânâ Ya'kûb Çerhî Hazretlerinden Hâce Ubeydullâh el-Ahrâr Hazretleri ahz buyurmuşlardır. Hâce Ubeydullâh el-Ahrâr Hazretlerinden Kādî Muhammed Zâhid ahz eylemiştir. Mevlânâ Dervîş Muhammed'den dahi Hâcegî İmkenegî ahz eylemiştir. Hâcegî İmkenegî Hazretlerinden dahi Hâce Muhammed Bâkî Hazretleri ahz eylemiştir. Hâce Muhammed Bâkî Hazretleri dahi Müceddid-i Elf-i Sânî Seyyid Ahmed el-Fârûkî es-Sirhindî Hazretleri ahz eylemiştir. Seyyid Ahmed Fârûkî Hazretlerinden dahi mahdûm-i âlileri Muhammed Meyân Ma'sûm el-Fârûkî Hazretleri ahz buyurmuşlardır. Muhammed Meyân Ma'sûm Hazretlerinden dahi Şeyh Muhammed Murâd el-Keşmîrî

sümme el-Buhârî kuddise sırruh Hazretleri ahz buyurmuşlardır. [165^b] Şeyh Muhammed Murâd el-Buhârî Hazretlerinden dahi Şeyh Halîl el-Birgivî Hazretleri ahz buyurmuşlardır. Şeyh Halîl el-Birgivî Hazretlerinden dahi Şeyh Hâfız Muhammed el-Hisârî kuddise sırruh Hazretleri ahz buyurmuşlardır. Şeyh Hâfız Muhammed el-Hisârî Hazretlerinden dahi Hâce Ahmed Hudâvirdi el-Kastamonî Hazretleri ahz buyurmuşlardır. Hâce Ahmed Hudâvirdi Hazretlerinden dahi Peder-i büzürg-vârim es-Seyyid eş-Şeyh Mustafâ Efendi ahz buyurmuşlardır. Şeyh Mustafâ Efendi'den dahi neseben Birâder-i cân-berâberim es-Seyyid eş-Şeyh Ahmed Efendi ahz eylemiştir. Es-Seyyid eş-Şeyh Ahmed Efendi'den dahi bu fakîr-i câmi'ü'l-hurûfa telkîn olunmuştur. Ahyâna'llâhu Te'âlâ bi-muhabbetihim ve emâtenâ aleyhi ve razeknâ min berakâtihim âmîn.⁸⁰⁸ İmdi bu silsile ile mu'an'anen muttasılan telkîn olunan ezkâra müdâvemet ile sâlikî teslîk iderler. Bu teslîkiñ dahi âdâbı beyne'l-meşâyih şöyle cârî olmuştur ki tarîkat-i aliyye-i Nakşbendiyye için iki asl-i asîl ittihâz olunmuştur. Bu iki asl ihsân-ı İlâhiyye olarak herkankı şahsa i'tâ olunur ise ol şahsa her bir emr hayr i'tâ olunmuş olur. Bu asluñ evvelkisi sünen-i seniyye-i Muhammediyye'ye kemâl-i ittibâ'dır ki mâ-sebakda mufassalan beyân olunmuş idi. Asl-i sâni şeyh-i kâmile muhabbet-i tâmmedir. Ve şeyh-i kâmilüñ dahi evsâfı bâlâ-yı risâlede [166^a] ber-tafsîl beyân olunmuştur. İmdi bu muhabbet-i tâmmeden murâd sâliküñ derece-i ûlâ olan fenâ fi's-şeyh makâmıdır ki bu makâmda sâliküñ kalbi şeyhinüñ gayrinüñ muhabbetinden bi'l-külliyeye pâk olmakda bir haysiyyetde ola ki ol mürîd ol muhabbetde fânî olarak fenâ fi's-şeyh makâmı kendüye mülk ve makâm ola. Böyle olan mürîd Hazret-i İlâhiyye'den şeyh-i kâmilüñ vâsıtasıyla in'ikâs-ı tarîk üzere nihâyetsiz kemâlâta kâbil olur. Lâkin bu muhabbet dahi tekellûf ile ya'nî esbâbına sa'y ve iktisâbına cidd ü meşakkatle degildir. Belki tekellûf-i tezendukı netîce virir. Bu muhabbet iktisâb ve tahsîl tahtında dâhil olamaz. Ancak te'lîfât-ı İlâhiyye'dendir ki Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri bu muhabbeti ibâdından dilediği abdine ihsân ider. Anuñçün şeyh ile mürîd beyninde evvelâ istihâre şarttır. İmdi ba'de'l-istihâre şeyhe muhabbet hâsıl oldukda sülûki cezbe ile olan şeyh-i kâmilüñ şürûtuna mülâbis olan sohbeti envâr-ı İlâhiyye'nüñ in'ikâsı ile tâliblerüñ kalblerinüñ insıbâbıgına kifâyet ider. Şurût-ı sohbet dahi ihlâs üzerine olarak huzûr-ı kalb ile ya'nî huzûr-ı şeyhde Cenâb-ı Hak'dan gâfil olmayup kalbe gayruñ duhûlüne yol vermeyerek ve şeyhüñ kemâline i'tikâd-ı tâmme ile [166^b] mu'tekid olarak emrine münkâd ve huzûr-ı şeyhde mükâbereyi terk ve şeyhüñ emrini kendi emri üzerine takdîm ve an samîmi'l-kalb bilâ-kerâhe nutk-ı mürşidi kabûl sohbetüñ şartıdır. Zîrâ vâsıllaruñ sohbetleri tahtında nihâyetsiz esrâr-ı İlâhiyye vardır. İmdi sâlik derece-i sohbe vâsıl

⁸⁰⁸ "Allah Teâlâ onların muhabbeti ile bizi yaşatsın ve öldürsün. Onların bereketi ile rızıklandırınsın."

oldukdan soñra şeyh-i mürebbî ol sâlike cemî'-i turuk-ı aliyyede rûkn-i a'zam olan (râbîta) ile emr ider. Râbîta deyü ıstılâh-ı sûfiyyede mürid olan kimesne şeyhüñ ebrûsına nazar ile sûretini hayâlinde tahayyül ve hıfz itmesinden ibâretidir. Lâkin bu makâm mezlaka-i akdâm olan bir makâmdır. Zîrâ hâtıra hutûr ider ki abede-i asnâm ile şeyhinüñ sûretini mukâbelesine alarak Cenâb-ı Hakk'ı zikr idiyorum diyen sâliküñ beyninde ne fark hâsıldır. Zikr ve tevhîd îmân üzerine cerayân idüp ibâdet-i sanem küfr üzerine cereyân eylediği hâlde egerçi şeyhe vâsıtaadır denilür ise küffâr dahi sanemlerine vâsıta dimeleri (mâ na'büdühüm illâ liyükarribûnâ ila'llâhi zülfâ)⁸⁰⁹ âyet-i kerîmesi ile zâhir olur. Bu hâtıranuñ def'i kayd-ı haysiyyet ile hâsıl olur. Zîrâ küffârüñ sanemlerine olan perestişleri ma'nâ-yı ibâdeti mütezammın olduğu haysiyyetdedir. Ma'nâ-yı ibâdeti mütezammın olması (mâ na'büdühüm) lafz-ı şerîfinde [167^a] olan hüm zamîri asnâma râci' olup küffâr-ı Mekke'den mü'minîn semâvât ve arzınuñ hâlıkı kimdir deyü su'âlleri üzerine Cenâb-ı Allâh olduğunu haber virdikleri zamân bu asnâma niçün ibâdet idersünüñ su'âli teferru' idecek (illâ li-yükarribûnâ ila'llâh)⁸¹⁰ ile cevâb virdiler. Hâlbuki dîn-i hâlis Allâh içündür. İbâdetde iştirâk kabûl itmez bu haysiyyetden küfri mûcib olur. Lâkin tâ'ife-i dervîşânüñ şeyhlerine olan râbitaları ma'nâ-yı ibâdeti mütezammın olmamadan mâ-adâ ma'nâ-yı ibâdetüñ râyihası dahi olmayarak ancak şeyhlerini vuslat ila'llâh vesîle ittihâz idinmek haysiyyetindendir. Cihetleri mütegâyir olduğu hâlde mahzûr sâkıt olup dervîş küfrden halâs olur. Ve illâ bu kayd-ı haysiyyet mülâhaza olunmaz ise dünyâda mü'min bulunması müşkil olur. Zîrâ cümle ibâdetüñ efdali olan salât ki mi'râcu'l-mü'min dinilmiştir. Bu salâtüñ edâsında (fe-vellû vücûheküm şatrah)⁸¹¹ nazm-ı celîli ile Ka'be-i Mükerreme'ye istikbâl üzerine emr-i İlâhî sâdır olmuştur. Bu buk'a-i Mübâreke'ye istikbâl olunmaz ise salât fâsid olur. İmdi bu Ka'be-i Mükerreme'nüñ ziyâretiyle müşerref olan müslim eger biz-zât huzûr-ı beytde ise müşâhede hissi ile müşâhede ider. Ve eger mahall-i âharda ise hayâlinde müşâhede ider. [167^b] Bu müşâhedesinde Ka'be-i Mükerreme'nüñ cidârâtına istikbâl ve rûkû' ve sücûdunda ancak mâddesi olan taş ile tobrağını murâd ider ise bu haysiyyet ile abede-i asnâmdan bir farkı kalmaz. Velâkin teveccühi ile me'mûr olduğımız buk'a-i Mübâreke'yi istikbâl iderek (İnnî veccehtü vechiye lillezî fatara's-semâvâti ve'l-arza hanîfen ve mâ ene mine'l-müşrikîn)⁸¹² haysiyyeti ile istikbâl ider ise tamâm emr-i İlâhîye imtisâl iderek mi'râc-ı mü'min olan salâtı sahîh olur. Hattâ Hücetü'l-İslâm lakabı ile mülakkab olan İmâm Muhammed el-Gazzâlî aleyhi rahmeti'l-Meliki'l-Müte'âl

⁸⁰⁹ "Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz." ez-Zümer 39/3.

⁸¹⁰ "Sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye" ez-Zümer 39/3.

⁸¹¹ "Yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevirin." el-Bakara 2/150.

⁸¹² "Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim." el-En'âm 6/79.

Hazretleri *İhyâ'u'l-ulûm*'da a'mâl-i salâtuñ şurût ve erkânınuñ her birerlerinde huzûr-ı kalbi tafsîl ider iken "Ve emme't-teşehhüdü fe-izâ celeste lehû feclis müte'eddiben ve sarrih bi-enne cemî'a mâ tüdlî bihî mine's-sâlavâtı ve't-tayyibâtı ey mine'l-ahlâkî't-tâhireti li'llâhi ve kezâlike'l-mülkü li'llâhi ve hüve ma'na't-tahiyyâtı. Ve ehzır fî kalbike'n-Nebîyye salla'llâhu aleyhi ve sellem ve şahsihi'l-kerîm. Ve kul selâmun aleyke eyyühe'n-Nebî⁸¹³ kavli ile Resûl-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimizün şahs-ı kerîmlerini zihinde hâzır kılmaklık câ'iz idüğünü iş'âr buyurmuşlardır. Bu huzûr dahi kayd-i haysiyyet ile mukayyed olduğu A'râbî'den bir şahs Resûl-i Ekrem Efendimizden bir mu'cize temennâsı üzerine şu şecereye "Resûl'llâh seni da'vet eyledi" [168^a] deyü söyle buyurdılar. A'râbî teblîğ-i emânet idince şecere yemîn ü yesârına temâyül iderek olduğu mahalden hurûc ile huzûr-ı sa'âdete gelüp "es-Selâmu aleyke yâ Resûl'llâh" dimesi üzerine A'râbî mütehayyir olup emr buyurun mahalline gitsün temennâsını eylemiş olduğundan şecere emr-i Peygamberî ile mahalline avdet itdiği gibi A'râbî "Yâ Resûl'llâh ruhsat buyurun size secde ideyim diyecek Resûl-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimiz (Lev emertü ehaden en yescüde li-ehadin le-emertü'l-mer'ete en tescüde li-zevcihâ)⁸¹⁴ buyurdılar. İmdi bu hadîs-i şerîf ile sâbit olur ki ibâdet kasdı ile secde Peygambere dahi câ'iz olmayup ancak Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd'a mahsûsdur. Bu sûretde Hüccetü'l-İslâm lakab[ı] ile telkîb⁸¹⁵ olunmak derecesini ihrâz itmiş olan İmâm Gazzâlî gibi bir zâtuñ teşehhüd-i salâtda şahs-ı Risâlet-penâh salla'llâhu aleyhi ve sellemi musallînüñ kalbinde ihzâr olunmasını beyânı namâzuñ ziyâde huzûr ile edâ olunmasına vesîle olmak haysiyyetiyle olduğunu murâd eylediği emr-i zâhirdir. İşte tâ'ife-i dervîşânüñ dahi râbitaları şeyhlerini vesîle ittihâz iderek şeyhinüñ şahsını derpîş iderler. Çünkü kendi ile matlûba takarrub olunan şeyden ibâretdir. Bâlâda beyân olundığı vech üzere muhabbet-i zâtiyye ve cezbe-i zâtiyye-i Rahmâniyye [168^b] sadr-ı sa'âdet-i Muhammediyye'den alâ tarîkî't-telkîn kalb-i Sıddîk-ı Ekber'de zâhir olup sadran an sadr bu nisbet-i ma'neviyye teselsül iderek sâliküñ mürşidine vâsıl olmuş. Sâlik dahi zikr-i İlâhiyye'ye meşgûleti vaktinde kalb-i mürşidi bu nisbet-i ma'neviyyeye bir hazîne ittihâz iderek kalb-i mürşidden kendi kalbine bu nisbetüñ cereyânı içün bir mîzâb-ı ma'nevî farz iderek ol mîzâb-ı ma'nevî ile cereyân itmesi ancak mürşidinüñ şahs-ı müstahzır olması ile hâsıldır. Ve bu vesîlenüñ taharrîsinde dahi (yâ eyyühe'l-

⁸¹³ "Tahiyyât için oturulduğunda edeple oturulur. (et-Tehiyyat duasını okuyarak, o duada geçen) bütün övgülerin (salavât) ve güzelliklerin (tayyibât), yani "kusursuz ahlâk"ın Allâh'a mahsus olduğu dile getirilir; aynı şekilde hakimiyetin Allah'a ait olduğu ifade edilir ki, "et-Tehiyyat"ın anlamı budur. Bu arada Hz. Peygamber'i, onun yüksek şahsiyetini de gönlümüzde tutarak kendisini "es-selâmü aleyke eyyühen-nebiyyü...sözleri ile anarız." Gazzâlî, *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn*, 1/169; İmâm Gazzâlî, *İhyâ (Muhtasar İhyâü Ulûmi'd-Dîn Tercümesi)*, çev. Mustafa Çağrıncı (İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/238-239.

⁸¹⁴ "İnsanın insana secde etmesini emrederdim, kadının kocasına secde etmesini emrederdim." İbn Mâce "Nikâh", 4 (No. 1852).

⁸¹⁵ Metinde "تَلْقِيبٌ" şeklinde yazılmıştır.

lezîne âmenu't-teku'llâhe vebtegû ileyhi'l-vesîlete ve câhidû fî sebîlihî le'alleküm tüflihûn)⁸¹⁶ âyet-i kerîmesi şâhid-i âdildir ki ittikâ ile me'lûf olarak sübûl-i İlâhiyye'ye vesîle talebi ile me'mûruz. Sübûl-i İlâhiyye'yi ta'rîfe muktedir olan zât ile ma'îyyetde olmağa dahi (vasbir nefseke ma'a'l-lezîne yed'ûne rabbehüm bi'l-gadâti ve'l-aşîyyi yürîdüne vechehû)⁸¹⁷ âyet-i celîlesi delâlet ider kezâlik (yâ eyyühe'l-lezîne âmenu't-teku'llâhe ve kûnû ma'a's-sâdikîn)⁸¹⁸ nazm-ı celîli ma'âsîyi terk ile îmânda ve uhûdda sîdkı iltizâm idenler ile ma'îyyetde olmak üzerine delâlet ider ki sâdikîn ile keynûniyet devâm üzere olur ise sîdkâ mülâyim olur. Bu devâm dahi ma'îyyet-i zâhire ile cemî' evkâtde mümkün [169^a] olamaz belki istihzâr tarîkı üzere olur. Bu sûretde tâ'ife-i dervîşânûn râbitaları butperestlerûn butlarına olan perestîşleri ile haysiyyetlerinûn cihetleri mugâyir olduğundan içün râbîta mü'mîn-i muvahhide mahsûs olan bir keyfiyyet olduğu zâhir olur. Lâkin bu râbîta olunacak şeyh bâlâ-yı risâlede şürûtu mübeyyen olan şeyh-i kâmil ve turuk-ı Risâlet-penâh'dan irşâda me'mûr olan şeyh olmak elzemdir. Ve illâ şeyh ile dervîş iki a'mânûn birbiri müvâcehesinde mücâleseleri gibidir bir fâ'ide hâsıl olmaz. Bu vaktde sâlike cây-ı selâmet cenâb-ı pîr-i dest-gîre râbîta iderek istifâde itmektir. Bu sûretde kemâl-i ciheti nâkıs olan şeyhden hâsıl olacak fâ'ide ancak usûl-i tarîk ta'rîfden ibâret olur. Cezbe-i zâtiyye rûhâniyyet-i pîrden zuhûr ider. Bu sûret ile terbiye olan sâlike dahi Üveysî ta'bîr olunur. İmdi sâlike makâm-ı râbîta ta'lîm olundukdan sonra şeyh-i mürebbî alâ tarîkı't-telkîn sâlike ism-i Celâl ta'lîm ider. Eger sâlikde mübtedîlere mahsûs olan cezbe mevcûd ise bu cezbe dahi bir müşâhede-i kalbiyyedir ki bunun ile Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerine kalbûn teveccûhi hâsıl olur. Bu cezbe ile sâlik-i mübtedî bir meclis-i zikrde bulunduğu hâlde zikir ile meşgûl olmamak [169^b] elinden gelmez ve bu teveccüh ile sâlikûn kalbi ağıyardan ve ekvâna ta'allukdan hâlidir. Tekrâr ağıyarı ve ta'allukâtı nefye hâcet yoktur. Burada sâlikûn muhtâc olduğu ancak ma'îyyet-i zâtiyye cezbessinûn hakîkatinûn zuhûrîdır. Eger sâlik bu hâlete müsta'id olur ise ism-i Zât ile zikre iştigâl iderek sülûk ider. Sülûk dinilen şey' nefsûn ahlâk-ı beşeriyye rezâ'ilinden terkiyyesi ve unsurîyât ile kuyûdâtdan tahlîsidir. Ve bu tezkiye ve tahlîs dahi ancak riyâzât-ı şâkka ve şerî'at-i Ahmediyye ve sünen-i seniyye-i Muhammediyye'ye mutâba'at-ı tâmmeye ve kendüye telkîn olunan ezkâra iştigâl ile hâsıl olur. Ve eger bu sâlikde mübtedîlere mahsûs olan cezbe mevcûd değil ise Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerine teveccüh-i kalbiyyenûn husûlüne degin bâlâda ta'rîf olındığı vech üzere bilâ-cehr lisân ile kelime-i tevhîdi ta'lîm iderler. Bu vaktde sâlik

⁸¹⁶ "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının, ona yaklaşımaya vesile arayın ve onun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz." el-Mâide 5/35.

⁸¹⁷ "Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol." el-Kehf 18/28.

⁸¹⁸ "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun." et-Tevbe 9/119.

kelime-i tevhîde lisânını meşgûl eylediği gibi kalben dahi (Lâ ma'bûde illa'llâh)⁸¹⁹ lafzınıñ ma'nâsını mülâhaza ile zikre meşgûl olur. Ve bu iştigâl ile Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerine teveccüh-i kalbiyyesinüñ zuhûrundan soñra ism-i Celâl ta'lîm olunur. Ve bu ism-i Celâl ile sâlikiñ zikre iştigâli ancak kalb ve kalbün ahavâtı olan [170^a] (rûh), (sır), (hafî), (ahfâ) ileidir. İmdi kalb-i hakîkî âlem-i emrden olan rûh ile nefs-i nâtika beyninde tavassut idüp külliyyâtı ve cüz'iyâtı idrâk iden derrâke-i latîfeden ibâretdir ki bu kalbün küllîsi ile lisân tekellüm ider. Göz müşâhede ider. Kulak istimâ' ider müdrîk idrâk ider. Rûh kalbün bâtınıdır. Ve kalbden ziyâde letâfetdedir ve eger rûh kişinüñ kalbine mürâ'âtından mahcûb olup kalbe mürâ'ât idemez ise ol kişinüñ cevârih ve a'zâsı âdâb-ı şer'îyyede isâ'et iderler. Zîrâ kalb ve nefs ve cevârih bunların küllîsi amellerden bir amel işlemezler illâ rûhdan me'zûn olurlar ve rûha murâkabe ve ilticâ iderler. (Sır) dahi bir latîfe-i Rabbâniyye'dir ki rûhuñ bâtınında ve rûhdan ziyâde letâfetdedir. (Hafî) dahi bir latîfe-i lâhûtiyyedir ki âlem-i sıfâta mülâzemet idicidir. Ve sırruñ bâtınıdır (ve bu hafî) mertebesi hayret ve istiğrâk mertebesidir. (Ahfâ) ve ahfâ dahi hafî gibi letâ'if-i lâhûtiyyedendir. Lâkin ahfâ âlem-i zâta mülâzımdır ve âlem-i zâtuñ tecelliyâtına mazhardır. Ve Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri hadîs-i kudsîde bu latîfeler işâret olunup (İnne fi'l-cesedi kalben ve fi'l-kalbi [170^b] fu'âden ve fi'l-fu'âdi sırran ve fi's-sırrı hafîyyen ve fi'l-hafîyyi ehfâ ve ene fi'l-ahfâ)⁸²⁰ buyurulmuşdur. Ya'nî cesed-i insânda kalb vardır. Kalb içinde dahi fu'âd vardır. Ve fu'âd içinde sır vardır ve hafî içinde ahfâ vardır. Ve ahfâ içinde hafî vardır. Ve hafî içinde bin azîmü's-şân vardır demek olur. Ve bu letâ'ifün küllîsinüñ bâtınları âdete muhâlif olarak zâhirinden ekber ve evsa'dır. İmdi kalb ve ahavâtı olan rûh sır, hafî, ahfâ bu letâ'ifeler min gayr-i mâddeten Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinüñ kün emri ile halk eylediği âlem-i halkden olan letâ'if ile berâber nefs-i nâtika ile anâsır-ı erba'adadır. Ve bu nefs-i nâtıkadan murâd rûh emrün nefs-i hayvâniyyeye ta'allukdan hâsıla olan insâniyyetdir. Bu sûretde nefs-i nâtika didikleri mahal mudga-i sanavberiyye olan kalbün gayridir. Ve anâsır ile⁸²¹ [171^a] murâd dahi nâr, havâ, mâ', türâbdır ki bunlar letâ'if-i süfliyyedir. Ve bu letâ'if-i süfliyyenüñ her birerleri içün letâ'if-i ulviyyeden birine nisbeti vardır. Letâ'if-i süfliyyeden nârün nisbeti rûha havânun nisbeti hafîye, mâ'nuñ nisbeti ahfâyâ, türâbuñ nisbeti sırâ, nefs-i nâtikanuñ nisbeti kalbedir. Ve bu nisbet-i i'tibârî ile letâ'if-i ulviyyenüñ her birerlerinüñ anâsır-ı erba'adan mürekkeb olan beden-i insânda mahall-i hâssaları vardır. İmdi kalb-i hakîkiyyenüñ mahalli sadr-ı insândan sol memenüñ altıdır.

⁸¹⁹ "Allah'tan başka ibadet edilecek yoktur."

⁸²⁰ "Muhakkak ki cesette bir kalp vardır. Kalbin içinde fuâd vardır. Fuâdın içinde sır vardır. Sırrın içinde hafî vardır. Ve hepsinin içinde ahfâ vardır. Ve o en hafî olan da benim."

⁸²¹ Metinde "ve anâsır ile" ifadesi mükerreren yazılmıştır.

Rûhuñ mahalli sadr-ı insândan sağ memenüñ altıdır. Sırruñ mahalli sadruñ sol cânibinde kalb-i sanavberiyenüñ fevkindedir. Hafîñüñ mahalli sadruñ sağ cânibinde rûhuñ mahallinüñ fevkindedir. Ahfânüñ mahalli sır ile hafîyyenüñ beyninde sadruñ vasatındadır. Nefs-i nâtikanuñ mahalli re's-i insânüñ dimâğındadır. Dimâğ didikleri havâss-ı hamse-i bâtınanuñ beynidir ve nefis-i nâtika bu havâss-ı hamsede Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinüñ bunlara vedî'a itdiği kuvvet ile kalb vâsıtasıyla tasarruf ider. Kalb beden-i insânda sultân mesâbesinde ve nefis-i nâtika vezîr mesâbesinde olurlar. Bu sûretde anâsır nefis-i nâtika [171^b] içinde mündericedir. Ve bu indirâcuñ tarîkı şöyledir⁸²² ki Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri ibtidâ-i anâsır basît olanlarının her birerlerinin sevrelerini te'sîrlerini mukâbelenüñ kuvveti ile kesr ve izâle itdikden soñra birbiri ile terkîb itmiştir ki anâsıruñ mecmû'ı bir emîr gibi olmuşlardır. Bundan soñra bu emr-i vâhidden anâsır-ı mürekkebeyi tabî'atlar ile bile cem' idici bir tabî'at îcâd itmiştir ki ol tabî'at hayâta kâbiliyyet kesb iden mizâc-ı mu'tedildir. Bundan soñra bu mizâc-ı mu'tedilden hakikat-i hayvâniyyeyi îcâd itmiştir. Bu hakikat-i hayvâniyyeden nev'-i insâniyye olan hakikat-i nev'iyeyi îcâd itmiştir. Bu sebebdan anâsır tabî'at-i külliyye tahtında mündericidir. Ve bu tabî'at-ı külliyye dahi müstemile olduğu tabâyi' ile hakikat-i hayvâniyye tahtında mündericidir. Ve hakikat-i hayvâniyye dahi müstemilâtı ile nefis-i nâtika içinde mündericidir. Bu sûretde anâsır bu vâsıta ile nefis-i nâtika içinde münderice olmuş olur. Bundan nâşî nefis-i nâtikanuñ kıyâmı anâsır ile ve anâsıruñ hayâtı nefis-i nâtika ile. Bunun için nefis-i nâtika kemâlâtı ile muttasıf oldıkda anâsır dahi nefis-i nâtıkaya ittibâ' cihetiyle ol kemâlât ile muttasıf olur. İmdi bu mahalleriñ her birerleri ale [172^a] 't-tertib ism-i Zât zikrinüñ mahalleridir. Ve ism-i Zât'ın zikrine sâliküñ meşgûliyyetinüñ keyfiyyeti dahi sâlik tahâret-i kâmile ile bir tâhir ve hâlî mahalde iki dizleri üzerine cûlûs ider. Ba'dehû şefeteynini birbirine zamm idüp lisânını dahi sakf-ı halka ilsâk idüp dû-çeşmini dahi zevâhirden men' için yumup cemî' kuvâsını ta'allukât-ı kevnîyyeden men' iderek şeyhinüñ rûhâniyyetine teveccüh ile râbıta idüp şeyhinüñ kalbinden kendi kalbine kanavâtından mâ'-i lezîzüñ cereyânı feyz-i İlâhiyye'nüñ cereyânını farz idüp ol cereyân iden füyûzât-ı İlâhiyye'yi kendi kalbine munsab olur. Hey'etde kalbinüñ üzerinde hurûf-ı nûrânî ile ism-i Celâl'i nefes olunmuş görüp ol nakşa teveccüh iderek kendinden zühûl ve mâsivâyı nisyân iderek Cenâb-ı Hakk'ı zikre meşgûl olur. Ve bu meşgûliyyetde gerek lisânı ve gerek sâ'ir a'zâsı kat'an hareket itmez. Ve lisânını ilsâkdan ol nefesi nice cârî ise yine öylece cereyân ider ya'nî habs-i nefes eylemez. Ve esnân-ı fevkâniyyesini esnân-ı tahtâniyyesi üzerine şiddetsiz ya'nî hâlî üzerine mülâsık idüp nefesüñ cereyânına mâni' kılmayarak kalbinde

⁸²² Metinde "şöyledir" şeklinde yazılmıştır.

tekellüfsiz muhabbet ile sûret-i kalbi tasavvursuz ve kalbini zikr sebebi ile tahrîk itmeksizin zikr-i kalbe tahmîl ile lafza-i Celâl'i ma'nâsı ile kalbinde tahayyül [172^b] eylemek ile zikr ider ki Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinin ism-i Zât'ını ma'nâsı ile hayâline almakdan ibâretidir. Bu ma'nâ dahi Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinin sıfât ve esmâsından ârî olan zât-ı mutlakasıdır. Bu ma'nâ Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerine olan îmânın mefhûmı üzerine olan ma'nâ gibidir ki şerîki olmamak ma'nâsına vâhiddir. Mâsivâdan bir şey' anuñ misl ü mânendi degildir. Hâlîkdir mâsivâsı anuñ mahlûkıdır. Cümle aña muhtâcdır. Ol bir şey'e muhtâc degildir deyü tenzîh olındığı gibi bu makâmda sâlik esmâ ve sıfâtdan dahi ârî olarak zât-ı mutlakasını böylece tahayyül ider. Ve bu mefhûm-i îmân olan ma'nâ üzerine zâkir min gayr-i inkıtâ' kalbinden ol tahayyül münkatı' ve zâ'il olmayarak bu tahayyül üzerine müstemir olur. Ve eger inde'l-hâce lisân ile tekellüme muhtâc olur ise ol kelime-i celîle ki ism-i Zât'dır anı tahayyülden kalbi münkatı' olmamalıdır ki bu tahayyül kalbe sıfat-ı lâzime olsun. Zîrâ zâlike-i tahayyül zâkiruñ hayâlinden adem-i inkıtâ' tafsîl-i mezkûr üzerine kalbün verâsında olup mevhibe-i İlâhiyye'den olan kuvâlara bir bâb-ı vâsi'dir. Lâkin cümle bu bâb-ı vâsi'den bilâ-tekellûf duhûl mümkün olamaz. Duhûlün şartı zât-ı mutlaka-ı sırfa olan mezkûruñ kalbde huzûrının [173^a] rusûhı ki mezkûruñ mâ-'adâsı mezkûrda müstehlek olarak derece-i nisyânda olup kalbde bu nisyânın kemâli indinde kalbün verâsında olan kuvâ-yı vehbâniyyeye zikrün duhûlüne bir bâb-ı vâsi'dir. Ve bu bâbdan zikrün duhûlünün tarîkı mezkûruñ mâdûnunun nisyânı olmadıkca bu tâ'ife-i aliyyenün indinde zikrden ma'dûd degildir. Bu tâ'ife-i aliyyenün indlerinde zikr, Hakk'ın zâtı yalunuz olarak sâlikün aynında ana ismi ile tecellî olmasından ibâretidir. Zîrâ esmâdan ve sıfâtdan ârî zâtın ta'bîri nefs-i mütekellim-i vâhidiyye delâlet iden ene lafzından ibâretidir. İmdi kalbde tahayyül tarîkı ile sâlikün zikri dâ'im olmadukca mezkûruñ mâ-'adâsını dahi nisyân dâ'im olur. Zîrâ mezkûr olan Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinin Zât'ının dâlli olan ene lafzı kalbde dâ'im olması Allâh Te'âlâ'nın mâsivâsını nisyânı müstelzemdir. Bu sırdan içün Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri Habîb-i Ekrem'ine mâsivâyı nisyânı indinde olan zikr ile emr idüp (ve'zür Rabbeke izâ nesît)⁸²³ buyurdu. İmdi bu âyet-i kerîmeden müstebân oldu ki bir şey' zikr etmek gayrisini nisyân ile mukayyed imiş ki İlâhiyye'nün nisyânından içün zikri ile emr buyurdu. İmdi zikrün devâmı ile mâsivânın nisyânının devâmı kalb-i sâlikde rusûh bularak meleke hâsıl eylemesi [173^b] bir hadd-i bâliğ olur ki zâkiruñ kalbi sıfat-ı asliyyesine itdiginden içün sâlik kalbine mezkûruñ gayriyi ihtâra tekellûf eylese sâlikün kalbine gayruñ ihtârı mümkün olmaz. Bu vaktde şeyh-i mürebbî sâlikün kalbine, zikrini

⁸²³ "Unuttuğun zaman Rabbini an" el-Kehf 18/24.

latîfe-i kalbden latîfe-i rûha nakl ider. Sâlikûñ bundan soñra lafza-i Celâl'i vech-i sâbık üzere latîfe-i rûhda tahayyül ider. Ve bu latîfede olan tahayyülünde evvelkinden ziyâde cehd ider ki latîfe-i rûhda dahi meleke hâsıl olup ihtârı gayr-i mümkün olmaya. Bu meleke latîfe-i rûhda dahi zâhir olıcak şeyh-i mürebbî sâlikûñ zikrini latîfe-i sırta nakl ider. Zâkir olan lafza-i Celâl'i devâm üzere sırda tahayyül ider tâ ki mezkûruñ huzûrı melekesi rûhda rusûh bulduğı gibi sırda dahi rusûh bula. Lâkin mertebe-i sırda olan mücâhede mertebe-i rûhda olan mücâhedededen eşedd olmak lâzımdır. Ve bu makâm-ı sırda âsâr-ı zikrden zâkiruñ bedeninde ra'ş'e ve a'zâsında taharruk ve nabz-ı urûklarınıñ darbesi gibi hâller zâhir olur ise zâkir bunlara iltifât itmeyerek metânet üzere olarak zikrde mücâhede'yi iksâr eyleye ki bu akabe mürûr eyleye. Zîrâ mertebe-i sırda zâkiruñ hatarâtı çokdur. Ve ba'zen sâliklerden bu hatarâta dūçâr olur. Ve bu hatarât sâlikûñ mücâhedesini ve şeyhüñ himmeti ile sâlikden [174^a] def' olur. İmdi makâm-ı rûhda hâsıl olan meleke makâm-ı sırda dahi hâsıl olunca şeyh-i mürebbî sâlikûñ zikrini latîfe-i hafîye nakl itdirir. Bu makâmda dahi sâlik devâm üzere lafza-i Celâle'yi hafîyyede tahallîden cemî' ahvâlinden münkatı' olmaz. Bu hafî mertebesinden evvelki merâtib-i selâseden ziyâde mücâhede itmege sa'y ve gayret eylemek lâzımdır ki mezkûr-ı hafîyyede dahi zâhir ola ve mezkûruñ hafîyyede zuhûrundan soñra şeyh-i mürebbî sâlikûñ zikrini latîfe-i ahfâya nakl itdirir. Zâkir dahi devâm üzere Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinin âdâb-ı ubûdiyyetde devâm ile berâber lafza-i Celâle'yi ahfâda tahayyül ider. Zîrâ bu mertebe sâlike zât-ı İlâhiyye teclîs mertebesidir. Bu sûretde zâkir içün zât-ı İlâhiyye'den gaflet ve resm-i ubûdiyyetden zuhûl itmemek elzemdir ki dâ'imâ zât-ı mukaddese-i mutlakaya teveccüh ve teyakkuz üzere bulunur ise me'mûldür ki ol tahallîye nâ'il olur. Ve bu makâmda dahi sâlike temkîn ve vasl-ı tâm hâsıl olduktan soñra şeyh-i mürebbî sâlikûñ zikrini dimâğda olan nefs-i nâtıkaya intikâl itdirir. Bundan soñra zâkir lafza-i Celâle'yi nefs-i nâtıkada devâm üzre tahayyül ider. Ve bu makâmda zâkire za'f-ı beden hâsıl olur. Bir mertebe ki kıyâm ve ku'ûddan ve hareket ve sükûndan âciz olur. [174^b] Ve bu za'f sebebinden zâkire zikrden kesel ve kehâlet hâsıla olur. Bu hâlüñ arûzundan zâkire lâzım olan bu berzahdan halâs olup geçmekden içün azîmet idüp himmeti ziyâde itmekdir. Zîrâ kesel ehl-i sülûke berzah-ı⁸²⁴ azîmdir. Ve bu berzah⁸²⁵ dahi anâsır ile mukayyed olup kendü içün cezbe-i rûhâniyye hâsıla olmayan sâliklerde zuhûr ider. Böyle olan sâliklere zikr-i cehrî ile zikr itmek anâsıruñ küdürâtını mahv ile cezbe-i rûhâniyyete husûlüne devâ-yı nâfi'dir. Bundan nâşî meşâyih-i kirâm hatm-i Hâce akabinde ve sâ'ir mecma'-i dervîşânda⁸²⁶ zikr-i cehrî iltizâm iderler ki sâlikândan

⁸²⁴ Metinde "برخ" şeklinde yazılmıştır.

⁸²⁵ Metinde "نرزخ" şeklinde yazılmıştır.

⁸²⁶ Metinde "دوریشان" şeklinde yazılmıştır.

bu berzaha dûçâr olanların halâslarına sebep olup serkâra vâsıl olsunlar. Bu dakîkadan ârif olmayanlar zikr-i hafîyye ile sülûk iden sâliklere zikr-i cehrî müsâ'ade itmeyerek sâliküñ evvelde çekmiş olduğu çile ve meşakkatinden hâsıl olan fâ'idesini mahv iderek sıfru'l-yed olduğu hâlde ve edâ-yı hayrete ilkâ iderler. Ve bu hayret giderek dalâlete mûsil olup ezkâr ve evrâd ve tâ'ât ve ibâdât külliyyen mahv olur. Bu sûretde dakîka-i sülûke vâkîf olmayan şeyh-i mürebbî kendisini mudill ismine mazhar olup sâlikini dalâlete ilkâ ider. Ne'ûzü bi'llâhi min şürûri enfûsinâ ve min seyyi'âtî a'mâlinâ.⁸²⁷ [175^a] İmdi sâlik bu latîfe-i nefs-i nâtıkada dahi kalb ve kalbün mâ-ba'dında olan letâ'if mertebe-i mezkûrede lafza-i Celâle'yi taha[yy]ülünde hâsıl olan meleke gibi nefs-i nâtıkada dahi hâsıl olunca zikr için saltanat-ı zikr hâsıl olur. Bu saltanat-ı zikr dahi zâkir cemî'-i ebdânını lafza-i Celâle ile zikr ider görür ve zikr ider işidir. Belki cemî'-i âfâkı ya'nî mevcûdât-ı hâriciyyeden zâkirün bedenine mugâyir olan şey ki zâkir hacerden ve şecerden ve mederden hiçbir şey' görmez illâ lafza-i Celâle ile zikr ider ki görür. Bu vaktde mürşid-i mürebbî sâlike kelime-i mûnciye ki "lâ ilâhe illa'llâh" kelimesidir alâ tarîkı'n-nefy ve'l-isbât telkîn ider. Ve bu kelime-i tevhîdün telkîninden sonra sâlik "lâ ilâhe illa'llâh" ile zikre meşgûl olur. Ve bu nefy ü isbât ile zikre meşgûl olmanın dahi keyfini ism-i Celâl'de zikr olduğu vech üzere lisânını dimâğına mülâsık kılıp esnân-ı fevkîyyesini esnân-ı tahtîyyesi üzerine hafifce vaz' idüp şefeteynini dahi birbirine zamm eyledikten sonra nefesini cevfinde habs idüp "lâ ilâhe illa'llâh" kelimesinde olan lâ lafzı sırrasını ya'nî göbegi tahtında ahz iderek göbeginden bir haysiyyetle vaz'ını tahayyül eyleye ki gûyâ göbegi ol lâ kelimesine bir kürsî ola. Bu hâlde lâ kelimesini göbeginden ahz idüp dimâğındañ nihâyetine [175^b] kadar iki tarafından medd ide. Ve bu hâlde hüsn ü kubhdan zât-ı Hak'dan mâ-'adâsınuñ maksûdiyyetinün nefyini mülâhaza ide. Bundan sonra dimâğın müntehâsinden İlâh kelimesini ahz idüp sağ omuzına nihâyet buldura ve bu hâlde zât-ı Hak'dan gayrinün maksûdiyyetini nefy ve bâtıl olduğunu mülâhaza ide. Bundan sonra sağ ketfinden illa'llâh kelimesini ahz ile tahayyülünü kalbine nihâyet buldura. Ve bu tahayyülünde bu kelimâtları ahz idüp nihâyet buldurdığı mahallerde tahayyülât-ı selâse ile nefesini bir dâ'ire-i nûrânî farz idüp bu dâ'ire-i nûrânîyi letâ'ifün mahallerine temâs itdirerek re's-i kalbe darb ide. Ve bu hâlde dahi zât-ı Hakk'ın maksûdiyyetini mülâhaza ide ki mecmû'-ı tahayyülât mecmû'-ı mülâhazât ile "lâ ilâhe illa'llâh" kelimesinün ma'nâsı lâ maksûd illâ zâtu'llâh ile mülâhaza itmekden ibâret olur ki bu ma'nâyı mülâhaza sebebi ile zâkirün kalbi zât-ı Hakk'ın mâsivâsından münkâtı' olarak zât-ı Mukaddese'ye

⁸²⁷ "Nefislerimizin kötülüklerinden ve yaptığımız kötü işlerden Allah'a sığınırız." İbn Mâce, "Nikâh", 19 (No. 1893); Tirmizî, "Nikâh", 17 (No. 1105).

ta'allukı zâhir olur. Ve bu kelimedeki zâkir zât-ı İlâhiyye'nün mâ-'adâsınıñ maksûdiyyetini nefy mülâhaza idüp mâsivânun ma'bûdiyyetini nefy mülâhaza itmemesi, sâlik-i mutavassıt için maksûdiyyeti nefy etmek ma'bûdiyyetini nefy etmekden daha eblağdır. Zîrâ zât-ı Hak'dan gayri maksûd yokdur demek zât-ı [176^a] Hak'dan gayri ma'bûd yok dimeği müstelzemdir. Zîrâ her ma'bûd maksûddur. Lâkin her maksûd degildir. Bu sûretde ma'bûd-ı ahass-ı maksûd e'amm olur. E'amuñ nakîz ahassıñ nakîzını müstelzemdir. Ve bu "lâ ilâhe illa'llâh" kelimesinün âharında dahi "Muhammedün Resûlu'llâh" kelimesini dahi tahayyül iderek zikre meşğûl olur. Ve bu "Muhammedün Resûlu'llâh" kelimesini zikr ile Nebî-i zî-şân aleyhi salavâtul-Mennân Efendimize cemî' ahvâlinde zâhiren ve bâtinen tâbi' olmaklığı murâd ider. Zîrâ sâlik kemâlât-ı uhreviyyeden hiçbir kemâlâta vâsıl olmaz. İllâ Nebî-i âhirü'z-zamân aleyhi salavâtul-Rahmân Efendimize ittibâ'-ı tamm ile vâsıl olur. Ve bu "lâ ilâhe illa'llâh Muhammedün Resûlu'llâh" kelimelerini habs-i nefes ile zikrde huzûra mâni' ve muhil olacak müzâyaka derecesine götürmeyerek kuvveti ve kudreti mikdârı tekrâr ider. Nefesine müzâyaka târî oldukda tek adedlerün birinde meselâ üç veya beş veya on bir nihâyet yigirmi bir adedine kadar. Bu adedlerün kangısında müzâyaka târî olur ise nefesini ıtlâk ve bu ıtlâk hîninde "Allâhümme ente maksûdî ve rızâke matlûbî"⁸²⁸ du'âsını tekellüm ider. Ba'dehû bir nefes-i âhar dahi habs idüp kemâ-fî's-sâbık bu habs-ı nefes ile kelime-i tevhîdi tekrâr ider ki muvaffak olabildiği aded vitrde ıtlâk idüp du'â-yı mezkûr [176^b] tekellüm ider. Ve iki nefes beynini gafletün tareyanında muhafazaya ri'âyet ider ki ol tahayyül bilâ-inkıtâ' bâkî olup istimrâr-ı zikre hâlel târî olmaya. Vaktâ ki nefesini ıtlâkda yigirmi bir adedine vâsıl ola. Ya'nî bir def'a nefesini habs eyledikde yigirmi bir def'a kelime-i tevhîdi zikre muktedir ola. Tâ'ife-i aliyye-i Nakşîyye'nün Nebî-i zî-şân salavâtı aleyh fî külli hîn ve ân Efendimizden telakkî ve kabûl ile teselsül iden nisbetlerinün netîcesi zâhir olur ki zât-ı Hak'dan mâsivâsını nisyân-ı nefy tarafında zât-ı Hakk'ın envâr-ı kayyûmiyyesini cemî' eşyâda müşâhede itmede müstağrak olmak isbât tarafında zâhir olmakdan ibâretdir. Ve eger yigirmi bir adedinde netîce zuhûr itmez ise âdâb-ı zikrde muhâlefet olduğundan neş'et etmiştir. Âdâb-ı zikr dahi ahkâm-ı şer'iyyeyi muhafaza ile âdâb-ı tarîkat-i Nakşibendiyye'de câ'iz olmayan bir nesne kendinden cârî olmamasıdır. Ve âdâb-ı tarîkat-i Nakşibendiyye bâlâ-yı risâlede mufassalan beyân olunan edeblerdir ki anların ahmâli şerî'at ve sünen-i seniyyeye mütâba'at üzerine ictihâd ve azîmet ile amele iştigâl ve bid'at ve ruhsatlardan ictinâb ve ehl-i hevâ ve battâlinden ihtirâz, kelâmuñ ve ta'âmuñ ve nevmün kesretini terk ve gayruñ ta'âmını ekl itmeyüp kesb-i bedenden tenâvül [177^a] ve dâ'imâ inkisâr-ı kalb ve

⁸²⁸ "Allah'ım! Maksadım sensin ve isteğim senin rızandır."

ibâdât ve tâ'âtına adem-i gurûr ve fakr ve ihtiyâcını Cenâb-ı Hak'dan mâ-'adâya ifşâ itmemek, dâr-ı gurûr olan dünyâ ehlinden tama'ını kat' idüp hakkında makdûr olana râzî olmaktır. İmdi bir sâlik kelime-i tevhîdi ile zikre meşgûl olup yigirmi bir adede netîce-i zikir zuhûr itmez ise zikir olunan âdâbdan birinde hilâf ve hâlel vâki' olmuştur. Böyle olan zâkir tecdîd-i ahd ile mübtedîler gibi yeñiden kelime-i tevhîde mücâhede-i zekiyye ile ol emrden bed' idüp kendinden sâdır olan kavli ve fi'lî zikrûñ mazmûn ki zât-ı Hakk'uñ maksûdiyyetidir, buña tatbîk eylemek lâzım gelür. Zîra zât-ı Hakk'uñ mâsivâsınuñ maksûdiyyeti zâkiruñ kalbinde bâkî kalup kelime-i tevhîd ile müntefî olmaz ise yâhûd kavlden ve fi'lden meşâyih-i Nakşbendiyye'ye nisbetüñ hilâfı olan bir şey' nefsü'l-emrde sâbit olur ise kizb lâzım gelür. Zîrâ zâkir kelime-i tevhîd ile zikrinde sâdik olamaz ki kavlinde ve fi'linde vukû'a gelen zikrûñ mazmûnuna mutâbık olmamıştır. Zikrûñ mazmûnı Hakk'uñ mâsivâsınuñ maksûdiyyeti bâkî olmayarak cemî' ahvâlinde Nebî aleyhi's-selâma ittibâ'uñ sâbit olmasıdır. Nice zikrûñ adem-i zuhûrunda elbetde edebde muhâlefet olduğundan içündür. [177^b] Bunda kavl ü fi'lini mazmûn-ı zikre ve etbâ'-ı Cenâb-ı Peygamberî'ye tatbîk iderek kizbden halâs ile netîcenüñ zuhûrına müterakkıb olmak lâzım gelür. Ve böyle habs-i nefes yigirmi bir aded tahtında olduğını ifâdeden zikir aded tahtında münderic o[ld]ığı zann olunmasun zikrde aded-i mahsûr yokdur. Ancak nefesde müzâyaka olduğu hâlde itlâk-ı nefesini beyân murâddır. Bu itlâk-ı nefesde dahi aded-i vitirlerde yigirmi bir adedi netîcenüñ zuhûrınıñ nihâyetidir. Yohsa yigirmi birden ol dahi zuhûrı mesbûkdır. Ve eger bu yigirmi birde dahi zuhûr itmez ise elbetde edebde vâki' olan muhâlifden neş'et itmiştir. İmdi zâkir bu kelime-i tayyibede Hakk'uñ mâsivâsından maksûdiyyeti nefy ile Hakk'uñ maksûdiyyetini isbât ve kendinden sâdır olanuñ cemî'sinde ya'nî kavlinde ve fi'linde ve i'tikâdında ve ittibâ'ında mazmûn-ı zikre mutâbık olmak tarîkı ile mücâhede iderek lâ ilâhe kelimesi ile Hakk'uñ mâsivâsınuñ maksûdiyyetini kendinden müntefî ve illa'llâh kelimesi ile isbât itdügi Hakk'uñ maksûdiyyeti kendinde sâbit olarak netîce zâhir olduğu hâlde bu zâkire murâkabe sahîh olur. Ya'nî murâkabeye salâhiyyet kesb itmiş olur.

Murâkabe

Murâkabe lafzı elfâz-ı Arabiyye'den olduğu cihetle lisân-ı Türki'de [178^a] bir nesneyi hıfz u hirâset ma'nâlarında isti'mâl olunur. Ve ıstılâh-ı sûfiyyede murâkabe nisyân ru'yetü'l-mahlûk bi-devâmı'n-nazar ile'l-Hâlık ma'nâsına olur ki Hâlık Te'âlâ Hazretlerine nazar itmekde devâm ile mahlûkâtıñ ru'yetini nesyen mensiyyen hâtırdan çıkarmakdan ibâretdir. Bu ma'nâyâ olan murâkabe iki nev' olup birine murâkabe-i avâm ve digerine murâkabe-i havâs itlâk olunur. Murâkabe-i avâm tâlib-i Hak olan kimesne Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinüñ emr itdigi şeyleri işleyüp nehy

itdiginden ictinâb iderek her hâlde Hak Sübhânehû ve Te‘âlâ Hazretlerini hâzır ve nâzır ve ibâdüñ cemî‘ ahvâline muttali‘ olduğunu mülâhaza iderek "Efdalü'l-îmânî en ta‘leme enna'llâhe ma‘ake haysümâ künt"⁸²⁹ hadîs-i münîfî muktezâsınca Cenâb-ı Hakk'uñ ma‘iyyet-i kayyûmiyyesine î mân-ı yakînî ile [î mân] idüp bu mülâhazadan aslâ gâfil olmamakdan ibâretidir. Murâkabe-i havâs dahi zâkiruñ kalbi alâ tarîk'l-müşâhede ma‘nâ-yı ism-i Zât'a mülâzım olmakdır ki bu ma‘nâ-i zât sarf olarak hurûfdan ve savtdan ve Arabiyye ve Fârisiyye ve İbrâniyye olmakdan ve mücerred ve cism-i cismâniyyetden ve cevheriyyet ve araziyyet ve keyfiyyet ve kemmiyyetden münezzeh olan Allâh lafzınuñ ma‘nâsına mülâzemet itmekdir. Ve bu ma‘nâ dahi ehl-i sünnet ve'l-cemâ‘at indinde [178^b] zât-ı Bârî hakkında olan mefhûm-ı î mân üzerine olmak şartı ile meşrûtdur. Ehl-i sünnetüñ î mânınuñ mefhûmı dahi Allâh Te‘âlâ Hazretleri İlâh-ı Hak'dır, evveldir ve âhirdir ve zâhirdir ve bâtındır ve vâhiddir ve ehaddır ve hayyır ve alîmdir ve mütekellimdir. Ve "fa‘‘âlün limâ yürüd"⁸³⁰dir. Bu ma‘nâda alâ tarîk'l-istiğrâk müstehlek olarak mülâzemet müdâvim ve bu mülâzemet bir haysiyyete vâsıl ola ki kalb-ı zâkir cemî‘ ahvâlinde ism-i Zât'ıñ ma‘nâsında istiğrâktan münfek olmaya. Zâkiruñ hâli ism-i Zât'da istiğrâk ve istihlâk ile kendi kalbini bilmekten geçmeye nihâyet bulur. Ya‘nî kendi nefsinı ve gayruñ şu‘ûr ve hissini idâreke mecâli kalmaz. Bu makâmı kalb-i zâkir cehl-i tâmm ve adem-i mutlak ile muttasıf olur. Bu sıfat ile muttasıf olan kalbün sâhibi için fenâ fi'llâhuñ mebâdisi olan gaybet ve sekr ve adem gibi şeyler hâsıl olur. İmdi bu mebâdî-i fenânuñ kalbde husûli indinde zâkir için şeyh-i mürebbînüñ izni ile lâ ilâhe illa'llâh kelimesini lisânen zikr câ'iz olur. Ve bu hinde zâkir bu kelime-i mübâreke ile zikr iderken nefy tarafında cemî‘-i mevcûdâtıñ nefyini isbât tarafında Hak Sübhânehû ve Te‘âlâ Hazretlerinüñ vücûdını mülâhaza iderek lâ ilâhe illa'llâh [179^a] dimegi lâ mevcûde illa'llâh ma‘nâsı ile mülâhaza iderek zikr ider. Zîrâ bu makâm Hakk'ıñ gayrisinüñ vücûdını nefy Hakk'ıñ vücûdını isbât makâmıdır. Zîrâ habs-i nefes ile zikre iştigâl Cenâb-ı Hakk'ıñ gayrisinüñ maksûdiyyetini nefy Hak Sübhânehû ve Te‘âlâ Hazretlerinüñ maksûdiyyetini isbât iderek ta‘allûkât-ı kevnîyyeden kalbi tahliye ile maksûduñ ve maksûd-ı vâhid olduğına kalbde meleke hâsıl eylemek makâmıdır ki bu melekenuñ husûlünde nazar-ı Hâlık'a devâm ile nisyân-ı mahlûk üzerine istiğrâkuñ husûli ism-i Zât'ıñ ma‘nâsında zâkir kendinüñ istihlâkını müşâhededede kendini ve kendinüñ gayriyi his ve idrâk itmede aslâ şu‘ûrı kalmayarak maksûdâtıñ küllisi fânî olup ancak her ne mahalle nazar ider ise ism-i Zât'ıñ mefhûmını

⁸²⁹ "İmanın en üstün mertebesi, nerede olursan ol, Allah'ın seninle beraber olduğunu bilmendir." Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Müsnedü's-Sâmiyyin*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/ 1984), 2/318 (No. 1416); Taberânî, *el-Mu‘cemü'l-evsat*, 8/336 (No. 8796).

⁸³⁰ "Dilediğini mutlaka yapandır." el-Burûc 85/16.

müşâhede iderek maksûdât maksûd-ı vâhîde rücû' ider. Bu vaktde zâkiruñ müşâhedesinde cümle zerrât ism-i Zât'uñ mefhûmı olup maksûd-ı vâhid olan mefhûm-ı vâhidde kesret-i vücûd müşâhede ider ki ol mefhûm-ı vâhidi her bir zerrede müşâhede ider. Bu sûretde sâliküñ ihtiyâcı bu kesretten vücûd-ı zillîyi nefy ile vâcibü'l-vücûduñ vücûd-ı vâhid oldığını isbât ile muvahhid olması elzemdir. Bu sırdan içün bu makâmda lâ mevcûde illa'llâh ma'nâsı [179^b] mülâhaza ma'nâsıdır. İmdi bu vaktde sâlik kalbi ile murâkabeye lisânı ile kelime-i tayyibe-i lâ ilâhe illa'llâh ile zikre meşgûl olur. Ve bu tarîk üzere kalbi murâkabe ile lisânı kelime-i nefy ü isbât ile meşgûl olmanuñ tarîkı dahi bir hutût-ı nûrâniyye ile lâ ilâhe illa'llâh kelimesinde olan lâ kelimesi içün sırasını ya'nî göbegini kürsî farz iderek ol kürsî üzerine lâ kelimesini vaz' idüp lâ kelimesinüñ iki eliflerini ol kürsîden sağ memenüñ üstüne hutût-ı nûrâniyye ile med idüp çeker ve ilâhe kelimesini sağ memenüñ üstünden lâ kelimesinüñ iki eliflerine temâs itdirerek sağ memenüñ tahtına tolaşıdırup yine sağ memenüñ tahtından illa'llâh kelimesini ahz ile sol memenüñ tahtında olan kalbe darb iderken lâ mevcûde illa'llâh ma'nâsı mülâhaza ider. Ve bu mülâhazayı dahi tezbîr-i hafîfi ile tezbîr ider ki nefy tarafında vücûd-ı muhdesâtı isbât tarafında vücûd-ı Hakk'ı mülâhazadan ibâretdir. Ve bu tarîk ile olan zikr-i lisâninüñ ekall-i kalîl yevm ü leylede beş biñ adedden noksân olmaması elzemdir. Ziyâdesi içün aded-i mahsûr yoktur. İmdi sâlik murâkabeye devâm [180^a] ile mebâdî fenâ fi'llâhuñ zuhûrunda nefy ü isbât ile meşgûl olarak fenâ-yı tâmmuñ husûlüne vâsıl olup velâyet-i suğrâ ile müsemma olan bekâ bi'llâh derecesine nâ'il oldukda ezkâra vârideden kısm-ı sâni olan salât-ı nevâfil ile iştigâl sâlike ta'lîm olunur. Bundan soñra sâlik alâ tarîkı'l-murâkabe nefy ü isbâtıdan mâ-'adâ salât-ı nevâfilleri dahi edâya müdâvemet ider. Ma'lûm ola ki tâlib-i vuslat-ı Hak olan kimseye ibâdât-ı nâfile ile meşgûl olmak elzemdir ki kurbiyyet-i Hâlık ibâdât-ı nevâfil ile hâsıl olur. Nitekim hadîs-i kudsîde "Lâ yezâlü abdi yetekarrabü ileyye bi'n-nevâfilî hattâ ühibbehû fe-izâ ehbebtühû küntü sem'ahu'l-lezî yesme'u bihî ve basarahu'l-lezî yübsiru bihî ve lisânühu'l-lezî yentiku bihî ve yedehu'l-lezî yebtışu bihâ ve riclehu'l-lezî yemşî bihâ"⁸³¹ vârid olmuştur. Lâkin bu ibâdât-ı nevâfil ile murâd ferâ'iz-i İlâhiyye'nüñ evvelinde ve âhirinde edâ olunan rivâyetlerden mâ-'adâ olan sünen-i seniyyelerdir ki ferâ'iz-i İlâhiyye ve sünen rivâyetler bi-kemâlihâ edâ olunduktan soñra bu nevâfilleri dahi edâ itmek elzemdir. Ve bu kurbiyyeti mûcib olan nevâfiller dahi hakkında eser-i vâride olan nevâfilleri olup nevâfil-i bid'îyye-i muhterî'a degildir. Zîrâ [180^b] Resûl-i Ekrem

⁸³¹ "Kulum nâfile ibadetlerle de bana yaklaşımaya devam eder, ta ki ben onu severim. (Sevince de) artık onun işiten kulağı, gören gözü, konuşan dili, tutan eli, yürüten ayağı olurum." Benzer rivayet için bk. Buhârî, "Rikâk", 38 (No. 6502); Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyub et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 8/206 (No. 7833).

salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimiz kurbiyyete sebep olan nevâfilleri cümleten beyân buyurmuşlardır. Kütüb-i ehâdisde beyân buyurulan nevâfilden mâ-'adâ nâfile ile Cenâb-ı Hakk'a takarrub mümkün olmaz. Ve bu nevâfil ile iştigâlün şartı dahi sâlik-i râh-ı Hudâ olan bu nâfileyi bir vakt-i mu'ayyene tahsîs iderek ol vaktde ol nâfileye müdâvemet itmekdir. Ve bu müdâvemetde ikdâm-ı tâmm ile ikdâm itmek elzemdir ki müdâvemet hâlel târî olmaya. Zîrâ "amelü kalîl ma'a'l-müdâvemeti hayrun min ameli kesîrin min gayri'l-müdâvemet"⁸³² buyurmuşlardır. Ve yine "hayru'l-a'mâli edvemühâ"⁸³³ buyurulmuştur. Bu sırdan nâşî ahâlî-i tarîkat-i aliyye hakkında eser vâkî' olup rivâyetlerden gayri olan sünen-i seniyyeyi ale't-tertib sâlike müdâvemeti emr iderek bu nevâfili dört kısma taksîm itmişler. Kısım-ı ûlâ salât-ı nâfile, kısım-ı sâni savm-ı nâfile, kısım-ı sâlis kırâ'at-i Kur'ân, kısım-ı râbî' evrâd ve ahzâbdır. Bu aksâm-ı erba'adan kısım-ı evvel ile kısım-ı sâniyi velâyet-i suğrâ ismiyle müsemmâ olan bekâ bi'llâh derecesine vâsıl olan sâlike tahsîs eylemişlerdir. İmdi [181^a] bu makâma vâsıl olan sâlik salât-ı mağribi ba'de'l-edâ altı veyâhûd on iki rek'at salât-ı evvâbine müdâvemet idüp bu salât-ı evvâbini ba'de'l-edâ Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinden tazarru' ve niyâz tarîkı üzere bu du'â ile dahi du'â ider: "el-Hamdü li'llâhi alâ hüsnî'l-mesâ', el-hamdü li'llâhi alâ hüsnî's-sabâh, el-hamdü li'llâhi alâ hüsnî'l-mebît. Allâhümme leke'l-hamdü hamden hâliden ma'a hulûdike ve leke'l-hamdü hamden dâ'imen ma'a devâmik lâ muntahâ lehû düne meşîyyetike ve leke'l-hamdü hamden dâ'imen lâ cezâ'ün likâ'ilihi illâ rızâke ve leke'l-hamdü hamden dâ'imen inde külli tarfetin ve teneffüsin inde külli nefis"⁸³⁴ bu du'âyı ba'de'l-edâ iki rek'at dahi hıfz-ı îmân için salât-ı tetavvu' edâ idüp zamm-ı sûrelerinde (Rabbenâ lâ tüzîğ kulûbenâ ba'de iz hedaytenâ ve heb lenâ min ledünke rahmeten inneke ente'l-vehhâb)⁸³⁵ âyet-i kerîmesinün tîlâvet idüp selâm virdükde bir def'a secde-i şükr idüp secdede olduğu hâlde "Allâhümme innî istevda'tüke dînî fa'hfez aleyye fî hayâtî ve inde memâti ve ba'de vefâtî"⁸³⁶ deyüp secdeden başını ref' idüp "Allâhümme innî es'elüke îmânen yübâşiru kalbî ve es'elüke îmânen dâ'imen ve kalben tayyiben ve es'elüke en terzuknî bi'l-fehmillezî fehime bihi'n-nebiyyüne ve en

⁸³² "Az ama devamlı olan amel, devamlı olmayan çok amelden hayırlıdır." Benzer rivayet için bk. Mamer b. Râşid, *el-Câmi*, thk. Habîbürrahman Azâmî (Hindistan: el-Meclisü'l-Alemî - Beyrut: Tevzî'u'l-Mektebî'l-İslâmî, 1403/1983), 11/291 (No. 20567).

⁸³³ "Amellerin hayırlısı devamlı olandır." Buhârî, "Rikâk", 18 (No. 6465).

⁸³⁴ "Akşamın cemâli için Allah'a hamdolsun, sabahın cemâli için Allah'a hamdolsun, gecenin cemâli için Allah'a hamdolsun. Allah'ım! Ezeli oluşuna sonsuz hamdolsun ve sen dilemedikçe sonu olmayan sonsuzluğunla sana hamdolsun. Hamdetmenin senin rızandan başka karşılığı yoktur. Allah'ım! Her göz açıp kapamada ve her nefeste sana hamdolsun."

⁸³⁵ "(Onlar şöyle yakarır): "Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize katından bir rahmet bahşet. Şüphesiz sen çok bahşedensin." Âl-i İmrân 3/8.

⁸³⁶ "Allah'ım! Dinimi sana emanet ettim. Hayatta olduğum sürece, öldüğümde ve öldükten sonra beni muhafaza eyle."

terzuknî bi'l-âfiyeti ve en tedîminî alâ şükri ni'metike yâ erhame'r-râhimîn."⁸³⁷ [181^b] "İrhamnâ bi'l-gınâ'i ani'n-nâsi yâ Rahmânü yâ Rahîm"⁸³⁸ du'âsıyla dahi du'â ider. Vakt-i işâ dâhil oldukda salât-ı işânuñ evvelinde ve âhirinde olan rivâyetleri tamâmiyle edâ eyledikten soñra altı rek'at salât-ı tetavvu' dahi kılup selâmdan soñra secde-i şükr idüp secdede yedi def'a "Estağfiru'llâh sübhâna'llâh ve'l-hamdüli'llâh ve lâ ilâhe illa'llâhu va'llâhu ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ bi'llâhi'l-aliyyi'l-azîm"⁸³⁹ deyüp re'sini secdeden ba'de'r-ref' "Allâhümme yâ Hayyü yâ Kayyûm yâ zi'l-Celâli ve'l-İkrâm. Yâ İlâhe'l-evvelîn ve'l-âhirîn yâ rahmâne'd-dünyâ ve rahîmü'l-âhireti irhamnî vağfirlî ve tekabbel salâtî"⁸⁴⁰ du'âsını tilâvet idüp vitri edâ iderek evkât-ı hamsede tilâveti mesnûn olan tesbîh ve tahmîd ve tekbîrleri otuz üçer tilâvet eyledikten soñra du'â ve münâcâtını edâ idüp zikr ve murâkabesine meşgûl olur. Ve eger bu vaktde nevm galebe ider ise Âmene'r-resûlû âyet-i celîlesini âhir-i sûreye kadar tilâvet ve sûre-i İhlâs ile mu'avvizeteynleri dahi üçer def'a tilâvet idüp firâşına girüp "bi'smike Rabbî veda'tü cenbî ve bi'smike erfe'uhû fağfirlî zunûbî ve kınâ min azâbike Allâhümme ente'l-evvelü feleyse kableke şey'ün ve ente'l-âhiru fe-leyse ba'deke şey'ün Allâhümme ente halaktü nefsî ve ente teteveffâhâ. Allâhümme innî es'elüke' [182^a] l-âfiyete Allâhümma'hfaznî fî ehabbi's-sâ'âti ileyke vesta'milnî bi-ehabbi'l-a'mâli ileyke tukarribnî ileyke zülfâ ve түb'idünî min sahtike yâ erhame'r-râhimîn"⁸⁴¹ du'âsını tilâvet idüp sağ cânibi üzerine kıbleye müteveccih olarak hâb-ı râhat ile meşgûl olarak bir mikdâristirâhatden soñra bîdâr olduğı vakt "el-hamdü li'llâhi'l-lezî ehyânâ ba'de mâ emâtenâ ve radde ileynâ ervâhenâ ve ileyhi'l-ba'sü ve'n-nüşûr"⁸⁴² deyüp zarûrât-ı insâniyyeden def'e muhtâc olduğı her ne ise def' idüp ba'dehû tecdîd-i vuzû' eyleyüp salât-ı teheccüdi edâya şürû' eyler. Gicenüñ üç sülüsünden iki sülüs gidüp sülüs-i âhiri oldukda salât-ı teheccüdün edâsı ahsendir. Bu teheccüdün şartı dahi bir mikdâr hâb-ı râhat vardıkdan soñradır. Zîrâ lugat-i Arab'da teheccüd "er-recülû izâ'steykaza"⁸⁴³ ile beyân olunmuşdur. Yohsa ba'zı sûfilik tarzında rû-nümâ-yı zuhûr olan eşhâs-ı pür-riyâlar gibi ahşamdan ba'zı ihvânına kerâmet zuhûr ider ki illet-i sihre mübtelâ olduğından haber olmayarak harâret-i

⁸³⁷ "Allah'ım! Senden kalbime dokunan iman istiyorum. Ey merhametlilerin en merhametlisi daimî bir iman, temiz bir kalp, peygamberlerin anlayışından ihsan etmeni, afiyet ile rızıklandırmanı ve lutfuna karşılık şükürümü daim kılmanı istiyorum."

⁸³⁸ "İnsanlara muhtaç etmemekle bize merhamet eyle ey Rahman ve Rahim olan Allah'ım!"

⁸³⁹ "Allah'tan bağışlanma dilerim, Allah eksik sıfatlardan münezzehtir ve hamd Allah'a mahsustur. Allah'tan başka İlâh yoktur ve Allah en büyüktür. Güç ve kuvvet sadece Yüce ve Büyük olan Allah'ın yardımıylaadır."

⁸⁴⁰ "Ey diri olan, celâl ve ikrâm sahibi, ilklerin ve sonların Rabbi olan Allah'ım! Ey dünyanın Rahman'ı ve ahiretin Rahim'i! Bana merhamet et, beni bağışla ve duamı kabul buyur."

⁸⁴¹ "Rabbim senin isminle yatar senin isminle kalkarım, günahlarımı bağışla ve beni azabından koru. Allah'ım! Sen evvelsin öncen yoktur, sen sonsun senden sonrası yoktur. Nefsîm elindedir ve onu öldürecek de sensin. Allah'ım! Senden afiyet dilerim. Allah'ım! Katında en sevimli olan saatlerde beni uyandır. Beni rızana yaklaştırıp gazabından uzaklaştıracak en sevdiğin amelleri yapmamı nasip et."

⁸⁴² "Bizi öldürdükten sonra diriltin, ruhlarımızı bize iade eden Allah'a hamdolsun. Dönüş de diriliş de O'nadır."

⁸⁴³ "Uyumamış olan adam."

zikru'llâh nevmüñ galebesini men' itmiş zu'mıyla sülüs-i ahîre kadar uyhu gözine girmeyerek teheccüdün vakti dâhil oldu diyerek salât-ı teheccüdi delâle virir gibi dâ'iresi halkı ile cümleten edâya kıyâm itmek sünnet-i seniyyeden hâricdir. Zîrâ sünnet-i seniyye olan evvelâ nâ'im olup ba'dehû [182^b] sülüs-i ahîrde bîdâr olarak salât-ı teheccüdi edâ iledir. Bu salât-ı teheccüd dahi dört rek'atdan on iki rek'ata degin edâ olunur. Tarîkat-ı aliyye-i Nakşbendiyye ahâlîsi bu salât-ı teheccüdün edâsına Fâtîha-i şerîfden soñra zamm-ı sûrede Yâsîn-i şerîf tilâvet etmegi âdet itmişlerdir. Zîrâ gerek metâlib-i dünyeviyye ve gerek makâsıd-ı uhreviyyenün husûlî üç kalbün ittihâd ve ittifâkları zımnında mukarrerdir. Ol üç kalbden biri kalb-i Kur'ân olan Yâsîn-i şerîf, ikinci kalb-i leyl ki gicenün nısfı, üçüncisi kalb-i abddir. İmdi sâlik hulûs-ı kalb ile gicenün nısfında kalb-i Kur'ân ile mi'râc-ı mü'min olan salât-ı teheccüdi edâ ide. Elbetde sâlik inâyet-i İlâhiyye mazhar olarak kalbinün nûrî vechinde leme'ân ider. Bu fazâ'ile-i sûre-i Yâsîn-i şerîf salât-ı teheccüdün rek'atlarına şöyle taksîm itmişlerdir ki (rek'at-ı ûlâda ibtidâ-yı sûre-i celîleden "ve ecrin kerîm" âyet-i kerîmesine kadar), (rek'at-ı sâniyyede "innâ nahnü nühyi'l-mevtâ" âyet-i kerîmesinden "ve hüm mühtedûn" âyet-i celîlesine kadar), (üçüncü rek'atda "ve mâ liye lâ a'büdü'l-lezî fetaranî" âyet-i kerîmesinden "cemî'un ledünyâ muhdarûn" âyet-i kerîmesinden "küllün fî felekin yesbehûn" âyet-i kerîmesine kadar), beşinci rek'atda "ve âyetün lehüm ennâ hamelnâ" âyet-i kerîmesinden "ve lâ ilâ ehlihîm yerci'ûn" âyet-i kerîmesine kadar, altıncı rek'atda "ve nufiha fî's-sûr" âyet-i kerîmesinden [183^a] "sırâtın müstakîm" âyet-i kerîmesinden "fehüm lehâ mâlikûn" âyet-i kerîmesine kadar. Sekizinci rek'atda "ve zellelnâhâ lehüm" âyet-i kerîmesinden âhir-i sûre-i celîleye kadar tilâvet idüp bâkî dört rek'atda dahi Fâtîha-i şerîfeden soñra üçer İhlâs-ı şerîf tilâvet itmek ile salât-ı teheccüdi edâ itmek üzere sâlikâna ta'lîm buyurmuşlardır. Ve salât-ı teheccüdi ba'de'l-edâ yetmiş kerre istiğfâr idüp ve on kere dahi "Sübhâna'llâhi ve bi-hamdihî sübhâna'llâhi'l-azîm ve bi-hamdihî estağfiru'llâh"⁸⁴⁴ deyüp ba'dehû "Allâhümme innî eslemtü ve bike âmentü ve aleyke tevekkeltü ve bike hâsamtü ve ileyke hâkemtü fağfir Allâhümme mâ kaddemtü ve mâ ahhartü ve mâ esrartü ve mâ a'lentü Allâhümme'hdinî li-ahseni'l-ahlâkı fe-innehû lâ yehdî li-ahsenihâ illâ ente vasrif annî seyyi'ehâ fe-innehû lâ yasrifu's-seyyi'e illâ ente. Allâhümme innî ed'ûke du'â el-müftekirî'z-zelîlî fe-lâ tec'alnî bi-du'â'ike Rabbi şakıyyan ve kün lî ra'ûfen rahîmen yâ hayra mes'ûlin ve yâ hîne me'mûl"⁸⁴⁵ du'âsı ile

⁸⁴⁴ "Allah'a hamdederek O'nu tüm noksanlıklardan tenzih ederim. Yüce Allah'ı tüm noksanlıklardan tenzih ederim. Allah'a hamdederek O'ndan bağışlanma dilerim."

⁸⁴⁵ "Allah'ım! Sana teslim oldum, sana inandım, sana tevekkül ettim, senin için mücadele ettim ve sende karar kıldım. Allah'ım! Önceden yaptıklarımı, geciktirdiklerimi, gizlediklerimi ve açığa vurduklarımı bağışla. Allah'ım! Beni ahlâkın en güzeliyle hidayete erdir çünkü ahlâkın en güzeline ancak sen hidayet edersin. Kötü olan ahlâkı benden uzaklaştır çünkü kötülüğü senden başka kimse uzaklaştıramaz. Allah'ım! Ben sana fakr ile

du'â idüp tulû'-i fecre kadar murâkabe ve zikr ile meşgûl olup tulû'-i fecrde sünnet-i fecri ba'de'l-edâ "Allâhümme innî es'elûke rahmeten min indike tehdî bihâ kalbî ve tecme'u bihâ şemlî ve telümmü bihâ şe'asî ve teruddu bihâ ülfetî annî ve tuslihu bihâ dînî ve takzâ bihâ dînî ve tahfezu bihâ gâ'ibî ve terfe'u bihâ şâhidî ve tüzekkî bihâ amelî ve tübeyyizu bihâ [183^b] vechî ve tülhimunî bihâ rüşdî ve ta'simunî bihâ min külli sû'in. Allâhümme a'tinî îmânen sâdikan ve yakînen leyse ba'dehû küfrun ve rahmeten e'nâlû bihâ şerefe kerâmetike fi'd-dünyâ ve'l-âhireti. Allâhümme innî es'elûke'l-fevze inde'l-kazâ'i ve menâzile's-şühedâ'i ve ayşe's-su'adâ'i⁸⁴⁶ ve mürâfekte'l-enbiyâ'i ve'n-nasra ale'l-a'dâ'i. Allâhümme enzilü bike hâcetî fe-in ra'yî kâsırın ve amelî za'îfun iftakartü ilâ rahmetike. Allâhümme innî es'elûke en tucîranî min azâbi's-sa'îri ve min da'veti's-sübûri ve fitneti'l-kubûri. Allâhümme innî es'elûke mâ kasura anhü re'yî ve da'ufe anhü ilmî ve lem tebleghu niyyetî ve emniyyetî min hayrin ve adtehû ehaden min ibâdike ev hayran ente mu'tîhi ehaden min halkıke fe-innî ergabu ileyke fihi ve es'elûke yâ Rabbe'l-âlemîn. Allâhümme'c'al lî nûran fî kalbî ve nûran fî kabrî ve nûran fî sem'î ve nûran fî basarî ve nûran beyne yedeyye ve nûran fî halfî ve nûran an yemînî ve nûran an şimâlî ve nûran min fevkî ve nûran fî tahtî. Allâhümme zidnî nûran ve a'tinî nûran vec'alnî nûrâ"⁸⁴⁷ du'âsını tilâvet idüp ba'dehû on kerre salavât-ı şerîfe tilâvet idüp salât-ı fecrîñ farzını edâya şürû idüp ba'de'l-edâ ve'l-ezkâr ve evrâdesine meşgûl olup vakt-i kerâhetüñ hurûcuna kadar bu meşgûliyetle olup vakt-i kerâhetüñ hurûcunda salât-ı işrâkı edâ ider. Bu salât-ı işrâk iki rek'atdır. Rek'at-ı [184^a] ûlâda Fâtiha'dan soñra Âmenerresûlû âyetin ve rek'at-i sâniyede Fâtiha'dan soñra "Allâhu nûru's-semâvât"⁸⁴⁸ âyet-i kerîmesinüñ zamm ider ve salât-ı işrâkı ba'de'l-edâ "Allâhümme erzuknî hayra hâze'l-yevmi ve edfa' annî şerrehu".⁸⁴⁹ "Allâhümme nevvir kalbî bi-nûri hidâyetike kemâ nevverati'l-arza bi-nûri kudretike."⁸⁵⁰ Allâhümme innî asbahtü lâ estatî'u def'a mâ

boyun eğerek dua ediyorum, sana ettiğim duayla beni bedbaht eyleme, ey kendisinden istenilenlerin ve ümit edilenlerin en hayırlısı bana merhametinle muamele et.

⁸⁴⁶ Metinde "işe's-şühedâ'i" şeklinde yazılmıştır.

⁸⁴⁷ "Allah'ım! Senin katından öyle bir rahmet istiyorum ki onunla kalbime hidayet, işlerime nizam, dağınıklığımı düzen lütfet, ülfetimi iade eyle, dinimi ıslah et, bânımını koru, zâhirimi yükselt, amelimi temizle, yüzümü ak eyle, doğruluğu bana ilham et, her türlü kötülükten beni koru. Allah'ım! Bana sâdık ve yakîn bir iman ver ki ondan sonra küfür olmasın. Dünya ve ahirette de ikramının şerefine ulaşacağım bir rahmet ver. Allah'ım! Senden hakkımda hüküm verdiğin zamanda kurtuluşu, şehitlerin derecesini, iyilerin yaşayışını, Peygamberlere arkadaş olmayı ve düşmanlara galip gelmeyi istiyorum. Allah'ım! Görüşüm kısa, amelim zayıf olsa da ihtiyacımı sana arz ediyorum. Senin rahmetine muhtacım. Allah'ım! Cehennem azabından, mahşerde helâka çağırın nidadan ve kabrin fitnesinden aramı ayırmanı istiyorum. Allah'ım! Görüşüm kısa, ilmim zayıf da olsa, niyet ve hayalim ulaşmasa da kullarımdan birine vadettiğin veya mahlûkatından birine verdiğin hayrı ben de senden istiyorum ey âlemlerin Rabbi! Benim için kalbimde bir nur, kulağımda bir nur, gözümde bir nur, önümde bir nur, arkamda bir nur, sağımda bir nur, solumda bir nur, üstümde bir nur, altımda bir nur var eyle. Allah'ım! Nurumu artır, bana nur ver, beni nurlandır."

⁸⁴⁸ "Allah göklerin nurudur." en-Nûr 24/35.

⁸⁴⁹ "Allah'ım! Bugünün hayrıyla beni rızıklandır ve onun şerrinden beni uzaklaştır."

⁸⁵⁰ "Allah'ım! Kudretinin nuruyla yeryüzünü aydınlattığın gibi hidayetinin nuruyla kalbimi de nurlandır."

ekrahû ve lâ emlikü nef'a mâ ercû.⁸⁵¹ Allâhümme lâ tüşmit bî adüvvî ve lâ tesu' bî sadîkî ve lâ tec'al musîbetî fî dînî ve dünyâyî ve lâ tec'alnî ed-dünyâ ekbera hemmî ve lâ mebleğa ilmî ve lâ tûsallit aleyye men lâ yerhamünî.⁸⁵² "Allâhümme innî e'üzûbike mine'z-zünûbi'l-letî tûcibu'n-nikmete bi-rahmetike yâ erhame'r-râhimîn."⁸⁵³ du'âsını ba'de'l-edâ iki rek'at dahi salât-ı tetavvu' du'â ve münâcâtının kabûl olunması için edâ idüp bunuñ hıtâmında dahi "Allâhümme innî e'üzû bike min hemezâtî's-şeyâtîn ve e'üzû bike Rabbi en yahdurûn."⁸⁵⁴ "Allâhümme innî e'üzû bike ve bismike'l-a'zamî ve kelimâtike't-tâmmeti min şerri's-sâmmeti ve'l-hâmmeti. Ve e'üzû bismike'l-a'zamî ve kelimâtike't-tâmmeti min şerri ibâdike ve min azâbike ve e'üzû bike ve bismike'l-a'zamî ve kelimâtike't-tâmmeti min şerri mâ yecrî bihi'l-leylü ve'n-nehâru inneke ente Allâhu'llezî lâ ilâhe illâ hüve aleyke tevekkeltü ve ente Rabbü'l-azîm."⁸⁵⁵ "Allâhümme inneke selatte aleynâ adüvven basîran yerânâ hüve ve kabîlühû [184^b] min haysü lâ nerâhüm. Allâhümme âyishü minnâ kemâ âyestehû min rahmetike ve kannıthu minnâ kemâ kannettehu min afvike. Allâhümme eb'id beynenâ ve beynehû kemâ eb'adte beynehû ve beyne cennetik."⁸⁵⁶ du'âsını kırâ'at idüp ba'dehû iki rek'at dahi şükrü'n-nehâr salât-ı tetavvu' kılup ba'de'l-edâ "Allâhümme leke'l-hamdü hamden hâlıden ma'a hulûdike ve leke'l-hamdü hamden dâ'imen ma'a devâmike lâ müntehâ lehû düne meşıyyetike ve leke'l-hamdü hamden dâ'imen lâ cezâ'ün likâ'ilihi illâ rızâke ve leke'l-hamdü hamden dâ'imen adede'l-katarâtî ve'n-nebâtâtî ve'l-hacerî ve'ş-şeceri ve'l-evrâkı ve'l-hamdü'l-İlâhî kefâ hakkahu ve's-salâtu ve's-selâmu alâ Muhammedin hayri halkıhu. Allâhümme innî ercû rahmeteke felâ tekilnî ilâ gayrike tarafete aynin ve lâ ednâ min zâlike ve'slih şe'nî küllehû bilâ ilâhe illâ ente vahdüke lâ şerîke leke ve tûb aleyye ve'ğfırlî ve'rhamnî inneke ente erhamü'r-râhimîn. Allâhümme leke'l-hamdü ve leke'l-müştekî ve bike'l-müstegâni ve aleyke't-tüklân ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ bik"⁸⁵⁷

⁸⁵¹ "Allah'ım! Ben istediğimi elde etmeye ve istemediğimi de defetmeye aciz kaldığım bir hal üzere sabahlamış bulunuyorum."

⁸⁵² "Allah'ım! Düşmanımı benim halime sevindirme, dostumu da üzecek bir duruma düşürme. İbadetlerimde bana kusur ettirme. Dünyayı en büyük ilgim yapma. Bana acımayan kimseyi başıma musallat etme."

⁸⁵³ "Allah'ım! Rahmetinle şiddetli cezayı gerektirecek işlerden sana sığınırım, ey merhamet edenlerin en merhametlisi."

⁸⁵⁴ "(Ey Rabbim!) Şeytanların vesveselerinden sana sığınırım. Ey Rabbim! Onların benim yanımda bulunmalarından da sana sığınırım." el-Mü'minûn 23/97-98.

⁸⁵⁵ "Allah'ım! Zehirli ve rahatsızlık veren şeyin şerrinden sana, en yüce ismine ve sapasağlam sözlerine sığınırım. Kullarının şerrinden ve azabının şerrinden en yüce ismine ve sapasağlam sözlerine sığınırım. Gece ve gündüz olanların şerrinden en yüce ismine ve sapasağlam sözlerine sığınırım. Sen ki kendisinden başka İlâh olmayan Allah'sın, sana tevekkül ettim ve sen Rab'sin, en büyüksün."

⁸⁵⁶ "Ya Rabbi! Sen bir düşmanı bize musallat ettin ki, o ve taifesi bizim kendilerini görmediğimiz taraftan bizi görmektedir. Ya Rabbi! Onu rahmetinden ümitsiz bıraktığın gibi bizden de ümitsiz bırak. Ona affından ümit kestirdiğin gibi bizden de ümit kestir ve onunla cennetin arasını uzaklaştırdığın gibi bizimle onun arasını uzaklaştı."

⁸⁵⁷ "Allah'ım! Sonsuz hamd senin ezeliyetinle ve dilemedikçe sonu olmayan devamlılığınla sanadır. Hamdetmenin senin rızandan başka karşılığı yoktur. Ebedî hamd damlaların, bitkilerin, taşların, ağaçların ve yaprakların adedince sanadır. Salât ve selâm yarattıklarının en hayırlısı Muhammed'in (s.a.v.) üzerine olsun. Allah'ım! Rahmetini diliyorum, beni göz açıp kapama süresi ya da daha az sürede başkalarına emanet etme ve bütün işlerimi ıslah et. Senden başka İlâh yoktur, senin ortağın yoktur, beni bağışla, bana merhamet et çünkü sen

du'âsını tilâvet idüp ba'dehû iki rek'at dahi kefâret-i bedel olarak salât-ı tetavvu' kılup eger bir maslahatı yok ise zikr ve murâkabeye meşgûl olur. Ve eger ashâb-ı ticâretten ise bu du'âyı tilâvet idüp maslahata şürû' ider. "Allâhümme kün vechetî fî külli vechetin ve maksadî fî külli kasdî ve gâyeti fî külli sa'yı ve heccânî ve melâzî [185^a] fî külli şiddetin ve vekîlî fî külli emr"⁸⁵⁸ deyüp maslahatı her ne ise murâkabesini ve zikrini terk itmeyerek kalbi bir ân Cenâb-ı Hak'dan gâfil olmamak şartı ile maslahatına şürû' ider. Bu üslûb üzerine şemsüñ irtifâ'ı rub'-ı nehâra vardıkda salât-ı duhâyı edâ ider. Ve bu salât-ı duhânuñ ekalli dört, evsatı sekiz, ekseri on iki rek'atdır. Bu salât-ı duhânuñ edâdan soñra "Allâhümme innî es'elûke ilme'l-hâ'ifîne minke ve havfe'l-âlimîne bike ve yakîne'l-mütevekkilîne aleyke ve tevekküle'l-mûkinîne bike ve şükre's-sâbirîne leke ve sabre's-şâkirîne bike ve inâbete'l-muhibbîne ileyke. Allâhümme'sğar ed-dünyâ bi-a'yuninâ ve azzim celâleke fî kulûbinâ. Allâhümme veffiknâ limerzâtike ve sebbitnâ alâ tâ'atike bi-rahmetike yâ erhame'r-râhimîn"⁸⁵⁹ du'âsını kırâ'at idüp ba'dehû bir mikdâr kaylûle ide. Zîrâ gice teheccüde kâ'im olan kimesne içün bir mikdâr kaylûle elzemdir. Bu kaylûleden soñra ashâb-ı mesâlihden ise murâkabe-i kalbiyyeye ri'âyet iderek maslahatına şürû' ide. Ve eger ashâb-ı mesâlihden degil ise oldığı hücreinde zikr ve murâkabe ile bir ân Cenâb-ı Hak'dan gâfil olmayarak meşgûl olur vakt-i zuhrûñ duhûlüne kadar. Vakt-i zuhr dâhil oldukda tecdîd-i vuzû idüp mescide dâhil olup sünnet-i zuhrı ve ba'dehû farzını cemâ'at ile ba'de'l-edâ âhir-i sünneti kılup [185^b] ba'dehû dört rek'at salât-ı tetavvu' kıla ve bundan soñra iş her ne ise Cenâb-ı Hak'dan gâfil olmamak şartı ile meşgûl olur. Ve sâlike edâsı lâzım olan salât-ı nevâfilden biri dahi her ne vakit tecdîd-i vuzû ider ise şükrü'l-vuzû iki rek'at salât-ı tetavvu' kılmaktır. Ve her ne vakit mescide dâhil olsa tahıyyatü'l-mescid kılmaktır. Ve salât-ı tesbîhi dahi yigirmi dört sâ'atüñ zarfında edâ eylemek lâzımdır. Bu salât-ı tesbîh dahi dört rek'atdır. Sıfatı kütüb-i fikhıyyede mufassalan beyân olunmuşdur. Ve eger bu salât-ı tesbîhi her gün edâya muvaffak olamaz ise haftada bir kerre olsun edâ itmek emr-i ehemdir. İmdi sâlike lâzım-ı vâcib olan edâ eylediği namâzlaruñ ferâ'iz ve nevâfil her kangısından olur ise olsun âdâb-ı zâhiriyyesine ri'âyet-i tâmmeye ile ri'âyet ve muhâfaza eyledikten soñra âdâb-ı bâtınıyyesine dahi mübâlağa ile ri'âyet ve muhâfaza üzerine dikkat itmekdir. Zîrâ "salâtu mi'râcu'l-mü'min"⁸⁶⁰ oldığı hâlde her bir deginde Hâlık Te'âlâ Hazretlerine olan

merhametlilerin en merhametlisinin. Allah'ım hamd, lütuf ve tevekkül sanadır, güç ve kuvvet ancak sendendir."

⁸⁵⁸ "Allah'ım! Bütün yönelimlerimde istikametim, bütün amaçlarımda maksadım, bütün işlerimde amacım, bütün musibetlerde sığınağım, bütün işlerimde vekilim ol."

⁸⁵⁹ "Allah'ım! Senden korkanların ilmini ve seni tanıyanların korkusunu, sana tevekkül edenlerin yakîni ve sana güvenenlerin tevekkülünü, senin için sabredenlerin şükrünü ve sana şükredenlerin sabrını, seni sevenlerin tövbesini istiyorum. Allah'ım! Dünyayı gözlerimizde küçült, büyüklüğünü kalbimizde yücelt. Allah'ım! Bizi rızana muvaffak kıl ve bizi rahmetinle sana itaatte sabit eyle ey merhametlilerin en merhametlisi."

⁸⁶⁰ "Namaz müminin miracıdır." Münâvî, *Feyzü'l-kadir*, 1/497 (No. 994).

[186^a] ibâdât ve tâ'at ve emrine inkıyâd iderek ol deginde kırâ'at eylediği ve gerek tesbîh bunların ma'nâlarını mülâhaza iderek Cenâb-ı Hâlık-ı Lem-yezel Hazretlerini müşâhede ider gibi huşû' ve hudû' üzere salâtı edâ itmek sâlike farzdır. İmdi bu makâma gelince nakl olunan salât-ı nevâfil tarîkat-i Nakşbendiyye'nün evrâdın[dan]dır derece-i velâyet-i suğrâya vâsıl olan sâlik için bu evrâd üzerine müdâvemet lâzımdır. İmdi sâlik bu nevâfillere müdâvemet ve mülâzemet ile ihsân-ı İlâhiyye olan velâyet-i suğrânın nihâyetine vâsıl olacak velâyet-i kübrâ ile teşerrûf ider. Ve bu velâyet-i kübrâ dahi mahz-ı fazl-ı İlâhî ve ihsân-ı Hâlık-ı Lem-yezâli iledir. Kesb ile ve sa'y ile degildir. Lâkin sa'y dahi külliyyen metrûk olmayup sa'yda cidd-i tamâm dahi elzemdir. İhsân-ı İlâhî diyerek hırka-i fersûde gibi kendini meydân-ı muhabbete ilkâ ile dahi olmaz. Etevfik ma'a's-sa'y buyurulmuşdur. Sa'y-ı belîğ itmek lâzımdır. Ancak eylediği sa'ydan velâyeti intizâr Cenâb-ı Hak'dan inkıtâ' mûcibdir. Belki bu velâyetün i'tâ olunması lutf-ı İlâhî'ye muhtâcdır. Velâyet-i [186^b] kübrâ dinilen dahi makâm-ı sadîkîndir. Velâyet-i suğrâ velâyet-i kübrânın zıllıdır. Bu velâyet-i suğrâ esmânın şu'ûnâtın haylûleti ile hâsıla olur. Velâyet-i kübrâ esmânın ve şu'ûnâtın haylûletine ihtiyâcız lutf-ı Hak ile hâsıla olur. Bu velâyet-i kübrâya nâ'il olan sâlik zât-ı Hakk'ı rûh-ı Muhammediyye'nün mir'âtından müşâhede ider. İmdi bu velâyet-i kübrâya nâ'il olan sâlik için tilâvet-i Kur'ân ile iştigâl itmek câ'iz olur. Zîrâ sâlik bu mertebede tilâvet-i Kur'ân ile meşgûliyyeti tarîkat-i aliyye-i Nakşbendiyye'nün evrâd-ı vâridesinedir ki sâlik bu mertebede ezkârdan her bir zikr takarrube câ'iz olur. Husûsan ki tilâvet-i Kur'ân bu mertebeye vâsıl olan hakkında takarrub cihetinden cemî' ezkârın efdalidir. Zîrâ bu mertebeye vâsıl olan sâlik tilâvet-i Kur'ân-ı Azîm'de tahalliyât-ı muhtelifenün envâ'ini müşâhede ile esrâr-ı İlâhiyye'nün istikşâf ve hakâyık-ı esmâ ve sıfât-ı İlâhiyye'ye ittılâ' ve âdâb-ı ubûdiyyeti idrâk ve iz'ânı idüp hakîkatine vâsıl olur. Zîrâ Kur'ân-ı Azîmü's-şân cemî'-i ulûm-ı evvelîn ve âhirîni hâvî ve ilm-i [187^a] şerî'at ve tarîkat ve hakîkate şâmilidir. Lâkin bu ulûmlara ittılâ' sâlikün isti'dâdına mebnîdir. İmdi sâlik-i muntelhî bu ulûmlara kırâ'at-i Kur'ân'da muttali' oldukda himmeti kuvvet bulur. Ve yakîni ziyâde olup Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinin esrâr-ı İlâhiyye'si ile ihtidâyâ nâ'il olur. Zîrâ "Ve lekad enzelnâ ileyküm âyâtın mübeyyinât",⁸⁶¹ "Hüden li'n-nâsi ve beyyinâtin mine'l-hüdâ ve'l-furkân"⁸⁶² buyurulmuşdur. Kırâ'at-i Kur'ân ider iken Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri kelâmında tecellî iderek nice ulûm-ı ledîne ve hükm-i gaybiyyelerini âriflere izhâr ider ki ta'dâdı gayr-i kâbildir. Bu sûretde sâlik-i muntelhîlere gice ve gündüzde kırâ'at-i Kur'ân-ı Azîm'i vird idüp birkaç günde bir kerre

⁸⁶¹ "Andolsun, biz size açıklayıcı âyetler indirdik." en-Nûr 24/34.

⁸⁶² "İnsanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batıl birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak" el-Bakara 2/185.

hatm-i Kur'ân itmek elzemdir. Ve bu hatm-i Kur'ân'a vird olmak üzere müdâvemetüñ birkaç tarîkı vardır. Ba'zı meşâyih-i kirâm günde bir hatm emr buyurmuşlar ve ba'zıları dahi iki günde bir hatm ve ba'zı meşâyih-i zevî'l-ihtirâm üç günde bir hatm ve ba'zı ârifler dahi haftada bir hatm veyâhûd ayda bir hatm itmege ruhsat göstermişlerdir. Lâkin evlâ olan haftada bir kerre hatm itmek deyü istidrâk idüp Sahâbe-i Kirâm'dan ba'zı zevâtüñ âdet-i mertebesi [187^b] olduğunu beyân buyurmuşlardır. Tertîb-i hatm-i Kur'ân dahi şu vechledir ki cum'a gicesi sûre-i Bakara'dan bed'en sûre-i En'âm'a deyin. Sebt gicesi sûre-i En'âm'dan bed'en sûre-i Yûsuf'a kadar. Ehad gicesi sûre-i Yûsuf'dan bed'en ile sûre-i Tâhâ'ya kadar. İsneyn gicesi sûre-i Tâhâ'dan bed'en ile sûre-i Ankebût'a kadar. Sülâsâ gicesi sûre-i Ankebût'dan bed'en ile sûre-i Tenzîl'e kadar. Erba'â gicesi sûre-i Tenzîl'den bed'en ile sûre-i Rahmân'a kadar. Hamîs gicesi sûre-i Rahmân'dan bed'en⁸⁶³ ile sûre-i Fîl'e kadar kırâ'at idüp cum'a gicesi mağrib ile işâ beyninde hatm idüp sevâbını Resûl-i Ekrem Efendimize ve âl ve ashâb ve sâ'ir peygamberân-ı izâm efendilerimize ve sâdât-ı Nakşbendiyye'ye ihdâ idüp yine sûre-i Bakara'dan bed' etmek üzere tertîb idüp kırâ'at-i Kur'ân'ıñ şerâ'itlerine dahi ri'âyet itmegi kâri'e şart itmişlerdir. Ashâb-ı sülûkden olan sâlik-i muntelhîlere tilâvet-i Kur'ân-ı Azîmü's-şân'ıñ şerâ'iti dahi evvelâ tahâret-i kâmile ile bir tâhir mahalde iki dizleri üzerine kıbleye müteveccih olduğu hâlde cûlûs idüp sonra zünûblarından tevbe ve istiğfâr iderek kalbini ta'allukâtdan [188^a] tecrîd idüp mushaf-ı şerîfi ta'zîm ile açup ta'vîz ve besmele ile sûre-i Fâtiha'yı tilâvet idüp ba'dehû vazîfesi olan kırâ'atine şurû' idüp âyet-i Kur'âniyye'nüñ ma'nâlarında müfessirîn-i izâmîñ kavllerini ve elfâz-ı Arabiyye'sinüñ ma'ânî-i lugaviyyelerini mülâhaza itmeyerek dâ'imâ zihnini Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerine teveccüh itdirerek kelâm-ı nefesî-i İlâhî'yi Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinden ısgâ ider gibi kelâm-ı İlâhî'yi tilâvet idüp ve kudret-i İlâhiyye ve azamet-i Sübhâniyye'yi tefekkür ve tedbîr üzerine esrâr-ı İlâhiyye'nüñ zuhûrına kelâm-ı İlâhiyye'den muntazır olarak ahlâk-ı Kur'âniyye ile mütehallik ve ahkâmı ile mahkûm olmağa azm iderek tebşîrâta dâl olan âyât-ı Kur'âniyye'lerde tilâvetde istibşâr ve va'ide dâl olan âyât-ı Kur'âniyye'lerde haşyet ve bükâ ile me'lûf olup hurûfât-ı Kur'âniyye'leri tecvîd ve kelimâtlarını tertîl eyleyüp kırâ'atde dahi isti'mâl itmeyüp te'ennî üzere okumak şerâ'it-i tilâvetdendir. Ve savtını dahi cehr ile ahfâ beyninde ihrâc iderek tilâvet idüp tilâveti kat' murâd itdigi vakt sadaka'llâhu'l-azîm "Sübhâne Rabbi Rabbi'l-izzeti ammâ yesîfün ve selâmun ale'l-mürselîn ve'l-hamdüli'llâhi Rabbi'l-âlemîn"⁸⁶⁴ [188^b] ile tekmîl-i kırâ'at eylemek âdâb-ı

⁸⁶³ Metinde "Rahmân'dan bed'en" ifadesi mükerreren yazılmıştır.

⁸⁶⁴ "Senin Rabbin; kudret ve şeref sahibi olan Rab, onların nitelendirdiği şeylerden uzaktır, yücedir. Peygamberlere selam olsun. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur." es-Sâffât 37/180-182.

kırâ'atdendir. İmdi nevâfil-i ibâdâtun dördüncü kısmı olan tilâvet-i evrâd ve ahzâb dahi sâlik tarîkatde rusûh buldukdan soñra gice ve gündüzde ba'zı evrâd ve ahzâb ile iştigâl sâ'ir ezkâr ile iştigâlden efdaldır. Zîrâ sâlik-i râsih evrâd ve ahzâbda olan hamd ve senâ ve tesbîh ve tenzîh ve tazarru' ve niyâz ve mürâca'atlar ile Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerine bir dürlü takarrub ve bir dürlü istigâse ider ki âhar tarîkle aslâ mümkün olmaz. Anuñçün dinilmiştir ki "men lâ vird lehû lâ vârid lehû"⁸⁶⁵ İmdi sâlik-i râsiha lâzımdır ki leyl ü nehâr bir vaktde evrâd ve ahzâba meşgûl ola. Ve her ne zamân ki ol vakt dâhil ola evrâd ve ahzâbı okuyup terk itmeye zîrâ evrâd demek vakte mahsûs âdetdir. Sâlike elzem olan ol vaktde ol evrâdı terk itmemeye ihtimâm itmekdir ki ol vakte mahsûs olan feyz-i İlâhî münkatı' olmaya. Ve eger kazâyı terk ider ise bir vakt-i âharda kazâ ide. Zîrâ ol kimse kazâ itmez ise târikü'l-vird mel'ûn dinilmiştir. Bunuñ için terkinden mücânebet lâzımdır. İmdi müdâvemet olunacak [189]⁸⁶⁶ evrâd ve ahzâbdan ulemâ bi'llâh ve evliyâ-yı âgâh hazretlerinüñ tertîb ve te'lîf eyledikleri evrâd ve ahzâbdan Resûl-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimizden vâride⁸⁶⁷ olan evrâd ve ahzâblara müdâvemet efdaldır. Zîrâ "Ve mâ yentiku ani'l-hevâ in hüve illâ vahyün yûhâ"⁸⁶⁸ buyurulmuştur. Anuñçün Resûl-i Ekrem Efendimizden me'sûr olan tesbîhât ve tehlîlât ve istiğfâra müdâvemet sâlik-i râh-ı Hudâ'ya enfa'dır. Ve evkâtdan dahi ahşam vakti evrâd okumak sâ'ir vakitlerde okumaktan efdaldır. Zîrâ Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri ol vaktleri ta'yîn buyurup "Ve sebbih bi-hamdi Rabbike kable tulû'iş-şemsi ve kable gurûbihâ ve min ânâ'i'l-leyli fe-sebbih ve etrâfe'n-nehâri le'alleke terdâ"⁸⁶⁹ buyurulmuştur. Bundan fehm olundı ki evrâd ve ezkâra bu üç vaktten efdal vakt olmaz. İmdi sâlike lâzım olan evvelâ gurûb-ı şemsden evvel yüz kerre "Lâ ilâhe illa'llâhu vahdehû lâ şerîke lehû ve lehü'l-hamdü yühyî ve yümütü ve hüve hayyün lâ yemütü bi-yedihi'l-hayru ve hüve alâ külli şey'in kadîr."⁸⁷⁰ ve yüz kerre dahi "Sübhâna'llâhi ve'l-hamdü li'llâhi ve lâ ilâhe illa'llâhu vallâhu ekber"⁸⁷¹ ve yüz kerre "Lâ ilâhe illa'llâhu'l-Melikü'l-hakku'l-mübîn"⁸⁷² ve yüz kerre "Allâhümme salli ale'n-Nebî ve alâ âlihî ve sahbihî ve sellim adede mâ alimte ve mil'e mâ alimte"⁸⁷³ ve

⁸⁶⁵ "Virdi olmayanın vâridi olmaz." Ataullah İskenderî, *Hikem-i Atâiyye (Tasavvufî Hikmetler)*, haz. Mustafa Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990), 26.

⁸⁶⁶ 189^a yerine 199^a yazılmıştır. Bu sebeple bu kısımdan sonraki varak numaraları hatalıdır. Söz konusu hata tarafımızdan düzeltilerek bu kısımdan sonraki varak numaraları yeniden verilmiştir.

⁸⁶⁷ Metinde "vârâde" şeklinde yazılmıştır.

⁸⁶⁸ "O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir." en-Necm 53/3-4.

⁸⁶⁹ "Güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tespih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tespih et ki hoşnut olasın." Tâhâ 20/130.

⁸⁷⁰ "Allah'tan başka İlâh yoktur, O birdir ve dengi, ortağı yoktur. Hamd O'nadır. Diriltir ve öldürür. Kendisi ölümsüz hayat sahibidir. Hayır O'nun elindedir ve O her şeye muktedirdir."

⁸⁷¹ "Allah eksik sıfatlardan münezzehtir. Hamd Allah'a mahsustur. Allah'tan başka İlâh yoktur ve Allah en büyüktür."

⁸⁷² "Bütün saltanat ve hükümler kendisinin olan ve apaçık yegâne hakikatin ta kendisi olan Allah'tan başka hiçbir İlâh yoktur."

⁸⁷³ "Allah'ım! Peygamberimizin (s.a.v.) âline, ashabına bildiğin ve katında bildiğin adedince salât ve selâm olsun."

yüz kerre dahi "estağfiru'llâh [189^b] el-hayyu'l-kayyûm. Ve es'elühü tevbete Rabbi'ğfirlî ve'rhamnî ve ente erhamü'r-râhimîn"⁸⁷⁴ deyüp ba'dehû sûre-i ve's-Şems ve sûre-i ve'l-Leyl ve sûre-i ve'd-Duhâ'yı birer kerre ve sûre-i İhlâs ile mu'avvizeteynleri üçer kerre tilâvet idüp ba'dehû istiğfâr ve salât selâm ile meşgûl gurûb-ı şemse kadar bu üslûb üzere istiğfâr idüp ba'dehû salât-ı mağribi edâ idüp sabâh namâzını edâdan soñra yüz kerre "Sübhâna'llâhi ve bi-hamdihî estağfiru'llâh el-azîm ve etûbü ileyh."⁸⁷⁵ Ve yüz kerre dahi "Sübhâna'llâhi ve bi-hamdihî lâ-kuvvete illâ bi'llâh."⁸⁷⁶ Ve yüz kerre dahi "Lâ havle ve lâ kuvvete illâ bi'llâhi'l-aliyyi'l-azîm. Yâ Kadîmu, yâ Dâ'imu, yâ Kâ'imu, yâ Hayyu, yâ Kayyûmu, yâ Ferdü, yâ Vitru, yâ Ehâdü, yâ Samedü, yâ Men Lem-yelid ve Lem yû-led ve Lem-yekün lehû kufüvven ehad."⁸⁷⁷ Ve yüz kerre dahi salât selâm ve salât selâmuñ akabinde üç def'a "Allâhümme'ğfir li'l-mü'minîne ve'l-mü'minât ve'l-müslimîne ve'l-müslimât, hayyehüm ve meyyitehüm, şâhidehüm ve gâ'ibehüm, karîbehüm ve ba'idehüm. İnneke ta'lemu mesvâhüm ve mütekallibehüm Allâhümme'slih ümmete Muhammedin, Allâhümme'rham ümmete Muhammedin, Allâhümme ferrici'l-kürbe an ümmeti [190^a] Muhammed"⁸⁷⁸ du'âsı ile tekmîl ve sûre-i Kur'âniyye'den dahi salât-ı hamse-i mefrûzenüñ akabinde bir sûre-i celîle kırâ'at olunur. Salât-ı fecrden soñra sûre-i Yâsîn-i şerîfî, salât-ı zuhrdan soñra sûre-i Mülk'i, salât-ı Asr'dan soñra sûre-i Nebe'yi ve salât-ı mağribden soñra sûre-i Vâkı'a'yı ve salât-ı işâdan soñra sûre-i Mülk'i tilâvet itmek tarîkat-i aliyye-i Nakşîyye sâlikânınuñ müntehîleri içün ezkâr ve evrâddan ma'düddur. Ve kırâ'at-i Kur'ân idâdından ma'dûd olarak, isneyn ve cum'a gicelerinden tilâvet-i evrâddan ma'dûd olan hatm-i Hâce ta'bîr olan hatm-i şerîfdir. Ve bu hatm-i Hâce'nüñ dahi şartları vardır ki bu hatm-i Hâce'yi kırâ'at iden zât tarîkat-i aliyye-i Nakşîyye'ye müntesib olmaktır. Veyâhûd bu tarîkat-i aliyyeye müntesib olan bir zâtdan me'zûn olmaktır. Ve bundan soñra tahâret-i kâmile ile bir mahall-i tâhirde kibleye müteveccih iki dizleri üzerine cülûs idüp cemî' günâhlarından tevbe ve istiğfâ[r] ve nefsinî [190^b] ahlâk-ı zemîmelerden tathîr ve kabini ta'allukât-ı

⁸⁷⁴ "Diri ve ebedî olan Allah'tan mağfîret dilerim. Tövbelerin kabulünü O'ndan dilerim. Rabbim beni bağışla ve bana merhamet et, sen merhamet edenlerin en merhametlisisin."

⁸⁷⁵ "Ben Allah'ı ulûhiyyet makamına yakışmayan sıfatlardan tenzih eder ve O'na hamdederim. Şanı pek yüce olan Allah'tan beni bağışlamasını diler ve günahlarıma tövbe ederim."

⁸⁷⁶ "Ben Allah'ı ulûhiyyet makamına yakışmayan sıfatlardan tenzih eder ve O'na hamdederim. Allah'tan başka güç yoktur."

⁸⁷⁷ "Güç ve kuvvet, sadece yüce ve büyük olan Allah Teâlâ'nın yardımıyla. Ey evveli olmayan, ezeli olan, ey ölümsüz, varlığı sürekli olan, ey varlıkları görüp gözetken, koruyan, yöneten, ey yaşayan, diri, canlı, ölümsüz olan, ey zâtı ile kâim olan, ezeli ve ebedî, her şeyin varlığı kendisine bağlı, uykusu ve uyuklaması olmayan, varlıkları yöneten, koruyan, ihtiyaçlarını üstlenen, ey kadîm, ezeli, ebedî ve bâkî olan, ey İlâh, yaratıcı ve ma'bud olmada eşi ve benzeri bulunmayan, tek olan, ey eşi, benzeri ve ikincisi bulunmayan bir tek, yegâne olan, ey her şeyin kendisine muhtaç olduğu, yöneldiği; hiç eksiği, kusuru ve ihtiyacı olmayan ulu, şanlı, dosdoğru, âdil ve güvenilir olan, ey doğurmayan ve doğmayan, hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir."

⁸⁷⁸ "Allah'ım! Mümin erkekleri ve kadınları, müslüman erkekleri ve kadınları, dirileri ve ölüleri, burada bulunanları ve bulunmayanları, yakınları ve uzakları bağışla. Şüphesiz sen onların nerede olduklarını ve yaşadıklarını biliyorsun. Allah'ım! Muhammed ümmetini ıslah et. Allah'ım! Muhammed ümmetine rahmet eyle. Allah'ım! Muhammed ümmetinden sıkıntıyı gider."

kevnîyyeden tecrîd iderek Hâcegân-ı âlî-şân hazarâtının rûhânîyyelerine teveccüh idüp ol teveccüh ile kendi şeyhine râbîta iderek kendine şeyhi tarafından cereyân iden feyz-i İlâhiyye'nün âsârını müşâhede idüp ba'dehû ellerini kaldırup "el-Hamdü li'llâhi Rabbi'l-âlemîn ve's-salâtu ve's-selâmu alâ hayri halkihî Muhammedin ve âlihî ecma'în. Allâhümme yâ müfettiha'l-ebvâb ve yâ müsebbibe'l-esbâb ve yâ mukallibe'l-kulûbi ve'l-ebsârî yâ delîle'l-mütehayyirîne ve yâ gıyâse'l-müstagîsîn egisnî tevekkeltü aleyke yâ Rabbe'l-âlemîn. Fevvaztü emrî ileyke yâ Rezzâku, yâ Fettâhu, yâ Bâsîtu ve salla'llâhu alâ hayri halkihî Muhammedin ve âlihî ve sahbihî ecma'în"⁸⁷⁹ du'âsını tilâvet idüp ellerini yüzine sürüp yedi kerre sûre-i Fâtiha ma'a'l-besmele kırâ'at idüp ba'dehû yüz aded salâtın-i İbrâhîm'i tilâvet idüp bundan sonra yetmiş dokuz Elem Neşrah Leke Sûresi'ni ma'a'l-besmele tilâvet idüp ba'dehû biñ bir aded sûre-i İhlâs-ı şerîfi ma'a'l-besmele kırâ'at bundan sonra yedi aded Fâtiha-i şerîfi kemâ fi's-sâbık tilâvet [191^a] ba'dehû yüz aded salavât-ı İbrâhîm'i tilâvet idüp hatm-i şerîfi tamâm ider. Ve bu hatm-i Hâce'nün şerâ'iti dahi meclis-i vâhidde olmak ve adedlerinde noksân ve ziyâdeden kemâl-i derece ihtirâz. Ve hîn-i kırâ'atında buhûr-ı tayyibe ile tabahhur usûl hatm-i Hâce'dendir. Ve kırâ'at ve tilâvet olunan sûre-i celîle-i Kur'âniyye alâ tarîkı'l-ahfâ olup ittisâlinde cülûs iden şahs dahi tilâvetini istimâ' itmemekdir. Ve esnâ-yı hatm-i Hâce'de gözlerini kapayup kalbine müteveccih olup şeyhine olan râbîtası sebebi ile nisbet-i Hâcegân'dan cereyân iden feyz-i rûhânîyye şeyhinün kalbinden kendi kalbine cereyân itmesine mâni' olan gafletden ziyâde ictinâb idüp fütûhât-ı İlâhiyye'nün zuhûrına müterakkıb olmaktır. Ve eger bu hatm-i Hâce'yi cemâ'at-i kesîre ile tilâvet itmek iktizâ iderse aded-i mezkûrları cemâ'at-i mevcûdeye takassüm ile şerâ'it-i sâbika bi-tamâmihâ ri'âyet olunarak tilâvet olunur. Ve hatm-i Hâce'nün hitâmda "Allâhüme salli efdali salâti alâ eşrefi mahlûkâtike seyyidinâ Muhammedin ve alâ âlihî ve sahbihî ve sellim adede ma'lûmâtike ve midâdi kelimâtike küllemâ zekereke'z-zâkirûn ve gafele an zikrike'l-[191^b] gâfilûn"⁸⁸⁰ salavât-ı şerîfini bi'l-cümle cemâ'at-i hâzıra ile cehren tilâvet idüp ba'dehû e'ûzü besmele ile kelime-i nefy ü isbât ile zikre şürû' idüp yek-dil yek-nefes gibi kelime-i mübârekeyi cehren zikr iderek cemâ'at-i hâzıranun cümlesinden terâküm iden aded-i kelime-i tevhîd yetmiş biñe bâliğ oldukda (seyyidinâ Muhammedün Resûlu'llâh) kelimesi ile kat' idüp ism-i Celâl ile zikre şürû' olunup kezâlik yetmiş biñ

⁸⁷⁹ "Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur, salât ve selâm O'nun yarattıklarının en hayırlısı Muhammed'e (s.a.v.) ve ailesinin üzerine olsun. Ey kapıları açan, ey sebeplerin yaratıcısı, ey kalpleri ve gözleri çeviren, ey seçilmişlerin rehberi, ey yardım isteyenlerin yardımcısı bana yardım et. Ben sana tevekkül ettim ey âlemlerin Rabbi. İşlerimi sana devrettim ey bol nimet, maddî ve manevî rızık veren, ey en âdil hüküm veren iyilik kapılarını açan, ey dilediğine rızık bol veren. Allah'ın salât ve selâmı yarattıklarının en hayırlısı Muhammed'e (s.a.v.), onun ailesine ve tüm ashabına olsun."

⁸⁸⁰ "Allah'ım! Yaratılanların en şereflişi Efendimiz Muhammed'e (s.a.v.), onun âline ve ashabına salât eyle. Zikredenlerin seni her zikredişinde ve gafillerin seni her zikretmeyişinde ilminin sayısınca ve kelimelerinin bolluğunca selam eyle."

kerre dahi ism-i Celâl ile Cenâb-ı Hakk'ı zikr idüp (celle Celâlühû ve amme nevâlühû ve lâ ilâhe gayruhû) deyüp üç aded dahi ism-i Hû okuyup bir hâfizu'l-Kur'ân mücevvid zâta bir aşr-i Kur'ân okudup ba'dehû du'âya şürû' itmek dahi beldemizde ibtidâ dergâh-ı şerîf binâ iden Hazret-i Emîr Ahmed el-Buhârî li-Haseni'l-Fârûkî Hazret[le]rinden mervîdir. Azîz-i müşârün-ileyh Hazretleri nisbet-i şerîfe-i Hâcegânı Şeyh Abdullâh el-Îlâhî Hazretlerinden ahz buyurmuşlardır. Ve Şeyh Abdullâh el-Îlâhî Hazretleri dahi Hâce Ubeydullâh el-Ahrâr kuddise sırruh Hazretlerinden ve anlar dahi Mevlânâ Ya'kûb Çerhî kuddise sırruh Hazretlerinden ve anlar dahi Ser-halka-i Hâcegân Hazret-i Şâh Muhammed Bahâ'e'ddîn Nakşbend kuddise sırruh Hazretlerinden ahz-ı nisbet buyurmuşlardır. [192^a] Sâdât-ı Nakşîyye'nün nefy ü isbât ile ism-i Celâl'den mâ-'adâ esmâ-i hüsnâdan bir ism-i şerîf ile dahi zikr itmedikleri usûl-i tarîkat-i aliyye-i Nakşîyye'nün sülûki bunlar ile olup merâtib-i nefis ancak bunlar ile terbiye ve tezkiye eylediklerinden için bu cihetle sâ'ir Esmâ-i İlâhiyye ile meşgûl olmazlar. Bu cehren okunan nefy ü isbâtta âdâb-ı zikr budur ki sâlik şeyhinün lisânından cereyân iden nefy ü isbât ile kendi lisânını birleştürüp cemâ'at-i kesîrenün lisânından cereyân iden nefy ü isbât gûyâ ki lisân-ı vâhidden cereyân ider gibi ola ve bu kelime-i mübâreke-i (Lâ ilâhe illa'llâhuñ) (lâ) sını göbegi altından alup sağ memenün üzerinden (ilâh) kelimesini ahz iderek re's-i dimâğda mülâhaza idüp (İlla'llâh) kelimesinde olan illâ kelimesini re's-i dimâğdan ahz iderek (lafza-i) Celâl'i sol memenün tahtında olan kalb-i sanevberîye şiddet ile darb ider. Ve bu kelime-i mübârekenün cevfinde bu sûretle cereyânını bir hatt-ı nûrânî ile cevelân ider gibi mülâhaza ider ki bu mülâhazanın sâlike fâ'ide-i külliyyesi hâsıdır. Ve bu cevfinde cereyân iden hatt-ı nûrânî ile bedenini dahi yemîn ve şimâle hareket itdirir. Sûfîler zikrûn bu cereyânını bilemediklerinden [192^b] için hareke-i a'zâdan ictinâb iderler. Dervîş bu sırrı bildiginden için cevfinde olan hareket ile cismini dahi tahrîk ider. Ve kalbinden dahi (lâ ma'bûde illa'llâh) ma'nâsını mülâhaza ider. Ve eger kalbine esnâ-yı zikrde bir havâtır tareyân ider ise zâkir kalbini bir hevân mesâbesinde farz idüp ol havâtır içerüsine vaz' iderek üzerine şiddet ile nefy ü isbâtta olan lafza-i Celâl'i darb iderek ol havâtır mahv ider. Nefy ü isbâtın adedi yetmiş biñe bâliğ oldukda ism-i Celâl ile zikre mübâşeret ider. Ve bu ism-i Celâl ile zikrûn tarîkı budur ki lafza-i Celâl'e ism-i Arabî olduğu cihetle yalnızca tekerrür itmesi bir ma'nâ ifâde idemez. Ma'nâ-i tahtında dâhil olmayan zikr dahi zikrden ma'dûd olmaz. Bunun için iki lafza-i Celâl birden zikr olunup birisi mübtedâ ve diğeri haber olmak üzere evvelki lafza-i Celâl'e zamm ile hareke göstererek (Allâhu Allâh) deyü zikr olunur ki ukûl-ı beşer künh ve idrâkinden âciz şerîk ve nazîrden münezzeh sıfât-ı noksândan ârî mükevvinâtın hâlıkı olan Allâh ma'bûd bi'l-Hakk olan Allâh'dır demek olup bu ma'nâyı

mülâhaza iderekden sâlik-i zâkir bu ism-i şerîf ile zikr ider iken kalb-i sanavberî üzerine bu ism-i şerîfün mefhûmını [193^a] darb ile ol kalbde bir hatt-ı nûrânî ile lafza-i Celâl'i tahrîr olunmuş mülâhaza iderek kalbe darb eyledigini dahi cismi ile hareke itdirüp re'sini dâ'imâ kalb üzerine darb ider alâmetini icrâ ider. Ve bu zikr-i şerîfün hıtâmında dahi hulviyyâtdan her ne mümkün olur ise mevcûd-ı cemâ'ata taksîm olunup du'âya şürû' ider ma'rûf olan du'â mu'an'an olarak nakl olunan du'âdır ki "Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm. El-hamdü li'llâhi Rabbi'l-âlemîn. Ve's-salâtu ve's-selâmu alâ Resûlinâ Muhammedin ve âlihî ve sahbihî ecma'în. Allâhümme sellimnâ ve sellim dînenâ ve lâ teslûb vakte'n-nez'i îmânenâ ve lâ tûsallit aleynâ men lâ yerhamünâ ve keffî eydiye'z-zâlimîne annâ yâ hafîzu ihfîznâ verzuknâ hayra'd-dünyâ ve'l-âhireti inneke alâ külli şey'in kadîrin. Allâhümme evsıl sevâbe mâ kara'nâhu mine's-suveri'l-Kur'âniyyeti ve nûri mâ televnâhu mine'l-hatmi'l-Hâcegâniyyeti ve mine'l-ezkâri's-şerîfeti ilâ rûhi seyyidinâ Muhammedin salla'llâhu te'âlâ aleyhi ve sellem alâ ebleğ'i'ta'zîm ve ilâ ervâhi âlihî ve ashâbihî ve ahabîbihî alâ ekmeli't-tekrîmi ve ilâ ervâhi sâ'iri'l-enbiyâ'i ve'l-mürselîn ellezînehüm menâra'llâhu'l-münîri [193^b] ve ilâ ervâhi âlihîm ve ashâbihîm ve ahabîbihîm illelâhüm câru'llâhi'l-mücîr. Ve ilâ ervâhi esâtîzinâ ve meşâyihinâ kaddesa'llâhu ervâhahüm bi'r-ravhi ve'r-reyhâni ve ilâ ervâhi sâ'iri'l-mü'minîne ve'l-mü'minâti âfâhümü'llâhu bi'l-afvi ve'l-gufrâni. Lâ-siyyemâ ilâ rûhi re'îsi't-tarîkatî's-sâdâtî's-sûfiyyeti'n-Nakşibendiyyeti a'nî bihi'l-Hâce Muhammede Bahâ'ül-milleti ve'd-dîni kaddesa'llâhu sırrahu's-sâmî bi'n-nükûşî'l-ebediyyeti ve ilâ ervâhi'l-eslâfî ve'l-ahlâfî min meşâyihî sâ'iri't-turukî'l-aliyyeti ellezînehüm alâ süneni's-sedâdi bi's-sebhiyyeti's-seniyyeti erşedena'llâhu bi-enfâsihimü't-tayyibeti ilâ mesâyiri sîretihimü's-semiyyeti. Husûsan ilâ ervâhi's-sâlikîne mesâlike hâzihi't-tarîkatî'z-zehebiyyeti mine'l-fâ'izîne bi'l-füyûzâtî'l-Îlâhiyyeti'l-berîkatî. Allâhümme erhamnâ bi-hürmeti habîbike bi-tahlîsinâ min eydi't-tugâti ve'l-bugâti. Yâ erhame'r-râhimîn. Ve ekrimnâ bi-hürmeti âlihî yedfe'u şürûra'z-zâlimîn. Ve a'vânihîm annâ yâ mu'îne'l-âcizîn. Ve yâ ekreme'l-ekremîn. Fein hemme lenâ ehadün minhüm bi-sû'in fehuzhüm ehaze azîzün muktedirün. Yâ men hüve azîzün zûntikâm. Ve neccinâ bi-hürmeti nücebâ'ike ve nûkabâ'ike min envâ'i'l-mehâvifi fi'd-dâreyni yâ men hüve hakîmün zûntikâm. [194^a] Allâhümme a'ti mes'ûlenâ bi-hürmeti ehli'l-vâyeti ehli'l-hulûsi'l-hidsiyyeti Vensurnâ ale'l-a'dâ'i bi-hürmeti ehli'l-kerâmeti'l-kirâmi. Zu'n-nüfûsi'l-kudsiyyeti. Allâhümme Rabbenâ âtinâ fi'd-dünyâ haseneten ve fi'l-âhireti haseneten ve kınâ azâbe'n-nâr. Allâhümme'ğfirlenâ ve li-vâlideynâ ve li-esâtîzenâ ve li'l-mü'minîne ve'l-mü'minâti ve'l-müslimîne ve'l-müslimâti el-ehyâ'i minhüm ve'l-embât. Bi-rahmetike yâ erhame'r-râhimîn. Allâhümme innâ nes'elûke bi-izami el-lâhûtiyyeti en

tenkule tîbâ'unâ min tîbâ'î'l-beşerîyyeti. Ve en terfe'a mihacinâ ma'a melâ'îketike'l-ulviyyeti yâ muhavvile'l-havli ve'l-ahvâli havvil hâlenâ ilâ ahseni'l-hâli. İlâhî a'tî mes'ûlî bi-hürmeti şefî'u'l-müznibîn. Muhammedin Resûlü's-sekaleyn. Ve bi-hürmeti halîfeti Resûlî'llâhi Emîri'l-mü'minîn Ebî Bekri's-Siddîk. Ve bi-hürmeti Selmân-ı Fârisî ve bi-hürmeti Kâsım bin Muhammed. Ve bi-hürmeti Ca'feri's-Sâdık. Ve bi-hürmeti Hâce Bâyezîd Bistâmî. Ve bi-hürmeti Ebü'l-Hasan el-Harakânî. Ve bi-hürmeti Hâce Ebû Alî Fârmedî. Ve bi-hürmeti Hâce Ebû Yûsuf Hemedânî. Ve bi-hürmeti Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî. Ve bi-hürmeti Hâce Mahmûd İncîri Fağnevî. Ve bi-hürmeti Hâce Alî Râmîtenî. Ve bi-hürmeti Hâce Muhammed Bâbâ Semmâsî. [194^b] Ve bi-hürmeti Hâce Seyyid Emîr el-Külâl. Ve bi-hürmeti Seyyidi't-tâ'îfeti Pîr-i dest-gîr Hazret-i Hâce Muhammed Bahâ' el-milleti ve'd-dîni erşedenâ Allâh Te'âlâ bi-füyûzihî'l-mefîn. Ve bi-hürmeti Hâce Mevlânâ Ya'kûb Çerhî. Ve bi-hürmeti Hâce Ubeydullâh el-Ahrâr. Ve bi-hürmeti Kādî Muhammed Zâhid. Ve bi-hürmeti Mevlânâ Dervîş Muhammed. Ve bi-hürmeti Hâcegî İmkenegî. Ve bi-hürmeti Muhammed Bâkî. Ve bi-hürmeti Seyyid Ahmed el-Fârûkî. Ve bi-hürmeti Muhammed Meyân el-Ma'sûm. Ve bi-hürmeti Muhammed Murâd el-Buhârî. Ve bi-hürmeti Şeyh Halîl Birgivî. Bi-hürmeti Şeyh Hâfız Muhammed el-Hisârî. Ve bi-hürmeti Şeyh Hâce Ahmed Hudâvirdî. Ve bi-hürmeti Şeyh Mustafâ. Ve bi-hürmeti şeyhî ve senedî es-Seyyid eş-Şeyh Ahmed ellezî evsıl ileynâ nesebe hâzihi't-tarîkatî'l-aliyye. Allâhümme sebbitnâ alâ tarîkîhim. Ve ekrimnâ bi't-tîbâ'îhim ile'l-haşri. Allâhümme salli alâ Muhammedin adede men madâ mine'l-berîyye salâten dâ'imeten bi-devâmike bâkıyeti bi-bekâ'îke ve alâ âlihî ve sahbihî ve sellim. Sübhâne Rabbike Rabbi'l-izzeti ammâ yasîfûn ve selâmün ale'l-mürselîn ve'l-hamdüli'llâhi Rabbi'l-âlemîn."⁸⁸¹ du'âsı ile hitâm bulur. Bundan soñra

⁸⁸¹ "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun. Salât ve selâm Peygamberimiz Muhammed'e (s.a.v.), âline ve bütün ashabına olsun. Allah'ım! Bize ve dinimize selamet ver. İmanımızı zayı etme, bize merhamet etmeyenleri bize musallat etme, zalimlerin elini bizden kaldır. Ey Hafız, bizi koru. Bize dünya ve ahiret rızkını nasip eyle çünkü sen her şeye kadirsin. Allah'ım! Kur'an surelerinden okuduklarımızın sevabını, Hatm-i Hâcegân'dan ve ezkâr-ı şeriflerden okuduklarımızın nurunu Efendimiz Muhammed'in (s.a.v.) ruhuna, ailesinin, arkadaşlarının ve sevenlerinin ruhlarına ulaştır. Allah'ın nuru olan tüm peygamberlerin ve elçilerin ruhlarına ve Allah'ın komşusu olan ailelerinin, arkadaşlarının ve sevdiklerinin ruhlarına ulaştır. Hocalarımızın ve şeyhlerimizin ruhlarına -Allah onların ruhlarını mukaddes kılsın-, tüm mümin erkek ve kadınların ruhlarına -Allah onları af ve mağfiret ile bağışlasın- ulaştır. Bilhassa Nakşibendî tarikatının şeyhinin ruhuna -Allah onun özünü mukaddes kılsın-, halef ve selef tüm şeyhlerin yani din ve milletin kıymetlisi Hâce Muhammed'e -Allah onun sırrını sonsuz nakışlarla mukaddes eylesin- ve Allah onların güzel ahlaklarına kutsî nefesleriyle ulaşmayı nasip eylesin ve onların seleflerinin ve haleflerinin ruhlarına olsun ki onlar övülen doğru sünnetler üzerinde giden sair tarikat şeyhleridir. Bilhassa bu altın değerindeki tarikatı yol olarak kabul edenlerin ruhuna ulaştır. Allah'ım! Habibi'nin (s.a.v.) hürmetine bizi zalimler ve isyancıardan beri kıl, merhamet eyle. Ey merhametlilerin en merhametlisi, zalimlerin kötülüklerini def eden bizi bereketinle bereketlendir. Ey cömertlerin en cömerti ve çaresizlerin yardımcısı onlara yardım et. Eğer onlardan biri bizim hakkımızda bir kötülük dilerse onları kuşat. Ey intikam alanların en yücesi, bizi iki dünyada da merhametinle kurtar. Allah'ım! Yöneticilerimizi sezgi ve basiret gücü ile ehil kıl. Bizi mukaddes nefis sahipleri hürmetine düşmanlarımıza karşı muzaffer eyle. Ey Rabbimiz bize dünyada ve ahirette iyilik ver ve bizi ateş azabından koru. Allah'ım! Bizi, ana-babamızı, hocalarımızı, mümin erkek ve kadınları, Müslüman erkek ve kadınları, dirileri ve ölüleri bağışla. Ey merhametlilerin en merhametlisi senin merhametinle. Ey Allah'ım! Senin lâhûtî azametinin beşerî tabiatın İlâhî tabiatına nakletmeni ve ruhumuzu yüce meleklerle yükseltmeni istiyoruz. Ey halleri değiştiren halimizi en güzel hale çevir. Günahkarların

cemâ'at-i hâzıraya hulviyyâtdan bir nesne ile ikrâm olunup herkes maslahatı ne ise işlerine gider. İmdi bu hatm-i Hâce'ye hatm tesmiyyesinin sebebi [195^a] Kur'ân-ı Azîm sâ'ir kütüb-i semâvî-i münzelenün esrârını câmi' ve Fâtiha-i şerîfe dahi esrâr-ı Kur'ân-ı Azîmü's-şân'ı câmi' olduğu itibâr ile Fâtiha-i şerîfe ile bed' ve yine Fâtiha-i şerîfe ile hatm olunması. Gûyâ kütüb-i münzeleyi hatm mesâbesinde olduğındandır. Ve Hâcegân'a nisbeti dahi Bâyezîd-i Bistâmî Hâce Ebû'l-Hasan el-Harakânî, Hâce Ebû Ya'kûb Yûsuf Hemedânî, Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî, Hâce Muhammed Bahâ'eddîn Şâh-ı Nakşibend kaddesa'llâhu esrârahüm hazarâtı umûr-ı mühimme fethi ve şedâ'idün sühûleti ve kahr-ı a'dâ ve def'-i belâ için kırâ'atine müd[â]vemet buyurdıklarından anlara nisbet ile hatm-i Hâcegân deyü tesmiye olunmuştur. Fâtiha-i şerîfe ile bed' olunması Kur'ân-ı Azîmü's-şân'a iktidâ içündür. Yedi aded tilâvet olunması yedi âyet olduğu içündür. İki def'a tilâveti iki def'a nüzûlünden içündür. Fâtiha-i şerîfe "mâliki yevmi'd-dîn"⁸⁸² kavline gelinceye dek âlemeynün Rabbi olup dünyâda Rahmâniyyet âhiretde Rahîmiyyet ile ve yevm-i cezânun Mâlikiyyeti ile muttasıf olup hamd ancak ol ma'bûd bi'l-Hakk'a mahsûs olduğunu ba'de't-takrîr abd kendünün makâm-ı ubûdiyyetde olduğunu ve ihtiyâcı ancak Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd olduğunu [195^b] mukırr oldukdan sonra sırât-ı müstakîmün ihdâ olunmasını du'â ve recâsı hayyiz-i kabûlde olmak, Resûl-i Hâşimî salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretlerine salât u selâm ile olacağından Fâtiha-i şerîfeden sonra yüz aded salât ve selâm dahi tilâvet olunur. Salât selâmun dahi yüz adede inhisârı esmâ'ül-hüsnâ adedi üzerine olup kelime-i tevhîdde şehâdet-i risâlet-i mu'tebere olduğu haysiyyetle mü'min-i kâmilün îmânı tamâm olmaz, illâ risâletün tasdîkını inzîmâm ile tamâm olur. Bundan için bir aded dahi esmâ'ül-hüsnâ adedi üzerine hakikat-i Muhammediyye için zamm olunup yüz aded salât selâm okunmak münâsib olur. Elif-Lâm-Mîm, Neşrah leke Sûresi'nün bu hatme tahsîsi inşirâh-ı sadra delâleti içündür. Adedinün yetmiş tokuza inhisârı yetmiş tokuz aded olan şu'b-i îmânı câmi' olmak içündür ki (el-îmânü bid'un ve seb'üne şu'beten efdaluhâ kavlü lâ ilâhe illa'llâh ve

şefaâtçisi ve insanların, cinlerin Peygamberi Muhammed (s.a.v.) hürmetine sorumluluğumu bana ver. Hz. Peygamber'in (s.a.v) halîfesi ve müminlerin emiri Hz. Ebû Bekir hürmetine ve Selmân-ı Fârisî hürmetine ve Kasım b. Muhammed hürmetine ve Cafer-i Sadık hürmetine ve Hâce Bâyezîd-i Bistâmî hürmetine ve Ebû'l-Hasenî'l-Harakânî hürmetine ve Hâce Ebû Ali Farmedî hürmetine ve Hâce Ebû Yusuf Hemedânî hürmetine ve Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî hürmetine ve Hâce Mahmud İnciri Fağnevî hürmetine ve Hâce Ali Ramitenî hürmetine ve Hâce Muhammed Baba Semmâsî hürmetine ve Hâce Seyyid Emir Kûlal hürmetine ve Hâce Muhammed Bahaeddîn hürmetine ve Hâce Mevlana Yakub-ı Çerhî hürmetine ve Hâce Ubeydullah el-Ahrar hürmetine ve Kadı Muhammed Zahid hürmetine ve Mevlana Derviş Muhammed hürmetine ve Hâcegî İmkenegî hürmetine ve Muhammed Bakî hürmetine ve Seyyid Ahmed el-Farukî hürmetine ve Muhammed Meyan el-Masum hürmetine ve Muhammed Murad el-Buhârî hürmetine ve Şeyh Halil Birgivî hürmetine ve Şeyh Hafız Muhammed el-Hisarî hürmetine ve Şeyh Hâce Ahmed Hüdâverdi hürmetine ve Şeyh Mustafa hürmetine ve Şeyh es-Seyyid Ahmed hürmetine bizi onun yüce tarikatının silsilesine ulaştırın. Allah'ım! Onların tarikatı üzerine bizi sabit kıl. Haşre kadar onlara uymakla bizi rızıklandır. Allah'ım! Geçmiş bütün varlıklar adedince sonsuza değin salât ve selâm olsun, onun âline ve ashabına da. Senin Rabbin; kudret ve şeref sahibi olan Rab, onların nitelendirdiği şeylerden uzaktır, yücedir. Peygamberlere selam olsun. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."

⁸⁸² "Hesap ve ceza gününün(ahiret gününün) maliki" el-Fâtiha 1/4.

ednâhâ imâtatu'l-ezâ anî't-tarîkı ve'l-hayâ'ü şu'betün mine'l-îmân)⁸⁸³ buyurulmuşdur. Bid'u lafzı dahi üçden tokuza varınca olan a'dâd için mevzû olmağla evvelâ üçde nihâyeti tokuzda isti'mâl olunur. [196^a] Seb'üne lafzı bid'a atf ile beyân buyurulduğu hâlde gâyeti ile cem' iderek şu'b-i îmâna işâretten için yetmiş tokuz adede kasr olundu. İhlâs-ı şerîfün biñ bir adede hasr olunması, kırâ't-i Kur'ân kendine evrâd-ı vârideden olan sâlik-i müntehî makâm-ı vahdete vâsıl olduğundan şu'ûnâtuñ cümlesini vâhid-i hakîkîden sudûrını müşâhede eylediği hâlde şu'ûnâtdan her ne kim zâhir olur ise gerek lutf gerek kahr bunların cümlesine rızâda olduğundan rızâ lafzı dahi biñ bir aded ifâde eylediği için makâm-ı rızâyâ rızâyâ işâret olmak üzere biñ bir adede inhisârını münâsib görmüşlerdir. Salât-ı şerîfenün tekrâr olunmasını bir du'ânun evvelinde ve âhirinde salât-ı şerîfe ile zikri ol du'ânun kabûlüne sebep-i kavî olduğu eserde vârid olduğundan içündür. Fâtiha-i şerîfenün tekrârı mâ-sebakda zikr olunduğu üzere iki def'a nüzûlünden içündür. İmdi sâlik inâyet-i İlâhiyye ile velâyet-i suğrânun nihâyetine vâsıl olup velâyet-i kübrâ ile teşerrüf iderek tilâvet-i Kur'ân-ı Azîmü's-şân'a müdâvemet ve zikr ve murâkibesine ikdâm-ı tâm ile ikdâm iderek makâm-ı ubûdiyyetde noksândan ihtirâz iderek sünen-i seniyyeye kemâl ittibâ üzere olup velâyet-i kü[b]râ ile olan [196^b] inâyet-i İlâhiyye'nün ol sâlik üzerine şümûli ile sâlik-i mezbûr müşerref olup efniyye-i selâse ki fenâ-yı ef'âl fenâ-yı sıfât fenâ-yı zât bunlardan ibâretidir. Bunlar tamâm olup bekâ bi'llâhuñ husûli ile berâzih-ı sülûk münkatı' olduğu hâlde sâlik velâyet-i mele'-i a'lâ ile teşerrüf ider sümme ve sümme ilâ mâşâ'a'llâh velâkin bu ihsân-ı İlâhî hemân sühûlet ile üç günde hâsıl olan şeylerden zan olunmasun zîrâ cûd-ı İlâhiye mevkûf olup Hak Sübhânehu ve Te'âlâ Hazretleri bu ihsânı dilediği abdine ihsân ider. Zîrâ velâyet-i suğrâ ve velâyet-i kübrâ ve velâyet-i mele'-i a'lâ lisân üzere ifâdesi sühûletli görünür ise de bunların ednâ derecesine vuslat sa'y ve ictihâd ile olmak lâzım gelse ancak elli biñ senede kâbil olur. Bunların husûli mahz-ı lutf-i Hak ve kerem-i feyyâz-ı mutlak iledir. Zîrâ ârifler bu derecât-ı âliyyelere vuslatun su'biyyetini beyân ma'razında (Keyfe'l-vusûlü ile's-su'âdi dühâ. Kulelü'l-cibâli ve dühünne hutûfun. Ve'r-riclû hâfiyetün ve mâ ilâ merkebün. Ve'l-keffü sıfrun ve't-tarîku mahûf)⁸⁸⁴ buyurmuşlardır. Bu makâmda meratib-i sülûkün tefâsiline dâ'ir kelâm-ı vâfir var ise de mâ-nahnü fihimiz ancak âdâb beyânı [197^a] olduğundan sülûkün hakîkatine dâ'ir olan kelâmları eslâf-ı kirâm hazarâtının beyân buyurdıkları risâlelere havâle ile keff-i lisân olundu. Lâkin

⁸⁸³ "İmanın yetmiş küsur şubesi vardır. Bunların en üstünü 'Lâ ilâhe illallâh' (Allah'tan başka ilâh yoktur) sözüdür. En alt derecesi ise yoldaki eziyet veren şeyleri kaldırmaktır. Hayâ da imanın bir şubesidir." Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Ali en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* (Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1348/1930), "İmân", 16 (No. 5005).

⁸⁸⁴ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâ'il b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî (b.y: Dâru Hicr li't-Tiba'a ve'n-Neşr, 1418/1997), 17/721.

risâlemizde beyân olunan âdâbdan zikr-i müdâm bahsinde olunan tafsîlün cümlesini Ser-halka-i Hâcegân Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî kaddesa'llâhu sırrahu'l-âlî Hazretleri on bir kelime ile beyân buyurmuşlardır. Bu kelimât-ı ihdâ aşera tarîkat-i aliyye-i Nakşendiyye'ye ıstılâh olmuşdur. Bu sûretde sâlik-i mübtedî bu ıstılâhlara dahi vâkıf olmak elzemdir ki bunlara sûret-i diger ile Nakşîyye'nün bir mesleki dahi var imiş zan olunmasun. İmdi bu on bir kelime kalîlül'l-lafz kesîru'l-ma'nâ olarak erkân-ı tarîkat-i aliyye-i Nakşîyye'yi câmi'dir. Ve bu kelimât-ı ihdâ aşera dahi: hûş der-dem, nazar ber-kadem, sefer der-vatan, halvet der-encümen, yâd-kerd, bâz-geşt, nigâ[h]-dâşt, yâd-dâşt, vukûf-i zamânî, vukûf-i adedî, vukûf-i kalbî bunlardan ibâretdir. Hûş der-dem, bu kelime ıstılâh-ı Hâcegân'da sâlik-i zâkirün enfâsına duhûl ve hurûcunda ıttılâ'ına ıtlâk olunur ki sâlik nefsinün duhûl ve hurûcuna muttali' olur ise enfâsınun gafletden muhâfazasına [197^b] mâlik olur. Enfâsına mâlik olamayan nefesine ya'nî zâtına mâlik olamaz. Nefsine mâlik olamayan hâlikîn idâdından ma'dûd olur. Zîrâ ba'zı ârifler "men lem yemlik enfâsehû lem yemlik nefsehû ve men lem yemlik nefse fekâne mine'l-hâlikîn"⁸⁸⁵ buyurmuşlardır. Bu ıttılâ'-ı nefsdan olan (hûş der-dem) kelimesinün ma'nâsını beyânda Hâcegân-ı kirâm Hazretleri buyurmuşlardır ki nefis menba'-ı vahdâniyyet ve ma'den-i ma'rifet ve mevzi'-i füyûzât-ı İlâhiyye olan kalb-i hakîkînün mahalli olan kalb-i sanevberînün üzerinden mürûr-ı ubûr eyler. Anuñçün enfâs mümidd-i hayât olur. Bir kimse nefsinün duhûl ve hurûcuna muttali' olup gafletden halâs ider ise Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinin esrârından bir sırrına elbetde muttali' olur. Anuñçün dervîş hûş der-dem ile ittisâfa muhtâcdır ki gafletden halâs ola. Nazar ber-kadem, bu kelime dahi ıstılâh-ı Hâcegân'da sâlik sûk ve pazarda hâl-i meşyinde kademinün üzerine nazar idüp etrâfına nazardan aynını muhâfaza eylemesinden ibâretdir. Zîrâ sâlik-i mübtedî âfâka nazar ile suver-i mubassırât kalbine nakş olup kalbinde teferruka peydâ olur. Mübtedîye kendini teferrukadan halâs itmek dahi emri müşkildir. Bu teferruka ile cem'îyyet-i hâtır [198^a] ve huzûr-ı kalb bir yere cem' olmaz. Hâlbuki sâlik kârından mahrûm olup berzah-ı azîme dûçar olur. Bundan içün sâlik-i mübtedî nazarını kademinden ayırmayup dâ'imâ nazar ber-kadem ile sülûkini muhâfaza ider. Sefer der-vatan bu kelime dahi ıstılâh-ı Hâcegân'da mâsivâyı terk ile cânib-i Hakk'a teveccüh ile sefer ve ahlâk-ı zemîmeden ahlâk-ı hamîdeye sefer ve ilm-i yakînden ayn-i yakîne sefer ve ayn-i yakînden Hakk-ı yakîne seferden ibâretdir. Zîrâ sâlik bu zikr olunan şeylerde seyr ü sefer itmedikce takarrub ila'llâha muvaffak olamaz. Zîrâ takarrub ila'llâh ma'nevîdir. Anda olan sefer dahi ma'nevî olur. Ma'nevî olan sefer dahi vatanda olur. Hâcegân-ı âlî-şân kaddesa'llâhu esrârahüm hazarâtı sefer-i zâhirîyi

⁸⁸⁵ "Nefeslerine sahip olamayan, nefesine sahip olamaz. Nefsine sahip olamayan ise helâk edenlerden olur."

ba'zı mevârid-i şübheden için terk ile sefer-i bâtinî ile emr buyurmuşlardır. Halvet der-
encümen, bu kelime dahi ıstılâh-ı Hâcegân'da zâhirde halk ile ihtilât üzere olup bâtında
Cenâb-ı Hak'dan bir ân ve bir zamân gâfil olmamakdan ibâretdir. Lâkin bu halvet der-
encümen sâlik-i müntehînüñ hâlidir. Zîrâ sâlik-i mübtedilere nâs ile ihtilâtdan elbetde
kalblerine tefrika ve nisbetlerine nakîsa hâsıl olur. Bu sırdan için meşâyih-i kirâm
sâliklerine ülfet-i nâsa rızâ [198^b] virmezler. İmdi sâlik-i mübtedî ibtidâ-i sülûkünde
nâsdan uzlet idüp Hak'la ünsiyyet itmege muhtâcdır. Tâ kim nâs ile hıltat Hak'la
ünsiyyete mâni' olmaya ve halk ile cem'iyyet Hak'la halvete münâfî olmaya turuk-ı
sâ'ire ashâbı dahi tarîklerinde eyledikleri halvet-i zâhiriyyeleri halvet-i bâtiniyyeyi
tahsîl içündür. Yohsa halvet-i zâhireye şerî'atde ve sünnetde i'tibâr yokdur. Belki
bid'atdır. Zîrâ Resûl-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimiz sadr-ı nübüvvete
cülûs buyurduktan sonra aslâ nâsdan uzlet idüp ihtiyâr-ı halvet buyurmadılar. Dâ'imâ
halka-i zâhirde şerî'at-i Ahmediyye'lerini beyân ve bâtında Hak'la münâcât iderler idi.
Ve Ashâb-ı Kirâm dahi sünnet-i Resûlu'llâh üzere zâhirde halk ile mu'âmelede bâtında
Hak ile müzâkerede olurlar idi ki bunlar (Ricâlün lâ tülhîhim ticâratün ve lâ bey'un an
zikri'llâh)⁸⁸⁶ nass-ı celîli ile memdûhlardır. Hâcegân hazarâtı dahi sünnet-i şerîfe üzere
halk ile hıltatı ve Hak ile halveti ihtâr eylediler. Lâkin bi-şart-ı ân ki halk ile hıltat, Hak
ile halvete bir vecihle mâni' olmaya bu hâl dahi sâlik-i müntehîlerün hâlidir. (Yâd-kerd)
bu kelime dahi ıstılâh-ı Hâcegân'da kelime-i tevhîdi habs-i nefes ile zikr itmekden
ibâretdir. Hâcegân hazarâtı sâliklerün kalblerini tasfiye için [199^a] kelime-i tevhîdi
habs-i nefes ile telkîn itdikde yâd-kerde meşgûl itdük buyururlar idi. Ol ecilden yâd-
kerde kelimesi bu tarîkde kelime-i tevhîdi habs-i nefes ile zikrden kinâyedir. (Baz-
geşt)⁸⁸⁷ bu kelime dahi ıstılâh-ı Hâcegân'da zâkir habs-i nefes ile zikre meşgûl olduğu
hâlde aded-i vitr üzerine vakf idüp nefesini itlâk eylediği vakt iki nefes beynini
muhâfaza için "Allâhümme ente maksûdî ve rızâke matlûbî"⁸⁸⁸ kelâmını tekellüm ile
berâber ma'nâsını mülâhaza itmekden ibâretdir. Bâz-geşti fevt itmeyesün deyü tenbîh
iderler. Bundan murâdları kelâm-ı mezkûr fevt eyleme dimekdir. Zîrâ bu kelâmı
mülâhaza sebebi ile iki nefesün mâ-beynini havâtıruñ duhûlünden hıfz itmiş olur. Ve
nefesinün mâ-beynini hıfz ile zikr kuvvet bulup kalbe te'sîr ziyâde olur. Ve fâ'ide-i
uhrâsı dahi zâkir bu kelâmı mülâhaza ile Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretleri zâkirün
kalbinde maksûdiyyet sıfatı ile tecellî iderek zâkirün aşkı cânib-i Hakk'a teveccüh
tarafına meyl iderek tezâyüd idüp zikrden bir ân ve bir zamân münfek olmaz. (Nigâh-
dâşt) bu kelime dahi ıstılâh-ı Hâcegân'da kalbi havâtırdan hıfz itmekden kinâyedir. Sâlik

⁸⁸⁶ "Hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan alıkoymadığı birtakım adamlar" en-Nûr 24/37.

⁸⁸⁷ Metinde "باد كشت" şeklinde yazılmıştır.

⁸⁸⁸ "Allah'ım! Maksadım sensin ve isteğim senin rızândır."

her ne zamân zikr ile iştigâl itse ale'd-devâm havâtıra murâkıb olup dikkat [199^b] eylemek elzemdir ki bir âhar fikr hâtıra hutû[r] itmeye. Zîrâ çok kerre vâki' olur ki sâlik-i zâkir kendüsini zikre meşgûl zan ider bir de âgâh olur ki fikrini bir şey-i âhar ile meşgûl bulur. Bu hâlden ya'nî bir âhar fikr ve hâtıra gelmekden kendini muhâfaza itmek elzemdir. Bu ma'nâyı Hâcegân hazarâtı (nigâh-dâşte) müdâvemet eyle deyü beyân buyurlar. Ve kalbi muhâfaza[ya] elzem olan havâtır dahi envâ'-i muhtelif üzerine olup bir nev'ine (hevâ-i habs) ta'bîr olunur ki nefis cânibinden hutûr ider. Bunuñ alâmeti kalbüñ tahtından zuhûr ider. Ma'lûm olur ki nefsânîdir. Ve nev'-i digeri şeytânî ta'bîr olunur ki vesvese-i şeytâniyyeden kalbe ilkâ olunur. Bunuñ alâmeti dahi kalbüñ sol cânibinden gelür. Ve bir nev'ine dahi ilhâmât ta'bîr olunur. Melek cânibinden kalbe ilkâ olunur. Bunun alâmeti dahi kalbüñ sağ cânibinden gelür. Ve eger kalbüñ fevkinden gelür ise Hakkânî'dir. Ve kıbel-i İlâhî'den ilhâmdır. Ve bir nev'i dahi suver-i kâ'inâtdan havâs vâsıtasıyla kalbe duhûl eyler anuñ içün sâlik-i mübtedîye nazar ber-kadem ile emr iderler. Ve nev'-i digeri dahi ma'kûlâtandır ki akl cânibinden kalbe hutûr ider ki mütâla'a-i kütüb sebebi ile hâsıl olur. Anuñçün sâlik-i mübtedîye elzem olan ezkâr-ı vârideden gayri [200^a] hiçbir şey' ile meşgûl olmağa ruhsat virmezler. Nefs ile şeytân tarafından zuhûr idenleruñ bir alâmeti dahi oldur ki eger şehvât ve fikr-i dünyâ olur ise ya'nî hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugâyir-i rızâ-yı Hak olan havâtır olur ise beher hâl nefis ve şeytân fikridir. Nefs ile şeytân taraflarından olan havâtırlaruñ dahi farkları eger nefsânî ise bir ârzû üzerine musırr olup âhara tecâvüz itmez dâ'imâ ol şey' ârzû ider. Ve eger şeytânî ise ol ârzû üzerine ısrâr itmez. Bir âhar isyâna tecâvüz ider. Meselâ şûrb-i hamr vesvesesi virmiş olsa nefis tarafından ise dâ'imâ şarâb iç şarâb iç deyü ibrâm ider gayra tecâvüz i[t]mez. Ve eger şeytânî ise bir kerre şarâb iç deyü ibrâm ider. Eger kabûl olunmaz ise müselles-i şer'iyedir diyerek müsellesi teklîf ider. Buna dahi ruhsat bulamaz ise arâkuñ katresi harâm degildir. Sekr rütbesine varmak ne lâzım diyerek arâka tergîb ider zafer-yâb olamaz ise daha sâ'irine ve'l-hâsıl afyona tenezzül ider. Zîrâ şeytân hilekârdır. Nefs ahmakdır. Bu kırfuñ fâ'idesi vesvese-i şeytânî olduğu fark olundukda isti'âze ile mündefi' olur. Sâ'ir esbâb def'e ihtiyâc kalmaz. Bu havâtıruñ [200^b] gerek hakkânî ve gerek nefsânî ve gerek şeytânî herkanı sınıfdan olur ise olsun sâlikuñ serkârına muzırdır. Bunlaruñ külliyyen nefy olunması elzemdir. Bunlaruñ cümlesinuñ nefy olmasının tarîkı sâlik zikr-i şerîf ile meşgûl iken fikr-i mâsivâ ve havâtır zuhûr eyledikde hemân istiğfâr ile meşgûl olmakdır. Eger mündefi' olmaz ise tecdîd-i vuzû eylemekdir. Yine mündefi' olmaz ise gusl eylemek ile mündefi' olur. Eger yine mündefi' olmaz ise ahz-ı nisbet eylediği zâta müteveccih olup lisân-ı hâl ile niyâz idüp ol havâtır kalb-i sanavberîye vaz' idüp zikr-i cehrî ile kelime-i tevhide sâbıkda

ta'rif olındığı vech üzere cevfinde mülâhaza iderek nefy ü isbâtta olan lafza-i Celâle'yi şiddet ile kalb-i sanavberîye ol fikr ve havâtıruñ üzerine darb ile elbetde muzmahil olur. Böyle havâtıruñ vurûdî sâlik-i mübtedîye hicâbdır. Mübtedî olan sâlik esnâ-yı sülûkünde kalbini havâtırdan muhâfaza eylemege sa'y-ı belîğ eylemek elzemdir. Tâ ki cemâl-i zâtı müşâhede ve envâr-ı tecelliyât-ı esmâ ve sıfâtı mükâşefe iderek makâm-ı müşâhedeye vâsıl oldukda havâtır-ı kalbiyyeden emîn olur. Sâlik-i mübtedîye her hâlde kalbini havâtırdan muhâfaza eylemek elzem olup bu ma'nâyı dahi Hâcegân [201^a] hazarâtı nigâh-dâşt kelimesi ile ifâde iderler. (Yâd-dâşt) bu kelime dahi ıstılâh-ı Hâcegân'da Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerine her hâlde ve her şeyde devâm üzere murâkıb olmakdan ibâretidir ki sâlik-i müntehînüñ hâlidir. Ve bu yâ[d]-dâşte iştigâlün keyfiyeti sâlik cemî' kuyûdâtı kalbinden tecrîd ve kuvâ ve havâsuñ dahi ahkâmından ta'tîl ve cemî' mevcûdâtı adem-i aslîlerinden mülâhaza ile vücûd-ı vahdet-i zât-ı İlâhiyye'yi cemî' mevcûdâtı muhît, keyf ve kemden, levn ve şeklden ve cihet ve mekândan münezzeh bir emr-i nûrânî ve bir vücûd-i Hakkânî'yi cemî' eşyâda murâkabe idüp ve bu murâkabeye aslâ fütûr getü[r]meyerek himmet-i tâm ile müdâvemet iderek vücûd-ı zât-ı Hakk'ı cemî' müzâhirde müşâhede ve şâyed ki sâlik-i müntehîye bu üslûb üzerine murâkıb olduğu hâlde havâtıra hutûr ider ise ol sâlike lâzım olan nazarını mübsirâtdan bir şey'e ta'lik idüp ve basarını ol şeyden insirâf itdirmeyerek aña dâ'im nazar ide. Ol havâtır ol sâlikün kalbinden mündefî' olu[r]. Veyâhûd ol hâtıra hutûr iden havâtırda dahi vücûd-i vahdet-i Zât-ı İlâhî'yi mülâhaza ide tâ ki ol havâtırda dahi vücûd-ı vahdet-i İlâhî zuhûr iderek ol havâtır muzmahil olur. (Vukûf-i zamânî) [201^b] bu kelime dahi ıstılâh-ı Hâcegân'da zamân-ı hâle ittılâ' ve zamân-ı sâbıkı muhâsebeden ibâretidir. Zîrâ sâlike lâzım olan her vakti gözedüp muktezâsınca amel eylemekdir. Bunıñ tarîkı dahi her ahşâmda ol gün ne iş ile meşgûl olduğunu ve her sabâhda ol gice ne iş ile meşgûl olduğunu muhâsebe idüp mürûr iden zamânı tâ'at-i İlâhiyye ile mi mürûr eyledi yâhûd muhâlefet-i emr-i İlâhiyye ile mi mürûr eyledi? Eger tâ'at ile mürûr eyledi ise Hak Sübhânehû ve Te'âlâ Hazretlerinüñ ihsân eyledigi tevfiği için hamd ve senâ idüp tâ'atde devâm ve sebât eyleye. Ve eger mürûr iden zamânları gaflet ile mürûr eylemiş ise tevbe ve istiğfâr idüp zâyî' olan vaktlerüñ zamân-ı müstakbelde tâ'at ile tedârikine ihtimâm ide eger vaktini zâyî' iden sâlik-i mübtedî ise ol sâlik vaktini zenb ile zâyî' itmişdir. Tevbe ve istiğfâr iderek gelecek zamânda günâh itmemege azîmet idüp tâ'ate sa'y ide. Ve eger sâlik-i mutavassıt ise vaktini gaflet ile zâyî' itmişdir, gafleti kalbinden izâle idüp istiğfâr iderek gaflete yol vormemege azîmet idüp huzûr ma'a'llâha sa'y-ı belîğ ide. Ve eger sâlik-i müntehî olur ise vaktini hücüüb-i mâsivâ ile ihticâb iderek zâyî' itmişdir. Ol ihticâbı kalbinden nefy idüp [202^a] istiğfâr iderek müşâhede-i

envâr-ı İlâhiyye'de istiğrâka himmet ide. İmdi sâlik her kangı mertebede olur ise vaktini muhâfaza ve muhâsebe idüp ta'mîr-i evkât ve tedârik-i mâfât itmek kendüsine farzdır. Ve bu muhâsabeyi dahi Hâcegân-ı âlî-şân hazarâtı vukûf-i zamânî ile ta'bîr eylemişlerdir. (Vukûf-i adedî) bu kelime dahi ıstılâh-ı Hâcegân'da kelime-i tevhitî habs-i nefes ile zikr esnâsında aded-i evtârdan bir aded üzerine vakf idüp nefesini itlâk etmekden ve bu vukûf-i adedînüñ fâ'idesi sâlik-i zâkir kalbini havâtırdan muhâfaza ile huzûr-ı kalbe mâlik olarak zikr meşgûl olmaklığıdır. Yohsa mutlakan adedleri ta'dâd dimek degildir. Zîrâ adede inhisâr yokdur. Ancak vitr adedi üzerine vakf olunmak şartdır. (Vukûf-i kalbî) bu kelime dahi ıstılâh-ı Hâcegân'da kalb-i sanavberîye teveccüh idüp ayn-i basîret ile hakikat-i kalbe nazar idüp durmakdan ibâretidir. Bu vukûf-i kalbîye iştigâlün dahi keyfiyyeti budur ki sâlik kuvâ ve havâs ile cânib-i yesârda kalb-i sanevberî olan kalbe teveccüh ile basîretini hakikat-i kalbe nasb ile nezâret idüp bu nezâretinde müstemir olarak sâlikde bir eser-i gaybet veyâhûd bir eser-i cezbe veyâhûd ahvâl-i sülûkden bir hâl zuhûr ider. [202^b] Sâlik ol zuhûr iden hâle ittibâ' idüp muktezâsınca amel ider. Ol hâl zâ'il olup bir hâl-i âhar peydâ olur. Sâlik yine ol hâle ittibâ' iderek muktezâsınca amel ider. Ve'l-hâsıl her hâlün zuhûrunda sâlik kalbine vâkıf olup gaflete yol vermeyerek zuhûr iden hâllere ittibâ' ile meşgûl olarak inâyet-i Hakk'a mazhar olup nisbet-i tarikat-i aliyye ol sâlikde takarrur ve tahakkuk iderek matlûb hâsıl olur. Zîrâ meşâyih-i Nakşbendiyye bu tarikat-i aliyyede sâlikleri sâ'ir iştigâlâtıdan müte'essir olmadıklarını müşâhede eyledikleri hâlde vukûf-i kalbî ta'lîm idüp sâliki aña meşgûl iderek sâlike kâbiliyet hâsıl oldukda sâ'ir terbiyeleri ile terbiyeye mübâşeret iderek matlûbuna îsâl eyledikleri mervîdir. Anuñçün vukûf-i kalbî bu tarîkde asl-ı usûl ittihâz olunmuşdur. İmdi benim azîzim dervîşlik ta'bîr olunan şey'ün ibtidâsından intihâsına kadar gâyeti tahsîl-i edeb ve ubûdiyyetde istikâmetden ibâret olup abd makâm-ı ubûdiyyetini bilüp ma'bûduñ ibâdetinde istikâmet iderek ma'bûduñ ibâdına olan eltâf-ı İlâhiyyesi'ne mazhar olarak dâreynde cây-ı selâmete neyl ve vuslatdan mâ-'adâ bir şey' degildir. Ve bu âdâbuñ tahsîli [203^a] dahi bir mürşid-i mürebbînün vücûdı ile olur ki âdâb-ı suveriyyeleri icrâ ile sâliki terbiye iderek âdâb-ı ma'neviyyeleri icrâya kâbiliyet peydâ itdirerek sâliki insân-ı kâmil zümresine idhâl iden zâta mürşid itlâk olunur. Bu mürşid vâsıtasıyla Cenâb-ı Peygamber'e vuslat ve Cenâb-ı Peygamber vâsıtası ile Cenâb-ı Hakk'a kurbiyyet peydâ olur. Ve bu kurbiyyet dahi ancak ibâdât ve tâ'âtde olur. İbâdât ve tâ'ât itlâk olunan şeyler dahi şerî'at-i Muhammediyye'ye kemâl-i ittibâ' ve şerî'at-i Ahmediyye'de ve kütüb-i fıkhiyyede mübeyyen olan evâmîr-i İlâhiyye'ye elestü bi-Rabbiküm⁸⁸⁹ hitâbında kabû[1] eyledigimiz emânet-i İlâhiyye'yi el-

⁸⁸⁹ "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" el-A'râf 7/172.

ân kemâ-kân dînimizde olup icrâsına borçlu olduğımızı bilüp edâsında sa'y-yı belîğ ile olur. Ve illâ kavâid-i şer'iyyeleri te'vîl iderek nefsimizüñ hevâsına tatbîk idüp ahkâm-ı İlâhiyye'yi ta'bîr iderek ve bu mugayyir olan şeyleri hakikat budur zu'mlarına meyl ve inhirâf ile tarîk-ı ilhâda küşâde olan bâba duhûl ile olmaz. Belki ubûdiyyette istikâmetden ser-i mû inhirâf itmeyerek tamâm mütâba'at ile takarrub olur. Ve bu tamâm mütâba'at ile muttasîf olan zâta hakikatde [203^b] dervîş itlâk olunur. Ve eger bu istikâmetden avdet iderek şerî'at-i Ahmediyye'nüñ hilâfında hareket ider bir şahsı da'vâ-yı irşâdda müşâhede ider iseñ vâki'ül-hâl bu şahs dahi mürşiddir. Lâkin tarîk-ı gavâyet ve dalâlete irşâd ider. Zîrâ tarîkat-i aliyyenüñ künh ve hakikati (levlâke levlâk lemâ halaktü'l-eflâk)⁸⁹⁰ hitâb-ı beşâretiyle mübeşşir olan Seyyidü's-sekaleyn Efendimiz Hazretlerinden ahz olunarak batnen ba'de batnin pîrân-ı turuk-ı şettâyâ vâsıl olup ve anlardan dahi mu'an'an olarak ilâ yevminâ hazâ ricâl-i mevcûdeye muntehî olan feyz-i Muhammediyye ve irtiyâb-ı ma'neviyye el-ân kemâ-kân şu risâlede ta'dâd olunan âdâb ve erkân üzerine cârî olup bu âdâb-ı ma'neviyyenüñ hilâfına zâhib olanlar turuk-ı aliyyeye ve bu silsiletü'z-zehebe intisâb da'vâlarında bulundukları hurâfât kabîlinden olup yevme tüble's-serâ'ir'de⁸⁹¹ kendü hâllerini müşâhede iderek yâ leytenî küntü türâbâ⁸⁹² demekden başka kendülerine bir şey' bulunmaz. Ancak dervîşe elzem olan sûrî ve ma'nevî âdâb-ı tarîkate ri'âyet iderek Cenâb-ı Hakk'ı zikr itmekdir. Allâh diyen mahrûm kalmaz. Allâh demek mü'mine lâzım belki elzem-i levâzımdır. Allâh dimenüñ tarîkını [204^a] ta'rîf eyledikleri vech üzere dir iseñ esrârına vâkîf olup Allâh Allâh diyerek raks dahi ider iseñ helâldir. Ve eger esrârına vâkîf olmayup yalñuz lisânüñ ile deyüp kalbün mâsivâ ile memlû olduğu hâlde dimiş olur iseñ raks ve devrân itmeyerek a'zâlarını dahi sûfî ve câhiller gibi aslâ tahrîk itmeyerek dimiş olsañ bir fâ'idesini müşâhede idemez süñ. Kendin fâ'idesini müşâhede idemediginden içün dervîşleri ve mezemmet idersin. Ey birâder hemân dervîş olup südine mâya ilkâ itdirüp esrâr-ı tevhîde nâ'il olmanuñ çâresini gör ki vâ hasretâ dimeyesin ve's-selâmu intehî'r-risâleti bi-avni'llâhi'l-Meliki'l-Allâm. [204^b] Kâle bi-femihî ve rakamihî bi-kalemihî el-fakîr ilâ inâyeti'l-Meliki'l-Celîl es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Yahyâ el-İslâmbolî müvelleden ve muvattânen ve el-Hanefî meşreben ve mezheben ve el-Mâtürîdî i'tikâden ve en-Nakşibendî tarîkâten İbn es-Seyyid eş-Şeyh Mustafâ es-Silistrevî gafera'llâhu zünûbehâ ve setera uyûbehümâ ve limen nazara ileyhâ bi-nazari'l-insâf dünü'l-i'tisâf bi-hürmeti Seyyidi'l-mürselîn. Ve kad isterâhe'l-kalemi ani't-tesvîd fî'l-yevmi't-tâsi' aşer min şehri

⁸⁹⁰ "Sen olmasaydın, sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/192.

⁸⁹¹ "Bütün sırların yoklanacağı günü hatırla!" et-Târîk 86/9.

⁸⁹² "Keşke toprak olaydım!" en-Nebe 78/40.

Zi'l-hiceti's-şerîf li-seneti isneyn ve tis'in ve mi'eteyn ba'de'l-elf min hicreti mine'l-izzeti ve's-şeref.

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
Dâ'î-i devlet-i ebed-peyvend
Şeyh Yahyâ Efendi pîr-i vecd
Eyleyüp pîşe gayreti her bâr
İtmeyüp vaktin[i] tehî imrâr
Koydı meydâna bir güzîde eser
Mislini görmemiştir ayn-i beşer
Kasr-ı irfâna yazsalar lâyık
Çün ki emsâline bütün fâ'ik
Gerçi vardır bu yolda çok âsâr
Lîk yok böyle vâzıhu'l-esrâr
Nâmı *Mir'ât-ı Mübtedî* lâkin
Müntehâ istifâdesi mümkün
Gerçi ilm ü kemâl kesbîdir
Bu cezâlet bakılsa vehbîdir
Nazarın ber-kadem iden dervîş
İtse ger bu risâleyi der-pîş
Nakşibend usûl olup el-hak
Yâd-dâşt ile feyz alur mutlak
Keşf idüp her havâtır-ı şerri
Öğrenür hep letâ'if-i sırrı
Nehr-i feyz-i Hudâ idüp cereyân
Havz-ı kalbin ider yem-i irfân
Bû-yı nisbet olup aña vâsıl
Eyler anı hemîşe deryâ-dil
[205^a] *Heme ûst* remzine olup vâkîf
Bâz-geşt sırrına olup ârif
Ben hele bir bir eyledim tahkîk
Kelimât-ı nikâtını ta'mîk
Fıkarâtı muvâfık-ı mezheb
İ'tikâdım gibi dürüstdür hep

Var iken bunda böyle kuvvet
Olur imzâ-zen-i kabûl elbet
Bilür ehl-i kemâl olan anı
Sâde Sabrî degil senâ-hânı
Hak idüp sa‘y-ı câmi‘in meşkûr
İki âlemde eyleye me‘cûr
Temmet.

5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

19. Yüzyıl Nakşî-Müceddidî şeyhlerinden Seyyid Muhammed Yahya Efendi, Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi'nde 1848'den ölüm tarihi olan 1880'e kadar 32 yıl şeyhlik yapmıştır. İrşad faaliyetlerinin yanısıra Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi'nde kurduğu basımhanede matbaacılık yaparak birçok eserin basılmasına öncülük etmiştir. Böylece Osmanlı düşünce hayatına katkıda bulunmuştur. Matbaacılıkla meşgul olmasında, muhtemelen *Mir'âtü'l-mübtedî* isimli eserinin birçok yerinde dile getirdiği üzere çalışıp el emeğiyle helalinden geçinmenin faziletli bir davranış olduğuna dair serdettiği söylemi etkili olmuştur. Bu bakımdan kendisi sözleri ile davranışları örtüşen bir kimsedir. Yine kendisi tekkelerin miskinlerin meskeni olmadığını söyleyerek bu uğraşısı ile üretmenin değerine ve devlete ekonomik olarak bağımlı olmadan ayakta durmanın önemine dikkat çekmiştir. Ne yazık ki 19. yüzyılda bazı tekkeler miskin olarak tabir edilen tembel bazı kişilere ev sahipliği yapmıştır. Bu sebeple tasavvuf erbabı ve tekkeler bazı çevrelerin eleştirilerine hedef olmuştur. Muhammed Yahya Efendi, bu davranışıyla aslında söz konusu eleştirilere fiilî olarak da cevap vermiştir. Kendisi bugün tam olarak bilinmese de gerek irşad faaliyetleriyle gerekse de matbaacılığı ile tanınan ve yaşadığı dönemde oldukça iyi bilinen bir zâttır.

Muhammed Yahya Efendi gençlik yıllarından itibaren tefsir, hadis ve fıkıh gibi İslamî ilimlerle meşgul olmuş âlim bir kişidir. Şeyhliği döneminde de bu meşguliyetini devam ettirmiştir. Tekkesinde müntesiplerini zâhirî ve bâtinî olarak irşad etmeye önem vermiştir. Eserinden anlaşıldığı üzere şeriata son derece bağlı olan bir kişidir. Nitekim eserinin birçok yerinde şeriatın önemine dikkat çekerek şeriatsız tarikat, hakikat ve mârifet yolunda ilerlenemeyeceğini dile getirmiştir. Kişinin mârifete ulaşmasının yollarından birisinin de âdâba riayet etmekten geçtiğini söylemiştir. Esasında âdâb, mutasavvıfların ilk dönemlerden itibaren üzerinde durduğu kavramlardan birisidir. Tasavvuf erbabı, âdâbı kavramsal olarak ele almaktan daha ziyade ulaşılması gereken bir amaç olarak görmüştür. Âdâba riayet etmenin kişiyi Allah'a ulaştıracağına inanmışlardır. Bu nedenle âdâb esaslarını anlatan eserler yazmışlardır. Kaleme aldıkları bu eserlerin sâliklere seyr ü sülûklerinde yol göstereceğini düşünmüşlerdir.

Seyyid Muhammed Yahya Efendi, müntesiplerine seyr ü sülûklerinde lazım olan âdâb ve erkân esaslarını anlatan *Mir'âtü'l-mübtedî* isimli eserini yazmıştır. *Mir'âtü'l-mübtedî*, Nakşî-Müceddidî tarikatı mensuplarının mânevî gelişimlerine rehber olacak bir başucu kitabı vasfına sahiptir. Bununla birlikte tarikat müntesiplerinin dışında

mânevî gelişimine katkı sağlamak isteyen kişilerin de bu eserden istifade etmesi mümkündür. Öyle ki eserde Kur'ân ve sünnete bağlı olmak, helal ve haramlara riayet etmek, şüpheli şeylerden sakınmak, helalinden kazanmak, infak etmek, kanaatkâr olmak gibi herkese lazım olan konular işlenmektedir. Şüphesiz bu konuların bilinmesi ve hayata tatbik edilmesi kişinin mânevî gelişimine katkı sağlayacaktır.

Muhammed Yahya Efendi, *Mir'âtü'l-mübtedî*'de âdâbı, sûrî ve mânevî olmak üzere iki kısma ayırarak anlatmıştır. Sûrî âdâba kısaca yer vererek sâliklerin özellikle tekkede uymaları gereken âdâb ve erkân kaidelerine değinmiştir. Bununla birlikte *Mir'âtü'l-mübtedî*'de daha çok mânevî âdâb üzerinde durmuştur. Mânevî âdâbı sırasıyla abdest, hıfz-ı nisbet, helal lokma, helal-haramlara riayet etmek ve şüpheli şeylerden kaçınmak, helal kazanç, nefy-i vücûd, cömertlik, sünnete uymak, azîmet ile amel etmek ve bidat ile ruhsatlardan kaçınmak, zühd, tevekkül, kanaat, fakr, sabır, uzlet, tövbe, zikir ve murakabe başlıkları altında birbirleriyle ilişkilendirmek suretiyle anlatmıştır. Mânevî âdâb bahsini, Nakşibendî tarikatının mânevî yönünü tayin eden on bir prensipten oluşan kelimât-ı kudsiyyeyi anlatarak tamamlamıştır. Kendisi tarikat âdâb ve erkânına riayet edilmesini vacip derecesinde görmüştür. Sâlikin âdâb kaidelerinden herhangi birinde eksiklik göstermesi halinde istiğfarda bulunması, zikir ve evrâdına devam ederek mâneviyat yolunda ilerlemeye çabalaması gerektiğini ifade etmiştir.

Muhammed Yahya Efendi'ye göre sâlik, yolun başından sonuna kadar edep tahsil etmekle meşgul olmalı ve şeriattan ayrılmamalıdır. Sâlik, kulluğunun bilincinde olup her daim Allah'a ibadet etmelidir. Ancak bu şekilde Allah'ın lûtfuna mazhar olarak iki cihan saadetini yakalayabilir. Tasavvufta önemli bir yere sahip olan âdâb esaslarının öğrenilebilmesi için sâlik terbiye edecek bir şeyhe ihtiyaç vardır. Şeyh, her şeyden önce sâlike sûrî âdâbı öğreterek onun mânevî âdâbı daha kolay kavramasına mihmandarlık eden kişidir. Sâlikin, kâmil insan mertebesine çıkmasına vesile olan bu kişiye irşad edici olmasından ötürü mürşid de denilir. Sâlik, kendisini irşad eden mürşidi vasıtasıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kavuşur, O'nun aracılığıyla da Allah'a yakınlaşır. Ancak Cenâb-ı Hakk'a tam anlamıyla yakınlaşma sâlikin İlâhî emirlere itaat etmesi ve ibadetle meşgul olmasına bağlıdır. Sâlik, ibadet ve taatini şeriatta esasları belirtildiği üzere büyük bir gayret içinde kulluğunun bilincinde olarak gerçekleştirmelidir. Şariat esaslarını nefsinin arzularına göre yorumlamamalı ve Hak yolundan hiçbir suretle ayrılmamalıdır. Bu vasıflara sahip olan kişiye gerçek manada sâlik denilir. Sâlik, sûrî ve mânevî âdâba riayet ederek daima zikir ile meşgul olmalıdır. Zikir esnasında ise Allah'ı anmanın sırrına vâkıf olmalıdır. Sâlikin kalbini dünya sevgisinden arındırmadan Allah'ı sadece dil ile anmasının kendisine hiçbir faydası yoktur.

Sonuç olarak çalışmada Muhammed Yahya Efendi ve *Mir'atü'l-mübtedi* isimli eseri ele alınarak O'nun hayatı, şahsiyeti, tekkesi, tarikat ve tasavvuf anlayışı üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son kısmında ise *Mir'atü'l-mübtedi*'nin Latin harfleriyle çeviri yazılı metnine yer verilerek araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Çalışmamız bu yönüyle yeni araştırmalara vesile olabilirse amacına ulaşmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdullâh b. Mübârek, Ebû Abdurrahmân b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî. (1391/1972). *el-Cihâd*. (Nezih Hammâd, Thk.). Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye.
- Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'. (1403/1983). *el-Musannef*. (2. Baskı), (Habîburrahman el-A'zamî, Thk.). Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî.
- Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmâ'îl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrahî. (1420/2000). *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs* (Cilt. 1-6). (Abdülhamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hindâvî, Thk.). b.y.: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî. (1403/1983). *Fazâ'ilü's-sahâbe* (Cilt. 1-2). (Vasiyyullah Muhammed Abbas, Thk.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Ahmed b. Hanbel. (1421/2001). *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Cilt. 1-50). (Şu'ayb el-Arnaût ve Âdil Mürşid, Thk.). b.y.: Müessesetü'r-Risâle.
- Ahmed Câvid. (2013). *Verd-i Mutarrâ*. (Mehmet Arslan, Haz.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Algar, H. (2000). İmâm-ı Rabbânî. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 22, ss. 194-199). İstanbul: TDV Yayınları.
- Algar, H. (2004). Mektûbât. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 29, ss. 11-12). Ankara: TDV Yayınları.
- Algar, H. (2006a). Nakşibendiyye. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 32, ss. 335-342). İstanbul: TDV Yayınları.
- Algar, H. (2006b). Necmeddîn-i Kübrâ. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 32, ss. 498-500). İstanbul: TDV Yayınları.
- Alî el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddin b. Sultân Muhammed. (1391/1971). *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevzû'a*. (Muhammed es-Sabbağ, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Emâneti ve Müessesetü'r-Risâle.
- Alî el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddin el-Herevî. (1422/2002). *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâtü'l-mesâbih* (Cilt. 1-9). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Alî et-Tâ'î, Ebü'l-Fetûh Muhammed. (1420/1999). *Kitâbü'l-erba'in fi irşâdi's-sâ'irîn ilâ menâzili'l-muttakîn*. (Abdüssettâr Ebû Gudde, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye.

- Altuntaş, Z. (2016). Sultan Abdülmecid döneminde Trabzonlu bir Şeyhülislam: Şatırzade/Meşrebzade Mehmed Arif Efendi. I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu. Eds. Ş. Saylan ve B. Saylan. İstanbul: Değişim Yayınları, ss. 65-79.
- Arslan, M. (2011). Müellifi Bilinmeyen Sûrnâme I. *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri*. İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı. 7, ss. 183-196.
- Ataullah İskenderî. (1990). *Hikem-i Atâiyye (Tasavvufî Hikmetler)*. (Mustafa Kara, Haz.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Aydın, B. (2003). Meclis-i Meşâyih. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 28, ss. 247-248). Ankara: TDV Yayınları.
- Ayvansarâyî Hüseyin Efendi. (2001). *Hadikatü'l-cevâmi'*. (Ahmed Nezih Galitekin, Haz.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Baktır, M. (1991). Azîmet. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 4, ss. 330). İstanbul: TDV Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (2021). *İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri*. (Yahya Kemal Taştan, Haz.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bedir, M. (2010). Sünnet. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 38, ss. 150-153). İstanbul: TDV Yayınları.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. (1403/1983). *Şerhu's-Sünne* (Cilt. 1-15). (Şu'ayb el-Arnaût ve Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, Thk.). Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. (1418/1997). *et-Tehzib fî fıkhi'l-imam eş-Şafi'î* (Cilt. 1-8). (Âdil Ahmed Abdülmevcud ve Alî Muhammed Muavvaz, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Bereketzâde, İ. H. (1997). *Yâd-ı Mâzî*. (Mümtaz Habib Güven, Haz.). İstanbul: Nehir Yayınları.
- Beydilli, K. (1994). Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. Ed. E. İhsanoğlu. İstanbul: IRCICA Yayınları. 1, ss. 65-72.
- Beydilli, K. (2003). Mahmud II. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 27, ss. 352-357). Ankara: TDV Yayınları.
- Beydilli, K. (2009). Selim III. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 36, ss. 420-425). İstanbul: TDV Yayınları.
- Beydilli, K. (2020). Mustafa IV. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 31, ss. 283-285). Ankara: TDV Yayınları.

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. (1424/2003). *es-Sünenü'l-kübrâ* (Cilt. 1-11). (3. Baskı), (Muhammed Abdülkâdir Âta, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî. (1423/2003). *Şu'abü'l-îmân* (Cilt. 1-14). (Abdülali Abdülhamîd Hâmid, Thk.). Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd.
- Beyoğlu, S. (2004). Millî Mücadele ve Özbekler Tekkesi. I. Üsküdar Sempozyumu. Ed. Z. Kurşun. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, ss. 201-210.
- Osmanlı Arşivi. Cevdet Maarif [C. MF].* No. 15/704.
- Osmanlı Arşivi. İrade Dâhiliye [İ.DH].* No. 1295/101832.
- Osmanlı Arşivi. Kamil Kepeci [KK.d.].* No. 6290.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cû'fî. (1422/2002). *Sahîhu'l-Buhârî* (Cilt. 1-9). (Muhammed Züheyr b. Nâsır, Thk.). y.y.: Dâru Tavki'n-Necât.
- Cebecioğlu, E. (2014). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd. (1407/1987). *Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye* (Cilt. 1-6). (Ahmed Abdülgafûr Attâr, Thk.). Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- Ceyhan, S. (2015). Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair. *Türkiye'de Tarikatlar*. Ed. S. Ceyhan. İstanbul: İSAM Yayınları. ss. 27-53.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. (1403/1983). *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Çağrıçı, M. (1993). Cömertlik. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 8, ss. 72-73). İstanbul: TDV Yayınları.
- Çağrıçı, M. (2000). İhyâü Ulûmî'd-Dîn. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 22, ss. 10-13). İstanbul: TDV Yayınları.
- Dal, M. F. (2006). *Fahreddin Erenden'in Tasavvufî Görüşleri*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl es-Semerkindî. (1412/2000). *Müsnedü'd-Dârimî* (Cilt. 1-4). (Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, Thk.). Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dönmez, İ. K. (2008). Ruhsat. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 35, ss. 207-210). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ebû Nu'aym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk. (ts.). *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî.

- Ebû Nu‘aym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk. (1394/1974). *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Cilt. 1-10). Mısır: Matba‘atü's-Sa‘âde.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Alî b. Atıyye. (1426/2005) *Kütü'l-kulûb fi mu‘ameleti'l-mahbûb ve vasfî tarîkı'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd* (Cilt. 1-2). (2. Baskı), (Âsım İbrâhîm el-Keyyâlî, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ebû Ya‘lâ el-Mevsîlî, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî. (1404/1974). *Müsnedü Ebî Ya‘lâ* (Cilt. 1-13). (Hüseyn Selîm Esed, Thk.). Dımeşk: Dâru'l-Me‘mûn li't-Turâsi.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî. (ts.). *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn* (Cilt. 1-4). Beyrut: Dâru'l-Marife.
- Günay, H. M. (2010). Şüphe. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 39, ss. 263-265). İstanbul: TDV Yayınları.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. (1411/1990). *el-Müstedrek ale's-sahîhayn* (Cilt. 1-4). (Mustafa Abdülkâdir Atâ, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. (ts.). *Kitâbu'l-ayn* (Cilt. 1-8). (Mehdî el-Mahzûmî ve İbrâhîm es-Sâmerrâî, Thk.). b.y.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl.
- Haskan, M. N. (1996). *Eyüpsultan Tarihi*. İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi.
- Herevî, Hâce Abdullâh el-Ensârî. (2017). *İlelü'l-makâmât*. (2. Baskı), (Abdürrezzak Tek, Çev.). Bursa: Emin Yayınları.
- Herevî, Hâce Abdullâh el-Ensârî. (2017). *Menâzilü's-sâirîn (Tasavvufta Yüz Basamak)*. (2. Baskı), (Abdürrezzak Tek, Çev.). Bursa: Emin Yayınları.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. (ts.). *el-Maksadü'l-alî fi zevâ'idi Ebî Ya‘lâ el-Mevsîlî* (Cilt. 1-4). (Seyyid Kesrevî Hasan, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. (1409/1989). *el-Musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr* (Cilt. 1-7). (Kemâl Yûsuf el-Hût, Thk.). Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed. (1418/1997). *el-İmta' bi'l-erba'îne'l-mütebâyineti's-semâ'*. (Ebû Abdullâh Muhammed Hasan İsmâ'îl eş-Şâfi'î, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk es-Sülemî en-Nîsâbü'rî. (ts.). *Sahîhu İbn Huzeyme* (Cilt. 1-4). (Muhammed Mustafa el-Azamî, Thk.). Beyrut: el-Mektebül-İslâmî.

- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. (1418/1997). *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Cilt. 1-21). (Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Thk.). b.y.: Dâru Hicr li't-Tıba'a ve'n-Neşr.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. (ts.). *Sünenü İbn Mâce* (Cilt. 1-2). (Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Thk.). b.y.: Dâru İhyâ'i'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem. (1414/1993). *Lisânü'l-Arab* (Cilt. 1-15). (3. Baskı), Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled. (1412/1991). *Müsned*. (Abdûlgafûr b. Abdülhak el-Belûşî, Thk.). Medine-i Münevvere: Mektebetü'l-İmân.
- İlgürel, M. (2020). Köse Mustafa Paşa. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 31, ss. 345-346). Ankara: TDV Yayınları.
- İmam Gazzâlî. (2020). *İhyâ (Muhtasar İhyâu Ulûmi'd-Dîn Tercümesi)* (Cilt 1-4). (4. Baskı), (Mustafa Çağrıçı, Çev.). İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- İmâm-ı Rabbânî. (2009). *Kelime Anlamalı ve Açıklamalı Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi* (Cilt. 1-8). (Ömer Faruk Tokat, Çev.). İstanbul: Yasin Yayınevi.
- İnalcık, H. (2022). *Fâtih Sultan Mehmed Han*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kara, M. (2011). Tekke. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 40, ss. 368-370). İstanbul: TDV Yayınları.
- Karaman, F. (2006). *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kâşânî, Abdürrezzak. (2017). *Elf Makâm*. (Abdurrezzak Tek, Çev.). Bursa: Emin Yayınları.
- Kâşânî, Abdürrezzak. (2015). *Letâ'ifu'l-a'lâm fî işârâti ehli'l-ilhâm (Tasavvuf Sözlüğü)*. (Ekrem Demirli, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kâtib Çelebi, Mustafâ b. Abdullâh. (1941). *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Cilt. 1-6). Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî ve Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-Arabî.
- Kazıcı, Z. (1982). Osmanlılarda tekkeler. *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, 5(4), 29-34.
- Kelâbâzî. (2014). *Ta'arruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*. (Süleyman Uludağ, Haz.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Koca, F. (1997). Haram (Fıkıh). Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 16, ss. 100-104). İstanbul: TDV Yayınları.
- Koç, M. (2021). *Revnakoğlu'nun İstanbul'u, İstanbul'un İç Tarihi, Fatih* (Cilt. 1-5). İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları.

- Korkusuz, M. Ş. (2016). *İstanbul Tekkeleri ve Postnişinleri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Köseoğlu, M. A. (2016). *İstanbul'un 100 Tekkesi*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. (2011). (Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Haz.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. (2014). *er-Risâle (Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi)*. (Süleyman Uludağ, Haz.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin. (1409/1989). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. (Abdülhalîm Mahmûd ve Mahmûd b. Şerîf, Thk.). Kahire: Müessesetü Dârü's-Şa'b.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin. (ts.). *Letâifü'l-işârât*. (3. Baskı), (İbrâhîm Besyûnî, Thk.). Mısır: y.y.
- Küçük, C. (1988a). Abdülaziz. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 1, ss. 179-185). İstanbul: TDV Yayınları.
- Küçük, C. (1988b). Abdülmecid. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 1, ss. 259-263). İstanbul: TDV Yayınları.
- Küçük, C. (1998). Abdülhamid II. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 1, ss. 216-224). İstanbul: TDV Yayınları.
- Küçük, C. (2020). Murad V. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 31, ss. 183-185). Ankara: TDV Yayınları.
- Mâlik b. Enes. (1412/1991). *Muvatta'* (Cilt. 1-2). (Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Mahmûd Halîl, Thk.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Mamer b. Râşid. (1403/1983). *el-Câmi* (Cilt. 1-6). (2. Baskı), (Habîbürrahman Azâmî, Thk.). Hindistan: el-Meclisü'l-Alemî ve Beyrut: Tevzî'u'l-Mektebi'l-İslâmî.
- Mâverîdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. (1986). *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*. b.y.: Dâru Mektebeti'l-Hayât.
- Mehmed Hâkim Efendi. (2019). *Hâkim Efendi Tarihi* (Cilt. 1-2). (Tahir Güngör, Haz.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Mehmed Süreyyâ. (1998). *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye* (Cilt. 1-4). (Orhan Hülâgü, Mustafa Ekincikli ve Hamdi Savaş, Haz.). İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Mehmed Süreyyâ. (1995). *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye* (Cilt. 1-4). (Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı ve Mustafa Keskin, Haz.). İstanbul: Sebil Yayınevi.

- Muhammed Yahya Efendi. (1876). *Mir'âtü'l-mübtedî*. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, 001113.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Alî. (1356/1937). *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi 'i's-sagîr* (Cilt. 1-6). Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Haccâc el-Kuşeyrî. (1374/1955). *Sahîhu Müslim* (Cilt. 1-5). (Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Nşr.). Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Tûrasi'l-Arabî.
- Muttakî el-Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Kadîhân. (1401/1981). *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. (5. Baskı), (Bekrî Hayyânî ve Saffet es-Sekkâ, Thk.). b.y.: Müessesetü'r-Risâle.
- Necmüddin Kübra. (2015a). *Risâle ile'l-Hâim (Tasavvufî Hayat)*. (4. Baskı), (Mustafa Kara, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Necmüddin Kübra. (2015b). *Usûlu Aşere (Tasavvufî Hayat)*. (4. Baskı), (Mustafa Kara, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Ali. (1348/1930). *Sünenü'n-Nesâî* (Cilt. 1-8). Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ.
- Öngören, R. (2013). Zikir. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 44, ss. 409-412). İstanbul: TDV Yayınları.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. (ts.). *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. (Muhammed Seyyid Geylânî, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Sağır, Y. (2013). Sadrazam Köse Mustafa Paşa'nın vakıf eserleri. *Vakıflar Dergisi*, 40, 55-86.
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullâh b. Alî b. Muhammed et-Tûsî. (1380/1960). *el-Lüma'*. (Abdülhalîm Mahmûd ve Tâhâ Abdülbâkî Sürûr, Thk.). Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse ve Bağdad: Mektebetü'l-Müsennâ.
- Serrâc, Ebû Nasr Tûsî. (2012). *el-Lüma' (İslâm Tasavvufu)*. (H. Kâmil Yılmaz, Çev.). İstanbul: Erkam Yayınları.
- Şimşek, H. İ. (2020). Murad Buhârî. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 31, ss. 185-187). Ankara: TDV Yayınları.
- Şimşek, H. İ. (2016). 18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidîlik Anadolu'daki Temsilcileri ve Tasavvufî Görüşleri. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. (1413/1992). *ed-Du'â' li't-Taberânî*. (Mustafa Abdülkâdir Atâ, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. (1415/1995). *el-Mu'cemü'l-evsat* (Cilt. 1-10). (Ebû Mu'âz Târik b. İvazullâh b. Muhammed ve Ebü'l-Fazl b. Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî, Thk.). Kahire: Dâru'l-Harameyn.

- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. (1405/1984). *Müsnedü's-Şâmiyyin* (Cilt. 1-4). (Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Thk.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyub. (ts.). *el-Mu'cemü'l-kebîr* (Cilt. 1-25). (2. Baskı), (Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî, Thk.). Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed Eyyûb. (1409/1989). *Mekârimü'l-ahlâk* (İbn Ebû'd-Dünyâ'nın *Mekârimü'l-ahlâk*'ı ile birlikte). (Ahmed Şemseddin, Nşr.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Sâleme. (1415/1994). *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. (Şu'ayb el-Arnâvût, Thk.). Beyrut: Müessisetü'r-Risâle.
- Tanman, M. B. (2010). Şeyh Murad Tekkesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 39, ss. 62-64). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tanman, M. B. ve Parlak, S. (2011). Tekke. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 40, ss. 370-379). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tanman, M. B. (1990). *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri*. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Tanman, M. B. (1994). Mustafa Paşa Tekkesi. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. (Cilt. 5, ss. 564-565). İstanbul: Tarih Yurt Vakfı Yayınları.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd el-Cârûd. (1419/1999). *Müsnedu Ebî Dâvûd et-Tayâlisî* (Cilt. 1-4). (Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, Thk.). Mısır: Dâru Hicr.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Fârûkî. (1417/1996). *Keşşafü ıstılâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm* (Cilt. 1-2). (Ali Dahrûc, Thk.). Beyrut: Mektebetü Lübnan.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. (1417/1996). *el-Câmi'u'l-kebîr (Sünenü't-Tirmizî)* (Cilt. 1-6). (Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Thk.). Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Tosun, N. (2015). *Bahâeddîn Nakşbend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı (XII – XVII Asırlar)*. (6. Baskı), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Türer, O. (1984). Osmanlı İmparatorluğu'nda padişah-tarikat şeyhi münasebetine dair tarihî bir örnek. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 28, 181-194.
- Uçarol, R. (1985). *Siyasi Tarih*. (3. Baskı), İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Uluçay, M. Ç. (1980). *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Uludağ, S. (1988). Âdâbü'l-Mürîd. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 1, ss. 336-337). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (1995). Fakr. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 12, ss. 132-134). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2008). Ruhsat (Tasavvuf). Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 35, ss. 210). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2012). Tövbe (Tasavvuf). Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 41, ss. 284-285). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Varol, M. (2013). 19. Yüzyıl İstanbulu'nda bazı tekkelerin matbaacılık faaliyetleri. *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, 42, 317-347.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. 739 Numaralı Defter. 1-11.*
- Yaran, R. (1992). Bid'at. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt. 6, ss. 129-131). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yılmaz, Ö. (2020). Anadolu Millî Mücadele hareketine tekke ve tarikat şeyhlerinin katkıları. *Journal of Analytic Divinity*, 4(2), 148-165.
- Yücer, H. M. (2021). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*. (3. Baskı), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Zâkir Şükrî Efendi. (1980). *Die Istanbuler Derwisch-Konvente Und Ihre Scheiche, (Mecmu'a-ı Tekaya)*. (Mehmet Serhan Tayşi ve Klaus Kreiser, Haz.). Freiburg: y.y.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed el-Hüseynî. (1385-1466/1970-2001). *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Cilt. 1-40). Kuveyt: Dâru'l-Hidâye - Dâru İhyâ'î't-Turâsi.

EKLER

Ek 1. Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi Cami-Tevhidhane Bölümünden Bir Görüntü

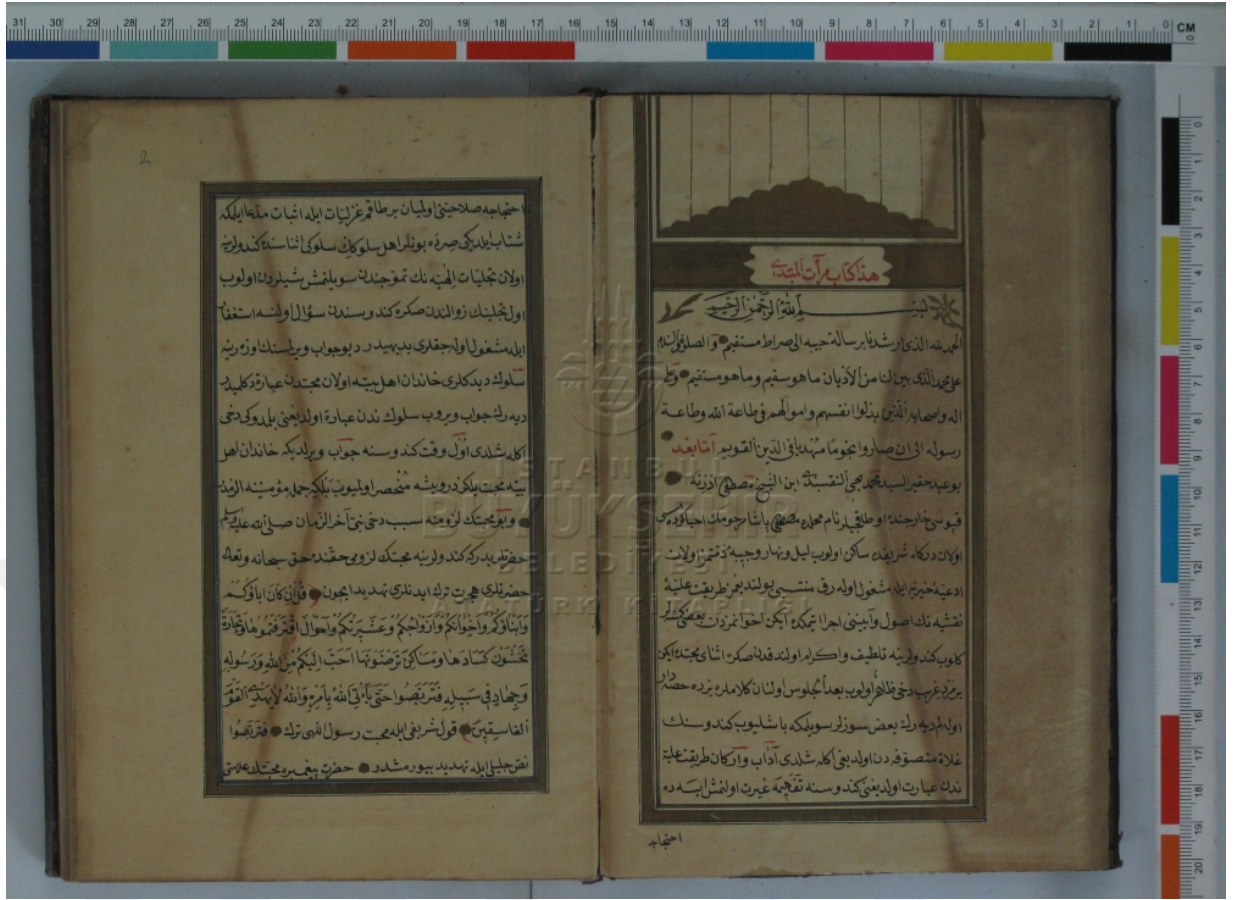

Ek 2. Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi Haziresinden Bir Görüntü

Ek 3. Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi'nin Kabri

ÖZGEÇMİŞ

2004 yılında İstanbul Eyüp Anadolu İmam Hatip Lisesi'ni bitirdi. 2008'de Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2010 yılında Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde tezsiz yüksek lisans yaptı. 2011 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında "Kur'ân-ı Kerîm'de Kınanan İnsan" konulu tezi ile yüksek lisans eğitimini tamamladı. Hâlihazırda Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında doktora programına devam etmektedir. 2010 yılında Kocaeli-Körfez İlçe Vaizi olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nda göreve başladı. 2011-2014 yılları arasında Malatya İl Vaizi olarak görev yaptı. 2014 yılından itibaren Gümüşhane İl Vaizi olarak çalışmaktadır. 2021 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın açtığı sınavda başarılı olarak uzman vaiz oldu. Evli ve 2 çocuk annesidir.

Yayınlar:

- Serter Gökçek, Z. ve Şimşek, S. (2023). 19. Yüzyıl Nakşî-Müceddidî şeyhlerinden Seyyid Muhammed Yahya Efendi, Mir'âtü'l-mübtedî adlı eseri ve tekke âdâbına ilişkin görüşleri. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 536-556.
- Serter Gökçek, Z. (2023). İstanbul'da unutulmaya yüz tutmuş bir Osmanlı tekkesi: Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi. *Mavi Atlas*, 11(2), (Yayına kabul edildi.).